

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Підручник

2-ге видання, виправлене і доповнене

За редакцією доктора економічних наук, професора
О. В. Дзюблюка

ТЕРНОПІЛЬ
ТНЕУ
2013

УДК 336.71
ББК 65.9(4Укр)262.10я73
Б 23

Автори:

О.В.Дзюблюк, Б.П.Адамик, Н.Д.Галапуц, О.Л.Малахова,
О.С.Пруський, З.К.Сороківська, Я.І.Чайковський

Рецензенти:

О.П.Кириленко, д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету;

П.О.Нікіфоров, д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича;

С.К.Реверчук, д.е.н., проф., завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету ім. І.Франка.

Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалавра з напрямку підготовки «Фінанси і кредит» (лист І/ІІ – 4899 від 03.07.09 р.)

Б 23 Банківські операції [Текст]: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В.Дзюблюка. – [2-ге вид. випр. і доповн.]. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. – с.864

У підручнику розглядаються основи діяльності комерційних банків у ринковій економічній системі та умови і порядок здійснення основних банківських операцій. Визначено особливості практичних аспектів банківської діяльності, пов'язаної із формуванням банківських ресурсів, кредитуванням, здійсненням розрахунків і платежів, операціями із валютою і цінними паперами, наданням основних видів послуг банків. Розглянуто питання забезпечення фінансової стійкості банківських установ та регулятивного впливу на функціонування комерційних банків з боку Національного банку України.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, науковців, фахівців банківських установ.

ISBN ...

© О.В.Дзюблюк, Б.П.Адамик,
Н.Д.Галапуц, О.Л.Малахова,
О.С.Пруський, З.К.Сороківська,
Я.І.Чайковський, 2013
© ТНЕУ

***КНИГУ ПРИСВЯЧЕНО СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ
НАШОЇ ДОРОГОЇ КОЛЕГИ
кандидата економічних наук, доцента
кафедри банківської справи ТНЕУ
НАТАЛІ ДЕМ'ЯНІВНІ ГАЛАПУП***

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ВИДИ БАНКІВ І ПОРЯДОК ЇХ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ.....	12
1.1. Суть і функції банків у ринковій економіці.....	12
1.2. Поняття та особливості функціонування банківської системи.....	23
1.3. Види банків та банківських об'єднань	32
1.4. Порядок створення і реєстрації банків в Україні.....	39
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ.....	54
2.1. Організаційна структура та управління банком.....	54
2.2. Розвиток банківської системи України.....	64
2.3. Сутність і класифікація банківських операцій.....	71
2.4. Ліцензування банківської діяльності.....	79
РОЗДІЛ 3. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ.....	92
3.1. Банківські ресурси, їх види та класифікація.....	92
3.2. Структура та функції власного капіталу банку.....	96
3.3. Порядок формування основних складових власного капіталу банку..	102
3.4. Регулювання нормативів капіталу банківських установ.....	108
РОЗДІЛ 4. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯ КОШТІВ.....	115
4.1. Поняття залучених банківських ресурсів.....	115
4.2. Характеристика депозитних операцій комерційних банків.....	119
4.3. Договірне регулювання вкладних операцій.....	123
4.4. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.....	126
РОЗДІЛ 5. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ІЗ ЗАПОЗИЧЕННЯ КОШТІВ.....	137
5.1. Поняття та класифікація запозичених ресурсів банківських установ.....	137
5.2. Суть та значення міжбанківського кредитування при формуванні запозичених ресурсів.....	140
5.3. Види, порядок надання та погашення кредитів рефінансування.....	144
5.4. Особливості емісії банком власних боргових зобов'язань.....	159
РОЗДІЛ 6. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ОБСЛУГОВУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО ОБОРОТУ.....	168
6.1. Загальна характеристика платіжного обороту.....	168
6.2. Класифікація та загальні положення організації безготівкових розрахунків.....	171
6.3. Правила документообігу при здійсненні банками безготівкових розрахунків.....	176

6.4. Порядок відкриття, використання і закриття рахунків у банках.....	181
6.5. Характеристика основних форм безготівкових розрахунків.....	196
6.5.1. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень.....	196
6.5.2. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень.....	202
6.5.3. Примусове і договірне списання коштів.....	204
6.5.4. Розрахунки із застосуванням розрахункових чеків.....	208
6.5.5. Розрахунки за акредитивами.....	213
6.5.6. Розрахунки під час здійснення заліку взаємної заборгованості.....	219
6.5.7. Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування.....	221
6.6. Порядок здійснення міжбанківських розрахунків.....	225
6.6.1. Необхідність, сутність і класифікація міжбанківських розрахунків.....	225
6.6.2. Система електронних платежів Національного банку України.....	229
6.6.3. Виконання міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в Національному банку України....	236
6.6.4. Моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕП.....	242

РОЗДІЛ 7. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ГОТІВКОЮ.....248

7.1. Вимоги до організації готівкових розрахунків підприємствами.....	248
7.2. Порядок оформлення касових операцій підприємств.....	253
7.3. Загальні положення ведення касових операцій банками в Україні...	264
7.4. Порядок забезпечення банків готівкою.....	268
7.5. Загальні вимоги до оформлення касових документів банками.....	273
7.6. Порядок приймання банком готівки.....	276
7.7. Порядок видачі готівки з каси банку.....	278
7.8. Порядок вилучення з обігу та передавання для дослідження сумнівних банкнот (монет).....	282

РОЗДІЛ 8. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ.....288

8.1. Загальні засади емісії та здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів.....	288
8.2. Емісія спеціальних платіжних засобів.....	290
8.3. Здійснення операцій та еквайринг із використанням спеціальних платіжних засобів.....	292
8.4. Основні види платіжних карток.....	295
8.5. Розрахунки з використанням платіжних карток.....	301
8.6. Загальні засади функціонування Національної системи масових електронних платежів.....	306
8.7. Сучасний стан та розвиток Національної системи масових електронних платежів.....	312

РОЗДІЛ 9. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ.....318

9.1. Класифікація кредитних операцій банків.....	318
--	-----

9.2. Поняття кредитного механізму та основні етапи процесу банківського кредитування.....	323
9.3. Особливості видачі позик та порядок їх оформлення.....	330
9.4. Кредитний ризик та методи управління ним.....	335
9.5. Оцінювання кредитоспроможності клієнта як метод мінімізації кредитного ризику.....	341
9.6. Форми забезпечення повноти та своєчасності повернення позик.....	354
9.7. Порядок формування та використання резервів для покриття втрат від кредитної діяльності банків.....	362
9.8. Кредитна політика банківських установ.....	369

РОЗДІЛ 10. ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙ З НАДАННЯ І

ПОГАШЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРЕДИТУ.....377

10.1. Бланковий кредит та кредит під заставу цінних паперів.....	377
10.2. Контокорентний кредит і овердрафт.....	380
10.3. Консорціумний та паралельний кредит.....	385
10.4. Іпотечний кредит.....	388
10.5. Особливості банківського кредитування фізичних осіб.....	395
10.5.1. Суть, види та особливості кредитування фізичних осіб.....	395
10.5.2. Кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби.....	405
10.5.3. Кредити фізичним особам довгострокового характер.....	414
10.5.4. Контроль за цільовим використанням споживчого кредиту та його своєчасним погашенням.....	421
10.5.5. Особливості кредитування позичальника фізичної особи – приватного підприємця.....	425
10.5.6. Робота банку з проблемними споживчими кредитами.....	437
10.6. Лізинговий кредит.....	445
10.7. Банківське кредитування зовнішньоекономічної діяльності.....	449
10.7.1. Основні різновиди кредитування експортно-імпортних операцій.....	449
10.7.2. Особливості отримання банками кредитів від нерезидентів.....	456

РОЗДІЛ 11. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ВЕКСЕЛЯМИ.....463

11.1. Поняття векселів та характеристика їхніх основних видів.....	463
11.2. Класифікація операцій комерційних банків з векселями.....	469
11.3. Порядок здійснення кредитних операцій з векселями.....	471
11.4. Гарантійні операції банків з векселями.....	478
11.5. Розрахункові та комісійні операції банків з векселями.....	481

РОЗДІЛ 12. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ.....491

12.1. Сутність та характеристика операцій банків з цінними паперами....	491
12.2. Емісійні операції банків на фондовому ринку.....	497
12.3. Формування банківського портфеля цінних паперів.....	504

12.4. Формування резервів для відшкодування можливих втрат за операціями банків з цінними паперами.....	508
12.5. Професійна діяльність банку на ринку цінних паперів.....	520
РОЗДІЛ 13. ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ БАНКАМИ ОПЕРАЦІЙ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ.....	530
13.1. Поняття та класифікація валютних операцій банків.....	530
13.2. Організаційно-правові передумови здійснення валютних операцій.....	542
РОЗДІЛ 14. ТОРГОВЕЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ.....	551
14.1. Механізм здійснення торгівлі іноземною валютою банками.....	551
14.2. Операції банків з організації міжнародних розрахунків.....	565
14.2.1. Документарний акредитив як форма міжнародних розрахунків....	566
14.2.2. Інкасова форма розрахунків.....	571
14.2.3. Міжнародні розрахунки за допомогою банківського переказу....	575
14.3. Банківський контроль розрахунків за експортними, імпортними та міжнародними лізинговими операціями.....	577
14.4. Відкриття та ведення валютних рахунків клієнтів.....	580
РОЗДІЛ 15. НЕТОРГОВЕЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ.....	594
15.1. Операції з готівковою іноземною валютою.....	594
15.2. Операції банків з дорожніми чеками.....	599
15.3. Міжнародні перекази коштів фізичних осіб.....	603
РОЗДІЛ 16. МІЖБАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ.....	609
16.1. Організація торгівлі іноземною валютою на міжбанківському ринку.....	609
16.2. Організація кореспондентських відносин з іноземними банками....	620
16.3. Основи фундаментального та технічного аналізу валютного ринку.....	630
16.4. Управління валютним ризиком комерційного банку.....	645
РОЗДІЛ 17. ОПЕРАЦІЇ З НАДАННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ.....	655
17.1. Суть банківських послуг, їх класифікація.....	655
17.2. Банківські гарантії та поручительства.....	660
17.3. Факторингові послуги банків.....	665
17.4. Трастові послуги банків.....	673
17.5. Посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги банків....	679
17.6. Операції банків з дорогоцінними металами.....	683

РОЗДІЛ 18. ОПЕРАЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ.....	689
18.1. Поняття фінансової стійкості банку та фактори, що її визначають.....	689
18.2. Фінансова звітність та оцінювання прибутковості комерційного банку.....	697
18.3. Методи оцінювання фінансової стійкості банків та їх характеристика.....	709
18.4. Ліквідність банку як основа забезпечення його фінансової стійкості.....	724
18.5. Регулювання банківської діяльності через встановлення системи економічних нормативів.....	737
18.6. Обов'язкове резервування як метод підтримання фінансової стійкості банків.....	751
РОЗДІЛ 19. РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НАГЛЯД.....	765
19.1 Необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду.....	765
19.2. Організація системи банківського регулювання та нагляду.....	769
19.3. Принципи ефективного банківського нагляду.....	772
19.4. Структура органів нагляду за діяльністю банків в Україні.....	774
19.5. Методи банківського нагляду.....	778
19.6. Заходи впливу, що застосовуються до банківських установ.....	794
19.7. Організація нагляду за діяльністю банків на основі системи оцінки ризиків.....	798
19.8. Особливості нагляду за діяльністю проблемних банків.....	807
ГЛОСАРІЙ.....	819
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	850

ВСТУП

Сучасний етап становлення ринкових відносин в економічній системі України характеризується постійним збільшенням ролі банківської системи у стимулюванні економічного зростання. Процес ринкових перетворень у нашій державі об'єктивно розпочинався саме з банківських установ, котрі є центральною ланкою ринкової системи організації економічних відносин. Відтак стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових інститутів та сукупності тих базових елементів, котрі пов'язані із рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства.

Саме тому підвищення ефективності банківської діяльності, особливо в нестабільних умовах перехідного періоду, має виступати основою подальшого економічного розвитку і суспільного прогресу в цілому. Адже банківські установи безпосередньо пов'язані із усіма процесами розширеного відтворення. А тому банки є невід'ємним елементом сучасної світової цивілізації і потужною продуктивною силою, акумулюючи величезні обсяги грошових ресурсів та перерозподіляючи їх в економіці задля забезпечення неперервності відтворювального процесу і, як наслідок, збільшення матеріальних і нематеріальних благ суспільства.

Сучасний банківський бізнес – це сфера самих різноманітних послуг клієнтам у всіх секторах економіки – від традиційних депозитно-позичкових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до новітніх форм грошово-кредитних відносин та інструментів фінансового ринку. При цьому усі головні аспекти діяльності банків об'єднані єдиною стратегією управління банківським бізнесом, мета якої забезпечення належного рівня дохідності і стабільності банківських установ.

Запровадження новітніх інформаційних технологій відкриває перед банками широкі можливості із розвитку сучасних, прогресивних форм обслуговування клієнтів, диверсифікації їх діяльності, збільшення можливостей управління ризиками. Водночас постіндустріальний період розвитку економіки і подальший

технічний прогрес у фінансовій сфері істотно розмивають бар'єри між традиційною банківською діяльністю та функціонуванням небанківських посередників грошового ринку, що загострює конкурентну боротьбу, змушуючи банки до постійного пошуку шляхів удосконалення власних операцій та розробки усе нових форм взаємодії із своїми клієнтами.

Цілком очевидно, що цей процес потребує банківських спеціалістів із високою кваліфікацією, що володіють усім арсеналом прийомів, методів і знань, котрі вже накопичені у розвинутих країнах і котрі узагальнюють величезний досвід ефективної організації банківської справи. Тому метою пропонованих у підручнику матеріалів є саме підготовка таких спеціалістів, спроможних на високому теоретичному рівні оволодіти цілісною системою знань із питань організації функціонування комерційних банків та реалізації основних банківських операцій.

Високий рівень відкритості економіки України, глобалізація економічних процесів загалом і банківського бізнесу зокрема, фінансові інновації і поява нових фінансових інструментів безпосередньо позначаються на функціонуванні вітчизняної банківської системи. Відтак високий динамізм банківської справи і постійне підвищення вимог до підготовки спеціалістів банківської системи вимагають запровадження прогресивних форм і методів навчання, що вимагає постійного оновлення навчальної літератури, яка має бути спрямована на комплексний, системний розгляд сучасних аспектів банківської діяльності, дозволяючи майбутнім фахівцям здобути необхідний рівень знань. На вирішення цих завдань і спрямований підготовлений підручник «Банківські операції».

Банки, виконуючи різноманітні функції в економіці, перебувають у постійному складному взаємозв'язку як між собою, у банківській системі, так і з іншими суб'єктами економіки. Відтак при розгляді діяльності банку у ринковому механізмі господарювання потрібен системний підхід, котрий використовується у даному підручнику. Такий підхід дозволяє максимально охопити усі найважливіші напрями банківської діяльності, взаємодію банків з іншими економічними агентами, ступінь впливу банківського бізнесу на економіку загалом. При цьому розгляд усього широкого спектру можливих банківських

операцій у їх взаємозв'язку в підручнику тісно пов'язаний із визначенням стратегічних цілей банку як комерційного підприємства, визначаючи необхідність отримання прибутку від здійснюваних операцій та забезпечення належного рівня фінансової стійкості.

Перетворення банків на «фінансові супермаркети», систематичне розширення переліку їхніх послуг та операцій вимагає постійного підвищення рівня знань майбутніх фахівців із банківської справи. Відтак у підручнику розглядаються ключові аспекти банківської діяльності – від створення банку до реалізації його кінцевих цілей отримання прибутку і забезпечення фінансової стійкості шляхом здійснення основних видів банківських операцій.

Метою підручника «Банківські операції» є набуття базової підготовки у сфері банківської справи, формування комплексу теоретичних знань з питань функціонування комерційних банків та їхніх послуг, оволодіння методологічними основами здійснення основних операцій банків та організації взаємовідносин комерційних банків з клієнтами.

Таким чином, вивчення основних положень курсу «Банківські операції» має стати необхідною умовою підвищення ефективності банківської діяльності шляхом правильного застосування здобутих знань на практиці. Кінцевим наслідком цього має бути оптимізація роботи банківських установ, удосконалення їх взаємодії з клієнтами, оптимізація існуючих та розвиток нових видів банківських операцій, поліпшення структури банківської системи країни, зміцнення стійкості банківського сектора, підвищення довіри до нього з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також зростання його ролі у стимулюванні збалансованого розвитку усіх галузей і секторів господарства та інтенсивного зростання економіки України загалом.

Авторами окремих розділів підручника є: д.е.н., проф. Дзюблюк О.В. (вступ, розділи 1, 2); к.е.н., доц. Галапуп Н.Д. (розділи 3, 4, 5, 11); к.е.н., доц. Адамик Б.П. (розділи 12, 19); к.е.н., доц. Малахова О.Л. (розділ 18); к.е.н., доц. Пруський О.С. (розділи 13, 14, 15, 16, підрозділ 10.7); к.е.н., доц. Сороківська З.К. (розділ 17, підрозділ 10.5); к.е.н., доц. Чайковський Я.І. (розділи 6, 7, 8, підрозділи 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.6).

РОЗДІЛ 1

ВИДИ БАНКІВ І ПОРЯДОК ЇХ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Суть і функції банків у ринковій економіці

Особливості організації ринкової системи економічних відносин зумовлюють об'єктивну необхідність функціонування ряду посередницьких структур, що забезпечують нормальну життєдіяльність господарського механізму країни. Сукупність інформаційних, фінансових, торговельних та інших підприємств і установ такого роду створює оптимальні умови для належного рівня взаємодії усіх суб'єктів господарської діяльності в процесі кожного економічного циклу, формуючи необхідну інфраструктуру ринку. Провідне місце у системі зазначених підприємств і організацій належить інститутам фінансового ринку, оскільки саме вони забезпечують практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови виробництва, розподілу, обміну й споживання, тобто усіх стадій процесу суспільного відтворення. Іншими словами, фінансові інституції є необхідним елементом взаємодії між господарюючими суб'єктами у сфері грошових відносин. При цьому в самій системі установ інфраструктури фінансового ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які проходить рух основної частини грошових ресурсів у виробничій і невиробничій сферах національної економіки.

Банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, притаманних ринковій економіці. Водночас саме стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових відносин та сукупності базових елементів, пов'язаних із рухом фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства у нашій країні було б неможливе взагалі. Тому визначення суті банків та їх ролі у ринковій економіці є необхідною умовою розуміння змісту та особливостей організації банківської діяльності загалом. Адже коли йдеться про банк як один

із основних інститутів ринкової економіки, важливість ґрунтовної теоретичної бази набуває ключової ролі у пошуку оптимальних шляхів підвищення ефективності функціонування усієї банківської системи країни.

Хоча незаперечним є факт, що банки утворюють інституційну основу ринкової економіки, створюючи необхідні умови для забезпечення неперервності виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто слугують однією з найважливіших основ підтримання життєдіяльності усього суспільства, проте у багатьох вітчизняних і зарубіжних економічних дослідженнях присутні різні підходи до визначення суті банків та їх ролі і місця в економіці.

Відсутність єдності поглядів на поняття банку зумовлена наступними важливими факторами.

По-перше, розмаїттям як самих видів банків, так і здійснюваних ними в процесі фінансового обслуговування клієнтів операцій, котрих за різними оцінками може налічуватись до 300.

По-друге, наявністю відмінностей у законодавчо закріплених переліках операцій, які можуть здійснюватися банками у різних країнах, що пов'язано з особливостями історичного розвитку банківської системи у кожній з них.

По-третє, світовою тенденцією фінансової глобалізації, яка супроводжується значним розширенням традиційних сфер діяльності банків, що призводить до фактичного «розмивання» раніше чітких границь між функціонуванням банківських і небанківських інститутів фінансового ринку.

По-четверте, банк є складним системним утворенням з різноманітними характеристиками, кожна з яких, хоч і відображає окремі суттєві сторони його діяльності, не може бути повною.

Дана проблема не є породженням сучасної економічної думки, а має глибокі історичні корені. Так, у роботі німецького економіста Вільгельма Лексіса, вперше опублікованої ще на початку ХХ ст., зазначено: «Банками називаємо всякого роду установи для здійснення банківських операцій, не залежно від того, чи виступають вони у формі приватних підприємств,...

товариств чи у якій-небудь іншій юридичній формі»¹. На думку іншого німецького ученого Бруно Бухвальда, праця якого належить до цього ж періоду, «під банком розуміють підприємство, яке займається грошовими, кредитними і тому подібними операціями»².

Отже суть банку розглядається з точки зору на нього як на підприємство чи організацію, що здійснює певний набір операцій, які на думку авторів аналізу, слід вважати банківськими. При цьому до складу такого роду операцій відносились, насамперед, прийом вкладів і видача кредитів. Хоча насправді не зовсім правильно було б вважати ці операції свідомством про функціонування банку, адже процес вивільнення і нагромадження власних і чужих грошових коштів і їх надання у тимчасове користування характерний для будь-якого кредиту, в тому числі і особистого кредиту, що виник нарівні із становленням функції грошей як засобу платежу, тобто задовго до перетворення однієї із сторін кредитних відносин у власне банк.

Що ж до формування банків у сучасному розумінні, як кредитно-фінансових інститутів, то воно відповідає тому періоду розвитку товарного господарства, в якому наявні наступні основні передумови:

- виникла необхідність у мережі спеціальних установ, що регулювали б заплутаний грошовий обіг
- з'явилась потреба у здійсненні у більш широких масштабах кредитних операцій;
- кредит, виходячи із свого функціонального призначення, перестає задовольняти суто споживчі потреби позичальників, а надається також і на проведення господарських операцій;
- початок здійснення банками одночасно з видачею позик за дорученням своїх клієнтів розрахункових та інших операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів.

¹ Лексис В. Кредит и банки / Пер. с нем. – М.: Перспектива, 1994. – с. 32.

² Бухвальд Б. Техника банковского дела. Справочная книга и руководство к изучению банковских и биржевых операций / Пер. с нем. – М.: АО «ДИС», 1993. – с.6.

Банки, поза сумнівом, належать до числа найважливіших інститутів ринкової економіки. Власне поняття інституту (від лат. *institutum* – установа) може бути вживаним як у широкому, так і вузькому розумінні слова. Широке розуміння передбачає розгляд інституту як певної форми суспільного устрою, сукупності норм у якій-небудь сфері суспільних відносин або форми людських зв'язків, що носять сталий характер. В економічних системах, функціонування яких ґрунтується на ринкових засадах, такими інститутами є, зокрема, приватна власність, конкуренція, вільне ціноутворення, економічна самостійність господарюючих суб'єктів та інші. Проте стосовно банків переважає вузьке розуміння поняття інституту, що зводить його до певної установи, організації, тобто по суті юридичної особи. У такому значенні банки ще часто розглядаються як депозитні інститути, що приймають вклади у підприємств і населення, або ж кредитні інститути, які здійснюють операції з кредитними ресурсами.

Більш точним, однак, було б віднесення банків до складу інститутів ринкової інфраструктури економіки й насамперед інститутів фінансового ринку. Саме вони забезпечують практично весь рух грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови виробництва, розподілу, обміну й споживання, тобто усіх стадій процесу суспільного відтворення. Іншими словами, дані інститути є необхідним елементом взаємодії у сфері грошових відносин між господарюючими суб'єктами, що здійснюють відтворювальний процес на макро- і мікрорівнях. При цьому в самій системі установ інфраструктури фінансового ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які проходить рух основної частини грошових ресурсів у виробничій і невиробничій сферах економіки країни. Банки як інститути, що забезпечують практично весь кругообіг грошових потоків в економіці, відіграють ключову роль у цьому процесі.

Суть банку як ринкового інституту найбільш повно може бути розкрита через здійснювані ним операції. Проте, як вже зазначалось, підходи до визначення складу цих операцій в економічній літературі досить різноманітні.

Здебільшого формування переліку операцій, здійснюваних банками, ґрунтується на юридичному тлумаченні суті банку як суб'єкта правових відносин, якому з точки зору законодавців тієї чи іншої країни дозволено займатися банківською діяльністю.

Однак юридичне тлумачення суті банку, засноване на переліку дозволених законодавством банківських операцій не дає чіткої відповіді на питання, що ж таке банк, із-за невизначеності іншого важливого питання – чи всі, без винятку, чи якась частина передбачених законом операцій формує зміст дефініції «банк». Тому вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на формулюванні системи пріоритетів у всьому широкому спектрі здійснюваних банками операцій, що визначає, які з них мають вирішальний вплив на формування суті банку, тобто дозволяють назвати фінансову установу банком у повному розумінні цього слова.

Такими основними операціями є три: депозитні, кредитні і розрахункові. Тривалий історичний процес розвитку банківської справи – від банкірів Стародавньої Греції і Риму до банкірських домів середньовічної Європи і до сучасних банківських установ – сформував зазначені операції в якості базових для банків, визначаючи їх місце та роль в усій системі економічних відносин суспільства.

Депозитні операції банків пов'язані із залученням грошових коштів клієнтів на вклади, що можуть використовуватись згідно з режимом відповідного рахунку і банківським законодавством.

Кредитні операції визначають передачу банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у формі процента. Дані операції є наріжним каменем банківської справи, що часто зумовлює застосування до назви «банк» такого синоніму, як «кредитна установа».

Розрахункові операції здійснюються банками за дорученням клієнтів у готівковій і безготівковій формі за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, а також у зв'язку з фінансовими зобов'язаннями.

Визначальний характер указаних операцій для розкриття суті банку як ринкового інституту пов'язаний не лише з історично обумовленим традиціоналізмом. Важливим фактором, котрий визначає пріоритетну роль базових операцій, є те, що лише *банки* можуть здійснювати усі три їх в сукупності. Саме сукупність трьох зазначених операцій необхідно ідентифікувати як визначальну рису банку, оскільки окремі з них можуть здійснюватись і небанківськими інститутами фінансового ринку. Наприклад, страхові компанії, інвестиційні фонди, трастові компанії, позичково-ощадні асоціації, пенсійні фонди можуть акумулювати у різних формах заощадження населення та кошти підприємств. Фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, будівельні товариства та інші спеціалізовані кредитні установи можуть надавати позички, а, скажімо такі організації, як клірингові палати – здійснювати окремі види розрахунків. Проте жоден із зазначених інститутів фінансового ринку аж ніяк не може бути віднесений до категорії банків. Водночас виконання інститутом (його конкретна назва у даному випадку не має особливого значення) усіх трьох без винятку базових операцій дає підстави стверджувати про діяльність саме банківської установи.

І, нарешті, ще один момент має важливе значення для визначення депозитних, кредитних і розрахункових операцій в якості таких, що конституують саму природу банків. Річ у тім, що їх проведення надає банкам можливість як збільшувати, так і зменшувати грошову масу в обігу. Жоден інший фінансовий інститут, яким різноманітним би не був спектр здійснюваних ним операцій, цього робити не може.

Таким чином, *банк – це інститут ринкової економіки, що виконує у сукупності три основні операції: приймає депозити, надає кредити та здійснює розрахунки*. Усі інші операції – валютні, касові, інвестиційні, трастові, консультаційні, факторингові, з цінними паперами, з дорогоцінними металами і тому подібні – здійснюються банком, виходячи із потреб тієї клієнтури, яку він обслуговує, а також з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів регулюючих органів щодо визначення

мінімальних обов'язкових сфер банківської діяльності. Це визначається особливостями правового поля, в якому діє банк у кожній країні.

Чітке визначення правових засад функціонування різноманітних ринкових інститутів є однією з необхідних умов їхнього успішного розвитку, а відтак формулювання суті банку через окреслене коло здійснюваних операцій (саме у сукупності) може стати важливою підвалиною для ефективного регулювання усього процесу формування вітчизняної банківської системи – особливо у плані недопущення реалізації банківських функцій установами, що не наділені відповідними правами згідно законодавства. Саме реалізацію такого підходу можна простежити у Законі України «Про банки і банківську діяльність», стаття 2 якого визначає банк як юридичну особу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Отже, йдеться про поєднання тих же депозитних, кредитних і розрахункових операцій.

Логічним продовженням сутнісної оцінки банку як ринкового інституту має стати чітке визначення його *функцій*, котрі розкривають конкретний зміст банківської діяльності. Це передбачає розгляд банку як суб'єкта економічних відносин, основні якісні параметри діяльності якого характеризують його функції, що є безпосередніми сутнісними проявами. Сукупність основних функцій дозволяє отримати визначальні ознаки дефініції «банк» та зрозуміти відмінності його діяльності від діяльності усіх інших економічних агентів загалом. Йдеться про емпіричний підхід до вирішення проблеми, при якому функції слід розуміти не просто як розширене трактування вже визначеної сутності, а як конкретну основу для її формулювання, тобто сукупність функцій формує зміст відповідної дефініції.

Згідно такого підходу суть банку найбільш доцільно визначити через основні його функції в економіці. До складу основних функцій, що визначають

дійсну сутність банку, слід віднести три наступні:

- 1) посередництво в кредиті;
- 2) посередництво у платежах;
- 3) випуск кредитних грошей.

1. Функція посередництва в кредиті пов'язана із перерозподілом банками грошових коштів, які тимчасово вивільняються у процесі кругообороту капіталів підприємств, а також грошових доходів домашніх господарств (населення). При цьому банки виконують роль посередників між тими суб'єктами економічних відносин, які нагромаджують тимчасово вільні кошти у зв'язку з тим, що їхні надходження в даний момент перевищують витрати, і тими учасниками економічного обороту, які тимчасово потребують додаткового капіталу, так як їхні витрати, навпаки, перевищують надходження.

Теоретично процес переміщення грошових коштів від кредиторів до позичальників міг би здійснюватись і без посередництва банків. Проте ряд практичних аспектів справи роблять такого роду операції не лише економічно недоцільними, а й неможливими. Йдеться насамперед про протиріччя між розмірами коштів, що пропонуються в позичку, та величиною попиту, що на них пред'являється, а також між строком вивільнення коштів у кредитора та строком, на який ці кошти потрібні позичальнику. Крім того, без посередництва банків зростають ризики втрати грошових коштів, що надаються в позичку, внаслідок відсутності у кредиторів і позичальників достатнього обсягу інформації про платоспроможність один одного. Банки ж вирішують вказані протиріччя, мобілізуючи вклади різних розмірів і на різні строки, що створює відповідні можливості надавати позичальникам кредити у необхідних їм розмірах та на потрібні терміни. Водночас посередництво банків у кредитних відносинах також дозволяє знизити ризик кредитних операцій, спеціалізуючись на яких банки мають кращі можливості щодо оцінки фінансового стану і кредитоспроможності своїх клієнтів.

Банківська функція посередництва в кредиті має позитивний економічний ефект для всіх учасників господарських зв'язків. З одного боку, банки надають

власникам тимчасово вільних коштів досить зручну форму їх зберігання у формі різноманітних депозитів, що приносять реальний дохід у вигляді процента та забезпечують належний рівень ліквідності. З іншого – використання кредиту позичальниками сприяє прискоренню обороту капіталів, скороченню витрат виробництва, розширенню виробничих потужностей та зростанню прибутків. Крім того, банківський кредит є досить гнучкою формою задоволення тимчасових потреб суб'єктів ринку в коштах, дозволяючи найбільш зручно пристосувати умови видачі позики до потреб конкретного позичальника.

Загалом на макроекономічному рівні ефект від реалізації даної функції банків виявляється у розширенні виробництва, зростанні капіталу, досягненні більш високого рівня життя суспільства, адже за рахунок банківських позичок не лише фінансується діяльність різних галузей економіки – промисловості, сільського господарства, торгівлі та ін., але й потреби кінцевих споживачів (домогосподарств) у товарах тривалого користування чи будівництві житла. Крім того, кредити можуть забезпечувати певну частку державних витрат, що також, як правило, має певний економічний чи соціальний ефект.

2. Функція посередництва у платежах полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами економічних відносин шляхом перерахування коштів по їхніх рахунках або заліку взаємних вимог. Йдеться насамперед про передачу платником одержувачу коштів в оплату за надані товари чи послуги, або ж в оплату боргів. Нині така передача здійснюється переважно у безготівковому порядку (щонайменше 2/3 усіх платежів), а це передбачає обов'язкову участь банків у здійсненні розрахункових операцій. Річ у тім, що банки, приймаючи депозити і, відповідно, відкриваючи рахунки підприємствам і приватним особам, можуть здійснювати платежі шляхом переказу депозитних залишків з одного рахунку на інший. Таким чином, банківська функція посередництва у платежах тісно пов'язана з функцією посередництва в кредиті, адже домашні господарства, фірми, державні установи, утримуючи кошти на банківських рахунках, використовують їх не

лише для отримання доходу, але й як ефективний засіб взаєморозрахунків.

Основний економічний ефект від реалізації функції банків як посередників у платежах полягає у суттєвій економії витрат обігу та прискоренні розрахунків між усіма учасниками господарського обороту. Надійність і швидкість здійснення платежів є надзвичайно важливими як на макрорівні – з точки зору ефективності організації суспільного відтворення, так і на мікрорівні – з точки зору організації виробництва і суворого дотримання кошторису затрат. Підприємство, що планує придбання ресурсів для забезпечення виробництва, має бути впевненим, що платежі від покупців його продукції надходять вчасно, а це дозволить розрахувати, яким чином можна отримати необхідні кошти. Загалом оперативність платежів має суттєвий вплив не лише на фінансове здоров'я усіх підприємств, а й на своєчасне надходження коштів до бюджету та здійснення відповідних витрат, а також на фінансовий стан домашніх господарств.

Необхідними умовами ефективного функціонування системи розрахунків в економіці є, з одного боку, спроможність платників своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання, а з іншого, що не менш важливо, – здатність банків надійно та оперативно перераховувати кошти згідно призначення. Тому банки, приймаючи відповідальність за своєчасне і повне виконання доручень своїх клієнтів щодо здійснення платежів, застосовують найбільш сучасні форми електронної техніки і комунікацій, які дозволяють в оптимальні строки проводити розрахунки та забезпечують надійний контроль за їх здійсненням. Однак в кінцевому підсумку завдяки банкам як основним організаторам розрахунків у масштабах всієї економіки скорочуються до мінімуму затрати, пов'язані із здійсненням платежів та суттєво прискорюється рух грошових потоків.

3. Функція випуску кредитних грошей безпосередньо пов'язана з двома попередніми банківськими функціями і полягає у забезпеченні банками на основі кредитно-розрахункових операцій потреб господарського обороту належною кількістю платіжних засобів. На практиці випуск грошей

здійснюється на основі депозитно-кредитної емісії, суть якої полягає у тому, що банк, надаючи кредит клієнту, зараховує суму позички на його поточний рахунок. У межах цієї суми позичальник може отримати готівку або виписувати чеки для розрахунків з клієнтами іншого банку, що призводить до збільшення ресурсної бази останнього. Отримані таким чином ресурси цей банк також може спрямувати на видачу позичок за цією ж схемою, у результаті чого загальна грошова маса зростає. У якості обмежувальних для емісії факторів виступають величина попиту на кредити, рівень редепонування отриманих в банку позичок, а також обсяги резервів, які повинні формувати банки при здійсненні кредитних операцій.

Нині, коли банківські рахунки являють собою основний компонент грошової маси, депозитно-кредитна емісія банків відіграє вирішальну роль у підтриманні належної еластичності грошової системи, пристосовуючи обсяги грошей в економіці до реальних потреб господарського обороту. Зазначені моменти відображають основний макроекономічний ефект даної функції банків – забезпечення належної гнучкості емісійної системи, спроможної за умов виваженої монетарної політики підтримувати грошову масу на рівні, адекватному потребам ділової активності, стабільності цін, зайнятості та економічного росту.

Сукупність розглянутих вище трьох основних функцій спроможна відображати суть банку. Проте в економічній літературі можна зустріти погляди щодо виділення деяких інших аспектів діяльності банку на функціональному рівні. У якості окремих банківських функцій рядом авторів виділяються ще й такі, як емісійно-засновницька діяльність (або посередництво в операціях з цінними паперами), консультації з широкого кола проблем, трастові, страхові та інші функції. Справді, якщо власне функцію (від лат. *functio* – виконання, звершення) трактувати у широкому розумінні, тобто як спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту, то у такому контексті до функцій можна віднести мало не всі операції банку, а їх – сотні. Однак у даному випадку функції слід розглядати як

конкретні вияви сутності даного економічного агента, що формують певну цілісну картину його існування та в кінцевому підсумку відрізняють від усіх інших суб'єктів ринку. Тому навряд чи консультаційну, трастову і тому подібні функції слід відносити до характерних рис банківської діяльності. З огляду на такий підхід доцільним є виділення саме трьох зазначених функцій у якості основи для розуміння суті банку як ринкового інституту.

Таким чином, виходячи із викладених вище моментів, суть банків можна визначити наступним чином. ***Банки – це суб'єкти економічних відносин, основними функціями яких є посередництво в кредиті, посередництво у платежах, випуск кредитних грошей.***

Розглянуті функції відображають найбільш фундаментальні, сутнісні аспекти діяльності банків, вирізняючи їх у числі інших суб'єктів економічних відносин. У зв'язку з цим, такі, скажімо, операції, як кредитні й депозитні при загальному аналізі можна розглядати окремо, а функція посередництва в кредиті охоплює обидві зазначені операції. Те ж саме стосується і функції випуску кредитних грошей, що взагалі являє собою складний економічний механізм, у якому задіяно цілий ряд банківських операцій і який, з урахуванням неможливості усіх інших фінансових інститутів емітувати гроші в обіг, слід розцінювати як визначальну ознаку банку.

1.2. Поняття та особливості функціонування банківської системи

Особливості взаємодії банків із суб'єктами ринку в процесі розширеного відтворення відображають такий рівень організації економічних відносин, за якого діяльність кожної конкретної банківської установи, на відміну від підприємств небанківського типу, не може розцінюватись як відокремлене функціонування, пов'язане господарськими зв'язками лише з чітко окресленим колом контрагентів. Банки в силу своєї специфіки займають особливе місце в економіці ринкового типу й, будучи тісно пов'язаними з усіма її ланками, виявляють величезний вплив на життєдіяльність суспільства загалом. У зв'язку

з цим ефективно функціонування банків можливе лише за умов певного рівня єдності, що відображає координацію їхніх дій і тісні взаємозв'язки в рамках єдиного механізму контролю і нагляду. Сукупність таких взаємозв'язків виражає конкретну форму діяльності банків та практичної організації банківської справи у кожній країні – банківську систему.

Необхідно відзначити відсутність у наукових працях, присвячених даній проблемі, належної теоретичної основи аналізу сутності банківської системи та її ролі в економіці ринкового типу. На сьогодні в економічній літературі не існує єдиного визначення поняття «банківська система», а основні підходи до цього питання, котрі переважно мають місце у відповідних дослідженнях, обмежені, як правило, емпіричним рівнем оцінки. Втім, такий рівень потребує тіснішого поєднання з відповідним теоретичним осмисленням базових аспектів організації банківської справи.

Що ж до самих підходів до оцінки суті банківської системи, то наявні в економічній літературі напрями можна було б умовно поділити на дві групи: з одного боку, це найбільш загальні дефініції, що характеризують банківську систему як просте поєднання діючих у країні банків, а з другого, – це штучна підміна самих понять, коли банківська система ототожнюється з кредитною системою: системою комерційних банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів. У першому випадку загальні визначення банківської системи мають переважно такий вид: «Банківська система – це сукупність банків і банківських установ, що виконують належні їм функції»³ або такий: «Банківська система – сукупність різних видів банків і банківських інститутів у їх взаємозв'язку, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний період»⁴. У другому випадку до складу банківської системи окремими авторами включаються кредитно-фінансові установи, які не лише за визначенням, а й за своєю економічною суттю належать до небанківських фінансових інститутів – фонди спеціального призначення, товариства взаємного кредиту, ломбарди,

³ Курс економіки: Учебник / Под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С. 300.

⁴ Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т. 1. / Гл. ред. В.Ф. Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1984. – С. 103.

каси взаємодопомоги⁵.

Не викликає, однак, сумнівів, що неправомірно включати до складу банківської системи спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, наслідком чого є штучне розширення границь банківської системи та по суті прирівнювання її до системи кредитної, що є недоречним не лише в економічному, а й в організаційно-правовому відношенні. Річ у тім, що саме наявність ланки спеціалізованих кредитно-фінансових установ відрізняє кредитну систему від банківської. До того ж банки мають свою специфіку, що полягає у здійсненні кредитно-розрахункових операцій та емітуванні на цій основі грошей в обіг. Це, звісно, не дає підстав для об'єднання банківської діяльності та діяльності небанківських фінансових інститутів в одну групу.

Більш прийнятним є перший підхід до розуміння суті банківської системи (тобто через сукупність банківських установ), однак і він не позбавлений певних недоліків, адже банківська система є не лише простим поєднанням банків даної країни. Це складний господарський організм, необхідність функціонування якого зумовлена цілим комплексом організаційно-економічних умов, що слід врахувати, коли йдеться про суть банківської системи та її роль в економіці ринкового типу.

Отже, чітке формулювання вказаних умов та їх розгляд має стати основоположним, вихідним моментом визначення сутності банківської системи, так і її ролі в економіці.

До числа основних організаційно-економічних умов, які визначають потребу в банківській системі, тобто у системному оформленні і впорядкуванні банківської діяльності, слід віднести три наступні:

1. Необхідність регулювання грошового обігу в країні у зв'язку з наявністю у банків можливості застосування емісійного механізму в ході здійснення своїх основних – кредитно-розрахункових – операцій з обслуговування суб'єктів ринку. Зрозуміло, що безконтрольне емітування кредитних грошей у платіжний оборот країни спроможне не просто інтенсифікувати інфляційні процеси, але й

⁵ Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: “ЭКОС”, 1992. – С. 12.

дестабілізувати усю економічну систему в цілому. З метою уникнення подібного розвитку подій функціонування банківської системи загалом та емісійна діяльність банків зокрема мають ефективно регулюватися з боку держави (як правило, в особі центрального банку) за допомогою чітко визначеного набору важелів та інструментів економічного або адміністративного впливу на банківські установи для оперативного обмеження чи розширення їх можливостей щодо емітування грошових коштів. Реалізація цього завдання на практиці можлива лише за умови організації діяльності банків у рамках єдиної системи, де вони як елементи цілісного механізму зобов'язані підпорядковуватися єдиним правилам, в тому числі й щодо регулювання їх емісійної спроможності. Тільки за таких обставин створюється можливість для забезпечення господарського обороту країни оптимальною кількістю платіжних засобів, а функціонування банків у рамках системи є необхідною (хоч і недостатньою) умовою стабільності грошового обігу як одного з основних факторів нормального розвитку національної економіки загалом.

2. Необхідність організації платежів у господарстві, що пов'язано з опосередковуванням банками обороту переважної частини грошової маси. Можливості нормального функціонування підприємств усіх секторів економіки вирішальною мірою залежать від своєчасності та повноти розрахунків, що здійснюються банками. А у зв'язку з тим, що кожен окремо взятий комерційний банк не може забезпечувати платежі усіх суб'єктів господарювання, він повинен вступати в розрахункові відносини з іншими банківськими установами, які обслуговують відповідних контрагентів, що, в свою чергу, вимагає належного організаційного оформлення вказаних відносин, тобто по суті їх централізованого нормування та регулювання у рамках єдиної системи. Відтак лише за умови ефективної, скоординованої роботи усієї банківської системи, а не окремих банків, з організації платіжного обороту країни та належного технічного забезпечення і контролю, рух грошових потоків в економіці може відповідати потребам як індивідуальних кругооборотів

капіталів підприємств, так і організації відтворювального процесу на макрорівні загалом.

3. *Необхідність підтримання стабільного функціонування банків як гарантії збереження коштів клієнтів і забезпечення нормального процесу кредитування економіки.* Стійкість роботи банків вважається одним із пріоритетів економічної політики держави, оскільки від цього вирішальною мірою залежать макроекономічна стабільність та економічне зростання в країні. Річ у тім, що діяльність банківських установ, пов'язаних численними зв'язками з усіма ланками господарства та між собою, носить високоризиковий характер, а тому будь-які негативні зміни їхнього фінансового стану можуть мати набагато гірші наслідки для економіки, ніж аналогічні зміни ситуації в інших підприємств, належних до нефінансового сектора. У зв'язку з цим необхідною умовою нормальної діяльності банків є організація ефективного контролю і нагляду за ними з боку держави, що передбачає необхідність формування єдиного організаційного поля, у якому банківська справа в країні піддається всебічній регламентації й регулюванню, конкретним вираженням чого на практиці і є чітко структурована банківська система. У даному разі, як і у випадку з емісійною діяльністю, йдеться про регулятивний вплив держави через центральний банк або інші уповноважені органи на діяльність комерційних банків з метою недопущення банкрутств останніх, а також заходи щодо гарантування повернення вкладів при неспроможності банківських установ виконувати власні фінансові зобов'язання. Лише за таких обставин створюється належний рівень довіри до банків, що може стимулювати нагромадження грошових ресурсів, як важливого джерела кредитування реального сектора, та сприяти економічному росту.

Таким чином, сукупність розглянутих організаційно-економічних умов визначає необхідність формування банківської системи як цілісної та регульованої певним чином структури, яка охоплює усі банки країни, на відміну від інших суб'єктів економічних відносин, що діють в межах чинного законодавства на цілком самостійних засадах. Це, звісно, не означає, що банки,

на відміну від решти господарюючих суб'єктів, діють не самостійно, особливо стосовно стратегії управління, прийняття рішень щодо спрямування ресурсів і практичної організації господарської діяльності. Йдеться, однак, про значно потужнішу систему нагляду і контролю за функціонуванням банків з боку держави в особі центрального банку або інших регулюючих органів (залежно від національних особливостей країни), що визначається специфічною роллю банків в економіці як організаторів усіх зв'язків, котрі набувають грошово-кредитного виразу, між усіма учасниками відтворювального процесу.

З'ясування основних організаційно-економічних умов, які визначають функціональне призначення банківської системи, дозволяє повніше і глибше усвідомити її суть.

Отже банківська система – це сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись встановленим нормам і правилам ведення банківської справи, з метою забезпечення можливості ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ.

Із зазначених моментів випливає, що сутність банківської системи не є механічним повторенням суті банків, які її утворюють, а являє собою вже якісно новий, вищий рівень економічних відносин, що характеризуються взаємодією банківських установ, визначаючи їхню роль в економіці не як кожної зокрема, а як цілісної системи.

Ефективна діяльність банківської системи передбачає необхідність її ієрархічної побудови *за дворівневим принципом*:

I рівень (вищий) – центральний банк;

II рівень (нижчий) – комерційні банки.

Необхідність дворівневої побудови кредитної системи пов'язана із потребою оптимально організувати відносини між різними її ланками та забезпечити належну координацію та регулювання їх діяльності.

Центральний банк – це головний орган грошово-кредитного регулювання

економіки, основне завдання якого полягає у кредитно-розрахунковому обслуговуванні держави та інших банківських установ.

Комерційні банки – це багатофункціональні установи універсального типу, що здійснюють різні види кредитних, розрахункових та інших фінансових операцій, пов'язаних із обслуговуванням клієнтів у всіх секторах економіки.

Загалом банківська система є складовою частиною більш широкої системи – економічної. Тому діяльність банків не повинна розглядатись у відриві від виробництва і обігу матеріальних та нематеріальних благ, а ефективний розвиток банківської системи має поєднуватись з усіма іншими сферами життєдіяльності суспільства і економіки.

На практиці це означає, що як банківська система загалом, так і кожний її елемент зокрема мають відповідати вимогам кожного конкретного етапу суспільного розвитку. Іншими словами, характер, цілі, тенденції, напрями діяльності банків, перелік і умови надання ними тих чи інших послуг повинні бути адекватними реальним потребам національної економіки і суспільства.

Так, якщо рівень розвитку банківської системи перестає відповідати нагальним потребам суб'єктів ринку, яких вона обслуговує, це вимагає внесення кардинальних змін до структури системи та умов і методів її функціонування (подібна ситуація має місце на початкових етапах реформування адміністративно-командної економіки при переході до ринку). Однак, якщо темпи ринкових перетворень у банківській системі починають суттєво випереджати реформування інших сфер економіки (на наступних стадіях перехідного періоду), це накладає негативний відбиток на самі банки, результати діяльності яких можуть істотно нівелюватися відставанням рівня ефективності функціонування їхніх клієнтів – суб'єктів господарювання, що потребує позитивних якісних зрушень у ході реформування всієї економіки з приведенням її, як і банківської системи, до вищого рівня розвитку.

Таким чином, на стан банківської системи безпосередній вплив мають два основні фактори: 1) суспільно-економічний устрій країни; 2) рівень її економічного розвитку, що зумовлюється органічною взаємопов'язаністю

діяльності банків з усіма секторами економіки.

Перший фактор зумовлює вплив загальної економічної політики держави на розвиток усієї банківської справи в країні. Йдеться про політично визначену систему цінностей і пріоритетів, які відображаються на діяльності банків. Так, орієнтація на розвиток приватної власності, ринкових відносин, конкурентного середовища, сприятлива для бізнесу податкова система мають позитивний вплив на стан банківських установ, забезпечення їхньої стабільності і зростання капіталу. Відсутність же в економічній політиці чітко визначених орієнтирів, недостатній розвиток ринкових механізмів зумовлюють зворотні тенденції й негативно позначаються на розвитку банківської системи в країні.

Другий фактор пов'язаний з впливом поточної економічної ситуації й насамперед зміни фаз економічного циклу на функціонування банківських установ. Зрозуміло, що у фазі економічного зростання, коли збільшуються обсяги виробництва товарів і послуг, зростає кон'юнктура на всіх видах ринку (матеріальних благ, грошових і трудових ресурсів) відповідно має місце загальний ріст попиту на банківські послуги, зростають прибутки банківської системи, що сприяє стабільній діяльності і активному розвитку банків. Під час же економічного спаду та наростання кризових явищ ситуація змінюється на протилежну – скорочуються обсяги залучених банками ресурсів, зменшується потреба у кредитно-розрахунковому обслуговуванні господарюючих суб'єктів, знижується прибутковість банківської діяльності та зростають ризики, що загалом має самий негативний вплив на ситуацію у банківському секторі економіки.

Разом із тим, попри відзначення взаємозалежності банківської системи та національної економіки слід зауважити і певну відособленість сфери діяльності банків. Її безпосереднє вираження здійснюється у вигляді певного компромісу між «прозорістю» загальних аспектів функціонування банківських установ (що пов'язано насамперед із доступністю для широкого загалу результатів їхньої діяльності) та «закритістю» банківської системи, якщо йдеться про особливості взаємовідносин банків з окремими клієнтами (що, у свою чергу, виражає

специфіку обслуговування з дотриманням банківської таємниці).

Коли йдеться про відносну відособленість банківської системи, важливо відзначити також фактори її саморозвитку та самоорганізації, які передбачають спроможність системи постійно вдосконалюватись на основі гнучкого механізму реагування на несприятливі обставини та уникнення кризових явищ. Функціонування даного механізму забезпечується відповідним внутрішнім управлінням банками та внутрісистемним управлінням, завдяки якому відповідне реагування доведене по суті до «автоматизму», що в принципі може певною мірою пом'якшити негативний вплив зовнішніх чинників на діяльність банківських установ, зберігаючи внутрішню стабільність усередині системи. Водночас зазначені обставини не означають наявності будь-якої (нехай навіть слабкої) форми ізоляції банківської системи від оточуючої її економічної системи, вони лише підкреслюють органічний зв'язок між ними, однак при збереженні банківською системою своїх специфічних рис і властивостей, що випливають з функціонального призначення самої банківської діяльності в економіці.

Враховуючи тісний взаємозв'язок банків з економікою країни, необхідно відзначити ще одну рису, яка характеризує банківську систему стосовно її загального стану. Як і вся економіка, банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес переривається тимчасовими спадами і регресом, що може бути пов'язано із відповідними змінами в економічній системі. Загалом же статичний стан не є притаманним діяльності банків в умовах ринкових відносин. Навпаки, динамізм як іманентна ознака банківської системи виступає одним із важливих факторів її ефективного функціонування. Йдеться про перманентні кількісні та якісні зміни у діяльності банківських установ, що обумовлено необхідністю відповідних зрушень у процесі кредитно-фінансового обслуговування згідно потреб суб'єктів ринку.

Указані кількісні зміни можуть бути пов'язані, з одного боку, із збільшенням або зменшенням числа самих банків в економіці, а з другого, – із зрушеннями у загальному обсязі банківських операцій (кредитно-

розрахункових, касових, валютних, інвестиційних та ін.) з обслуговування різних груп клієнтів відповідно до варіації їхніх потреб. Що ж до якісних змін, то вони відображають процес розвитку і постійного вдосконалення банківських технологій надання відповідних послуг у плані пропозиції суб'єктам економічних відносин оптимальних умов і методів обслуговування з огляду на конкурентні аспекти взаємовідносин між банківськими установами на ринку, що полягають у відповідній боротьбі за клієнтів.

Таким чином, динамізм банківської системи у такому ракурсі слугує підтвердженням іншої її специфічної ознаки, розглянутої вище, – тісного взаємозв'язку і взаємозалежності з усією економікою країни.

Виходячи із розглянутих моментів, банківську систему як цілісне структурне утворення можна одночасно розглядати і як підсистему стосовно економічної системи в цілому, що охоплює процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ. При цьому сама економічна система має багатоступеневу структуру, окремі ланки якої також є складними динамічними системами, що володіють певною самостійністю та можливостями саморегулювання. Однією із найважливіших таких ланок і є банківська система.

1.3. Види банків та банківських об'єднань

Сучасний етап становлення ринкових відносин в економічній системі України характеризується зростанням ролі банків у стимулюванні економічного зростання. Саме банки, мобілізуючи тимчасово вільні грошові кошти і перетворюючи їх на капітал, що здатний приносити прибуток, збільшують реальне багатство країни. Саме через банки здійснюються зв'язки між усіма учасниками господарських процесів, а тому вони по суті є тими центрами, де розпочинається і завершується ділове партнерство. Банківська система, таким чином, є найважливішою основою розвитку підприємницької діяльності, вирішальним фактором економічного росту і підвищення життєвого рівня населення. Тому від ефективності роботи банків значною мірою залежить успіх

у завершенні ринкових перетворень.

Банки є незалежними, універсальними, фінансово-кредитними установами, що здійснюють дуже широкий спектр самих різноманітних операцій, пов'язаних із розрахунково-касовим, кредитним та іншим обслуговуванням підприємств, організацій, населення у всіх секторах економіки.

З урахуванням різноплановості та різноманітності головних аспектів функціонування, банки можуть класифікуватися за багатьма ознаками і різними критеріями: формою власності; організаційною формою діяльності; величиною активів; наявністю мережі філіалів; спеціалізацією та іншими.

Так, за формою власності банки можуть бути приватними або державними.

Приватний банк – це банк, капітал якого формується повністю або частково за рахунок коштів приватних осіб. Держава не відповідає за зобов'язаннями цих банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або відповідним договором. Так само і Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. В Україні державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. У нашій країні функціонують два банки із державною формою власності: Ощадний банк і Експортно-імпортний банк, статутні фонди яких створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ.

За організаційною формою господарської діяльності банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Публічні акціонерні товариства формують капітал банку шляхом емісії і розміщення іменних акцій на ринку цінних паперів. Це означає, що акції можуть розміщуватися банком серед необмеженого кола учасників.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки. Мінімальна

кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімально необхідного рівня діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня. Нині в Україні кооперативні банки поки що відсутні.

За величиною активів банки можуть поділятися на декілька груп, зокрема таких: 1) найбільші банки з активами понад 15 млрд.грн.; 2) великі банки, активи яких складають від 5 до 15 млрд.грн.; 3) середні банки з активами від 3 до 5 млрд.грн.; 4) малі банки, активи яких менші 3 млрд.грн.

З огляду на величину активів у різних банків потрібно відзначити досить високий ступінь їхньої концентрації у комерційних банків України. Приміром станом на 1.07.2012 р. із 176 діючих у нашій країні банків 17 із них мали активи понад 15 млрд.грн.⁶ При цьому із 1 104,3 млрд.грн. загальних банківських активів майже 740 млрд.грн. припадало на ці банки. Така ситуація відповідає загальносвітовій тенденції зростання концентрації банківських активів і капіталу в міру збільшення обсягів операцій на фінансових ринках, розвитку новітніх банківських технологій, що потребують значних витрат, а також посилення конкуренції з боку інших, небанківських фінансових посередників.

Залежно від наявності мережі філіалів банки поділяються на **філіальні**, тобто ті, що мають мережу філіалів і відділень, та **безфіліальні**, тобто ті, що такої мережі не мають.

Залежно від спеціалізації, тобто кола здійснюваних операцій, банки в Україні можуть функціонувати або як універсальні або як спеціалізовані.

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій,

⁶ Вісник Національного банку України. – 2012. – №8. – с.46-51.

охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки. В Україні діяльність більшості банків має універсальний характер.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій, функціонують у відносно вузькому секторі фінансового ринку або обслуговують окремі галузі економіки.

Згідно чинного законодавства України за спеціалізацією банки можуть бути ощадними та банками довірчого управління.

Банки самостійно визначають напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. При цьому Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку, якщо більше ніж 50 відсотків пасивів банку є вкладками фізичних осіб (незалежно від типу активів). Банк набуває статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 100 і більше відсотків сукупних активів банку.

В Україні відсутні поки що інвестиційні, іпотечні та розрахункові банки у традиційному розумінні їх спеціалізації. Причинами цього є відсутність достатньо розвинутого фондового ринку, ринку нерухомості і землі, а також наявність ефективної системи електронних платежів Національного банку. Основним спеціалізованим банком на вітчизняному фінансовому ринку є державний Ощадний банк України.

Згідно чинного законодавства України банки також мають право створювати банківські об'єднання таких трьох типів:

- 1) банківська група;
- 2) банківська холдингова компанія;
- 3) фінансова холдингова компанія.

Банківська група – група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається:

- з материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами;
- з двох або більше фінансових установ та в якій банківська діяльність є переважною.

Банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, входять до складу банківської групи.

Контролер банківської групи зобов'язаний забезпечити таку структуру банківської групи (систему взаємодії між учасниками банківської групи, систему управління, контролю та звітування в банківській групі), яка дасть змогу здійснювати за нею нагляд на консолідованій основі, уключаючи своєчасне виявлення та обмеження ризиків у такій групі.

Розрізняють такі види банківських груп:

- *іноземна банківська група* – банківська група, яка є частиною міжнародної банківської групи;
- *міжнародна банківська група* – група фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі з боку іноземного органу нагляду;
- *національна банківська група* – банківська група, яка не є частиною міжнародної банківської групи.

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи за останні чотири звітних квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період.

Розрахунок переважної діяльності банківської групи здійснюється щороку станом на 1 січня.

Після того як групу було визначено банківською на підставі переважної діяльності та частка сукупних активів банків (банку) у сукупному розмірі активів фінансових установ, що входять до цієї групи, зменшилася та становить від 40 до 50 відсотків, така група продовжує вважатися банківською впродовж не більше трьох років з моменту такого зменшення.

Банківська група зобов'язана визначити серед її учасників відповідальну особу, яка спроможна забезпечити виконання вимог, установлених Національним банком України до банківської групи, та погодити її з Національним банком України.

Відповідальна особа банківської групи зобов'язана забезпечити дотримання вимог, установлених Національним банком України.

Відповідальна особа банківської групи складає консолідовану звітність на основі звітності учасників банківської групи (крім страхових компаній) у порядку, визначеному Національним банком України.

Учасники банківської групи зобов'язані подавати відповідальній особі банківської групи звіти, інформацію та документи, необхідні для підготовки консолідованих звітів, та забезпечувати виконання вимог щодо нагляду на консолідованій основі.

Загальна сума прямої та/або опосередкованої участі учасників банківської групи в статутному капіталі юридичної особи, що не є фінансовою установою, не повинна перевищувати 15 відсотків консолідованого регулятивного капіталу банківської групи.

Загальна сума прямої та/або опосередкованої участі учасників банківської групи в статутному капіталі всіх юридичних осіб, які не є фінансовими установами, не повинна перевищувати 60 відсотків консолідованого регулятивного капіталу банківської групи.

Сума вкладень учасників банківської групи в капітал страхової компанії (страхових компаній) виключається з регулятивного капіталу банківської групи.

Банківська група створюється з метою концентрації капіталів банків-

учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю. Банківська група підлягає реєстрації у Національному банку України і заноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської групи повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку.

Банківська холдингова компанія – фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність.

Фінансова холдингова компанія – юридична особа, основним видом діяльності якої є участь у статутному капіталі юридичних осіб, та діяльність фінансових установ, які є її дочірніми та/або асоційованими компаніями, є основною.

Діяльність фінансових установ є основною, якщо сукупне середньоарифметичне значення їх активів за останні чотири звітних періоди (квартали) становить 80 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх дочірніх та асоційованих компаній за цей період.

Окрім участі у зазначених вище об'єднаннях, банки також можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Не залежно від виду банку, банківського об'єднання, специфіки їх функціонування чи форми їх організації уся діяльність банків підпорядковується певним принципам. Головними принципами діяльності усіх банків в ринковій системі господарювання є наступні.

По-перше, робота банку в межах реально залучених ресурсів. Це означає, що банк може здійснювати безготівкові розрахунки на користь своїх клієнтів, надавати кредити у межах реального залишку коштів, залучених ним у процесі виконання депозитних операцій. Крім того, виконання даного принципу

передбачає не лише кількісну відповідність між залученими ресурсами і кредитними вкладеннями, але і якісного характеру співвідношення банківських активів до специфіки мобілізованих ресурсів – передусім щодо строків – з метою забезпечення достатнього рівня ліквідності і надійності банку.

По-друге, економічна самостійність роботи банку. Даний принцип передбачає економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності перед власними акціонерами, вкладниками та кредиторами, основою чого є повна самостійність банку у розпорядженні залученими ресурсами і розміщенні їх у різні види активів, виходячи із завдань отримання прибутку. Банк також має право вільно розпоряджатися своїм прибутком після сплати податків та інших обов'язкових платежів, а також вільно обирати клієнтів і вкладників.

По-третє, побудова взаємин із клієнтами на ринкових засадах. Це передбачає діяльність банку щодо реалізації партнерських стосунків із своїми клієнтами на взаємовигідних засадах взаємодії та забезпечення їхніх інтересів у прибутковому розміщенні ресурсів чи отриманні їх у тимчасове користування за плату, прийнятну для можливості отримання прибутку. Надання усього спектру можливих послуг клієнтам банку здійснюється виходячи із ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності.

Головною метою діяльності усіх видів банків є отримання прибутку від здійснюваних операцій попри збереження своєї фінансової стійкості, котра не загрожувала б інтересам вкладників і кредиторам банку і не ставила б під загрозу його здатність виконувати свої зобов'язання.

1.4. Порядок створення і реєстрації банків в Україні

Необхідною умовою створення банків в нашій країні є їхня державна реєстрація. Державна реєстрація банків здійснюється Національним банком України відповідно до закону «Про банки і банківську діяльність» (далі – Закон) та нормативно-правових актів Національного банку України. Саме слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише

тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. При цьому не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів «Україна», «державний», «центральний», «національний» та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України.

Реєстрація банків – це юридична процедура, що здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Національний банк України видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи:

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку;

3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

- ділову репутацію самого засновника, а для засновника – юридичної особи, також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради, та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

- фінансовий стан засновника – юридичної особи, а також про майновий стан засновника – фізичної особи;

- наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника – фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник – фізична особа є керівником та/або контролером;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи додатково подає Національному банку України документи щодо засновників – іноземних юридичних осіб та засновників – фізичних осіб-іноземців.

Іноземна юридична особа, яка має намір набути або збільшити істотну участь у банку, додатково подає Національному банку України такі документи:

1) копію рішення уповноваженого органу управління іноземної юридичної особи про участь у банку в Україні;

2) письмовий дозвіл на участь іноземної юридичної особи у банку в Україні, виданий уповноваженим контролюючим органом країни, в якій зареєстровано головний офіс іноземної юридичної особи, якщо законодавством

такої країни вимагається отримання зазначеного дозволу, або письмове заповнення іноземної юридичної особи про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу;

3) витяг із торговельного, банківського, судового реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземної юридичної особи в країні, в якій зареєстровано її головний офіс;

4) копію аудиторського висновку аудитора іноземної держави, підтвердженого українською аудиторською фірмою, про фінансовий стан іноземної юридичної особи на кінець останнього повного календарного року.

Фізична особа, яка має намір набути або збільшити істотну участь у банку, зобов'язана надати банку та Національному банку України в установленому ним порядку:

1) документи, визначені Національним банком України, що підтверджують істотну участь у банку для фізичної особи, яка має намір збільшити істотну участь у банку;

2) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію самої особи та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

3) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про майновий стан самої особи та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) копії документів, необхідних для ідентифікації фізичної особи та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння та/або контроль істотної участі у банку;

5) відомості за формою, установленюю Національним банком України, про асоційованих осіб фізичної особи;

6) відомості за формою, установленюю Національним банком України, про юридичних осіб, у яких фізична особа є керівником та/або контролером.

Фізична особа-іноземець, яка має намір набути або збільшити істотну участь у банку, додатково подає Національному банку України письмовий

дозвіл на участь у банку в Україні, виданий уповноваженим контролюючим органом країни, в якій вона має постійне місце проживання, якщо законодавством такої країни вимагається отримання зазначеного дозволу, або письмове заповнення про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу.

Документи, що подаються іноземною юридичною особою та фізичною особою – іноземцем, мають бути нотаріально засвідчені за місцем видачі та легалізовані в установленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Національний банк України приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів, визначених Законом.

Національний банк України має право вимагати від заявника виправлення недоліків у поданих документах.

Засновнику юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями належні йому акції до отримання цією юридичною особою банківської ліцензії.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із Законом.

Учасники банку – це засновники банку, акціонери банку, який є відкритим акціонерним товариством, і пайовики кооперативного банку. Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Засновники/учасники юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, акумулюють кошти для формування статутного капіталу в розмірі не менше 120 мільйонів гривень, на накопичувальному рахунку, що відкривається в територіальному управлінні Національного банку та/або Національному банку.

Уповноважена особа юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для відкриття накопичувального рахунку протягом п'яти робочих днів після дати подання документів для погодження статуту подає до територіального управління Національного банку та/або Національного банку документи, визначені нормативно-правовими актами Національного банку щодо відкриття рахунків для формування статутного капіталу новостворюваного банку.

До часу внесення коштів для формування статутного капіталу на накопичувальний рахунок, відкритий у територіальному управлінні Національного банку та/або Національному банку, ці кошти можуть акумулюватися на рахунку в будь-якому банку України на підставі відповідного рішення зборів засновників.

Кошти можуть перераховуватися лише з власних поточних рахунків юридичними та фізичними особами в безготівковій формі та вноситися фізичними особами в готівковій формі.

Учасники банку зобов'язані не пізніше ніж за 10 календарних днів до закінчення строку встановленого Законом для розгляду документів для погодження статуту, перерахувати кошти на накопичувальний рахунок у заявленому розмірі.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти-юридичні особи, фізичні особи-іноземці – в іноземній вільно конвертованій валюті або в гривнях. Перерахування сум з іноземної вільно конвертованої валюти, внесених

нерезидентами, у національну валюту України здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком на дату підписання установчого договору про створення банку.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо ці кошти мають інше цільове призначення, банківські метали, а також кошти, одержані в кредит та під заставу. Кошти для формування статутного капіталу новостворюваного банку в розмірі, передбаченому чинним законодавством України та установчими документами, акумулюються учасниками банку на накопичувальному рахунку, що відкривається в територіальному управлінні Національного банку за місцем створення банку відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку.

Національний банк України має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, у разі якщо:

- 1) подано неповний пакет документів, необхідних для погодження статуту;
- 2) документи містять недостовірну інформацію;
- 3) документи не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових актів Національного банку України;
- 4) ділова репутація засновника, а для засновника – юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, встановленим Національним банком України;
- 5) фінансовий стан засновника – юридичної особи та/або майновий стан засновника – фізичної особи не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;
- 6) засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;
- 7) структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не

відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим Національним банком України;

8) не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

З метою оптимізації процесу обслуговування клієнтів банки можуть створювати відокремлені підрозділи – філії, відділення та представництва. Реєстрація філій, відділень і представництв банків здійснюється шляхом внесення відповідної інформації до Державного реєстру банків.

Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про відкриття відокремленого підрозділу.

Національний банк України включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Відокремлений підрозділ банку має право розпочати свою діяльність через 10 днів після повідомлення банком Національного банку України про відкриття такого відокремленого підрозділу.

У повідомленні про відкриття відокремленого підрозділу, що здійснюватиме діяльність від його імені, банк зобов'язаний зазначити:

- 1) внутрішньобанківський реєстраційний код відокремленого підрозділу;
- 2) повне найменування відокремленого підрозділу;
- 3) місцезнаходження відокремленого підрозділу;
- 4) прізвище, ім'я та по батькові керівника відокремленого підрозділу;
- 5) обсяг та види діяльності, що виконуватиметься відокремленим підрозділом;
- 6) інформацію про відповідне рішення уповноваженого органу банку про відкриття такого підрозділу;

7) номер та дату затвердження положення про відокремлений підрозділ банку;

8) підтвердження відповідності відокремленого підрозділу вимогам, встановленим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, у тому числі щодо приміщення, обладнання відокремленого підрозділу банку і професійної придатності та ділової репутації керівників відокремленого підрозділу.

Національний банк України має право прийняти рішення про припинення здійснення відокремленим підрозділом банку операцій на користь або за дорученням клієнтів, якщо інформація про відкриття банком свого відокремленого підрозділу містить неправдиві відомості чи діяльність такого відокремленого підрозділу не відповідає вимогам Закону та нормативно-правовим актам Національного банку України.

До повідомлення про відкриття відокремленого підрозділу, що виконуватиме функції представництва та захисту інтересів банку, додаються такі документи:

- 1) рішення уповноваженого органу банку про відкриття представництва;
- 2) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом банку.

Банк зобов'язаний повідомляти Національний банк України про зміни в документах та інформації, які надаються згідно з вимогами цієї статті, та надсилати Національному банку України копію рішення про внесення змін до положення про відокремлений підрозділ у двотижневий строк після його затвердження уповноваженим органом банку.

Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про прийняття уповноваженим органом банку рішення про закриття відокремленого підрозділу в семиденний строк після прийняття такого рішення та про фактичне припинення його діяльності – у триденний строк.

Створення і реєстрація філій та представництв іноземних банків на території України має певну специфіку.

Так, іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

1) до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

2) банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;

3) між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, в якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;

4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;

5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Національний банк України здійснює акредитацію філій та представництв іноземних банків на території України в порядку та на умовах, визначених Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Акредитація філії іноземного банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії.

Акредитація філії іноземного банку є підставою для здійснення нею банківської діяльності.

Для акредитації філії іноземного банку подаються:

1) клопотання іноземного банку про відкриття філії із зазначенням її місцезнаходження на території України;

2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку в державі його походження;

- 3) рішення уповноваженого органу іноземного банку про відкриття філії;
- 4) положення про філію, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;
- 5) відомості щодо професійної придатності та ділової репутації керівника і головного бухгалтера філії іноземного банку;
- 6) копія статуту іноземного банку;
- 7) підтверджена незалежним аудитором фінансова звітність іноземного банку за три останніх роки;
- 8) письмовий дозвіл на відкриття філії іноземного банку в Україні, виданий державним або іншим уповноваженим контролюючим органом держави, в якій зареєстровано іноземний банк, або письмове запевнення іноземного банку про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу;
- 9) повідомлення уповноваженого наглядового органу іноземної держави про здійснення нагляду за діяльністю іноземного банку;
- 10) письмове зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникають у зв'язку з діяльністю його філії на території України;
- 11) документи, що підтверджують внесення коштів у розмірі приписного капіталу філії;
- 12) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію філії іноземного банку, що встановлюється Національним банком України;
- 13) копії внутрішніх положень (їх перелік), що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;
- 14) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки,

програмного забезпечення, приміщень відповідно до вимог, встановлених Національним банком України;

15) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, установленими Національним банком України;

16) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію іноземного банку;

17) відомості, визначені Національним банком України, щодо власників істотної участі в іноземному банку.

Діяльність філії іноземного банку повинна відповідати вимогам, встановленим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України. Національний банк України здійснює регулювання діяльності та встановлює економічні нормативи для філій іноземних банків відповідно до вимог законодавства України.

Національний банк України має право відмовити в акредитації філії іноземного банку з таких підстав:

1) подані документи не відповідають вимогам цього Закону та нормативно-правових актів Національного банку України;

2) приміщення та обладнання філії не відповідають вимогам Національного банку України;

3) кандидатури керівника та головного бухгалтера філії не відповідають вимогам цього Закону та нормативно-правових актів Національного банку України щодо професійної відповідності та ділової репутації;

4) в іноземного банку виявлено фінансові або правові проблеми, що вказують на можливість негативних наслідків для клієнтів чи потенційних клієнтів банку в результаті відкриття філії.

Національний банк України приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації філії іноземного банку протягом трьох місяців з моменту подання всіх необхідних документів. Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Філія іноземного банку здійснює свою діяльність відповідно до вимог, встановлених законами України для банків.

Національний банк України має право вводити тимчасову адміністрацію та ініціювати процедуру ліквідації філії іноземного банку у порядку, передбаченому законодавством України.

Акредитація представництва іноземного банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Для акредитації представництва іноземного банку подаються такі документи:

- 1) клопотання іноземного банку про акредитацію представництва за підписом уповноваженої особи;
- 2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку;
- 3) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;
- 4) довіреність керівнику представництва від іноземного банку на здійснення представницьких функцій;
- 5) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію представництва, що встановлюється Національним банком України.

Національний банк України може відмовити в акредитації представництва іноземного банку в разі порушення порядку акредитації, невідповідності поданих документів вимогам цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України, недостовірності наданої інформації або перевищення повноважень щодо сфер діяльності представництва.

Рішення про акредитацію або відмову в акредитації представництва іноземного банку Національний банк України приймає протягом одного місяця з моменту подання всіх необхідних документів.

Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Національний банк України має право скасувати акредитацію представництва іноземного банку шляхом виключення відповідного запису з

Державного реєстру банків у порядку, визначеному Національним банком України.

Українські банки мають право створювати (у тому числі шляхом придбання) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу Національного банку України. Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте зміст діяльності банків як інституційної основи ринкової економіки.
2. Чому на сьогодні немає єдності поглядів на поняття банку?
3. Чи правильно вважати лише прийом вкладів і видачу кредитів головними ознаками банківської діяльності?
4. Які головні передумови розвитку товарного господарства характерні для появи банків у сучасному розумінні?
5. Охарактеризуйте діяльність банків як інститутів ринкової інфраструктури економіки й інститутів фінансового ринку.
6. Які основні операції дозволяють назвати фінансову установу банком у повному розумінні цього слова?
7. Дайте визначення суті банку як інституту ринкової економіки.
8. Які функції визначають сутність банку?
9. Чому переміщення грошових коштів від кредиторів до позичальників не може здійснюватись без посередництва банків?
10. Який економічний ефект має банківська функція посередництва в кредиті?
11. У чому полягає макро- і мікроекономічне значення функції банків посередництва у платежах?
12. Чому діяльність банків має розглядатися лише у складі системи?
13. Які головні підходи до розуміння банківської системи мають місце в економічній літературі?
14. Сформулюйте основні організаційно-економічні умови, які визначають потребу в банківській системі.
15. Дайте визначення сутності банківської системи.
16. Які фактори мають безпосередній вплив на стан розвитку банківської системи країни?
17. У чому полягає динамізм як іманентна ознака банківської системи?
18. За якими ознаками і критеріями можуть класифікуватися різні види банків?
19. У чому полягає різниця між універсальними і спеціалізованими банками?
20. Які основні види спеціалізованих банків можуть діяти згідно законодавства України?

21. Які типи банківських об'єднань можуть створювати банки в Україні?
22. Сформулюйте головні принципи діяльності банків в ринковій системі господарювання.
23. Що таке реєстрація банків і які її особливості в Україні?
24. Які документи необхідно подати для державної реєстрації банку?
25. На якій підставі Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку?
26. Які особливості реєстрації банку за участю іноземного капіталу?
27. У чому полягає процедура реєстрації філій банку?
28. Як здійснюється створення представництва та відділення банку?

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

2.1. Організаційна структура та управління банком

Організаційна структура банку регламентується його статутом, у якому містяться положення про органи управління банком, їхню структуру і функції, порядок утворення і повноваження. Даний аспект діяльності банків визначається законами України «Про господарські товариства» та «Про банки і банківську діяльність». При створенні банку в його установчих документах мають міститися дані про його вид, предмет і цілі діяльності, склад засновників та учасників, назву та місцезнаходження, розмір і порядок створення статутного капіталу, порядок розподілу прибутку, склад і компетенцію органів управління, порядок змін установчих документів, порядок ліквідації чи реорганізації банку.

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Створення банку як публічного акціонерного товариства передбачає, що його акції можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Створення кооперативного банку передбачає розподіл паїв між його учасниками.

Організаційна структура комерційного банку визначається двома основними компонентами, що визначають особливості управління ним: по-перше, структурою органів управління; по-друге, структурою функціональних підрозділів і служб банку.

Структура органів управління банку згідно чинного в Україні законодавства включає три наступні органи:

- 1) вищий орган управління, тобто загальні збори акціонерів (учасників);
- 2) наглядовий орган, тобто спостережна рада;
- 3) виконавчий орган, тобто правління або рада директорів банку.

Крім того, до цієї структури належать органи контролю банку, якими є:

- 1) ревізійна комісія;
- 2) внутрішній аудит банку.

До компетенції вищого органу управління, тобто *загальних зборів банку* належить прийняття рішень щодо наступних питань:

- 1) визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 3) зміни розміру статутного капіталу банку;
- 4) призначення та звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- 5) затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, та заходів за результатами розгляду висновків аудиторської фірми;
- 6) розподілу прибутку;
- 7) припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

Загальні збори визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства більш як 60 відсотків голосів.

Загальні збори акціонерів (учасників) обирають спостережну раду банку із числа учасників зборів або їх представників. При цьому члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, а також ревізійної комісії банку.

Спостережна рада банку здійснює такі функції:

- 1) призначає і звільняє голову та членів правління (ради директорів), керівника служби внутрішнього аудиту банку;
- 2) контролює діяльність правління (ради директорів) банку;
- 3) визначає аудиторську фірму, розглядає її висновок та готує рекомендації загальним зборам учасників для прийняття рішення щодо нього;
- 4) встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-

господарською діяльністю банку;

5) приймає рішення щодо покриття збитків;

6) приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів і положень;

7) затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;

8) готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;

9) здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Повноваження і порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджуються загальними зборами учасників банку.

Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, що здійснює управління його поточною діяльністю, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітне загальним зборам учасників та спостережній раді банку. Правління діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи спостережною радою банку.

Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (керівників, що очолюють структурні підрозділи банку). Голова правління несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку. У деяких банках запроваджена посада президента. При цьому здійснюється розподіл повноважень між ним і головою правління. Як правило, президент займається стратегічними

питаннями розвитку банку, а оперативне керівництво здійснює голова правління. Таким чином, голова правління банку керує роботою виконавчого органу та має право представляти банк без окремого доручення.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку. Ревізійна комісія виконує такі функції:

- 1) контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів Національного банку України;
- 2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;
- 3) вносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку. Членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банку.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів. Ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів.

Ревізійна комісія доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Вона також готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку.

Члени ревізійної комісії можуть брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях спостережної ради та правління (ради директорів) банку. Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік. Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостережною

радою банку чи за ініціативою акціонерів, які володіють більше ніж 10 відсотками голосів. Рішення приймається більшістю голосів членів ревізійної комісії. Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи – положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами учасників (акціонерів) банку.

Служба внутрішнього аудиту створюється банками як орган оперативного контролю їх спостережної ради. Служба внутрішнього аудиту виконує такі функції:

- 1) наглядає за поточною діяльністю банку;
- 2) контролює дотримання законів, нормативно-правових актів Національного банку України та рішень органів управління банку;
- 3) перевіряє результати поточної фінансової діяльності банку;
- 4) аналізує інформацію та відомості про діяльність банку, професійну діяльність її працівників, випадки перевищення повноважень посадовими особами банку;
- 5) надає спостережній раді висновки та пропозиції за результатами перевірок;
- 6) інші функції, пов'язані з наглядом та контролем за діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту підпорядковується спостережній раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого спостережною радою. Дана служба має право на ознайомлення з усією документацією банку та нагляд за діяльністю будь-якого відокремленого та структурного підрозділу банку. Служба внутрішнього аудиту уповноважена вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі. Кандидатура керівника служби внутрішнього аудиту погоджується з Національним банком України.

Окрім служби внутрішнього аудиту у структурі органів управління банків має бути також створено постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрапартнерів, країн контрапартнерів,

структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризикованості та прибутковості діяльності банку.

1) *кредитний комітет*, який щомісячно оцінює якість активів банку та готує пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;

2) *комітет з питань управління активами та пасивами*, який щомісячно розглядає собівартість пасивів та прибутковість активів і приймає рішення щодо політики відсоткової маржі, розглядає питання відповідності строковості активів та пасивів та надає відповідним структурним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;

3) *тарифний комітет*, який щомісячно аналізує співвідношення собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань операційних доходів.

Дещо відмінною є структура органів управління державного банку, тобто банку, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Такий банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України. Органами управління державного банку є наглядова рада і правління банку, а органом контролю є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою.

Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам і захисту інтересів держави як акціонера державного банку.

До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, призначені Верховною Радою України, Президентом України і Кабінетом Міністрів України – по п'ять членів від кожної із гілок влади. Членом наглядової ради державного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну або юридичну освіту, або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів або права і при цьому має досвід роботи в органі законодавчої влади чи на керівних посадах центральних органів виконавчої

влади України, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної та правової політики, або в банківській установі, чи досвід наукової, практичної роботи у галузі економіки, фінансів, права. Члени наглядової ради державного банку виконують свої функції без отримання будь-якої матеріальної винагороди.

До компетенції наглядової ради державного банку належить прийняття рішень із тих же питань, що і загальних зборів і спостережної ради комерційного банку, розглянутих вище.

Організаційна структура комерційного банку включає окрім вищих органів управління функціональні служби та підрозділи, кожен з яких виконує відповідні банківські операції та має свої обов'язки. Основним критерієм організаційної побудови банку є економічний зміст та обсяг операцій, які він виконує. Зазвичай відділи, департаменти, управління банку формуються відповідно до класифікації окремих банківських операцій або їхніх груп за функціональним призначенням. Тому їх кількість і конкретна назва у різних комерційних банків можуть суттєво відрізнятися між собою.

Структура функціональних підрозділів і служб банку визначається характером, обсягом банківських операцій. Вибір оптимальної структури банку найважливіша умова його успішної комерційної діяльності. У структурі функціональних підрозділів і служб банку можна виділити два типи відділів:

- 1) відділи, які виконують лінійні функції;
- 2) відділи, які виконують штабні функції.

Лінійні відділи безпосередньо зайняті виконанням тієї роботи банку, яка визначається його функціональним призначенням на фінансовому ринку (здійснення розрахунків, прийняття і зберігання депозитів, надання кредитів, купівля цінних паперів тощо). Зміст поняття «лінійний» розкриває характер зв'язків цих відділів з вищими органами управління банку. Лінійні функції делегуються з вищих щаблів ієрархії управлінських підрозділів банку на нижчі, що створює безперервний «ланцюг команд» або «лінію команд» по вертикалі, яка зв'язує один рівень з іншими. Відділи, що виконують штабні функції,

займаються обслуговуванням лінійних відділів, допомагають їм у підвищенні ефективності їх діяльності. Прикладом можуть слугувати відділи планування, кадрів, юридичний, безпеки тощо.

Якщо виходити із функціонального призначення різноманітних підрозділів і служб банку, то виходячи із тих головних напрямів операцій, здійснюваних банком і служб, які виконують допоміжні функції, організаційна структура комерційного банку передбачає створення у його складі відповідних управлінь (департаментів, відділів), що забезпечують реалізацію основних завдань діяльності банку на фінансовому ринку. У числі таких підрозділів можуть бути відзначені такі головні управління (департаменти).

По-перше, *управління кредитних операцій*, що є найважливішим і найбільшим підрозділом комерційного банку, позаяк кредитування є головним джерелом доходів та основним видом банківських активів. У його складі можуть функціонувати, зокрема, такі відділи як:

- відділ короткострокового кредитування, що задовольняє потреби клієнтів у короткострокових позичках, аналізує їх кредитоспроможність, укладає кредитні договори та організовує надання і погашення кредиту, веде кредитні справи;
- відділ довгострокового кредитування, що визначає інвестиційну політику банку, здійснює довгострокові кредитні вкладення, визначає кредитоспроможність клієнта, укладає договори із надання довгострокових кредитів;
- відділ міжбанківських кредитних операцій, який організовує облік і аналіз всіх міжбанківських операцій, включаючи операції із Національним банком та іншими комерційними банками;
- відділ кредитування населення, що здійснює короткострокове і довгострокове кредитування фізичних осіб, організовує оцінку їх кредитоспроможності, здійснює видачу позички та контролює їх своєчасне погашення;
- відділ загальної організації кредитних операцій, що розробляє

кредитну політику банку, методи її реалізації в залежності від конкретної економічної ситуації, способи кредитування та визначення кредитоспроможності клієнта, аналізує кредитні ризики та визначає способи їх мінімізації.

По-друге, *управління ресурсів*, головним завданням якого є залучення ресурсів на грошовому ринку, а також аналіз динаміки і прогнозування зміни залучених коштів і власного капіталу банку. У його складі можуть функціонувати такі відділи як:

- відділ депозитних операцій, що здійснює залучення коштів фізичних і юридичних осіб на депозитні рахунки, укладає угоди на відкриття депозитних рахунків клієнтів, надає необхідну інформацію для планування ресурсів банку;

- відділ власних коштів банку, що проводить операції із купівлі-продажу належних банку цінних паперів, що належать банку.

По-третє, *управління розрахунково-касового обслуговування*, що забезпечує реалізацію функції банку у здійсненні посередництва у розрахунках і платежах, здійснюючи відкриття та ведення різних рахунків клієнтів банку, проводячи безготівкові розрахункові та касові операції фізичних і юридичних осіб з готівкою. До складу цього управління належать:

- відділ касових операцій, який здійснює операції з готівкою;

- операційний відділ, що здійснює розрахунки, відкриває і веде рахунки клієнтів.

По-четверте, *валютне управління*, головним завданням якого є організація і проведення комерційним банком валютних операцій, що включають ведення валютних рахунків клієнтів, неторговельні операції з іноземною валютою, міжнародні розрахунки в іноземній валюті, залучення і розміщення валютних коштів, торгівля валютою на внутрішньому валютному ринку, встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками тощо.

По-п'яте, *управління маркетингу*, що здійснює аналіз ринкової кон'юнктури, залучення нової клієнтури до банку, розробку і сприяння

впровадженню нових банківських операцій та послуг, надання організаційної та консультаційної допомоги клієнтам, забезпечує рекламу банківської продукції.

По-шосте, *управління аналізу і прогнозування діяльності*, котре виконує управлінські функції щодо забезпечення основних принципів роботи комерційного банку з точки зору його ліквідності, рентабельності та фінансової стійкості. Його завдання передбачають: моніторинг ризиків, аналіз і фінансовий контроль за здійсненням основних операцій, прогнозування доходів і видатків банку, аналіз рентабельності роботи банку і визначення перспектив її підвищення, вирішення питань, пов'язаних із визначенням поточної і перспективної ліквідності банку, визначення кредитного потенціалу банку та розробка основних напрямів удосконалення його діяльності.

По-сьоме, *юридичне управління*, що забезпечує організацію правової, претензійно-позовної та консультаційної роботи комерційного банку, визначаючи можливості його діяльності у чітких рамках діючого в країні правового поля відповідно до чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України. Завданнями даного підрозділу банку є розробка нормативних документів, контроль за правильністю укладання банківських угод, складання договорів, різного роду актів та інших ділових паперів, позовних заяв, протестів, ведення справ банку в судових та адміністративних установах.

По-восьме, *управління інформаційних технологій*, що здійснює операції, пов'язані із електронними платежами банку, технічним і програмним забезпеченням банківських операцій, організовує функціонування комп'ютерних мереж банку.

По-дев'яте, *організаційні служби банку*, котрі забезпечують фінансову і технічну можливість реалізації комерційним банком своїх основних функцій, і включають, зокрема, такі як:

- відділ кадрів, що планує чисельність і використання персоналу банку, здійснює набір персоналу та його розстановку, управляє фондами заробітної плати, організовує навчання і

підвищення кваліфікації кадрів;

➤ бухгалтерія, що веде облік здійснюваних банком операцій на підставі первинної документації і відображає ці операції по рахунках банківського балансу;

➤ адміністративно-господарський відділ, що займається будівництвом, придбанням, підтримкою і продажем банківських будинків, споруд та обладнання.

У комерційному банку можуть створюватися і інші підрозділи та служби, окрім перелічених вище, з урахуванням специфіки банківської діяльності на тому чи іншому сегменті фінансового ринку, орієнтації на певний вид операцій або на обслуговування конкретної групи клієнтів. З урахуванням цього будується відповідна структура функціональних підрозділів і служб банку.

2.2. Розвиток банківської системи України

Банківська система України складається із Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень чинного законодавства. Розвиток банківської системи та ефективність виконання нею своїх основних функцій значною мірою залежить від економічного стану в країні, що позначається на результатах діяльності банківських установ. З одного боку, рівень банківської справи в країні визначає ефективність надання суб'єктам ринку усіх можливих банківських послуг, пов'язаних із переміщенням грошових потоків на фінансовому ринку, а з іншого, – власне рівень розвитку самого фінансового ринку, а також власне товарно-грошових відносин в суспільстві визначає основні характерні риси та принципи діяльності банківської системи.

Наявність указаної залежності може бути підтверджена на прикладі розвитку країн, економічні устрої яких за останні роки зазнали суттєвих змін на шляху ринкових перетворень. Із запровадженням основних ринкових інститутів у практику господарського життя відбулися кардинальні зрушення і у

функціонуванні банківських систем, котрі у новітній історії цих країн пройшли шлях від планово-розподільчого характеру банківської справи до системи банківських інститутів, організованих на ринкових засадах. Зрозуміло, що подібний процес відбувався переважно еволюційним чином, результатом чого є наявність тривалого перехідного періоду у розвитку банківської системи, як врешті і всієї економіки загалом.

Що ж до України, то її банківську систему можна віднести до перехідного типу, хоча за багатьма параметрами вона у своїй основі вже наближена до ринкової системи банківських інститутів. Деякі з особливостей функціонування банківської системи перехідного періоду є характерними здебільшого для перших, початкових стадій цього періоду, які з різним рівнем успішності банки України вже минули. У зв'язку з цим стосовно вітчизняної банківської системи, цілком прийнятною є оцінка, згідно якої вона є «перехідною в тому розумінні, що в ній, хоча і за формою, містяться компоненти ринкової банківської системи, проте їхня взаємодія не досягла ще необхідного ступеня зрілості»⁷.

Стан справ, що нині має місце у банківській системі нашої країни загалом, може бути охарактеризований як процес становлення якісно нового механізму економічних відносин, суб'єктами яких виступають банки. Проте власне новизна цих відносин більшою мірою стосується порівняння із неринковою економікою адміністративно-командного типу, оскільки у практичній площині рівень, досягнутий вітчизняною економічною системою протягом перехідного періоду, характеризується ще слабким загальним розвитком ринкових інститутів. На тлі зазначених моментів прогрес у реформуванні банківської системи видається більш відчутним у порівнянні з іншими секторами господарства та з огляду на основні етапи її розвитку за період від початку впровадження ринкових перетворень в економічні відносини суспільства. Конкретний зміст та орієнтовні хронологічні рамки даних етапів можуть бути представлені наступним чином.

⁷ Курс переходной экономики: Учебник для вузов / Под ред. Л.И. Абалкина. – М.: Финстатинформ, 1997. – с.399.

Перший етап (1987-1989 рр.) характеризується початком реорганізації монобанківської системи адміністративно-командного типу, що стало вихідною стадією реформування всієї економіки загалом, оскільки порядок діяльності банківських установ, пристосованих до потреб планового господарства, взагалі не дозволяв вирішувати завдання модернізації економічної системи. Банки здійснювали лише пасивний перерозподіл кредитних ресурсів відповідно до державних планів економічного розвитку.

У цих умовах створення п'яти державних спеціалізованих банків (Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк, Зовнішеконом банк, Ощадбанк) з функціями обслуговування відповідних народногосподарських комплексів було покликане сформувати більш гнучку структуру банківської системи, адекватну потребам підприємств реального сектора, яким вже надавалось право самостійного вирішення усіх господарських питань. Однак на практиці деяке незначне розширення прав спеціалізованих банків та їхніх відділень не супроводжувалось належним розмежуванням ресурсів, якими вони могли б розпоряджатися. Зберігалась також централізована схема управління системою, яка нарівні з неефективною процентною і кредитною політикою Держбанку перетворювала банківські позики фактично на безповоротні дотації нерентабельним підприємствам. У результаті значно збільшився й ускладнився бюрократичний апарат управління системою при загальному зниженні ефективності функціонування нових банківських установ, що об'єктивно зумовило необхідність подальшого вдосконалення банківського сектора економіки.

Другий етап (1990-1991 рр.) відображає останній період функціонування банківської системи України в умовах колишнього СРСР і визначається створенням реальних інституційних засад організації банківської діяльності за дворівневим принципом. Ліквідація централізованого матеріально-технічного постачання зумовила появу мережі численних торговельно-посередницьких організацій, обороти яких потребували оперативного кредитно-розрахункового обслуговування. Послуги ж державних спеціалізованих банків вже не

задовольняли зростаючий попит не лише у торгівлі, а й в усіх інших галузях господарства.

Як наслідок указаних процесів відбувається швидке зростання числа нових банків, що початково створювались галузевими міністерствами і відомствами. Наприклад, Міністерством легкої промисловості було створено Легбанк, Міністерством дорожнього будівництва – Шляхбанк, Міністерством лісового господарства – Лісобанк тощо. Крім того, рядом підприємств, громадських організацій, кооперативів заснуються банки на акціонерних чи кооперативних засадах, що сприяло появі реальних передумов для деякого послаблення монополізму та розвитку конкуренції у банківській справі. Цей процес набирив силу завдяки ліберальній ліцензійній політиці – низьких вимог до величини статутного капіталу та до професійних якостей керівництва нових банків. Так, у серпні 1990 р. обов'язковий статутний фонд для отримання ліцензії комерційного банку складав 5 млн. руб. (близько 50 тис. дол.).

Що ж до державних спеціалізованих банків, то незважаючи на здійснені спроби реформувати їхню діяльність шляхом переведення цих установ у 1989 р. на «повний госпрозрахунок і самофінансування» по суті незмінною залишалася система централізованого контролю й розподілу ресурсів, відділення і філії не отримали власних капіталів, а жорстке регламентування усієї їхньої діяльності не надавало можливостей для встановлення взаємозацікавлених, партнерських відносин з клієнтами. Певному вирішенню цієї проблеми мало сприяти перетворення у 1990р. трьох основних спеціалізованих банків на акціонерні товариства – банк «Україна», Промінвестбанк та Укрсоцбанк, що згодом взяли курс на поступове скорочення частки державної власності у їхніх статутних фондах.

Таким чином, у результаті зазначених перетворень певної чіткості набувають риси другого рівня банківської системи, хоча основна частина банківських послуг все ще припадає на колишні державні спеціалізовані банки. У цей же період формально утворюється і верхній рівень банківської системи: відповідно до прийнятого у березні 1991р. закону «Про банки і банківську

діяльність» на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР створено Національний банк України.

Третій етап (1992-1994 рр.) характеризується переважно екстенсивним розвитком банківської системи в умовах наростаючою гіперінфляції, негативних значень реальних процентних ставок та різкого падіння курсу національної валюти.

Відносний лібералізм у порядку утворення нових банків, що діяв до середини 1994 р., з юридичної точки зору є порівнюваним з відкриттям приватного підприємства у будь-якому іншому секторі економіки. Нові комерційні банки створювались із значною часткою приватного капіталу внаслідок швидкого розвитку спільних і малих підприємств, акціонерних товариств. Понад 100 банків було створено у період гіперінфляції як кишенькові структури підприємств або приватних осіб, позаяк вартість створення такого банку було рівноцінним придбання трикімнатної квартири.

Звісно, основною метою діяльності таких банківських інститутів було забезпечення дешевими кредитними ресурсами в першу чергу їхніх засновників та акціонерів, що не завжди відповідало загальним принципам прибуткового ведення банківського бізнесу. За подібних обставин природно низький рівень доходу у такій кредитній діяльності комерційних банків міг компенсуватися надзвичайно високою маржею процентних ставок, вкладенням коштів переважно у заходи із швидким оборотом капіталів, проведенням валютнообмінних та інших високодохідних операцій.

Загалом, однак, ринок банківських послуг протягом указанного періоду залишався ще достатньо монополізованим, оскільки на новоутворені комерційні банки припадало менш як 10% банківських операцій, а за деякими підрахунками навіть менш як 5%.

Четвертий етап (починаючи з 1995 р.) відзначається стабілізацією загального числа зареєстрованих банків та поступовими проявами тенденції до зменшення кількості реально діючих банківських установ, що зумовлено об'єктивною необхідністю у концентрації банківського капіталу виходячи із

потреб повноцінного обслуговування суб'єктів ринку та мінімізації рівня ризиків за всіма видами банківських операцій.

Особливістю цього етапу є поступове пристосування банківської системи до умов діяльності, пов'язаних з ознаками фінансової стабілізації, наслідки якої мають безпосередній вплив на ключові аспекти організації банківської справи (зокрема, зниження загального рівня процентних ставок та банківської маржі, дохідності операцій на фінансових ринках). Припинення спаду у виробництві і його ріст, розвиток ринку державних та корпоративних цінних паперів попри загальну стабілізацію на макроекономічному рівні вимагають стимулювання розвитку реального сектора економіки, що в свою чергу зумовлює об'єктивну потребу у максимальному задоволенні попиту суб'єктів господарювання на банківські послуги. Конкретні ж практичні можливості щодо вирішення цього завдання вітчизняною банківською системою залежить від результатів дальшого розвитку процесів її інституційного та структурного вдосконалення.

У цей період набула також належного розвитку інфраструктура банківської системи, виявом чого стало формування механізму міжбанківських розрахунків, міжбанківського валютного ринку, ринку міжбанківського кредитування та рефінансування комерційних банків, створення Національним банком достатньо дієвої системи банківського регулювання і контролю.

В цілому за перехідний період роль банківської системи значно зросла у порівнянні з її підпорядкованим, другорядним положенням, в адміністративно-плановому господарстві. Зосереджуючи грошовий капітал усього суспільства, банки надалі усе меншою мірою відіграватимуть пасивну роль обслуговування руху «чужих» грошових коштів і все більшою – роль центрів акумуляції капіталів із розподілом ресурсів у власних інтересах. Характерною ознакою цього періоду став вихід банків за межі традиційної кредитно-розрахункової сфери функціонування і нагромадження досвіду роботи й у нових для них напрямках діяльності – на фондовому і валютному ринках, у сфері міжнародних відносин, на ринку міжбанківських кредитів, у сфері консультаційно-інформаційних послуг, електронного банкінгу тощо.

Зрозуміло, і четвертий етап не можна вважати завершальним у процесі реформування банківської системи на ринкових засадах. У своєму реформованому виді сукупність банківських інститутів країни має максимальною мірою відповідати завданням побудови ринкової структури суспільного відтворення, що визначається рухом до якісно нового стану економіки, заснованого насамперед на приватній (недержавній) формі власності та сукупності інваріантів, які ще необхідно забезпечити: конкурентне середовище, свобода діяльності суб'єктів ринкових відносин, органічна встроєність державного регулювання у господарський механізм. На практиці це означає об'єктивну потребу досягнення абсолютного рівня відповідності конкретних форм організації діяльності банківської системи потребам нової відтворювальної структури національної економіки.

Основним напрямом до вирішення указанного завдання має бути обрано такий підхід до подальшого вдосконалення банківської системи, який відображав би не стільки постійне пристосування її до умов ринкового середовища, що перманентно змінюються (хоча і це є важливим моментом забезпечення оптимальної організації банківської справи), скільки випереджаючий рівень можливостей банків стосовно задоволення потреб економічних агентів у відповідних послугах. Іншими словами, банки мають бути готовими виконувати той спектр і обсяг операцій з обслуговування грошово-кредитної сфери економічних відносин, який у даний момент потрібний суб'єктам цих відносин для забезпечення нормального перебігу процесу розширеного відтворення.

Процес вдосконалення банківської системи є неперервним та діалектично пов'язаним із змінами у реальному секторі економіки і соціально-політичними аспектами суспільного життя навіть у розвинутих країнах, не кажучи вже про країни з перехідним характером економічних відносин, де необхідність такого процесу природно впливає із повсякденного функціонування системи та її окремих елементів з огляду на значні зміни в усіх ланках господарства. Вибір стратегії розвитку банківської системи повинен бути тісно пов'язаний із

реаліями вітчизняної економіки та визначатися особливостями сприйняття нею обраного шляху вдосконалення діяльності банківських інститутів.

2.3. Сутність і класифікація банківських операцій

Початок здійснення банківських операцій відображає зародження власне банківської справи, котре припадає на VII – VI ст. до нашої ери, коли у стародавньому Вавілоні поряд з храмами здійснювались такі операції, як прийом вкладів та видача позичок. Банківські операції у Стародавній Греції у V – IV ст. до нашої ери, окрім храмів, здійснювались також приватними особами, зокрема, прийом вкладів, обмін монет, надання позичок. За такими ж операціями у III ст. до нашої ери банківські операції набули розвитку у Стародавньому Римі.

Джерела сучасної банківської справи полягають в діяльності стародавніх банкірів та середньовічних міняйл. Першим банком сучасного типу вважають заснований у 1407 р. «Банк святого Георгія» в місті Генуя (Італія). Остаточне формування банків як специфічних кредитно-фінансових інститутів припадає на період розвитку товарного господарства (XVII – XVIII ст.), коли виникла необхідність у регулюванні грошового обігу та збільшенні масштабів кредитування і акумуляції грошових ресурсів.

Діяльність банківських установ сучасного типу розпочинається з появою перших акціонерних банків (1694 р. – банк Англії, 1695р. – банк Шотландії). Сучасні банки являють собою самостійні господарюючі суб'єкти, які здійснюють досить широке коло різноманітних операцій. Результати здійснення таких операцій пов'язані із наданням кредитів, гарантій, поручительств, консультацій, управлінням майном і здійсненням розрахунків. Крім того, важливим результатом діяльності банків є формування грошової маси в економіці.

Банківські операції – це ряд дій, спрямованих на реалізацію економічних завдань банку як суб'єкта ринкових відносин, предметом яких є рух грошових

коштів, цінних паперів, дорогоцінних металів або зобов'язання із їх переміщення, що здійснюється на підставі укладених договорів згідно чинного законодавства.

Усі банківські операції за економічним змістом та призначенням прийнято поділяти на три основні групи:

- 1) пасивні;
- 2) активні;
- 3) комісійно-посередницькі.

Пасивні операції – це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Усі пасивні операції банку враховуються на пасивних рахунках його балансу, що мають кредитове сальдо. При здійсненні пасивних операцій банки залучають тимчасово вільні грошові кошти для формування своїх ресурсів.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. Ресурси поділяють на три групи:

- 1) власні;
- 2) залучені;
- 3) позичені.

Власні ресурси банку утворюють його власний капітал, до складу якого належать: статутний, резервний та інші фонди банку, які створюються для забезпечення фінансової стійкості, комерційної і господарської діяльності, а також нерозподілений прибуток поточного та минулих років.

Власний капітал банку виконує в основному захисну функцію, тобто за його рахунок здійснюється страхування інтересів вкладників і кредиторів та покриття поточних збитків від банківської діяльності. Власний капітал комерційних банків поділяється на основний і додатковий.

До основного капіталу належать статутний і резервний фонди та нерозподілений прибуток минулих років. *Додатковий капітал* складається із загальних резервів за активними операціями і поточних доходів.

Залучені ресурси банку – це сукупність коштів клієнтів, що акумулюються банком на депозитах. *Депозити* – це грошові кошти, що розміщуються на зберігання у банку від імені юридичних і фізичних осіб на договірній основі.

Банки залучають грошові кошти шляхом здійснення депозитних операцій, тобто у процесі залучення коштів клієнтів на різні види депозитних рахунків. Усі вони можуть бути умовно поділені на дві групи: 1) до запитання; 2) строкові.

Депозити до запитання – це кошти клієнта, що розміщуються на поточному рахунку у банку і призначенні для здійснення розрахунків і платежів виробничого і споживчого характеру. На вимогу клієнта кошти з його поточного рахунку у будь-який час можуть вилучатися готівкою або використовуватися в безготівковій формі для оплати різних платіжних документів. Банківський процент за цими рахунками або не виплачується зовсім або виплачується у мінімальному розмірі.

Строкові депозити – це кошти клієнта, які розміщуються на рахунку в банку на певний визначений договором термін і які можуть бути зняті з цього рахунку тільки після закінчення даного терміну або після попереднього повідомлення банку. За цими депозитами сплачуються більш високий процент, рівень якого зазвичай диференціюється залежно від тривалості строку розміщення коштів, суми внеску, а також загальної динаміки кон'юнктури грошового ринку.

Позичені ресурси банку – це грошові кошти, акумульовані банком шляхом отримання кредитів від інших комерційних банків, центрального банку, а також розміщення позик на грошовому ринку, тобто через випуск власних боргових цінних паперів. Акумульовані у такий спосіб банківські ресурси дозволяють оперативно підтримувати ліквідність банку у разі неможливості отримання належних обсягів коштів у результаті здійснення інших видів пасивних операцій.

Активні операції – це операції, у процесі яких банки розміщують наявні у них власні, залучені і позичені ресурси у різні види активів з метою отримання

прибутку і забезпечення своєї ліквідності. Активні операції обліковуються на активних балансових рахунках банку й мають дебетове сальдо. Отже активні операції передбачають розміщення банками сформованих ресурсів з метою отримання прибутку.

Усі види цінностей (об'єкти), в які вкладаються банківські ресурси, називають **активами банку**.

Усі активи можна поділити на чотири основні групи:

1) *каса і прирівняні до неї кошти* – це вкладення банку у безпосередньо ліквідні активи, що включають: а) залишок касової готівки в самому банку, що забезпечує його платежі в готівковій формі; б) залишки коштів на кореспондентському рахунку в центральному банку та кореспондентських рахунках в інших комерційних банках, що забезпечує його платежі у безготівковій формі.

2) *кредитний портфель*, що включає сукупність усіх наданих комерційним банком позичок клієнтам з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб. Як правило, кредитний портфель є джерелом основної частки доходів банку.

3) *інвестиції* – це вкладення ресурсів банку у різні види цінних паперів з метою отримання доходу у формі дивідендів та забезпечення належного рівня платоспроможності шляхом вкладення коштів у високоліквідні цінні папери.

4) *інші активи*, що являють собою розміщення банківських ресурсів у формі оплати земельної ділянки, приміщень, споруд та обладнання, необхідних для функціонування банку. Дані види вкладень здійснюються, як правило, за рахунок власного банківського капіталу.

Залежно від рівня ліквідності активи банку можна класифікувати ще і у такий спосіб:

1) первинні резерви, тобто каса і прирівняні до неї кошти, що є джерелом коштів для підтримання ліквідності банку;

2) вторинні резерви, тобто високоліквідні цінні папери і позички до запитання, що є джерелом оперативного поповнення первинних резервів;

3) банківські кредити як основне джерело доходів банку;

4) інвестиції як джерело доходів або засіб підтримання ліквідності залежно від строків цінних паперів.

Основну частку в активах комерційних банків займає кредитування. Надання позичок як основний вид активних операцій комерційних банків може бути здійснене у вигляді наступних основних форм банківських кредитів:

➤ окремі цільові кредити, що мають разовий характер і призначені на конкретні господарські операції;

➤ кредитна лінія, що передбачає надання кредитів протягом певного періоду часу в межах заздалегідь встановленого ліміту;

➤ контокорентний кредит, що надається з єдиного кредитно-розрахункового рахунку у разі розриву в платіжному обороті клієнта;

➤ кредит за овердрафтом, при якому в разі виникнення в клієнта потреби, банком допускається наявність дебетового сальдо на поточному рахунку;

➤ операції РЕПО – придбання у клієнта цінних паперів з обов'язковим їх зворотнім викупом;

➤ врахування (дисконтування) векселів – дострокова оплата держателю векселя належної за цим векселем суми боргу із наступним її стягненням з боржника;

➤ іпотечний кредит, що надається під заставу нерухомого майна;

➤ бланкові кредити, що надаються без забезпечення;

➤ споживчі кредити, що надаються населенню на задоволення споживчих потреб.

Комісійно-посередницькі операції – це операції, що проводяться банком за певну плату у вигляді комісії і супроводжуються не формуванням чи

розміщенням ресурсів, а переміщенням уже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням. До цих же операцій належать також усі інші банківські операції для клієнтів, не пов'язані з рухом грошей – забалансові послуги. Основними видами комісійно-посередницьких операцій банку є наступні: розрахунково-касове обслуговування; валютні операції; трастові послуги; консультаційно-інформаційні та інші види операцій.

1) *розрахунково-касові операції*, що являють собою систему операцій комерційних банків із обслуговування платіжного обороту його клієнтів у безготівковій та готівковій формах. Здійснюючи даний вид операцій, банк бере на себе зобов'язання проводити різні види розрахунків за дорученням клієнта і забезпечувати збереження усіх грошових коштів, що надходять на рахунок клієнта та їх повернення на першу вимогу клієнта, приймати від нього готівку, зарахуванні її на банківські рахунки та видавати за вимогою клієнта;

2) *валютні операції* – це операції банків, пов'язані із обміном однієї валюти на іншу, що передбачає купівлю і продаж банком іноземної валюти за національну. Комерційні банки, як правило, купують на внутрішньому валютному ринку іноземну валюту, що надходить у вигляді виручки від експортних поставок, та продають валюту тим суб'єктам господарювання, що здійснюють імпорتنі операції. Різниця в обмінних курсах купівлі та продажу валюти складає дохід комерційного банку (маржу);

3) *трастові операції* – це операції банків, пов'язані із управлінням майном та виконанням інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах його довіреної особи. Вони можуть надаватися як фізичним так і юридичним особам і передбачати управління майном клієнта за довіреністю; розпорядження спадщиною на основі заповіту; агентські послуги, при яких управління майном клієнта здійснюється відповідно до вказівок клієнта; обслуговування випуску і погашення облігацій та сплати процентів, зберігання різних цінностей; тимчасове управління справами підприємства в разі його реорганізації чи банкрутства.

4) *інформаційно-консультаційні та інші види операцій* являють собою

сукупність банківських послуг, до складу яких можуть бути віднесені:

- а) консультування клієнтів з питань організації і ведення бухгалтерського обліку, застосування законодавчих актів, здійснення операцій з іноземною валютою та цінними паперами;
- б) підготовка і правова експертиза господарських договорів, зовнішньоекономічних контрактів, установчих документів, бізнес-планів;
- в) надання інформації про поточну ринкову кон'юнктуру, обмінні курси іноземних валют, стан ринку цінних паперів, новітні законодавчі і нормативні акти;
- г) гарантійні послуги, що передбачають видачу банком поручительств, гарантій та інших зобов'язань, що виконуються в грошовій формі;
- д) аудиторські послуги, що передбачають перевірку фінансово-господарської діяльності клієнтів;
- е) маркетингові послуги, що включають пошук відповідних ринків для клієнта і оптимізацію його збутової політики;
- ж) інженерно-економічна експертиза, що включає перевірку проектно-кошторисної документації і контроль за реалізацією відповідних проектів тощо.

Виходячи із специфіки основних функцій банку, усі його операції можна поділити на базові й додаткові. **Базові операції** пов'язані з реалізацією банком своїх функцій посередництва в кредиті та посередництва в платежах, що знаходять відображення у проведенні депозитних, кредитних, та розрахунково-касових операцій. Окремі з них можуть здійснюватись іншими фінансовими установами (наприклад, прийом вкладів і видача кредитів – спеціалізованими кредитно-фінансовими інститутами, деякі види розрахунків – поштовими відділеннями). Однак у своїй сукупності ці операції проводяться лише банками, визначаючи їх місце і роль у економічній системі, а тому є базовими. Усі інші операції, що здійснюються банком відповідно до потреб своїх клієнтів у різних

послугах і не визначають фундаментальні аспекти суті комерційного банку, можна вважати *додатковими* (хоча у деяких спеціалізованих банках їм може належати досить значна і навіть пріоритетна частка операцій). До складу додаткових відносяться валютні операції, операції з цінними паперами, трастові, факторингові, лізингові, консультаційні та деякі інші операції.

Залежно від суб'єктів одержання, тобто клієнтів, банківські операції поділяються на два види: операції, що здійснюються для юридичних осіб, та операції для фізичних осіб. За конкретним змістом ці операції можуть і не відрізнятися між собою (за виключенням деяких нюансів, що вводяться законодавством або самими банками). Головна відмінність полягає у масштабах здійснюваних операцій (обсяги розрахунків, величина коштів, розміщених у депозити, сума наданих позик та ін.).

Основною властивістю операцій комерційних банків є їх продуктивний характер. Акумуляуючи тимчасово вільні від обороту кошти, банки перетворюють їх на капітал, тобто «непрацюючі» ресурси примушують працювати на користь як окремих суб'єктів ринку, так і економіки в цілому. Використання банківських кредитів у виробництві є необхідною умовою процесу розширеного відтворення, а позички, видані на споживчі цілі, збільшують платоспроможний попит, що також сприяє економічному росту. Організація і своєчасне проведення банками розрахункових операцій забезпечує умови неперервного товарообороту та створює можливості для ефективного переливу капіталів у господарстві. Реалізація інших банківських операцій також створює умови для нормальної господарської діяльності у різних галузях і секторах економіки.

Зростання конкуренції у банківській справі, опанування сучасних технологій, винайдення нових банківських продуктів призводять до постійного розширення складу операцій комерційних банків та зростання їх загального обсягу на фінансових ринках. Однак при всій нинішній розмаїтості та універсальності набору банківських операцій, будь-яку з них можна віднести до

однієї з трьох основних груп: пасивних, активних чи комісійно-посередницьких.

2.4. Ліцензування банківської діяльності

Необхідною умовою підвищення надійності і стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників є здійснення банківських операцій лише на основі ліцензування центральним банком банківської діяльності.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних або всіх банківських операцій. В Україні ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг лише тих комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим Національним банком України обов'язковим вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів. Тому банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії. Відтак Національний банк України видає комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій.

Банківська ліцензія – це документ, який видається Національним банком України у встановленому порядку і на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, надання кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному Законом та нормативно-правовими

актами Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

1) копію свідоцтва про державну реєстрацію;

2) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;

3) копії зареєстрованого Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

4) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

5) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів), у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

- професійну придатність головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;

- ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;

- наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

6) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

7) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком України;

8) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана подати Національному банку України для отримання банківської ліцензії одночасно всі документи та інформацію, визначені Законом.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії приймається Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів.

Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Керівники банку та особи, які мають істотну участь у банку, зобов'язані протягом усього часу, упродовж якого вони зберігають свій статус або мають істотну участь у банку, відповідати вимогам, встановленим Законом.

Для отримання ліцензії керівники банку повинні мати бездоганну ділову репутацію. Йдеться про те, що на посади голови банку, його заступників та членів ради банку, голови, його заступників та членів правління (ради директорів), головного бухгалтера, його заступника, керівників відокремлених структурних підрозділів банку не можуть бути призначені особи, які були керівниками банків, що визнані відповідно до чинного законодавства України банкрутами або щодо яких Національний банк прийняв рішення про ліквідацію чи про відкликання банківської ліцензії, а також особи, які притягувалися до кримінальної відповідальності або були звільнені за вимогою Національного банку.

Національний банк України має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;

2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України;

4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її служби внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

6) як мінімум три особи не призначені членами правління (ради директорів), у тому числі голова правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України.

Національний банк України може відкликати банківську ліцензію виключно у таких випадках:

1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;

2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

3) у разі порушення Закону України «Про банки і банківську діяльність» або нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;

4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами цього Закону та нормативно-правових актів Національного банку України;

5) недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Національний банк України негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути Національному банку України свою банківську ліцензію.

У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії з підстав, банк припиняє здійснення усіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів та положень цього закону та нормативно-правових актів «Національного банку України».

Рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії публікується в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" і є підставою для виключення відомостей про банк з Державного реєстру банків та звернення до суду з позовом про ліквідацію банку.

На підставі отриманої банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Дані три види діяльності належать до виключно банківських операцій,

здійснювати які у сукупності дозволяється тільки юридичним особам, які мають банківську ліцензію.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- 4) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 5) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 6) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 7) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 8) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.
- 9) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 10) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 11) лізинг.

Банківські послуги, які є валютними операціями, надаються на підставі генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

Генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій (далі – генеральна ліцензія) – документ Національного банку, що надається банкам та дозволяє здійснювати валютні операції, які не потребують індивідуальної ліцензії.

Національний банк надає банкам генеральні ліцензії для здійснення таких валютних операцій:

- неторговельні операції з валютними цінностями;

- операції з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін, прийняття на інкасо), що здійснюються в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків;
- операції з готівковою іноземною валютою (купівля, продаж, обмін), що здійснюються в пунктах обміну іноземної валюти, які працюють на підставі укладених банками агентських договорів з юридичними особами – резидентами;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів – нерезидентів у грошовій одиниці України;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- торгівля іноземною валютою на валютному ринку України [за винятком операцій з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін), що здійснюється в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків і агентів];
- торгівля іноземною валютою на міжнародних ринках;
- залучення та розміщення банківських металів на валютному ринку України;
- залучення та розміщення банківських металів на міжнародних ринках;
- торгівля банківськими металами на валютному ринку України;

- торгівля банківськими металами на міжнародних ринках;
- валютні операції на валютному ринку України, які належать до фінансових послуг;
- валютні операції на міжнародних ринках, які належать до фінансових послуг.

Фінансовими вважаються такі послуги:

- 1) випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- 2) довірче управління фінансовими активами;
- 3) діяльність з обміну валют;
- 4) залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- 5) фінансовий лізинг;
- 6) надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- 7) надання гарантій та поручительств;
- 8) переказ коштів;
- 9) послуги у сфері страхування та у системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- 10) професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;
- 11) факторинг.

Національний банк надає банку генеральну ліцензію на здійснення перелічених вище операцій за таких умов:

а) розмір регулятивного капіталу банку не менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу (120 мільйонів гривень);

б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу або штрафних санкцій за порушення вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, протягом трьох місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про надання генеральної ліцензії;

в) наявність затверджених керівником банку (уповноваженою ним особою) положень банку щодо виконання відповідних операцій.

Банк для отримання генеральної ліцензії подає до Національного банку такі документи:

а) клопотання банку про надання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій за підписом керівника банку (уповноваженої ним особи);

б) відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому генеральна ліцензія, що відповідають вимогам законодавства України.

Національний банк протягом 15 робочих днів з дати надходження пакета документів від банку перевіряє пакет документів щодо його комплектності.

Національний банк після закінчення встановленого 15-денного строку повертає пакет документів банку із супровідним листом з обґрунтуванням підстав повернення в разі відсутності хоча б одного документа з визначеного вище переліку.

Національний банк протягом п'яти робочих днів з дати надходження пакета документів надсилає копію клопотання банку про надання генеральної ліцензії Головному управлінню по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України і Головному управлінню по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України (далі – спеціальні органи по боротьбі з організованою злочинністю) для отримання від них висновків.

Національний банк протягом 30 робочих днів з дати надходження пакета документів та з урахуванням отриманих від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю висновків щодо надання генеральної ліцензії приймає рішення про надання або відмову в наданні банку генеральної ліцензії.

Національний банк має право продовжити строк розгляду документів до 50 робочих днів, якщо висновки щодо надання генеральної ліцензії від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю не надійдуть протягом 30-денного строку.

Національний банк у разі прийняття Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків рішення про надання банку генеральної ліцензії оформляє її на номерному бланку Національного банку із засвідченням підписом Голови Національного банку або уповноваженої ним посадової особи Національного банку і відбитком гербової печатки Національного банку.

Генеральна ліцензія набирає чинності з дати проставлення реєстраційного номера на номерному бланку Національного банку, на якому вона оформлена.

Банк має право звернутися до Національного банку з клопотанням про надання нової генеральної ліцензії в разі:

- розширення/зміни переліку валютних операцій, які планує здійснювати банк;
- зміни найменування, коду за ЄДРПОУ, місцезнаходження банку.

Банк для одержання нової генеральної ліцензії має подати до Національного банку:

- клопотання банку про надання нової генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій у зв'язку з розширенням/зміною переліку валютних операцій або клопотання банку про надання нової генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій у разі зміни найменування, коду за ЄДРПОУ, місцезнаходження банку;
- відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому генеральна ліцензія, що відповідають вимогам законодавства України.
- копії документів, які підтверджують необхідність одержання нової генеральної ліцензії, у випадках, передбачених абзацом третім цього пункту.

Умовами для розширення зазначеного в генеральній ліцензії переліку валютних операцій є:

- банк не є об'єктом застосування заходів впливу або штрафних санкцій за порушення вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, протягом трьох місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про розширення переліку операцій у генеральній ліцензії;

- розмір регулятивного капіталу банку не менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

- наявність внутрішнього положення банку, що регулює здійснення зазначених операцій та відповідає вимогам законодавства України.

Національний банк протягом 15 робочих днів з дати надходження пакета документів від банку перевіряє пакет документів щодо його комплектності.

Національний банк згідно з вимогами чинного законодавства України розглядає пакет документів і приймає рішення про надання чи відмову в наданні банку нової генеральної ліцензії.

Банк повертає раніше надану генеральну ліцензію в разі прийняття Національним банком рішення про надання нової генеральної ліцензії.

Національний банк приймає рішення про відмову в наданні генеральної ліцензії, якщо:

- а) розмір регулятивного капіталу банку менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

- б) за результатами розгляду пакета документів встановлено, що банк надав недостовірну або неповну інформацію;

в) банк не дотримався вимог Положення Національного банку України «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій»;

г) протягом трьох місяців, що передують даті надходження пакета документів, встановлено факти порушення (або за наявності в Національного банку документально підтвердженої інформації від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю чи органів державної влади про порушення) банком вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, та/або до банку застосовано заходи впливу або штрафні санкції за порушення вищезазначеного законодавства України.

Національний банк відкликає генеральну ліцензію в разі:

а) відкликання банківської ліцензії;

б) встановлення факту подання банком для отримання генеральної ліцензії документів, що містять недостовірну інформацію.

Щодо філій банків, то вони здійснюють банківські та інші операції згідно з положенням про філію, на підставі банківських ліцензій та письмових дозволів, отриманих банками, і лише за умови наявності та у межах письмового дозволу, наданого банком. Банки мають право надавати письмовий дозвіл своїм філіям на здійснення операцій у межах отриманих банківських ліцензій, письмових дозволів, за винятком операцій, для здійснення яких у філій немає технічних можливостей або які філії не мають права здійснювати відповідно до вимог чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Після отримання банківської ліцензії банк зобов'язаний протягом усього часу дії банківської ліцензії дотримуватися ліцензійних вимог, у тому числі щодо розміру регулятивного капіталу.

Запитання для самоконтролю

1. У якій формі можуть створюватися банки в Україні?
2. Що включає в себе структура органів управління банку?
3. Вирішення яких питань належить до компетенції вищого органу управління банку?
4. Які функції виконує спостережна рада банку?
5. Опишіть функції і повноваження ревізійної комісії банку.
6. Які функції виконує служба внутрішнього аудиту банку?
7. Які постійно діючі комітети створюють банки для забезпечення додаткових заходів з метою управління ризиками?
8. У чому полягає відмінність структури органів управління державного банку?
9. Чим визначається структура функціональних підрозділів і служб банку?
10. Які головні управління, відділи забезпечують реалізацію основних завдань діяльності банку на фінансовому ринку?
11. Від чого залежить розвиток банківської системи та ефективність виконання нею своїх основних функцій?
12. Які основні етапи характеризують процес становлення і розвитку банківської системи України?
13. У чому полягає сутність банківських операцій?
14. На які групи поділяються банківські операції за економічним змістом та призначенням?
15. Що являють собою пасивні операції комерційного банку?
16. Які існують види ресурсів комерційного банку?
17. У чому полягають цілі банку при здійсненні активних операцій?
18. Які операції банку належать до комісійно-посередницьких і чим вони відрізняються від його активних і пасивних операцій?
19. У чому полягає сенс поділу операцій банку на базові і додаткові?
20. Що являє собою банківська ліцензія і у чому полягає зміст процедури ліцензування?
21. Яких умов має дотримуватись банк для отримання банківської ліцензії?
22. За яких обставин Національний банк України може відкликати банківську ліцензію?
23. Які документи має надати банк для отримання банківської ліцензії?
24. Які операції можуть здійснювати банки за наявності банківської ліцензії?
25. Визначте можливі напрями діяльності банку за наявності генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.
26. Яким умовам має відповідати банк, котрий бажає розширити перелік здійснюваних операцій?

РОЗДІЛ 3

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

3.1. Банківські ресурси, їхні види та класифікація

Реалізація комерційними банками своїх функцій передбачає наявність в їхньому розпорядженні певних ресурсів, які слугують необхідною грошовою основою для здійснення відповідних банківських операцій. У ринкових умовах господарювання саме обсяг і якість ресурсів, якими володіють банки, визначають головні сфери й напрямки їхньої діяльності, склад клієнтури та рівень одержуваних доходів. З огляду на це питання формування ресурсної бази банку, оптимізації її структури і забезпечення стабільності набувають особливо важливого значення для ефективної організації роботи банківських установ.

Комерційні банки є насамперед підприємствами, що спеціалізуються на посередницькій діяльності, пов'язаній, з одного боку, з купівлею вільних грошових коштів на ринку ресурсів, а з іншого – їхнім продажем підприємствам, організаціям та населенню. За таких умов для банків є однаково важливими як операції із залучення коштів, так і з їхнього розміщення. Від операцій із залучення коштів залежить розмір банківських ресурсів і, отже, масштаби діяльності комерційних банків. Водночас вигідне розміщення ресурсів сприяє підвищенню дохідності та ліквідності комерційних банків, забезпечує їхню економічну самостійність та стабільність.

Ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій. Комерційні банки виступають посередниками між тими клієнтами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які ці кошти потребують. Мотивом цього посередництва є отримання банківського прибутку. Як показує практика, для успішної роботи банки не можуть використовувати тільки власний капітал, тому основну частку його ресурсів мають становити залучені і позичені кошти.

У різних країнах співвідношення між власним капіталом банку і залученими ресурсами може відповідати таким співвідношенням – від 1 : 10 до 1 : 100, в Україні ж воно відповідає межі 1 : 20.

Усі операції банку з формування його ресурсів називаються пасивними. Пасивні операції банку передбачають різні способи формування його ресурсів. За цим критерієм вони поділяються на три основні частини: власні ресурси банку або власний капітал, залучені ресурси і позичені ресурси (рис. 3.1).

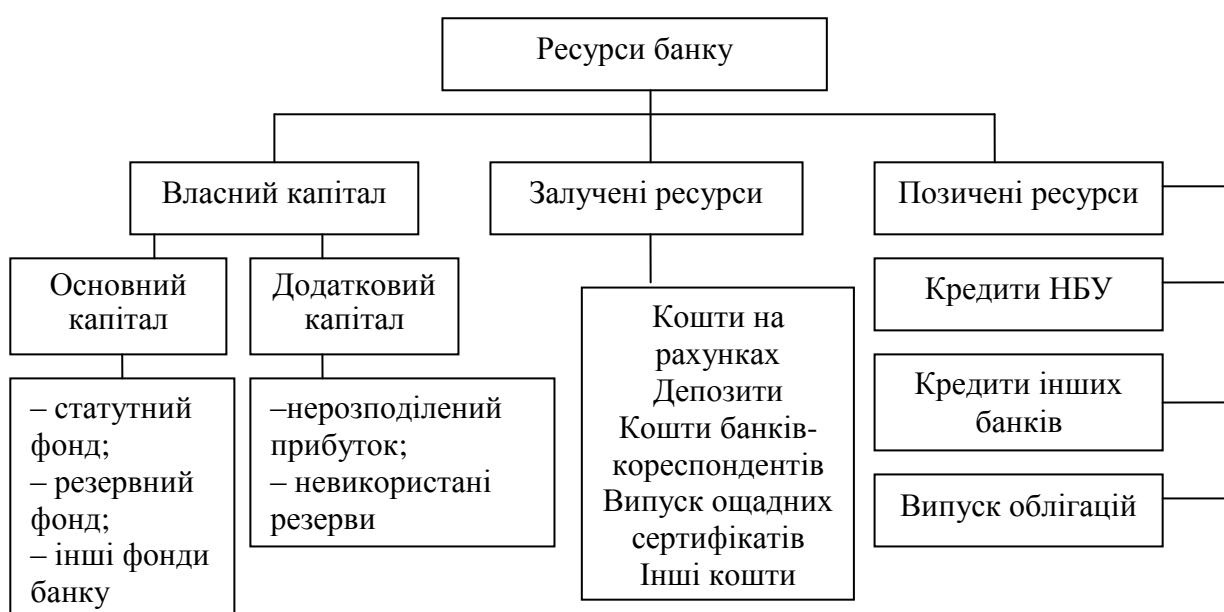

Рис. 3.1. Структура ресурсів комерційного банку

Власні ресурси складаються з коштів акціонерів та засновників банку, прибутку і резервів. Залучені ресурси охоплюють залишки коштів на поточних рахунках підприємств, установ та організацій, вкладів населення, коштів у міжбанківських розрахунках й інших грошових ресурсів. Позичені кошти банку формуються шляхом отримання кредитів від Національного банку України та інших комерційних банків, а також випуску цінних паперів власного боргу банку.

Можливості комерційних банків у залученні коштів регламентуються Національним банком України. При цьому всі можливі типи залучення коштів

зводяться до трьох типів: залучення коштів на вклади, отримання кредитів та здійснення емісії (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Основні типи формування ресурсів комерційними банками

Відповідно до структури ресурсів (див. рис. 3.1) типи їхнього формування визначають відповідну діяльність комерційного банку щодо проведення пасивних операцій одним з таких способів:

- емітуючи акції – поповнюється власний капітал у частині статутного фонду;
- залучаючи кошти на вклади – поповнюються залучені ресурси банку;
- випускаючи ощадні сертифікати – збільшуються залучені ресурси;
- отримуючи кредити від інших комерційних банків та Національного банку України – поповнюються позичені ресурси банку;
- емітуючи облігації – збільшуються позичені ресурси банківської установи.

Структура ресурсів окремих комерційних банків є індивідуальною і залежить від ступеня їхньої спеціалізації, особливостей їхньої діяльності, стану ринку кредитних ресурсів та інших факторів. Так, універсальні комерційні банки, які здійснюють переважно операції з короткострокового кредитування, як основний вид залучених ресурсів використовують короткотермінові депозити, а іпотечні банки, які займаються довгостроковим кредитуванням під заставу нерухомості, мобілізують кошти шляхом випуску та реалізації довгострокових зобов'язань (іпотечних облігацій).

Загалом банківські ресурси можна класифікувати не лише залежно від їхнього економічного змісту і способу формування, а й залежно від місця мобілізації, можливості прогнозування та часу використання (рис. 3.3).

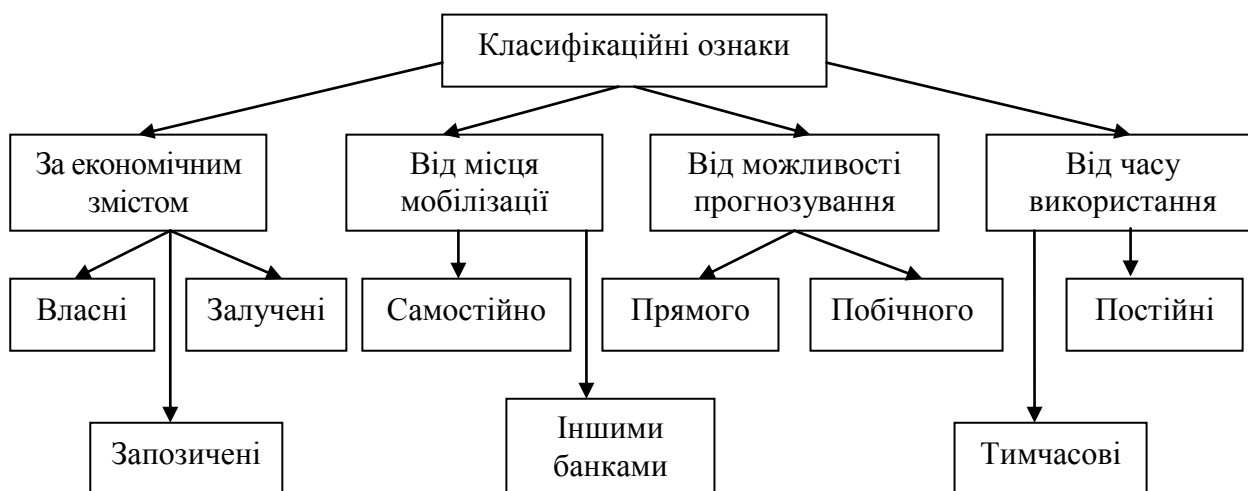

Рис. 3.3. Загальна класифікація банківських ресурсів

Щодо джерел створення ресурси комерційних банків поділяються на власні, залучені і запозичені. До складу власних ресурсів входять кошти фондів комерційного банку, утворених при його створенні за рахунок коштів фундаторів (акціонерів), а згодом за рахунок відрахувань від прибутку і за необхідності додаткового випуску акцій. До них належить також нерозподілений прибуток комерційного банку. Комерційний банк має можливість залучати кошти підприємств, організацій, установ і населення. Частина притягнутих ресурсів він мобілізує за власною ініціативою, для чого як позичальник виходить на грошовий ринок. Для оперативного задоволення своїх потреб у додаткових ресурсах комерційний банк звертається до інших комерційних банків, Національного банку України або здійснює емісію визначених цінних паперів. Суть цієї операції полягає у мобілізації комерційними банками коштів, замість видачі кредиторам визначених цінних паперів. Іншу частину залучених ресурсів комерційний банк мобілізує за допомогою того, що клієнти самі пропонують йому свої кошти з метою забезпечення їхньої частки в одержанні прибутку.

Залежно від місця мобілізації банківських ресурсів їх поділяють на ті, які мобілізуються самим комерційним банком, і ті, які придбані в інших банків. На місці комерційними банками мобілізується велика частина ресурсів, наприклад, внески громадян та депозити підприємств і організацій. Для оперативного задоволення додаткових потреб у коштах комерційні банки залучають ресурси, мобілізовані іншими банками.

Ресурси комерційного банку розрізняють також за можливістю прогнозування їхнього розміру. При цьому виділяють ресурси, що піддаються прямому і непрямому прогнозуванню. До ресурсів прямого прогнозування належать фонди банку й нерозподілений прибуток. Непрямому прогнозуванню підлягають кошти в розрахунках, залишки тимчасово вільних коштів на поточних рахунках підприємств і організацій, деякі інші джерела банківських ресурсів.

Залежно від часу використання банківські ресурси поділяють на постійні і тимчасові. Постійні – це кошти, чия динаміка або оборотність комерційним банком може бути прогнозована й використана для здійснення активних операцій. Тимчасові банківські ресурси формують кошти, які утворюються періодично в результаті здійснення деяких банківських операцій і динаміку яких важко спрогнозувати.

Формування ресурсів комерційними банками здійснюється практично щодня у процесі їхньої взаємодії з клієнтами за різними видами операцій. При цьому зміна ресурсів відбувається у бік як збільшення, так і зменшення, залежно від того, які операції проводяться. Проте основою для цих операцій, без якої неможливо розпочати діяльність банку щодо залучення коштів клієнтів, є формування власного капіталу.

3.2. Структура та функції власного капіталу банку

Власний капітал комерційного банку становить основу для його діяльності, є важливим джерелом фінансових ресурсів та слугує необхідною умовою

підтримки довіри клієнтів до банку, його фінансової стійкості й здатності виконувати свої зобов'язання.

Власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами і засновниками банку з метою забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості протягом усього періоду його діяльності.

Власний капітал банку займає незначну частку в загальному обсязі ресурсів банку – до 10%, що зумовлено специфікою діяльності комерційного банку як установи, яка здійснює мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів на фінансовому ринку та надає їх у позику. Проте власний капітал має важливе значення для ефективного здійснення банківської діяльності. Він виконує три основні дуже важливі функції:

1) **захисна** – це функція, яка полягає у страхуванні вкладів і депозитів, що гарантує певний захист інтересів кредиторів комерційного банку у разі його ліквідації або банкрутства;

2) **оперативна** – це функція, що передбачає можливість використання власного капіталу в період початку функціонування банку, що надає можливість за рахунок власних ресурсів профінансувати придбання основних засобів, оренду приміщення та початок фінансової діяльності;

3) **регулююча** – це функція, яка визначає розміри капіталу банку при встановленні економічних нормативів регулювання діяльності комерційних банків з боку НБУ і визначенні особливостей функціонування банку.

Залежно від джерел та порядку формування власний капітал комерційного банку поділяється на такі основні частини: статутний капітал, резервний капітал і нерозподілений прибуток (табл. 3.1).

Статутний капітал банку – це вартість вкладів акціонерів (засновників, учасників) банку, внесених з метою початку чи подальшої банківської діяльності, а також гарантування інтересів вкладників та кредиторів банку.

Резервний капітал – це грошові ресурси, що резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат, спеціальних потреб і покриття збитків.

Резервний капітал, на відміну від статутного капіталу, формується у процесі подальшої діяльності комерційного банку.

Таблиця 3.1

Поділ власного капіталу банку залежно від порядку утворення

Головні елементи власного капіталу	Джерела формування	Механізм поповнення
Статутний (акціонерний) капітал	Емісія власних акцій	Повторний випуск акцій для збільшення статутного фонду
Резервний капітал	Відрахування від прибутку для створення резервного фонду та інших фондів банку (економічного стимулювання, економічного розвитку)	Величина резервного капіталу встановлюється банком самостійно, він не може перевищувати статутний капітал. Використовується для покриття збитків банку. Поновлюється з прибутку
Нерозподілений прибуток	Джерело власного капіталу внутрішнього походження. Утворюється в результаті розподілу прибутку	Поповнюється новими залишками нерозподіленого прибутку в кінці року

Нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком, як правило, з метою реінвестування в його діяльність. Зазначений прибуток є джерелом власного капіталу внутрішнього походження. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал і в

інші фонди (резерви), створені відповідно до рішень загальних зборів учасників банку згідно з чинним законодавством.

Для обчислення економічних нормативів використовують поняття *регулятивного капіталу банку* як одного з найважливіших показників діяльності, основним призначення якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, котрі банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності.

Відповідно до статті 30 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р. регулятивний капітал банку включає:

- 1) основний капітал (капітал 1-го рівня);
- 2) додатковий капітал (капітал 2-го рівня).

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та має повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

Основний капітал (капітал 1-го рівня) складається з таких елементів:

- а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал.
- б) розкриті резерви – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку:
 - дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу;
 - емісійні різниці. Емісійні різниці (емісійний дохід) – сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав), над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) (під час їхнього первинного розміщення);
 - резервні фонди, що створюються згідно із законами України;
 - загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківської діяльності;
 - інші фонди банку.

Ці складові частини входять до капіталу 1-го рівня лише за умови, що вони відповідають таким критеріям:

- відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;

- призначення резервів та фондів і рух коштів по цих резервах і фондах окремо розкрито в оприлюднених звітах банку;

- фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їхнього використання для покриття збитків;

- будь-яке покриття збитків за рахунок резервів та фондів проводиться лише через рахунок прибутків та збитків.

в) загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та зменшується на суму:

- недосформованих резервів під можливі збитки за: кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю; простроченими понад 31 день та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах;

- нематеріальних активів за мінусом суми зносу;

- капітальних вкладень у нематеріальні активи;

- збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;

- збитків поточного року.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів:

а) резерви під стандартну заборгованість інших банків;

б) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків (крім резервів за виданими банком зобов'язаннями);

в) результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010 р.;

г) результат поточного року (прибуток), зменшений на суму доходів, не отриманих понад 30 днів з дати їхнього нарахування (крім доходів за державними цінними паперами та цінними паперами, емітованими Національним банком України та нарахованих доходів за облігаціями Державної іпотечної установи, розміщення яких здійснюється під гарантію Кабінету Міністрів України, надану відповідно до закону про державний бюджет України на відповідний рік). У цьому разі сума не отриманих нарахованих доходів, що приймається до коригування, зменшується на суму сформованого резерву за простроченими і сумнівними до отримання нарахованими доходами. Якщо прибуток поточного року менше загальної суми коригування, то на суму такої різниці зменшується розмір основного капіталу банку;

г) субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);

д) нерозподілений прибуток минулих років;

ж) прибуток звітного року, що очікує затвердження.

Субординований капітал включає кошти, що залучені на умовах субординованого боргу.

Субординований борг – це звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше за п'ять років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, включеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків від її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, можуть включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку України в разі їхньої відповідності таким критеріям:

- є незабезпеченими банком, субординованими і повністю сплаченими;
- не можуть бути погашені за ініціативою власника;
- можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги щодо припинення торговельних операцій;
- дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дає змоги банку здійснити такі виплати.

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше, ніж 100 відсотків основного капіталу.

3.3. Порядок формування основних складових власного капіталу банку

Розмір власного капіталу комерційного банку залежить від таких факторів: рівня мінімальних вимог Національного банку України до статутного фонду (це мінімальний розмір статутного фонду, який банк повинен мати сплаченим); специфіки клієнтури (за значної кількості невеликих вкладників власного капіталу потрібно буде менше, ніж за наявності великих вкладників); характеру активних операцій (наявність значного обсягу ризикованих операцій потребує відносно більшого розміру власного капіталу). Українська методика визначення капіталу банку і розрахунку його достатності впливає з рекомендацій Базельського комітету.

Як було зазначено вище, основними елементами власного капіталу є статутний капітал, резервний капітал (фонд), спеціальні фонди, нерозподілений прибуток та субординований борг.

Статутний капітал – сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути меншим від 120 млн. грн.

Національний банк України має право встановлювати для окремих юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, залежно від їхньої спеціалізації диференційований мінімальний розмір статутного капіталу на момент їхньої державної реєстрації, але не нижче розміру, передбаченого статтею 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Статутний капітал банку формується відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», законодавства України та установчих документів банку.

Формування і капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків, крім випадків, передбачених Законом України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» протягом строку його дії. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, до отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків, має право витратити кошти, що вносяться засновниками для формування її статутного капіталу, виключно з метою підготовки до здійснення нею банківської діяльності.

Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче від мінімально встановленого рівня. Регулятивний капітал банку не може бути меншим від статутного капіталу. Ця вимога не поширюється на новостворений банк протягом одного року з дня отримання ним банківської ліцензії.

Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення.

Для формування статутного фонду банку у формі акціонерного товариства випускаються акції двох видів:

- *звичайні акції*, власники яких можуть брати участь в управлінні банку й поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Власники звичайних акцій не одержують дивіденди у разі, коли банк не отримує прибуток, але ж і збитки не можуть бути більшими, ніж первісна вартість їхніх інвестицій, якщо банк отримує прибуток, дохід може бути значний, тому що розподіл залишку прибутку відбувається тільки між власниками звичайних акцій. У разі ліквідації банку їм нічого не гарантується;

- *привілейовані акції*, які дають право на отримання фіксованого розміру дивідендів, що не залежать від отриманого прибутку. Власники привілейованих акцій не беруть участь в управлінні комерційним банком, а у разі ліквідації банку власники привілейованих акцій мають переваги порівняно з власниками звичайних акцій.

Перший випуск акцій банку має повністю складатися зі звичайних акцій. Реєстрація та продаж банком-емітентом першого випуску акцій звільняється від оподаткування податком на операції з цінними паперами. Усі випуски цінних паперів банками типу відкритого (публічного) акціонерного товариства, незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів, підлягають державній реєстрації у Міністерстві фінансів України. Мета цієї процедури – підвищити відповідальність банків-емітентів перед покупцем цінних паперів та знизити ризики, пов'язані з фінансовими зловживаннями та махінаціями.

Для реєстрації випуску акцій банк-емітент складає проспект емісії. Проспект емісії – це документ, в якому визначаються відомості про випуск і розміщення цінних паперів. Цей проспект готується засновниками банку (при першій емісії) та правлінням банку (при наступних емісіях). У проспекті емісії повідомляється про банк і його фінансове становище, вміщуються

відомості про майбутній випуск цінних паперів. Проспект емісії має бути завірений незалежною аудиторською фірмою.

Банки здійснюють емісію власних акцій відповідно до законодавства України про господарські товариства та цінні папери з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника.

Наявність збитків у банку не є перешкодою для збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбавати власні акції або паї з наступним письмовим повідомленням Національного банку України про укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів з дати укладення угод. Банкам не дозволяється придбання власних акцій, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче за мінімальний рівень.

Про намір банку придбати загальну кількість власних акцій або паїв у розмірі 10% і більше від загальної емісії банк письмово повідомляє Національному банку України за 15 календарних днів до укладення угод. Національний банк України має право заборонити банку купівлю власних акцій або паїв у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

Банк-емітент продає свої акції на первинному ринку безпосередньо або через андеррайтерів. Банку дозволяється виступати посередником для купівлі-продажу власних акцій або паїв.

Згідно зі ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» юридична або фізична особа, яка має намір набути істотної участі у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо та/або опосередковано, самостійно чи спільно з іншими особами володіти 10, 25, 50 та 75 і більше відсотками статутного капіталу банку чи правом голосу акцій (паїв) у статутному капіталі банку та/або незалежно від формального володіння справляти значний вплив на управління або діяльність банку, зобов'язана

повідомити про свої наміри цей банк і Національний банк України за три місяці до набуття істотної участі або її збільшення. Ці особи зобов'язані надати Національному банку України разом з повідомленням повний пакет документів, визначених цим Законом і нормативно-правовими актами Національного банку України. Національний банк України розглядає документи, визначені у цій статті, протягом трьох місяців з дня отримання повного пакета відповідних документів.

Національний банк України має право заборонити юридичній або фізичній особі набувати або збільшувати істотну участь у банку, у разі якщо:

1) подано неповний пакет документів, документи містять недостовірну інформацію або не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових актів Національного банку України;

2) ділова репутація особи, а для юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради, власників істотної участі у ній та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння та/або контроль істотної участі у банку, не відповідає вимогам щодо її бездоганності, установленим Національним банком України;

3) фінансовий стан юридичної особи та/або майновий стан фізичної особи та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку, не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

4) особа не має власних коштів для набуття або збільшення істотної участі у банку;

5) набуття або збільшення особою істотної участі у банку загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів банку або суперечитиме антимонопольному законодавству України;

6) структура власності юридичної особи не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим Національним банком України.

Банк та кожний власник істотної участі зобов'язані підтримувати норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу банку на рівні, встановленому Національним банком України.

Національний банк України має право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення основного капіталу до сукупних активів.

Національний банк України має право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку.

Національний банк України, враховуючи потреби забезпечення стабільності банківської системи та загальноприйняті в міжнародній практиці принципи і стандарти, визначає мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, мінімальне значення та порядок обчислення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу, коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів та коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку.

Банк зобов'язаний подати на розгляд до Національного банку України план заходів щодо відновлення рівня регулятивного капіталу, якщо цей рівень зменшиться до мінімально встановленого Національним банком України. План заходів надається банком протягом 10 днів з дня встановлення факту зменшення рівня регулятивного капіталу та має визначати порядок і строки виконання запланованих заходів.

Банку забороняється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал банку в будь-якій формі, якщо така виплата чи розподіл призведе до порушення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу.

Банк має право здійснювати виплату дивідендів один раз на рік за підсумками календарного року за рахунок прибутку звітного року, що залишається в розпорядженні банку. Банк здійснює виплату дивідендів у порядку, передбаченому статутом банку.

Банки зобов'язані формувати *резервний фонд* на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансовими зобов'язаннями. Розмір

відрахувань до резервного фонду має бути не менше, ніж 5% від прибутку банку до досягнення ними 25% розміру регулятивного капіталу банку.

В разі, коли діяльність банку може створювати загрозу інтересам вкладників та інших кредиторів банку, Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру резервів щорічних відрахувань до них. Банки зобов'язані формувати інші фонди та резерви на покриття збитків від активів відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України.

Комерційні банки створюють також *спеціальні фонди*. Ці фонди призначені для соціального та виробничого розвитку, їх формують за рахунок прибутку. Цей прибуток створюється у вигляді залишку прибутку після сплати податків і відрахувань у фонди банку. За його рахунок сплачуються дивіденди, а залишок цього прибутку після виплати дивідендів може бути використаний на збільшення статутного капіталу.

Особливою частиною власного капіталу другого рівня є субординований капітал.

3.4. Регулювання нормативів капіталу банківських установ

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів комерційних банків Національний банк України встановлює для всіх комерційних банків обов'язкові економічні нормативи, особливе місце серед яких займають нормативи капіталу.

Дію економічних нормативів регламентує Інструкція Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні». Вона побудована на основі вимог Базельського комітету за принципами, згрупованими за такими розділами:

- передумови ефективного банківського нагляду;
- ліцензування і структурування;

- пруденційні вимоги і регулятивні заходи;
- методи постійного банківського нагляду;
- інформативні вимоги;
- повноваження органів банківського нагляду;
- міжнародна банківська справа.

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно за щоденними формами звітності та щомісячно на підставі форм звітності за 1 число місяця.

До нормативів капіталу належать такі:

- мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);
- співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3);
- норматив співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1).

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1) має становити 120млн. грн.

Розмір регулятивного капіталу банку не може бути меншим, ніж його статутний капітал. Ця вимога не поширюється на новостворений банк протягом одного року з дня отримання ним банківської ліцензії.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають з торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її беруть на себе кредитори і вкладники банку.

Банку забороняється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал банку в будь-якій формі, якщо така виплата чи розподіл призведе до порушення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу.

Норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів і вкладників банку.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями і на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав і зважених за ступенем кредитного ризику.

Під час розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику, додається сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

Для розрахунку адекватності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику і підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження:

а) I група активів зі ступенем ризику 0 відсотків:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти в Національному банку України;
- боргові цінні папери органів державної влади, що рефінансуються Національним банком України, у торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;
- боргові цінні папери, емітовані Національним банком України, у портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення та ін.;
- нараховані доходи за борговими цінними паперами органів державної влади, що рефінансуються Національним банком України, у торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;

б) II група активів зі ступенем ризику 10 відсотків:

- короткострокові та довгострокові кредити, надані органам державної влади;

- нараховані доходи за кредитами, що надані органам державної влади;

в) III група активів зі ступенем ризику 20 відсотків:

- боргові цінні папери органів місцевого самоврядування, що рефінансуються Національним банком України, у торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;

- боргові цінні папери органів місцевого самоврядування в торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;

- нараховані доходи за борговими цінними паперами органів місцевого самоврядування, що рефінансуються Національним банком України, у торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;

- кошти до запитання, що розміщені у банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас, та ін.;

г) IV група активів зі ступенем ризику 50 відсотків:

- кошти до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;

- нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;

- депозити овернайт, які розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;

- короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам місцевого самоврядування;

- нараховані доходи за кредитами, наданими органам місцевого самоврядування;

- гарантійні депозити в інших банках (покриті);

- зобов'язання з кредитування, надані банкам;

- валюта та банківські метали, куплені за форвардними контрактами;

- активи до одержання;
- валюта і банківські метали, куплені за умовами спот у банку-контрагента, що не належить до інвестиційного класу;
- кредити овернайт, надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу, та ін.;

г) V група активів зі ступенем ризику 100 відсотків:

- прострочені нараховані доходи за коштами на вимогу в інших банках;
- прострочені нараховані доходи за кредитами, наданими органам державної влади та місцевого самоврядування;
- короткострокові вклади (депозити), розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;
- нараховані доходи за строковими вкладками (депозитами), що розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;
- довгострокові вклади (депозити), розміщені в інших банках;
- гарантійні депозити в інших банках (непокріті) за даними аналітичного обліку;
- прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими вкладками (депозитами), розміщеними в інших банках;
- кредити овердрафт, кошти за операціями РЕПО та інші короткострокові кредити, надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу;
- довгострокові кредити, надані іншим банкам;
- нараховані доходи за кредитами, наданими іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу;
- фінансовий лізинг (оренда), що наданий іншим банкам, та ін.

Інвестиційний клас – кредитний рейтинг банку, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (IBCA, Standard & Poor's, Moody's), який свідчить про низьку ймовірність невиконання зобов'язань.

Нормативне значення нормативу Н2 діючих банків має бути не менше, ніж 10 відсотків.

Для банків, що розпочинають банківську діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) – не менше 15 відсотків;
- протягом наступних 12 місяців – не менше 12 відсотків;
- надалі – не менше 10 відсотків.

Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (далі – норматив Н3) відображає розмір регулятивного капіталу, необхідний для здійснення банком активних операцій.

Норматив Н3 установлює мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів.

До сукупних активів банку під час розрахунку нормативу Н3 входять:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти в Національному банку України;
- казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються й емітовані Національним банком України;
- кошти в інших банках;
- кредити, надані органам державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання, фізичним особам;
- дебіторська заборгованість за операціями з банками і з клієнтами;
- цінні папери у торговому портфелі банку, в портфелі банку на продаж та у портфелі банку до погашення;
- запаси матеріальних цінностей;
- інші активи банку;
- суми до з'ясування та транзитні рахунки;
- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії;

- основні засоби.

Під час розрахунку нормативу НЗ до сукупних активів не зараховується сума сформованих резервів за всіма активними операціями банку.

Нормативне значення нормативу НЗ має бути не меншим, ніж 9 відсотків.

У разі недотримання нормативу НЗ банк зобов'язаний вжити заходів для приведення його у відповідність до встановлених вимог.

Отже, за допомогою економічних нормативів діяльності банків в Україні можна забезпечувати стабільну діяльність банківського сектору економіки та своєчасне виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігати неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, характерні для банківської діяльності. Економічні нормативи є основою для пруденційного регулювання банків у нашій державі, а нормативи капіталу – найважливішими нормативами банку, оскільки вони характеризують його фінансову стійкість і здатність виконувати більшість економічних нормативів.

Запитання для самоконтролю

1. З'ясуйте суть та значення банківських ресурсів.
2. На які складові частини поділяються ресурси банку?
3. Яка структура і які джерела формування власного капіталу банку?
4. Які функції та який механізм поповнення власного капіталу банку?
5. Які законодавчі акти регламентують роботу банківських установ щодо формування ресурсів?
6. Які елементи входять до складу капіталу 1-го рівня?
7. Які складові входять до структури капіталу 2-го рівня?
8. Які акції емітує банк при поповненні статутного капіталу?
9. Який порядок емісії при формуванні й поповненні власного капіталу банку?
10. З'ясуйте суть регулятивного капіталу банку.
11. Як банківські установи формують загальні резерви?
12. Якою межею визначається співвідношення резервного фонду до капіталу банку?
13. Який борг називається субординованим?
14. Хто може бути інвестором банку при формуванні субординованого боргу?
15. Які нормативи належать до нормативів капіталу банку при регулюванні діяльності з боку НБУ?

РОЗДІЛ 4

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯ КОШТІВ

4.1. Поняття залучених банківських ресурсів

Залучені та запозичені банківські ресурси становлять переважну частину банківських ресурсів (85–90%). Через це для них характерний надзвичайно широкий спектр форм та видів залучення коштів, що характеризує відповідні напрямки пасивних операцій банків, основу яких утворюють операції з формування залучених ресурсів.

Залучені ресурси банку – це кошти, що акумулюються банком на певних умовах на різних видах рахунків клієнтів. Залучені ресурси є, власне кажучи, кредиторською заборгованістю банку, яка виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін.

Залучені ресурси банку охоплюють:

- залишки коштів на поточних рахунках клієнтів;
- кошти на депозитних рахунках банківських клієнтів;
- кошти на рахунках банків-кореспондентів та ін.

Комерційні банки залучають вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб шляхом виконання депозитних операцій, у процесі яких використовують різні види банківських рахунків. Проте практично усі клієнтські рахунки відносяться до депозитних. Депозитним може бути будь-який відкритий клієнту у банку рахунок, на якому зберігаються його кошти.

Загальний порядок залучення банками України та філіями іноземних банків в Україні грошових коштів (як у національній, так і в іноземній валюті) або банківських металів від юридичних і фізичних осіб на їхні поточні, вкладні (депозитні) рахунки та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів, регулюється Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене Постановою Правління Національного банку України №516 від 03.12.2003 р.

Відповідно до цього Положення **вклад (депозит)** – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору;

Депозити класифікуються за такими ознаками: за категоріями вкладників і за строками використання коштів.

За категоріями вкладників депозити поділяються на:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

За строками використання коштів депозити поділяються на:

- вклади (депозити) на вимогу (депозити до запитання);
- вклади (депозити) строкові (строкові депозити).

Вклади (депозити) на вимогу – це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками у банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунка.

Депозити до запитання розміщуються у банку на поточних та кореспондентських рахунках клієнтів і використовуються ними для здійснення поточних розрахунків.

Депозити до запитання є нестабільними: у будь-який час кошти з цих рахунків за вимогою клієнтів можуть бути вилучені шляхом видачі готівки, виконання платіжних доручень, сплати чеків або векселів. Водночас, клієнти банку не повною мірою використовують кошти на поточних рахунках, у результаті чого на них постійно є залишок коштів, який не знижується за певний мінімальний рівень і який комерційні банки застосовують для здійснення активних операцій. Оскільки відсоток за кредитами набагато перевищує розмір плати за депозитами до запитання, то банк при цьому

одержує суттєвий дохід. З огляду на це стає зрозумілим, чому комерційні банки одним з пріоритетних завдань розглядають роботу, спрямовану на максимальне залучення фінансово стійких клієнтів, здатних розмістити у банку значні обсяги грошових коштів.

За користування залишками коштів на клієнтських рахунках у вигляді депозитів до запитання банки нараховують відсотки за низькими ставками або зовсім не сплачують відсотки. При цьому, для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Наприклад, за відкриття поточного рахунка, за перерахування коштів клієнтів засобами електронної пошти, за оформлення та видачу чекових книжок і бланків векселів, за прийом готівки для зарахування на рахунок клієнта, за видачу готівки клієнтам, за відправлення запитів на прохання клієнтів електронною поштою, за оформлення документів і переказ коштів в інші банки при закритті рахунка та ін.

Вклади (депозити) строкові – це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками у банку на визначений договором строк.

Такі строкові депозити відкриваються усім клієнтам банку: суб'єктам господарської діяльності, центральним і місцевим органам влади, бюджетним установам, комерційним банкам та приватним особам.

Строкові депозити мають такі особливості:

- чітко встановлений строк зберігання;
- оформляються депозитною угодою;
- не використовуються для здійснення поточних платежів;
- при достроковому вилученні депозиту банк застосовує штрафні санкції.

За строковими депозитами сплачується високий депозитний процент, рівень якого залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших факторів. Визначальним при встановленні величини відсоткової ставки за строковими депозитами є термін, на який розміщені кошти: чим триваліший термін, тим вища процентна ставка. Відсоткова ставка за строковими депозитами встановлюється на рівні,

який не перевищує величину облікової ставки Національного банку України. На величину відсоткової ставки впливає і частота виплати доходу: чим рідше здійснюються виплати, тим вищий рівень процентної ставки.

Однією з форм строкових депозитів є сертифікати, які бувають депозитними та ощадними.

Ощадний (депозитний) сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника сертифіката або його правонаступника на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу (депозиту) та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Депозитні сертифікати надаються юридичним особам, а ощадні – фізичним. Сертифікати можуть класифікуватись і за такими ознаками:

- спосіб випуску (в разовому порядку і серіями);
- спосіб оформлення (іменні і на пред'явника);
- термін обертання (строкові і до запитання);
- умови сплати процентів (авансом, з регулярною сплатою відсотків після закінчення розрахункового періоду та з виплатою відсотків у день погашення сертифіката).

Залучені ресурси банків існують у декількох основних юридично-правових формах (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Характеристика залучених банківських ресурсів

Вид ресурсів	Складова характеристика
1. Кошти до запитання суб'єктів господарської діяльності	Поточні рахунки суб'єктів, кошти за довірчими операціями, кошти в розрахунках, розподільчі рахунки суб'єктів господарської діяльності, цільові кошти до запитання, кошти для розрахунків спеціальними платіжними засобами, зокрема платіжними картками.

продовження табл. 4.1

2. Строкові кошти суб'єктів господарської діяльності	Короткострокові та довгострокові депозити суб'єктів господарської діяльності, кошти отримані за операціями РЕПО.
3. Кошти до запитання фізичних осіб	Поточні рахунки, кошти за довірчими операціями фізичних осіб, кошти в розрахунках, кошти фізичних осіб для розрахунків спеціальними платіжними засобами, зокрема платіжними картками.
4. Строкові кошти фізичних осіб	Короткострокові та довгострокові депозити фізичних осіб.
5. Кошти бюджету та позабюджетних фондів України	Кошти бюджетів України до розподілу, кошти Державного бюджету України, бюджетні кошти клієнтів, які утримуються з Державного бюджету України, кошти місцевих бюджетів та бюджетні кошти клієнтів, що утримуються з місцевих бюджетів, кошти позабюджетних фондів.

Формування залучених банківських ресурсів за вказаними напрямками передбачає проведення відповідних депозитних операцій.

4.2. Характеристика депозитних операцій комерційних банків

Відповідно до Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, **вкладна (депозитна) операція** – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їхні рахунки у банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами. Операції банків з банківськими металами здійснюються або з фізичною поставкою банківських металів, або без фізичної поставки банківських металів відповідно до нормативно-правових

актів Національного банку України з питань здійснення операцій з банківськими металами.

Депозитні операції передбачають формування вкладів клієнтів банку.

Вкладні операції є основним джерелом формування залучених банківських ресурсів. Загальна класифікація вкладів передбачає їхній поділ залежно від видів вкладників, порядку і строку вилучення ресурсів, та призначення депозиту (рис. 4.1).

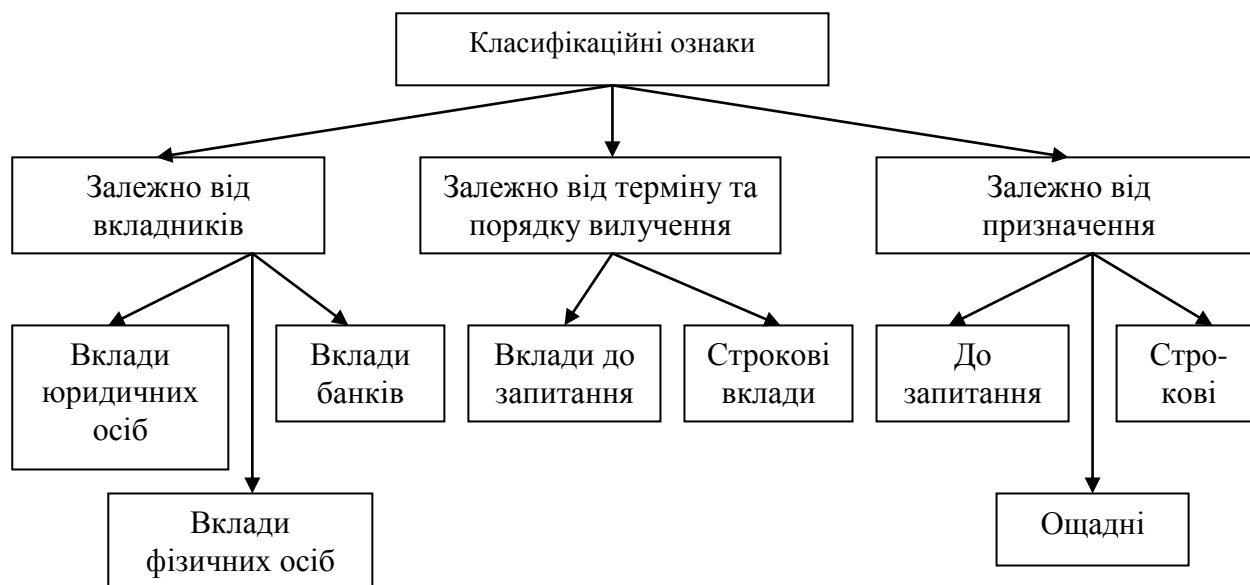

Рис. 4.1. Класифікація вкладних операцій банку

Через те, що склад юридичних осіб дуже неоднорідний, вклади також можна класифікувати залежно від форми організації суб'єкта економічних відносин, форми власності, характеру інвестицій та інших ознак.

Вклади до запитання призначені для здійснення поточних розрахунків, розміщуються у комерційних банках на поточних та контокорентних рахунках і можуть бути у будь-який час частково або повністю поповнені або використані.

При відкритті поточних рахунків закладами до запитання юридичні особи укладають з банком спеціальну угоду, а фізичним особам відкривається та ведеться ощадна книжка.

За термінами строкові вклади можна поділити на коротко-, середньо- та довгострокові. При розміщенні строкових вкладів між банком і вкладником

укладається депозитна угода, що передбачає основні умови зберігання та вилучення строкового вкладу.

Строкові вклади можна поділити на два види:

- прості (звичайні) строкові вклади;
- вклади з попереднім повідомленням про вилучення.

Ощадні вклади призначені для тривалого нагромадження грошових коштів фізичних осіб. Як і строкові вклади, вони можуть поділятися за термінами, але їхня основна відмінність полягає у можливості поновлення ощадного вкладу в будь-який момент. Вилучення ощадного вкладу, як правило, має здійснюватись за попереднім повідомленням.

Договір банківського вкладу (депозиту) укладається на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу (вклад (депозит) на вимогу) або на умовах повернення вкладу (депозиту) зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад (депозит)).

Договором банківського вкладу (депозиту) може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їхнього повернення. Умови цього договору не можуть суперечити законодавству України.

Сума, строки та умови приймання вкладів (депозитів) визначаються між банком та вкладником на договірних засадах.

Залучення банком вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб підтверджується:

- договором банківського рахунка;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадної книжки;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадного (депозитного) сертифіката;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у

сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту.

Банки сплачують за користування грошовими коштами власникам вкладів відповідну плату у вигляді процента. Проценти встановлюються диференційовано залежно від виду вкладу, терміну зберігання, суми. Найнижчі проценти закладами до запитання. Строкові та ощадні вклади характеризуються підвищеними процентами. За порядком сплати і нарахування процентів вклади бувають:

- з постійною, або змінною процентною ставкою;
- з простими або складними процентами;
- з періодичним нарахуванням та виплатою процентів або після закінчення терміну вкладу.

Залучення депозитів комерційними банками може здійснюватись також за допомогою випуску боргових короткострокових цінних паперів. До них належать:

- депозитний сертифікат;
- ощадний сертифікат;
- банківський вексель.

Ці цінні папери емітуються банком на певний термін або до запитання, іменні або на пред'явника, з виплатою процента або врахування дисконту.

Сертифікат – це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку. Сертифікати мають суттєву перевагу над строковими вкладками, оформленими депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат (крім іменного) може бути достроково проданий власником іншій особі з одержанням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строкового вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку – втрату частини ресурсів.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою банківського векселя. Банківський вексель має депозитну природу, і цим він схожий на сертифікат. Проте, на відміну від сертифіката, банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари і послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту. Щоб придбати банківський вексель, покупець має перерахувати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує банківський вексель на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається шляхом їхнього викупу після закінчення терміну обертання або ж дострокового викупу. В банківських векселях вказується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, що одержує власник векселя. Це означає, що продаються векселі за номіналом, а викупувються банком за ціною продажу.

4.3. Договірне регулювання вкладних операцій

Під час здійснення депозитної операції виконуються такі операції: відкриття та реєстрація депозитного рахунка, залучення грошових коштів на депозит, вилучення коштів з депозиту, нарахування відсотків за депозитом та їхня сплата клієнтам, повернення коштів з депозиту та закриття депозитного рахунка.

Комерційний банк відкриває клієнту строковий або ощадний депозитний рахунок на підставі таких документів:

- депозитної угоди;
- картки зі зразками підписів та відбитком печатки (для юридичних осіб);
- паспорта або документа, що його замінює, і зразка підпису (для фізичних осіб).

Депозитна угода укладається між банком та юридичною (фізичною) особою в двох примірниках, один з яких зберігається у банку, а інший – у

клієнта. Укладена угода засвідчує право комерційного банку керувати на свій розсуд залученими грошовими коштами і право вкладників отримувати у встановлений термін суму депозиту та відсотків за його користування. В депозитній угоді передбачається: дата внесення депозиту, сума депозиту, форма зарахування коштів на депозитний рахунок, відсоткова ставка за користування депозитом, періодичність сплати відсотків, порядок повернення депозиту і відсотків після закінчення строку зберігання коштів, права, зобов'язання й відповідальність сторін та ін. В угоді проставляється номер відкритого особового депозитного рахунка. В номер рахунку вносять параметри, що характеризують вид, тип вкладу, строк дії, термін закінчення угоди, тип контрагента, відсоткову ставку та ін.

Підписана депозитна угода передається у бухгалтерію банку. Всі особові рахунки вкладників підлягають реєстрації як у бухгалтерії, так і в депозитному відділі банку. Датою відкриття депозитного рахунка є дата надходження грошей на депозитний рахунок. Форма надходження грошей обумовлюється угодою. Юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок тільки з поточного рахунка, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою або перераховувати з поточного рахунка.

Згідно з депозитною угодою можуть бути передбачені додаткові надходження грошей на депозитні рахунки. Строкові депозити не використовуються для здійснення поточних платежів. Якщо вкладник бажає змінити суму вкладу – збільшити або зменшити, то він може розірвати депозитну угоду і переоформити свій строковий вклад на нових умовах. Часткове вилучення коштів з депозиту передбачено тільки для окремих типів ощадних вкладів (пенсійних, для зарахування заробітної плати та ін.). Після закінчення депозитної угоди закриття депозиту здійснюється на основі оформлення меморіального ордера. Повернення депозиту і сплату відсоткового доходу юридичним особам здійснюється тільки через перерахування коштів на поточний рахунок, а фізичним особам – шляхом виплати готівки або

перерахування коштів на поточний рахунок. Дострокове закриття депозитного рахунка можливе на підставі заяви або клопотання вкладника.

За користування залученими коштами комерційні банки сплачують вкладникам відсотковий дохід, який може виплачуватись авансом, періодично (щомісяця, раз на квартал, за підсумками року) та після закінчення строку дії депозиту. Чинними правилами передбачено щомісячне нарахування відсотків незалежно від дати їхньої фактичної виплати згідно з укладеною угодою. Відсотки підлягають нарахуванню щомісяця, не пізніше, ніж в останній робочий день місяця. Нараховані, але не сплачені відсотки зараховують до нарахованих витрат. Нараховані за депозитами відсотки відображаються у балансі на перше число наступного місяця як зобов'язання банку, а у звіті про фінансові результати – як понесені витрати.

У банківській практиці використовуються три методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків:

1. Метод «факт/факт» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році;
2. Метод «факт/360» – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів.
3. Метод «30/360» – при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та в році – 360.

Незалежно від методу розрахунку відсотків при визначенні кількості днів враховується перший день і не враховується останній день угоди. Так, якщо депозитному договору встановлено термін з 14 травня до 10 серпня, то при визначенні кількості днів для розрахунку відсотків враховується 14 травня і не враховується 10 серпня. При нарахуванні відсотків за звітний місяць останній день місяця має включатися в розрахунок, крім випадків, коли звітна дата є датою закінчення операції.

Залучення коштів на депозит здійснюється за відсотковою ставкою, що визначається депозитною угодою. Для розрахунку нарахованих відсотків комерційні банки можуть використовувати номінальну або фактичну

відсоткову ставку. Загальна сума нарахованих відсотків на дату закінчення терміну дії депозитної угоди не змінюється.

Розрахунок за допомогою номінальної відсоткової ставки (метод рівних частин) веде до того, що витрати банку в перші періоди завищені відносно поточної вартості сумарних зобов'язань за депозитом, які включають номінал плюс відсотки.

Розрахунок відсоткових витрат за допомогою фактичної відсоткової ставки (актуарний метод) дає змогу розподіляти витрати відповідно з поточною вартістю депозиту в окремі періоди і відносити фактичні витрати банку до відповідної суми зобов'язань за депозитом, включаючи відсотки за ним, у визначений час. Тому вартість депозитних ресурсів, що визначається як співвідношення відсоткових витрат до сумарних зобов'язань за депозитом, буде незмінною.

4.4. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

З метою гарантування збереження вкладів фізичних осіб при банкрутстві банків у 1998 р. Указом Президента України № 996/98 від 10 вересня 1998 р. створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Цей фонд створювався при Національному банку України. Проблема захисту вкладників особливо гостро постала внаслідок банкрутств, шахрайства з боку приватних фінансових структур і, як наслідок, виникнення недовіри громадян до банківської системи. З огляду на це 20 вересня 2001 р. Президент України підписав Закон «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» № 2740-III.

З 21 вересня 2012 р. набув чинності Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» № 4452-VI.

Відповідно до цього Закону **система гарантування вкладів фізичних осіб** – сукупність відносин, що регулюються цим Законом, суб'єктами яких є Фонд, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, банки та вкладники.

Цим Законом встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд), порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

Неплатоспроможний банк – банк, щодо якого Національний банк України прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні.

Фонд є економічно самостійною установою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України. Фонд є установою, що не має на меті отримання прибутку.

Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку.

Керівними органами Фонду є адміністративна рада та виконавча дирекція.

Адміністративна рада Фонду складається з п'яти осіб – один представник Кабінету Міністрів України, два представники Національного банку України, один представник профільного комітету Верховної Ради України та директор – розпорядник Фонду (за посадою).

Адміністративну раду Фонду очолює голова, який щорічно обирається адміністративною радою Фонду з числа її членів.

Член адміністративної ради Фонду не може бути керівником, учасником або пов'язаною особою банку.

Учасниками Фонду є банки. Участь банків у Фонді є обов'язковою. Особливості участі перехідного банку у Фонді визначаються Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та нормативно-правовими актами Фонду.

Перехідний банк – банк, який створено у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, номінальним власником і управителем акцій якого є Фонд до дня продажу цього банку інвестору.

Банк набуває статусу учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії.

Банк зобов'язаний сплачувати до Фонду збори, визначені Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», дотримуватися інших вимог цього Закону та нормативно-правових актів Фонду.

Фонд виключає банк з числа учасників Фонду в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- початкові збори з учасників Фонду;
- регулярні збори з учасників Фонду;
- спеціальний збір до Фонду;
- доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих Національним банком України за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих у Національному банку України;
- кредити, залучені від Національного банку України;
- неустойка (штрафи, пеня), що стягується відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»;
- кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень на день створення Фонду;
- кошти з Державного бюджету України;
- доходи від надання фінансової підтримки приймаючому банку;

- благодійні внески, гранти, технічна допомога, у тому числі від іноземних осіб;

- кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом врегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку.

Кошти Фонду можуть формуватися з інших джерел, не заборонених законодавством України.

Мінімальний обсяг коштів Фонду не може бути нижчим за 2,5 відсотка від суми гарантованих Фондом коштів вкладників у межах суми відшкодування з урахуванням суми зборів з учасників Фонду, які мають надійти протягом наступного кварталу. За умов досягнення мінімальної межі або ризику суттєвого зменшення обсягу коштів Фонду він має право вжити заходів для поповнення коштів Фонду за рахунок визначених джерел.

Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності.

Кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню і можуть використовуватися Фондом виключно для:

- 1) виплати гарантованої суми відшкодування вкладникам коштів за вкладом відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»;

- 2) покриття витрат, пов'язаних з виконанням покладених на Фонд функцій та повноважень, у тому числі оплати витрат, пов'язаних з процедурою виведення неплатоспроможного банку з ринку, у межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою Фонду;

- 3) забезпечення поточної діяльності Фонду, утримання його апарату, розвитку його матеріально-технічної бази в межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою Фонду;

- 4) надання фінансової підтримки приймаючому банку. **Приймаючий банк** – банк, який не належить до категорії проблемного або неплатоспроможного та

який у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку приймає від неплатоспроможного банку активи та зобов'язання;

5) надання позик працівникам Фонду в межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою Фонду, та у порядку, передбаченому нормативно-правовими актами Фонду;

б) надання цільової позики для авансування виплат вкладникам банку протягом дії тимчасової адміністрації.

Фонд має право інвестувати кошти в державні цінні папери України.

Банк-учасник Фонду протягом 30 календарних днів з дня одержання банківської ліцензії зобов'язаний сплатити до Фонду початковий збір у розмірі 1 відсотка свого статутного капіталу, крім випадків, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Банк-учасник Фонду, створений у результаті реорганізації, звільняється від сплати початкового збору в разі сплати початкового збору до Фонду банками, які реорганізувалися, та набуває усіх прав і обов'язків щодо участі у Фонді.

Перехідний банк звільняється від сплати початкового внеску до Фонду.

Учасник Фонду зобов'язаний станом на останній робочий день кожного кварталу здійснювати нарахування регулярного збору до Фонду. Розмір базової річної ставки збору становить 0,5 відсотка бази нарахування в національній валюті та 0,8 відсотка бази нарахування в іноземній валюті.

Базою нарахування є середньозважена за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними.

Фонд має право встановлювати своїм нормативно-правовим актом порядок розрахунку розміру регулярних зборів до Фонду у формі диференційованих зборів. Розрахунок розміру диференційованого збору проводиться шляхом зважування базової річної ставки збору за ступенем ризику. Розмір диференційованого збору має бути не менше розміру базової річної ставки.

Учасник Фонду зобов'язаний здійснювати сплату регулярного збору до Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за кварталом, за який здійснюється сплата.

Фонд має право прийняти рішення про встановлення спеціального збору до Фонду у разі, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо виплати відшкодування за вкладками та/або щодо обслуговування та погашення залучених кредитів.

Учасник Фонду зобов'язаний здійснити сплату спеціального збору до Фонду у строки та згідно з умовами, встановленими нормативно-правовими актами Фонду.

Загальний розмір спеціального збору, сплаченого учасниками Фонду протягом року, не має перевищувати розміру регулярного збору з учасника Фонду, сплаченого учасником Фонду за попередній рік.

Для виконання покладених на нього функцій Фонд має право залучати кредити від Кабінету Міністрів України або отримати внесок держави на безповоротній основі на відповідний рік у разі, якщо з початку року обсяг коштів Фонду, що можуть бути використані Фондом на виплати гарантованої суми відшкодування вкладникам коштів за вкладками відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» і надання фінансової підтримки приймаючому банку, зменшується більше ніж на 70 відсотків.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані на день прийняття рішення Національним банком України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних та початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми, встановленої адміністративною радою Фонду на дату прийняття такого рішення незалежно від кількості вкладів в одному банку.

Виконання зобов'язань Фонду перед вкладниками здійснюється з дотриманням вимог щодо найменших витрат Фонду та збитків для вкладників у

спосіб, визначений Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», у тому числі шляхом передачі активів і зобов'язань банку приймаючому банку, продажу банку, створення перехідного банку протягом дії тимчасової адміністрації або виплати відшкодування вкладникам після ухвалення рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку.

Виплата відшкодування здійснюється з урахуванням сум, сплачених вкладнику протягом дії тимчасової адміністрації у банку.

Вкладник набуває право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в межах граничного розміру відшкодування коштів за вкладами після прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Фонд не відшкодовує кошти:

- 1) передані банку в довірче управління;
- 2) за вкладом у розмірі менше 10 гривень;
- 3) за вкладом, підтвердженим ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника;
- 4) розміщені на вклад у банку особою, яка була членом спостережної (наглядової) ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії банку, якщо з дня її звільнення з посади до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;
- 5) розміщені на вклад у банку особою, яка надавала банку професійні послуги як аудитор, юридичний радник, суб'єкт оціночної діяльності, якщо ці послуги мали безпосередній вплив на виникнення ознак неплатоспроможності банку і якщо з дня припинення надання послуг до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;
- 6) розміщені на вклад власником істотної участі банку;

7) розміщені на вклад особою, яка на індивідуальній основі отримує від банку проценти за вкладом на більш сприятливих договірних умовах, ніж звичайні, або має інші фінансові привілеї від банку;

8) за вкладом у банку, що є предметом застави та забезпечує виконання зобов'язань вкладника перед цим банком, в обсязі таких зобов'язань;

9) за вкладами у філіях іноземних банків.

Відшкодування коштів за вкладом в іноземній валюті відбувається в національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день прийняття рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних та початку процедури виведення Фондом банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації відповідно до статті 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Фонд розпочинає виплату відшкодування коштів вкладникам, їх представникам та спадкоємцям у національній валюті України в готівковій або безготівковій формі не пізніше семи днів з дня прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Фонд здійснює виплату гарантованих сум відшкодування через банки-агенти.

Фонд здійснює регулювання діяльності банків шляхом:

1) прийняття в межах своїх повноважень нормативно-правових актів, обов'язкових до виконання банками;

2) здійснення контролю за виконанням зобов'язань банків у зв'язку з їхньою участю в системі гарантування вкладів фізичних осіб;

3) виведення неплатоспроможних банків з ринку;

4) в інших формах, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Регулятивні повноваження Фонду, визначені Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», поширюються на всі банки в

Україні. Банки зобов'язані дотримуватися нормативно-правових актів Фонду та виконувати вимоги, встановлені Фондом у межах його повноважень.

Фонд розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації в банку на наступний робочий день після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Національний банк України приймає рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку за пропозицією Фонду та з інших підстав, передбачених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

В Україні регулярно підвищується розмір обов'язкового відшкодування з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Динаміка зміни розміру суми відшкодування

Дата	Розмір суми відшкодування, грн.
09.1998	500
10.2001	1200
01.2003	1500
10.2003	2000
03.2004	3000
20.04.2004	5000
18.02.2006	8000
05.06.2006	15000
26.02.2007	25000
11.09.2007	50000
31.10.2008	150000
21.08.2012	200000

Як показує практика, це незначні суми гарантії, які не можуть повністю вирішити проблему довіри громадян до банківської системи. Очевидно, що

незначні відшкодування заощаджень зорієнтовані на довіру дрібних вкладників. З цієї точки зору великі вкладники, на відміну від дрібних, мають можливості для моніторингу діяльності банку і відповідно диференційовано підходять до форм залучення та видів депозитів, тому вони менше потребують захисту своїх депозитів. І все ж захист необхідно вдосконалювати, перш за все, в напрямку збільшення сум відшкодування та строків їхнього здійснення у разі банкрутства банку. Передусім потрібно наростити капітал Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Це дасть змогу збільшити суму гарантованого відшкодування, а отже, стимулюватиме людей зберігати свої заощадження у банках. Для цього потрібно збільшити кількість джерел формування коштів Фонду. Зокрема, Національний банк України готовий перераховувати до Фонду частину (до 20% щорічно) свого прибутку. Така практика застосовується в Японії, Німеччині, Нідерландах, Іспанії та багатьох інших країнах.

Перспективний напрямок удосконалення системи гарантування вкладів – поступовий перехід до диференційованих ставок за внесками банків до Фонду. Це стимулюватиме банки до підвищення якості управління ризиками, що в підсумку сприятиме зростанню стійкості та надійності банківської системи загалом. З іншого боку, система диференційованих ставок дасть змогу швидко оцінювати ступінь надійності банку, адже все буде гранично прозоро: чим більший внесок банку до Фонду, тим більш ризиковано з ним мати справу.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні форми та види залучених банківських ресурсів.
2. Які елементи входять до складу залучених ресурсів банківських установ?
3. Якими правовими актами регламентуються депозитні операції в Україні?
4. Що таке вклад (депозит)?
5. У чому полягає сутність депозитних операцій банківських установ?
6. Які види депозитних операцій виконують комерційні банки?
7. За якими ознаками класифікують вкладні (депозитні) операції банків?
8. Як оформляються вкладні (депозитні) операції?
9. Які основні параметри має містити депозитна угода?
10. Які способи нарахування відсотків за вкладами (депозитами) існують у практиці роботи вітчизняних банківських установ?
11. Хто є учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?
12. Представники яких організацій входять до складу адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?
13. З яких джерел формується Фонд гарантування вкладів фізичних осіб?

РОЗДІЛ 5

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ІЗ ЗАПОЗИЧЕННЯ КОШТІВ

5.1. Поняття та класифікація запозичених ресурсів банківських установ

Запозичені ресурси банківських установ – це кошти, отримані банком на умовах кредитування для здійснення необхідної діяльності на принципах платності, строковості, забезпеченості, поверненості та цільового характеру.

Основними елементами запозичених ресурсів банківських установ є міжбанківські кредити, кредити Національного банку України і випуск власних боргових зобов'язань.

Запозичені банківські ресурси характеризуються двома юридично-правовими формами реалізації: кредитів, отриманих від інших банків (у тому числі НБУ), та цінних паперів субординованого боргу (табл. 5.1).

Операції комерційних банків із запозичення коштів передбачають передусім недепозитні методи формування банківських ресурсів, тобто акумулювання недепозитних коштів.

Таблиця 5.1

Характеристика запозичених банківських ресурсів

Види ресурсів	Складова характеристика
1. Кошти НБУ	Кореспондентський рахунок НБУ в комерційному банку, короткострокові кредити, отримані від НБУ (за операціями РЕПО, через тендери, ломбардні кредити, стабілізаційний кредит, інші кредити), довгострокові кредити які отримані від НБУ (через тендери, за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, стабілізаційний кредит, інші довгострокові кредити).

продовження табл. 5.1

2. Кошти інших банків	Кошти до запитання інших банків (кореспондентські рахунки), строкові депозити інших банків (депозити овернайт, гарантійні депозити, короткострокові та довгострокові депозити), кредити, отримані від інших банків (овердрафт за коррахунками, кредити овернайт, за операціями РЕПО, інші короткострокові та довгострокові кредити, отримані від інших банків, фінансовий лізинг від інших банків).
3. Кредиторська заборгованість за операціями з банками	Кредиторська заборгованість за операціями з готівкою, інша кредиторська заборгованість за операціями з банками.
4. Цінні папери субординованого боргу	Боргові цінні папери, випущені банком, що належать до категорії інвестиційних (більше, ніж один рік) – банківські облігації, як правило, безстрокові або конверсійні.

Недепозитні (позичені) кошти банку – це переважно позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів. Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності й тому активно використовуються комерційними банками України. Крім цього, важливим джерелом недепозитних коштів банку є випуск ним власних боргових зобов'язань – насамперед облігацій.

Кошти, отримані комерційним банком за допомогою облігацій, не можуть вважатися власним капіталом, тому що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Якщо комерційний

банк і надалі хоче утримувати у своєму обігу кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань.

Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані у прості акції. Тоді залучені за їхньою допомогою кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їхню привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам. Необхідно відрізнити кошти, що мобілізовані комерційним банком за допомогою облігацій, від внесків і депозитів. Якщо перші називаються в банківській практиці позиковими або позиченими, то другі – залученими.

При випуску облігацій банк відіграє активну роль, ініціатива випуску належить йому, тоді як при залученні внесків роль банку пасивна. До акціонерних банків, що випускають облігації, застосовуються такі ж самі вимоги, як і при випуску акцій. Емісія облігацій регламентується законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок». Комерційний банк може випускати облігації для залучення позикових коштів лише за умови повної реалізації усіх випущених ним акцій. Реалізація облігацій може відбуватися або на основі їхнього продажу за договорами з покупцями, або шляхом обміну на раніше випущені облігації та цінні папери. Погашаються облігаційні позики комерційними банками після закінчення терміну обігу облігацій за їхньою номінальною вартістю. Банківські облігації в Україні не набули розвитку. Причинами такого становища є їхні незабезпеченість, нездатність нових банків довести статутні капітали до розмірів мінімальних вимог НБУ, фінансові труднощі, що

виникли у більшості банків останнім часом, а також фактична відсутність вторинного ринку цінних паперів.

5.2. Суть та значення міжбанківського кредитування при формуванні запозичених ресурсів

Головною сферою діяльності комерційних банків щодо акумулювання запозичених ресурсів є міжбанківський ринок кредитних ресурсів.

Міжбанківський ринок кредитних ресурсів являє собою систему, що забезпечує купівлю-продаж вільних кредитних ресурсів між комерційними банками та комерційними банками і Національним банком України.

Учасниками міжбанківського ринку кредитних ресурсів є Національний банк України, його територіальні управління, комерційні банки, їхні філії та відділення.

Розміщувати і купувати кредитні ресурси на міжбанківському ринку кредитних ресурсів банком вигідно за двох основних причин:

- 1) комерційні банки на відміну від суб'єктів господарської діяльності відрізняються вищою надійністю;
- 2) процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча від ставки за кредитами суб'єктам економіки.

Міжбанківські кредити за складом поділяються на взаємні кредити між комерційними банками та кредитування Національним банком України комерційних банків. У загальній структурі міжбанківських кредитів у 2005-2007 роках переважали взаємні кредити комерційних банків (95,8–96,9%, табл. 5.2), але з розвитком банківської системи частка кредитів Національного банку України може мати тенденцію до зростання.

Плата за міжбанківськими кредитами пов'язана та максимально наближена до облікової ставки Національного банку України. Метою залучення міжбанківських кредитів є: по-перше, розширення кредитної діяльності

комерційних банків з клієнтами; а по-друге, необхідність підтримки і регулювання банківської ліквідності.

Таблиця 5.2

**Структура та динаміка кредитів, наданих на міжбанківському ринку
України у 1993-2007 рр.***

Рік	Усього		Централізовані кредитні ресурси НБУ (рефінансування банків України)		Кредити, надані банками	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
1993	123	100,0	112	91,1	11	8,9
1994	358	100,0	105	29,3	253	70,7
1995	626	100,0	349	55,8	277	44,2
1996	933	100,0	474	50,8	459	49,2
1997	1370	100,0	825	60,2	545	39,8
1998	949	100,0	505	53,2	444	47,8
1999	1158	100,0	498	43,0	660	57,0
2000	1859	100,0	433	23,3	1426	76,7
2001	1930	100,0	562	29,1	1368	70,9
2002	4348	100,0	910	20,9	3438	79,1
2003	6452	100,0	1756	27,2	4696	72,8
2004	8494	100,0	3627	42,7	4867	57,3
2005	10860	100,0	452	4,2	10408	95,8
2006	19775	100,0	1163	5,9	18612	94,1
2007	48525	100,0	1504	3,1	47021	96,9

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 141.

Отже, одним з джерел поповнення ресурсів комерційного банку – міжбанківський кредит. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для

одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість для налагодження ділових партнерських відносин.

Взагалі банкам вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші відрізняються, як правило, вищою надійністю.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до трьох місяців. Банки-позичальники залучають міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також через необхідність регулювання банківської ліквідності. В Україні через впровадження системи електронних платежів міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником.

Кредитування здійснюється на договірних умовах на чітко визначений термін. Досить активно використовуються міжбанківські кредити овернайт терміном на один день, мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку. В договорі на міжбанківське кредитування, крім терміну, необхідно обумовити суму кредиту, рівень процентної ставки, порядок погашення. Переважно при порушенні терміну погашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на беззаперечне списання боргу. Якщо банк, який позичив кредитні ресурси, не може їх повернути у встановлений термін, то він купує гроші в іншому банку.

При укладанні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен повідомити банку-кредитору значення своїх економічних нормативів (капіталу, ліквідності).

Розрізняють міжбанківські активні та пасивні кредитні операції, які формують ринок міжбанківських депозитів і ринок міжбанківських кредитів.

Міжбанківський кредит є оперативним за способом залучення коштів, але водночас дорогим джерелом ресурсів банку. Міжбанківські кредити використовуються переважно для оперативного регулювання ліквідності

балансу банку, а також для надання кредитів вигідним позичальникам.

Міжбанківський кредит має такі основні форми:

- міжбанківські позики на основі кредитного договору і на основі генеральної угоди та співробітництва на ринку міжбанківського кредиту;

- залишки коштів на кореспондентських рахунках, заброньовані на певний термін під узгоджений банківський процент (оформляється кредитною угодою);

- платіжний кредит у формі овердрафту за кореспондентським рахунком (оформляється договором про встановлення кореспондентських відносин або спеціальним договором про овердрафт);

- централізовані кредити, що надходять для підтримання певних галузей народного господарства через комерційні банки. Вони найменш вигідні для комерційного банку, оскільки маржа за ними регулюється НБУ;

- переоблік та перезастава цінних паперів в НБУ;

- централізовані кредити, що розподіляються на тендерній основі.

Міжбанківські кредити за терміновою ознакою можна поділити на:

- 1) одноденні, або нічні – строком на 1 день, мета яких полягає у підтримці миттєвої ліквідності банку;

- 2) надкороткі – від 1 дня до 7 днів;

- 3) короткі – від 10 днів до місяця.

Між банком-кредитором та банком-позичальником при одержанні кредиту укладається кредитна угода в якій, крім терміну, обумовлюється:

- сума кредиту;

- рівень процентної ставки (як правило, вищий на незначну величину від облікової ставки НБУ);

- порядок погашення;

- право банку-кредитора у разі невчасного погашення кредиту на безспірне списання боргу з кореспондентського рахунка боржника.

У разі, якщо банк-позичальник не в змозі повернути міжбанківський кредит, він повинен здійснити рефінансування, тобто залучити кошти з іншого банку.

При укладанні договору на міжбанківський кредит банк-позичальник повинен надати банку-кредитору наступну інформацію:

- 1) значення економічних нормативів на останню дату;
- 2) баланс;
- 3) перелік активів, що можна використати як заставу позики.

Здійснювати міжбанківське кредитування можуть не тільки комерційні банки, й їхні відділення та філії. Проте це правило реалізується тільки в системі одного банку, що має філіальну мережу.

5.3. Види, порядок надання та погашення кредитів рефінансування

Важливим способом акумулювання запозичених ресурсів комерційними банками є операції з рефінансування. Це регламентується Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затвердженим постановою Правління НБУ № 259 від 30.04.2009 р. (далі – Положення). *Рефінансування банків* – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком України порядку.

Національний банк України для регулювання ліквідності банків, виконання функції кредитора останньої інстанції, з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі інструменти:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредити рефінансування строком до 90 днів);
- операції РЕПО (операції прямого РЕПО, операції зворотного РЕПО);
- операції з власними борговими зобов'язаннями (деPOSITні сертифікати овернайт та до 90 днів);
- операції з державними облігаціями України.

Обсяг наданих Національним банком України банку кредитів рефінансування (крім кредиту овернайт) та коштів за операціями прямого РЕПО, у тому числі з урахуванням поданої заявки, не має перевищувати 50 процентів розміру регулятивного капіталу банку, розрахованого за даними балансу на останню звітну дату.

Національний банк України залежно від стану грошово-кредитного ринку розпорядчими документами встановлює додаткові вимоги до банків залежно від інструментів, строків рефінансування і виду забезпечення кредиту рефінансування.

Національний банк України може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних вимог:

- строк діяльності – не менше, ніж один рік після отримання банківської ліцензії;
- має банківську ліцензію та генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій;
- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком України у заставу;
- здійснює своєчасне погашення одержаних від Національного банку України кредитів та сплату процентів за користування ними та є платоспроможним.

Національний банк України здійснює рефінансування банків за процентною ставкою, що не нижча, ніж облікова ставка Національного банку України, і яка протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню.

Для нарахування процентів строк користування кредитом згідно з умовами кредитного договору між Національним банком України та банком починається з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчується в день, який передує даті повернення коштів.

Національний банк України здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування (лінія рефінансування) шляхом надання кредиту овернайт.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку Національним банком України за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення відповідного генерального кредитного договору.

Національний банк України може надавати банкам кредити овернайт:

- під забезпечення державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами (кредит овернайт під забезпечення);
- без забезпечення (кредит овернайт бланковий).

Національний банк України у повідомленні про підтримку ліквідності банку через лінію рефінансування шляхом надання кредиту овернайт залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку може визначати вид кредиту овернайт (під забезпечення, бланковий).

Національний банк України може встановлювати згідно зі своїми розпорядчими документами максимальний розмір кредиту овернайт.

Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт бланкового є його згода на застосування Національним банком України режиму блокування коштів на кореспондентському рахунку банку-позичальника в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним на строк до його повернення.

Національний банк України щоденно засобами електронної пошти оголошує банкам процентні ставки за кредитами овернайт на наступний робочий день, розмір яких може бути диференційованим залежно від забезпечення.

У разі виникнення потреби у підтриманні ліквідності банк може протягом будь-якого робочого дня тижня до визначеного часу подати до Національного банку України одну заявку на одержання кредиту овернайт.

Національний банк України у день отримання заявки від банку перевіряє виконання банком вимог Положення (залежно від виду кредиту овернайт), оперативно розглядає можливість надання банку кредиту овернайт і готує пропозиції для подання на розгляд керівництва Національного банку України для прийняття рішення.

Національний банк України на підставі генерального кредитного договору, задоволеної заявки до визначеного часу забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом овернайт.

Повернення банком кредиту овернайт здійснюється наступного робочого дня до визначеного часу одночасно з процентною платою.

Національний банк України здійснює рефінансування банків шляхом проведення кількісного або процентного тендера. Повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера надсилається щотижня засобами електронної пошти.

Кількісний тендер – це тендер, на якому Національний банк України наперед встановлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку України кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Процентний тендер – це тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку України зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Тендери проводяться щосереді з такою періодичністю:

- три середи підряд – рефінансування строком до 14 днів;
- одна середа – рефінансування строком до 90 днів.

На початку року Національний банк України оголошує графік проведення тендерів з підтримання ліквідності банків. Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку та стану ліквідності банків Національний банк України може змінювати періодичність і черговість проведення тендерів, а також оголошувати позачергові тендери, про що банкам повідомляється за допомогою засобів електронної пошти.

За потреби підтримати ліквідність банків на більш тривалий строк Національний банк України може прийняти рішення щодо здійснення рефінансування шляхом проведення тендерів строком до 360 днів.

Національний банк України здійснює рефінансування банків шляхом проведення тендерів лише під відповідне забезпечення. Національний банк України у повідомленні про проведення тендера, виходячи із ситуації на грошово-кредитному ринку, визначає перелік видів забезпечення.

У забезпечення кредитів рефінансування можуть прийматися:

- державні облігації України (облігації внутрішньої державної позики України, облігації зовнішньої державної позики України, цільові облігації внутрішньої державної позики України);
 - державні облігації України, які перебувають у довірчій власності банку;
 - депозитні сертифікати;
 - цінні папери Державної іпотечної установи, у тому числі розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України та підтверджено коштами в Державному бюджеті України (цінні папери ДІУ);
 - іноземна валюта (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни);
 - іпотечні облігації (лише звичайні);
 - облігації місцевих позик;
 - облігації підприємств (крім цільових), у тому числі ті, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України;

- векселі суб'єктів господарювання – резидентів України. Національний банк України в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселями нерезидентів;

- векселі банків, авальовані іншим банком;
- гарантії іншого банку-резидента.

Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк України розпорядчими документами може приймати рішення щодо взяття під забезпечення кредиту рефінансування однорідної або змішаної застави.

Банк, який потребує підтримання своєї ліквідності, може подати до Національного банку України за допомогою засобів відповідного програмно-технологічного забезпечення лише одну заявку на участь у тендері з підтримання ліквідності банків, яка має містити перелік забезпечення, що приймається Національним банком України, без подальшого внесення до неї будь-яких змін.

Національний банк України перевіряє наявність у банку вільних від зобов'язань цінних паперів, у тому числі на підставі виписки з рахунка в цінних паперах цього банку, копії виписки з рахунка Національного банку України про перерахування Національному банку України іноземної валюти, або здійснює перевірку інших видів застави, що передається під забезпечення кредиту рефінансування згідно із законодавством, у тому числі Положенням та іншими відповідними нормативно-правовими актами Національного банку України.

Розподіл кредитів під час проведення кількісного тендера здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, запропонованої на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

За умови проведення Національним банком України процентного тендера банки самостійно пропонують процентну ставку з точністю до двох знаків після коми, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу, ніж облікова ставка Національного банку України.

На процентному тендері заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, недостатній для задоволення всіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти пропорційно розподіляються між цими банками.

Один банк не може одержати більше, ніж 50 процентів обсягу коштів, запропонованих на тендері з підтримання ліквідності банків.

Результати проведеного тендера повідомляються банкам, які брали участь у тендері.

Банки, заявки яких задоволені (частково задоволені), мають укласти залежно від виду забезпечення з Національним банком України кредитний договір та договір застави (гарантії), на підставі яких забезпечується перерахування коштів банкам.

Отримана за кредитами рефінансування застава в документарній формі має зберігатися в грошовому сховищі територіального управління Національного банку України, про що зазначається в договорі застави.

Національний банк України здійснює перевірку застави, наданої банками під забезпечення кредитів рефінансування.

Національний банк України може ініціювати дострокове розірвання кредитного договору за умови виявлення фактів надання банком недостовірної інформації (у т.ч. звітної), яка мала істотний вплив на прийняття рішення щодо підтримання заявки банку на надання кредиту рефінансування.

Банк повертає кредити рефінансування, що одержані від Національного банку України, у строки відповідно до укладеного договору.

Банк може достроково повернути кредит і проценти за користування ним повністю або частково, письмово повідомивши про це Національний банк України.

Іншим важливим способом формування банками запозичених ресурсів є операції прямого і зворотного РЕПО.

Національний банк України може проводити з банками операції прямого РЕПО з державними облігаціями України або банківськими металами та зворотного РЕПО з державними облігаціями України згідно із Положенням й укладеними договорами на визначену суму та строк.

Операція прямого РЕПО – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком України і банком про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору РЕПО) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору РЕПО) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Операція зворотного РЕПО – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком України та банком про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їхнього викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату.

Операції РЕПО можуть здійснюватися лише з тими державними облігаціями України, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції. Операції РЕПО з банківськими металами можуть проводитися Національним банком України з банками лише за наявності у банків генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.

Національний банк України може здійснювати тільки операції строкового РЕПО, тобто строк операції має бути чітко визначений, але не більше, ніж на 90 календарних днів. Процентний дохід (витрати) має бути обумовлений та фіксованим на час проведення операції РЕПО.

Національний банк України та банк укладають відповідний договір у разі досягнення згоди на проведення операції РЕПО.

Зобов'язання щодо виконання другої частини договору РЕПО у сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору РЕПО.

Проведення операцій РЕПО за рахунками у цінних паперах здійснюється учасниками операцій РЕПО відповідно до нормативно-правових актів з питань депозитарної діяльності.

Національний банк України може проводити операції прямого РЕПО з державними облігаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого РЕПО або шляхом безпосередньої домовленості з банком.

Національний банк України може проводити операції прямого РЕПО з банківськими металами тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку за умови, що банківські метали банку перебувають на відповідальному зберіганні в Національному банку України.

За операцією прямого РЕПО ціною купівлі Національним банком України державних облігацій України є їхня справедлива вартість, але не вища за номінальну вартість цих цінних паперів, а ціною купівлі банківських металів є ціна банківських металів, перерахована за офіційним курсом банківських металів на день укладення договору прямого РЕПО.

Ціна зворотного продажу Національним банком України державних облігацій України або банківських металів залежить від ціни, визначеної у першій частині операції РЕПО та строку цієї операції, а також від дохідності за державними облігаціями України, облікової ставки Національного банку України, процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку, середньозваженої процентної ставки за кредитами рефінансування під забезпечення державними облігаціями України, які діяли у відповідному періоді.

У разі проведення тендера щодо участі банків в операціях прямого РЕПО Національний банк України надсилає банкам повідомлення про проведення тендера із зазначенням умов його проведення та строку операції РЕПО.

Банки подають до Національного банку України за допомогою засобів відповідного програмного забезпечення заявки на участь у тендері, в яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі (продажу) державних облігацій України, строку проведення операції РЕПО, обсягу операції РЕПО, кількості та коду цінних паперів, що пропонуються.

Після розгляду заявок банків Національний банк України відбирає для задоволення ті заявки банків, які є найприйнятнішими для Національного банку України за обсягами операцій або ціновими параметрами (залежно від виду тендера), та надсилає банкам, які за результатами тендера мають право отримати кошти за куплені Національним банком України державні облігації України, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій прямого РЕПО.

Операція прямого РЕПО, яка здійснюється між банком та Національним банком України з державними облігаціями України та банківськими металами, є кредитною операцією й обліковується на рахунках бухгалтерського обліку згідно з економічною суттю операції відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з питань бухгалтерського обліку і депозитарної діяльності.

Національний банк України може проводити операції зворотного РЕПО з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

Національний банк за умови проведення операції зворотного РЕПО для визначення ціни продажу (купівлі) державних облігацій України орієнтується на процентні ставки за власними борговими зобов'язаннями, процентні ставки за депозитами на міжбанківському ринку та дохідність за державними облігаціями України.

Операція зворотного РЕПО, яка здійснюється між Національним банком України і банками, є депозитною операцією, обліковується на рахунках обліку депозитних операцій відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з питань бухгалтерського обліку і депозитарної діяльності.

Іншим видом кредитів рефінансування, що можуть надаватися Національним банком України банкам, є стабілізаційний кредит.

Порядок надання Національним банком України стабілізаційного кредиту, а також процедуру зміни умов кредитного договору, укладеного з Національним банком, визначає Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України, затверджене Постановою Правління НБУ № 327 від 13.07.2010 р. (далі – Положення).

Стабілізаційний кредит надається платоспроможному банку для підтримки ліквідності на строк до двох років.

Національний банк України має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до одного року.

Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати п'яти років.

Рішення про надання чи відмову в наданні стабілізаційного кредиту, зміну умов кредитного договору, погодження графіка повернення кредиту та сплати процентів за користування ним приймає Правління Національного банку України у межах монетарних можливостей.

Національний банк України має право приймати рішення щодо взяття за стабілізаційним кредитом однорідного або змішаного забезпечення.

Процентна ставка за стабілізаційним кредитом є змінною, її розмір визначається в річних процентах на рівні облікової ставки Національного банку України плюс два процентних пункти.

Проценти за користування стабілізаційним кредитом нараховуються згідно з умовами кредитного договору, укладеного між Національним банком України та банком, починаючи з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчуючи днем, який передує даті фактичного повернення коштів.

Національний банк України з метою обмеження ризику ліквідності банку під час надання стабілізаційного кредиту чи зміни умов кредитного договору

встановлює обмеження та вимоги щодо його діяльності, які мають бути передбачені в кредитному договорі, зокрема щодо:

- заборони виплати дивідендів акціонерам чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- заборони виплати бонусів, премій та інших додаткових матеріальних винагород керівникам банку;
- заборони здійснення інвестицій у нові основні засоби, які не беруть участі в здійсненні банківських операцій, крім тих, що перейшли у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя;
- заборони придбання цінних паперів (крім державних облігацій України, боргових цінних паперів, емітованих Національним банком);
- зупинення проведення банком активних операцій з пов'язаними особами банку;
- заборони здійснення викупу акцій власної емісії та дострокового погашення цінних паперів власної емісії;
- заборони надання бланкових кредитів (крім кредитів фізичним особам у сумі не більше ніж 50,0 тис. грн., у тому числі кредитів овердрафт).

Національний банк України під час зміни умов кредитного договору в частині продовження строку користування кредитом застосовує процедуру особливого режиму контролю, який передбачає обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора.

Банк має право достроково повернути стабілізаційний кредит і проценти за користування ним (повністю або частково), письмово повідомивши про це Національний банк України, але не пізніше, ніж за один робочий день до дня повернення коштів.

У разі настання в банку надійної ситуації з ліквідністю Національний банк України має право звернутися з пропозицією щодо дострокового повернення стабілізаційного кредиту (повністю або частково) у порядку, визначеному в кредитному договорі.

Національний банк України розпорядчим документом установлює технічний порядок, який визначає послідовність дій та порядок взаємодії структурних підрозділів Національного банку України і банків під час надання стабілізаційного кредиту, зміни умов кредитного договору, контролю за виконанням умов кредитного договору і договору застави.

Національний банк України надає стабілізаційний кредит чи здійснює зміну умов кредитного договору під основне та додаткове забезпечення.

Розмір основного забезпечення за стабілізаційним кредитом визначається виходячи з суми кредиту, процентів за користування ним, з урахуванням коригуючого коефіцієнта.

Банк для отримання стабілізаційного кредиту має подати до Національного банку такі документи:

а) клопотання про надання стабілізаційного кредиту із зазначенням його суми, строку користування ним, переліку забезпечення та його розміру, напрямів спрямування кредитних коштів. Клопотання має бути підписане головою правління (ради директорів) банку, засвідчене відбитком печатки банку та зареєстроване в банку;

б) програму фінансового оздоровлення банку, спрямовану на вирішення протягом строку користування стабілізаційним кредитом проблем ліквідності, поліпшення структури активів, дохідності, рентабельності тощо;

в) графік повернення стабілізаційного кредиту та сплати процентів за користування ним зі щомісячною розбивкою на весь строк користування стабілізаційним кредитом, підписаний головою правління (ради директорів) банку;

г) письмове запевнення банку, погоджене його спостережною (наглядовою) радою, щодо збільшення розміру регулятивного капіталу банку на суму не менше ніж 15 відсотків від суми стабілізаційного кредиту впродовж строку користування кредитом;

г) програму капіталізації банку, затверджену його спостережною (наглядовою) радою;

д) документи, що підтверджують право власності банку або майнового поручителя на запропоноване забезпечення за стабілізаційним кредитом;

е) витяг про наявність чи відсутність запису в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна про обтяження, зміну обтяження, відступлення прав на предмет обтяження (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим підпунктами 1.1 – 1.3 та 1.9 пункту 1 Положення);

є) звіт про оцінку майна (акт оцінки майна) (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим підпунктом 1.10 пункту 1 Положення);

ж) витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або Реєстру прав власності на нерухоме майно, або Державного реєстру іпотек та Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим підпунктом 1.10 пункту 1 Положення).

Національний банк України має право прийняти рішення про відмову в наданні банку стабілізаційного кредиту.

Для прийняття рішення про надання стабілізаційного кредиту у разі потреби Національний банк України здійснює інспекційну перевірку банку.

Стабілізаційний кредит має бути освоєний банком у строк, визначений постановою Правління Національного банку України, та відповідно до умов кредитного договору.

У разі неосвоєння банком кредиту в установлений строк Національний банк України має право припинити видачу йому кредитних коштів відповідно до умов кредитного договору.

Банк зобов'язаний щомісячно, до 10 числа місяця, наступного за звітним, надавати до Національного банку України за встановленою формою інформацію, підписану головою правління (ради директорів) банку, про стан виконання програми фінансового оздоровлення та вимог кредитного договору.

Національний банк протягом строку дії кредитного договору не рідше одного разу на шість місяців здійснює інспекційну перевірку банку щодо виконання ним програми фінансового оздоровлення, дотримання встановлених обмежень та вимог, достатності та якості забезпечення, наданого Національному банку України.

Національний банк України має право застосувати відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» та умов кредитного договору переважне і безумовне право щодо списання в безспірному порядку заборгованості з банківських рахунків та/або достроково розірвати кредитний договір за наявності таких фактів:

- неповернення банком кредиту та процентів за користування ним у строки, що встановлені кредитним договором;
- невиконання умов договору застави;
- невиконання програми фінансового оздоровлення;
- порушення банком установлених кредитним договором та постановою Правління Національного банку України про надання стабілізаційного кредиту чи зміну умов кредитного договору обмежень та вимог.

У разі неможливості стягнення коштів з банківських рахунків Національний банк України має право з дня виникнення простроченої заборгованості банку вживати заходів щодо звернення стягнення, реалізації предмета застави і задоволення вимог за кредитом, процентами за користування ним, нарахованими штрафними санкціями за рахунок коштів від його продажу до повного погашення заборгованості.

У разі неможливості реалізації предмета застави Національний банк України має право залишити його за собою за його справедливою вартістю.

Упродовж 2010 р. Національний банк України забезпечував підтримання ліквідності банків шляхом надання банкам кредитів овернайт через постійно діючу лінію рефінансування, кредитів рефінансування строком до 14 та 90 днів, стабілізаційних кредитів, операцій прямого РЕПО, а також інших коротко- та довгострокових кредитів (табл. 5.3).

Загальний обсяг операцій із рефінансування банків у 2010 р. становив 5,2 млрд. грн. Повернено за цей період кредитів на загальну суму 18,5 млрд. грн. (див. табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Операції з рефінансування банків у 2009-2010 роках*

Показники	2009 рік		2010 рік	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Загальний обсяг операцій, з них:	64405,0	100	5162,4	100
- шляхом надання стабілізаційних кредитів та інших короткострокових кредитів на основі програми фінансового оздоровлення	46858,52	72,76	3436,45	66,57
- довгострокові кредити	670,93	2,59	984,91	19,08
- кредити, надані шляхом проведення тендера	1239,90	1,93	449,70	8,71
- через механізм постійно діючої кредитної лінії рефінансування овернайт	12726,27	19,72	179,37	3,74
- через операції прямого РЕПО	477,39	0,74	112,0	2,17
- через операції своп з іноземною валютою	1431,96	2,22	-	-
Повернено кредитів	39,8	-	18,5	-

* Джерело: Річний звіт Національного банку України за 2010 рік. – С. 39.

5.4. Особливості емісії банком власних боргових зобов'язань

До складу позичених ресурсів комерційного банку належать також грошові кошти, отримані від емісії власних боргових зобов'язань, зокрема банківських облігацій та векселів.

У Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» зазначено: «**Облігація** – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк і виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення».

Облігації можуть існувати виключно в бездокументарній формі.

Банк як емітент облігацій у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облігації.

Відсоткові облігації – це облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

Цільові облігації – це облігації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених умовами розміщення таких облігацій, а також шляхом сплати коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облігацій.

Дисконтні облігації – це облігації, що розміщуються за ціною, нижчою, ніж їхня номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації виплачується власнику облігації під час її погашення і становить дохід (дисконт) за облігацією.

Облігації можуть розміщуватися з фіксованим строком погашення, єдиним для всього випуску. Дострокове погашення облігацій за вимогою їхніх власників дозволяється у разі, коли така можливість передбачена умовами розміщення облігацій, якими визначені порядок встановлення ціни дострокового погашення облігацій і строк, в який облігації можуть бути пред'явлені для дострокового погашення.

Погашення відсоткових та дисконтних облігацій здійснюється виключно грошима. Погашення цільових облігацій здійснюється шляхом передачі товарів

та/або надання послуг, а також сплати коштів власнику таких облігацій у випадках та порядку, передбачених проспектом емісії облігацій.

Облігація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, а якщо це передбачено умовами розміщення облігацій – в іноземній валюті. Мінімальна номінальна вартість облігації не може бути меншою, ніж одна копійка.

Емітент може розміщувати іменні облігації та облігації на пред'явника. Обіг облігацій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення облігацій і видачі свідоцтва про реєстрацію випуску облігацій.

Продаж облігацій здійснюється в національній валюті, а якщо це передбачено законодавством та умовами їхнього розміщення – то в іноземній валюті.

Банківські облігації є, власне кажучи, одним з різновидів облігацій підприємств, належать до цінних паперів, засвідчують внесення їхніми власниками грошових коштів і підтверджують зобов'язання відшкодувати їм номінальну вартість у визначений строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Облігація опосередковує відносини позики. Ефективність залучення ресурсів за допомогою емісії банківських облігацій тісно пов'язана з перевагами та недоліками їх як інструменту мобілізації коштів. До переваг належать наступні:

- облігація не тягне за собою втрату контролю над управлінням банку, оскільки облігації не дають їхнім власникам права брати участь у такому управлінні;
- проценти, які виплачуються за облігаціями, зараховуються на збільшення валових витрат банку;
- власники облігацій (порівняно з акціонерами) мають пріоритет у задоволенні претензій за ними у разі ліквідації банку;

- за облігаціями виплачується фіксований розмір процента (якщо інше не передбачено умовами емісії), що вигідно банку за умови зростання надалі розміру процента на грошовому ринку;

- термін погашення облігацій, як правило, більш тривалий, вимірюється роками, тобто значно перевищує строки за міжбанківськими кредитами або залученими депозитами;

- банк-емітент може передбачити в умовах емісії можливість конвертації банківських облігацій в акції.

До недоліків облігацій як джерела позичених ресурсів комерційного банку належать такі:

- емітент, щоб успішно розмістити облігаційну позичку, повинен мати рейтинг, який забезпечує йому доступ до відповідного сектору грошового ринку. Інакше кажучи, емітент повинен бути прибутковою установою, мати постійний приплив «живих» коштів, фактично мати показники своєї діяльності, які підтверджують спроможність погашення облігацій;

- після емісії облігацій у результаті зміни ситуації на грошовому ринку ставка позичкового процента може стати нижчою від визначеного процента виплат за облігаціями. У такому разі банк-емітент зазнає підвищених (порівняно з ринковими) витрат з обслуговування облігаційної позички;

- емісія облігацій пов'язана із суттєвими витратами, спричиненими підготовкою до емісії, обслуговуванням та погашенням облігаційної позички. Публічна емісія облігацій на значні суми вигідна переважно великим банкам. Для інших банків краще здійснювати емісію облігацій під конкретних покупців, уклавши з ними заздалегідь угоди про це. У такому разі можна дещо знизити витрати на емісію облігацій;

- чинним законодавством не допускається емісія облігацій для формування і поповнення статутного капіталу банку, а також для покриття збитків, пов'язаних з банківською діяльністю;

- оскільки власники облігацій є кредиторами емітента цього виду цінного папера, то їхні інтереси мають певним чином захищатися, насамперед

майновою базою емітента, за рахунок якої можуть бути задоволені вимоги кредиторів.

Кошти, отримані банком за допомогою емісії облігацій, не належать до їхнього власного капіталу. Це пов'язано з тим, що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого емітент повинен їх викупити. Якщо комерційний банк і надалі хоче користуватися коштами, запозиченими за допомогою облігацій, він повинен удатися до рефінансування попередніх випусків облігацій. Це здійснюється шляхом викупу раніше емітованих облігацій за рахунок коштів, отриманих від емісії нових облігацій. Емітент облігацій повинен мати конкретну інвестиційну програму, під яку залучаються кошти. Без цього розмістити облігації дуже складно, оскільки вони не є інструментом простого залучення коштів і фінансування ризикових проектів.

Утримати у своєму обороті кошти від здійсненої емісії облігацій банк може і в інший спосіб. Для цього умови емісії мають передбачати можливість конвертації облігацій в акції відповідно до умов конверсійного привілею. Емісія конвертованих облігацій не є випуском облігацій для формування чи поповнення статутного капіталу. З метою збільшення статутного капіталу випускаються акції, на які й обмінюються конвертовані облігації. Конверсія ж є справою добровільною, тобто власник облігації вирішує самостійно, використати йому цю властивість конвертованих облігацій чи ні.

Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їхню привабливість серед інвесторів, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний для них момент, а також отримують гарантії від емітента, що після закінчення визначеного строку вони ввійдуть до складу акціонерів (за умови, що банк є акціонерним товариством). Конвертованість облігацій дає змогу банкам розраховуватися за боргами не «живими» грошима, а власними акціями, тобто утримати у своєму обороті грошові кошти, які можуть бути вкладені у дохідні активи.

У структурі пасивів комерційних банків розвинутих країн кошти, залучені шляхом емісії облігацій, посідають помітне місце. В Україні банківські

облігації до останнього часу не набули відповідного розвитку. Банки фактично не здійснювали чи не здійснюють операції з власними облігаціями, віддаючи перевагу залученню довгострокових коштів на безповоротній основі, тобто шляхом емісії акцій. Причинами такого становища, зокрема, є:

- 1) стан економіки країни;
- 2) нерозвиненість чи навіть відсутність вторинного ринку цінних паперів, що ускладнює або унеможлиблює емісію облігацій;
- 3) неспроможність значної кількості банків довести регулятивний капітал до розмірів мінімальних вимог, установлених чинним законодавством;
- 4) кошти, залучені за допомогою емісії цінних паперів власного боргу, згідно з нормативними вимогами Національного банку України підлягають обов'язковому резервуванню;
- 5) банки мають змогу запозичити ресурси у більш простий, ніж емісія облігацій спосіб, а саме шляхом випуску, наприклад, ощадних сертифікатів.

Іншим важливим способом формування позичених ресурсів банку шляхом випуску власних боргових зобов'язань є використання банківських векселів.

Банківський вексель – це вексель, за яким банк виступає платником (акцептантом) і має безумовні грошові зобов'язання перед векселедержателем сплатити визначену суму у визначений строк. Емісія банківських векселів переслідує кілька цілей, зокрема залучення додаткових грошових коштів, організацію безготівкових розрахунків між суб'єктами господарювання, кредитування клієнтів.

Банківський вексель може використовуватися для залучення вільних грошових коштів клієнтів. У такому разі він, на відміну від комерційного векселя, має депозитний характер, фактично виступає заміном банківського депозиту або ощадного сертифіката. Однак, на відміну від депозиту та ощадного сертифіката, банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб, причому новий векселедержатель може передавати його іншій особі шляхом індосаменту. Зауважимо, що ощадний

сертифікат (крім іменного) також може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на ринку цінних паперів.

Відносини між банком-емітентом векселя та вкладником-покупцем складаються так: покупець звертається до банку і пропонує умови, за додержання яких він згодний придбати вексель. Якщо домовленість досягнуто, то клієнт вносить у банк грошові кошти в обмін на виписаний вексель. Після отримання векселя покупець або очікує строку його погашення, або за необхідності розраховується ним за власними зобов'язаннями. У разі розрахунків банківським векселем за товари, роботи та послуги між сторонами, як правило, існує попередня домовленість про це, «будуються» відповідні схеми обігу векселя через якнайбільшу кількість ланок. Це дає змогу банку-емітенту розпоряджатися запозиченими ресурсами більш тривалий строк. В іншому разі векселедержатель змушений буде пред'явити вексель банку, тобто втрачається доцільність емісії векселів для запозичення грошових коштів.

Банківські векселі випускаються з метою кредитування клієнтів або здійснення розрахунків. Для одержання такого кредиту потенційний позичальник звертається до банку з відповідним проханням. Банк на основі наданих клієнтом документів визначає кредитоспроможність потенційного позичальника та вирішує питання про доцільність надання кредиту. Якщо рішення позитивне, то між сторонами укладається угода, в якій визначаються всі умови кредитування. Для гарантування виконання своїх зобов'язань позичальник надає банку забезпечення, яке оформляється відповідним договором між сторонами. Особливостями такого кредитування є те, що угодою передбачається емісія банківських векселів і що позичальник отримує не грошові кошти, а вексель, за яким банк виступає платником, а також те, що кредит повинен бути погашений позичальником до строку пред'явлення векселя до платежу. Такий підхід дає можливість клієнтові одержувати кредит на більш пільгових умовах.

Здійснюючи емісію векселів для кредитування, банки розширюють свій кредитний потенціал, оскільки застосування векселів не потребує від них

відвернення ресурсів. Водночас таке кредитування має для банку суттєвий недолік: не кожний банк може дозволити собі одночасне збільшення суми обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку в Національному банку України та розміру резерву для покриття можливих втрат за кредитними операціями банків, що і передбачається випуском векселів.

З метою підвищення привабливості банківських векселів банки розміщують їх з дисконтом. Ідеться про те, що клієнт може за допомогою дисконтних векселів погасити свої боргові зобов'язання, причому за номінальною вартістю. В роботі з такими векселями зацікавлені підприємства, що мають неплатежі, оскільки використання поточних рахунків за наявності неплатежів досить проблематичне. У банківській практиці трапляються випадки, коли банківські векселі використовуються для нетингу, тобто взаємної компенсації вимог і зобов'язань між банком та клієнтом. Цивільним кодексом України термін «нетинг» не передбачено, але у ньому міститься положення про припинення зобов'язання зарахуванням. Згідно зі ст. 601 Кодексу зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. В результаті нетингу банк зобов'язаний погасити вексель, а векселедержатель – здійснити грошовий внесок.

Запитання для самоконтролю

1. З допомогою яких засобів банки здійснюють запозичення ресурсів для здійснення власної діяльності?
2. Які особливості міжбанківського кредитування та хто може виступати його суб'єктами?
3. Які види кредитів надає Національний банк України комерційним банкам та які їхні особливості?
4. У чому полягає особливість емісії власних боргових зобов'язань комерційних банків?
5. Які цінні папери відносяться до власних боргових зобов'язань банків?
6. У чому полягають особливості надання, терміни та умови кредитів овернайт?
7. Які види тендерів проводить Національний банк України для банківських установ?
8. У чому полягають особливості кількісного і процентного тендера?
9. Які види операцій РЕПО використовуються у банківській практиці?
10. Які умови надання стабілізаційного кредиту комерційним банкам?
11. Яким є порядок надання Національним банком України стабілізаційного кредиту комерційним банкам?
12. Переваги та недоліки банківських облігацій як елементу запозиченого капіталу
13. Які види облігацій може випускати комерційний банк?
14. У чому полягає специфіка випуску банківських веселів?

РОЗДІЛ 6

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ОБСЛУГОВУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО ОБОРОТУ

6.1. Загальна характеристика платіжного обороту

У сучасних умовах гроші є неодмінним атрибутом господарської діяльності. Усі операції, пов'язані з поставками товарів, виконанням робіт та наданням послуг завершуються грошовими розрахунками. Платежі здійснюються також при розподілі та перерозподілі грошових коштів. Діяльність банківських установ зі здійснення грошових розрахунків і платежів в економіці визначає їхню вирішальну роль в організації грошового обороту.

Грошовий оборот – це сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в економіці.

Грошовий оборот (ГО) за структурою, тобто залежно від форми грошей, поділяється на безготівковий грошовий оборот (БГО) і готівковий грошовий обіг (ГГО):

$$ГО = БГО + ГГО \quad (6.1)$$

Безготівковий грошовий оборот – це сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сум через рахунки у банківських установах.

Безготівковим шляхом здійснюються платежі підприємств за реалізовані товари і послуги, сплата податків, видача й погашення банківських кредитів, розрахунки, пов'язані зі страховими, адміністративно-судовими зобов'язаннями та ін. Безготівкові платежі опосередковують також частину грошових доходів і витрат населення.

Готівковий грошовий обіг – це сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей.

Готівкові гроші використовуються переважно при утворенні доходів населення (отримання заробітної плати, пенсій, стипендій та ін.) і при їхньому

витрачання (купівля товарів у роздрібній торгівлі, оплата послуг, якщо вони здійснюються малими сумами, розміщення коштів у банківські вклади та ін.).

Безготівковий грошовий оборот має такі переваги порівняно з обігом готівки:

- прискорюється обіг грошових коштів суб'єктів господарювання;
- зменшуються готівкові гроші в обігу, внаслідок чого значно скорочуються суспільні витрати обігу, пов'язані з друкуванням, перевезенням і зберіганням готівкових грошей;
- збільшуються можливості держави щодо регулювання грошової сфери та ін.

Безготівковий і готівковий грошовий оборот тісно пов'язані між собою, утворюючи єдиний грошовий оборот. Вихідним пунктом кругообороту готівкових грошей і безготівкових платежів є банк. У процесі кругообороту відбувається їхнє взаємне проникнення, переплетення, чергування. Зокрема, грошові кошти, які зберігаються на поточних та інших рахунках у банку, є не що інше як відображення записів і виступають у формі безготівкових розрахунків. При їхньому використанні на виплату заробітної плати, відпускних, витрат на відрядження вони з безготівкової форми перетворюються на готівкові гроші. І навпаки, готівкові гроші, які здаються підприємствами у банк, зараховуються на поточні та інші рахунки і стають засобами безготівкових розрахунків.

Основну частину сукупного грошового обороту становить платіжний оборот.

Платіжний оборот – це частина грошового обороту, в якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань. Він здійснюється як у готівковій, так і у безготівковій формі. Весь безготівковий оборот є платіжним, тому що він передбачає розрив у часі руху товару в різних його різновидностях і грошових коштів, тобто функціонування грошей як засобу платежу. Відповідно економічні процеси в економіці опосередковуються переважно безготівковим платіжним оборотом.

У розвинутих країнах безготівковий грошовий оборот становить 90–95% всього грошового обороту, а готівковий грошовий обіг – 5–10%. В Україні за станом на 01.01.2012 р. безготівковий грошовий оборот (депозити) становить 71,9%, а готівковий грошовий обіг (готівка) – 28,1% за грошовим агрегатом М0 у загальній грошовій масі (табл. 6.1). Питома вага готівкових коштів мала позитивну тенденцію до скорочення – з 32,2% у 2009 р. до 28,1% у 2011 р.

Таблиця 6.1

Наявна грошова маса в обігу України в 2007–2011 рр.

(на кінець періоду, млн. грн.)

Грошові агрегати	2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
Гроші поза банками (М0)	111119	28,1	154759	30,0	157029	32,2	182990	30,6	192665	28,1
Грошова маса (М1)	181665	45,9	225128	44,5	233748	48,0	289894	48,5	311047	45,4
Грошова маса (М2)	391272	98,8	512528	99,4	484772	99,5	596842	99,8	681801	99,5
Грошова маса (М3)	396156	100	515728	100	487298	100	597872	100	685515	100

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 2. – С. 115

Як видно з наведеної таблиці, в Україні більшість розрахунків здійснюється у безготівковій формі. У цих умовах важливе значення має подальший розвиток системи безготівкових розрахунків в економіці України. Вирішальну роль банків в організації грошового обороту визначає їхня діяльність зі здійснення грошових розрахунків і платежів. У грошовому обороті відображаються всі розрахунки між підприємствами, населенням і фінансово-банківською системою, підприємствами й населенням. У сфері грошового обороту формуються визначені економічні відносини між всіма його суб'єктами. Банк виступає посередником у цих взаємовідносинах, організовуючи рух грошових коштів.

6.2. Класифікація та загальні положення організації безготівкових розрахунків

Необхідною умовою ефективної організації у країні платіжного обороту між суб'єктами ринку є здійснення банківською системою безготівкових розрахунків.

Організаційно безготівкові розрахунки поділяються на міжбанківські, що обслуговують відносини між банками, та міжгосподарські, що обслуговують відносини між банківськими клієнтами.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, установами, організаціями (міжгосподарські) можуть класифікуватися за рядом ознак (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Класифікація безготівкових розрахунків

За об'єктом розрахунків або залежно від призначення платежу (сфери застосування), безготівкові розрахунки поділяються на дві групи:

- розрахунки за товарними операціями – за відвантаженими товарами, виконані роботи та надані послуги;

- розрахунки за нетоварними операціями – сплата податків та інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських кредитів та ін.

Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків (або характеру економічних зв'язків) виділяють:

- внутрідержавні (міські, що здійснюються в межах одного населеного пункту, і міжміські – за межами цього пункту);

- міждержавні (коли розрахунки здійснюються з контрагентами, які знаходяться на території інших держав).

Залежно від гарантії платежу безготівкові розрахунки класифікуються на:

- гарантовані, які забезпечують гарантію платежу за рахунок депонування коштів;

- негарантовані, які не мають гарантії платежу.

Загальні правила, форми і стандарти розрахунків юридичних і фізичних осіб та банків у грошовій одиниці України на території України, що здійснюються за участю банків, встановлює Інструкція «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», що затверджена постановою Правління Національного банку України № 22 від 21.01.2004 р. (далі – Інструкція).

Відповідно до Інструкції **безготівкові розрахунки** – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів.

Учасниками безготівкових розрахунків є банки та їхні філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

Банк здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів на підставі відповідних договорів й своїх внутрішніх правил здійснення безготівкових розрахунків.

Розрахунково-касове обслуговування – це надання банком клієнту на підставі укладеного між ними договору послуг, які пов’язані з переказом коштів з рахунка і на рахунок цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договором, форму та зміст якого банк розробляє самостійно.

Для списання коштів з рахунка платника банк платника застосовує платіжні інструменти (рис. 6.2).

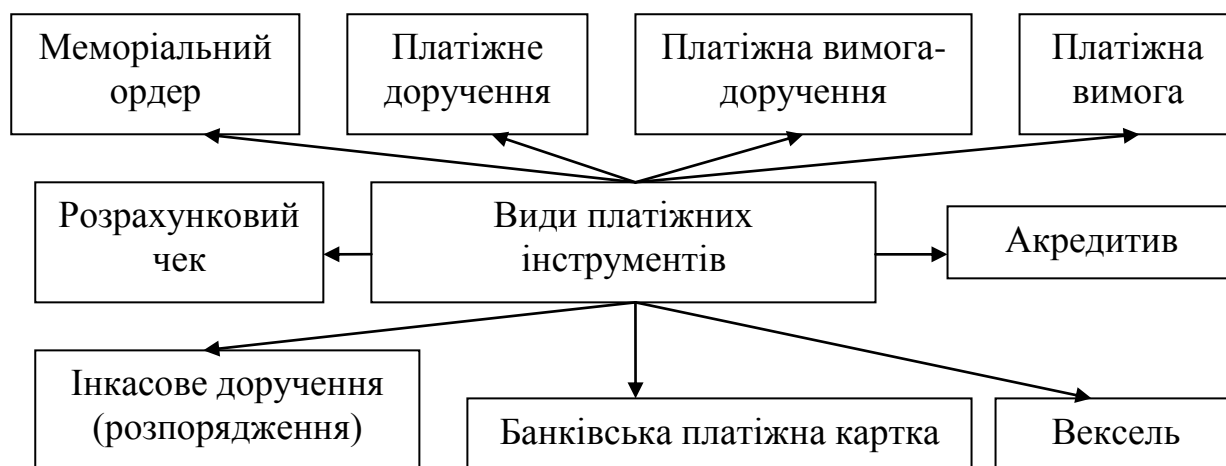

Рис. 6.2. Види платіжних інструментів

Платіжні інструменти – це засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунка платника.

Інструкція встановлює правила використання під час здійснення розрахункових операцій таких видів платіжних інструментів:

- меморіального ордера;
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги-доручення;
- платіжної вимоги;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- інкасового доручення (розпорядження).

Використання векселів та спеціальних платіжних засобів, зокрема платіжних карток, регулюється законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись розрахункові документи на паперових носіях та в електронному вигляді.

Розрахунковий документ – документ на паперовому носії, що містить доручення, вимогу або вимогу-доручення до перерахування коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

Електронний розрахунковий документ – це документ, інформація в якому представлена у формі електронних даних, включаючи відповідні реквізити розрахункового документа, що може бути сформований, переданий, збережений і перетворений на візуальну форму подання електронними засобами.

Кошти з рахунків клієнтів банки списують лише за дорученнями власників цих рахунків (включаючи договірне списання коштів) або на підставі розрахункових документів стягувачів.

Платники та стягувачі оформляють доручення (розпорядження) про списання коштів з рахунків на відповідних бланках розрахункових документів. Платники-фізичні особи мають право оформляти доручення про списання коштів зі своїх рахунків у довільній формі, погодженій у договорі з банком.

Платник може давати доручення про списання коштів зі свого рахунка на бланках розрахункових документів, види яких передбачені договором банківського рахунка чи іншим договором, у якому обумовлено право банку здійснювати договірне списання коштів, а також у вигляді електронного розрахункового документа, якщо це передбачено договором між ним і банком. Банк для здійснення розрахункових операцій може формувати електронні розрахункові документи.

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків банки приймають до виконання винятково в межах залишку коштів на цих рахунках

або якщо договором між банком та платником передбачено їхнє приймання та виконання в разі відсутності або недостатності коштів на цих рахунках.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів з рахунків платників, інкасові доручення (розпорядження) банки приймають незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконують їх у межах залишку коштів.

Інкасове доручення (розпорядження) – це розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (органу державної податкової служби) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

Якщо немає, недостатньо коштів на рахунку платника, то банк не здійснює облік заборгованості платника, несплаченої в строк, та не веде реєстр розрахункових документів, неоплачених у строк у зв'язку з відсутністю коштів на рахунку платника, за винятком здійснення банком таких операцій в межах укладених ним цивільно-правових договорів і в порядку, визначеному цими договорами.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Меморіальний ордер – це розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунка платника і внутрішньобанківських операцій відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та нормативно-правових актів Національного банку України.

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків і зарахування коштів на рахунки отримувачів банки здійснюють у термін, встановлений законодавством України.

За несвоєчасне списання (зарахування) коштів з рахунків (на рахунки) клієнтів банки несуть відповідальність згідно із законодавством України та укладеними договорами.

Платник несе відповідальність перед банком, що його обслуговує, згідно з укладеним між ними договором.

Банк не несе відповідальності за достовірність змісту платіжного доручення, оформленого клієнтом, а також за повноту і своєчасність сплати клієнтом податків, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (обов'язкових платежів).

Відповідальність за відповідність інформації, зазначеної в платіжному дорученні, суті операції, за якою здійснюється переказ, несе платник, який у разі її невідповідності має відшкодовувати банку завдану внаслідок цього шкоду.

Усі спори, які можуть виникнути з цих питань між учасниками розрахунків, вирішуються ними відповідно до законодавства України.

Спірні питання між банками та їхніми клієнтами розглядаються ними відповідно до законодавства України.

Платники й отримувачі коштів здійснюють контроль за своєчасним проведенням розрахунків та розглядають претензії, що виникли, без участі банку.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись акредитивна, інкасова і вексельна форми розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням платіжних інструментів і розрахункових документів.

6.3. Правила документообігу при здійсненні банками безготівкових розрахунків

Бланки розрахункових документів (крім розрахункових чеків, що належать до документів суворого обліку виготовляються і розповсюджуються централізовано) виготовляються на папері формату А4 або А5 будь-яким способом (друкарським, з використанням комп'ютерної техніки тощо) за умови

обов'язкового забезпечення наявності та схематичного розташування всіх елементів (рамки, лінії, текстові елементи тощо).

Відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа несе особа, яка оформила цей документ і подала до обслуговуючого банку.

Банк перевіряє відповідність заповнення реквізитів розрахункових документів клієнтів, крім інкасових доручень (розпоряджень).

Якщо розрахункові документи, у яких перевірено реквізити, заповнено з порушенням вимог, то банк, що здійснив перевірку, повертає їх без виконання.

Також банки повертають без виконання розрахункові документи, якщо:

- у розрахунковому документі не заповнено хоча б один із реквізитів, заповнення якого передбачено його формою, крім реквізиту «Дата валютування»;

- немає супровідних документів, надання яких разом з розрахунковим документом передбачено Інструкцією або договором, укладеним між банком та клієнтом, або закінчився строк дії цих супровідних документів;

- платіжне доручення подано до банку з порушенням законодавства України, або не може бути виконано відповідно до законодавства України;

- порушено інші вимоги.

Розрахунковий документ (за винятком розрахункового чека) виписується в кількості примірників, потрібних для всіх учасників безготівкових розрахунків, з використанням електронно-обчислювальних і друкарських машин (технічні засоби) за один раз.

Дозволяється заповнення розрахункового документа власноручно.

Примірник розрахункового документа (незалежно від способу його виготовлення), реєстр платіжних вимог, які залишаються у банку, мають містити відбиток печатки (якщо картка зі зразками підписів та відбитка печатки містить відбиток печатки) і підписи відповідальних осіб (підпис відповідальної особи).

Клієнт, враховуючи технічні можливості свої та обслуговуючого банку, може подавати до банку розрахункові документи як на паперових носіях, так і у вигляді електронних розрахункових документів, використовуючи системи дистанційного обслуговування. Спосіб подання клієнтом документів до банку передбачається у договорі банківського рахунка.

Розрахункові документи приймаються банками без обмеження їхньої максимальної або мінімальної суми, крім випадків, передбачених чинним законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України.

Банки приймають до виконання лише розрахункові документи:

- своїх клієнтів, які подають їх у банк у порядку, передбаченому договорами банківського рахунка цих клієнтів;
- клієнтів інших банків або органів державного казначейства, якщо документи надсилають безпосередньо інші банки або органи Державної казначейської служби України;
- платіжні вимоги, інкасові доручення (розпорядження) стягувача, на яких є підпис відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує цього стягувача, якщо він доставляє їх у банк платника самостійно (посильним, рекомендованим або цінним листом тощо).

Розрахункові документи, оформлені своїми клієнтами, банк приймає протягом часу, визначеного в договорах банківського рахунка цих клієнтів. Розрахункові документи, оформлені клієнтами інших банків або органів Державної казначейської служби України, банк приймає протягом операційного дня.

Операційний день – це частина робочого дня банку або іншої установи – члена платіжної системи, протягом якої приймаються документи на переказ і документи на відкликання та за наявності технічної можливості здійснюється їхнє оброблення, передавання і виконання. Тривалість операційного дня встановлюється банком або іншою установою – членом платіжної системи самостійно та зазначається в їхніх внутрішніх правилах.

Банк платника на всіх примірниках прийнятих розрахункових документів і на реєстрах обов'язково заповнює реквізити «Дата надходження» і «Дата виконання», а банк стягувача – «Дата надходження в банк стягувача» (якщо ці реквізити передбачені формою документа), засвідчуючи їх підписом відповідального виконавця та відбитком штампа банку. На документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, крім того, ставиться штамп «Вечірня».

Відміткою про дату реєстрації банком платіжного доручення платника про сплату платежів до бюджету є заповнення в ньому реквізиту «Дата надходження», який банк заповнює незалежно від дати складання платником цього платіжного доручення.

Розрахункові документи, що надійшли до банку протягом операційного часу, він виконує в день їхнього надходження. Розрахункові документи, що надійшли після операційного часу, банк виконує наступного операційного дня.

Операційний час – це частина операційного дня банку або іншої установи – члена платіжної системи, протягом якої приймаються від клієнтів документи на переказ і документи на відкликання, що мають бути оброблені, передані та виконані цим банком протягом цього самого робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється банком або іншою установою – членом платіжної системи самостійно та зазначається в їхніх внутрішніх правилах.

Банк виконує розрахункові документи відповідно до черговості їхнього надходження та виключно в межах залишку коштів на рахунку клієнта, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

Якщо до банку надійшло одночасно кілька розрахункових документів, на підставі яких здійснюється списання коштів, то вони виконуються в такій черговості:

- у першу чергу списуються кошти на підставі рішення суду для задоволення вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також вимог про стягнення аліментів;

- у другу – списуються кошти на підставі рішення суду для розрахунків щодо виплати вихідної допомоги й оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), а також виплати за авторським договором;
- у третю – списуються кошти на підставі інших рішень суду;
- у четверту – списуються кошти за розрахунковими документами, що передбачають платежі до бюджету;
- у п'яту – списуються кошти за іншими розрахунковими документами в порядку їхнього послідовного надходження.

Розрахункові документи (платіжні вимоги, розрахункові чеки тощо), надані клієнтом обслуговуючому банку для інкасування, надсилаються цим банком до банку платника в день їхнього надходження або якщо документи надійшли після операційного часу – то наступного робочого дня.

Інкасування (інкасо) – це здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових і супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та супровідних документів на інших умовах.

Списання коштів (і в повній, і в частковій сумі) з рахунка платника здійснюється на підставі примірника розрахункового документа, який залишається на зберіганні у банку платника.

На вимогу клієнта банк надає довідку про виконання (часткове виконання) платіжної вимоги, що підписується уповноваженими особами (уповноваженою особою), або примірник підписаної ними (нею) платіжної вимоги, на підставі якої здійснено оплату.

Інші примірники розрахункового документа, але не менше ніж один (за винятком розрахункових чеків), банк передає платнику.

Умови (строки, періодичність тощо) передавання розрахункових документів, у тому числі електронних розрахункових документів, що підтверджують списання (зарахування) коштів з рахунків (на рахунки) клієнтів банку або підтверджують прийняття документів на інкасо та інших документів,

визначаються в договорах банківського рахунка клієнтів з урахуванням вимог Інструкції.

Платежі з рахунків клієнтів банк здійснює в межах залишків коштів на цих рахунках на початок операційного дня.

Банк може виконувати платіжні доручення клієнтів з урахуванням сум, що надходять на рахунки клієнтів протягом операційного дня (поточні надходження), якщо це визначено в договорі банківського рахунка.

6.4. Порядок відкриття, використання і закриття рахунків у банках

Ведення банками рахунків клієнтів є необхідною передумовою та важливою складовою їхнього розрахунково-касового обслуговування. Весь процес ведення рахунків умовно можна поділити на три стадії: відкриття, використання і закриття рахунків.

Порядок відкриття банками рахунків клієнтів, використання коштів за ними і порядок їхнього закриття визначаються Інструкцією «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», затвердженою постановою Правління Національного банку України № 492 від 12.11.2003 р.

Умови відкриття рахунка та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом. Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунка поточні рахунки.

Поточний рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків належать:

- рахунки за спеціальними режимами їхнього використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;

- поточні рахунки типу «Н», що відкриваються в національній валюті офіційним представництвам і представництвам юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;

- поточні рахунки типу «П», що відкриваються в національній валюті постійним представництвам;

- поточні (накопичувальні) рахунки виборчих фондів;

- інвестиційні рахунки, що відкриваються нерезидентам-інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Договір банківського рахунка укладається у письмовій формі. Один примірник договору зберігається в банку, а другий банк зобов'язаний надати клієнту під підпис.

Клієнти можуть відкривати лише один поточний рахунок для формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу, пайового або неподільного фонду) суб'єкта господарювання – юридичної особи (у національній або іноземній валюті) та один поточний рахунок (у національній або іноземній валюті) за кожною угодою сумісної (спільної) діяльності без створення юридичної особи.

Банк зобов'язаний у встановленому законодавством України порядку надіслати повідомлення до відповідного органу державної податкової служби про відкриття або закриття поточного рахунка юридичної особи, відокремленого підрозділу, іноземного представництва, яке відповідно до законодавства України зобов'язане сплачувати податки і збори, фізичної особи-підприємця та фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність.

Банк має право проводити видаткові операції за рахунком таких клієнтів починаючи з дати реєстрації отримання банком повідомлення органу державної податкової служби про взяття рахунку на облік в органах державної податкової служби.

З документів, які вимагаються від клієнта в разі відкриття рахунків, формується справа з юридичного оформлення рахунка.

При відкритті рахунків у банках важливою є *ідентифікація клієнтів*. Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Банки зобов'язані на підставі офіційних документів або засвідчених у встановленому законодавством України порядку їхніх копій ідентифікувати клієнтів – власників рахунків (представників власників рахунків), фізичних осіб, які відкривають рахунки на користь третіх осіб у порядку, встановленому законодавством України з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Рахунок клієнту відкривається лише після його ідентифікації банком.

Ідентифікація клієнта не є обов'язковою, якщо клієнт уже має рахунки в цьому банку і був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства України.

Уповноважений працівник банку в присутності особи, що відкриває рахунок (власника рахунка, представника власника рахунка, фізичної особи, яка відкриває рахунок на користь третьої особи), робить копії відповідних сторінок паспорта або інших документів з інформацією, яку банк має визначити відповідно до законодавства України з метою ідентифікації особи. Ці копії засвідчуються підписами уповноваженого працівника банку та особи, що відкриває рахунок, як такі, що відповідають оригіналу, і зберігаються в справі з юридичного оформлення рахунка.

Уповноважений працівник банку – працівник банку, на якого відповідно до внутрішніх положень банку покладено обов'язок відкривати рахунки клієнтам.

Якщо в процесі обслуговування рахунка власник рахунка надає право розпорядження рахунком новому представникові, то банк зобов'язаний ідентифікувати нового представника.

Під час укладання договору банківського рахунка на користь третьої особи банк ідентифікує особу, яка відкриває рахунок, а особу, на користь якої укладено договір і відкрито рахунок, – під час пред'явлення цією особою до банку першої вимоги або вираження нею іншим способом наміру використати цей рахунок.

Банк має право витребувати від клієнта інші документи та відомості з метою ідентифікації його особи, змісту діяльності й фінансового стану.

Банк зобов'язаний відмовитися від відкриття рахунка, якщо здійснення ідентифікації клієнта відповідно до вимог законодавства України є неможливим.

Порядок відкриття поточних рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання. Якщо суб'єкт господарювання не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому поточного рахунка здійснюється в такому порядку.

Особи (особа), які (яка) від імені суб'єкта господарювання відкривають поточний рахунок, повинні:

- пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Представники юридичних осіб мають також пред'явити документи, що підтверджують їхні повноваження. Фізичні особи-резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує їхню реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;
- подати документи (копії документів, засвідчені у встановленому порядку), визначені Інструкцією.

На підставі зазначених вище документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію клієнта та осіб, уповноважених розпоряджатися

поточним рахунком. Між банком і клієнтом укладається у письмовій формі договір банківського рахунка.

Якщо юридична особа не має рахунка в цьому банку, то для відкриття їй поточного рахунка потрібно подати такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунка. Заяву підписує керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа;

- копію належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту, засновницького договору, установчого акта, положення), засвідчену органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально. Положення юридичних осіб публічного права, які затверджуються розпорядчими актами Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування засвідчення не потребують. Юридичні особи публічного права, які діють на підставі законів, установчий документ не подають;

- копію довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену органом, що видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- картку зі зразками підписів та відбитка печатки, засвідчену нотаріально або організацією, якій клієнт адміністративно підпорядкований, в установленому порядку. До картки входять зразки підписів осіб, яким відповідно до законодавства України або установчих документів юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів.

Юридична особа, яка використовує найману працю і відповідно до законодавства України є платником єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (платник єдиного внеску), додатково до вищезазначеного переліку документів має подати копію документа, що

підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі Пенсійного фонду України.

Якщо фізична особа-підприємець не має рахунків у цьому банку, то для відкриття поточного рахунку їй потрібно подати до банку такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунка, що підписана фізичною особою-підприємцем;
- копію документа, що підтверджує взяття фізичної особи-підприємця на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;
- копію документа, що підтверджує взяття фізичної особи-підприємця на облік в органі Пенсійного фонду України;
- картку зі зразками підписів. Зразки підписів засвідчуються підписом уповноваженого працівника банку або нотаріально.

Орендне підприємство подає також копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Особливості відкриття поточних рахунків. З метою забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інші види спільної діяльності, що здійснюються на підставі договорів (контрактів) без утворення юридичної особи, у банку відкривається один поточний рахунок.

Уповноважена учасниками договору особа (особи) подає до банку такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунка, підписану уповноваженою учасниками договору особою;
- копію договору про ведення спільної діяльності, засвідчену нотаріально;
- рішення учасників договору про визначення осіб, яким надається право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком, що оформляється у формі довіреності;
- картку зі зразками підписів і відбитка печатки, засвідчену нотаріально;

- копію документа, що підтверджує взяття на облік в органі державної податкової служби договору про спільну діяльність без створення юридичної особи, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку.

Відмітка банку про відкриття рахунка робиться на титульній сторінці першого примірника договору (контракту).

Під час відкриття поточного рахунка для формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу, пайового або неподільного фонду) суб'єкта господарювання – юридичної особи (крім банків) подаються також один примірник оригіналу установчого документа або його копія, засвідчена нотаріально, та рішення засновників (учасників) про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису під час проведення грошових операцій за цим рахунком, яке оформляється у формі довіреності, засвідченої нотаріально (якщо хоча б одним із засновників (учасників) є фізична особа).

Кошти на цей рахунок перераховуються засновниками (учасниками) для формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу, пайового або неподільного фонду) суб'єкта господарювання – юридичної особи до його державної реєстрації як юридичної особи. Цей рахунок починає функціонувати як поточний тільки після одержання банком вищезазначених документів та отримання банком повідомлення про взяття рахунка на облік органом державної податкової служби за місцезнаходженням суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Використання коштів за поточними рахунками суб'єктів господарювання.
За поточними рахунками, що відкриваються банками суб'єктам господарювання в національній валюті, здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається суб'єкту господарювання для зберігання грошей і проведення розрахунків у межах законодавства України у безготівковій та готівковій іноземній валюті, для здійснення поточних операцій, визначених законодавством України, для

здійснення інвестицій за кордон, розрахунків за купівлю-продаж облігацій зовнішньої державної позики України, для зарахування, використання і погашення кредитів (позик, фінансової допомоги) в іноземній валюті та ін.

На поточні рахунки в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів зараховуються такі кошти:

а) через розподільчі рахунки:

- у готівковій формі у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;

- за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунка в порядку, встановленому законодавством України;

- за платіжними документами на ім'я власника рахунка, ввезеними на територію України і задекларованими в митному органі під час в'їзду в Україну;

- перераховані з-за кордону за зовнішньоекономічними контрактами (договорами, угодами) та ін.;

б) безпосередньо на поточні рахунки:

- куплені, обміняні уповноваженим банком України за дорученням власника рахунка за національну або іншу іноземну валюту відповідно до законодавства України;

- перераховані як кредит, позика, фінансова допомога відповідно до договору;

- перераховані з власного вкладного (депозитного) рахунка в уповноваженому банку відповідно до договору банківського вкладу;

- у сумі процентів, нарахованих за залишком коштів на власному поточному і вкладному (депозитному) рахунках;

- перераховані з власного поточного рахунка та ін.

З поточного рахунка в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів за розпорядженням власника рахунка здійснюються такі операції:

- оплата праці працівникам-нерезидентам, які згідно з укладеними трудовими договорами (контрактами) працюють в Україні;
- виплата готівкою або дорожніми чеками у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;
- перерахування на користь нерезидента за межі України за зовнішньоекономічними договорами (контрактами, угодами) та ін.

Порядок відкриття поточних рахунків фізичним особам. Якщо фізична особа не має в цьому банку рахунків, то відкриття поточного рахунка здійснюється в такому порядку:

- фізична особа пред'являє уповноваженому працівнику банку паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Фізичні особи-резиденти додатково мають пред'явити документ, виданий органом державної податкової служби, що засвідчує їхню реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;
- уповноважений працівник банку ідентифікує фізичну особу, яка відкриває рахунок, та підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням вищезазначених документів;
- фізична особа заповнює заяву про відкриття поточного рахунка та картку зі зразками підписів. Зразки підписів засвідчуються підписом уповноваженого працівника банку;
- між фізичною особою і банком укладається договір банківського рахунка.

Відкриття поточного рахунка однією фізичною особою на ім'я іншої фізичної особи може здійснюватися на підставі довіреності, засвідченої у встановленому законодавством порядку.

Використання коштів за поточними рахунками фізичних осіб. Видаткові операції за поточними рахунками фізичних осіб здійснюються за розпорядженням власника або за його дорученням на підставі довіреності (копії довіреності), засвідченої нотаріально, а у випадках, визначених законодавством

України, – іншими уповноваженими на це особами. Довіреність може бути засвідчена уповноваженим працівником банку, якщо вона складається в банку (у присутності власника рахунка та довірених осіб). Така довіреність додаткового засвідчення не потребує.

Забороняється використовувати поточні рахунки фізичних осіб для проведення операцій, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності. За поточними рахунками в національній валюті фізичних осіб-резидентів здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України, які не пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності. З цих рахунків забороняється перерахування коштів на будь-які рахунки фізичних осіб-нерезидентів, крім рахунків нерезидентів-інвесторів.

На поточні рахунки в національній валюті фізичних осіб-нерезидентів зараховуються такі кошти:

- оплата праці, матеріальна допомога, відшкодування витрат власних коштів у відрядженні, авторські гонорари, премії, призи, одержані від юридичної особи-резидента та представництва юридичної особи-нерезидента тощо;
- відшкодування шкоди, заподіяної працівникам унаслідок каліцтва;
- за реалізоване власне майно за винятком коштів, отриманих від здійснення інвестицій в Україну;
- отримані на підставі рішень судів або рішень інших органів (посадових осіб), які підлягають примусовому виконанню;
- повернені надлишково сплачені суми податків і зборів;
- відшкодування страхових сум;
- за погашені іменні ощадні (депозитні) сертифікати банку, у якому відкритий цей рахунок;
- з власних поточних і вкладних (депозитних) рахунків та ін.

Готівкові кошти зараховуються на рахунок за наявності підтвердження джерел походження цих коштів.

З поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб-нерезидентів за розпорядженням власника або за його дорученням проводяться такі операції:

- видача коштів готівкою;
- видача платіжних документів для здійснення безготівкових розрахунків;
- перерахування з метою здійснення розрахунків за купівлю товару, отримання послуг на території України;
- сплата податків і зборів;
- сплата страхових і членських внесків та ін.

На поточні рахунки в іноземній валюті фізичних осіб-резидентів зараховуються:

- готівкова валюта внесена (переказана) власником рахунка;
- перерахована з-за кордону нерезидентами валюта за придбані в резидента – власника рахунка облігації зовнішньої державної позики України;
- валюта, перерахована з інвестиційного рахунка нерезидента-інвестора у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;
- валюта за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунка відповідно до законодавства України та ін.

З поточного рахунка в іноземній валюті за розпорядженням фізичної особи-резидента або за його дорученням проводяться такі операції:

а) в іноземній валюті:

- перерахування за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України та кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, відкриті в уповноважених банках України;
- перерахування на інвестиційний рахунок нерезидента-інвестора в Україні або на його рахунок в іноземному банку;
- виплата готівкою і платіжними документами (вивезення за межі України здійснюється згідно з нормативно-правовим актом Національного банку України, що регулює переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України);

- перерахування в межах України на рахунок іншої фізичної особи-резидента;

- перерахування на власний поточний або власний вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті та ін.

б) у грошовій одиниці України:

- виплата готівкою в грошовій одиниці України.

Порядок відкриття поточних рахунків типу «Н» та типу «П» у національній валюті та використання коштів за цими рахунками.

Поточний рахунок типу «Н» у національній валюті відкривається уповноваженим банком таким іноземним представництвом:

- офіційним представництвом. **Офіційні представництва** – іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями;

- представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються на території України підприємницькою діяльністю;

- представництвом іноземних банків;

- організаціям і установам (групам управління програмами або проектами), які згідно з чинними міжнародними договорами України та законодавством України залучаються до здійснення програм або проектів міжнародної допомоги чи міжнародної технічної допомоги;

- військовим частинам Чорноморського флоту Російської Федерації, які дислокуються на території України і які одержують для свого утримання бюджетні кошти за кошторисами Міністерства оборони Російської Федерації.

Уповноважений банк – банк, що має письмовий дозвіл Національного банку України на здійснення операцій з валютними цінностями.

Для відкриття офіційному представництву поточного рахунка типу «Н» у національній валюті до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява офіційного представництва про відкриття поточного рахунка;

- копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію представництва на території України, засвідчена Міністерством

закордонних справ України або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- картка із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.

Офіційне представництво, яке використовує найману працю і відповідно до законодавства України є платником єдиного внеску, додатково до вищезазначеного переліку документів має подати копію документа, що підтверджує взяття офіційного представництва на облік в органі Пенсійного фонду України.

На поточний рахунок типу «Н» для здійснення розрахунків, пов'язаних з утриманням офіційного представництва та ін., переважно, можуть бути зараховані кошти від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти, отриманої від відповідного органу іноземної держави або юридичної особи-нерезидента.

Наявні кошти з поточного рахунку типу «Н» можуть бути використані офіційним представництвом та ін. згідно з кошторисом, переважно, для здійснення в Україні розрахунків, пов'язаних з утриманням представництва, організації або установи, а також виконання представницьких функцій.

Для відкриття постійному представництву поточного рахунка типу «П» у національній валюті до уповноваженого банку подаються такі документи:

- клопотання юридичної особи-нерезидента про відкриття постійному представництву поточного рахунка. **Постійні представництва** – представництва юридичних осіб-нерезидентів (іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, що представляють інтереси юридичних осіб-нерезидентів в Україні), через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України;

- заява про відкриття поточного рахунка;
- копія легалізованого або засвідченого шляхом проставлення апостиля витягу з торговельного, банківського або судового реєстру чи реєстраційного посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію

юридичної особи-нерезидента, якій належить постійне представництво, засвідчена нотаріально;

- копія документа, що підтверджує взяття постійного представництва на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідчена органом, що його видав, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- копія легалізованої або засвідченої шляхом проставлення апостиля довіреності на здійснення представницьких функцій тією або іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;

- картка із зразками підписів і відбитка печатки, засвідчена нотаріально.

Постійне представництво, яке використовує найману працю і відповідно до законодавства України є платником єдиного внеску, додатково до вищезазначеного переліку документів має подати копію документа, що підтверджує взяття постійного представництва на облік в органі Пенсійного фонду України.

Поточний рахунок типу «П» у національній валюті використовується відповідно до правил, встановлених для поточних рахунків юридичних осіб-резидентів (у тому числі для нарахування та зарахування на рахунок процентів за залишком коштів на цьому рахунку, якщо таке нарахування передбачено договором банківського рахунка), крім випадків купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Наявні кошти з поточного рахунка типу «П» у національній валюті можуть бути використані постійним представництвом для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України з питань торгівлі іноземною валютою з метою її перерахування тільки на:

- а) рахунок юридичної особи-нерезидента, інтереси якої представляє на території України це представництво, на суму коштів, отриманих під час здійснення в Україні операцій з купівлі-продажу продукції, робіт, послуг та ін.;

б) власний поточний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому банку України для використання на оплату праці працівників-нерезидентів, виплату коштів на відрядження за кордон та ін.

Здійснення інвестицій в Україні з цього виду рахунків забороняється.

Порядок закриття рахунків клієнтів банків. Поточні рахунки клієнтів банків закриваються:

- на підставі заяви клієнта;
- на підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законом покладено функції щодо припинення юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця;
- у разі смерті власника рахунка – фізичної особи та фізичної особи-підприємця (за заявою третьої особи, зокрема спадкоємця);
- на інших підставах, передбачених законодавством України або договором між банком і клієнтом.

Банк може відмовитися від договору банківського рахунка та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років підряд і на цьому рахунку немає залишку коштів.

Банк закриває поточний рахунок юридичної особи на підставі документа, виданого державним реєстратором в порядку, встановленому законодавством України, який підтверджує державну реєстрацію припинення юридичної особи.

У разі припинення юридичної особи (внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення), зміни її найменування або зміни імені фізичної особи – підприємця (прізвища, імені, по батькові) поточний рахунок закривається. Для відкриття нового поточного рахунку подаються документи, передбачені Інструкцією «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах».

6.5. Характеристика основних форм безготівкових розрахунків

6.5.1. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень

Платіжне доручення – це розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Платіжне доручення оформляється платником і подається до банку, що обслуговує його, у кількості примірників, потрібних для всіх учасників безготівкових розрахунків, як правило, у 4 примірниках, кожен з яких має своє відповідне призначення:

- 1-й примірник використовується у банку платника для списання коштів з рахунка платника і залишається в документах дня банку;

- 2-й і 3-й примірники платіжного доручення відсилаються у банк отримувача платежу, причому 2-й примірник служить основою для зарахування коштів на рахунок отримувача і залишається в документах дня цього банку, а 3-й примірник додається до виписки з рахунка отримувача як основа для підтвердження банківської проводки;

- 4-й примірник повертається платнику зі штампом банку як розписки про прийом платіжного доручення до виконання.

Банк у договорі з платником – фізичною особою має право передбачати можливість подання цим платником платіжного доручення в довільній формі, яке має містити такі обов'язкові реквізити:

- назву документа;
- дату складання і номер;
- прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), код платника та номер його рахунка;
- найменування та код банку платника;
- найменування (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), код отримувача та номер його рахунка;

- найменування та код банку отримувача;
- суму цифрами та словами;
- призначення платежу;
- підпис платника.

Платник має право зазначити в платіжному дорученні дату валютування, яка не може настати пізніше, ніж через 10 календарних днів після складання платіжного доручення.

Дата валютування – зазначена платником у розрахунковому документі або в документі на переказ готівки дата, починаючи з якої гроші, переказані платником отримувачу, переходять у власність отримувача. До настання дати валютування сума переказу обліковується у банку, що обслуговує отримувача, або в установі – члені платіжної системи.

Банк платника не приймає платіжного доручення, якщо дата валютування визначена пізніше, ніж 10 календарних днів після складання платіжного доручення. Банк платника приймає платіжне доручення до виконання протягом 30 календарних днів з дати його виписки.

Платіжне доручення від платника банк приймає до виконання за умови, що його сума не перевищує суму, яка є на рахунку платника. Договором між банком та платником може бути передбачено інший порядок приймання та виконання платіжних доручень.

Платіжні доручення є однією з основних форм безготівкових розрахунків. Вони широко застосовуються в розрахунках за найрізноманітнішими платежами. Платіжні доручення використовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами:

- за фактично відвантажену (продану) продукцію, виконані роботи, надані послуги тощо;
- у порядку попередньої оплати – якщо такий порядок розрахунків встановлено законодавством України або обумовлено в договорі;

- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше терміну, встановленого законодавством України;

- для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їхні рахунки, що відкриті у банках;

- для виплати податків і зборів, страхових внесків, обов'язкових платежів до бюджетів або державних цільових фондів;

- в інших випадках відповідно до укладених договорів та законодавства України.

Фізичні особи використовують платіжні доручення в разі перерахування коштів зі своїх поточних і вкладних (депозитних) рахунків згідно з режимом використання цих рахунків, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України з питань порядку відкриття та використання рахунків, без будь-яких підтвердних документів.

Реквізит «Призначення платежу» платіжного доручення заповнюється платником так, щоб надавати повну інформацію про платіж і документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів отримувачу. Повноту інформації визначає платник з урахуванням вимог законодавства України. Так, при розрахунках за фактично відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги у платіжному дорученні в рядку «Призначення платежу» вказується назва відвантаженої продукції, виконаних робіт, послуг, номер, дата товарно-транспортного чи іншого документа, що підтверджує відвантаження продукції, виконання робіт, надання послуг.

Якщо фізична особа не має рахунка у банку, то розрахунки з нею платник може здійснювати, перераховуючи кошти за платіжним дорученням на повідомлений цією особою відповідний рахунок у банку, який здійснюватиме виплату цих коштів готівкою.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями за фактично отриманий товар, надані послуги, виконані роботи виглядає таким чином (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями

1. Постачальник відвантажує товар, надає послуги чи виконує роботи й надає покупцеві відповідний рахунок-фактуру та інші документи згідно з договором. Рахунок-фактура містить опис та ціну товарів (робіт, послуг).

2. Платник (покупець), одержавши товар і перевіривши його якість, комплектність та ін., виписує платіжне доручення й надсилає його до банку, де відкрито його поточний рахунок.

3. Банк платника (покупця) списує кошти з поточного рахунка свого клієнта. Якщо постачальник і платник обслуговуються в одному банку, то проводиться списання коштів з поточного рахунка платника, а тоді зарахування їх на поточний рахунок одержувача (постачальника).

4. Якщо постачальника й покупця обслуговують різні банківські установи, то банк платника (покупця) повідомляє у банк постачальника про списання коштів з рахунка платника.

5. Банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника.

6. Банк постачальника передає постачальнику виписку з поточного рахунка про зарахування коштів, до якої додається копія платіжного доручення з відміткою банку платника.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями відрізняється простотою, що значно пришвидшує розрахунки. Покупець має змогу попередньо перевірити якість товарів, послуг чи робіт.

Перекази через банк платіжними дорученнями застосовуються для платежів за товари та послуги: негайних – відразу після відвантаження, а також часткових платежів при великих угодах; дострокових і відстрочених платежів – у межах договірних відносин без втрат для фінансового стану сторін. Всі види нетоварних платежів практично повністю здійснюються за допомогою переказів платіжними дорученнями.

Переваги розрахунків платіжними дорученнями полягають у тому, що вони є універсальною формою розрахунків та застосовуються при розрахунках за внутрішньодержавними і міждержавними поставками, за товарними й нетоварними операціями, для оплати отриманого товару і попередньої оплати, авансів. У цій формі закладена можливість максимального наближення моментів відвантаження товару, виконання робіт, надання послуг та їхньої оплати, якщо доручення негайно здано у банк для перерахування коштів.

Однак при цих розрахунках немає належної гарантії платежу для постачальника. Використовуючи таку форму розрахунків, постачальник (отримувач коштів) зазнає двох ризиків: по-перше, затримки виписки платником платіжного доручення через відсутність або недостатність коштів, або неможливості отримання кредиту, тому що доручення в цих випадках не приймається банком до виконання; по-друге, несвоєчасне поступлення або взагалі неотримання коштів при виконанні платіжного доручення відповідними банками, розрахунковими палатами.

Першого ризику можна уникнути шляхом детального опрацювання умов розрахунків при укладенні договору. Що стосується другого ризику, то банк платника та банк постачальника, а також розрахункова палата за договором

банківського рахунка зобов'язані відповідно перераховувати, зараховувати кошти і проводити інші банківські операції. Місцем виконання грошового зобов'язання при безготівкових розрахунках вважається банк отримувача коштів – кредитора (постачальника). Якщо клієнт, який дав банку доручення про перерахування грошових коштів на рахунок свого контрагента, доведе факт невиконання або неналежного виконання доручення, то банк відповідно до пункту 8.3 Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» повинен нести відповідальність на підставі і в розмірах, передбачених пунктом 32.2 цього Закону.

Ризик, якого зазнає платник, полягає у відсутності гарантії своєчасної поставки товару, особливо при попередній оплаті. Такі платежі обумовлюють і втрати платника, пов'язані з відволіканням з обороту грошових коштів та фактичним наданням постачальнику безпроцентної позики.

В окремих випадках розрахунки платіжними дорученнями гарантуються. Так, якщо фізична особа не має рахунка в банку або розрахунки безпосередньо з фізичною особою чи підприємством через банк неможливі, то платник також може здійснювати розрахунки з ними через підприємство поштового зв'язку шляхом перерахування відповідної суми на рахунок з переказних операцій підприємства зв'язку.

Через підприємства поштового зв'язку здійснюються такі перекази:

- на ім'я окремих фізичних осіб – коштів, що належать їм особисто (пенсії, аліменти, заробітна плата, витрати на відрядження, авторський гонорар тощо);
- підприємствам – коштів на виплату заробітної плати, для організованого набору працівників, заготівлі сільськогосподарської продукції та ін. у тих населених пунктах, в яких немає банків.

Для перерахування коштів підприємству зв'язку платник подає до обслуговуючого банку платіжне доручення, в якому зазначає реквізити підприємства поштового зв'язку, з рахунка якого сплачуватимуться перекази їхнім отримувачам, та номери списків отримувачів коштів.

6.5.2. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень

Платіжна вимога-доручення – це розрахунковий документ, який складається з двох частин: верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача.

Верхня частина вимоги-доручення оформляється отримувачем коштів і передається безпосередньо платнику не менше, ніж у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк отримувача через банк платника на договірних умовах. У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину і подає до банку, що його обслуговує. Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення. Платіжна вимога-доручення повертається без виконання якщо сума, зазначена платником, перевищує суму, яка є на його рахунку.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дня оформлення її отримувачем. Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями зображена на рис. 6.4.

1. Постачальник відвантажує товар, виконує роботи чи надає послуги, заповнює верхню частину вимоги-доручення й надсилає її безпосередньо платнику (покупцеві) разом з товарно-транспортними документами, передбаченими угодою.

2. У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього документа і здає у банк, що його обслуговує.

3. Банк платника (покупця) на основі першого примірника платіжної вимоги-доручення списує кошти з рахунка платника (покупця).

4. Банк платника (покупця) повідомляє у банк постачальника про списання коштів.

5. Банк постачальника проводить зарахування коштів на рахунок свого клієнта.

6. Банк постачальника повідомляє постачальнику про надходження коштів на поточний рахунок (випискою з рахунка).

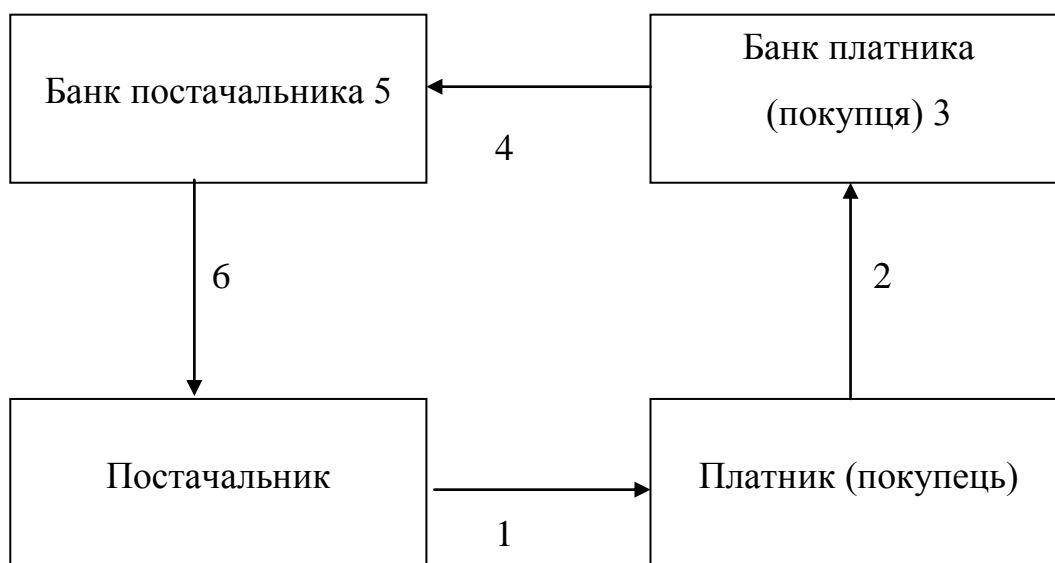

Рис. 6.4. Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями

Позитивним моментом цієї форми безготівкових розрахунків є підвищення відповідальності суб'єктів платіжного обороту за організацію розрахункових відносин тому, що розрахункові документи пересилаються одержувачем коштів безпосередньо платникові, минаючи банк.

Проте, ця форма розрахунків вважається мало поширеною. Недоліком розрахунків за допомогою платіжних вимог-доручень є відсутність гарантії платежу. Так, банк приймає до сплати платіжну вимогу-доручення у сумі, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника. За відсутності достатніх коштів на рахунку платника платіжна вимога-доручення повертається

без виконання. Невчасна оплата рахунків платниками і відмови від акцепту сповільнюють рух грошових коштів.

6.5.3. Примусове і договірне списання коштів

Відповідно до статті 1071 Цивільного кодексу України кошти можуть бути списані з рахунка клієнта без його доручення на підставі рішення суду, а також у випадках, встановлених законом.

Примусове списання коштів – списання коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом.

Примусове списання коштів банки виконують з рахунків, які відкриті клієнтами в банках.

Примусове списання коштів з рахунків, на яких обліковуються кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів або бюджетних установ, здійснюється органами Державної казначейської служби України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У разі надходження до банку платіжних вимог на примусове списання коштів з цих рахунків вони передаються для виконання відповідному органу Державної казначейської служби України, якщо це передбачено договором між банком та органом Державної казначейської служби України, або повертаються стягувачу без виконання.

Примусове списання коштів з рахунків платників ініціюють стягувачі (орган державної виконавчої служби) на підставі виконавчих документів, встановлених законами України.

За необґрунтованість примусового списання коштів, недостовірність даних, зазначених у платіжній вимозі, стягувач несе відповідальність згідно із законодавством України.

Для примусового списання коштів стягувач оформляє не менше, ніж у трьох примірниках платіжну вимогу.

Платіжна вимога – це розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, який обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

У реквізиті «Призначення платежу» платіжної вимоги стягувач зазначає назву, дату видачі та номер (якщо він присвоєний) виконавчого документа. Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом з двома примірниками реєстру платіжних вимог. Банк, що обслуговує стягувача, приймає платіжні вимоги протягом 10 календарних днів з дати їхнього складання, а банк платника – протягом 30 календарних днів з дати їхнього складання.

Банк платника приймає до виконання платіжну вимогу стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника і не має права повертати її в разі неподання стягувачем реєстру платіжних вимог. У разі недостатності коштів на рахунку платника банк виконує платіжну вимогу в межах залишку коштів. Часткову оплату платіжної вимоги банк оформляє меморіальним ордером, у реквізиті «Призначення платежу» якого зазначає номер і дату платіжної вимоги, котру частково сплачено, суму, що залишилася до сплати, та повторює текст, що наведений у реквізиті «Призначення платежу» цієї платіжної вимоги. Для підтвердження часткової оплати відповідальний виконавець на примірнику платіжної вимоги окреслює реквізит «Сума» і зазначає на зворотному боці дату, суму часткового платежу, засвідчуючи це своїм підписом. Примірник платіжної вимоги, на підставі якого здійснено часткову оплату, залишається на зберігання у банку платника.

Банк не пізніше ніж наступного робочого дня повідомляє платників про надходження платіжної вимоги на примусове списання коштів з його рахунка, якщо умова про таке повідомлення передбачена договором банківського рахунка цього платника (у порядку, передбаченому договором).

Стягувач може відкликати платіжну вимогу в будь-який час до списання коштів з рахунка платника шляхом подання листа про відкликання до банку, що обслуговує стягувача. Платіжна вимога відкликається лише в повній сумі.

Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами зображена на рис. 6.5.

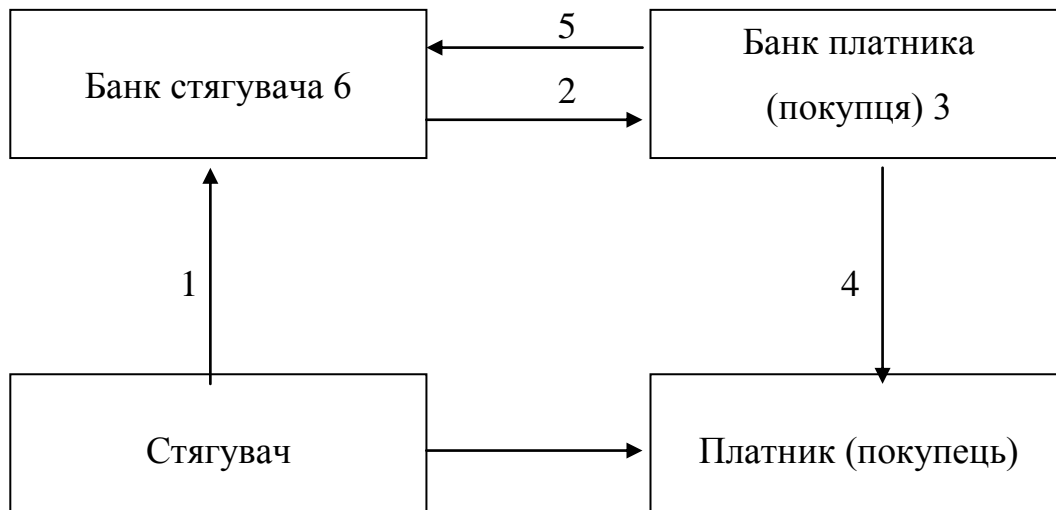

Рис. 6.5. Схема документообігу при розрахунках платіжними вимогами

1. Стягувач (одержувач) коштів виписує і здає в установу банку, що його обслуговує, платіжну вимогу до платника та реєстр платіжних вимог.

2. Банк стягувача (одержувача) пересилає платіжну вимогу і реєстр банку платника.

3. На основі перевіреної платіжної вимоги установа банку списує зазначену суму з рахунка платника.

4. Банк платника видає платникові платіжну вимогу і повідомляє про платіж.

5. З банку платника надходять документи про перерахування коштів у банк стягувача (одержувача).

6. Банк стягувача (одержувача) зараховує зазначену суму на рахунок одержувача коштів.

Договірне списання – списання банком з рахунка клієнта коштів без подання клієнтом платіжного доручення, що здійснюється банком у порядку, передбаченому в договорі, укладеному між ним і клієнтом.

Банк обумовлює своє право на здійснення договірної списання за дорученням платника з його рахунка в договорі банківського рахунка або іншому договорі про надання банківських послуг.

Договір має містити інформацію, яка потрібна для належного виконання банком доручення платника, зокрема:

- умови, за якими банк повинен здійснити договірне списання;
- номер рахунка платника, з якого має здійснюватися договірне списання;
- назву отримувача;
- номер і дату договору з отримувачем, яким передбачене право отримувача на договірне списання коштів з рахунка платника;
- перелік документів, які отримувач має надати банку, що обслуговує платника (якщо вони передбачені в договорі).

Отримувач для здійснення договірної списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника.

У реквізиті «Призначення платежу» отримувач зазначає назву, номер і дату договору з платником, яким передбачене право отримувача на договірне списання, а також назву і статтю закону, що передбачає таке списання.

Якщо кредитором за договором є банк, що обслуговує платника, то право цього банку на здійснення договірної списання передбачається в договорі банківського рахунка або іншому договорі про надання банківських послуг. Договір може містити інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунка платника.

Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі договору банківського рахунка або іншого договору про надання банківських послуг договірне списання коштів з рахунка платника, оформляє меморіальний ордер, у реквізиті «Призначення платежу» якого зазначає номер, дату договору, яким передбачено можливість застосування договірної списання.

Платник у договорах банківського рахунка або інших договорах про надання банківських послуг може передбачати доручення банку на договірне списання коштів з його рахунків на користь третіх осіб або на свої рахунки, які відкриті в цьому чи іншому банку. Договір може містити інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунка платника.

6.5.4. Розрахунки із застосуванням розрахункових чеків

Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банку-емітенту, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної у чеку суми коштів.

При розрахунках чеками виникають економічні відносини між трьома суб'єктами, якими є:

- 1) *чекодавець* – підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека і підписує його;
- 2) *чекодержатель* – підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком;
- 3) *банк-емітент* – банк, що видав розрахунковий чек (розрахункову чекову книжку).

Розрахункові чеки (чеки) використовуються у безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари (виконані роботи, надані послуги). Чеки використовуються лише для безготівкових перерахувань з рахунка чекодавця на рахунок отримувача коштів і не підлягають сплаті готівкою (крім окремих випадків).

Чеки виготовляються на замовлення банківської установи Банкнотно-монетним двором Національного банку України чи іншим спеціалізованим підприємством на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог, передбачених Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні. Чеки брошуруються в розрахункові чекові книжки по 10, 20 і 25 аркушів.

Чеки, що використовуються фізичними особами для здійснення одноразових операцій, виготовляються як окремі бланки, облік яких банки ведуть окремо від чекових книжок. Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати чеків чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку «Розрахунки чеками» у банку-емітенті. Для цього разом із заявою про видачу чекової книжки чекодавець подає до банку-емітента платіжне доручення для перерахування коштів на аналітичний рахунок «Розрахунки чеками» (фізична особа може подати заяву про перерахування коштів або вносити суму готівкою).

Чекову книжку на ім'я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця. Один або кілька чеків на ім'я чекодавця (фізичної особи) банк-емітент може видати на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця, або суму, внесену ним готівкою.

Строк дії чекової книжки – один рік, чека, який видається фізичній особі для одноразового розрахунку, – три місяці з дати їхньої видачі. Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватися за погодженням з банком-емітентом.

Чекова книжка може видаватися для розрахунків з будь-яким конкретним постачальником або з різними постачальниками.

Чек обов'язково має містити всі реквізити, і заповнюється чекодавцем власноручно або з використанням технічних засобів (місяць видачі та сума чека мають зазначатися словами).

Не дозволяється внесення до чека виправлень та використання замість підпису факсиміле.

Чек, що не відповідає вимогам, вважається недійсним і без виконання повертається банку чекодавця.

Чек із чекової книжки пред'являється до оплати у банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується). Чек

приймається чекодержателем до оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого оформлені документи, що підтверджують отримання ним товарів (виконання робіт, надання послуг).

Забороняється передавання чека (чекової книжки) його власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків чека і проставляння на них відбитка печатки юридичними особами. За бажанням фізичної особи чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає його власником. Видача чеків на пред'явника не проводиться.

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку та отримувати готівкою здачу із суми чека. Фізичні особи можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше, ніж 20 відсотків від суми цього чека).

Власник чека повертає до банку-емітента невикористаний чек для зарахування суми на свій рахунок або обміну його на готівку. Повертаючи чекову книжку з невикористаними чеками, її власник одночасно подає до банку-емітента платіжне доручення на перерахування коштів, заброньованих на аналітичному рахунку «Розрахунки чеками», на свій поточний рахунок.

Чекодавець виписує чек із чекової книжки під час здійснення платежу і видає за отримані ним товари (виконані роботи, надані послуги). Виписуючи чек, чекодавець переписує на його корінець залишок ліміту з корінця попереднього чека й зазначає новий залишок ліміту.

Чекодержатель здає в банк чеки разом з трьома примірниками реєстру розрахункових чеків – якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку, і в чотирьох примірниках – якщо рахунки чекодавця й чекодержателя відкриті в різних банках.

Якщо чекодавець і чекодержатель обслуговуються в одному банку, то після перевірки правильності заповнення реквізитів чеків і реєстру чеків банк на підставі першого примірника реєстру чеків списує кошти з відповідного рахунку чекодавця та зараховує їх на рахунок чекодержателя.

У разі здійснення клієнтами різних банків розрахунків чеками банк чекодержателя приймає чеки з реєстром чеків і разом з другим та третім примірниками цього реєстру інкасує їх до банку-емітента. У цьому разі кошти на рахунок чекодержателя зараховуються банком, що його обслуговує, лише після отримання їх від банку-емітента.

Схема документообігу при розрахунках розрахунковими чеками зображена на рис. 6.6.

Рис. 6.6. Схема документообігу при розрахунках розрахунковими чеками

1. Платник (покупець) подає до свого банку заяву на отримання чекової книжки і платіжне доручення для депонування коштів.
2. Банк платника (покупця) списує кошти з поточного рахунка платника і зараховує їх на окремий рахунок «Розрахунки чеками».
3. Банк-емітент видає клієнтові-чекодавцю чекову книжку.
4. Постачальник відвантажує товар, виконує роботи чи надає послуги.
5. Чекодавець виписує чек із чекової книжки і передає його безпосередньо постачальникові (чекодержателю), підтверджуючи таким чином одержання товару, виконання робіт чи надання послуг.

6. Чекодержатель здає чек разом з трьома примірниками реєстрів до банку, що його обслуговує.

7. Банк чекодержателя, перевіrivши, чи правильно складено реєстр і реквізити чека та своєчасність подання його до оплати, інкасує чек і реєстр чеків (другий і третій примірники) до банку-емітента.

8. Банк-емітент списує відповідну суму з рахунка чекодавця, на якому депоновано кошти для розрахунків чеками.

9. Банк-емітент повідомляє банк чекодержателя про списання коштів.

10. Банк чекодержателя (постачальника) зараховує суму, зазначену в чеку, на поточний рахунок постачальника.

Розрахунки чеками переважають у західних країнах та використовуються юридичними і фізичними особами. В Україні ця форма розрахунків поки не отримала широкого розповсюдження.

Перевагами розрахунків чеками є: можливість максимального наближення платежу до моменту отримання товару, надання послуг (покупець, пересвідчившись у відповідності продукції пред'явленим ним вимогам, простим обміном документів, які підтверджують відпуск (відвантаження) товару, на чек розраховується відразу ж з постачальником чеком); гарантія своєчасного отримання платежу або за рахунок заброньованих коштів, або за рахунок коштів банку; прискорення оборотності коштів у розрахунках за рахунок швидкого оформлення розрахунків і надходження платежу; простота розрахунків.

Недоліками цієї форми розрахунків є: обмежена можливість її використання при розрахунках за товари зі складною, дрібною номенклатурою виробів, коли важко розрахувати суму платежу; тривалий термін дії чека (10 днів), який дозволяє регулювати терміни його пред'явлення до оплати, що може викликати сповільнення оборотності коштів; складність документообігу.

6.5.5. Розрахунки за акредитивами

Акредитив – договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

При розрахунках акредитивами в економічні відносини вступають такі суб'єкти:

- *банк-емітент* – банк, що відкрив акредитив;
- *бенефіціар* – особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив;
- *виконуючий банк* – банк, який за дорученням банку-емітента здійснює платіж проти документів, визначених в акредитиві. Виконуючий банк залежно від операції за акредитивом, виконання якої доручено йому банком-емітентом, також може бути авізуючим банком;
- *авізуючий банк* – банк, який за дорученням банку-емітента авізує (сповіщає) акредитив бенефіціару без будь-якої відповідальності за його оплату;
- *заявник акредитива* – платник, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива.

Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром і заявником акредитива. Акредитив – це окремий договір від договору купівлі-продажу або іншого контракту.

За операціями за акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу лише з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи. Банк-емітент може відкривати такі *види акредитивів*:

- **покритий** – акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника у повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку. Кошти заявника акредитива бронюються на аналітичному рахунку «Розрахунки за акредитивами»;

- **непокритий** – акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. Якщо немає такої позначки, то акредитив є безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом).

Безвідкличний акредитив – це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Відносини між банком-емітентом і авізуючим або виконуючим банком у разі необхідності регулюються договорами. Акредитив може бути авізований бенефіціару через інший (авізуючий) банк. Авізуючий банк, якщо він не визначений виконуючим банком, не несе зобов'язань щодо сплати за акредитивом.

Для відкриття акредитива клієнт подає до банку-емітента заяву про відкриття акредитива не менше ніж у трьох примірниках та в разі відкриття покритого акредитива – відповідні платіжні доручення.

Заява містить умови акредитива, які складаються так, щоб, з одного боку, вони давали змогу банкам без ускладнень їх проконтролювати, з другого – забезпечували б інтереси сторін, які використовують акредитив. Акредитив має містити лише ті умови, які банк може перевірити документально.

Якщо відкривається покритий акредитив, депонований у виконуючому банку, який не є банком-емітентом, то заявник, крім заяви, подає до банку-емітента платіжне доручення на перерахування коштів для бронювання їх у виконуючому банк. Банк-емітент перераховує кошти заявника на аналітичний рахунок «Розрахунки за акредитивами» у виконуючому банку та повідомляє його про умови акредитива.

У разі відкриття покритого акредитива, депонованого у банку-емітенті, заявник подає заяву та платіжне доручення на перерахування коштів зі свого рахунка на аналітичний рахунок «Розрахунки за акредитивами» у банку-емітенті. Акредитив є відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками та надіслано повідомлення бенефіціару про відкриття й умови акредитива. Дата виконання платіжних доручень, наданих разом із заявою, і дата повідомлення бенефіціара мають збігатися.

У разі відкриття покритого акредитива клієнт подає заяву в кількості примірників, необхідній для всіх учасників розрахунків.

На відкриття непокритого акредитива платник подає заяву в чотирьох примірниках. У реквізиті заяви «Вид акредитива» має додатково зазначатися «непокритий».

Банк-емітент інформує виконуючий (авізуючий) банк про відкриття акредитива шляхом надсилання йому електронною поштою (електронне повідомлення) або іншими засобами зв'язку, що передбачені договорами між банками, заяви або повідомлення.

Заяву або повідомлення банк-емітент надсилає авізуючому банку не пізніше наступного робочого дня після отримання заяви від клієнта. Повідомлення має містити номер акредитива, усі його умови, спосіб платежу, місце виконання та строк дії акредитива. Виконуючий (авізуючий) банк про відкриття і умови акредитива повідомляє бенефіціара (авізує акредитив) протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення від банку-емітента (авізуючого банку).

Після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. Реєстр документів за акредитивом складається за формою, наведеною в Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, або за довільною формою та подається до банку, як правило, у чотирьох примірниках.

Перший і другий примірники реєстру документів за акредитивом разом з іншими документами виконуючий банк надсилає до банку-емітента, третій – використовує для списання суми заяви з відповідного позабалансового рахунка, призначений для обліку акредитивів (після надходження коштів від банку-емітента), четвертий (з потрібними відмітками банку про дату одержання) – видає бенефіціару.

Банк-емітент, зробивши перевірку виконання всіх умов акредитива, на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом списує кошти з аналітичного рахунка «Розрахунки за акредитивами» і перераховує їх на рахунок бенефіціара. Перший примірник реєстру документів за акредитивом банк-емітент зберігає в документах дня банку, а другий – видає заявнику разом з іншими документами за акредитивом.

У всіх акредитивах обов'язково мають передбачатися дата закінчення строку і місце подання документів для платежу. Дата, яку зазначено в заяві, є останнім днем для подання бенефіціаром до оплати реєстру документів за акредитивом та документів, передбачених умовами акредитива. Банки мають здійснювати контроль за строком дії акредитива, зазначеним у заяві.

У день закінчення строку дії акредитива, кошти за яким заброньовані у виконуючому банку, останній у кінці операційного дня списує кошти з аналітичного рахунка «Розрахунки за акредитивами» та перераховує у банк-емітент на рахунок, з якого вони надійшли.

Банк-емітент зараховує одержані кошти на рахунок заявника акредитива і списує потрібну суму з відповідного позабалансового рахунка, призначеного для обліку акредитивів.

Про закриття непокритого акредитива у зв'язку із закінченням строку його дії виконуючий банк надсилає повідомлення банку-емітенту електронною поштою або іншими засобами зв'язку, передбаченими договором між банками, та списує суму акредитива з відповідного позабалансового рахунка, призначеного для обліку акредитивів.

Після отримання повідомлення про закриття акредитива банк-емітент списує потрібну суму з відповідного позабалансового рахунка, призначеного для обліку акредитивів.

Акредитив, кошти за яким заброньовані в банку-емітенті, закривається ним після закінчення строку, зазначеного в акредитиві, з урахуванням нормативного строку проходження документів спецзв'язком від виконуючого банку до банку-емітента або після отримання від виконуючого банку підтвердження про невиконання акредитива.

У кінці операційного дня банк-емітент перераховує кошти з аналітичного рахунка «Розрахунки за акредитивами» на рахунок заявника і надсилає повідомлення виконуючому банку для їхнього списання з відповідного позабалансового рахунка, призначеного для обліку акредитивів.

Схема документообігу при розрахунках на підставі покритого акредитива зображена на рис. 6.7.

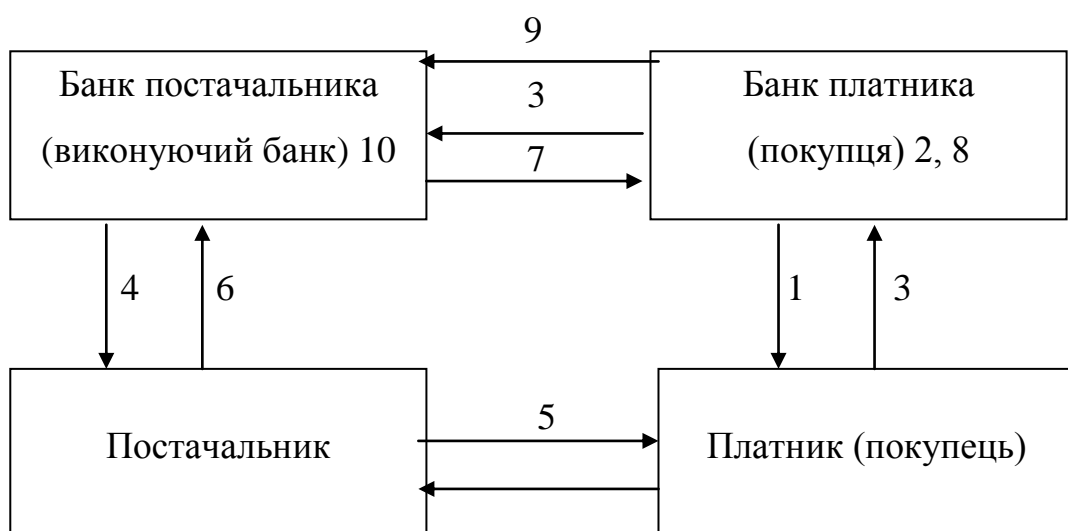

Рис. 6.7. Схема документообігу при розрахунках на підставі покритого акредитива

1. Підприємство-заявник (платник) подає до свого банку (банку-емітента) заяву для відкриття акредитива і платіжне доручення для депонування коштів.

2. Банк заявника (банк-емітент) відповідно до доручення клієнта перераховує кошти з його поточного рахунка на аналітичний рахунок «Розрахунки акредитивами».

3. Банк-емітент повідомляє заявникові та у виконуючий банк про відкриття акредитива (надсилаючи кожному по примірнику заяви).

4. Виконуючий банк (банк бенефіціара) повідомляє бенефіціарові про відкриття та умови акредитива.

5. Бенефіціар (постачальник) відвантажує товар, виконує роботи чи надає послуги.

6. Бенефіціар (постачальник) подає необхідні документи, передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів виконуючому банку.

7. Банк бенефіціара (виконуючий банк) перевіряє документи та виконання усіх умов акредитива і надсилає документи банку-емітенту.

8. Банк-емітент перевіряє виконання всіх умов акредитива та списує кошти з рахунка «Розрахунки акредитивами».

9. Банк-емітент повідомляє у виконуючий банк (банк бенефіціара) про списання коштів.

10. Банк бенефіціара зараховує кошти на рахунок бенефіціара.

Акредитивна форма розрахунків гарантує своєчасність і повноту платежу постачальнику за відвантажені товари чи надані послуги.

Розрахунки акредитивами займають незначне місце у безготівковому обороті України. Цій формі віддає перевагу постачальник, якщо він не впевнений у платоспроможності покупця. Покупець може віддати перевагу їй, якщо сумнівається в надійності постачальника, тому що виконуючий банк платить тільки після перевірки умов договору. Кожен акредитив оформляється для розрахунків тільки з одним постачальником і не може бути переадресований іншому постачальнику.

Недостатній розвиток даної форми розрахунків пояснюється тим, що вона вимагає резервування покупцем грошових коштів на оплату товарів, робіт, послуг ще задовго до того, як вони відвантажені (надані) постачальником. Це призводить до тимчасового відволікання грошових коштів покупцем і сповільнює їхню оборотність.

6.5.6. Розрахунки під час здійснення заліку взаємної заборгованості

До розрахунків, що здійснюються як залік взаємної заборгованості платників, належать платежі, за котрими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах, та лише за їхньою різницею здійснюється платіж на загальних підставах.

Ці розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групою платників усіх форм власності однієї чи різних галузей господарства.

Підприємства, що мають між собою постійні господарські зв'язки за взаємними поставками товарів (виконаними роботами, наданими послугами), можуть здійснювати розрахунки періодично за сальдо зустрічних вимог.

У договорах між підприємствами передбачаються періодичність звірювання взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки.

Після складання акта звірювання заборгованості в строки, визначені законодавством України, та сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, вимогу-доручення) або оформляє вексель.

Особливість цих розрахунків полягає в тому, що залік зустрічних вимог проводять самі підприємства. На їхніх рахунках у банку відображаються тільки кінцеві результати – оплата одним учасником або стягнення з іншого учасника суми, не зарахованої зустрічними претензіями (сальдо).

Перевагою заліків взаємних вимог є те, що скорочується сума взаємної заборгованості, переривається ланцюг неплатежів, досягається економія платіжних коштів на суму зарахованого обороту.

Ефективність заліку визначається як частка від ділення зарахованої частини платежу до загальної суми оплачених документів у відсотках. Чим вищий цей показник, тим ефективніший залік (зокрема, якщо зарахована сума становить понад 30% від загальної суми заборгованості).

Наприклад, підприємства А і Б при розрахунках використовують залік взаємної заборгованості (рис. 6.8.). Підприємство А відвантажило продукцію на 300000 грн. підприємству Б, а підприємство Б відвантажило продукції на 700000 грн. підприємству А.

Сальдо взаємних вимог становить 400000 грн. (700000 грн. – 300000 грн.). За результатами заліку взаємної заборгованості підприємство А виявилось боржником, тому воно повинно перерахувати 400000 грн. підприємству Б. Залік є ефективним, тому що взаємопогашається 600000 грн. (300000 грн. + 300000 грн.), що становить 60% (600000 грн. x 100% : 1000000 грн.) від загальної суми взаємної заборгованості 1000000 грн. (700000 грн. + 300000 грн.). На користь підприємства Б склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, тому дане підприємство випише платіжну вимогу-доручення або оформить переказний вексель.

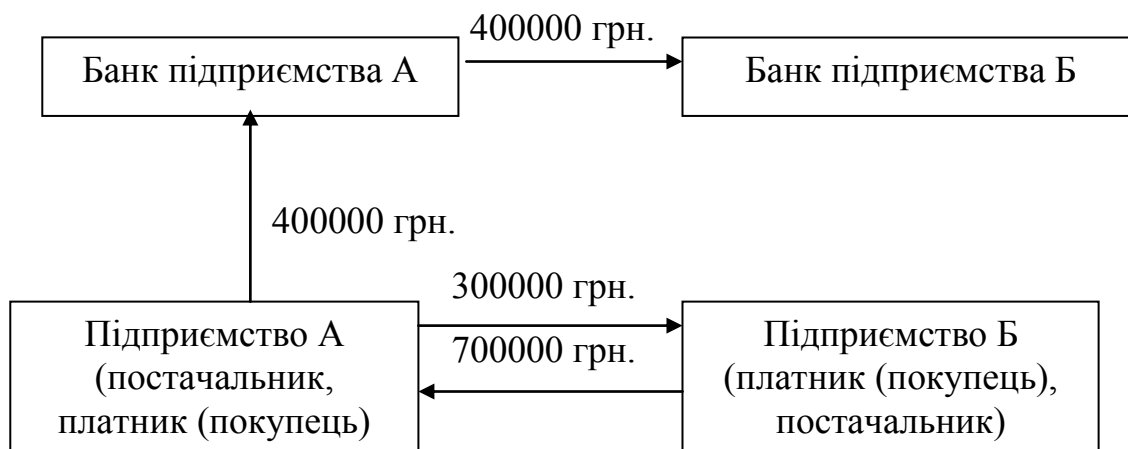

Рис. 6.8. Схема документообігу при розрахунках під час здійснення заліку взаємної заборгованості

6.5.7. Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування

Оперативне ведення клієнтом своїх рахунків у банку та обмін технологічною інформацією, визначеною в договорі між банком і клієнтом, клієнт може здійснювати за допомогою систем дистанційного обслуговування.

Дистанційне обслуговування – це комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта і здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Дистанційне розпорядження – це розпорядження банку виконати певну операцію, яке передається клієнтом за погодженим каналом доступу, без відвідання клієнтом банку.

Дистанційне обслуговування рахунка клієнт може здійснювати за допомогою систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг» та ін. (рис. 6.9).

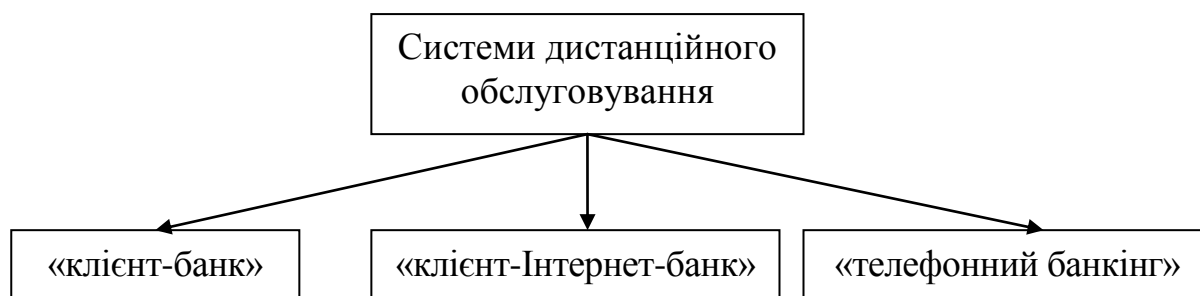

Рис. 6.9. Системи дистанційного обслуговування

Програмне забезпечення систем дистанційного обслуговування має відповідати вимогам законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, які пред'являються до технології та захисту електронних банківських розрахунків.

Юридичною підставою для роботи клієнта за допомогою систем дистанційного обслуговування й оброблення банком дистанційних розпоряджень клієнта є договір банківського рахунка. У договорі обов'язково

мають обумовлюватися права, обов'язки та відповідальність сторін, порядок вирішення спорів у разі їхнього виникнення та ін.

Системи типу «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг» та ін. на підставі дистанційних розпоряджень клієнта можуть виконувати функції надання інформаційних послуг згідно з переліком, зазначеним у договорі між банком і клієнтом, здійснення операцій за рахунком клієнта.

Під час здійснення розрахунків за допомогою систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк» та ін. застосовуються електронні розрахункові документи. Якщо це передбачено договором між банком і клієнтом, то використання клієнтом системи не виключає можливого оброблення банком документів клієнта на паперових носіях.

Реквізити електронного розрахункового документа, що використовуються в системах «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», визначаються договором між банком та клієнтом, але обов'язково цей документ має містити такі з них:

- дату і номер;
- назву, код платника та номер його рахунка;
- код банку платника;
- назву, код одержувача та номер його рахунка;
- код банку одержувача;
- суму цифрами;
- призначення платежу;
- електронний і цифровий підписи;
- інші реквізити, які під час формування електронного розрахункового

документа системою електронних платежів розміщуються в полі «Допоміжні реквізити».

Відповідальні особи платника, які уповноважені розпоряджатися рахунком і на законних підставах володіють особистим ключем, від свого імені або за дорученням особи, яку представляють, накладають підписи під час створення електронного розрахункового документа.

Не дозволяється формування клієнтами електронних розрахункових документів на підставі розрахункових документів, які мають додатки (реєстр розрахункових чеків, реєстр документів за акредитивом тощо), а також формування стягувачем електронних розрахункових документів на підставі платіжних вимог на примусове списання, стягнення коштів, отримувачем – у разі договірною списання коштів, якщо отримувач коштів – клієнт іншого банку. Ці платіжні вимоги стягувач (отримувач) надсилає до банку на паперових носіях

Для здійснення операцій за рахунком клієнта (оплата комунальних послуг, телефонних переговорів та ін.) за допомогою системи «телефонний банкінг» (дистанційне обслуговування клієнтів за допомогою телефонних каналів зв'язку), клієнт у договорі банківського рахунка або іншому договорі про надання банківських послуг вміщує інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунка клієнта. Якщо це передбачено договором між банком та клієнтом, то використання клієнтом системи не виключає можливе оброблення банком документів клієнта на паперових носіях.

Ідентифікація клієнта для доступу до системи «телефонний банкінг» здійснюється за допомогою засобів ідентифікації, що передбачені у договорі між банком і клієнтом. Засоби ідентифікації (номер клієнта, особистий ПІН-код, сукупність цифрових та літерних компонентів тощо) банк надає клієнту після укладення договору. Передавання дистанційного розпорядження за допомогою системи «телефонний банкінг» та реєстрація його банком здійснюються за погодженим каналом доступу в автоматичному режимі.

Дистанційне розпорядження вважається таким, що передане клієнтом, та прийняте банком до виконання, якщо клієнт:

- для доступу до системи ввів правильне значення засобу ідентифікації;
- увів код операції та всі параметри, які запитуються системою;
- підтвердив це розпорядження.

Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі дистанційного розпорядження списання коштів з рахунка платника, оформляє розрахунковий

документ, у реквізиті «Призначення платежу» якого зазначає інформацію про платіж і документи, на підставі котрих здійснюється перерахування коштів. Якщо клієнт не підтвердив розпорядження на здійснення операції, то банк операцію не виконує, про що інформує клієнта.

Якщо у банку виникає потреба з'ясувати особу клієнта, суть діяльності, фінансовий стан, а клієнт не надасть документів і відомостей, що підтверджують ці дані, або умисно подасть неправдиві відомості про себе, то банк залишає без виконання електронний розрахунковий документ, дистанційне розпорядження, переданого телефоном. Банк повідомляє клієнтові засобами системи про причину невиконання електронного розрахункового документа, дистанційного розпорядження (з обов'язковим посиланням на статтю 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та на пункт 11.12 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті).

Якщо операція містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то банк може відмовити клієнтові у виконанні електронного розрахункового документа, дистанційного розпорядження, переданого телефоном. Банк повідомляє клієнтові засобами системи про причину відмови у виконанні електронного розрахункового документа, дистанційного розпорядження (з обов'язковим посиланням на абзац другий частини першої статті 10 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» і на пункт 11.13 Інструкції).

Розвиток та подальше впровадження систем дистанційного обслуговування, зокрема систем «клієнт-банк», «клієнт-Інтернет-банк», «телефонний банкінг», дадуть змогу банкам ефективніше проводити клієнтські платежі, зменшить собівартість цих послуг за рахунок зменшення працемісткості, а також підвищить їхню надійність, оскільки заповнення розрахункового документа в електронній формі значно зменшує кількість помилок.

6.6. Порядок здійснення міжбанківських розрахунків

6.6.1. Необхідність, сутність і класифікація міжбанківських розрахунків

Здійснення безготівкових розрахунків у господарстві між постачальниками і споживачами продукції породжує взаємні розрахунки між банками. Міжбанківські розрахунки виникають тоді, коли платник та отримувач коштів обслуговуються різними банками, а також при взаємному кредитуванні банків і переміщенні готівкових грошей.

Міжбанківські розрахунки – це система організації, здійснення й регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами у процесі їхньої діяльності. Міжбанківські розрахунки є безготівковими розрахунками між банками, обумовленими виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим.

Головну роль в організації міжбанківських розрахунків відіграє система кореспондентських відносин.

Кореспондентські відносини – це договірні відносини між банківськими установами, мета яких полягає у здійсненні платежів за дорученням один одного.

Предметом цих відносин є переважно два види операцій: з обслуговування клієнтів і власне міжбанківські операції. До перших належать операції з комерційних угод клієнтів та надання їм трастових послуг: платежі на основі різних форм розрахунків (дебетових і кредитових переказів, акредитиву, інкасо), кліринг, операції з цінними паперами, надання гарантій та ін. Власні операції банків охоплюють активні й пасивні операції, купівлю і продаж валют, цінних паперів та ін.

Банки, особливо великі, надають також інформаційні, консультаційні послуги, взаємодіють у процесі видачі консорціумних кредитів.

Існує три основних види систем кореспондентських відносин, які встановлюються:

- 1) безпосередньо між банківськими установами (прямі кореспондентські відносини);
- 2) між банківськими установами і центральним банком;
- 3) через клірингові установи.

Кореспондентські відносини переважно супроводжуються відкриттям рахунків (*відносини з рахунком*) на взаємній основі (один в одного, рис. 6.10) або в односторонньому порядку (тільки в одного з партнерів, як правило у великого банку). Вибір на користь взаємних або односторонніх кореспондентських відносин залежить від різних чинників: взаємних потоків платежів, ціни і попиту на ринку кредитних ресурсів, можливості участі в торгах на регіональних валютних біржах, а також можливості оперативного відкликання коштів, що знаходяться на кореспондентських рахунках.

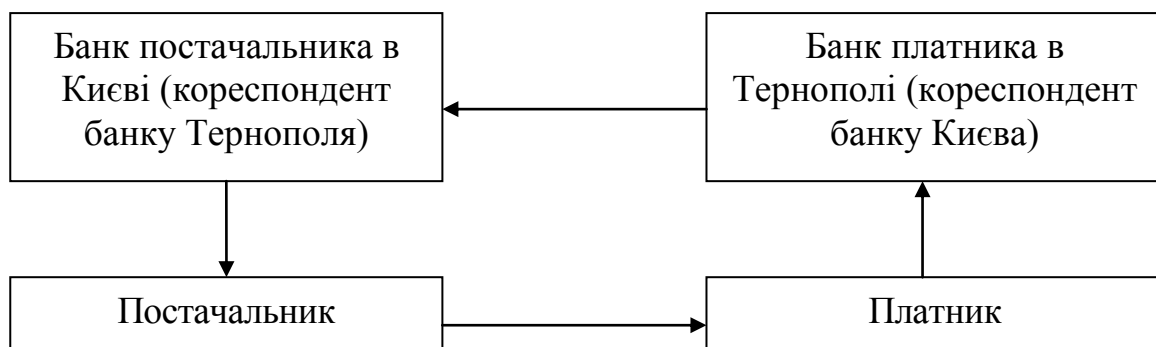

Рис. 6.10. Схема документообігу при прямих кореспондентських відносинах між банківськими установами

Можливі також *відносини між кореспондентами без рахунка*, коли взаємні розрахунки здійснюються за рахунками, які відкриті ними у третій кредитній установі. Окремий випадок такої структури договірних зв'язків – розрахунки через кореспондентські рахунки, відкриті в установах центрального банку (рис. 6.11). Однак вони можуть проводитися і через рахунки, відкриті у

будь-якій банківській установі, яка, переважно є великим центром міжбанківських розрахунків.

Рис. 6.11. Схема документообігу при міжбанківських розрахунках через центральний банк

Ще один вид кореспондентських відносин – *через клірингові центри*, в яких відкриваються клірингові рахунки, – як різновид кореспондентського рахунка для проведення клірингу (рис. 6.12). При цьому рівновеликі фінансові вимоги та зобов'язання погашаються, а сальдо списується (дебетове) або зараховується (кредитове) на основний кореспондентський рахунок.

Рис. 6.12. Схема документообігу при міжбанківських розрахунках через клірингову установу

Для встановлення кореспондентських відносин банківські установи обмінюються листами. Сторони домовляються, за якими рахунками будуть здійснюватись взаємні розрахунки, обмінюються зразками підписів посадових осіб, тарифами комісійних винагород, домовляються про те, чий телеграфний ключ буде застосовуватись для засвідчення справжності виставлених ними платіжних доручень. Банківські установи, які встановили між собою кореспондентські відносини, називають одна одну кореспондентами.

Таким чином банки стають *кореспондентами*, тобто одночасно виступають клієнтами один стосовно одного. Банки-кореспонденти за характером своєї діяльності мають доповнювати один одного з метою найповнішого задоволення потреб своїх клієнтів у банківських послугах.

Необхідність у кореспондентських відносинах виникає, коли банк не може запропонувати певні послуги своїм клієнтам, або коли відомо, що інший банк зробить це швидше, краще та дешевше. З огляду на це й обирають банки-кореспонденти. Далі укладаються кореспондентські договори (угоди).

Кореспондентський договір – це угода між двома або кількома банківськими установами про здійснення платежів і розрахунків, що їх виконує одна банківська установа за дорученням та на кошти іншої. Розрізняють кореспондентські договори термінові (з правом продовження) і безтермінові. При цьому, як правило, використовуються форми типових договорів. Великі банки здійснюють підготовку своїх форм договорів.

У кореспондентських договорах передбачаються форми і порядок розрахунків: відкриття, підтвердження та виконання акредитивів, переказних, інкасових й інших операцій; умови стягнення комісійної винагороди за користування кореспондентським рахунком і відшкодування поштових, телеграфних та інших витрат; відповідальність сторін і санкції за порушення умов договору; термін дії договору і порядок його дострокового розірвання й ін.

Важливе значення для нормальних кореспондентських відносин має спосіб передачі інформації про розрахунки: спецзв'язок, телетайп, телеграф або

електронний. Звідси застосовуються заходи з оснащення відповідними технічними засобами зв'язку, а також програмними продуктами, які дають змогу працювати в режимі реального часу. Великі банки переважно сприяють своїм кореспондентам і в цій роботі.

Укладенню кореспондентського договору між банківськими установами передуює уважне вивчення ними один одного. Банки обмінюються листами та надають один одному документи для вивчення надійності й стану партнерів: нотаріально завірени копії статутів і ліцензій на проведення різних операцій, звіти про діяльність, включаючи баланси, довідки про дотримання економічних нормативів та ін. За довідками про рівень платоспроможності потенційних кореспондентів банки звертаються до послуг рейтингових, довідкових фірм або товариських банків.

Після укладення договорів відкриваються кореспондентські рахунки.

Кореспондентський рахунок – це рахунок одного банку, відкритий в іншому банку, на якому відображаються платежі, проведені останнім за дорученням, і за рахунок першого банку на основі укладеного між ними кореспондентського договору.

Кореспондентські рахунки поділяються на рахунки «Лоро» та «Ностро». Рахунки «Лоро» відкривають інші банки «в нашому» банку, рахунки «Ностро» відкриває «наш» банк в інших банках.

Основні записи робляться за рахунком «Лоро». Ці записи є вирішальними для забезпечення своєчасності платежу і нарахування процентів. Операції за рахунком «Ностро» проводяться за методом дзеркальної бухгалтерії.

6.6.2. Система електронних платежів Національного банку України

В Україні міжбанківські розрахунки можуть здійснюватись шляхом:

- проведення суми переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в Національному банку України;

- проведення суми переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в інших банках або в розрахунковому банку;
- проведення суми переказу через власну внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему.

Головним призначенням кожної із систем є якнайшвидше транспортування розрахункових документів між банками та переказування коштів від платника до одержувача.

Розрахунки між різними банками – юридичними особами здійснюються на основі кореспондентських відносин, які поділяються на два види:

- 1) кореспондентські відносини між банками і Національним банком України;
- 2) прямі кореспондентські відносини між банками.

Кореспондентські відносини з Національним банком України встановлюються банківською установою шляхом укладення договору про кореспондентський рахунок у Національному банку України з відкриттям кореспондентського рахунка в територіальному управлінні Національного банку України за місцезнаходженням власника рахунка.

Кореспондентські відносини між банками України для здійснення міжбанківських розрахунків встановлюються на підставі договору шляхом відкриття кореспондентського рахунка.

Прямі кореспондентські відносини використовуються при розрахунках між банками України та банками інших країн.

Банки мають право відкривати своїм клієнтам – іншим банкам кореспондентські рахунки. Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається банку для здійснення розрахунків, які виконує за дорученням та за рахунок цього банку той банк, у котрому відкривається цей рахунок.

Відкриття кореспондентських рахунків банками іншим банкам здійснюється шляхом встановлення між ними кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

На сьогодні у нашій державі практично всі розрахунки між вітчизняними банками здійснюються через систему електронних платежів Національного банку України.

Система електронних платежів Національного банку України (СЕП) – це державна система міжбанківських розрахунків.

Порядок функціонування СЕП, прийняття і виключення з її членів та проведення переказу за допомогою цієї системи й інші питання, пов'язані з діяльністю СЕП, визначаються Національним банком України.

Національний банк України регламентує та забезпечує функціонування СЕП, гарантує її надійність і безпеку, організовує та бере участь у проведенні через неї міжбанківського переказу.

Загальні вимоги щодо функціонування в Україні системи електронних платежів Національного банку України та порядку виконання міжбанківського переказу коштів через кореспондентські рахунки банків-резидентів у національній валюті України визначає Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 320 від 16.08.2006 р.

Міжбанківський переказ коштів – це переказ коштів між банками у безготівковій формі, обумовлений потребою виконання платежів клієнтів або власних зобов'язань банків.

З 1994 р. в Україні діє система електронних платежів, яка дає змогу здійснювати розрахунки протягом операційного дня. СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах нашої держави між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків.

Система електронних платежів Національного банку України є державною банківською платіжною системою, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) – резидентів у Національному банку України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому

режимі або режимі реального часу. Функціонування СЕП забезпечується такими програмно-технічними комплексами:

- ЦОСЕП – розміщений у Центральній розрахунковій палаті ЦОСЕП;
- АРМ-СЕП – автоматизоване робоче місце учасника СЕП;
- АРМ-РП – автоматизоване робоче місце територіального управління Національного банку України;
- АРМ-Ю – автоматизоване робоче місце юридичної особи, що забезпечує приймання від банків до СЕП у файлового режимі тих початкових платежів, які отримали схвалення Національного банку України.

Міжбанківський переказ у СЕП у файлового режимі – це міжбанківський переказ, що здійснюється з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким між списанням коштів з технічного рахунка учасника СЕП (платника) та зарахуванням коштів на технічний рахунок учасника СЕП (отримувача) є певний проміжок часу.

Файл СЕП – одиниця обміну інформацією в СЕП у файлового режимі, що позначається однією літерою відповідно до технології роботи СЕП, зокрема:

- А – файл, сформований засобами САБ відправника і надісланий до ЦОСЕП (файл початкових документів);
- В – файл, сформований засобами ЦОСЕП і надісланий до САБ отримувача (файл відповідних документів);
- L – інформація від САБ територіального управління про стан кореспондентських рахунків учасників СЕП та встановлення обмеження на їхню роботу в СЕП

Міжбанківський переказ у СЕП у режимі реального часу – це міжбанківський переказ, що здійснюється з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання коштів з технічного рахунка учасника СЕП (платника) і зарахування коштів на технічний рахунок учасника СЕП (отримувача) виконуються одночасно.

Схему документообігу здійснення міжбанківського переказу через СЕП зображено на рис. 6.13.

Рис. 6.13. Документообіг здійснення міжбанківського переказу через СЕП

У структурній побудові СЕП чітко вимальовуються три рівні (див. рис. 6.13): нижній, середній та верхній.

На *нижньому рівні* перебувають банківські установи, їхні філії – учасники СЕП разом із власною електронною системою автоматизації (САБ), програмно-технічним комплексом АРМ-СЕП, засобами захисту інформації й електронної пошти.

Система автоматизації банку (САБ) – програмне забезпечення, що обслуговує поточну внутрішньобанківську діяльність (бухгалтерський облік, обслуговування рахунків клієнтів тощо).

Середній рівень – це територіальні управління Національного банку України, розрахункові палати (РП) разом з програмно-технічним комплексом АРМ-РП, засобами захисту інформації та електронної пошти.

На *верхньому рівні* функціонують операційне управління Національного банку України, центральна розрахункова палата (ЦРП) разом з програмно-технічними комплексом ЦОСЕР і АРМ-Ю, засобами захисту інформації та електронної пошти. До цього рівня віднесене також територіальне управління Національного банку України по м. Києву і Київській області, оскільки для банків цього регіону не створювалася окрема розрахункова палата, а їхнє обслуговування доручено ЦРП.

Центральна розрахункова палата Національного банку України (ЦРП) – структурна одиниця Національного банку України, яка забезпечує функціонування СЕР.

Використання внутрішньобанківської міжфілійної платіжної системи передбачено між установами одного банку – юридичної особи (рис. 6.14).

Внутрішньобанківська міжфілійна платіжна система (ВМПС) – платіжна система банку, яка забезпечує проведення переказу коштів між його філіями та взаємодію із СЕР для виконання міжбанківського переказу коштів філіями банку, що працює за моделлю 3 обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

Форми міжбанківських розрахункових документів, їхні реквізити та порядок їх оформлення мають відповідати вимогам до розрахункових документів, що визначені нормативно-правовим актом Національного банку України про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Рис. 6.14. Документообіг здійснення внутрішньобанківського переказу через внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему

Банки (філії) здійснюють міжбанківський переказ за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, що формуються ними на підставі:

- паперових розрахункових документів клієнтів;
- паперових розрахункових документів банку (філії);
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами автоматизованих систем від клієнта – ініціатора переказу;
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами ВМПС від філії банку;
- електронних розрахункових документів, автоматично сформованих САБ за умовами договорів або згідно з потребою банку (філії);
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами інших платіжних систем, телекомунікаційних систем, інших засобів зв'язку за умови забезпечення цілісності та конфіденційності інформації тощо.

Міжбанківський електронний розрахунковий документ має обов'язково містити реквізити документа, на підставі якого він сформований, а саме:

- назву та номер;
- дату складання (число, місяць, рік);

- дату надходження до банку платника;
- ознаку дебет, кредит;
- суму;
- код платника, назву платника, рахунок платника;
- код банку платника;
- код отримувача, назву отримувача, рахунок отримувача;
- код банку отримувача;
- призначення платежу.

Міжбанківський електронний розрахунковий документ має обов'язково містити електронний цифровий підпис (ЕЦП) та технологічні реквізити (ідентифікатор ключа ЕЦП, відмітку про час оброблення документа та ін.).

Міжбанківський переказ виконується банками в строк, визначений правилами платіжної системи, який не може перевищувати трьох операційних днів відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

Взаємовідносини в системі міжбанківських розрахунків між її учасниками регулюються договорами, укладеними відповідно до законодавства.

Якщо договором передбачено здійснення договірного списання, то таке списання оформляється і виконується відповідно до вимог Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» та нормативно-правового акта Національного банку України про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

6.6.3. Виконання міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в Національному банку України

Необхідною умовою для проведення переказу через СЕП є встановлення банком кореспондентських відносин з Національним банком України шляхом відкриття кореспондентського рахунка в Національному банку України.

Кореспондентський рахунок – це рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківського переказу коштів.

Відкриття кореспондентського рахунка банку, у тому числі через свою філію (або кореспондентський рахунок банку, або кореспондентський рахунок філії), здійснюється територіальним управлінням на підставі укладеного договору про кореспондентський рахунок у Національному банку України та за умови подання правильно оформлених документів.

Для відкриття кореспондентського рахунка банку голова правління (ради директорів) банку (керівник банку), головний бухгалтер подають до територіального управління за місцезнаходженням банку такі документи:

а) заяву про відкриття кореспондентського рахунка в Національному банку України;

б) копію статуту банку, засвідчену нотаріально або територіальним управлінням;

в) копію документа, що підтверджує взяття банку на облік відповідним органом державної податкової служби, засвідчену або нотаріально, або органом, який видав документ, або територіальним управлінням;

г) копію документа, що підтверджує взяття банку на облік в органі Пенсійного фонду України, засвідчену або нотаріально, або органом, що видав документ, або територіальним управлінням;

г) копію довідки про внесення банку до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), засвідчену або нотаріально, або органом, що видав довідку, або територіальним управлінням;

д) картку зі зразками підписів та відбитком печатки банку, засвідченими нотаріально (кількість примірників обумовлюється сторонами).

Підставою для закриття кореспондентського рахунка банку є розірвання договору, що здійснюється за ініціативою власника кореспондентського рахунка відповідно до заяви або Національного банку України у випадках, передбачених законом.

Залишок коштів за кореспондентським рахунком має бути перерахований на рахунок, визначений його власником або Національним банком України відповідно до законодавства.

Територіальне управління протягом трьох робочих днів з дня закриття кореспондентського рахунка, включаючи день закриття, зобов'язане повідомити про це у відповідний орган державної податкової служби.

Справа з оформлення кореспондентського рахунка банку після його закриття залишається в територіальному управлінні і зберігається протягом строку, встановленого нормативно-правовим актом Національного банку України, який регламентує строки зберігання документів, що утворюються в діяльності Національного банку України.

Списання з кореспондентського рахунка банку (філії) здійснюється за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, сформованими власником рахунка або Національним банком України, у випадках, визначених законом, у тому числі, обумовлених договором.

Учасник СЕП забезпечує формування міжбанківського електронного розрахункового документа лише через САБ із заповненням усіх обов'язкових реквізитів.

Відповідно до технології роботи СЕП під час формування міжбанківського електронного розрахункового документа учасник СЕП забезпечує:

- заповнення обов'язкових реквізитів шляхом перенесення їхніх значень з розрахункового документа, на підставі якого він формується, крім реквізиту «назва документа», що заповнюється як умовний числовий код;
- якщо платником або отримувачем є учасник СЕП, то в реквізитах «рахунок платника» або «рахунок отримувача» має зазначатися номер внутрішньобанківського рахунка.

Учасник СЕП забезпечує формування, передавання, приймання міжбанківських електронних розрахункових документів, службових повідомлень СЕП та електронних розрахункових повідомлень з використанням апаратно-програмних засобів захисту інформації.

Учасники СЕП можуть бути безпосередніми або опосередкованими.

Безпосередній учасник СЕП – територіальне управління, банк та його філія, що мають технічні рахунки в ЦОСЕП і виконують міжбанківський переказ через СЕП з використанням АРМ учасника СЕП – АРМ-СЕП.

Опосередкований учасник СЕП – філія банку, що не має технічного рахунка в ЦОСЕП і виконує міжбанківський переказ через СЕП з використанням ВМПС та АРМ-СЕП банку.

ЦОСЕП здійснює оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів, службових повідомлень СЕП та електронних розрахункових повідомлень в порядку їхнього надходження до СЕП. Міжбанківський електронний розрахунковий документ, прийнятий СЕП, не може бути відкликаний. Результати оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів у СЕП відображаються на технічному рахунку банку (філії).

Технічний рахунок у ЦОСЕП (технічний рахунок) – інформація в електронній формі, що зберігається в ЦОСЕП, поновлюється під час оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів і відображає стан кореспондентського рахунка учасника СЕП безпосереднього на певний час або обороти учасника СЕП безпосереднього, що не має кореспондентського рахунка, на певний час.

Початкові платежі від банку (філії) приймаються у межах поточного значення його технічного рахунка.

Міжбанківський електронний розрахунковий документ вважається виконаним у СЕП з часу відображення його суми за технічним рахунком учасника СЕП-отримувача, за винятком випадків, передбачених процедурою відновлення функціонування СЕП у разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій.

У кінці банківського дня ЦОСЕП передає до територіального управління інформацію про розрахунки, що здійснені через СЕП, для їхнього відображення

на кореспондентських рахунках учасників СЕП та інших рахунках у САБ територіального управління.

Територіальне управління має право засобами АРМ-РП отримувати від ЦОСЕП технологічну інформацію щодо роботи учасників СЕП, які розташовані за місцезнаходженням цього управління або кошти яких обліковуються на кореспондентському рахунку, що відкритий у цьому управлінні.

Учасник СЕП має забезпечити створення шифрованого архіву оброблених платежів і технологічної інформації.

ЦОСЕП на початку банківського дня отримує від САБ територіальних управлінь файл L.00 і на його підставі перевіряє відповідність значень технічних рахунків учасників СЕП стану їхніх кореспондентських рахунків та в разі потреби приводить значення технічних рахунків у ЦОСЕП у відповідність до значень кореспондентських рахунків у файлі L.00. Від ЦОСЕП інформація про стан технічних рахунків надсилається їхнім власникам.

Обмін файлами через СЕП здійснюється засобами системи ЕП.

Оброблення файлів у СЕП здійснюється в циклічному режимі. Цикл оброблення файлів складається з двох частин:

- 1) приймання інформації;
- 2) передавання інформації.

Під час приймання інформації ЦОСЕП отримує від учасника СЕП файл А і перевіряє його на відповідність вимогам СЕП.

ЦОСЕП надсилає за результатами оброблення файла А на адресу відправника квитанцію про результати його приймання. ЦОСЕП приймає або не приймає файл А загалом. Відправник файла А несе відповідальність за склад міжбанківських електронних розрахункових документів, що входять до цього файла.

Під час передавання інформації міжбанківські електронні розрахункові документи, прийняті ЦОСЕП у файловому режимі, групуються за адресами і надсилаються отримувачам (зокрема, файли В).

Файл В вважається одержаним і його сума відображається за технічним рахунком отримувача в ЦОСЕП за умови надходження від отримувача квитанції, що підтверджує успішне прийняття файлу В.

У кінці кожного сеансу оброблення інформації ЦОСЕП надсилає учасникам СЕП підсумкову інформацію за результатами цього циклу та поточне значення їхніх технічних рахунків.

Після отримання файлу з підсумковою інформацією, яка підтверджує відображення суми файлу В за технічним рахунком у ЦОСЕП, учасник СЕП передає міжбанківські електронні розрахункові документи, розміщені в успішно прийнятому ним файлі В, для подальшого їхнього оброблення засобами САБ та (або) ВМПС і відображення сум за рахунками отримувачів.

У кінці банківського дня ЦОСЕП надає учасникам СЕП інформацію про стан їхніх технічних рахунків на початок і кінець банківського дня, а також перелік усіх міжбанківських електронних розрахункових документів, що оброблялися ними протягом цього дня.

Банківський день у системі електронних платежів Національного банку (банківський день) – позначений календарною датою проміжок часу, протягом якого виконуються технологічні операції, пов'язані з проведенням міжбанківських електронних розрахункових документів через систему електронних платежів Національного банку України (СЕП), за умови, що підсумки розрахунків за цими документами відображаються на кореспондентських рахунках банків (філій) у територіальному управлінні на ту саму дату.

Необхідною умовою завершення банківського дня учасником СЕП є:

- надання інформації за підсумками банківського дня до ЦОСЕП, якщо інше не передбачено регламентом роботи СЕП;
- звіряння інформації САБ з даними ЦОСЕП;
- відображення на рахунках у САБ у цей банківський день міжбанківських електронних розрахункових документів, здійснених у режимі реального часу, що надійшли від ЦОСЕП у підсумкових файлах дня.

Суми міжбанківських електронних розрахункових документів, здійснених у файловому режимі, що не були підтверджені отримувачем за станом на кінець банківського дня, мають обліковуватися на транзитних рахунках відповідного територіального управління.

Учасник СЕП у режимі реального часу має право:

- а) виконувати міжбанківські перекази;
- б) встановлювати в ЦОСЕП ліміти технічних рахунків, початкових оборотів підпорядкованих йому філій;
- в) одержувати довідкову інформацію про:
 - стан власного технічного рахунка і про стан технічних рахунків своїх філій;
 - власні міжбанківські перекази;
 - міжбанківські перекази своїх філій та ін.

Територіальне управління має право в режимі реального часу встановлювати обмеження щодо виконання початкових платежів банку (філії) відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України.

У кінці банківського дня ЦОСЕП надає учасникам СЕП файли з переліком міжбанківських переказів, відображених за їхніми технічними рахунками.

6.6.4. Моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕП

Банк та його філії мають право працювати в СЕП з використанням відповідної моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

Модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка в СЕП (модель) – сукупність механізмів і правил роботи СЕП, банку та його філій, згідно з якими виконується міжбанківський переказ через консолідований кореспондентський рахунок

Консолідований кореспондентський рахунок – кореспондентський рахунок, який відкритий у територіальному управлінні і на якому об'єднані кошти банку та його філій (або певної кількості філій) у разі роботи банку (філії) у СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

З 1994 р. по 2003 р. було розроблено вісім моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

У 2006 р. зменшено кількість моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка (відмінено 1, 2, 5 та 6 моделі, які обмежувалися одним регіоном).

Учасники розрахунків, ураховуючи свої потреби, обирають ту з моделей, яка, є більш зручною для них.

У разі роботи за моделлю 3 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП.

Філії банку не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях і технічних рахунків у ЦОСЕП.

Банк повинен мати власну внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему (ВМПС) для виконання внутрішньобанківського переказу.

Внутрішньобанківська міжфілійна платіжна система (ВМПС) – платіжна система банку, яка забезпечує найбільш сприятливі умови проведення переказу коштів між його філіями.

Внутрішньобанківський переказ коштів через ВМПС (внутрішньобанківський переказ) – переказ коштів між банком та його філіями або між філіями банку, що здійснюється засобами ВМПС.

Філії банку є опосередкованими учасниками СЕП і обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВМПС через АРМ-СЕП банку з відображенням результатів розрахунків на технічному рахунку банку.

У разі роботи за моделлю 4 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки у ЦОСЕП.

Банк і філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку.

Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій, отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їхню роботу.

Ліміт технічного рахунка – сума, що визначає мінімальний залишок коштів на технічному рахунку банку (філії).

Ліміт початкових оборотів – сума, що визначає максимальний обсяг початкових платежів, які банк (філія) може виконати за певний період.

У разі роботи за моделлю 7 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки у ЦОСЕП.

Банк та філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку.

Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій, виконувати початкові платежі від їхнього імені та отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їхню роботу, а також обмежувати повноваження філій щодо виконання розрахункових та інших операцій за допомогою операційних правил САБ.

Під час роботи за моделлю 7 банк має право використовувати програмно-технічні засоби, що забезпечують обмін внутрішньобанківськими повідомленнями між ним та його філіями без виходу в СЕП. Структура і зміст внутрішньобанківських повідомлень визначаються банком.

У разі роботи за моделлю 8 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки в ЦОСЕП.

Банк і філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку.

Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій.

СЕП надає банку технологічну інформацію про роботу філій та обороти за їхніми технічними рахунками лише за підсумками банківського дня, але банк може отримувати технологічну інформацію про роботу філій протягом банківського дня в режимі реального часу.

Банк має право працювати в СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка:

- з усіма своїми філіями;
- з певною кількістю своїх філій;
- надати певній філії повноваження працювати в СЕП за відповідною моделлю з групою філій.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте структуру грошового обороту.
2. У чому суть безготівкових розрахунків?
3. За якими ознаками класифікують безготівкові розрахунки?
4. Назвіть складові системи безготівкових розрахунків.
5. Визначте принципи організації безготівкових розрахунків.
6. Які способи платежу застосовують при безготівкових розрахунках?
7. Назвіть форми безготівкових розрахунків.
8. У чому суть інкасового доручення (розпорядження)?
9. Що таке розрахунковий документ?
10. У чому суть електронного розрахункового документа?
11. Який порядок оформлення розрахункових документів та отримання їх банками?
12. Якщо до банку надійшло одночасно кілька розрахункових документів, то яка послідовність їхнього виконання?
13. Визначте відповідальність банку платника у разі порушення термінів виконання доручення клієнта на переказ.
14. Вкажіть відповідальність банку отримувача у разі порушення термінів завершення переказу.
15. Які рахунки відкривають банки своїм клієнтам?
16. Що таке поточний рахунок?
17. Який порядок ідентифікації клієнтів банку?
18. Які документи потрібно подати юридичній особі банку для відкриття їй поточного рахунка?
19. Назвіть підстави для закриття поточних рахунків клієнтів банків.
20. Що таке платіжне доручення? В яких розрахунках вони застосовуються?
21. Розкрийте механізм розрахунків із застосуванням платіжних доручень.
22. Назвіть переваги і недоліки розрахунків платіжними дорученнями.
23. У чому суть платіжної вимоги-доручення?
24. Охарактеризуйте схему документообігу при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями.
25. Назвіть переваги і недоліки розрахунків платіжними вимогами-дорученнями.
26. Що таке примусове списання коштів?
27. У чому суть платіжної вимоги?
28. Охарактеризуйте схему документообігу при розрахунках платіжними вимогами.
29. У чому суть договірного списання коштів?
30. Що таке розрахунковий чек? Між якими суб'єктами виникають економічні відносини при розрахунках чеками?
31. Назвіть види чеків.
32. Визначте порядок оформлення чеків, що використовуються фізичними особами, та чекової книжки.
33. Охарактеризуйте схему документообігу при розрахунках розрахунковими чеками.
34. Назвіть переваги і недоліки розрахунків чеками.
35. Що таке акредитив?
36. Які суб'єкти вступають в економічні відносини при розрахунках акредитивами?
37. Назвіть види акредитивів.
38. Охарактеризуйте схему документообігу при розрахунках на підставі покритого акредитива.
39. Які переваги та недоліки розрахунків акредитивами?
40. Опишіть механізм під час здійснення заліку взаємної заборгованості.
41. Як визначається ефективність заліку взаємної заборгованості?
42. Які ви знаєте види систем дистанційного обслуговування?

43. Охарактеризуйте переваги й недоліки різних форм безготівкових розрахунків.
44. Що таке міжбанківські розрахунки? Назвіть основні види систем кореспондентських відносини.
45. Що таке кореспондентський рахунок?
46. На підставі яких документів територіальні управління Національного банку України відкривають кореспондентський рахунок банку?
47. Розкрийте механізм функціонування системи електронних платежів Національного банку України у файловому режимі.
48. Розкрийте зміст моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.
49. Визначте відмінності та особливості моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

РОЗДІЛ 7

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ГОТІВКОЮ

7.1. Вимоги до організації готівкових розрахунків підприємствами

Порядок ведення касових операцій у національній валюті України підприємствами (підприємцями), а також окремі питання організації банками роботи з готівкою визначає Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, яке затверджено Постановою Правління Національного банку України № 637 від 15.12.2004 р. (далі – Положення).

Положення регламентує:

- вимоги до організації готівкових розрахунків;
- порядок оформлення касових операцій;
- порядок ведення касової книги та обов'язки касира;
- порядок визначення строків здавання готівкової виручки (готівки) та розрахунку ліміту каси;
- особливості організації банками роботи з готівкою;
- контроль за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою.

Готівкові розрахунки – це платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Основними вимогами до організації готівкових розрахунків є:

1. Підприємства (підприємці), які відкрили поточні рахунки у банках і зберігають на цих рахунках свої кошти, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, пріоритетно у безготівковій формі, а також у готівковій формі (з дотриманням чинних обмежень) у порядку, встановленому законодавством України.

2. Підприємства (підприємці) здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами (громадянами України, іноземцями, особами без

громадянства, які не здійснюють підприємницької діяльності) через касу як за рахунок готівкової виручки, так і за рахунок коштів, одержаних із банків. Підприємства (підприємці) здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

3. Гранична сума готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами встановлюється відповідною постановою Правління Національного банку України. Платежі понад зазначену граничну суму проводяться винятково у безготівковій формі. Кількість підприємств (підприємців), з якими здійснюються розрахунки, протягом дня не обмежується.

На сьогодні така сума встановлена у розмірі 10000 грн. відповідно до Постанови Правління Національного банку України № 32 від 09.02.2005 р. «Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку».

Зазначені обмеження стосуються також розрахунків готівкою між підприємствами в оплату за товари, що придбані на виробничі (господарські) потреби за рахунок коштів, одержаних за корпоративними спеціальними платіжними засобами.

Зазначені обмеження не поширюються на:

а) розрахунки підприємств (підприємців) з фізичними особами, бюджетами та державними цільовими фондами;

б) добровільні пожертвування та благодійну допомогу;

в) використання коштів, виданих на відрядження;

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму кошти в розмірі перевищення встановленої суми розрахунково додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

4. Якщо підприємство (підприємець) відповідно до законодавства України приймає до обслуговування спеціальні платіжні засоби з метою проведення оплати вартості товарів чи послуг і оснащене платіжним терміналом (у тому числі з'єднаним чи поєднаним з реєстратором розрахункових операцій (РРО), то таке підприємство (підприємець) може за рахунок готівкової виручки або коштів, отриманих із банку, надавати держателю спеціального платіжного засобу Національної системи масових електронних платежів та інших платіжних систем (якщо така послуга передбачена їхніми правилами) послуги з видачі готівки з друкуванням квитанції платіжного терміналу (або розрахункового документа) і відображенням таких операцій у відповідній книзі обліку.

Реєстратор розрахункових операцій (РРО) – пристрій або програмно-технічний комплекс, у якому реалізовані фіскальні функції і який призначений для реєстрації розрахункових операцій під час продажу товарів (надання послуг), операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг).

Національний банк України має право встановлювати обмеження з видачі готівки за спеціальними платіжними засобами. Обмеження з видачі готівки за спеціальними платіжними засобами можуть встановлюватися платіжною організацією відповідної платіжної системи та банками – членами цієї системи.

5. Якщо підприємства (підприємці) та фізичні особи здійснюють готівкові розрахунки без відкриття поточного рахунка шляхом внесення до банків готівки для подальшого її перерахування на рахунки інших підприємств (підприємців) або фізичних осіб, то такі розрахунки для платників коштів є готівковими, а для отримувачів коштів – безготівковими.

6. Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно (у день одержання готівкових коштів) та у повній сумі оприбутковуватися.

Оприбуткуванням готівки в касах підприємств, які проводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги, є

здійснення обліку готівки в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів.

Оприбуткування готівки – це проведення підприємствами і підприємцями обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі, книзі обліку доходів і витрат, книзі обліку розрахункових операцій.

7. З урахуванням потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їхнього надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою в національній валюті, встановлюються ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки). Банкам і підприємцям ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) не встановлюються.

8. Підприємства можуть тримати в позаробочий час у своїх касах готівкову виручку (готівку) в межах, що не перевищують встановлений ліміт каси. Готівкова виручка (готівка), що перевищує встановлений ліміт каси, обов'язково здається до банків для її зарахування на банківські рахунки. Відокремлені підрозділи підприємств-юридичних осіб можуть здавати готівкову виручку (готівку) безпосередньо до кас таких юридичних осіб або до будь-якого банку для її переказу і зарахування на банківські рахунки зазначених юридичних осіб. За відсутності банків готівкова виручка (готівка) для переказу на банківські рахунки підприємства може здаватися до операторів поштового зв'язку та небанківських фінансових установ, які мають ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів.

Здавання готівкової виручки (готівки) здійснюється самостійно (у тому числі із застосуванням програмно-технічних комплексів самообслуговування) або через відповідні служби, яким згідно із законодавством України надане право на перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів.

Здавання готівкової виручки (готівки) може здійснюватися для зарахування на будь-який банківський рахунок підприємства (підприємця) на його вибір.

9. Готівкова виручка (готівка) підприємств (підприємців), у тому числі готівка, одержана з банку, використовуються ними для забезпечення потреб, що виникають у процесі їхнього функціонування, а також для проведення розрахунків з бюджетами та державними цільовими фондами за податками і зборами (обов'язковими платежами).

10. Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів (доходу), понад встановлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в банку.

11. Видача готівкових коштів під звіт або на відрядження здійснюється відповідно до законодавства України.

12. Фізичні особи – довірені особи підприємств (юридичних осіб), які відповідно до законодавства України одержали готівку з поточного рахунка із застосуванням корпоративного спеціального платіжного засобу або особистого спеціального платіжного засобу, використовують її за призначенням без оприбуткування у касі. Зазначені довірені особи подають до бухгалтерії підприємства звіт про використання коштів разом із підтвердними документами у встановлені строки і порядку, визначені для підзвітних осіб законодавством України, а також документи про одержання готівки з поточного рахунка (чек банкомата, копія видаткового ордера, довідки за встановленими формами, сліп, квитанція торговельного терміналу тощо) разом з невитраченим залишком готівки.

13. Підприємства (підприємці) під час здійснення розрахунків зі споживачами за готівку зобов'язані приймати у сплату за продукцію (товари, роботи, послуги) без обмежень банкноти і монети усіх номіналів, які випускає Національний банк України в обіг, що є дійсним платіжним засобом і не викликають сумніву в їхній справжності та платіжності. До того ж підприємства та підприємці мають забезпечувати наявність у касі банкнот і монет для видачі здачі.

14. Небанківські фінансові установи, а також суб'єкти господарювання, які уклали агентські договори з банками, здійснюють операції із застосуванням програмно-технічних комплексів самообслуговування в порядку, визначеному законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку України. Банки здійснюють контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, з якими укладено агентські договори, законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України в частині проведення операцій із застосуванням програмно-технічних комплексів самообслуговування в межах цих договорів.

7.2. Порядок оформлення касових операцій підприємств

Касові операції – це операції підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами, пов'язаними з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Книга обліку – це касова книга, книга обліку доходів і витрат, книга обліку виданих та прийнятих старшим касиром грошей або книга обліку розрахункових операцій.

Касові операції оформляються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів, іншими касовими документами, які згідно із законодавством України підтверджували би факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівкових коштів.

Касовий ордер – це первинний документ (прибутковий або видатковий касовий ордер), що застосовується для оформлення надходжень (видачі) готівки з каси. Форми касових ордерів, що використовуються спеціалізованими підприємствами та установами Національного банку України, які не мають

оборотної каси, встановлюються відповідним нормативно-правовим актом Національного банку України.

Розрахунковий документ – це документ встановлених форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований у випадках, передбачених Законом України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», і зареєстрований у встановленому порядку реєстратором розрахункових операцій або заповнений вручну.

Приймання готівки в каси проводиться за прибутковими касовими ордерами, підписаними головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником підприємства.

Про приймання підприємствами готівки у касу за прибутковими касовими ордерами видається засвідчена відбитком печатки цього підприємства квитанція (що є відривною частиною прибуткового касового ордера) за підписами головного бухгалтера або працівника підприємства, який на це уповноважений керівником.

Під час роботи з готівкою касири (особи, що виконують їхні функції) керуються правилами визначення платіжності банкнот і монет Національного банку України.

Видача готівки з кас проводиться за видатковими касовими ордерами або видатковими відомостями. Документи на видачу готівки мають підписувати керівник і головний бухгалтер або працівник підприємства, який на це уповноважений керівником. До видаткових ордерів можуть додаватися заява на видачу готівки, розрахунки тощо.

Якщо на доданих до видаткових касових ордерів документах, заявах, рахунках тощо є дозвільний напис керівника підприємства, то його підпис на видаткових касових ордерах не обов'язковий.

У разі видачі окремим фізичним особам готівки (у тому числі працівникам підприємства) за видатковим касовим ордером або видатковою відомістю касир вимагає пред'явити паспорт чи документ, що його замінює.

Видачу готівки касир проводить тільки особі, зазначеній у видатковому касовому ордері або видатковій відомості. В окремих випадках можлива видача грошей за довіреністю, оформленою у встановленому порядку згідно із законодавством України.

Приймання одержаної з банку готівки в касу та видача готівки з каси для здавання її до банку оформляються відповідними касовими ордерами (прибутковим або видатковим) з відображенням такої касової операції в касовій книзі.

Виплати, пов'язані з оплатою праці, проводяться касиром підприємства або за видатковими касовими ордерами на кожного одержувача чи за видатковими відомостями. В аналогічному порядку може оформлятися також видача депонованих сум.

Депонована заробітна плата – це готівкові кошти, одержані підприємствами (підприємцями) для виплат, пов'язаних з оплатою праці, та не виплачені у встановлений строк окремим фізичним особам.

Приймання і видача готівки за касовими ордерами може проводитися тільки в день їхнього складання. Виправлення в касових ордерах та видаткових відомостях забороняються. Прибуткові та видаткові касові ордери до передавання в касу реєструються бухгалтером у журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, який ведеться окремо за прибутковими та видатковими операціями.

Порядок ведення касової книги та інвентаризація каси. З метою забезпечення здійснення розрахунків готівкою підприємства повинні мати касу, а їхні керівники мають забезпечити належне облаштування цієї каси та надійне зберігання готівкових коштів у ній.

Каса – це приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівкових коштів, інших цінностей, касових документів.

Касові документи – документи (касові ордери та відомості на виплату грошей, розрахункові документи, квитанції програмно-технічних комплексів самообслуговування, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Усі надходження і видача готівки в національній валюті підприємства відображають у касовій книзі.

Касова книга – це документ встановленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки у касі.

Кожне підприємство (юридична особа), що має касу, веде одну касову книгу для обліку операцій з готівкою в національній валюті (без урахування кас відокремлених підрозділів). Аркуші касової книги мають бути пронумеровані, прошнуровані та скріплені відбитком печатки підприємства (юридичної особи). Кількість аркушів у касовій книзі засвідчується підписами керівника і головного бухгалтера підприємства (юридичної особи).

Записи в касовій книзі здійснюються у двох примірниках (через копіювальний папір). Перші примірники, що є невідривною частиною аркуша касової книги – «Вкладні аркуші касової книги», залишаються у касовій книзі. Другі примірники, що є відривною частиною аркуша касової книги – «Звіт касира», є документом, за яким касири звітують щодо руху грошей у касі. Перші і другі примірники мають однакові номери.

Виправлення в касовій книзі, як правило, не допускаються. Якщо виправлення зроблені, то вони засвідчуються підписами касира, а також головного бухгалтера або особи, яка його заміщує.

Записи в касовій книзі проводяться касиром за операціями одержання або видачі готівки за кожним касовим ордером і видатковою відомістю в день її надходження або видачі. За відсутності руху готівки в касі протягом робочого дня записи в касовій книзі в цей день можуть не провадитися. Щоденно в кінці робочого дня касир підсумовує операції за день, виводить залишок готівки в касі на початок наступного дня і передає бухгалтерії як звіт касира другі примірники, що є відривною частиною аркуша касової книги (копію записів у касовій книзі за день), з прибутковими і видатковими касовими ордерами підпис у касовій книзі.

Підприємства за умови забезпечення належного зберігання касових документів можуть вести касову книгу в електронній формі за допомогою комп'ютерних засобів.

Контроль за правильним веденням касової книги покладається на головного бухгалтера або працівника підприємства, який на це уповноважений керівником.

Керівник підприємства в разі зарахування на роботу касира укладає з ним договір про повну матеріальну відповідальність та ознайомлює його підпис із вимогами Положення.

З метою контролю за схоронністю готівкових коштів на підприємствах проводяться інвентаризації кас. Для проведення інвентаризації каси, що має здійснюватися згідно з наказом керівника, призначається комісія, яка після закінчення інвентаризації каси складає акт про результати інвентаризації наявних коштів.

Комісія перевіряє наявність коштів шляхом повного перерахування всіх готівкових коштів, що є в касі, цінних паперів, чекових книжок тощо. Акт складається у двох примірниках і підписується членами інвентаризаційної комісії та матеріально відповідальною особою. Один примірник акта передається до бухгалтерії підприємства, другий – залишається у матеріально відповідальній особі.

Інвентаризація кас проводиться на кожному підприємстві у терміни, що встановлені керівником, з покупюрним перерахуванням усіх готівкових коштів і перевіркою інших цінностей, що зберігаються в касі. У разі виявлення під час інвентаризації нестачі або надлишку цінностей у касі в акті зазначається сума нестачі або надлишку і з'ясовуються обставини її виникнення. Сума нестачі відшкодовується відповідно до законодавства, а надлишок оприбутковується в касі та зараховується в дохід відповідного підприємства.

Вищі організації (за їхньої наявності) на всіх підвідомчих підприємствах, а також аудитори (аудиторські фірми) відповідно до укладених договорів під час проведення документальних ревізій обов'язково проводять інвентаризацію кас і перевіряють дотримання порядку ведення касових операцій. У господарських товариствах, якщо це передбачено їхнім статутом, такі ревізії проводять ревізійні комісії.

Перевірки дотримання порядку ведення операцій з готівкою здійснюють визначені законодавством України органи контролю відповідно до їхньої компетенції (органи контролю).

Порядок визначення строків здавання готівкової виручки. Строки здавання підприємствами готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки у банках визначаються підприємством і встановлюються за погодженням з відповідним банком (в якому відкрито рахунок підприємства, на який зараховуються кошти) відповідно до таких вимог:

а) для підприємств, розташованих у населених пунктах, де є банки, – щодня (у день надходження готівкової виручки (готівки) до їхніх кас);

б) для підприємств, в яких час закінчення робочого дня (зміни), що встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності відповідно до законодавства України, не дає змогу забезпечити здавання готівкової виручки (готівки) в день її надходження, – наступного за днем надходження готівкової виручки (готівки) до каси дня;

в) для підприємств, розташованих у населених пунктах, де немає банків, – не рідше, ніж один раз на п'ять робочих днів.

Якщо підприємства працюють у вихідні та святкові дні і не мають змоги, через відсутність відповідної домовленості з банком на інкасацію, здати одержану ними за ці дні готівкову виручку (готівку), то вона має здаватися підприємствами до банку протягом операційного часу наступного робочого дня банку та підприємства.

Установлені згідно із зазначеними вимогами строки здавання готівкової виручки (готівки) підприємствами узгоджуються з банком і визначаються в договорах банківського рахунка між підприємствами та банками. Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то таке підприємство може в ці дні не здавати у встановлені строки готівку.

Порядок розрахунку ліміту каси. Ліміт залишку готівки в касі (ліміт каси) – це граничний розмір суми готівки, що може залишатися у касі в позаробочий час.

Встановлення ліміту каси проводиться підприємствами самостійно на підставі розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі, що підписується головним (старшим) бухгалтером та керівником підприємства (або уповноваженою ним особою).

До розрахунку приймається строк здавання підприємством готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки у банках, визначений відповідним договором банківського рахунка. Для кожного підприємства та його відокремленого підрозділу складається окремий розрахунок встановлення ліміту залишку готівки в касі (табл. 7.1).

Встановлений ліміт каси затверджується внутрішніми наказами (розпорядженнями) підприємства. Для відокремлених підрозділів ліміт каси встановлюється і доводиться до їхнього відома відповідними внутрішніми наказами (розпорядженнями) підприємства-юридичної особи.

Ліміт каси підприємства встановлюють на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або її середньоденної видачі з каси, за рішенням керівника підприємства або уповноваженої ним особи.

**Розрахунок
встановлення ліміту залишку готівки в касі**

(найменування підприємства)

(місцезнаходження підприємства)

№ з/п	Найменування показника	Фактично за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти, що передують строку встановлення (перегляду) ліміту каси
1.	Готівкова виручка (надходження до кас, крім сум, що одержані з банків)	
2.	Середньоденні надходження (рядок 1 розділити на кількість робочих днів підприємства за три місяці)	
3.	Виплачено готівкою на різні потреби, а також на відрядження (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів)	
4.	Середньоденна видача готівки (рядок 1 розділити на кількість робочих днів підприємства за три місяці)	

№ з/п	Найменування показника	
1.	Ліміт залишку готівки в касі	Встановлено підприємством
2.	Строки здавання готівкової виручки (готівки)	Визначається строк здавання готівкової виручки (готівки) та зазначаються реквізити договорів банківських рахунків

Кожне підприємство визначає ліміт каси з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, встановлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію та ін.:

- для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) у банк щодня (у день її надходження до каси) або наступного дня від дня її

надходження до каси, – у розмірах, що потрібні для забезпечення їхньої роботи на початку робочого дня, але не більший від розміру середньоденного надходження готівки до каси (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти);

- для підприємств, які мають строк здавання готівкової виручки (готівки) в банк не рідше, ніж один раз на п'ять робочих днів, – у розмірах, що залежать від встановлених строків здавання готівкової виручки (готівки) та її суми, але не більше від п'ятикратного розміру середньоденних надходжень готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти);

- для підприємств, ліміти каси яким встановлюються згідно з фактичними витратами готівки (крім виплат, пов'язаних з оплатою праці, стипендій, пенсій, дивідендів), – не більше від розміру середньоденної видачі готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти).

Якщо підприємством ліміт каси не встановлено (незалежно від причин такого не встановлення), то ліміт такої каси вважається нульовим. У цьому разі вся готівка, що перебуває в його касі на кінець робочого дня і не здана підприємством відповідно до вимог Положення, вважається понадлімітною.

Підприємства, які встановлюють строк здавання готівкової виручки (готівки) не рідше, ніж один раз на п'ять робочих днів, мають здавати понадлімітну готівку для її зарахування на рахунки підприємства у банку не пізніше наступного робочого дня незалежно від встановленого строку здавання готівкової виручки (готівки).

Встановлений ліміт каси та строки здавання готівкової виручки (готівки) можуть переглядатися у зв'язку зі змінами законодавства України або за наявності відповідних факторів об'єктивного характеру (зміни в надходженнях і видатках готівки, внутрішнього трудового розпорядку, графіків змінності та ін.). Керівники підприємств несуть відповідальність за дотримання вимог щодо встановлення ліміту каси та за достовірність відповідних показників, зазначених у розрахунку встановлення ліміту залишку готівки в касі.

З метою забезпечення максимального і своєчасного здавання виручки підприємствами до банків та дотримання ними лімітів залишку готівки в касі банки можуть створювати каси для приймання готівкової виручки (готівки) в робочі, вихідні й святкові дні та післяопераційний час.

Банки розглядають пропозиції підприємств щодо строків здавання готівкової виручки (готівки) і в разі дотримання підприємствами встановлених вимог погоджують ці строки та зазначають їх у договорах банківського рахунка.

Загальні засади контролю за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою. Періодичність проведення контролю за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою і строк, протягом якого вони здійснюються, визначають безпосередньо органи контролю.

Перелік підприємств (підприємців), що підлягають зазначеним перевіркам за конкретні періоди, визначається з урахуванням обсягів здійснюваних ними операцій з готівкою. Під час перевірок з'ясовуються структура підприємства, кількість відкритих поточних рахунків підприємства (підприємця) у банках, наявність у підприємства (підприємця) податкового боргу, результати раніше здійснених перевірок, дотримання ними порядку ведення операцій з готівкою. Органи контролю беруть участь у проведенні спільних перевірок.

Перевірка безпосередньо за місцезнаходженням підприємства (підприємця) здійснюється на підставі документів, визначених законодавством України за певний період – квартал, півріччя, рік тощо.

Відповідальність за дотримання порядку ведення операцій з готівкою покладається на підприємців, керівників підприємств. Особи, які винні в порушенні порядку ведення операцій з готівкою, притягуються до відповідальності у встановленому законодавством України порядку.

У разі виявлення порушень встановленого порядку ведення операцій з готівкою органи державної податкової служби України застосовують до порушників штрафні санкції на підставі подання органів контролю згідно із законодавством України.

Якщо перевіркою підприємства (підприємця) було виявлено порушення, то за її результатами складається акт про перевірку дотримання порядку ведення операцій з готівкою у трьох примірниках, в якому викладається зміст порушення з відповідним обґрунтуванням. Акт про перевірку має містити висновки про результати перевірки, а також рекомендації керівництву підприємства (підприємцю) щодо усунення виявлених недоліків. Акт про перевірку підписують службові особи, які проводили перевірку, а також керівник та головний бухгалтер підприємства (підприємець). Перший примірник надсилається органам Державної податкової служби України за місцем державної реєстрації підприємства (підприємця) для вжиття заходів, передбачених законодавством України, другий – передається безпосередньо відповідному підприємству (підприємцю), третій примірник залишається в документах органу контролю. Якщо порушень не виявлено, то службові особи, які проводили перевірку, складають довідку за довільною формою, в якій зазначаються назва підприємства, що перевірялося, термін перевірки, посилання на законодавство України, згідно з яким проводилася перевірка, питання, які перевірялися. Зазначену довідку підписують службові особи, які проводили перевірку, а також керівник та головний бухгалтер підприємства (підприємець).

При проведенні контролю за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою розглядаються:

1) виконання підприємством вимог НБУ до ведення касових операцій у національній валюті в Україні, пов'язаних з веденням касової книги та оформленням операцій з приймання та видачі готівки з каси, веденням відповідних касових документів;

2) повнота і своєчасність оприбуткування в касах готівкових надходжень, одержаних підприємством (за реалізовану продукцію, продані товари, виконані роботи, надані послуги і за позареалізаційні операції та ін.);

3) дотримання підприємством ліміту каси;

4) всі випадки одержання підприємством (підприємцем) значних сум готівкових коштів;

5) дотримання підприємством чинного порядку витрачання готівкової виручки;

6) дотримання підприємствами встановленого порядку видачі готівкових коштів під звіт;

7) дотримання підприємствами (підприємцями) встановлених обмежень під час здійснення між ними готівкових розрахунків.

Контроль за встановленням і дотриманням підприємствами встановлених лімітів каси та строків здавання готівкової виручки з каси здійснюють органи державної податкової служби України.

7.3. Загальні положення ведення касових операцій банками в Україні

Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України № 174 від 01.06.2011 р. (далі – Інструкція), встановлює порядок і вимоги щодо проведення банками, їхніми філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валюті, регулює взаємовідносини банків (філій, відділень) з Операційним, територіальними управліннями Національного банку України (територіальні управління), іншими банками (філіями, відділеннями) та клієнтами з цих питань.

До переліку касових операцій, що є предметом регулювання Інструкції, належать:

- приймання через касу банку готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки і рахунки інших юридичних та фізичних осіб або на відповідний рахунок банку;

- видача готівки у національній та іноземній валюті клієнтам з їхніх рахунків через касу банку;

- приймання від фізичних та юридичних осіб готівки в національній та іноземній валюті для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу;

- отримання банком у територіальному управлінні підкріплення готівкою та здавання надлишків, у тому числі пачок банкнот у касетах;

- вилучення з обігу сумнівних банкнот, монет та надсилання їх у відповідні установи для дослідження;

- обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот, монет національної валюти на придатні, монет на банкноти, банкнот на монети, монет одних номіналів на банкноти, монети інших номіналів;

- оброблення готівки.

Банк зобов'язаний:

- проводити касове обслуговування клієнтів на підставі договору через касу банку;

- забезпечувати оброблення готівки в операційній касі;

- контролювати за платіжністю і справжністю банкнот, монет під час приймання та оброблення готівки з використанням відповідного обладнання, приладів;

- визначати платіжність банкнот, монет відповідно до вимог нормативно-правових актів та з використанням довідкової інформації, що надається Національним банком України, банками-емітентами або іншими уповноваженими установами;

- проводити операції лише з тими видами і номіналами банкнот в іноземній валюті, які перебувають в обігу в країнах-емітентах або підлягають обміну в порядку, встановленому банком-емітентом.

Каса банку – це сукупність операційних кас банку, його філій, відділень, пунктів обміну іноземної валюти, а також програмно-технічні комплекси самообслуговування (ПТКС).

Операційна каса – це касовий вузол банку (філії, відділення), в якому виконуються касові операції.

Банк організовує роботу операційної каси з касового обслуговування клієнтів протягом операційного часу та в післяопераційний час відповідно до внутрішніх положень (інструкцій).

Касове обслуговування – надання послуг з приймання, видачі та обміну готівки.

Післяопераційний час – це частина робочого дня банку (філії, відділення) після закінчення операційного часу, в тому числі робота у вихідні та святкові дні, протягом якої виконуються касові операції з їхнім відображенням у бухгалтерському обліку не пізніше наступного операційного дня.

Робоче місце з приймання готівки має бути обладнане таким чином, щоб клієнт міг спостерігати за перерахуванням готівки.

Банк зобов'язаний протягом операційного часу та в післяопераційний час без будь-яких обмежень безкоштовно обмінювати фізичним та юридичним особам вилучені з обігу не придатні до обігу платіжні банкноти та монети національної валюти на придатні. Такий обмін, якщо справжність та платіжність банкнот (монет) не викликає сумніву, банк виконує безпосередньо під час приймання готівки без відображення цієї операції в бухгалтерському обліку.

Під час проведення касових операцій банк має забезпечувати:

- визначення справжності та платіжності банкнот (монет) у національній та іноземній валюті;
- обов'язкове приймання банкнот і монет на вимогу клієнта, у тому числі таких, що вилучаються з обігу Національним банком України;
- своєчасне повне оприбуткування готівки у національній та іноземній валюті, що надійшла до каси банку, і її зарахування на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів;
- своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот, монет у національній та іноземній валюті, у тому числі під час сплати платежів;
- документальне оформлення руху готівки у національній та іноземній валюті в касі банку;

- своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку;
- належний внутрішній контроль за касовими операціями;
- здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь відповідно до встановлених відповідним договором умов;
- створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання;
- задоволення потреб своїх клієнтів у готівці насамперед за рахунок власних надходжень, перерозподілу готівки у власній мережі, а в разі її недостатності – отримання підкріплення готівкою в територіальному управлінні, придбання її в інших банках;
- систематичний аналіз стану надходжень і видачі готівки в національній та іноземній валюті;
- ідентифікацію клієнтів відповідно до вимог законодавства України.

Банк на підставі Інструкції та з урахуванням переліку касових операцій зобов'язаний розробити і затвердити внутрішні положення (інструкції) про організацію роботи щодо проведення касових операцій, в яких потрібно визначити порядок:

- роботи операційної каси в операційний та у післяопераційний час;
- приймання, видачі, зберігання готівки та інших цінностей в операційній касі, у тому числі із застосуванням автоматичних касових машин;
- внутрішнього переміщення готівки і цінностей між працівниками банку;
- роботи каси перерахування;
- зведення залишків готівки в операційній касі;
- підкріплення готівкою власних філій (відділень) і приймання від них готівки;
- роботи із застосуванням спеціальних платіжних засобів через операційну касу;
- роботи з ПТКС;
- контролю за касовими операціями;

- організації роботи відповідальних осіб сховища цінностей (їхня кількість та посади);
- надання в оренду та зберігання цінностей клієнтів банку в індивідуальних сейфах, приймання від клієнтів цінностей на відповідальне зберігання;
 - відкривання і закривання сховищ цінностей;
 - роботи депозитної системи, здавання під охорону та прийняття з-під охорони сховищ цінностей і депозитних систем, а також зберігання ключів (дублікатів ключів) до них та проведення ревізії цінностей;
 - урегулювання спорів між банком і клієнтом з питань касового обслуговування, у тому числі через ПТКС.

Автоматична касова машина (АТМ) – машина, що обслуговує клієнтів в автоматичному або частково автоматичному режимі. До АТМ належать ПТКС, депозитні системи, пристрої з видачі, приймання готівки та інших цінностей.

Банк зобов'язаний зберігати готівку та цінності у власних сховищах цінностей. **Сховище цінностей** – це спеціально обладнане приміщення банку (філії, відділення), сейф, депозитна система та АТМ-сейфи, які використовуються для зберігання готівки та інших цінностей, технічний стан яких відповідає нормативно-правовим актам.

Банк допускає до роботи з готівкою та цінностями працівників, які склали залік щодо знання вимог Інструкції, нормативно-правового акта щодо визначення ознак справжності і платіжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти та внутрішніх положень про організацію роботи щодо проведення касових операцій (змін до них) у межах тих питань, що належать до їхніх функціональних обов'язків.

7.4. Порядок забезпечення банків готівкою

Підкріплення банків готівкою національної валюти, приймання від них придатних та не придатних до обігу банкнот (монет) виконують територіальні

управління на підставі укладених договорів про касове обслуговування, якими має визначатися порядок отримання підкріплень готівкою та здавання готівки з урахуванням технічних можливостей.

Банк для підкріплення готівкою та здавання готівки (придатної та не придатної до обігу) завчасно надсилає засобами програмного комплексу «Автоматизація оброблення заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і не придатних до обігу банкнот і монет» до територіальних управлінь відповідні заявки за підписом уповноваженої особи банку з розподілом сум за номіналами (для здавання – з орієнтовним визначенням загальної суми та розподілом її за номіналами).

Територіальне управління розглядає заявки на підкріплення банків готівкою, аналізує структуру банкнот і монет в обігу, насиченість обігу банкнотами та монетами всіх номіналів, розмінність банкнот і монет, що перебувають в обігу, і, враховуючи фактичну наявність банкнот і монет у запасах готівки територіального управління, визначає остаточні обсяги підкріплень готівкою.

Територіальне управління видає банкам підкріплення готівкою з оборотних кас за умови надходження до територіального управління відповідних сум із кореспондентських рахунків банків.

Банк отримує готівку через уповноважених осіб безпосередньо з видаткової каси територіального управління за видатковим касовим ордером на підставі довіреності, форма якої передбачена законодавством України.

Інкасатори отримують у територіальному управлінні підкріплення готівкою через приміщення для приймання-передавання готівки відповідно до вимог нормативно-правових актів з питань перевезення валютних цінностей.

Банк складає у разі виявлення під час перерахування готівки касового прорахунку або сумнівних чи неплатіжних банкнот (монет) акт про розбіжності.

Національний банк України приймає до розгляду акти про розбіжності, затверджені керівником банку, у разі встановлення недостачі банкнот (монет) в

упаковці територіального управління, Центрального сховища та Банкотно-монетного двору від тих банків, яким безпосередньо було видано підкріплення готівкою через інкасаторів.

Недостача банкнот (монет) – кількість (сума) банкнот (монет), яких не вистачає, щодо кількості (суми), яка зазначена на упаковці банкнот чи монет або в касовому документі.

Національний банк України не приймає від банків претензій щодо недостачі банкнот (монет), якщо уповноважена особа банку не перерахувала готівку, не відходячи від видавничої каси територіального управління або у відведеному для цього приміщенні під наглядом призначеного працівника.

Банк зобов'язаний здійснювати вивезення готівки, у тому числі не придатної до обігу, до територіального управління лише в упаковці свого банку.

Банк здає готівку (у тому числі не придатну до обігу) через уповноважених осіб до прибуткової каси територіального управління, а через інкасаторів – до приміщення для приймання-передавання готівки. Банк здає банкноти повними пачками, а банкноти номіналами 100, 200 та 500 грн. – неповними пачками (по одній за кожним номіналом і зразком) без поаркушного перерахування. Банк здає значно зношені банкноти, ті, що вилучаються з обігу, та банкноти з дефектом виробника як повними, так і неповними пачками (по одній за кожним номіналом і зразком) та через прибуткову касу неповними корінцями з поаркушним перерахуванням.

Банк здає монети повними мішечками, а зношені та з дефектами виробника – неповними.

Банк отримує від територіального управління зразки банкнот національної валюти, відповідні плакати та буклети.

Банк використовує плакати та буклети, що розміщуються в операційній касі на видному місці, для інформування клієнтів щодо зразків банкнот.

Банк здійснює оброблення банкнот і монет ручним способом з використанням технічних засобів для роботи з готівкою або автоматизованим

способом з використанням обладнання для автоматизованого оброблення банкнот і має право повторно випускати банкноти в обіг, якщо вони перевірені на відповідність захисним ознакам, що властиві цим банкнотам, та визначені як придатні до обігу відповідно до встановлених критеріїв якості.

Оброблення готівки – це комплекс операцій, що охоплює визначення справжності та платіжності банкнот (монет), сортування, перераховування, формування та пакування відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Територіальні управління приймають від банку готівку національної валюти за умови дотримання таких вимог:

- банкноти (монети) мають бути розсортовані за номіналами, кожен номінал – на придатні до обігу, зношені, значно зношені та з дефектами виробника, а банкноти – також відповідно до їхнього зразка;
- розсортовані за номіналами і зразком банкноти формуються лицьовим боком догори в одному напрямку та пакуються окремо;
- надірвані та розірвані (розрізані) на дві частини банкноти мають бути склеєні прозорими клейкою полімерною або за допомогою клею паперовою стрічкою завширшки не більше ніж 10 мм у такий спосіб, щоб це не призводило до склеювання сусідніх банкнот у корінці. Склеювати розірвані на дві частини банкноти потрібно впритул без накладання однієї частини на іншу.

До значно зношених відсортовуються і пакуються окремо такі банкноти:

- що не викликають сумніву щодо їхньої справжності, але пошкоджені, розірвані (розрізані) та склеєні в установлений вище спосіб, у тому числі банкноти з утраченими частинами (якщо залишилося не менше ніж 55% початкової площі банкноти);
- які склеєні з порушенням установлених вимог, що перешкоджає їхньому обробленню на автоматизованих системах оброблення банкнот;
- прийняті від правоохоронних органів, оброблені спеціальними хімічними реактивами під час проведення слідчо-оперативних заходів (для уникнення забруднення перераховувати такі банкноти доцільно в захисних латексних рукавичках або за допомогою пінцета).

Під час пакування готівки, яка передається банком до територіальних управлінь, а також у територіальних управліннях, Центральному сховищі та Банкотно-монетному дворі застосовуються такі види пакування.

Кожні 100 аркушів банкнот, відсортованих за критеріями якості, одного номіналу й зразка формуються в корінець банкнот. Корінці банкнот пакуються хрестоподібно або поперечно бандероллю, або з використанням бандерольних кілець з відповідними кольоровими смугами. Поперечне обандеролювання потрібно виконувати таким чином, щоб кінці бандеролей не потрапляли між банкноти корінця та не насувалися на його торець. Не допускається склеювання банкнот з бандероллю.

Корінець банкнот – 100 (сто) банкнот одного номіналу, упакованих бандероллю.

Бандероль – це паперова стрічка (кілець) із встановленими характеристиками, яка (яке) використовується для пакування корінців банкнот або пачки (в упаковці Банкотно-монетного двору).

Кожні 10 корінців банкнот формуються в пачку по 1000 аркушів одного номіналу і зразка. Пачка банкнот споряджається верхньою та нижньою накладками з картону.

Пачка банкнот – 1000 банкнот одного номіналу і зразка, що складається з 10 корінців банкнот по 100 банкнот (менше 10 корінців – неповна пачка).

Пачка банкнот з корінцями, обандероленими поперечно, обов'язково запаковується в термоусадкову плівку або в поліетиленові пакети у встановленому порядку.

Монети одного номіналу придатні до обігу пакуються в стандартні мішечки без зовнішніх швів. Разом з ярликом із тканини прошивається горловина кожного мішечка і щільно зав'язується шпагатом, що не має вузлів і надривів. Кінці шпагату зав'язуються глухим вузлом з накладенням пломби, на якій зазначаються код банку або номер за електронною поштою та номер пломбіра. До неповних мішечків з монетами прикріплюється ярлик з картону із зазначенням відповідних реквізитів.

Банкотно-монетний двір пакує пам'ятні монети з дорогоцінних і недорогоцінних металів в індивідуальну упаковку, малі та великі картонні коробки, які обандеролює хрест-навхрест полімерною стрічкою зі зварюванням її кінців на кришці коробки. У місці перехрестя стрічок на кришці малої та великої картонних коробок наклеюється паперова етикетка з такими реквізитами: повне найменування виробника, логотип Монетного двору, назва монети, позначка технічних умов, назва металу, номінал монети, кількість монет, сума вкладення, маса бруто, дата (число, місяць, рік) пакування, номер пакувальника (або відбиток його штампа) та підпис.

Розмінні та обігові монети, виготовлені Банкотно-монетним двором, пакуються в паперові ролики на автоматичних пакувальних установках. На пакувальному папері, що формує ролик, зазначаються такі реквізити: повне найменування виробника, його логотип, номінал, сума вкладень, кількість монет у ролику, номер пакувальника, позначення пакувальної машини літерами, дата (число, місяць, рік) пакування.

7.5. Загальні вимоги до оформлення касових документів банками

Готівкові операції банків для своїх клієнтів здійснюються на основі оформлення відповідних касових документів.

Касовий документ – документ, який оформляється для проведення касової операції.

До касових документів, які оформляються згідно з касовими операціями, визначеними Інструкцією, належать: заява на переказ готівки, прибутково-видатковий касовий ордер, заява на видачу готівки, прибутковий касовий ордер, видатковий касовий ордер, грошовий чек, рахунки на сплату платежів, а також сліп, квитанція, чек банкомата, що формуються ПТКС, платіжними терміналами, імпринтерами, та документи для відправлення переказу готівки та отримання його у готівковій формі, встановлені відповідною платіжною системою.

Валютно-обмінні операції, а також операції з банківськими металами проводяться на підставі касових документів, визначених іншими нормативно-правовими актами.

Для проведення операцій з цінностями, які обліковуються на позабалансових рахунках, використовуються видатковий позабалансовий ордер і прибутковий позабалансовий ордер.

Касові документи мають містити такі обов'язкові реквізити: найменування банку, який здійснює касову операцію, дату здійснення операції, зазначення платника та отримувача, суму касової операції, призначення платежу, підписи платника або отримувача та працівників банку, уповноважених здійснювати касову операцію.

Крім зазначених вище, до обов'язкових реквізитів касових документів, які оформляються для зарахування суми готівки на відповідні рахунки, також належать номер рахунка отримувача та найменування і код банку отримувача.

Незалежно від суми у грошових чеках, заявах на видачу готівки, на підставі яких видається клієнтам готівка, за винятком реалізації пам'ятних та інвестиційних монет, мають зазначатися дані паспорта особи-отримувача або документа, що його замінює, зокрема найменування документа, серія, номер і дата його видачі, назва установи, що його видала.

Клієнт заповнює касові документи від руки чи за допомогою технічних засобів. Банк за згодою клієнта заповнює касові документи із застосуванням технічних засобів або системи автоматизації банку (САБ).

Клієнт засвідчує своїм підписом правильність заповнення банком реквізитів касового документа із застосуванням технічних засобів або САБ.

Банк оформляє прибуткові, видаткові та прибутково-видаткові касові ордери, заяви на видачу готівки за допомогою технічних засобів із зазначенням номера примірника в правому верхньому кутку або виписує з використанням копіювального або самокопіювального паперу.

Банк визначає відповідальних працівників, яким надається право підписувати касові документи, а також встановлює систему контролю за виконанням касових операцій.

Друкується така кількість примірників касових документів, крім грошового чека, яка потрібна для учасників розрахунків.

Ідентифікація клієнтів, які виконують касові операції без відкриття рахунка, проводиться відповідно до законодавства України про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Грошові чеки дійсні протягом 10 календарних днів з дня їхньої виписки, не враховуючи день виписки. Дата на грошовому чеку зазначається так: дата та рік – цифрами, місяць – словом. Грошовий чек має містити відбиток печатки та підписи (підпис) уповноважених осіб (особи) клієнта згідно з карткою зразків підписів. Використання факсиміле не допускається.

Прибутково-видаткові касові ордери застосовуються для оформлення операцій з приймання та видачі готівки територіальним управлінням, банкам, філіям (відділенням) за описом цінностей, а також видачі підкріплень власним філіям (відділенням) в опломбованих інкасаторських сумках з проставленням додаткових реквізитів, що передбачені в Інструкції. Крім цього, прибутково-видаткові касові ордери застосовуються для оформлення касових операцій із завантаження і розвантаження ПТКС, видачі та приймання готівки під звіт працівниками банку під час ведення аналітичного обліку, переміщення готівки з відповідних рахунків, а також для оформлення загальної суми проведених касових операцій (приймання платежів за рахунками від фізичних осіб, операції, виконані із застосуванням спеціальних платіжних засобів через операційну касу та ПТКС).

У заявах на переказ готівки для нарахування податків, зборів та інших платежів до бюджету і фондів соціального страхування у додаткових реквізитах банк зазначає код бюджетної класифікації, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які

через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідні органи державної податкової служби і мають відмітку в паспорті).

Банк приймає платежі готівкою за рахунками на сплату платежів (квартплата та комунальні послуги, телефонний зв'язок, кабельне телебачення, електроенергія, газ та ін.), які формуються юридичною особою-отримувачем платежів. Такий документ має містити всі обов'язкові реквізити, що передбачені Інструкцією.

Усі операції з приймання платежів готівкою за рахунками на сплату платежів банк зобов'язаний фіксувати в протоколі САБ або реєстрі у формі, яка не допускає зміни його змісту, що підтверджує виконання зазначених касових операцій.

У разі проведення касових операцій протягом операційного часу банк на касових документах проставляє поточну дату проведення касової операції, а в післяопераційний час – поточну дату і час приймання документів або напис чи штамп «вечірня» або «післяопераційний час».

Виконані протягом операційного часу касові операції відображаються у бухгалтерському обліку в цей самий операційний день, а в післяопераційний час – не пізніше, ніж наступного операційного дня.

Банку забороняється під час виконання касових операцій виправляти в касових документах такі реквізити: номери рахунків (за винятком зміни номера рахунка на грошових чеках у зв'язку з реорганізацією банку); найменування клієнта; суми, призначення платежу; прізвища, імені, по батькові отримувача (платника).

7.6. Порядок приймання банком готівки

Банк приймає від клієнта готівку для здійснення її переказу через операційну касу і ПТКС.

Банк здійснює приймання від клієнта готівки національної валюти через операційну касу за такими прибутковими касовими документами:

- за заявою на переказ готівки – від юридичних осіб для зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб – на поточні, вкладні (депозитні) рахунки, а також від юридичних та фізичних осіб – на рахунки банку, у тому числі на погашення кредиту, інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті у цьому самому банку або в іншому банку, та переказ без відкриття рахунка;
- за рахунками на сплату платежів – від фізичних осіб на користь юридичних осіб;
- за прибутковим касовим ордером – від працівників та клієнтів банку за внутрішньобанківськими операціями;
- за документами, встановленими відповідною платіжною системою, – від фізичних і юридичних осіб для відправлення переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті.

Банк здійснює приймання готівки іноземної валюти від клієнтів за такими прибутковими касовими документами:

- за заявою на переказ готівки – від юридичних осіб-резидентів, фізичних осіб-підприємців та представництв-нерезидентів для зарахування на власні поточні рахунки; від уповноваженого представника нерезидента – суб'єкта господарювання для зарахування на розподільчий рахунок в іноземній валюті, відкритий цим банком резиденту – суб'єкту господарювання; від фізичних осіб – на поточні, вкладні (депозитні) рахунки та переказ без відкриття рахунка;
- за прибутковим касовим ордером – від працівників та клієнтів банку за внутрішньобанківськими операціями;
- за документами, встановленими відповідною платіжною системою, – від фізичних осіб на відправлення переказу, який приймається в готівковій формі.

Банк перевіряє у прибуткових касових документах таке:

- повноту заповнення реквізитів;

- наявність і тотожність підписів відповідальних працівників банку зі зразками підписів (у разі прийняття заяви на переказ готівки через відповідальних працівників).

Банк приймає платежі від клієнтів із застосуванням САБ.

За згодою банку-отримувача та банку-ініціатора отримувачу переказу може бути надіслане повідомлення про надходження на його ім'я переказу в порядку, встановленому банком отримувача.

Банк приймає від клієнтів готівку в операційну касу так: банкноти шляхом суцільного поаркушного перерахування, монети – за кружками.

Банк зобов'язаний видати клієнту після завершення приймання готівки квитанцію (другий примірник прибуткового касового ордера) або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі. Квитанція або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі, має містити найменування банку, який здійснив касову операцію, дату здійснення касової операції (у разі здійснення касової операції в післяопераційний час – час виконання операції або напис чи штамп «вечірня» чи «післяопераційний час»), а також підпис працівника банку, який прийняв готівку, відбиток печатки (штампа) або електронний підпис працівника банку, засвідчений електронним підписом САБ.

Банк приймає від клієнта плату за банківські послуги за окремим касовим документом (прибутковий касовий ордер або заява на переказ готівки), оформленим банком.

Банк після закінчення касового обслуговування клієнтів підраховує суми за касовими документами, за якими проведені касові операції, і звіряє їх та залишок готівки в операційній касі з даними бухгалтерського обліку.

7.7. Порядок видачі готівки з каси банку

Банк зобов'язаний видавати з каси банку клієнтам тільки придатні до обігу банкноти і монети.

З операційної каси банк видає готівку національної валюти за такими видатковими касовими документами:

- за грошовим чеком – юридичним особам, їхнім відокремленим підрозділам, а також фізичним особам-підприємцям;

- за заявою на видачу готівки – фізичним особам з поточних, вкладних (депозитних) рахунків та фізичним і юридичним особам – переказ без відкриття рахунка (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу), за операціями з клієнтами (видача кредиту, відшкодування сумнівних банкнот, які за результатами дослідження визнані справжніми, та ін.);

- за документом на отримання переказу готівкою в національній валюті, встановленим відповідною платіжною системою, – фізичним і юридичним особам (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

- за видатковим касовим ордером – працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями.

Для одержання грошової чекової книжки клієнт-юридична особа (фізична особа-підприємець) заповнює заяву про видачу грошової чекової книжки в одному примірнику. Після відповідної перевірки на заяві проставляється дозвільний напис уповноваженого працівника банку.

До видачі клієнту грошової чекової книжки на кожному чеку банк заповнює належні реквізити: назву та код банку, найменування юридичної особи (прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи), номер її поточного рахунка. Банк реєструє номери чеків у порядку, визначеному банком.

Банк видає з операційної каси готівку в іноземній валюті за такими видатковими касовими документами:

- за заявою на видачу готівки – юридичним особам, їхнім відокремленим підрозділам, а також фізичним особам-підприємцям з їхніх поточних рахунків на цілі, передбачені нормативно-правовими актами; фізичним особам з їхніх поточних, вкладних (депозитних) рахунків та переказу без відкриття рахунка, а

також за операціями з відшкодування банкнот іноземної валюти, прийнятих на інкасо;

- за видатковим касовим ордером – працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями;

- за документами на отримання переказу в готівковій формі, установленими відповідною платіжною системою, – фізичним особам.

Банк перед видачею готівки у видаткових касових документах (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер, грошовий чек) перевіряє:

- повноту заповнення реквізитів на документі;
- наявність підписів відповідальних осіб банку, яким надано право підпису касових документів, і тотожність їхнім зразкам;

- належність пред'явленого паспорта або документа, що його замінює, отримувачу, відповідність даних паспорта тим даним, які зазначені в касовому документі;

- у разі отримання готівки за довіреністю – відповідність оформлення довіреності на отримання готівки вимогам законодавства України;

- наявність підпису отримувача.

Якщо клієнт отримує готівку за кількома видатковими касовими документами з різних рахунків, то готівка видається за кожним таким документом окремо.

Банк у разі звернення до банку отримувача переказу з вимогою про виплату суми переказу готівкою перевіряє наявність інформації про надходження такого переказу.

Банку забороняється виплачувати переказ готівкою без відкриття рахунка за видатковим касовим документом на суму меншу, ніж сума переказу, що надійшла.

Видача банкнот із операційної каси проводиться повними пачками та корінцями банкнот у непошкодженій упаковці за зазначеними на накладках (етикетках) і бандеролях сумами без поаркушного перерахування або окремими банкнотами. Банк (перераховує суцільно банкноти з розкритих або неповних

корінців, а також пачки та корінці банкнот з пошкодженою упаковкою попередньо перед видачею.

Монети в непошкодженій упаковці, що розфасовані в мішечки (блоки), пакети та ролики, видаються за написами на ярликах, пакетах і роликах, а також окремими кружками.

Видача банком готівки іноземної валюти за кредитом в іноземній валюті проводиться з використанням поточного рахунка клієнта відповідно до укладених між ними договорів.

Операції з виплати готівки іноземної валюти з поточних, вкладних (депозитних) рахунків або фізичним особам за переказами без відкриття поточних рахунків виконуються через операційну касу за наявності цієї валюти в повній сумі.

Залишок іноземної валюти менший, ніж номінальна вартість мінімальної банкноти, що перебуває в обігу, купується у фізичної особи за гривню за курсом, встановленим банком на час проведення касової операції.

Клієнт має перевірити готівку, видану з операційної каси, не відходячи від неї: банкноти – за пачками та корінцями, монети – за мішечками (блоками), пакетами і роликами, а окремі банкноти (монети) перерахувати поаркушно (за кружками).

Банк зобов'язаний видати клієнту після завершення видачі готівки один примірник видаткового касового документа (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер, та ін.). Видатковий касовий документ, крім обов'язкових реквізитів, має містити відбиток печатки (штампа) банку.

Якщо отримувач готівки виявив бажання перерахувати в приміщенні банку банкноти в повних пачках поаркушно, а монети в повних мішечках за кружками, то в такому разі готівка перераховується у відведеному для цього приміщенні під контролем працівника банку.

Працівник банку під час здійснення візуального контролю за перерахуванням готівки стежить за тим, щоб верхня і нижня накладки (етикетка), бандеролі з корінців банкнот, упаковка пачки, а також ярлики і

обв'язка з пломбою від мішечка, упаковка блока, пакета, роликів з монетами зберігалися до закінчення перерахування.

Банк у разі виявлення клієнтом під час перерахування готівки недостач або надлишків банкнот (монет) у пачках, окремих корінцях або мішечках (блоках, пакетах, роликах) уживає заходів щодо перевірки готівки і в разі підтвердження розбіжностей складає акт про розбіжності у двох примірниках, що засвідчується підписами осіб, які були присутні під час перерахування, та затверджується його керівником.

Банк виявлену клієнтом під час перерахування готівки суму недостачі відшкодовує отримувачу готівки (юридичній або фізичній особі) з операційної каси, а її надлишок приймає до операційної каси відповідно до оформленого акта про розбіжності.

Якщо готівка не була перерахована клієнтом у приміщенні банку під контролем працівника банку, то претензії від клієнта щодо відшкодування недостачі не приймаються. Про це на видному місці в операційній касі розміщується відповідне оголошення.

Банк після закінчення касового обслуговування клієнтів підраховує суми за касовими документами, за якими проведені касові операції, і звіряє їх та залишок готівки в операційній касі з даними бухгалтерського обліку.

7.8. Порядок вилучення з обігу та передавання для дослідження сумнівних банкнот (монет)

Банк у разі виявлення під час приймання, видачі, оброблення готівки сумнівних щодо справжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти, а також неплатіжних, навмисно пошкоджених з метою шахрайських дій, банкнот національної валюти зобов'язаний вилучити їх з оформленням довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження у трьох примірниках.

Сумнівні банкноти (монети) – це банкноти (монети), справжність або платіжність яких викликає сумнів, а також ті, що мають ознаки підроблення, до проведення їхнього дослідження та складання експертом Національного банку України відповідного акта.

Дослідження сумнівних банкнот (монет) національної та іноземної валюти – аналіз банкнот (монет) з метою перевірки наявності ознак справжності та платіжності, оцінки їхньої відповідності встановленим зразкам.

Банку забороняється видавати клієнтам, а також повертати чи тимчасово передавати виявлені в них сумнівні щодо справжності банкноти (монети) національної та іноземної валюти, а також неплатіжні, навмисно пошкоджені з метою шахрайських дій, банкноти національної валюти.

У разі виявлення в одного клієнта двох чи більше таких банкнот (монет) банк має терміново за телефоном та не пізніше наступного робочого дня письмово повідомити про це органи Міністерства внутрішніх справ України за місцезнаходженням банку. При цьому до повідомлення в обов'язковому порядку додається копія довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження.

Банк має також приймати для проведення досліджень сумнівні банкноти (монети) національної валюти та сумнівні банкноти іноземної валюти, які пред'являються тільки з метою отримання висновку установи Національного банку України. Фізичні та юридичні особи, які пред'являють такі банкноти (монети) до банку, заповнюють заяву. На підставі заяви оформляється довідка про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження у трьох примірниках.

На підставі одного примірника довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження або акта про розбіжності оформляється прибутковий позабалансовий ордер для зарахування сумнівних щодо справжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти, а також неплатіжних, навмисно пошкоджених з метою шахрайських дій, банкнот національної валюти на позабалансовий рахунок.

Один примірник прибуткового позабалансового ордера та один примірник довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження або акта про розбіжності формуються в документи дня банку.

Один примірник прибуткового позабалансового ордера, засвідченого відбитком печатки або штампа банку, та один примірник довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження видаються клієнту, який пред'явив до банку банкноти (монети) для проведення досліджень.

Досліджують сумнівні щодо справжності банкноти (монети) та неплатіжні, навмисно пошкоджені з метою шахрайських дій, банкноти національної валюти територіальні управління, Центральне сховище та Департамент готівково-грошового обігу (установи). Банк надсилає такі банкноти (монети) безпосередньо до відповідного територіального управління. У разі неможливості прийняти відповідне рішення територіальне управління відправляє їх для проведення додаткових досліджень до Центрального сховища.

Сумнівні щодо справжності банкноти іноземної валюти досліджує Департамент готівково-грошового обігу. Такі банкноти банк надсилає безпосередньо до Центрального сховища.

Вилучені з обігу сумнівні щодо справжності банкноти (монети) національної та іноземної валюти і неплатіжні, навмисно пошкоджені з метою шахрайських дій, банкноти національної валюти для проведення досліджень до відповідного територіального управління або Центрального сховища банк відправляє не пізніше третього робочого дня після їхнього вилучення.

Установи проводять безкоштовно дослідження сумнівних щодо справжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти та неплатіжних, навмисно пошкоджених з метою шахрайських дій, банкнот національної валюти протягом п'яти робочих днів, починаючи з наступного дня після їхнього надходження.

У разі потреби проведення додаткового дослідження іншими структурними одиницями Національного банку України строк проведення дослідження продовжується, але не може перевищувати 30 робочих днів.

Установи за результатами досліджень сумнівних банкнот (монет) оформляють акт про дослідження сумнівних банкнот (монет).

Установи, які провели дослідження сумнівних щодо справжності банкнот (монет) національної та іноземної валюти та неплатіжних, навмисно пошкоджених з метою шахрайських дій, банкнот національної валюти, мають забезпечити:

- відправлення протягом трьох робочих днів банку згідно з результатами досліджень одного примірника опису банкнот (монет) та акта про дослідження сумнівних банкнот (монет);

- відправлення на вимогу банку (у разі надходження від нього в двомісячний строк письмового запиту) банкнот (монет) національної валюти, визнаних за результатами проведеного дослідження неплатіжними;

- зарахування (у день відображення за бухгалтерським обліком результатів досліджень) на відповідний балансовий рахунок банку (філії) суми платіжних банкнот (монет) національної валюти;

- відправлення протягом трьох робочих днів банку справжніх банкнот іноземної валюти незалежно від ступеня їхньої зношеності (Центральне сховище через відповідні територіальні управління повертає банку справжні банкноти);

- передавання підроблених банкнот (монет) національної та іноземної валюти і неплатіжних, навмисно пошкоджених з метою шахрайських дій, банкнот національної валюти до правоохоронних органів за їхньою вимогою.

Банк, який вилучив сумнівні щодо справжності банкноти (монети) національної та іноземної валюти та неплатіжні, навмисно пошкоджені з метою шахрайських дій, банкноти національної валюти або прийняв їх для дослідження від фізичних та юридичних осіб за заявою, зобов'язаний на підставі результатів досліджень:

- списати підроблені банкноти (монети) національної та іноземної валюти і неплатіжні, навмисно пошкоджені з метою шахрайських дій, банкноти національної валюти з відповідних позабалансових рахунків;

- проінформувати пред'явників про результати досліджень та за їхнім бажанням ознайомити під підпис з актом про дослідження сумнівних банкнот (монет);

- повністю відшкодувати пред'явникам суму банкнот (монет) національної валюти, визначених за результатами дослідження справжніми;

- повернути пред'явникам справжні банкноти іноземної валюти або за їхнім бажанням прийняти для проведення касових операцій та ін.;

- за вимогою пред'явника повернути неплатіжні банкноти (монети) національної валюти протягом шести місяців з дня їхнього прийняття для дослідження. Після закінчення цього терміну неплатіжні банкноти (монети) утилізуються встановленим порядком з оформленням відповідного акта.

З метою підтримання у належному стані випущених в обіг банкнот зношена готівка вилучається з обігу. За 2010 р. з обігу було вилучено зношених банкнот у кількості 1,2 млрд. шт. порівняно з 1,0 млрд. шт. у 2009 р. Було утилізовано 1,26 млрд. шт. банкнот.

За результатами досліджень, проведених експертами Національного банку України протягом 2010 р., визнано підробленими та вилучено з обігу 11,4 тис. шт. підроблених банкнот національної валюти на суму 1,8 млн. грн. – переважно банкноти номіналами 200, 100, 50 і 20 грн., що становило відповідно 57,8%, 9,3, 12,3 та 12,0% від обсягу виявлених в обігу підроблених банкнот. Майже всі (99,4%) підроблені банкноти гривні було виготовлено за допомогою комп'ютерної та копіювальної техніки.

У 2010 р. з обігу вилучено підроблених 702 шт. банкнот доларів США на суму 67,9 тис. дол. США, 80 шт. банкнот євро на суму 10,2 тис. євро та 134 шт. російських рублів на суму 185,5 тис. рублів. Більшість вилучених підроблених банкнот доларів США (92,8%) та євро (91,2%) було виготовлено друкарським

способом. Вилучені підроблені російські рублі виготовлено з використанням лазерних (17,9%) та струменевих (81,3%) принтерів.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть вимоги до організації готівкових розрахунків підприємствами.
2. Визначте порядок оформлення касових операцій клієнтів банку.
3. Вкажіть порядок ведення касової книги та інвентаризації каси.
4. Який порядок визначення строків здавання готівкової виручки (готівки)?
5. Розкрийте порядок розрахунку ліміту каси.
6. Визначте загальні засади контролю за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою на підприємствах.
7. У чому суть касових операцій банку?
8. Що таке операційна каса? Визначте склад операційної каси банку.
9. Визначте порядок забезпечення банків готівкою.
10. Вкажіть порядок підкріплення операційної каси банку з Національного банку України.
11. Якими касовими документами банки оформляють касові операції?
12. Вкажіть порядок приймання банком готівки.
13. Визначте порядок видачі готівки з каси банку.
14. Який порядок вилучення з обігу та передавання для дослідження сумнівних банкнот і монет?

РОЗДІЛ 8

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ

8.1. Загальні засади емісії та здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів

Загальні засади емісії та здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів регулюються нормами законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 223 від 30.04.2010 р. (далі – Положення), іншими законодавчими актами України.

Положення встановлює загальні вимоги Національного банку України до емісії банками, філіями іноземних банків спеціальних платіжних засобів і визначає порядок здійснення операцій з їхнім використанням.

Спеціальний платіжний засіб – платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держатель цього інструмента здійснює платіжні операції з рахунка платника або банку, а також інші операції, встановлені договором.

Платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для здійснення платіжних операцій з рахунка платника або банку, а також інших операцій, встановлених договором.

Мобільний платіжний інструмент – це спеціальний платіжний засіб, реалізований в апаратно-програмному середовищі мобільного телефону або іншого бездротового пристрою користувача.

На території України застосовуються спеціальні платіжні засоби, емітовані членами внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем (резидентами та нерезидентами).

Для здійснення емісії й еквайрингу спеціальних платіжних засобів, призначених для застосування в Україні та за її межами, банки мають право створювати внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи або укладати договори з платіжними організаціями платіжних систем про членство чи про участь у цих системах.

Банки мають право здійснювати емісію спеціальних платіжних засобів та еквайринг на підставі внутрішньобанківських правил, розроблених відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України і правил платіжних систем. Внутрішньобанківські правила затверджуються органом управління банку, уповноваженим на це його статутом.

Внутрішньобанківські правила залежно від особливостей діяльності банку повинні містити:

- порядок діяльності банку, пов'язаний з емісією спеціальних платіжних засобів та еквайрингом;
- порядок здійснення платіжних операцій, нарахування комісійної винагороди та процентів за користування емітентом коштами користувача;
- опис документообігу і технології оброблення інформації за операціями, що здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів;
- систему управління ризиками під час здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних платіжних засобів, включаючи порядок оцінки кредитного, операційного ризику, оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму та порядок урегулювання неплатоспроможності й інших випадків невиконання банком своїх зобов'язань;
- порядок діяльності банку під час здійснення розрахунків за операціями, що проводяться з використанням спеціальних платіжних засобів;

- порядок забезпечення банком захисту інформації та взаємоузгодженості інших заходів безпеки під час здійснення держателями операцій з використанням спеціального платіжного засобу, а також порядок дій банку в разі отримання повідомлення про втрату держателем спеціального платіжного засобу;

- інші процедури, які регулюють питання здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних платіжних засобів.

Банк зобов'язаний у порядку, встановленому законодавством України, ідентифікувати клієнтів, які відкривають рахунки в банку, і держателів спеціальних платіжних засобів, котрі здійснюють операції з їхнім використанням за цими рахунками.

Ідентифікація клієнтів банку не є обов'язковою під час здійснення кожної операції, якщо клієнт був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банки, які здійснюють свою діяльність на території України, мають право на свій розсуд укладати договори з платіжними організаціями платіжних систем або отримувати ліцензії на діяльність з емісії спеціальних платіжних засобів та еквайрингу чи на діяльність виключно з емісії або еквайрингу.

Члени та учасники платіжних систем зобов'язані забезпечити прозорість умов та вимог до інформації, яка стосується надання платіжних послуг з використанням спеціальних платіжних засобів, для захисту прав споживачів таких послуг від незаконних дій чи сумнівних операцій зі спеціальними платіжними засобами.

8.2. Емісія спеціальних платіжних засобів

Емісія спеціальних платіжних засобів (емісія) – проведення операцій з випуску спеціальних платіжних засобів певної платіжної системи.

Емісія спеціальних платіжних засобів у межах України здійснюється виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій, крім одноемітентних внутрішньобанківських платіжних систем.

Емітент має право надавати фізичним особам, які не здійснюють підприємницької діяльності, особисті спеціальні платіжні засоби, а суб'єктам господарювання – корпоративні спеціальні платіжні засоби.

Особистий спеціальний платіжний засіб – спеціальний платіжний засіб, емітований на ім'я фізичної особи, яка не здійснює підприємницької діяльності.

Корпоративний спеціальний платіжний засіб – спеціальний платіжний засіб, який дає змогу його держателю здійснювати операції за рахунком суб'єкта господарювання.

Спеціальний платіжний засіб є власністю емітента і може передаватись у власність або надаватись в користування клієнту відповідно до умов договору, на підставі якого надається та використовується спеціальний платіжний засіб.

Договір укладається в письмовій формі у двох примірниках. Один примірник договору зберігається в емітента, а другий примірник договору емітент зобов'язаний надати клієнту під підпис.

Емітент зобов'язаний під час видачі спеціального платіжного засобу надати клієнту договір, правила використання спеціального платіжного засобу і тарифи банку.

Емітент зобов'язаний забезпечити наявність у договорі таких умов:

- тип спеціального платіжного засобу;
- види платіжних операцій, які клієнт має право здійснювати з використанням спеціального платіжного засобу, правила та максимальний строк їхнього виконання;
- порядок обслуговування рахунка (за дебетовою, дебетово-кредитною або кредитною схемою, розміри гарантійного забезпечення та незнижувального залишку коштів на рахунку, порядок кредитування клієнта, порядок встановлення курсу продажу, обміну або конвертації іноземної валюти та ін.);

- тарифи банку на обслуговування операцій з використанням спеціального платіжного засобу на момент укладення договору та порядок повідомлення клієнта про їхню зміну;

- ліміти та обмеження за операціями з використанням спеціального платіжного засобу або платіжних додатків, реалізованих у спеціальному платіжному засобі (за наявності);

- право клієнта на одержання виписок про рух коштів за його рахунком та порядок їхнього отримання;

- порядок забезпечення емітентом та клієнтом безпеки під час користування спеціальним платіжним засобом;

- порядок розгляду спорів;

- відповідальність емітента і клієнта та ін.

Банк має право здійснювати емісію спеціальних платіжних засобів у вигляді мобільного платіжного інструмента та обслуговування операцій з їхнім використанням, передбачених правилами платіжної системи, відповідно до умов договору та Положення.

Мобільний платіжний інструмент може бути реалізований в апаратно-програмному середовищі мобільного телефону або іншому бездротовому пристрої користувача (мобільний пристрій), які обслуговує оператор телекомунікацій.

8.3. Здійснення операцій та еквайринг із використанням спеціальних платіжних засобів

Користувачі мають право використовувати спеціальні платіжні засоби для здійснення платіжних операцій відповідно до режимів рахунків та умов договору з емітентом.

Користувачем платіжних послуг (користувач) є фізична або юридична особа, яка відповідно до договору за допомогою спеціального платіжного засобу користується платіжною послугою як платник або одержувач.

Платіжна операція – дія, ініційована держателем спеціального платіжного засобу, з внесення або зняття готівки з рахунка, здійснення розрахунків у безготівковій формі з використанням цього спеціального платіжного засобу за банківськими рахунками.

Платіжна послуга – діяльність щодо забезпечення виконання платіжних операцій з використанням спеціального платіжного засобу, яка здійснюється постачальниками платіжних послуг.

Постачальником платіжних послуг є емітент або еквайр, який надає платіжну послугу користувачу.

Залежно від умов, за якими здійснюються платіжні операції з використанням спеціальних платіжних засобів, можуть застосовуватися дебетова, дебетово-кредитна й кредитна платіжні схеми.

Дебетова схема передбачає здійснення користувачем платіжних операцій з використанням спеціального платіжного засобу у межах залишку коштів, які обліковуються на його рахунку.

Під час застосування *дебетово-кредитної схеми* користувач здійснює платіжні операції з використанням спеціального платіжного засобу в межах залишку коштів, які обліковуються на його рахунку, а в разі їхньої недостатності або відсутності – за рахунок наданого банком кредиту.

Кредитна схема передбачає здійснення користувачем платіжних операцій з використанням спеціального платіжного засобу за рахунок коштів, наданих йому банком у кредит або у межах кредитної лінії.

Емітент визначає у внутрішньобанківських правилах та в договорах порядок кредитування користувачів у межах обраної кредитної схеми.

Кредитування користувачів для здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних платіжних засобів проводиться шляхом зарахування коштів на їхні банківські рахунки. Емітент, якщо це передбачено кредитним договором, має право здійснювати кредитування споживачів у гривнях для здійснення платіжних операцій з використанням спеціальних

платіжних засобів без зарахування коштів на їхні банківські рахунки, відображаючи такі операції за рахунками банку для обліку кредитів.

Кредитна лінія під операції зі спеціальними платіжними засобами відкривається банком на визначений термін і в межах встановленого договором ліміту заборгованості або граничної суми кредитування. Строк дії кредитної лінії, яка відкривається під спеціальні платіжні засоби, встановлюється договором.

Операції із застосуванням різних видів спеціальних платіжних засобів однієї або кількох платіжних систем, виданих користувачу, можуть відображатися за одним рахунком.

Операції із застосуванням одного спеціального платіжного засобу, виданого користувачу, можуть відображатися за кількома його рахунками згідно з режимами їхньої дії.

Банк здійснює зарахування коштів на рахунки користувачів з врахуванням встановлених режимів рахунків відповідно до внутрішньобанківських правил та умов договору.

Переказ коштів за операціями, які ініційовані із застосуванням спеціальних платіжних засобів у межах України, здійснюється в гривнях.

Банк отримує за здійснені користувачами операції з використанням спеціальних платіжних засобів комісійну винагороду, порядок нарахування, сплати та розмір якої встановлюються згідно із внутрішньобанківськими правилами.

Мобільні платежі здійснюються користувачами за банківськими рахунками.

Мобільні платежі – платіжні операції, що здійснюються користувачами з використанням мобільних платіжних інструментів.

Емітент має право надавати користувачам змогу здійснювати мобільні платежі згідно з функціональними можливостями мобільних платіжних інструментів із використанням різних каналів телекомунікаційних мереж

оператора, визначених правилами платіжних систем і договорами, і безконтактним способом.

Користувачі мають право здійснювати операції з використанням мобільних платіжних інструментів у будь-якому місці їхнього обслуговування за наявності відповідного термінального обладнання, якщо інше не встановлено договором.

Еквайринг у межах України здійснюється виключно юридичними особами-резидентами, які уклали договір з платіжною організацією платіжної системи.

Еквайринг – це діяльність щодо технологічного, інформаційного обслуговування суб'єктів господарювання і здійснення операцій з видачі готівки користувачам спеціальних платіжних засобів, які не є клієнтами емітента, а також проведення розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів.

Торговець зобов'язаний здійснювати операції з використанням спеціального платіжного засобу лише у присутності користувача, якщо інше не узгоджено з користувачем або не передбачено правилами платіжної системи для окремих видів операцій.

8.4. Основні види платіжних карток

У сучасних умовах швидко набувають поширення розрахунки спеціальними платіжними засобами, зокрема платіжними картками. Ця форма розрахунків вигідна основним учасникам: власнику картки, банку-емітенту, підприємству торгівлі або сфери послуг, банку-еквайра.

Платіжна картка є засобом безготівкових розрахунків, отримання готівки і кредиту.

Існують різні види платіжних карток, які можна класифікувати за багатьма ознаками, зокрема за механізмом розрахунків, функціональними характеристиками та технологічними особливостями (рис. 8.1).

За механізмом розрахунків виділяють двосторонні і багатосторонні карткові системи.

Двосторонні системи виникли на підставі двосторонніх угод між учасниками розрахунків, де власники карток можуть використовувати їх для купівлі товарів у замкнених мережах, які контролюються емітентом карток (універмаги, бензоколонки тощо). **Багатосторонні системи** очолюють національні асоціації банківських карток, а також компанії, які виготовляють картки туризму та розваг (наприклад, «American Express»), надають власникам карток можливість купувати товари у різних торговельників і організацій сервісу, що визнають ці картки як платіжний засіб. Картки цих систем дають змогу також отримувати касові аванси, користуватись автоматами для зняття готівки з банківського рахунка та ін.

Рис. 8.1. Класифікація платіжних карток

За функціональними характеристиками виділяють кредитні і дебетові картки.

Кредитні картки пов'язані з відкриттям у банку кредитної лінії, що дає можливість власнику картки користуватися кредитом під час купівлі товарів і оплати послуг, а також отримувати готівкову позику. Кредитні картки можуть бути банківськими чи картками туризму та розваг.

Банківські кредитні картки використовуються для оплати за товари чи певні послуги з використанням банківського кредиту чи для отримання авансу в готівковій формі. Клієнт користується кредитом без сплати відсотків протягом місяця.

Перед тим, як видати кредитну картку, відповідальний працівник банку вивчає кредитоспроможність своїх клієнтів і тільки після цього визначає, чи можливо реалізувати кредитну картку конкретному клієнту й якого розміру ліміт кредитної лінії йому встановити. Такі картки реалізуються звичайно найбільш надійним клієнтам, які мають високу кредитоспроможність. Тому через високі ризики кредитні картки у банківській практиці України використовуються дуже обмежено.

Кредитні картки бувають індивідуальними та корпоративними. Індивідуальні картки поділяються на стандартні й золоті. Золоті картки надаються лише клієнтам з високим і стабільним рівнем доходів.

Картки туризму та розваг емітуються компаніями, що спеціалізуються на обслуговуванні цієї сфери, наприклад, «American Express». Ці картки дають змогу їхнім власникам виконувати розрахунки за різні товари і послуги, а також надають пільги на замовлення авіаквитків, номерів у готелях, страхування життя, дають змогу отримувати знижки на ціни товарів, отримувати кредит та ін.

Окремо виділяється такий вид кредитних карток, як чекові гарантійні картки, що видаються власнику поточного рахунка у банку для ідентифікації організації, яка надала чек та гарантії платежу за ним. Картка базується на

кредитній лінії, яка надає власнику рахунка овердрафт. При цьому банк виступає гарантом перерахування у встановлений термін відповідної суми коштів на рахунок торговельного закладу, навіть якщо у власника цієї картки на рахунку буде відсутня потрібна сума, але в цьому разі клієнт-власник картки сплачує комісійні за наданий кредит.

Дебетова картка – це картка, для якої відкривається поточний рахунок, операції за якими можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів, на котрому зберігається сума, якою обмежені розрахунки за нею. Дебетна картка надає клієнту зручності при проведенні безготівкових платежів, отриманні готівки, управлінні рахунком. Вона не дає змоги оплачувати покупки при відсутності коштів на рахунку клієнта. Виключенням є лише ті випадки, коли клієнт має поточний рахунок з можливістю овердрафту. **Овердрафт** – це короткостроковий кредит, який надається банком клієнту в разі перевищення суми операції за платіжною карткою залишку коштів на його рахунку або встановленого ліміту кредитування. Тоді за дебетною карткою можливе отримання позики в межах дозволеного овердрафту за рахунком.

Дебетові картки можуть використовуватись для:

- отримання готівки через банкомат;
- отримання грошей у відділенні банку з рахунка клієнта;
- сплати за послуги чи товари у торговельних закладах.

За **технологічними особливостями** розрізняють картки двох видів: з магнітною смугою та із вбудованою мікросхемою (chip card – «чип картка», smart card – «смарт-картка», memory card – «розумна картка» або «інтелектуальна картка», «мікропроцесорна картка», «багатоцільова картка» або «багатофункціональна картка»).

Картки з магнітною смугою мають на звороті магнітну смугу, де записані дані, необхідні для ідентифікації особи власника картки при її використанні у банківських автоматах та електронних терміналах торговельних закладів. Ці дані містять:

- банківські реквізити власника картки (ім'я та прізвище, адреса, код банку і відділення, номер рахунка);
- термін дії картки;
- максимальну суму, яку має в розпорядженні власник картки і яка зменшується при кожному знятті коштів з рахунка.

Важливим елементом інформації, записаної на магнітній смужці, є персональний ідентифікаційний номер. **Персональний ідентифікаційний номер (ПІН)** – набір цифр або набір букв і цифр, відомий лише держателю спеціального платіжного засобу і потрібний для його ідентифікації під час здійснення операцій з використанням спеціального платіжного засобу. Цей номер (код) має бути відомий тільки власнику картки, і він набирає його за допомогою спеціальної клавіатури банкомата чи терміналу. Коли картка вводиться у зчитувальний пристрій банкомату чи терміналу, набраний код порівнюється з ПІН-кодом на магнітній стрічці і, якщо вони збігаються, то відкривається доступ до комунікаційної мережі для передавання команд щодо виконання платежу: власник набирає інформацію про стан рахунка, а потім суму платежу, яка передається до банку, що веде його рахунок, з якого вона списується та переводиться на рахунок одержувача (продавця товарів чи послуг) або видається готівкою з банкомата. Якщо вони не збігаються, то власнику надається можливість здійснити ще кілька спроб набору ПІН -коду. Потім картка вилучається (заблоковується).

Картки з мікросхемою (смарт-картки) мають вбудовану мікросхему (чип), яка складається із запам'ятовуючих пристроїв для збереження інформації та процесора, який є складовою комп'ютера і здатний обробляти інформацію, записану в запам'ятовувальних пристроях. Збільшений таким чином обсяг пам'яті картки дає змогу зберігати та використовувати інформацію про її власника, банківський рахунок клієнта, а також про близько 200 останніх операцій, виконаних з використанням картки.

Всі платіжні картки, призначені для розрахунків, можуть поділятися на особисті (індивідуальні) і корпоративні (бізнес-картки). Банки видають

особисті (індивідуальні) картки приватним особам: своїм платоспроможним клієнтам, а також іншим особам після аналізу «кредитної історії» останніх і відкриття їм поточного рахунка, операції за якими можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів, у банку або внесення страхового депозиту. **Корпоративні картки** видаються юридичним особам під їхні гарантії і забезпечення також після аналізу платоспроможності юридичної особи. Користуватися корпоративними картками можуть співробітники організації, яка отримала картку. Їм відкриваються персональні рахунки, пов'язані з корпоративним картковим рахунком. Відповідальність перед банком за корпоративним картковим рахунком несе організація, а не власники корпоративних карток.

У сфері грошового обороту платіжні картки є одним із прогресивних засобів організації безготівкових розрахунків.

Загальна кількість платіжних карток, емітованих вітчизняними банками, впродовж 2011 р. збільшилася на 4617 тис. шт., з 29405 тис. за станом на 01.01.2011 р. до 34850 тис. штук за станом на 01.01.2012 р. (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Види платіжних карток, які емітовані українськими банками*

Платіжні картки	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	Приріст за 2011 р.	
	тис. шт.	тис. шт.	тис. шт.	%
Усього, з них	29405	34850	+4617	18,5
За видами носіїв інформації				
• з магнітною смугою	27438	32022	+4584	+16,7
• з магнітною смугою та чипом	602	653	+51	+8,5
• з чипом	1236	1188	-48	-3,9
• для розрахунків у мережі Інтернет	129	987	+858	+ в 7,7 раза

продовження табл. 8.1

За платіжною схемою				
• з дебетовою функцією	23786	26670	+2884	+12,1
• з кредитною функцією	5619	8180	+2561	+45,6
За типами держателів				
• корпоративні	332	758	+426	+128,3
• особисті	29073	34092	+5019	+17,3
За типами фінансових операцій				
• з функцією видачі готівки	832	777	-55	-6,6
• з функцією платежів та видачі готівки	28559	34064	+5505	+19,3
• з функцією платежів без видачі готівки	14	9	-5	-35,7
• з них з функцією електронних грошей	25	12	-13	- 52,0

* Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

Як видно з таблиці, за 2011 р. кількість платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла на 18,5%.

8.5. Розрахунки з використанням платіжних карток

Щоб проводити розрахунки з використанням платіжних карток, необхідно створити певну інфраструктуру, яка забезпечить взаємодію учасників платіжної системи.

У системі карткових розрахунків беруть участь: держатель спеціального платіжного засобу, емітент спеціальних платіжних засобів (емітент), еквайрингова установа (еквайр), процесингова установа, торговельні установи

та заклади сфери послуг.

Держатель спеціального платіжного засобу – фізична особа, яка на законних підставах використовує спеціальний платіжний засіб для ініціювання переказу коштів з відповідного рахунка в банку або здійснює інші операції із застосуванням зазначеного спеціального платіжного засобу.

Емітент спеціальних платіжних засобів (емітент) – банк, що є членом платіжної системи та здійснює емісію спеціальних платіжних засобів.

Еквайрингова установа (еквайр) – юридична особа, яка здійснює еквайринг.

Процесингова установа – юридична особа – учасник платіжної системи, яка здійснює процесинг. **Процесинг** – діяльність, яка включає в себе виконання за операціями зі спеціальними платіжними засобами авторизації, моніторингу, збору, оброблення, зберігання інформації та надання обробленої інформації учасникам розрахунків і розрахунковому банку для проведення взаєморозрахунків.

Юридичною основою взаємодії учасників карткових розрахунків є система договірних відносин. Передусім це стосується взаємодії банку-емітента з клієнтами. В таких договорах банки самостійно встановлюють тарифи на відкриття та обслуговування карткових рахунків, розміри мінімального внеску і незнижувального залишку.

Прагнення банків розширити мережу пунктів видачі готівки призвело до впровадження однієї з поширених у світі технологій обслуговування банківських платіжних карток – банкоматів.

Банківський автомат самообслуговування (банкомат) – програмно-технічний комплекс, що дає змогу держателю спеціального платіжного засобу здійснити самообслуговування за операціями з одержання коштів у готівковій формі, внесення їх для зарахування на відповідні рахунки, одержання інформації щодо стану рахунків, а також виконати інші операції згідно з функціональними можливостями цього комплексу.

Сучасний банкомат може виконувати всі операції, які звичайно виконує касир:

- змінювати параметри рахунка клієнта (внесок коштів);
- повідомляти про баланс рахунка;
- видавати звіт про рух коштів на рахунку за певний період;
- переказувати кошти з рахунка на рахунок;
- здійснювати періодичні платежі;
- видавати готівку;
- приймати готівку;
- надавати інформаційно-довідкові послуги.

Найчастіше банкомат використовується для видачі готівки.

Водночас важливим напрямком обслуговування власників платіжних карток з використанням найновіших електронних засобів є надання їм електронних послуг у торговельних пунктах. Ідея полягає в тому, щоб здійснювати оплату повсякденних покупок у магазинах, кафе, на бензоколонках тощо через платіжні термінали, які з'єднані з банківським комп'ютером і приводяться в дію за допомогою платіжної картки. При такому платежі сума покупки негайно списується з рахунка покупця і перераховується на банківський рахунок торгового пункту. Мета впровадження таких систем – заміна готівково-грошових оборотів електронними перерахуваннями.

Платіжний термінал – електронний пристрій, призначений для здійснення платіжних операцій, отримання довідкової інформації і друкування документа за операцією із застосуванням спеціального платіжного засобу.

Схема розрахунків з використанням платіжної картки має такий вигляд (рис. 8.2):

1. Клієнт звертається до банку на отримання платіжної картки.
2. Банк-емітент відкриває клієнтові поточний рахунок, операції за якими можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів, а у разі видачі кредитної картки аналізує його кредитоспроможність та визначає кредитний ліміт.

3. Банк-емітент видає клієнтові платіжну картку.

4. Купуючи товари у торговельній мережі, власник картки пред'являє її продавцю, який має спеціальний зчитувальний пристрій (торговельний термінал). **Торговельний термінал** – різновид платіжного терміналу, що реалізує переважно функції платежу із застосуванням платіжної картки.

5. Власник картки набирає персональний ідентифікаційний номер (ПІН). **Персональний ідентифікаційний номер (ПІН)** – код, відомий лише держателю платіжної картки і потрібний для його ідентифікації під час здійснення операцій з використанням платіжної картки.

6. Перевірка платоспроможності власника картки. Для здійснення операції продавцю необхідно отримати підтвердження платоспроможності клієнта. Здійснюється авторизація. **Авторизація** – процедура отримання дозволу на проведення операції з використанням спеціального платіжного засобу. Сучасні термінали дають змогу в режимі реального часу «on-line» за кілька секунд зв'язатися з центральним комп'ютером в інформаційному центрі. Установа, від імені якої видана картка, відповідним кодом, який передається по комп'ютерній мережі, дає дозвіл на операцію (або відхиляє). Цей код фіксується на квитанції торгового терміналу, після чого операція проводиться за рахунками держателя картки. **Код авторизації** – набір цифр або набір букв і цифр, який формується і надається емітентом або юридичною особою – учасником платіжної системи, яка діє за його дорученням, за результатами авторизації.

7. У разі негативної авторизації, безготівкові розрахунки за платіжною картою не проводяться.

У разі позитивної авторизації, торговельний термінал друкує три квитанції, в яких містяться дані про дату та суму здійснення операції, реквізити платіжної картки, підписи касира і держателя платіжної картки (якщо це передбачено правилами платіжної системи) та ін. Кожна з цих квитанцій платіжного терміналу призначена для одного з учасників операції (власника картки, магазину і банку).

8. Продавець повертає платіжну картку покупцю разом з товаром і

квитанцією платіжного термінала.

9. У кінці кожного дня торговець збирає квитанції платіжного термінала і передає їх у свій банк.

10. Загальна сума виручки за вирахуванням комісійних перераховується на поточний рахунок торговця.

11. Якщо торговець і власник картки обслуговуються в різних банках, то за допомогою міжбанківських розрахунків гроші перераховуються з банку-емітента до банку-еквайра. А потім банк-емітент отримує платіж від держателя картки.

12. Емітент платіжних карток у порядку та строки, визначені договором, надає клієнту виписку про рух коштів на його поточному рахунку, операції за яким можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів, за операціями, які виконав клієнт.

Виписка про рух коштів на поточному рахунку, операції за яким можуть здійснюватися з використанням спеціальних платіжних засобів, може надаватися клієнту безпосередньо у банку, надсилатися поштою, електронною поштою, у вигляді текстового повідомлення на мобільний телефон.

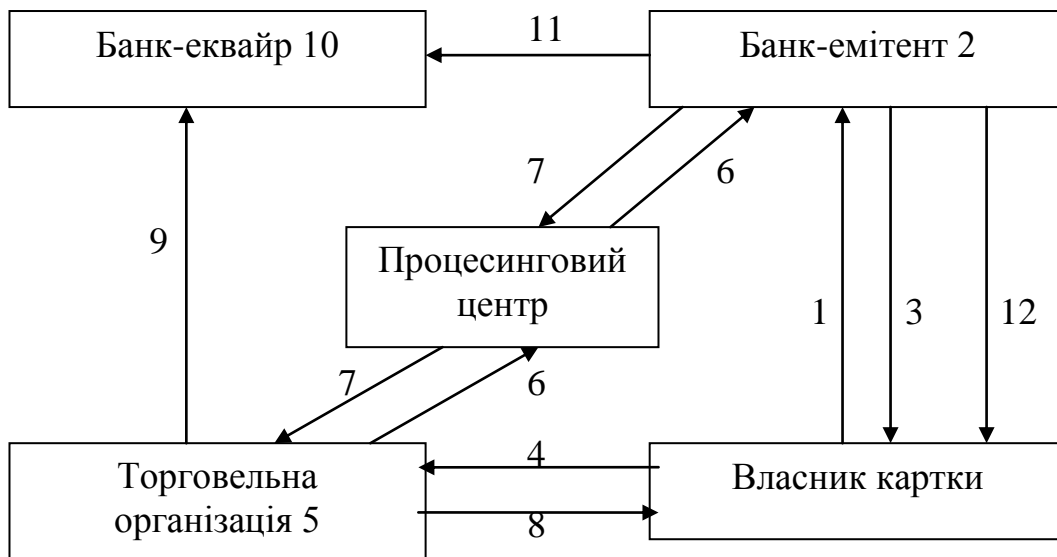

Рис. 8.2. Схема документообігу при розрахунках платіжними картками

Динаміка розширення термінальної інфраструктури протягом 2011 р. відображена у табл. 8.2.

Таблиця 8.2

Основні показники ринку платіжних карток в Україні*

Кількісні показники	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	Приріст за 2011 р.	
			Сума	%
Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	141	142	+1	+0,7
Держателі платіжних карток (тис. осіб.)	39942	35179	-4763	-11,9
Платіжні картки (тис. шт.)	29405	34850	+4617	+18,5
Банкомати (шт.)	30163	32997	+2834	+9,4
Термінали (шт.)	108140	123540	+15400	+14,2
Імпринтери (шт.)	15858	15803	-55	-0,3

*Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

Як видно з таблиці, темпи розширення термінальної інфраструктури протягом 2011 р. за всіма її складовими, крім імпринтерів, відповідали динаміці збільшення банками обсягів емісії платіжних карток.

8.6. Загальні засади функціонування Національної системи масових електронних платежів

Загальні принципи побудови Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП), її організаційну структуру, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, взаємовідносини між її членами й учасниками, загальну технологію роботи у НСМЕП, порядок використання платіжних карток, загальні правила документообігу і здійснення розрахунків, порядок вирішення спорів, систему безпеки визначають Правила Національної системи масових електронних платежів, затверджені постановою Правління Національного банку України № 620 від 10.12.2004 р. (далі – Правила).

Діяльність НСМЕП направлена на виконання її основних функцій, а саме:

- виконання переказу коштів за операціями, що ініційовані із застосуванням платіжних карток;
- забезпечення високої безпеки, надійності, швидкості та економічної ефективності виконання операцій із застосуванням платіжних карток.

Під час проведення переказу коштів у НСМЕП використовується взаємозалік на основі клірингу.

НСМЕП використовує інформаційні технології, що забезпечують формування, оброблення, передавання та зберігання документів за операціями із застосуванням платіжних карток і формування відповідних документів на переказ коштів в електронній формі.

НСМЕП використовує систему захисту інформації, що забезпечує неперервний захист інформації щодо здійснення операцій із застосуванням платіжних карток на всіх етапах її формування, оброблення, передавання та зберігання.

Діяльність НСМЕП забезпечується та регулюється такими засобами:

- організаційною структурою;
- апаратно-програмним комплексом (АПК);
- нормативною базою.

Організаційна структура НСМЕП – це сукупність визначених платіжною організацією суб'єктів, їхніх функцій, прав і обов'язків, а також сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу коштів та забезпечення діяльності НСМЕП.

До складу НСМЕП входять:

- платіжна організація;
- члени НСМЕП;
- учасники НСМЕП.

Платіжна організація НСМЕП (платіжна організація) – юридична особа, яка є власником або одержала право на використання знака для товарів і

послуг НСМЕП (знак НСМЕП) та інших знаків, що ідентифікують належність платіжних карток до НСМЕП, і яка визначає правила роботи НСМЕП, а також виконує інші функції щодо забезпечення діяльності НСМЕП і несе відповідальність згідно із законодавством України й укладеними нею договорами.

Відповідно до Правил функції платіжної організації НСМЕП виконує Національний банк України.

Членами НСМЕП можуть бути юридичні особи, які укладуть договір з платіжною організацією про вступ до НСМЕП. Член НСМЕП може виконувати функції емітента та/або еквайра.

Учасниками НСМЕП є юридичні або фізичні особи – суб'єкти відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжних додатків спеціальних платіжних засобів НСМЕП.

Учасниками НСМЕП є:

- розрахунковий банк НСМЕП (розрахунковий банк);
- головний процесинговий центр (ГПЦ);
- регіональні процесингові центри (РПЦ);
- процесингові центри банківського рівня (БПЦ);
- технічні еквайри (еквайрингові компанії);
- підприємства торгівлі та сфери послуг (торговці);
- держателі платіжних карток (держателі карток).

Функції Розрахункового банку виконує Операційне управління Національного банку України.

Головний процесинговий центр НСМЕП (ГПЦ) – юридична особа, що на підставі належним чином оформленого права (укладеного з платіжною організацією договору, отриманого від неї дозволу, ліцензії та ін.) здійснює процесинг, а також виконує функції клірингової установи НСМЕП.

Процесинг – діяльність, що включає в себе формування, оброблення,

передавання та зберігання даних щодо відповідних членів та учасників НСМЕП і виконання вимог регламенту НСМЕП щодо їхнього інформаційного та технологічного обслуговування.

Функції Головного процесингового центру виконує Центральна розрахункова палата Національного банку України.

Регіональний процесинговий центр НСМЕП (РПЦ) – юридична особа, що на підставі належним чином оформленого права (укладеного з платіжною організацією договору, отриманого від неї дозволу, ліцензії та ін.) здійснює процесинг і виконує кліринг для окремої групи членів НСМЕП, визначених платіжною організацією за відповідною ознакою (територіальне розташування, організаційна структура тощо).

Функції Регіонального процесингового центру у Харківському регіоні виконує Управління Національного банку України у Харківській області.

Процесинговий центр банківського рівня (БПЦ) – юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права (укладеного з платіжною організацією договору, отриманого від неї дозволу, ліцензії та ін.) здійснює процесинг та виконує згідно з договором (договорами) з емітентом (емітентами) та/або еквайром (еквайрами) їхнє інформаційне обслуговування. Виконання функцій БПЦ забезпечується за допомогою автоматизованої карткової системи (АКС).

Автоматизована карткова система (АКС) – програмно-технічний комплекс, за допомогою якого забезпечується виконання функцій членом (членами) чи учасником (учасниками) НСМЕП щодо емісії карток, оброблення інформації за операціями з їхнім застосуванням, управління терміналами і банкоматами та ін.

Апаратно-програмний комплекс (АПК) – сукупність складових компонентів (підсистем, блоків, елементів), функціонально визначених на рівні інформаційної структури, взаємодія яких відповідно до інформаційних технологій та визначених правил (регламентів, інструкцій тощо) забезпечує реалізацію основних функцій НСМЕП.

Нормативна база НСМЕП – це документи, які визначають нормативні та технологічні вимоги, а також методичні положення щодо діяльності НСМЕП і функціонування АПК, до яких належать:

- нормативні та методичні документи щодо діяльності платіжної організації, а також членів та учасників НСМЕП (інструкції, положення, правила, порядки, регламенти тощо);
- технологічні документи щодо функціонування АПК;
- Правила.

У НСМЕП картки за типами поділяються на платіжні та службові.

Платіжна картка НСМЕП (платіжна картка) – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової смарт-картки, що є носієм платіжних додатків НСМЕП.

Смарт-картка – картка в пластиковому вигляді з умонтованим мікроконтролером як носієм та обробником інформації, потрібної для ініціювання переказу коштів та/або виконання службових операцій.

Платіжні картки призначені для застосування їхніми держателями як технічного засобу для:

- безготівкової оплати за товари та послуги (у тому числі тих, купівля (одержання) яких здійснюється в системах електронної комерції);
- одержання готівки в касах банків та інших фінансових установ, торговців і через банкомати;
- перерахування коштів зі своїх картрахунків на рахунки інших осіб.

Платіжні картки можуть мати додаткові властивості та містити додаткову інформацію, що дозволяє використовувати їх як технічний засіб для забезпечення:

- ідентифікації клієнта (посвідчення особи, пенсійне посвідчення та ін.);
- послуг у страховій медицині та інших видах страхування;
- обслуговування пільгових категорій населення;
- одержання пільг у торгівлі.

Платіжні картки можуть містити кілька платіжних додатків, кожний з яких підтримує тільки один код платіжної одиниці (код валюти (основний або додатковий) або код обліку).

Платіжний додаток картки НСМЕП (платіжний додаток) – програмний засіб, який розміщений у пам'яті платіжної картки і за допомогою якого здійснюється ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів (послуг), перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі, а також здійснення інших операцій, передбачених технологією НСМЕП. Може завантажуватися як готівкою, так і з рахунка завантаження клієнта.

У НСМЕП застосовуються платіжні картки з платіжними додатками – гаманець та чек.

Електронний гаманець (гаманець) – платіжний додаток платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на консолідованому картрахунку емітента і який дає змогу його держателю в межах установленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без уведення персонального ідентифікаційного номера (ПІН).

Електронний чек (чек) – платіжний додаток персоніфікованої платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на окремому чековому картрахунку, відкритому в емітента.

Службова картка НСМЕП (службова картка) – картка, що використовується уповноваженою службовою особою члена, учасника НСМЕП для доступу до виконання адміністративних та/або технологічних функцій у системі.

8.7. Сучасний стан та розвиток Національної системи масових електронних платежів

Національна система масових електронних платежів (НСМЕП) – це внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари, послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів за технологією, що розроблена Національним банком України.

З упровадженням НСМЕП громадяни України отримали можливість розраховуватись за товари і послуги у безготівковій формі та отримувати готівку за допомогою спеціальних платіжних засобів (платіжних карток, мобільних платіжних інструментів тощо), а також зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних рахунках.

До спеціальних платіжних засобів НСМЕП відносяться:

- платіжні картки;
- мобільні платіжні інструменти.

НСМЕП – це сучасна, високотехнологічна і високозахищена система. У НСМЕП застосовуються платіжні картки з вбудованими чип-модулями – смарт-картки. Платіжні картки НСМЕП мають високий ступінь захисту від несанкціонованого доступу. Висока довіра до цієї системи базується на гарантованій програмно-технологічній захищеності чипових платіжних карток та визнаній безпеці операцій, що підтверджується збільшенням обсягу операцій за платіжними картками та зростаючою їхньою емісією. Смарт-картка, яка є носієм копії фінансової інформації в НСМЕП, на відміну від пластикової картки з магнітною смугою, найбільш повно задовольняє вимоги безпеки. На її базі створена високоефективна оф-лайнова технологія, тобто така, яка не потребує оперативного зв'язку з банківським рахунком під час виконання платіжних операцій, що дуже важливо, враховуючи недостатньо високу якість вітчизняних каналів зв'язку, і яка значно зменшує експлуатаційні витрати. За рахунок цього участь в НСМЕП може брати населення України з малими

доходами (пенсіонери, студенти, школярі та ін.), а швидкість обслуговування набагато більша, ніж при розрахунках готівкою та операціях картками з магнітною смугою.

У НСМЕП використовуються платіжні картки з платіжними інструментами як електронний гаманець та електронний чек. Застосування електронного гаманця економічно доцільне навіть при розрахунках малими сумами (від кількох копійок). Електронний чек орієнтований на застосування при середніх та значних за сумою платежах (від кількох до тисяч гривень).

Держателі карток НСМЕП можуть виконувати такі фінансові й нефінансові операції:

- он-лайн завантаження платіжного додатка картки (чека і гаманця) з рахунка завантаження;
- оф-лайн завантаження платіжного додатка картки (чека і гаманця) з рахунка завантаження;
- завантаження платіжного додатка картки (чека і гаманця) готівкою;
- одержання готівки із залишку коштів платіжного додатка картки (чека і гаманця);
- одержання готівки з рахунка завантаження;
- платіж із залишку коштів платіжного додатка картки (чека і гаманця);
- платіж з рахунка завантаження;
- перегляд стану рахунка завантаження;
- перегляд залишків коштів платіжних додатків (чека і гаманця) на картці;
- перегляд журналу платежів (до восьми останніх операцій);
- перегляд журналу завантажень (до чотирьох останніх операцій);
- зміну персонального ідентифікаційного номера (ПІН) – ця операція може проводитися на всіх банківських терміналах та банкоматах НСМЕП.

Мобільний платіжний інструмент (МПІ) – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку смарт-картки,

що є носієм персоніфікованого платіжного мобільного додатка НСМЕП та відповідного додатка оператора мобільного зв'язку.

Держателі карток НСМЕП мають можливість оплати товарів (послуг) і переказу коштів за допомогою карток НСМЕП через мережу Інтернет.

Зокрема, на сьогодні реалізована можливість:

- 1) поштових переказів для фізичних та юридичних осіб через Інтернет;
- 2) сплати за комунальні послуги й електроенергію;
- 3) сплати за телекомунікаційні послуги ;
- 4) сплати за послуги кабельного цифрового й аналогового телебачення;
- 5) сплати за послуги провайдерів Інтернет;
- 6) придбання карток мобільного зв'язку, IP-телефонії, хостингу та доменних імен, а також інших товарів та послуг в інтернет-магазинах;
- 7) переказу коштів на користь фізичних та юридичних осіб;
- 8) придбання електронних залізничних квитків, а також авіаквитків.

Для здійснення інтернет-платежів НСМЕП потрібно мати:

- 1) комп'ютер, під'єднаний до Інтернет;
- 2) платіжну картку НСМЕП, яку можна отримати у банку-члені НСМЕП;
- 3) гроші на рахунку або платіжному додатку картки НСМЕП (чеку або гаманцю);
- 4) зчитувач смарт-карток (карт-рідер).
- 5) встановлену та настроєну клієнтську частину інтернет-терміналу (спеціальне програмне забезпечення), яке можна завантажити безкоштовно.

На 01.01.2011 р. НСМЕП налічувала 57 членів (включаючи Національний банк України і УДППЗ «Укрпошта») та 7 учасників.

За даними Головного процесингового центру НСМЕП протягом 2010 р. банками-членами НСМЕП було емітовано 239317 карток. Загальна кількість карток НСМЕП на 01.01.2011 р. становила 2899433 одиниць (рис. 8.3).

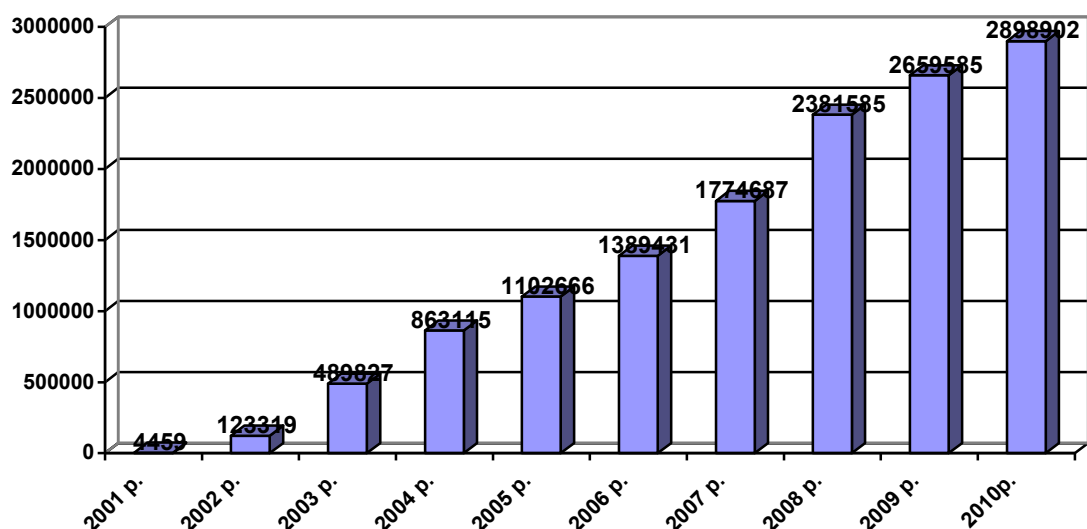

Рис. 8.3. Динамівка емісії платіжних карток НСМЕП за роками (шт.).*

* Джерело: Підсумки роботи НСМЕП у 2010 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>

Швидкими темпами розвивається інфраструктура приймання платіжних карток НСМЕП. У НСМЕП на початок 2011 р. термінальна мережа (банкомати і термінали) нараховувала 5913 одиниць. Протягом 2010 р. кількість термінального обладнання збільшилась на 89 одиниць. Динаміку зростання кількості термінального обладнання НСМЕП наведено на рис. 8.4.

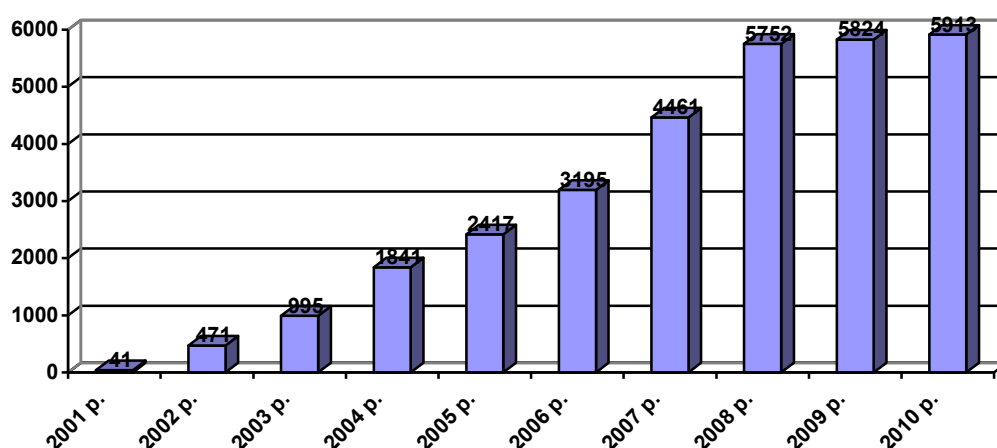

Рис. 8.4. Зростання кількості терміналів за роками (шт.).*

* Джерело: Підсумки роботи НСМЕП у 2010 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>

Свідченням зростання завантаження системи є постійне зростання оборотів НСМЕП.

Обороти НСМЕП за 2010 р. склали понад 25,9 млрд. грн. порівняно з 42млн. грн. у 2001 р. (рис. 8.5). На кінець року наростаючі обороти НСМЕП перевищили відмітку 125,2 млрд. грн.

Національна система масових електронних платежів за показниками розвитку поступово наближається до діючих в Україні міжнародних карткових платіжних систем. НСМЕП своєю надійною, швидкісною та дешевою для клієнтів і банків технологією має доповнити вітчизняний ринок карткових систем.

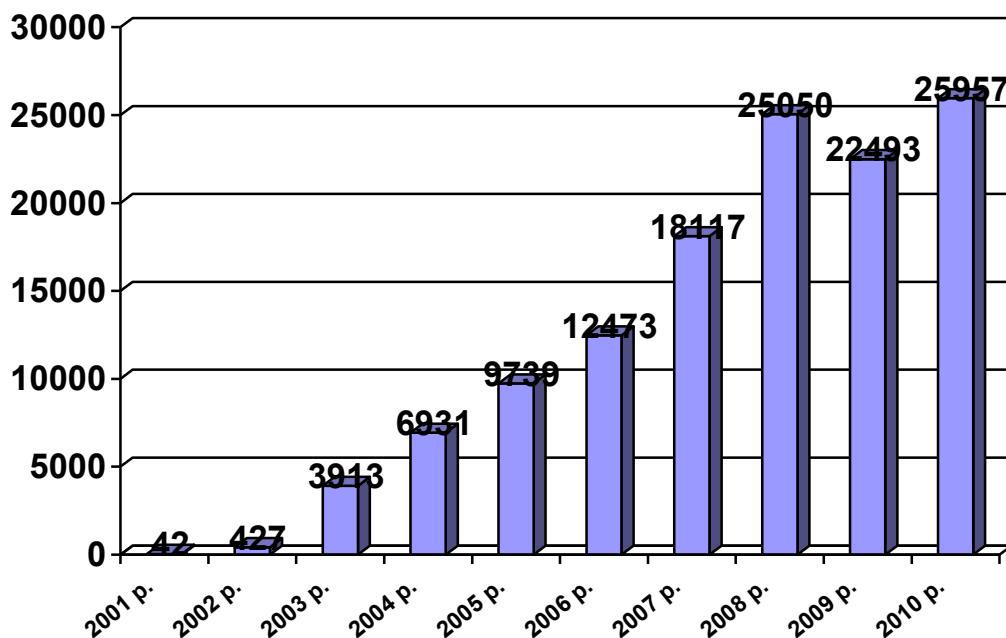

Рис. 8.5. Річні обороти НСМЕП (млн. грн.).*

* Джерело: Підсумки роботи НСМЕП у 2010 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>

Масовість проекту сприятиме розвитку в Україні інтернет-комерції, коли кожен учасник Національної системи масових електронних платежів завдяки інтернет-терміналам зможе взяти участь в організації розрахункового обслуговування інтернет-магазинів на базі НСМЕП.

Запитання для самоконтролю

1. У чому суть спеціального платіжного засобу? Які види спеціальних платіжних засобів ви знаєте?
2. Що таке емісія спеціальних платіжних засобів?
3. Що таке еквайринг?
4. Які види платіжних карток ви знаєте?
5. Охарактеризуйте схему розрахунків з використанням платіжної картки.
6. Що таке Національна система масових електронних платежів?
7. Назвіть мету створення Національної системи масових електронних платежів.
8. Які суб'єкти входять до складу Національної системи масових електронних платежів?
9. Які платіжні картки застосовуються у Національній системі масових електронних платежів?
10. Які додатки платіжних карток застосовуються у Національній системі масових електронних платежів?
11. Визначте можливості та переваги переказу коштів за допомогою карток Національної системи масових електронних платежів через мережу Інтернет.

РОЗДІЛ 9

КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

9.1. Класифікація кредитних операцій банків

Кредитні операції для комерційного банку – важливий вид діяльності, що приносить основну частину доходу. Вони відображають сутність банківської діяльності та є однією з визначальних функцій банківської установи. Водночас кредитування характеризується кредитним ризиком, що також є основною загрозою ліквідності та платоспроможності комерційного банку. З огляду на це, при організації кредитних операцій кожен комерційний банк повинен прикладати зусилля, спрямовані на мінімізацію можливих втрат від невиконання кредитних зобов'язань клієнтами.

Кредит – це економічні відносини між юридичними та фізичними особами і державами щодо перерозподілу вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотків. Отже, це передусім суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах повернення, строковості, сплати, цільового використання та реального забезпечення.

Кредит здійснюється у конкретних формах, які є способами існування процесу кредитування, що постійно розвиваються. Проте змінюється й їхнє місце у структурі економічних відносин. Кредитування – процес складний і багатогранний, що в умовах становлення економіки країни набуває нових та ефективних шляхів застосування й розвитку. Основні економічні та правові основи кредитування знайшли своє закріплення у чинному законодавстві України.

Відповідно до міжнародних стандартів банківські кредити класифікуються за рядом ознак:

1. За роллю банку у наданні кредиту виділяють:

- первинні кредити – це кредити, які банки надають клієнту у вигляді безпосереднього виділення коштів у тимчасове користування чи відкриття

кредитної лінії (прямі кредити), або якщо банк початково надає у кредит не гроші чи товари, а свою власну кредитоспроможність (непрямі кредити) – надання гарантії;

- похідні кредити (посередництво у кредиті) – це кредити, які банк надає як посередник між іншими банками чи фінансово-кредитними інститутами, тобто виникає ситуація, коли банк, щоб відповідати вимогам універсальності, для надання кредитів своїм клієнтам із самого початку планує долучити до кредитування третю особу, а отже, перекласти фінансування на іншого кредитора.

2. За формою банківського кредиту.

- прямі кредити – це кредити, які надаються шляхом:
 - надання коштів чи товарів відповідно до принципів кредитування:

- дисконтний кредит;

- ломбардний кредит;

- іпотечний кредит;

- відкриття кредитної лінії:

- овердрафтний кредит;

- контокорентний кредит;

- кредитні сурогати:

- факторинг;

- лізинг;

- непрямі кредити – це використання кредитоспроможності банку як гарантії виконання зобов'язань клієнтом банку:

- акцептний кредит;

- авальний кредит.

3. За економічними суб'єктами-позичальниками розрізняють:

- кредити органам державного управління;

- кредити суб'єктам господарювання;

- кредити фізичним особам.

4. За валютою кредиту виділяють:
 - кредити в національній валюті;
 - кредити в іноземній валюті;
 - мультивалютні кредити.
5. За строками користування розрізняють:
 - короткострокові – до 1 року;
 - онкольні – кредити, погашення яких відбувається не у чітко зазначений термін, а за вимогою банку;
 - середньострокові – до 3 років;
 - довгострокові – понад 3 роки.
6. За формою забезпечення кредити поділяються на:
 - забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
 - гарантовані (банками, іншими фінансовими посередниками);
 - з іншим забезпеченням (порука);
 - незабезпечені (бланкові);
 - інші (неустойка, притримання).
7. За методами надання виділяють:
 - разові кредити – це кредити, рішення про надання яких банк приймає окремо щодо кожного виду кредиту на підставі відповідних документів;
 - кредитну лінію – надання банком кредитів у межах попередньо визначеного ліміту кредитування. Ліміт встановлюється на певний строк, наприклад на рік, протягом якого позичальник може у будь-який час отримати позику в межах затвердженого ліміту без додаткових переговорів з банком. Водночас кредитну лінію можна подати так:
 - револьверні кредити – кредити, які надаються банком у межах встановленого ліміту, використовуються повністю або частинами і відновлюються відповідно до погашення раніше виданих кредитів;
 - сезонні кредити;

- контокорентні кредити – кредити, надання яких відбувається через спеціальний контокорентний рахунок, при цьому банк здійснює всі операції позичальника за поточними вимогами та зобов'язаннями;

- овердрафтний кредит – кредит, надання якого здійснюється через основний поточний рахунок і в будь-який момент можна отримати кредит у межах певного ліміту;

- гарантійні кредити – це кредити, які є лише зобов'язаннями сплатити в разі потреби протягом певного періоду з обов'язковим стягненням комісії.

8. За порядком погашення:

- погашення кредитів водночас передбачає сплату суми кредиту та відсотків за ним у кінці терміну;

- погашення кредитів у розстрочку означає, що позичальник повертатиме кредит певними частинами протягом терміну кредитування.

9. За ступенем ризику кредиту розрізняють:

- стандартні кредити – це кредити, за якими кредитний ризик є незначним і становить 1% чистого кредитного ризику;

- кредити під контролем – це кредити, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації та становить 5% чистого кредитного ризику;

- субстандартні кредити – це кредити, за якими кредитний ризик є значним, надалі може збільшуватись і становить 20% чистого кредитного ризику, а також є ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та у строки, передбачені кредитним договором;

- сумнівні кредити – це кредити, за якими виконання зобов'язань із боку позичальника банку в повній сумі (з урахуванням фінансового стану позичальника і рівня забезпечення) під загрозою, а також є низькою ймовірність повного погашення кредитної заборгованості, яка становить 50% чистого кредитного ризику;

- безнадійні кредити – це кредити, ймовірність виконання зобов'язань за якими з боку позичальника банку (з урахуванням фінансового стану

позичальника й рівня забезпечення) практично відсутня, ризик за такими кредитами становить 100%.

Визначення відповідного виду кредиту здійснюється з урахуванням фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. При цьому чистий кредитний ризик слід розуміти як ризик невиконання позичальником зобов'язань, скоригований на вартість наданого позичальником забезпечення.

10. За характером процентної ставки виділяють:

- кредити з фіксованою процентною ставкою – кредити, за якими процентна ставка встановлюється один раз на весь період кредитування;
- кредити з плаваючою процентною ставкою – це кредити, умовами договору яких передбачено перегляд процентної ставки протягом терміну кредитування з метою зменшення ризику недоодержання прибутку або усунення збитків, особливо в умовах нестабільної економіки.

11. За кількістю кредиторів розрізняють:

- кредити, які надаються одним банком;
- консорціумні кредити – кредити, які надаються об'єднанням банків, в якому один з банків є головним, тобто він відповідає за погодження умов кредиту з клієнтом, а після укладення договору здійснює безпосереднє надання кредиту за рахунок коштів, які виділили інші банки – члени консорціуму.
- двосторонні кредити – кредити, які передбачають участь у наданні кредиту не менше, ніж двох банків. На відміну від консорціумного кредиту, переговори з клієнтом здійснюються кожним банком окремо.

Здійснення кредитних операцій комерційних банків передбачає наявність певних умов, без яких неможливою є взаємодія кредитора і позичальника у процесі організації відповідних відносин.

До основних умов банківського кредитування належать такі:

1. Операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валюті.

2. Банки враховують за необхідність забезпечення поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та загальнодержавних інтересів.

3. Для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів. При видачі кредитів у іноземній валюті в обов'язковому порядку повідомляється про це НБУ.

4. Рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається Правилами банку.

5. Кредити надаються тільки право- та кредитоспроможним позичальникам, які мають власні оборотні кошти та самостійний баланс.

6. Позики видаються на забезпечення потреб сфери виробництва і сфери обігу, фізичним та юридичним особам незалежно від форми власності й організаційної будови.

7. Всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі.

Забороняється надання кредитів на такі цілі:

- покриття збитків від господарської діяльності позичальників;
- формування статутних фондів;
- погашення раніше отриманих позик;
- придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;
- без відповідного забезпечення, крім випадків надання бланкових кредитів.

9.2. Поняття кредитного механізму та основні етапи процесу банківського кредитування

Кредитний механізм – це сукупність взаємопов'язаних прийомів і способів, що забезпечують реалізацію на практиці об'єктивних функцій кредиту як економічної категорії та дотримання принципів кредитування. Основними елементами кредитного механізму є:

1. Суб'єкти кредитування.

2. Об'єкти кредитування.
3. Форми кредитування.
4. Порядок надання і погашення позик.
5. Система формування кредитних ресурсів та їхнє резервування.
6. Система формування і використання резервів з відшкодування можливих втрат від кредитної діяльності.
7. Економічний контроль та банківський нагляд за ходом і результатами кредитної діяльності.

Суб'єкти – особи, які беруть участь у процесі кредитування. Види та основні вимоги до них:

1) до банківських установ:

- наявність ліцензії НБУ;
- дотримання економічних нормативів ;
- дотримання інших вимог НБУ;

2) до суб'єктів господарювання:

- забезпеченість власними коштами (не менше 50% видатків);
- дотримання фінансової дисципліни;
- кваліфікація керівництва;
- оцінка продукції;
- конкурентоспроможність;
- економічна кон'юнктура та ін.

З моменту реєстрації в Національному банку України комерційні банки (юридичні особи, які набувають статус банку України) тільки після отримання ліцензії мають право здійснювати кредитування. Саме ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських операцій вітчизняних комерційних банків, діяльність яких відповідно до встановлених Національним банком України обов'язкових вимог не загрожувала б інтересам їхніх клієнтів.

З метою захисту інтересів кредиторів і вкладників банку, кредитування позичальників здійснюється згідно із чинним законодавством України з

додержанням встановлених Національним банком України обов'язкових економічних нормативів регулювання діяльності банків та вимог щодо формування обов'язкових, страхових і резервних коштів. Установи комерційного банку можуть надавати кредити всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їхньої галузевої належності, статусу, форми власності за умови наявності у них реальних можливостей та правових форм забезпечення і сплати відсотків за користування ними. Надання кредиту колективним підприємствам, створеним на підставі договору між його членами, здійснюється за умови передбачення в статуті їхньої солідарної відповідальності за зобов'язаннями підприємств усім своїм майном.

Про кожний випадок надання кредиту позичальнику в розмірі, що перевищує 10 відсотків власного капіталу (великі кредити), банк повідомляє Національному банку України. Загальний розмір кредитів, наданих банком стосовно всіх позичальників, з урахуванням 100-відсоткових позабалансових зобов'язань банку не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку.

Рішення про надання кредитів позичальникам приймається колегіально – кредитними комітетами (відділення, дирекції банку) більшістю голосів і оформляється протоколом.

Правління, кредитний комітет визначають основні напрями кредитної і відсоткової політики, а саме:

- поточні пріоритетні напрями у кредитуванні з урахуванням кредитних ризиків у різних галузях народного господарства;
- обсяги кредитних ресурсів для видачі кредитів та структуру кредитного портфеля;
- граничні розміри кредиту на одного позичальника, у межах яких можуть надаватися кредити;
- методику аналізу фінансового стану та кредитоспроможності позичальника.

Кредити надаються винятково на комерційних засадах з обов'язковим додержанням таких умов:

- кредити надаються позичальнику в безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів з кредитного рахунка. Перевага надається такій формі розрахунку, яка передбачає оплату за розрахунковими документами за фактично відвантажену продукцію (виконані роботи, надані послуги) й акредитивній формі. Попередня оплата за рахунок кредитних коштів не дозволяється, за винятком окремих випадків;

- кредити для розрахунків з громадянами за укладеними з ними договорами за здану сільськогосподарську продукцію надаються у безготівковому порядку шляхом перерахування коштів на особові рахунки громадян. В окремих випадках ці кошти можуть видаватися готівкою;

- кошти в рахунок наданого кредиту можуть бути перераховані на поточний рахунок позичальника для використання їх на цілі, передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту;

- сума кредиту, що надається позичальнику, перебуває в межах ліміту, встановленого для відділення (дирекції).

Питання про надання кредиту в сумі, що перевищує граничний розмір, у межах якого має право приймати рішення кредитний комітет відділення банку, вирішується за підпорядкованістю кредитним комітетом дирекції банку, а при перевищенні граничного розміру, встановленого для дирекції кредитним комітетом банку на підставі обґрунтованого клопотання відділення банку або дирекції. Здійснюється кредитування тільки тих видів діяльності, які передбачені Статутом (положенням) позичальника.

Для отримання кредиту клієнт подає до банку наступні документи:

- заяву;
- фінансово-економічну інформацію;
- форми бухгалтерської звітності;
- показники дебіторської та кредиторської заборгованості;

- розрахунок економічної окупності об'єкту;
- відомості про спосіб забезпечення позики та ін.

Об'єкти кредитування – певна частина вартості виробничих оборотних фондів та фондів обігу, основних виробничих фондів, яка формується за рахунок банківського кредиту.

До основних об'єктів кредитування можна зарахувати наступні:

1. Додаткові потреби в коштах для оплати товарно-матеріальних цінностей і створення запасів для нормального режиму роботи.
2. Сезонні та несезонні затрати виробництва й обігу.
3. Потреба в додаткових коштах з огляду на тимчасове їхнє замороження.
4. Потреба для здійснення інвестицій в основні фонди.

Сучасна банківська практика використовує посуб'єктний метод кредитування, тобто на перше місце ставиться клієнт, надається перевага персональному підходу до позичальника.

Банківська практика виробила систему організаційних та економічних методів і способів проведення кредитної діяльності, яка називається **кредитним процесом**. Кожен комерційний банк має право організовувати кредитний процес з власними особливостями, проте він обов'язково повинен будуватись на вимогах діючого банківського законодавства та враховувати об'єктивні властивості кредиту як економічної категорії. За таких умов на перше місце виходить якість організації кредитного процесу у комерційному банку, а саме ступінь дотримання принципів кредитування, ефективність та оптимальність організації процесу кредитування.

Організація кредитних взаємовідносин банку з клієнтами залежить від багатьох факторів включаючи як організаційні, так і економічні, а саме: розміру банку, величину кредитного портфелю, кваліфікації банківських працівників, технічних та телекомунікаційних можливостей банку, його кредитної політики, видів кредитів та ін. Таким чином, організація кредитного процесу передбачає розробку певних правил, прийомів та методів побудови й управління банківським кредитним процесом.

З технологічної точки зору кредитний процес у комерційному банку розділений на декілька основних етапів:

- 1) формування портфелю заяв клієнтів на одержання кредиту;
- 2) оцінку кредитоспроможності потенційного позичальника;
- 3) вивчення достатності, прийнятності та ліквідності наданих позичальником форм забезпечення виконання зобов'язань за кредитом;
- 4) прийняття рішення про економічну доцільність кредитування і форму надання кредиту;
- 5) структурування кредиту, укладання кредитного договору та інших супровідних договорів, оформлення кредитної справи;
- 6) контроль за виконанням умов кредитного договору і погашенням кредиту;
- 7) аналіз якості кредитного портфелю;
- 8) робота з проблемними кредитами.

Водночас технологія кредитного процесу потребує організаційної та управлінської діяльності, що забезпечує його здійснення. З огляду на це, невід'ємною частиною організації кредитного процесу є управління ним, яке відображається через нормативні документи банку щодо процесу кредитування, організацію структури банку, що обслуговує кредитування, розподіл повноважень між цими структурними підрозділами, вироблення кредитної політики, економічне регулювання кредитних операцій банку та ін.

Отже, до структури кредитного процесу крім технологічних етапів його здійснення також слід зарахувати організаційні та управлінські форми, способи і методи, що забезпечують процес кредитування у комерційному банку.

Безпосередній вплив на структуру й ефективність кредитного процесу комерційного банку здійснює система управління кредитним процесом.

Управління кредитним процесом – це організація діяльності банку при кредитуванні, що спрямована на уникнення або мінімізацію кредитного ризику. При управлінні кредитним процесом використовують різні форми, способи та методи організації кредитних взаємовідносин банку з позичальниками які за

своєю суттю відображають правову й економічну роботу у сфері кредитування, а також організацію управлінських рішень щодо нормативних документів, структури банку та ін.

Основними завданнями управління кредитним процесом комерційного банку є:

- 1) отримання максимального прибутку від кредитних операцій шляхом збільшення дохідності кредитного портфелю з одночасною мінімізацією витрат на кредитування, особливо тих, які мають непроцентний характер;
- 2) збереження платоспроможності та ліквідності комерційного банку.

Система управління кредитним процесом багатогранна, але найважливішими її елементами є:

- 1) організація структури управління кредитним процесом;
- 2) розробка стратегії і тактики кредитної політики;
- 3) розробка внутрішніх нормативних документів, що регламентують кредитний процес;
- 4) система аналізу кредитного портфелю з метою покращення його кількісних та якісних характеристик.

За основу організації структури управління кредитним процесом взято принцип розмежування компетенції, суть якого полягає у чіткому розмежуванні повноважень керівників банку різного рівня на різних етапах здійснення кредитного процесу.

Кредитний механізм – складова частина кредитної системи, яка є сукупністю елементів, що характеризують кредитні відносини та їхнє використання банками у процесі кредитування. Елементи кредитного механізму відрізняються різним рівнем конкретності і мають стійкий взаємозв'язок та взаємозалежність.

Форми кредиту є найбільш загальним проявом перерозподільчої функції кредиту, вони конкретизуються у принципах кредитування. *Принципи кредитування* визначають структуру і зміст окремих елементів кредитного процесу. Так, *принцип цільового характеру* кредитування встановлює, що до

складу кредитного процесу повинні входити елементи, які визначають межі власних і кредитних коштів, об'єкт кредитування, порядок планування руху позичкового капіталу, порядок визначення оптимальної величини кредиту та надання позик. *Терміновість кредиту* потребує зарахування до складу кредитного процесу елементів, що регламентують способи погашення кредиту і встановлення термінів погашення. З *принципу забезпечення кредиту* випливає, що елементи кредитного процесу повинні визначати зв'язок руху кредиту із забезпеченням. Також необхідною умовою у процесі кредитування є *організація контролю* за дотриманням принципів кредитування.

Вид кредитного рахунка, конкретний порядок надання та погашення кредиту, способи регулювання заборгованості й організація контролю за дотриманням принципів кредитування визначають характер узгодженого руху кредиту з процесом виробництва і обігу, тобто метод кредитування.

Отже, беручи до уваги зміст принципів кредитування, можна сформувати таку структуру кредитного процесу комерційного банку: принципи розмежування джерел коштів на власні та позичені, об'єкти кредитування, кредитне планування, порядок акумуляції коштів на рахунках у банку, критерії диференціації кредитних відносин банку з позичальниками і метод кредитування.

Таким чином *кредитний процес* з огляду на взаємозв'язок та взаємозалежність основних елементів кредитного механізму, безумовно слід розуміти як спосіб застосування перерозподільчої функції кредиту, який, конкретизуючи форми кредиту і принципи кредитування, охоплює сукупність прийомів, пов'язаних з акумуляцією ресурсів, встановлення меж використання кредиту та механізм надання його клієнтам.

9.3. Особливості видачі позик та порядок їхнього оформлення

Надання комерційними банками позик здійснюється відповідно до певного алгоритму за наявності дотримання позичальниками всіх вимог,

особливо що стосується реальних можливостей забезпечення своєчасності повернення кредиту і сплати відсотків за користування ним (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Алгоритм механізму кредитування

1. Формування портфеля заявок на кредит – збір і аналітична обробка інформації про попит на кредити та вибір оптимальних для банку пропозицій. Розгляд заявок на кредит потенційних боржників.
2. Вивчення кредитоспроможності й фінансового стану потенційного позичальника (фактично оцінювання величини кредитного ризику).
3. Прийняття рішення про доцільність видачі позики і вибір конкретної форми її надання.
4. Оформлення кредитної угоди, де остаточно визначаються всі умови кредитування.
5. Видача кредиту.
6. Контроль за використанням позики, яким передбачається перевірка фактичного витрачання коштів за їхнім цільовим призначенням, обумовленим в угоді.
7. Повернення кредиту і сплата процентів за ним.

Процес видачі банківських позик розпочинається з подачі клієнтом таких основних документів:

1. Подача у банк заяви, де вказується: сума кредиту, цільове призначення, термін користування, запропонована форма забезпечення, характеристика об'єкта кредитування. При розрахунковому обслуговуванні клієнта іншим банком вимагається подача: установчих документів, картки зі зразками підписів та відбитком печатки, довідки про наявність коштів на поточному рахунку і про стан заборгованості, отриманої в інших банках.

2. Подання до банку техніко-економічного обґрунтування заходу, на який планується отримати позику з розрахунком графіка його окупності.

3. Якщо позика видається на оплату продукції, товарів та послуг за угодами, то подаються копії цих угод (контрактів).

4. Для отримання довготермінового кредиту для спорудження об'єктів виробничого призначення подаються: проект будівництва, кошторис, контракти з будівельною організацією, графіки виконання робіт, висновки санітарно-епідеміологічної комісії, дотримання екологічних нормативів та ін.

5. Позичальник, який отримує кредит на витрати виробництва, що не покриваються його власними доходами протягом календарного року, подає до

банку прогностні розрахунки потреби у кредиті загалом на цей рік з розбивкою по кварталах.

б. Подання позичальником бухгалтерських і статистичних звітів на останню дату, враховуючи звіти про фінансові результати, висновки незалежних аудиторів або аудиторських фірм та ін. В разі необхідності банк може вимагати інші документи, які підтверджують забезпечення повернення кредиту.

Розмір кредиту визначається банком разом з позичальником з урахуванням прогностних обсягів виробництва або реалізації продукції, капітального будівництва та інших показників господарської діяльності клієнтів. Кредити видаються з простого кредитного рахунка у безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів на умовах контрактів як у національній, так і в іноземній валюті. В деяких випадках вони можуть зараховуватися на поточний рахунок позичальника в компенсаційному порядку або для використання на цілі, передбачені у кредитній угоді.

Кредит може видаватися одноразово, щоденно або періодично в інші строки, які визначені у кредитному договорі. Клієнтам з безперервним виробничим циклом та стабільним фінансовим становищем відкривається «кредитна лінія» – надання кредиту відповідно до потреби (по частинах) у межах певної визначеної суми. За цю операцію комерційний банк отримує комісійні, які нараховуються на всю суму відкритого кредиту, в зв'язку з попереднім їхнім резервуванням.

Разом з кредитною угодою кредитним відділом складається строкове зобов'язання і передається розпорядження у бухгалтерію про відкриття кредитного рахунка.

Встановлення строків користування позикою залежать від багатьох факторів, а саме від:

- характеру об'єкта кредитування,
- забезпеченості банків кредитними ресурсами, їхнього складу та структури за строками залучення і запозичення,

- платоспроможності та кредитоспроможності позичальників,
- рівня фінансової стійкості банку-позичальника, стану дотримання ним економічних нормативів,

- характеру кредитної політики НБУ і комерційних банків та ін.

Терміни користування кредитами, конкретні строки і порядок погашення передбачаються у кредитному договорі між позичальником та банком.

Погашення кредиту може відбуватися у кілька способів:

- одноразово (водночас);
- у розстрочку: рівномірно з регресією платежів або з прогресією платежів.

Погашення проводиться за рахунок коштів позичальника на підставі ордерів-розпоряджень, строкових зобов'язань або платіжними дорученнями самого позичальника. Відповідно до кредитної угоди, позичальник має право достроково погасити позику та проценти за нею або банк може надати відстрочку на погашення позики. Відстрочку погашення позики і процентів банк дозволяє у разі виникнення труднощів, які не залежать від дій самого клієнта (форс-мажорні обставини), але вживаються заходи щодо їхнього усунення. Вона оформляється додатковою угодою. При відмові в наданні відстрочки на погашення позики банк реалізує своє право стягнення кредиту і процентів шляхом реалізації заставленого майна або інших форм забезпечення.

У сучасних ринкових умовах кредит не може видаватися безпроцентно (безоплатно). Сума плати за користування коштами залежить від середньої суми кредиторської заборгованості та розміру процентної ставки на день отримання кредиту. Величина процентної ставки залежить від таких факторів:

- облікової ставки НБУ,
- відсоткових ставок за депозитними операціями,
- характеру наданого забезпечення кредиту,
- рівня кредитних ризиків,
- попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів,
- строку користування позикою,

- об'єкта кредитування та ін.

Відсоткові ставки за кредитами встановлюються з урахуванням і того, що сума отриманих відсотків за позичковими коштами має покривати сплату відсотків за залученими коштами, повністю покрити операційні витрати, пов'язані з обслуговуванням кредитних операцій, та забезпечити певну суму прибутку для банку. При кредитуванні в іноземній валюті враховуються процентні ставки, які діють на міжнародних ринках позичкових капіталів. Рівень процентів, порядок нарахування і сплати обумовлюються в кредитній угоді.

Кредитні взаємовідносини між банками та позичальниками регламентуються у кредитних договорах, що укладаються, як правило, в письмовій формі. Зміст угоди складають такі розділи:

1. Предмет договору (ціль, сума, строк погашення, відсоток тощо).
2. Умови забезпечення кредиту (форма забезпечення, посилання на додаткові документи, наприклад, договір застави).
3. Зобов'язання банку (відкриття рахунка, надання консультацій, перевірка забезпечення та цільового використання кредиту й ін.).
4. Зобов'язання позичальника (використання на вказані цілі, повернення кредиту в строк, інформація про хід виконання угоди, подача звітності й ін.).
5. Права банку (відстрочка погашення, перевірка використання та забезпечення, стягнення штрафів, можливість розірвання угоди й ін.).
6. Права позичальника (дострокове погашення, можливість відстрочки та ін.).
7. Особливі умови договору (перерахунок суми кредиту, зміна процента, зміна умов договору, спірні питання, зміна юридичної адреси та ін.).
8. Реквізити сторін.

Комерційні банки мають право вносити свої зміни до умов договорів, які не суперечать чинному законодавству, і вимагати додаткової інформації від клієнта, якщо вона не суперечить інтересам сторін.

9.4. Кредитний ризик та методи управління ним

Кредитний ризик – це ризик, пов'язаний з можливістю невиконання позичальником своїх фінансових зобов'язань, тобто з небезпекою втрати банком основної суми позики і процентів за нею. Інакше кажучи, це ризик несплати позичальником кредитору основного боргу і процентів за його користування. Звідси випливає, що кредитний ризик слід розуміти як імовірність, а точніше загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або збільшення витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій.

Для кожної кредитної операції характерні свої особливості, що визначають ступінь ризику. Так, кредитний ризик може виникати через погіршення фінансового стану позичальника, відсутність належних організаційних здібностей у його керівництва, недостатню підготовку працівника, який приймає рішення про кредитування, та інші обставини.

Слід зазначити, що кредитний ризик формується з кількох самостійно діючих видів ризику (рис. 9.1).

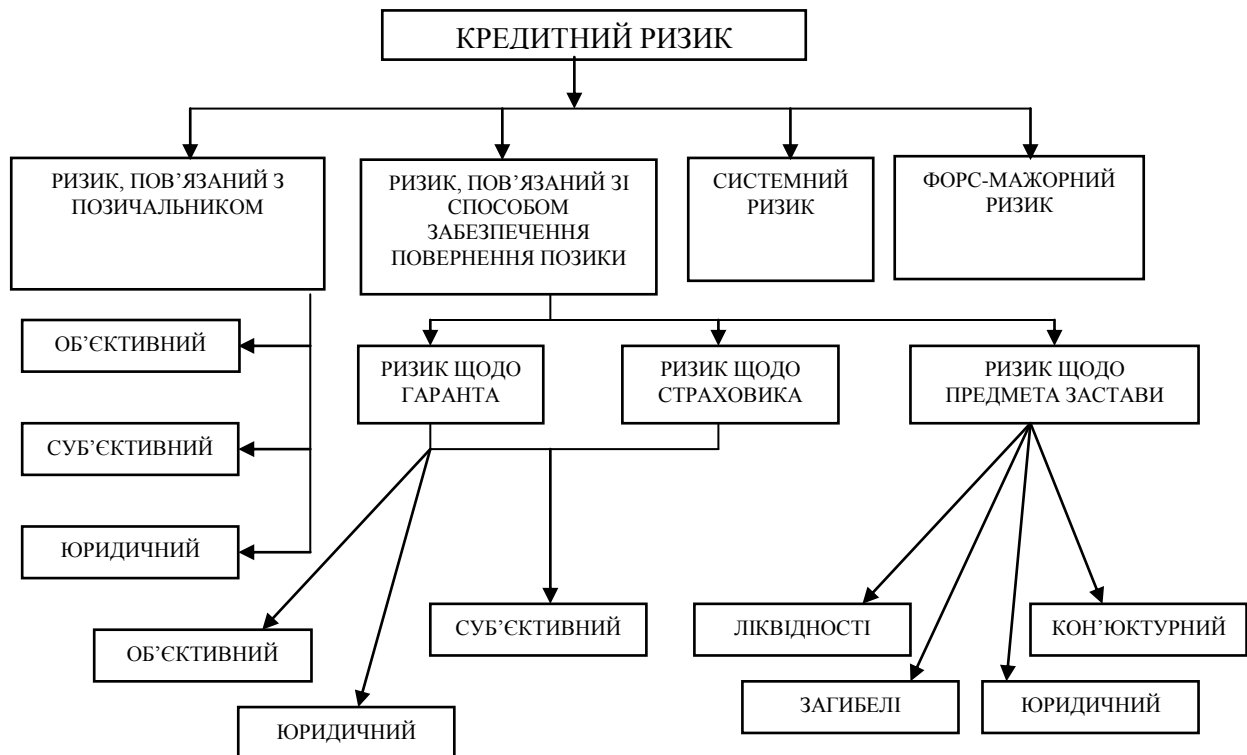

Рис. 9.1. Структура кредитного ризику

До основних і найбільш поширених методів мінімізації кредитного ризику належать:

- диверсифікація капіталу;
- оцінювання юридичної і фінансової кредитоспроможності позичальника;
- регулювання обсягів кредитних вкладень;
- використання ефективних форм забезпечення повноти та своєчасності повернення кредиту;
- створення комерційними банками спеціальних резервів для відшкодування втрат від кредитної діяльності.

Головна мета процесу управління кредитним ризиком – управління кредитним портфелем банку, що полягає в забезпеченні максимального доходу за певного рівня ризику. Рівень доходу кредитного портфеля залежить від структури й обсягу портфеля, а також від рівня відсоткових ставок за кредитами.

Обсяги і структура кредитного портфеля банку визначаються такими факторами:

- розмір банку (капіталу);
- правила регулювання банківської діяльності;
- офіційна кредитна політика банку;
- досвід і кваліфікація менеджерів;
- рівень доходу різних напрямків розміщення коштів.

Величина капіталу банку значною мірою впливає на загальний обсяг залучених та запозичених коштів, а отже, і на розмір кредитних ресурсів. Максимальний розмір окремої позики теж визначається величиною капіталу. Капітал банку використовується при встановленні лімітів та обмежень у процесі регулювання кредитної діяльності банків.

Якість кредитного портфеля суттєво впливає на рівень ризикованості й надійності банку, тому саме кредитна діяльність підлягає регулюванню з боку органів нагляду в багатьох країнах. Встановлені обмеження та нормативи, а

також правила регулювання банківської діяльності відіграють значну роль у процесі формування кредитного портфеля.

Кредитна політика банку визначає пріоритетні напрямки кредитування, а також перелік кредитів, які не мають входити до кредитного портфеля. Один і той самий кредит може не відповідати основним вимогам кредитної політики одного банку, але бути цілком прийнятним для іншого.

Одне з правил кредитного менеджменту полягає в тому, що банк не має надавати кредити, які не можуть бути професійно оцінені фахівцями банку. Отже, досвід, кваліфікація та спеціалізація кредитних працівників також впливають на характеристики кредитного портфеля банку.

У формуванні структури активів банку вирішальним фактором є рівень доходу кожного виду активів. Однак високий дохід, як правило, супроводжується високим рівнем ризику, тому менеджменту банку необхідно врахувати обидва фактори. Якщо рівень доходу різних видів активів приблизно однаковий, то перевага надається найменш ризиковим напрямкам розміщення коштів. У такому разі розмір кредитного портфеля банку може зменшитися на користь портфеля цінних паперів або на користь проведення інших видів активних операцій.

Формуючи кредитний портфель, менеджмент банку звичайно керується правилом – видати ті кредити, які приносять максимальні доходи за інших однакових умов. Дохід кредитної операції визначається рівнем відсоткової ставки за даним кредитом, тривалістю періоду надання кредиту і прийнятою системою нарахування відсоткових платежів.

Кредитний ризик визначається ймовірністю того, що позичальник не зможе виконати свої зобов'язання згідно з кредитною угодою.

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремої позики є:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника.

До факторів, які збільшують ризик кредитного портфелю банку, належать:

- надмірна концентрація – зосередження кредитів в одному із секторів економіки;

- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;

- валютний ризик кредитного портфеля;

- структура портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;

- рівень кваліфікації персоналу банку.

Методи управління кредитним портфелем поділяються на дві групи:

- 1) методи управління кредитним ризиком на рівні окремої позики;

- 2) методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля банку.

До першої групи методів належать:

1. Аналіз кредитоспроможності позичальника.

2. Аналіз та оцінювання кредиту.

3. Структурування позики.

4. Документування кредитних операцій.

5. Контроль за наданим кредитом та станом застави.

Особливість перелічених методів полягає в необхідності їхнього послідовного застосування, оскільки водночас вони є етапами процесу кредитування. Якщо на кожному етапі перед кредитним співробітником поставлено завдання мінімізації кредитного ризику, то правомірно розглядати етапи кредитування як методи управління ризиком окремої позики.

Методами управління ризиком кредитного портфеля банку є:

1. Диверсифікація.

2. Лімітування.

3. Створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків.

Метод диверсифікації полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон). Розглядають три види диверсифікації – галузеву, географічну та портфельну.

Галузева диверсифікація означає розподіл кредитів між клієнтами, які здійснюють діяльність у різних галузях економіки. Найвищий ефект досягається в разі вибору позичальників, які працюють у галузях з протилежними фазами коливань ділового циклу.

Географічна диверсифікація полягає в розподілі кредитних ресурсів між позичальниками, які перебувають у різних регіонах, географічних територіях, країнах з різними економічними умовами. Географічна диверсифікація як метод зниження кредитного ризику доступна лише великим банкам, які мають розгалужену мережу філій і відділень на значній території.

Портфельна диверсифікація означає розосередження кредитів між різними категоріями позичальників – великими й середніми компаніями, підприємствами малого бізнесу, фізичними особами, урядовими та громадськими організаціями, домашніми господарствами й ін.

Метод диверсифікації слід застосувати зважено та обережно, спираючись на статистичний аналіз і прогнозування й враховуючи можливості самого банку, насамперед, рівень підготовки кадрів. Диверсифікація потребує професійного управління та глибокого знання ринку. Саме тому надмірна диверсифікація призводить не до зменшення, а до зростання кредитного ризику.

Концентрація є поняттям, протилежним за економічним змістом диверсифікації. *Концентрація кредитного портфеля* означає зосередження кредитних операцій банку в певній галузі чи групі взаємопов'язаних галузей, на географічній території або кредитування певних категорій клієнтів. Концентрація, як і диверсифікація, може бути галузева, географічна й портфельна.

Формуючи кредитний портфель, слід додержуватись певного рівня концентрації, оскільки кожний банк працює у конкурентному сегменті ринку і спеціалізується на обслуговуванні певної клієнтури. Водночас надмірна концентрація значно підвищує рівень кредитного ризику.

Визначення оптимального співвідношення між рівнями диверсифікації та концентрації кредитного портфеля банку є завданням, яке має вирішувати менеджмент кожного банку залежно від обраної стратегії, можливостей і конкретної економічної ситуації.

Лімітування як метод управління кредитним ризиком полягає у встановленні максимально допустимих розмірів наданих позик, що дає змогу обмежити ризик. Завдяки встановленню лімітів кредитування банкам вдається уникнути критичних втрат через необдуману концентрацію будь-якого виду ризику, а також диверсифікувати кредитний портфель та забезпечити стабільні прибутки. Ліміти можуть встановлюватись за видами кредитів, категоріями позичальників або групами взаємопов'язаних позичальників за кредитами в окремі галузі, географічні території, за найбільш ризикованими напрямками кредитування, такими як надання довгострокових позик, кредитування в іноземній валюті та ін. Лімітування використовується для визначення повноважень кредитних працівників різних рангів щодо розмірів наданих позик. Кредитний ризик банку обмежується встановленням ліміту загального розміру кредитного портфеля, обмеженням величини кредитних ресурсів філій банку та ін.

Ліміти визначаються як максимально допустимий розмір позики чи напрямку кредитування і виражається як в абсолютних граничних величинах (сума кредиту в грошовому виразі), так і у відносних величинах (коефіцієнти, індекси, нормативи).

Лімітування як метод зниження кредитного ризику широко застосовується у практиці як на рівні окремого комерційного банку, так і на рівні банківської системи загалом.

Створення резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків як метод управління кредитним ризиком полягає в акумуляції частини коштів на спеціальному рахунку для компенсації неповернених кредитів. Формування резервів є одним з методів зниження кредитного ризику на рівні банку, який слугує для захисту вкладників, кредиторів і акціонерів. Водночас резерви за кредитними операціями підвищують надійність і стабільність банківської системи загалом.

9.5. Оцінювання кредитоспроможності клієнта як метод мінімізації кредитного ризику

При наданні кредитів будь-який банк стикається з необхідністю оцінювання кредитоспроможності позичальників. Ця процедура є обов'язковою, і її результати істотно впливають як на результати конкретних кредитних угод, так і на ефективність кредитної діяльності банку загалом. Для позичальника оцінювання кредитоспроможності також важливе, оскільки від його результату залежить, в якому обсязі буде наданий кредит і чи буде він наданий взагалі.

Результатом систематично неправильно здійснюваного оцінювання кредитоспроможності позичальників може служити погіршення якості кредитного портфеля банку, яке до того ж тягне за собою ще й необхідність зайвого резервування. Рішенням проблеми є розробка і використання обґрунтованої методики, що дасть змогу банку найбільш реально оцінювати кредитоспроможність позичальників. ***Кредитоспроможність позичальника*** розуміють як його спроможність повністю і у строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Як відомо, зобов'язання підприємства можуть погашатися різними видами активів. Інакше кажучи, у ході своєї діяльності частину зобов'язань підприємство може погашати грошовими коштами, а частину іншими активами, наприклад, готовою продукцією, товарами та ін. Спроможність

підприємства виконувати свої зобов'язання характеризується його платоспроможністю.

При цьому виникає запитання: чим кредитоспроможність підприємства відрізняється від його платоспроможності і взагалі для чого потрібно використовувати поняття кредитоспроможності, якщо існує поняття платоспроможності?

Між кредитоспроможністю і платоспроможністю є істотна відмінність. Річ у тому, що кредитні зобов'язання позичальника перед банком, на відміну від інших зобов'язань, повинні бути погашені винятково грошовими коштами. Тому для банку, який надає кредит, недостатньо, щоб позичальник був платоспроможний, він має бути кредитоспроможний. У зв'язку з цим виникає необхідність використання поняття кредитоспроможності для характеристики спроможності позичальника погашати свої зобов'язання перед банком винятково грошовими коштами.

Ця важлива особливість обумовлює необхідність використання для оцінювання кредитоспроможності позичальників терміна «потік грошових коштів».

Отже, *кредитоспроможність* – це спроможність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями, винятково грошовими коштами.

Комерційні банки застосовують безліч різноманітних методик оцінювання кредитоспроможності з певною системою коефіцієнтів. Кожен чинник має бути визначений конкретним показником, що дуже важливо для банків. Проте додаткові складності у визначенні кредитоспроможності виникають у зв'язку з існуванням таких чинників, які виміряти й оцінити у цифрах неможливо. Це стосується, перш за все, морального обличчя і репутації позичальника.

Отже, отримати єдину, синтетичну оцінку кредитоспроможності позичальника шляхом узагальнення цифрових та нецифрових даних неможливо. Для отримання обґрунтованої оцінки кредитоспроможності, крім інформації у цифрових величинах, потрібно одержати оцінку кваліфікованих

аналітиків. Кредитоспроможність характеризує рівень фінансово-господарського становища клієнта, на основі якого банківський працівник робить висновок про його фінансову стійкість, можливу ефективність використання одержаних коштів, здатність і готовність повернути їх відповідно до умов угоди.

Комерційними банками різних країн на сьогодні випробувано багато систем оцінювання кредитоспроможності позичальників. Ці системи відрізняються одна від одної кількістю показників, що застосовуються як складові частини загального рейтингу позичальника, а також різними методиками складання характеристик та визначення їхньої пріоритетності. Назвемо основні з них:

Метод коефіцієнтів базується на визначенні коефіцієнтів ліквідності та їхньому подальшому аналізі, який може проводитись таким чином:

- а) порівняння із встановленими нормативами (*нормативний метод*);
- б) порівняння коефіцієнтів певного підприємства з аналогічними показниками інших підприємств цієї ж галузі (*порівняльний аналіз*);
- в) порівняння коефіцієнтів певного підприємства з аналогічними показниками фірм – провідних у цій галузі (*бенчмаркінг*).

Метод коефіцієнтів простий у використанні та не потребує спеціального інформаційного забезпечення, але має значні недоліки:

1. Оцінні коефіцієнти надають аналітику статичну інформацію (на певну дату) про платоспроможність підприємства, і таким чином об'єктивність аналізу падає.
2. Інфляція дуже перекручує дані балансових звітів, що також негативно впливає на ступінь об'єктивності аналізу.
3. Підприємство може використати прийом «прикрашення» звітності, щоб створити видимість вищих показників.

Методи дискримінантних показників платоспроможності полягають у тому, щоб на базі низки коефіцієнтів оцінити синтетично фінансову ситуацію

підприємства з точки зору його життєздатності та безперервності господарської діяльності у короткостроковому періоді.

Коефіцієнти цього методу отримують у результаті дослідження згідно з технікою дискримінантного аналізу, а саме:

- порівнюються за певний період на основі низки коефіцієнтів дві вибірки підприємств, побудовані за обсягом та/або видом діяльності, одна з яких містить підприємства, що мають труднощі з платежами, а інша – тільки «здорові» підприємства;

- відбираються за допомогою різноманітних статистичних тестів коефіцієнти, що дають змогу визначити краще підприємство, подане в одній з двох вибірок;

- розробляється за допомогою прийомів дискримінантного аналізу лінійна комбінація з визначальних коефіцієнтів.

Дослідження грошових потоків полягає у вивченні обсягів і структури надходжень грошових коштів та їхнього витрачання, у визначенні основних джерел надходження і напрямків витрачання грошей, а також у порівнянні за обсягами та часом вхідних і вихідних грошових потоків, тобто у вивченні їхньої збалансованості. Цей метод ґрунтується на побудові бюджетів готівки та їхньому аналізі.

Дослідження грошових потоків широко використовується у світовій практиці, оскільки, на нашу думку, дає найбільш об'єктивну оцінку рівня платоспроможності підприємства.

Не менш важливим елементом оцінювання кредитоспроможності позичальника є якісне оцінювання суб'єкта підприємницької діяльності. Оцінювання якості здійснюється за двома напрямками: оцінювання фактора менеджменту та оцінювання фактора ринку.

Рівень менеджменту визначається насамперед професійним досвідом керівника та/або власника, стажем роботи на посаді керівника або строком перебування в ролі власника, віком, характером, попереднім досвідом роботи у бізнесі (формальним, неформальним), зв'язками в діловому світі, технічними

знаннями та освітою. Ці якості відображаються на управлінні бізнесом загалом, тобто у сферах планування маркетингу та ін.

Ступінь довіри до клієнта включає відкритість, чесність, готовність клієнта надати фактичну інформацію.

Кредитна історія охоплює попередній досвід роботи з кредитами. Погашення попередніх кредитів – добра ознака та свідчення того, що клієнт працює відповідально. Чим довше клієнт обслуговується у банку, тим краще банку відомий його бізнес і вища вірогідність, що відносини між ними добрі. Треба також враховувати кредитну історію інших фірм керівника-позичальника (колишніх та діючих).

Аналіз ринку. Становище клієнта на ринку визначається шляхом аналізу продукту, що виробляється ним, факторів виробництва, структури споживачів та постачальників, терміну діяльності, обсягів реалізації, рентабельності та інших факторів, які можуть вплинути на ділову активність підприємства.

Привабливість продукту визначається його ціною, якістю, асортиментом та іміджем товарів чи послуг підприємства.

Фактори виробництва охоплюють кваліфікацію працівників, стан виробничих приміщень і обладнання, наявність комунікацій та місце розташування підприємства. Кваліфікація – це не лише наявність відповідного диплома, а й досвід роботи, мотивація та стабільність робочої сили (ротація – плінність кадрів)

Важливим фактором є також *структура клієнтської бази* (споживачів). Ризики для підприємства зростають, коли кількість клієнтів невелика. Клієнтська структура має бути добре розвинутою. Те саме можна сказати про *постачальників*. Чим ширша база постачальників, тим менша вірогідність, що підприємство зіткнеться з порушеннями з боку постачальників, і вища вірогідність стабільності руху грошових коштів.

Не варто забувати й про *конкуренцію*. Скільки аналогічних виробників або постачальників конкурують з нашим клієнтом? Наскільки конкурентоспроможний клієнт за цінами та рівнем послуг, які він надає?

Значний *термін ділової активності* – свідчення того, що клієнт буде платоспроможним незалежно від сезонних і економічних циклів. Кредитування підприємства, яке працює у даному бізнесі понад два роки та краще інформоване про ринок, його фінансову динаміку і менеджмент, а також має сталі відносини з постачальниками та споживачами, менш ризикове, ніж кредитування нового бізнесу.

Діюча в Україні практика оцінювання комерційними банками кредитоспроможності позичальників не базується на якихось уніфікованих підходах до аналітичної роботи у даній сфері. Власне кажучи, кожному комерційному банку з урахуванням специфіки його діяльності й стратегії щодо обслуговування тих чи інших сегментів ринку та відповідних груп клієнтів надано можливість розробляти і використовувати власну методику аналізу кредитоспроможності, що ґрунтується на певних показниках та їхніх критеріальних значеннях, порівняно з якими робиться висновок про можливість видачі кредиту даному позичальнику.

У цих умовах Національним банком України визначено лише рекомендовані напрями аналітичної роботи, що можуть використовуватись комерційними банками для оцінювання кредитоспроможності клієнтів. Суть вказаних рекомендацій зводиться до визначення загального переліку тих економічних показників діяльності позичальника, які мав би врахувати комерційний банк.

У Положенні про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління НБУ № 279 від 06.07.2000 р. визначено всього декілька примірних коефіцієнтів для оцінювання фінансового стану із вказуванням порядку їхнього розрахунку й орієнтованих теоретичних значень (табл. 9.2).

Ліквідність позичальника – це його здатність перетворювати свої активи на високоліквідні і розраховуватись за зобов'язаннями. Вона визначається співвідношенням ліквідних засобів, що можуть бути використані для погашення боргів, і розміру заборгованості.

**Показники оцінки фінансового стану позичальників згідно з рекомендаціями
Національного банку України**

Назва показника	Порядок розрахунку	Теоретичне значення	Економічний зміст
1. Коефіцієнт миттєвої ліквідності	$\text{КЛ1} = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Пот. корот. зобов'язання}}$	Не менше, ніж 0,2	Характеризує те, як швидко короткострокові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами.
2. Коефіцієнт поточної ліквідності	$\text{КЛ2} = \frac{\text{Ліквідні активи}}{\text{Пот. корот. зобов'язання}}$	Не менше, ніж 0,5	Характеризує можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки
3. Коефіцієнт загальної ліквідності	$\text{КП} = \frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Пот. корот. зобов'язання}}$	Не менше, ніж 2,0	Характеризує те, наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів
4. Коефіцієнт маневреності власних коштів	$\text{КМ} = \frac{\text{Власний капітал під-тва}}{\text{Необоротні активи}}$	Не менше, ніж 0,5	Характеризує ступінь мобільності використання власних коштів
5. Коефіцієнт незалежності	$\text{КН} = \frac{\text{Залучені кошти}}{\text{Власний капітал}}$	Не більше, ніж 1,0	Характеризує ступінь фінансового ризику
6. Рентабельність активів	$\text{P} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Активи}}$		
7. Рентабельність продажу	$\text{P} = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Обсяг реалізації продукції}}$		

Проте до використання фінансових коефіцієнтів потрібно підходити з особливою обережністю, тому що вони не завжди об'єктивно відображають реальну ситуацію.

Оцінювання ділової репутації клієнта вказує на важливість вихідних обставин попереднього аналізу «характеру» потенційного позичальника для будь-яких подальших дій банку з проведення аналізу основних параметрів функціонування підприємства.

У зв'язку з цим вибір комерційним банком оптимальних напрямків оцінювання репутації позичальника в процесі аналізу кредитоспроможності та їхнє ретельне дотримання на практиці можуть стати фактором суттєвого

поліпшення аналітичної роботи у цій сфері, а отже, й підвищення ефективності організації кредитних операцій загалом.

Визначення репутації позичальника, що характеризує рівень його відповідальності, готовності і бажання погашати заборгованість за наданими позиками, має охоплювати, зокрема, такі обов'язкові напрями, як:

1. Кредитна історія позичальника.
2. Оцінювання періоду функціонування підприємства, складу його засновників, акціонерів і основних цілей виробничо-господарської діяльності.
3. Аналіз професійних якостей керівництва підприємства.
4. Вивчення ринків збуту, наявності попиту на продукцію підприємства і його конкурентних позицій.
5. Оцінювання організаційної структури виробництва, ефективності взаємодії між різними ланками управління, виробничого клімату, індикатором якого, власне, є плинність кадрів.

Не менш важливим при оцінюванні кредитоспроможності позичальників є аналіз грошових потоків. У Положенні Національного банку України виділено коефіцієнт, що характеризує співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника (у тому числі відкриті в інших банках) до суми основного боргу за кредитною операцією та відсотками за нею з урахуванням строку дії кредитної угоди:

$$K = \frac{(H_{cm} * n) - (Z_m * n) - Z_i}{C_k} \quad (9.1)$$

де H_{cm} – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів);

C_k – сума кредиту та відсотки за ним;

n – кількість місяців дії кредитної угоди;

Z_m – щомісячні умовно постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати та ін.);

Z_i – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, які мають бути сплачені з рахунка позичальника, крім сум зобов'язань, строк

погашення яких перевищує строк дії кредитної угоди (за даними останнього балансу).

Оптимальне значення показника K – не менше, ніж 1,5.

Однак розрахунок цього показника не дає вичерпну оцінку грошового потоку, оскільки його суть значно глибша: аналіз грошового потоку – спосіб оцінювання кредитоспроможності клієнта комерційного банку, за основу якого взято використання фактичних показників, що характеризують оборот коштів у клієнта в звітному періоді.

Аналіз грошового потоку полягає у співставленні припливу та відпливу коштів у позичальника за період, що відповідає звичайному терміну, вказаному в кредитній заявці. При видачі позики на рік аналіз грошових потоків робиться в річному розрізі.

Елементами припливу коштів за період є:

- прибуток, отриманий у цьому періоді;
- амортизація, нарахована за період;
- вивільнення коштів із запасів, дебіторської заборгованості, основних фондів та інших активів;
- збільшення кредиторської заборгованості;
- зростання інших пасивів;
- отримання нових позик.

Як елементи відпливу коштів можна виділити:

- сплату податків, відсотків, штрафів, пені;
- додаткові вкладання коштів у запаси, дебіторську заборгованість, основні фонди, основні фонди, інші активи;
- скорочення кредиторської заборгованості;
- зменшення інших пасивів;
- відплив акціонерного капіталу;
- погашення позики.

Різниця між припливом та відпливом коштів визначає величину загального грошового потоку. Як видно з наведених елементів припливу і відпливу коштів,

зміна розмірів запасів, дебіторської та кредиторської заборгованості, інших активів і пасивів та основних фондів по-різному впливає на загальний грошовий потік.

Аналіз грошових потоків дозволяє зробити висновок про наявність слабких місць управління підприємством.

Іншим важливим елементом аналізу при оцінюванні кредитоспроможності позичальника при видачі кредиту, який забезпечує один з принципів кредитування – цільове використання кредиту, є оцінювання проекту, що кредитується.

Проект, який запропонував позичальник для кредитування, має проаналізувати він сам. Однак всі елементи цього проекту повинен проаналізувати кредитний працівник у тісному зв'язку з оцінкою кредитоспроможності позичальника, дати відповіді й визначити:

- співвідношення між розміром запропонованого до фінансування нового проекту і власним капіталом;
- коефіцієнт обслуговування боргу проекту, включаючи непогашену заборгованість діючого підприємства і його передбачуваний прибуток;
- взаємозв'язок нового запропонованого проекту з поточною діяльністю позичальника:
 - чи підсилює його конкурентні переваги;
 - чи розширює та зміцнює поточну діяльність підприємства;
 - чи буде проект змінювати наявну основну стратегію підприємства;
 - чи представляє він диверсифікованість у порівнянні з існуючими видами діяльності.

Оцінку проекту необхідно здійснювати на основі наданої позичальником документації, тобто бізнес-плану, обґрунтування окупності проекту, кредитної пропозиції, опису угоди з усіма документами, що стосуються справи.

Класифікація позичальників за результатами оцінювання їхнього фінансового стану здійснюється з урахуванням рівня забезпечення за кредитними операціями.

Клас А – фінансова діяльність дуже добра і дає змогу погашати основну суму позики та відсотків за нею у встановлені строки. До цього класу відносяться позичальники, стосовно яких немає жодних сумнівів щодо своєчасності та повноти погашення позики й відсотків за нею.

Клас Б – фінансова діяльність добра або дуже добра, але немає можливості підтримувати її на цьому рівні впродовж тривалого часу. До цього класу належать позичальники, до яких період здатності до своєчасного й повного погашення позик та сплати відсотків за ними на момент класифікації немає претензій, але передбачена реорганізація, диверсифікація виробництва, зміна профілю діяльності, району роботи та ін. чи зовнішні чинники (загальний стан галузі основної діяльності) не дають можливості віднести їх до вищого класу.

Клас В – фінансова діяльність задовільна, але спостерігається чітка тенденція до погіршення. До цього класу належать позичальники, стосовно яких якість джерел погашення позик (виручка від реалізації продукції, робіт та послуг та ін.) більше не влаштовує банк внаслідок появи періодичної затримки погашення позики та відсотків за нею.

Клас Г – фінансова діяльність погана, спостерігається її чітка циклічність, відсутність повного покриття суми позики розміром застави чи іншого забезпечення. До цього класу належать позичальники, які не можуть повернути повної суми позики в строк та на умовах, передбачених кредитним договором (відсутність повного забезпечення позики заставою, негативні фінансові результати та ін.).

Клас Д – фінансова діяльність свідчить про збитки, і очевидно, що ні основна сума позики, ні відсотки за нею не можуть бути сплачені. До цього класу належать позичальники, подальше кредитування яких неприпустиме, а видані позики практично неможливо повернути на час проведення класифікації (хоча це можна зробити у судовому порядку).

Складність та багатоплановість питання оцінювання кредитоспроможності потребують застосування системи оцінювання кредитоспроможності, що має об'єднати всі необхідні аспекти, за якими аналізується спроможність

конкретного позичальника вчасно виконувати кредитні зобов'язання. У міжнародній практиці кредитування застосовуються різні системи аналізу кредитоспроможності позичальника. Розглянемо деякі з них:

1. Система «П'ять Сі»: Character – репутація; Conditions – умови; Collateral – забезпечення; Capital – капітал; Capacity (або Cash flow) – потенційні можливості (або потік грошових коштів).

2. PARSER – від англ. «parse» – робити граматичний розбір. Ця система оцінювання налічує шість компонентів: Person – особа; Amount – сума; Repayment – погашення; Security – забезпечення; Expediency – доцільність; Remuneration – винагорода.

3. CAMPARI: Character – репутація; Ability – здатність; Means – засоби; Purpose – мета; Amount – сума; Repayment – погашення; Insurance – страхування.

4. MEMO RISK – це найбільша за кількістю компонентів з наведених систем оцінювання, поділяє їх на дві групи:

1) Management – управління; Experience – досвід; Market – ринок; Operations – діяльність;

2) Repayment – погашення; Interest – процент; Security – забезпечення; Control – контроль.

5. Система аналізу кредитоспроможності, що спирається на чотири основи кредитоспроможності: Management Quality – якість управління; Industry Dynamics – динаміка галузі; Security Realization – реалізація застави; Financial Condition – фінансові умови.

Різні компоненти наведених систем мають дуже різне навантаження. Вагомість та трудомісткість одних аспектів аналізу кредитоспроможності (наприклад, Capacity або Cash flow) контрастує з другорядністю та/або дублюванням інших. Однак доцільно було б у кредитній діяльності банків застосовувати нову систему оцінювання кредитоспроможності позичальників – «ЦЕНЗОР». Її було створено та впроваджено в 1997 р. «ЦЕНЗОР» складається з таких елементів: Ціль; Експозиція; Наслідки; Забезпечення; Обставини;

Репутація.

Система «ЦЕНЗОР» сприяє підготовці якісних інвестиційних пропозицій, баченню різних аспектів ризику своїх проектів, взаєморозумінню позичальників та кредиторів, покращенню якості бізнес-планів і удосконаленню їхнього оцінювання.

Слід вказати на такі особливості запропонованої системи:

- «ЦЕНЗОР» охоплює всі найважливіші для банку характеристики позичальника, що дає змогу виконання комплексного аналізу кредитоспроможності;

- кожен з елементів нової системи має відокремлене від інших та однозначно зрозуміле призначення, доволі конкретний інструментарій методів оцінювання пов'язаного з ним ризику (що не заперечує їхнього подальшого вдосконалення);

- жоден із шести аспектів запропонованої системи аналізу кредитоспроможності не має занадто відмінного від інших навантаження та важливості.

Система кредитного скорингу виникла на початку 40-х рр. ХХ ст. у США в результаті наукових розробок Д. Дюрана. Він виділив кілька чинників, оцінювання яких, на його думку, дає змогу з високою достовірністю встановити ступінь кредитного ризику і враховувати його при наданні суми позики. З цією метою розраховуються такі коефіцієнти, які беруться до уваги при визначенні балів потенційним позичальникам:

1. Вік: 0,01 бала за кожний рік після 20 років (максимум 0,30 бала);

2. Строк проживання в даній місцевості: 0,042 бала за кожен рік проживання (максимум 0,42 бала);

3. Професія: надається 0,55 бала за професію з низьким ризиком, 0 – за професію з високим ризиком і 0,16 бала – для інших професій;

4. В якій галузі працює позичальник: 0,21 бала – державні підприємства, транспортні і комунальні підприємства, банки й страхові компанії та деякі інші;

5. Зайнятість на одному підприємстві: 0,059 бала за кожний рік роботи на даному підприємстві (максимум 0,59 бала);

6. Показники фінансового стану позичальника: 0,45 бала – за наявність банківського рахунка, 0,35 бала – за власність на нерухомість, 0,19 бала – у разі наявності полісу на страхування життя.

Беручи до уваги вищеназвані коефіцієнти, Д.Дюран встановив межу надання кредиту клієнту – 1,25 бала. Згідно з його системою кредитного скорингу, кредитоспроможним можна вважати позичальника, що набрав більше, ніж 1,25 бала.

В розвинутих країнах банківські спеціалісти для вирішення питання про надання позички поряд з використанням анкетних даних, можуть одержувати й необхідну інформацію з регіональних кредитних бюро. Вони постійно перевіряють і уточнюють дані про позичальників та оповіщають про їхні зміни всім кредиторам.

Переважає більшість банків США використовують методи оцінювання кредитоспроможності позичальників, що базуються на висновках з аналізу експертів про економічну доцільність надання кредитних коштів. Застосовуючи бальні системи оцінювання кредитоспроможності клієнта, розраховані шляхом використання експертних висновків, банківські фахівці спираються на загальноекономічні методи аналізу платоспроможності партнера.

Таким чином, у зарубіжній банківській практиці при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта аналізуються в комплексі такі незіставні категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення позики, з одного боку, і людські якості індивідуального позичальника або керівного складу підприємства-боржника – з іншого.

9.6. Форми забезпечення повноти та своєчасності повернення позик

Всі *форми забезпечення* кредитних зобов'язань поділяються на дві групи:

1. Традиційні форми.
2. Нетрадиційні форми.

До групи традиційних належать форми, закріплені Цивільним кодексом України: неустойка, порука, гарантія, завдаток застава, притримання. За нинішніх умов саме ці форми є найбільш поширеними та законодавчо врегульованими.

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі.

Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Відповідно до ст. 570 Цивільного кодексу України завдатком визначається грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторіві боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Завдаток у банківській практиці практично не застосовується.

Можливість застосування застави як форми забезпечення виконання зобов'язань передбачено Цивільним кодексом України та Законом України «Про заставу». Згідно зі ст. 572 Цивільного кодексу України і ст. 1 Закону України «Про заставу», в силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави).

Застава, як й інші форми забезпечення виконання зобов'язань, має похідний характер від забезпеченого нею зобов'язання. Нею може бути забезпечена лише дійсна вимога, зокрема така, яка випливає з договору позики (банківської позички), купівлі-продажу, оренди, перевезення вантажу та ін.

Заставодавець має бути власником майна, що приймається під заставу, або мати право повного господарського володіння чи оперативного управління цим майном, що визначається Статутом або відповідним чином оформленим дорученням.

У групі традиційних розглядається така форма забезпечення виконання кредитних зобов'язань, як *притримання майна боржника*. Цей інститут є спорідненим з інститутом застави. Чинним законодавством України він не передбачений, але ст. 546 Цивільного кодексу України його вводить як форму забезпечення виконання зобов'язань.

Відповідно до п. 1 ст. 594 Цивільного кодексу України кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

Перелічені вище форми забезпечення кредитних зобов'язань у банківській сфері тісно пов'язані з основним зобов'язанням, яке вони обслуговують.

Усі забезпечувальні зобов'язання завжди є додатковими щодо основного – кредитного. При цьому забезпечувальні зобов'язання не можуть ніяким чином

впливати на зміст чи дійсність кредитного договору. Інакше кажучи, недійсність додаткової угоди про забезпечення зобов'язання не зумовлює недійсності кредитного договору, але в разі недійсності кредитного договору забезпечувальне зобов'язання також має визнаватися недійсним.

До групи *нетрадиційних форм захисту* інтересів кредиторів належать:

1. Поступка вимоги;
2. Переведення боргу;
3. Способи передачі майна боржникам у власність кредитору до моменту повернення кредиту і виплати відсотків за користування ним:
 - договір купівлі-продажу майна із зобов'язанням зворотного викупу;
 - договір «зворотного» продажу майна з відкладальною умовою;
 - довірча передача позичальником права власності на своє майно кредитору.

Ці способи забезпечення кредитних зобов'язань нетрадиційні тому, що вони згідно з чинним законодавством України не внесені до переліку форм забезпечення зобов'язань.

Поступка вимоги і переведення боргу є випадками заміни сторін у зобов'язанні. Цивільний кодекс України не зараховує їх до форм забезпечення виконання зобов'язань. Із цим можна погодитись. Адже укладаються ці угоди, як правило, на стадії виконання основного зобов'язання, але, враховуючи те, що всі форми забезпечення виконання зобов'язань мають на меті захистити інтереси кредитора, можна зробити висновок, що поступка вимоги, переведення боргу також є своєрідними засобами забезпечення виконання зобов'язань, які застосовуються з метою реального задоволення вимог кредитора за рахунок третьої особи (нового кредитора чи нового боржника). Відповідно до ст. 520 Цивільного кодексу України боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом.

До нетрадиційних форм належать також договір купівлі-продажу із зобов'язанням зворотного викупу, договір «зворотного» продажу майна з

відкладальною умовою та довірча передача позичальником права власності на своє майно кредитором. Ці способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань застосовуються в міжнародній практиці, хоча й вони не позбавлені певних недоліків. Усі вони полягають у передачі визначеного майна боржника (чи третьої особи) кредиторю до моменту повернення кредиту і виплати відсотків за користування ним та можуть бути об'єднані в одну групу із заставою та утриманням майна боржника, оскільки, як і в останніх, забезпечувальну функцію в них виконує конкретне відокремлене майно боржника чи третьої особи.

Вищенаведені способи передачі майна боржника у власність кредитора також не є формами забезпечення зобов'язань відповідно до чинного законодавства України, тому комерційні банки нашої країни їх рідко використовують. Це пов'язується з низкою проблем юридичного характеру, що можуть виникнути, враховуючи закритість переліку забезпечувальних зобов'язань, а також виходячи з ряду інших норм законодавства України.

Розглянута класифікація форм забезпечення кредитних зобов'язань схематично зображена на рис. 9.2.

Крім вищенаведеної класифікації, всі форми забезпечення можуть бути поділені на: речово-правові та зобов'язально-правові.

До *зобов'язально-правових форм* належать: неустойка, поручительство, гарантія, страхування. До *речово-правових належать*: застава, завдаток, притримання майна та інші форми, де забезпечувальну функцію виконує конкретне відокремлене майно боржника чи третьої особи. Ця класифікація форм забезпечення передбачена, зокрема, п. 1 ст. 546 Цивільного кодексу України.

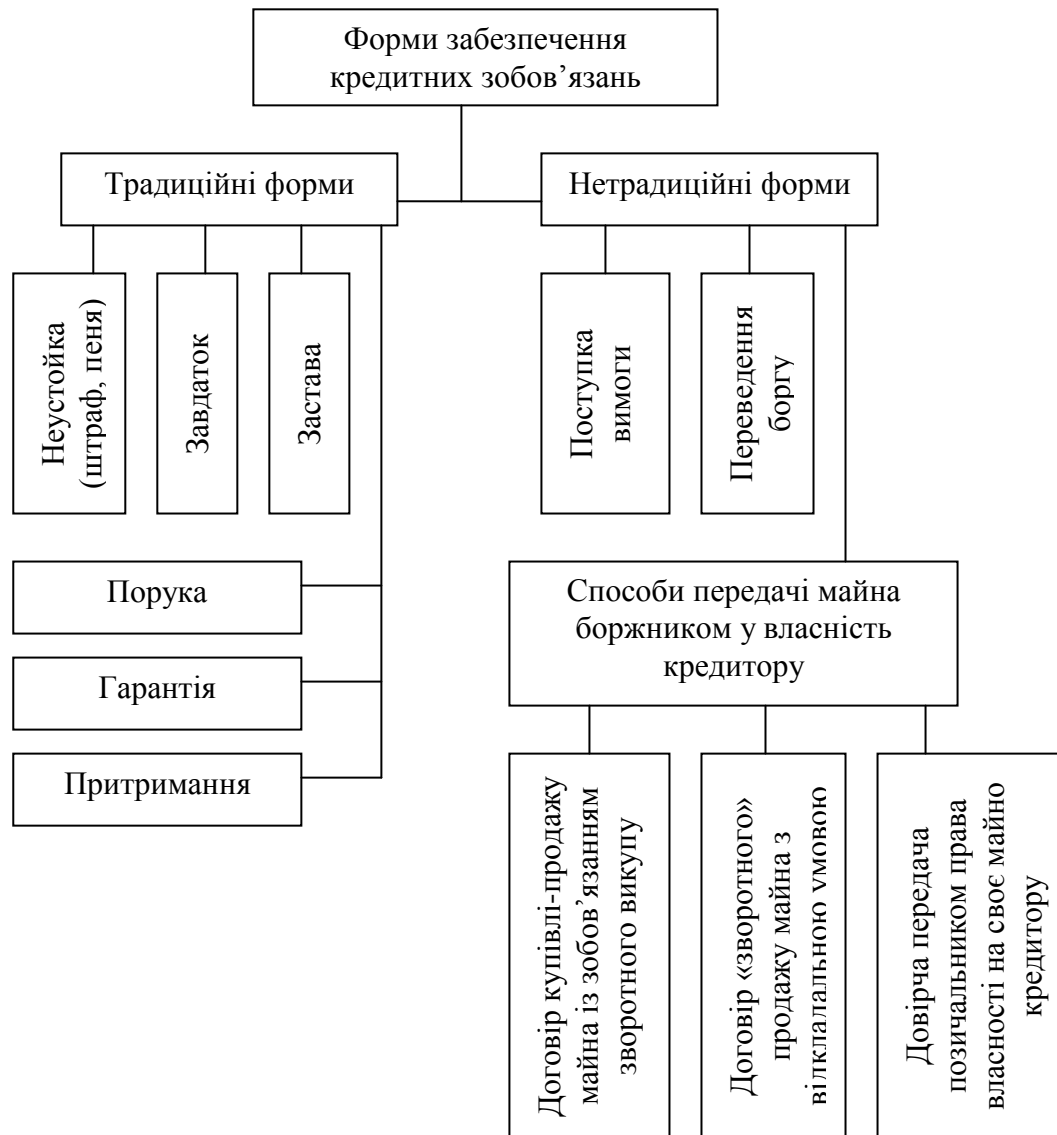

Рис.9.2. Класифікація форм забезпечення кредитних зобов'язань

Взагалі форми забезпечення кредитних зобов'язань можна класифікувати за різноманітними ознаками. Крім вищеперелічених класифікацій, виділяють такі:

1. Залежно від особи, яка надає забезпечення, всі форми забезпечення можуть бути поділені на:

- форми, де забезпечувальне зобов'язання надається і в разі необхідності виконується боржником;
- форми, де забезпечувальне зобов'язання надається і виконується третьою особою.

2. При застосуванні поручительства, гарантії і страхування виконання зобов'язання завжди забезпечує третя особа (гарант, поручитель, страхова компанія). Крім цього, участь третьої особи в забезпеченні кредитного зобов'язання можлива, коли заставодавцем є майновий поручитель.

3. Залежно від кількості учасників зобов'язальних відносин, вони поділяються на:

- двосторонні (банк – позичальник);
- тристоронні (банк – третя особа (поручитель, гарант, страхова компанія) – позичальник).

4. Залежно від особливостей оформлення забезпечувальних відносин у банківській практиці всі форми забезпечення поділяються на такі, що:

- оформляються окремим двостороннім договором (наприклад, при застосуванні таких форм забезпечення, як застава, гарантія, поручительство, страхування);

- оформляються шляхом включення в кредитний договір окремого пункту відповідного змісту (наприклад, при застосуванні такої форми забезпечення, як неустойка);

- оформляються тристороннім договором (банк – поручитель (гарант, страхова компанія) – кредитор).

5. Залежно від форми встановлення забезпечувальних відносин всі форми забезпечення кредитних зобов'язань у банківській діяльності поділяються на такі, що оформляються:

- простою письмовою угодою (неустойка, поручительство, гарантія, страхування, застава, крім застави нерухомого майна, транспортних засобів та космічних об'єктів);

- нотаріально посвідченою письмовою угодою (застава нерухомого майна, транспортних засобів та космічних об'єктів, а також за бажанням сторін при застосуванні інших форм забезпечення повернення кредиту).

6. За часом оформлення забезпечувальних відносин їх можна розподілити на такі, що оформляються:

- на стадії укладання кредитного договору;
- на стадії виконання кредитного договору;
- на стадії пролонгації кредитного договору;
- перед укладанням кредитного договору.

7. Залежно від способу встановлення всі забезпечувальні зобов'язання поділяються на:

- законні;
- договірні.

Законні – це форми забезпечення, які встановлюються законом та застосовуються незалежно від волевиявлення сторін, навіть коли боржник не знав про їхнє існування. Так, розмір неустойки в ряді випадків визначається законом чи підзаконним нормативним актом, який регулює конкретні правовідносини.

Договірні форми забезпечення – це всі форми забезпечення, передбачені чинним законодавством, що встановлюються за угодою сторін і застосовуються за бажанням кредитора. Тобто задоволення вимог кредитора за рахунок наданого на підставі договору позичальником чи третьою особою забезпечення – не обов'язок кредитора, а його право.

8. Залежно від моменту набрання чинності зобов'язання поділяється на зобов'язання, які набувають чинності:

- з моменту підписання письмової угоди про їхнє застосування чи з моменту набрання чинності кредитної угоди, якщо умову про забезпечення кредиту внесено до кредитного договору;

- з моменту нотаріального посвідчення забезпечувальної угоди, якщо така форма договору є обов'язковою для такого виду забезпечення чи бажаною для сторін зобов'язання;

- з моменту передачі предмета застави, якщо останній відповідно до закону чи договору повинен знаходитись у заставодержателя, а якщо таку передачу було здійснено до укладання договору – то з моменту його укладання.

До характерних рис форм забезпечення кредитних зобов'язань відноситься їхній безпосередній зв'язок з основним зобов'язанням – кредитною угодою.

За загальним правилом кредитний договір впливає на забезпечувальну угоду в кілька способів:

- по-перше, при припиненні дії кредитного договору припиняється дія забезпечувального зобов'язання, наприклад, застави чи поручительства;
- по-друге, при виконанні позичальником частини своїх зобов'язань за кредитним договором відповідно зменшуються кількісні характеристики забезпечувального зобов'язання;
- по-третє, визнання недійсним кредитного договору неминує зумовлює недійсність зобов'язання, що його забезпечує (при цьому підстави визнання кредитного договору недійсним значення не має).

Винятком із загального правила впливу кредитного договору на забезпечувальну угоду є гарантія банку (банківська гарантія), що як форма забезпечення повернення кредиту передбачена тільки в Цивільному кодексі України, але вже зараз широко застосовуються в банківській практиці.

Банківська гарантія є самостійним забезпечувальним зобов'язанням, що існує незалежно від кредитного договору.

Оскільки всі форми забезпечення повернення кредиту мають у кінцевому підсумку одну мету – примусити позичальника погасити кредит, незважаючи на різні механізми їхньої реалізації і спрямованість, часто використовується (що, власне, не заборонено) поєднання кількох форм забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, наприклад, неустойки і застави чи неустойки та гарантії.

9.7. Порядок формування та використання резервів для покриття втрат від кредитної діяльності банків

Порядок формування і використання резервів для покриття втрат від кредитної діяльності регламентується Національним банком України. Резерви

для покриття втрат від кредитної діяльності створюються для підвищення стабільності і надійності банківської системи, захисту інтересів клієнтів та є обов'язковими для комерційних банків. Вони створюються для відшкодування втрат тільки за основним боргом (рис. 9.3).

Рис. 9.3. Структурування активів за ознакою створення резерву

Процес формування резерву починається з оцінювання якості кредитного портфеля банку – класифікація кредитів. За певними критеріями кожний кредит відносять до однієї з кількох груп (категорій), диференційованих за рівнем кредитного ризику та розмірами можливих втрат. Нарахування до резерву здійснюється встановленими для кожної групи нормами відрахувань, визначеними у відсотковому відношенні до суми кредитів цієї групи. Критерії оцінки кредитів, кількість категорій та розміри відрахувань за кожною категорією на міжнародному рівні не стандартизовані, тому визначаються центральним банком кожної країни самостійно залежно від економічних умов та ситуації і можуть бути переглянуті з часом.

З метою розрахунку резерву під кредитні ризики банки здійснюють класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно

від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитної операції. За результатами класифікації кредитного портфеля визначається категорія кожної кредитної операції: «стандартна», «під контролем», «субстандартна», «сумнівна» чи «безнадійна».

Класифікація кредитних операцій – це оцінювання рівня ризику за кожною кредитною операцією з урахуванням фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та рівня забезпечення кредитної операції.

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить **валовий кредитний ризик для кредитора**.

Для цілей розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначається **чистий кредитний ризик** (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику, класифікованого за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення.

Банки зобов'язані створювати та формувати резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Створювані резерви залежно від характеру позики поділяються на два види: загальний і спеціальний (рис 9.4).

Аналіз кредитного портфеля та класифікація кредитних операцій (валового кредитного ризику) здійснюється за такими критеріями:

- оцінювання фінансового стану позичальника;
- стан обслуговування позичальником (контрагентом банку) кредитної заборгованості за основним боргом і відсотків (комісій та інших платежів з обслуговування боргу) за ним у розрізі кожної окремої заборгованості й спроможність позичальника надалі обслуговувати цей борг;
- рівень забезпечення кредитної операції.

Для нарахування резервів комерційні банки здійснюють класифікацію

наданих кредитів і оцінювання кредитних ризиків з урахуванням таких критеріїв:

Оцінювання фінансового стану позичальника

Оцінювання погашення позичальниками кредиторської заборгованості та процентів за основним боргом

<p>—Клас А – фінансова діяльність добра є можливість надавати кредити;</p> <p>—Клас Б – фін. діяльність добра з тенденцією до погіршення;</p> <p>—Клас В – фін. діяльність задовільна з тенденцією до погіршення;</p> <p>—Клас Г - фін. діяльність погана з тенденцією до погіршення;</p> <p>—Клас Д – фін. діяльність збиткова.</p>	<p>Добре – заборгованість сплачується в строк і повністю;</p> <p>Слабке – є прострочена заборгованість не більше 90 днів і пролонгована заборгованість понад 90 днів, які погашаються;</p> <p>Недостатнє – прострочена заборгованість понад 90 днів, проценти не сплачуються.</p>
--	---

Рівень резерву за основними позиками поділяється на:

- стандартні кредити – 1% від суми кредиту;
- під контролем – 5% від суми кредиту;
- субстандартні – 20% від суми кредиту;
- сумнівні – 50% від суми кредиту;
- безнадійні – 100% від суми кредиту.

Рис. 9.4. Види резервів під кредитні операції.

Відповідно до критеріїв здійснюється класифікація кредитного портфеля за ступенем ризику і визначається категорія кредитної операції (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Структурування кредитного портфелю за ступенем ризику

Класи позичальників	Обслуговування боргу позичальником		
	Добре	Слабке	Незадовільне
А	Стандартна	Під контролем	Субстандартна
Б	Під контролем	Субстандартна	Субстандартна
В	Субстандартна	Субстандартна	Сумнівна
Г	Сумнівна	Сумнівна	Безнадійна
Д	Сумнівна	Безнадійна	Безнадійна

Під час визначення чистого кредитного ризику для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику окремо за кожною кредитною операцією зменшується на вартість прийнятного забезпечення.

Предмети застави беруться до розрахунку резерву під кредитні ризику за такими коефіцієнтами (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Коефіцієнти врахування застави для розрахунку резерву під кредитні ризику

Класифіковані кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення (застави), що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією										
	У валюті, що відповідає валюті наданого кредиту або ВКВ	У валюті, що є відмінною від валюті наданого кредиту	банківських металів	державних цінних паперів	недержавних цінних паперів	нерухомого майна, що належить до житлового фонду, іпотечних облігацій та іпотечних сертифікатів	іншого нерухомого майна	майнових прав на майбутнє нерухоме майно, що належить до житлового фонду (береться до розрахунку) протягом 2 років з дати отримання кредиту	рухомого майна, дорогоцінних металів	інших майнових прав	
Стандартна	100	90	80	100	40	70	50	50	50	50	30
Під контролем	100	90	80	80	20	70	50	50	40	40	20
Субстандартна	100	90	60	50	10	40	40	40	20	20	10
Сумнівна	100	90	20	20	0	20	20	20	10	10	5
Безнадійна	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Сума заборгованості за якою нараховується резерв корегується (зменшується) по кожному позичальнику:

- на суму гарантій Кабінету міністрів України.
- на суму гарантій іноземних банків, які зареєстровані як юридичні особи і відносяться до категорії А (Великобританія, Німеччина, Японія тощо).
- на суму застави майна та майнових прав (враховується не більше, ніж 50% вартості, зазначеної у договорі застави).

На підставі класифікації валового кредитного ризику та враховуючи прийнятне забезпечення, банк визначає чистий кредитний ризик за заборгованістю за кожною кредитною операцією і зважає його на встановлений коефіцієнт резервування.

Використання комерційними банками резервів на покриття кредиторської заборгованості здійснюється:

- безнадійна заборгованість позичальників, які визнані банкрутами. У разі, якщо комерційний банк надав кредит позичальнику, проти якого порушено справу про банкрутство до укладеної угоди й інформація була оприлюднена пізніше, безнадійна заборгованість погашається за рахунок загального резерву;

- заборгованість, яка забезпечена заставою погашається в першу чергу, якщо частина заборгованості не погашається виручкою від реалізації заставленого майна – проводиться списання зі спеціального резерву;

- безнадійна заборгованість, яка виникає через неспроможність позичальника погасити її з огляду на форс-мажорні обставини. Безнадійна заборгованість підприємств, на майно яких не може бути звернене стягнення, списується зі спеціального резерву, якщо протягом 30 днів не буде відшкодована за рахунок бюджету чи інших коштів;

- заборгованість фізичних осіб, які визнані судом безвісти відсутніми або померлими, – зі спеціального резерву. Заборгованість фізичних осіб, стосовно яких слідчими органами порушено справу про розшук, – списання зі спеціального резерву, якщо протягом 180 днів з дня оголошення розшуку місце їхнього перебування не встановлено;

- заборгованість юридичних осіб, до керівників яких органами слідства оголошений розшук – списання зі спеціального резерву, якщо протягом 180 днів з дня оголошення розшуку місце їхнього перебування не встановлено;

- заборгованість за договорами, визнаними в судовому порядку недійсними з вини позичальника, – зі спеціального резерву, якщо позичальник не погашає її протягом 30 днів з дня рішення суду;

- заборгованість за договорами, визнаними в судовому порядку недійсними з вини як банку, так і позичальника, – із загального резерву, якщо вона не повернена протягом 30 днів.

Комерційні банки можуть самостійно списувати безнадійну заборгованість згідно рішенням Правління – за рахунок загального резерву, але не пізніше останнього робочого дня року, в якому ця заборгованість визнана безнадійною.

Банківський нагляд постійно проводить перевірку правильності операцій щодо класифікації кредитів, формування та використання резервів на покриття втрат від кредитної діяльності.

Банки забезпечують постійний контроль за дотриманням позичальниками умов кредитної угоди: цільовим використанням кредиту, своєчасністю і повнотою погашення позик та ін. В разі порушення умови цільового використання кредиту банк може застосовувати до клієнта штрафні санкції.

При несвоєчасності погашення позики банк стягує, крім передбачених відсотків, пеню у встановленому розмірі від суми прострочення за кожен її день.

Санкції можуть застосовуватися і до комерційних банків у разі порушення кредитної дисципліни, наприклад, при несвоєчасності надання позики позичальником може стягуватися пеня у встановленому розмірі за кожен день відстрочення.

9.8. Кредитна політика банківських установ

У сучасній теорії банківської справи кредитна політика розглядається з двох позицій: макроекономічної та мікроекономічної. **Кредитна політика держави** – система заходів центрального банку та держави у кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу і досягнення інших економічних та соціальних цілей. **Кредитна політика банку** – сукупність заходів та дій щодо формування складу кредитного портфеля і контролю над ним як єдиним цілим, а також встановлення стандартів для прийняття конкретних рішень.

Основне призначення політики в банку – це забезпечення послідовності дій і дотримання надійності та чіткості позитивної практики в роботі. Принципів обраної політики повинні дотримуватися всі – від голови правління банку до окремо взятого співробітника. Отже, політика в контексті банківської справи – це спосіб виконання послідовно пов'язаних дій, де принципи являють собою основу її визначення і спосіб її здійснення. Кредитна політика – це лише одна зі сторін широкого спектра політики, яку проводять банки у своїй діяльності.

Ці твердження характеризують різні рівні кредитної політики. Якщо перше визначення характеризує макроекономічний рівень, яким виступає держава в особі центрального банку, то суб'єктом кредитної політики іншого твердження є мікроекономічний рівень, суб'єктом якого виступають комерційні банки.

Відмінністю кредитної політики від фінансової, податкової, бюджетної та інших видів економічної політики є те, що кредитна політика – це політика, яка пов'язана з рухом кредиту, а, отже, з організацією процесу кредитування. З іншого боку, кредитна політика виступає складовою частиною банківської політики, яка охоплює, крім кредитної, депозитну, валютну, процентну й інші види політики, які виражають основні функції комерційних банків. У цій частині кредитна політика на макроекономічному рівні підпорядкована державному грошово-кредитному регулюванню, розробка і втілення якої покладені на центральний банк.

Мета кредитної політики на макроекономічному рівні – грошово-кредитне збалансування економіки, яка виявляється у стимулюванні нагромаджень та інвестицій, структурній перебудові економіки та підтриманні інфляції на допустимому з точки зору розвитку економіки рівні. Формою реалізації кредитної політики в цьому контексті є управління кредитним механізмом і особливо його елементом – грошово-кредитним регулюванням.

Тактика кредитної політики на макроекономічному рівні полягає в розробці економічних методів і форм державного грошово-кредитного регулювання, які залежать від особливостей економічних процесів на тому чи іншому етапі розвитку.

Кредитна політика на мікроекономічному рівні щодо стратегії вбирає у себе пріоритети, принципи і цілі конкретного банку на кредитному ринку. Вона визначається: по-перше, вибором клієнтів та кредитних інструментів (сегментування ринку); по-друге, нормами і правилами, які регламентують практичну діяльність банківського персоналу; по-третє, компетентністю керівництва банку й рівня кваліфікації персоналу, який займається питаннями кредитування. *Тактика кредитної політики* охоплює конкретні інструментарії, які використовуються конкретним банком для реалізації його стратегічних цілей при здійсненні кредитних операцій, напрямки їхнього вдосконалення, порядок організації кредитного процесу. Таким чином, кредитна політика створює необхідні загальні передумови для ефективної роботи персоналу кредитного підрозділу банку, зменшує ймовірність помилок і прийняття нерациональних рішень.

На вибір стратегічних цілей кредитної політики вітчизняного кредитного ринку впливають, перш за все, з одного боку, структура банківської системи в регіональному аспекті та привабливість вітчизняної економіки – з іншого.

Розробка кредитної політики на мікроекономічному рівні є особливо важливою в умовах адаптування банків до складних і постійно змінних умов економіки, що відображається відповідною структурою документа про кредитну політику (рис. 9.5).

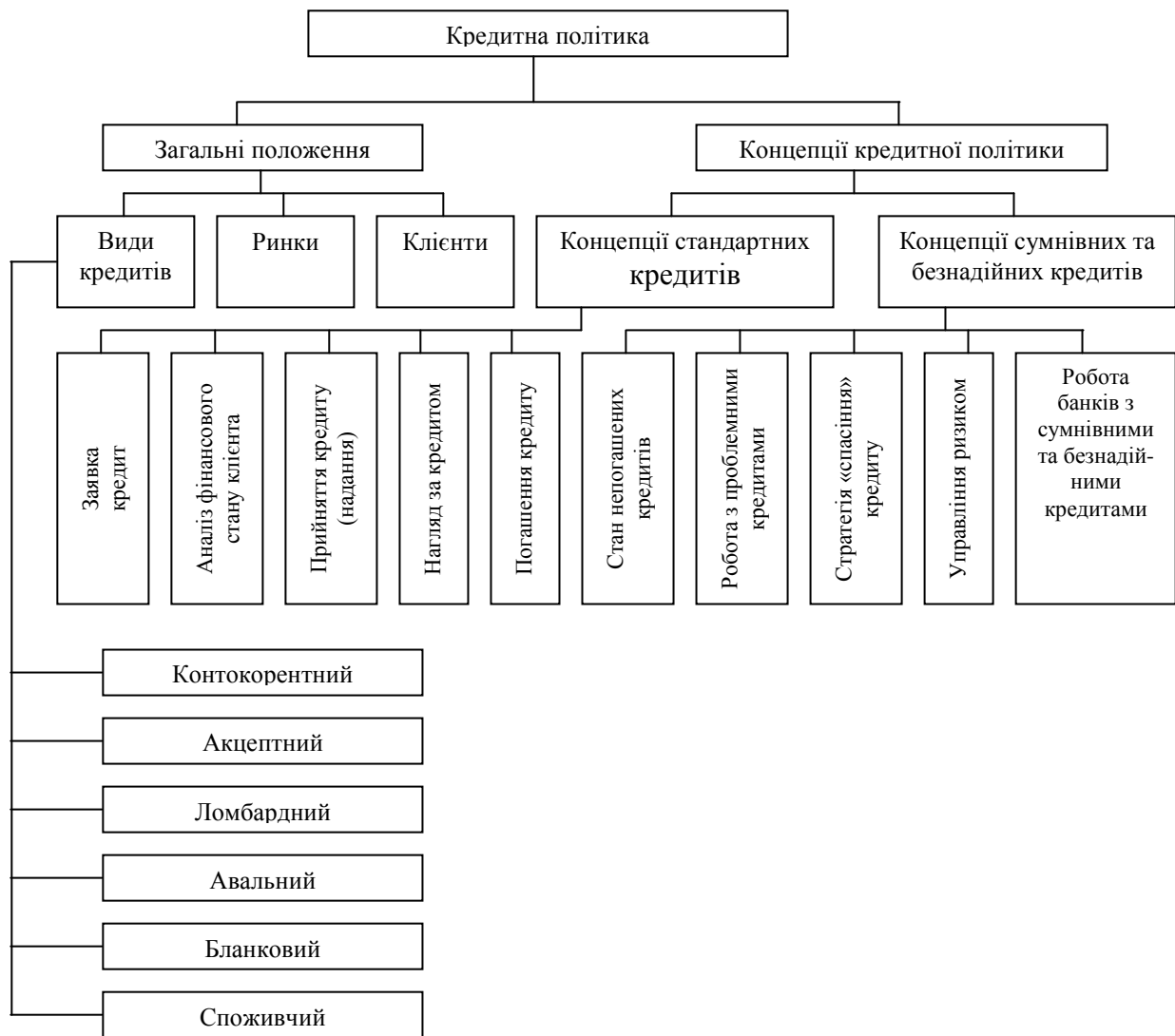

Рис. 9.5. Структура кредитної політики банку

Це передусім стосується банків в умовах переходу до ринку, коли перед ними виникають серйозні проблеми: розробка концепції ризику, визначення потенційних збитків за позиками та ролі кредитора у системі договірних відносин банк – боржник, ступінь концентрації кредитів, вплив змін економічної політики на доходи боржників, а також правове регулювання застави за сумнівними та безнадійними кредитами. Що найбільш важливо, розробка та прийняття кредитної політики зумовлює необхідність визначення рівня допустимості ризику з точки зору прибутковості й ефективності роботи банку, враховуючи при цьому потребу ринку, на якому працює банк. Кредитна політика немовби створює кредитну мову банку загалом, і ця мова дуже

важлива для підтримання наступництва відповідно до зростання та розвитку самого банку.

Розробка кредитної політики повинна починатися із загального контексту, в якому визначаються загальні характеристики видів кредиту, які пропонуються банком, характеристику клієнтів і ринків на яких ці кредити будуть поширювати відповідно до останніх стратегічних рішень, прийнятих у банку. В ньому також може визначитися напрямок галузевого кредитування, а також окремих категорій клієнтів.

Найважливішим етапом розробки кредитної політики є розробка основних концепцій кредитної політики, які, як правило, складаються з двох розділів. Перший розділ охоплює прийняття рішень щодо видання стандартних кредитів, а другий – перелік процедур щодо сумнівних та безнадійних кредитів, а також питання управління кредитними ризиками.

Розроблені концепції з надання кредитів доцільно втілити у технологічні карти операцій з кредитування. Основне їхнє призначення полягає в деталізації етапів кредитування, головних напрямків роботи і конкретних завдань, а також завдання, обов'язки та відповідальність окремих посадових осіб, які забезпечують реалізацію конкретних етапів кредитування.

Порядок надання кредитів охоплює, як правило, такі сторони, як подачу заявки на кредит, її обробку, процес кредитного аналізу, загальні правила нагляду за кредитом, обмін кредитною інформацією з іншими банками та клієнтами. До іншого розділу можна зарахувати оцінку стану та перевірки цільового використання наданих кредитів, стан непогашених боргових зобов'язань, сумнівні активи і процес вилучення коштів, а також управління кредитними ризиками.

Кредитна політика банку визначає кредитну діяльність банку, його «цільові ринки» і клієнтуру, а також допустимі і недопустимі ризики. Співробітники кредитного чи ресурсного відділу повинні відіграти подвійну роль – роль продавця кредитних ресурсів і роль експерта при наданні кредиту. Після ідентифікації потенційного боржника співробітники кредитного відділу

починають процес прийняття рішення про надання кредиту відповідно до кредитної політики безпосередньо через одержання інформації у боржника про мету одержання позики. На основі цієї інформації визначається вид кредиту (кредитування обігових коштів, контокорентний кредит, інвестиційний та ін.), його суму та термін.

Після того, як заявка на кредит прийнята, тобто проведений попередній аналіз відповідності надання позики з реаліями діяльності банку, проводять аналіз джерел погашення кредиту. В процесі проведення аналізу виявляють первинні та вторинні джерела погашення, що дає змогу охарактеризувати клієнта з точки зору надання кредиту чи відхилення заявки на його одержання. З метою визначення можливості погашення кредиту необхідно встановити слабкі і сильні сторони клієнта, оцінити заявку клієнта з точки зору його діяльності, кваліфікації керівництва, інформацію про клієнта і практику роботи. Потрібно пам'ятати, що мета кредиту та його погашення взаємно переплітаються, тому знання суті кредиту дає змогу і банкіру, і боржнику долучити умови погашення кредиту до його мети. В процесі аналізу необхідно провести детальний аналіз циклів обороту активів – формування товарних запасів, процес виробництва, відвантаження продукції, дебіторську заборгованість, реалізацію продукції – для того, щоб визначити, які статті балансу можуть бути спрямовані на погашення позики.

Розробка внутрішніх нормативних документів комерційного банку, що регламентують порядок організації та управління кредитним процесом, є одним з найважливіших етапів кредитного процесу. Адже тут закладаються основоположні вимоги, способи та методи організації чи управління, які в кінцевому результаті вплинуть на ефективність кредитного процесу.

За ступенем застосування нормативні документи, що регламентують організацію кредитного процесу, можна поділити за рівнями їхнього використання структурами банку, а саме документи, що регламентують основні напрямки та застосування кредитної політики вищими керівними структурами

чи керівниками, та документи, які регламентують здійснення кредитного процесу нижчими ланками комерційного банку.

Основні положення кредитної політики доводяться до низових ланок, що як правило, є основними виконавцями здійснення кредитного процесу. Від них, в кінцевому результаті залежить якість кредитного портфелю банку. Успіх управління кредитним процесом визначається практичними діями банківського персоналу, який інтерпретує та запроваджує у практику основи кредитної політики комерційного банку на усіх етапах кредитного процесу.

Підготовка основ кредитної політики дає змогу керівництву банку виявити сильні та слабкі сторони діяльності, позиції у ставленні до конкурентів, визначити загальну лінію поведінки на кредитному ринку і забезпечити однаковий підхід до клієнтів працівниками різних ієрархічних рівнів комерційного банку.

Крім цього, розробка основ кредитної політики обов'язково повинна охоплювати певні стратегії по управлінню кредитним процесом, які відображаються у Керівництві із застосування кредитної політики. Основним завданням подібного керівництва є забезпечення на нормативно-методичному та методологічному рівнях стратегічних напрямків діяльності банку у сфері кредитування. Підготовкою цього документа має займатись спеціальний підрозділ банку – комітет з кредитної політики, який також функціонально зобов'язаний організувати контроль за виконанням вимог цього документа.

Зазначене керівництво, як правило, є конфіденційним документом, оскільки він вміщує стратегію та методи банківської кредитної політики, і навіть у середині банку доводиться лише до відома працівників, які безпосередньо приймають участь у кредитному процесі. Загалом у Керівництві із застосування кредитної політики знаходять своє відображення усі основні етапи кредитного процесу, починаючи від формування портфелю кредитних заявок і аналізу кредитоспроможності потенційного позичальника до кредитного аналізу й аудиту, включаючи процес компенсації кредитних втрат комерційного банку.

Цей документ виступає основою для контролю і нагляду за організацією кредитного процесу в банку, довідковим матеріалом та інструкцією для працівників кредитного відділу за всіма аспектами кредитування, інструментом контролю за виконанням вимог інструкцій з кредитування для керівників кредитних відділів, визначає вимоги, на основі яких здійснюється перевірка працівниками відділу кредитного аналізу й аудиту, спрощує внесення коректив у поточну кредитну політику та організацію кредитного процесу і порядок його управління.

Вирішальну роль для організації ефективного управління кредитним процесом відіграють внутрішні документи банку, що регламентують організацію кредитних відносин банку з клієнтами. Саме внутрішньобанківські положення мають вміщувати докладні процедури розгляду кредитної заяви, вивчення кредитоспроможності позичальника, достатності, ліквідності та прийнятності застави, визначення вартості кредиту, його супроводу і моніторингу.

Комплекс внутрішніх положень, як правило, вміщує:

- порядок надання кредитів юридичним особам за різними видами кредитних рахунків;
- порядок надання юридичним особам довгострокових (інвестиційних) кредитів;
- порядок надання кредитів фізичним особам;
- методичні вказівки з вивчення кредитоспроможності юридичних та фізичних осіб – позичальників;
- методичні вказівки щодо застосування форм забезпечення виконання зобов'язань клієнтами з повернення кредитів;
- положення з контролю за здійсненням ризикових операцій;
- рекомендації щодо вивчення якості кредитного портфелю і вжиття заходів для її підвищення та ін.

Перелік внутрішньобанківських положень може бути розширений або звужений, але до нього обов'язково мають ввійти докладні процедури з

порядку оформлення, надання, погашення усіх видів кредитів, включаючи роботу з проблемними кредитами. Ці положення не мають суперечити з чинними положеннями та інструкціями Національного банку України. Лише за наявності внутрішньобанківських положень можна у наступному дати оцінку правильності прийнятих рішень і відповідальності осіб, які порушили встановлені процедури при здійсненні кредитного процесу комерційного банку.

Якість внутрішньобанківських положень потребує оперативного внесення до них доповнень у зв'язку зі змінами нормативної бази та нормативних документів Національного банку України, що регламентують кредитні операції.

Запитання для самоконтролю

1. Які основні принципи та умови кредитування банками клієнтів в сучасних умовах?
2. Що являють собою суб'єкти та об'єкти кредитування?
3. Які напрямки економічної та правової роботи банків з позичальниками?
4. Який зміст і значення кредитної угоди для організації кредитних відносин?
5. Охарактеризуйте порядок видачі позик, їхнє документальне оформлення та скерування.
6. У чому полягає суть кредитного механізму і його елементів?
7. З яких етапів складається кредитний процес?
8. Які вимоги до позичальників виставляє комерційний банк при розгляді можливості надання позики?
9. Як визначаються строки та порядок погашення позик?
10. Що таке плата за кредит і які фактори на неї впливають?
11. Який порядок визначення, нарахування та сплати відсотків?
12. Як визначаються умови і порядок відстрочення погашення позик?
13. Яких видів бувають кредитні ризики і які методи управління ними?
14. Які методи управління кредитним ризиком на мікрорівні та на макрорівні?
15. У чому полягає кількісна та якісна характеристика позичальника при оцінюванні його кредитоспроможності?
16. Як класифікують позичальників щодо оцінювання їхнього фінансового стану?
17. Охарактеризуйте форми забезпечення своєчасності й повноти повернення позик.
18. Охарактеризуйте традиційні й нетрадиційні форми забезпечення повноти та своєчасності повернення позик.
19. Який порядок формування та використання резервів для покриття втрат від кредитної діяльності банків?
20. У чому полягає економічна робота банків з «кредитним портфелем»?
21. У чому полягають макроекономічний та мікроекономічний аспекти кредитної політики?
22. Як кредитна політика впливає на банківське кредитування?

РОЗДІЛ 10

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАЦІЙ З НАДАННЯ І ПОГАШЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРЕДИТУ

10.1. Бланковий кредит та кредит під заставу цінних паперів

Бланковий кредит – це вид банківського кредиту, що не забезпечений реальними цінностями.

Відповідно до ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк має право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів.

Банк може надавати бланковий кредит у межах наявних ресурсів без застави майна чи інших видів забезпечення – тільки під зобов'язання повернути кредит із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах.

Цей вид кредиту не має конкретного забезпечення і тому надається, як правило, першокласним за кредитоспроможністю клієнтам, з якими банк має давні зв'язки і не має претензій за оформленими раніше кредитами. Кредит видається ним для задоволення потреби в додаткових коштах, яка виникла у ході здійснення виробничого процесу, і має переважно короткотерміновий характер (від одного до трьох місяців). Оскільки позика видається без забезпечення її повернення відповідними зобов'язаннями (у вигляді застави, гарантії, страхування), тобто на довірі до клієнта, то процентна ставка встановлюється на вищому рівні, ніж за іншими кредитами.

Для оформлення кредиту підприємство подає у банк клопотання-заяву, де вказуються ціль, розмір і термін, на який він запрошується, баланси для визначення кредитоспроможності та проект кредитного договору. Ні обґрунтування причини виникнення потреби в кредиті до його видачі, ні цільове його використання надалі банк не перевіряє. Валюта позики

спрямовується або на поточний рахунок позичальника, або безпосередньо на здійснення платежу за пред'явленими розрахунково-грошовими документами. Позика оформляється терміновим зобов'язанням на конкретний термін погашення, при настанні якого стягується з поточного рахунка позичальника. За кожен день прострочення погашення позичкової заборгованості (і процентів за кредит) банком стягується пеня в розмірі, визначеному кредитним договором. Сам факт виникнення у позичальника простроченої заборгованості за виданим бланковим кредитом може відобразитися на зниженні довіри банку до клієнта і відмови надалі в наданні йому подібних кредитів.

В умовах ринкової економіки більшість підприємств володіє значною кількістю цінних паперів, які можуть бути використані для забезпечення банківських кредитів. Кредити під заставу цінних паперів – зручна форма кредитних відносин між кредитором і позичальником, оскільки вони ґрунтуються на доволі нескладній операції прийому в заставу та визначенні вартості цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави незначні. Також простою є оцінювання їхньої заставної вартості, яке звичайно проводиться на фондовій біржі.

В забезпечення кредиту як об'єкт застави позичальником можуть бути представлені різного роду цінні папери: акції, облігації, короткотермінові казначейські зобов'язання, векселі, депозитні сертифікати. При цьому до застави приймаються як іменні цінні папери, так і на пред'явника.

Застава цінних паперів здійснюється на умовах закладу з передачею заставлених цінних паперів на зберігання банку. Отримувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших підприємств і банків, а також держави. Власні акції та облігації підприємства-позичальника не приймаються банком у забезпечення позики.

Перед видачею позик під цінні папери банк має взяти до уваги ряд чинників:

- 1)якість цінних паперів, які заставляються (тобто справжність і

платоспроможність відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»);

2) можливість реалізації цінних паперів на вторинному ринку як об'єктів застави, тобто ліквідність цінних паперів (наприклад, за умовами випуску не підлягають реалізації на фондовій біржі цінні папери пайових товариств і акціонерних товариств закритого типу);

3) платоспроможність банку, фірми, акціонерного товариства й інших організацій, які випустили цінні папери (чим вища їхня репутація або чим стабільніше дохід, який виплачується за цінними паперами, тим стійкіший курс цінних паперів і вища їхня реалізованість);

4) наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їхнє котирування на фондовій біржі.

Для одержання позички позичальник подає до банку заяву разом з реєстром цінних паперів, які передаються в заставу.

При позитивному вирішенні питання про видачу позики укладаються кредитний договір і договір застави.

Розмір кредиту, який видається під заставу цінних паперів, встановлюється у відповідному відсотку від їхньої заставної вартості. Цей відсоток визначається ступенем ризику для банку за кожним цінним папером, що виступає як забезпечення кредиту. Так, зокрема, на практиці обсяг позики, яка видається під заставу державних цінних паперів, встановлюється в розмірі 90% їхньої заставної вартості; під банківські акції, зареєстровані на фондовій біржі, він може коливатися на рівні 70–80%, а під котирувані цінні папери підприємств – на рівні 60–70% їхньої заставної ціни.

При непогашенні позичальником заборгованості за позикою у встановлений термін заставлені в забезпечення кредиту цінні папери у встановленому порядку переходять у власність банку. Банк може ці папери залишити за собою або продати їх за діючим курсом і погасити позичку клієнта.

10.2. Контокорентний кредит і овердрафт

Однією з форм організації кредитних відносин банків з позичальниками є контокорентний кредит. Цей кредит має багатоцільовий характер. Він надається на розрив у платіжному обороті клієнта, коли його поточні фінансові потреби перевищують наявні у нього власні ресурси.

Контокорентний кредит – це кредит банку, що надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, який не перевищує встановлений ліміт (кредитну лінію).

Для отримання кредиту відкривається контокорентний рахунок, на якому щоденно відображаються всі платежі клієнта і надходження коштів на його адресу.

Контокорентний рахунок – це єдиний активно-пасивний рахунок. З нього проводяться практично всі платежі (за дебетом), включаючи оплату розрахункових документів за різні види товарно-матеріальних цінностей і послуг, чеків на заробітну плату, доручень за платежами в бюджет та ін. У кредит рахунка зараховується вся виручка, яка належить підприємству, від реалізації продукції та надання послуг. У кредит рахунка також надходять інші платежі, включаючи погашення заборгованості за товарними і нетоварними операціями, пені, штрафи, неустойки та ін. Оскільки весь платіжний оборот концентрується на контокорентному рахунку, поточний рахунок позичальника закривається.

Сальдо на контокорентному рахунку може бути дебетовим і кредитовим. Дебетове сальдо свідчить про те, що у позичальника тимчасово відсутні власні грошові кошти для здійснення платежів і йому виданий кредит. Кредитове сальдо, навпаки, показує, що надходження власних грошових коштів перевищує потребу в поточних платежах, клієнт не має потреби у кредиті і, власне, надав кредит банку. Кредитове сальдо дає підстави для сплати процентів на користь клієнта. Плата за це сальдо практично відповідає розміру процентів за рахунками до запитання.

Контокорентний рахунок банк відкриває таким клієнтам, з якими він має тривалі та стійкі відносини і які відчують постійну потребу в банківському кредиті.

З метою забезпечення банківської ліквідності контокорентний кредит надається переважно для фінансування поточного виробництва й обігу і не пов'язаний з фінансуванням інвестицій.

Кредитування за контокорентним рахунком є достатньо ризиковою формою кредитування. А тому плата за користування кредитом за контокорентом через вищий борговий ризик трохи вища, ніж за іншими короткотерміновими кредитами. Позичковий процент встановлюється індивідуально для кожного позичальника і є договірним. Крім процентів за операціями, банки нараховують також комісійні за послуги.

Контокорентний кредит може надаватися як із забезпеченням, так і без нього.

Кредитування здійснюється в межах кредитної лінії (ліміту). Її розмір встановлюється на рік на основі балансових даних позичальника про розміщення оборотних коштів і наявних у його розпорядженні джерел формування.

У кожному конкретному випадку режим перевищення кредитної лінії може бути різним. Кожний банк самостійно регулює свої взаємовідносини з клієнтом, диференціює кредитні відносини залежно від кредитоспроможності позичальника, попереднього досвіду роботи з ним, ступеня довіри, обсягу перевищення кредитної лінії.

На практиці можлива ситуація, коли обумовленого у кредитному договорі ліміту кредитування не вистачає для покриття сильно збільшеного негативного сальдо між вимогами і зобов'язаннями позичальника. У таких випадках банк може без укладення спеціальної угоди дозволити своїм найбільш надійним клієнтам незначне короткотермінове розширення короткотермінового кредиту в межах встановленого терміну користування цим кредитом. Якщо ж наявність дебетового залишку перетворилася на систему, то банк з'ясовує причини цього

явища і, залежно від їхнього характеру, може за необхідності укласти нову угоду, але вже на умовах стягнення більш високих комісійних платежів.

Погашення кредиту за контокорентним рахунком здійснюється шляхом зарахування коштів, які надходять у кредит цього рахунка.

Використання позичальником контокорентного кредиту не виключає оформлення ним у банку інших кредитів, якщо очікується тимчасове збільшення потреби в залучених коштах, яка перевищує встановлений ліміт за контокорентним рахунком.

Оскільки контокорентний рахунок використовується для раціоналізації платіжного обороту, то контокорентний кредит за своєю природою – це бланковий кредит, призначений для покриття від'ємного сальдо рахунка, тобто при перевищенні зобов'язань клієнта над його вимогами. І, відповідно, контокорентний рахунок у першу чергу має відкриватися підприємствам з винятково високою кредитною репутацією, а потім вже клієнтам, що надали як забезпечення лімітованої величини дебетового сальдо рахунка гарантії третіх осіб, договору застави цінних паперів або певної частини майна й ін.

Правильний перебіг контокорентних відносин характеризується особливим договором між банком і клієнтом. Суттєвим пунктом у договорі є не обумовлене ніяким терміном право банку на закриття цього рахунка.

Розрахунки за контокорентний кредит проводяться, як правило, щомісячно. При цьому підсумовуються дебетові сальдо за той період, що минув, і визначається фактична сума використаного кредиту. Ця величина застосовується в розрахунках відсотків за кредит.

При укладенні банком договору з клієнтом слід передбачити розмір відсотків як компенсацію витрат з мобілізації грошових коштів для кредитування, а також комісійні платежі як плату за ризик і згоду на надання кредиту.

У кредитному договорі може передбачатися й плата клієнту за кредитові сальдо за контокорентним рахунком. Відсотки обчислюються на основі суми фактично використаного кредиту. Комісійні платежі звичайно розглядаються як

додаткова плата за користування позикою і встановлюються у вигляді визначеного відсотка від загальної суми кредиту, визначеної договором (приблизно 1 – 7%).

Відсотки за контокорентним кредитом обчислюються за наступною формулою:

$$Pn = (Do \times Z \times \Pi) : (360 \times 100), \quad (10.1)$$

де Pn – сума відсотків за кредит;

Do – сума дебетових сальдо за розрахунковий період;

Z – процентна ставка;

Π – кількість днів, коли в розрахунковому періоді було дебетове сальдо за рахунком.

Окремим різновидом контокорентного кредиту є овердрафт.

Овердрафт (англ. overdraft) – це короткотерміновий кредит, що надається надійному клієнту понад залишок коштів на його поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунка.

Суть овердрафту полягає в тому, що банк може оплачувати розрахункові документи клієнта на суми, що перевищують кредитовий залишок на його поточному рахунку, в результаті чого утворюється дебетове сальдо, тобто видається кредит.

Банки надають клієнтам такі кредити з метою оптимізації платіжного обороту і виконання в повному обсязі зобов'язань клієнтів за поточними платежами. При цій формі поточний рахунок клієнта не тільки зберігається, а й на ньому дозволяється мати дебетове сальдо.

Це означає, що, не відкриваючи кредитного рахунка, клієнт понад свої залишки і надходження коштів на поточний рахунок отримує право на додаткову оплату розрахункових документів і чеків за рахунок ресурсів банку.

Таке від'ємне сальдо на цьому рахунку називається овердрафтом, а його розмір визначається в договорі між банком і клієнтом. Як правило, в угоді між банком та клієнтом встановлюється максимальна сума овердрафту – ліміт, який

визначається банком на основі ретельного аналізу майбутніх грошових надходжень і платежів, бізнес-планів та планів реалізації продукції фірми-позичальника.

При овердрафті банк, у межах узгодженого ліміту, проводить платежі за клієнта на суму, що перевищує залишок коштів на його рахунку; в результаті на рахунку позичальника виникає дебетове сальдо, яке виражає суму його заборгованості перед банком. Такі кредити мають здебільшого короткотерміновий характер, завдяки їм клієнти здійснюють поточні платежі, які тимчасово перевищують надходження коштів на поточний рахунок.

При овердрафті на погашення заборгованості спрямовуються всі суми, що зараховуються на поточний рахунок клієнта, тому обсяг кредиту постійно змінюється в міру надходження і витрачання коштів. У результаті кредитове сальдо за рахунком клієнта може періодично змінюватись на дебетове, і навпаки. В принципі банки можуть допускати тривалу наявність дебетового сальдо на рахунках для надійних клієнтів. Однак при цьому вони посилюють контроль за діяльністю позичальників і загальним станом їхньої платоспроможності.

Фактичне використання позичкових коштів відображається на окремому кредитному рахунку. Якщо сума платежу, зазначена у платіжному документі клієнта, перевищує залишок коштів на поточному рахунку, то різниця (дебетове сальдо) автоматично оплачується банком за рахунок кредиту, але в межах невикористаного ліміту. Робиться проводка: дебет кредитного рахунка – кредит поточного рахунка. Якщо сума платежу перевищує залишок ліміту кредитування, то платіж банком не проводиться.

Основною перевагою овердрафту, крім економії витрат, пов'язаних з оформленням видач звичайних позик, є те, що клієнт, власне кажучи, платить за фактичне користування кредитом, оскільки банки, як правило, практикують щоденне нарахування процентів на суму непогашеного залишку. Нарухування платежів за користування кредитними ресурсами починається від часу списання суми овердрафту з рахунка клієнта і завершується в момент повного

погашення заборгованості.

Овердрафт є найбільш зручним методом кредитування, що дає змогу клієнту вирішувати проблеми фінансування короткотермінової заборгованості в періоди, коли його витрати тимчасово перевищують надходження коштів на рахунок.

Правом на отримання овердрафтного кредиту користуються клієнти банку, які мають стійкий фінансовий стан і уклали з банком відповідний договір.

Слід зазначити, що контокорентний кредит і овердрафт надаються у комплексі з розрахунково-касовим обслуговуванням тільки фінансово стійким підприємствам, котрі не допускали випадків прострочення повернення кредитів і несвоєчасної сплати відсотків, здійснюють прибуткову діяльність, стабільну виробничу або торговельну діяльність, що характеризується швидким обертанням коштів, мають постійні замовлення на виробництво та реалізацію продукції. Механізм надання і контокорентного кредиту, і овердрафту передбачає наявність постійних ділових взаємовідносин між банком та клієнтом, повну поінформованість банку щодо стану справ свого позичальника та високий рівень довіри до нього.

У нашій країні овердрафт розвивається порівняно швидко, але його питома вага в кредитному портфелі банків поки що незначна.

10.3. Консорціумний та паралельний кредит

Впровадження ринкових основ економіки і комерціалізація діяльності банків вимагають розвитку нових форм надання кредиту та більш різноманітних форм банківського співробітництва. З метою акумуляції кредитних ресурсів як в національній, так і в іноземній валюті для здійснення кредитування програм зі значними обсягами, зменшення кредитних ризиків, дотримання нормативного показника максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента банки можуть об'єднуватися у консорціуми.

Банківський консорціум – це об'єднання банків для координації дій при

проведенні різного роду банківських операцій. Банківські консорціуми можуть бути тимчасовими, створеними для фінансування однієї, переважно дуже великої операції, і постійно діючими, заснованими банками на паритетних засадах. Останні переважно використовуються для проведення операцій на валютних ринках та ринках позичкових капіталів.

Банківські консорціуми для надання кредитів можуть створюватися з метою об'єднання кредитних ресурсів, диверсифікації кредитного ризику і підтримання ліквідності балансу банку.

Консорціумні кредити не є самостійною формою кредиту і базуються на тих самих принципах, що й інші види банківських позик: змінюються тільки механізм акумулювання кредитних ресурсів і техніка надання кредиту.

Позичальник, який бажає отримати кредит у великій сумі, може самостійно визначити банк, який візьме на себе зобов'язання з організації банківського консорціуму та виконання функцій керівника кредитних операцій. Як правило, *керівником* вибирається найбільший банк з достатніми пасивами, що має певний досвід проведення великомасштабних операцій, має налагоджені зв'язки з фінансово-кредитними установами, кваліфіковані кадри і користується високою репутацією у банківській системі. Умовою прийняття банків у консорціум служить згода на мінімальний розмір участі, яка залежить від обсягу кредиту, що надається, і ступеня ризику за цією операцією.

Кредитні відносини між консорціумом та позичальником регулюються кредитним договором. Відповідно до частини другої ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» для проведення спільного фінансування банки можуть укладати угоди про консорціумне кредитування. У межах такої угоди банки-учасники встановлюють умови надання кредиту і призначають банк, відповідальний за виконання угоди. Банки-учасники несуть ризик за цим кредитом пропорційно до внесених у консорціум коштів.

Консорціумна угода підписується всіма учасниками. Консорціумна кредитна угода має містити такі статті:

- список учасників;

- суму кредиту і дату угоди;
- періодичність і порядок надання кредиту;
- відсоткову ставку, порядок нарахування та сплати відсотків;
- умови дострокового погашення;
- порядок компенсації позичальником збільшення вартості кредиту;
- санкції за порушення умов договору;
- підписи і печатки всіх учасників операції.

Кредит може надаватися позичальнику банківським консорціумом такими способами:

- а) шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;
- б) шляхом гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків. Кредитування здійснюється залежно від потреби у кредиті;
- в) шляхом зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

При настанні термінів погашення зобов'язань позичальник повертає кредиторам не тільки позичені кошти і процент за кредит, а й відшкодовує всі витрати, пов'язані з організацією та здійсненням кредитної операції у сумах і в терміни, обумовлені в договорі. Повернення кредиту, сплата відсотків та комісійних, які покривають витрати банків-учасників кредитної операції, здійснюються пропорційно до їхньої ролі та частки участі в консорціумній угоді. Банк-лідер отримує ще спеціальну винагороду, крім відсотків і комісійних, що покривають його безпосередні витрати.

Деяку схожість з консорціумним кредитом має паралельний кредит.

Паралельний кредит – це така організація кредитних операцій з клієнтом, при якій у них беруть участь два або більше банки, однак кожен з банків самостійно веде переговори з позичальником, а потім кредитні інститути погоджують між собою умови кредиту з тим, щоб у результаті укласти кредитний договір із загальними для всіх умовами.

Кожен банк самостійно надає позичальнику свою частину кредиту, яка на нього припадає, дотримуючись загальних, погоджених з іншими банками умов кредитування.

Своєрідною формою консорціумного чи паралельного кредиту починають виступати спільні гарантії або поручительства банків за зобов'язаннями клієнта.

10.4. Іпотечний кредит

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин щодо надання кредитів під заставу нерухомого майна (іпотеки).

Іпотека – це один зі способів забезпечення зобов'язання нерухомим майном, при якому заставодержатель має право у випадку невиконання заставодавцем зобов'язання отримати задоволення своїх вимог за рахунок заставленої нерухомості.

Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також банківські установи. Позичальниками виступають фізичні та юридичні особи, головним чином, фізичні, які мають у власності об'єкт іпотеки. Об'єктами застави можуть бути нерухоме майно: житлові будинки і квартири, виробничі будівлі, споруди, магазини, склади, земельні ділянки. Головними особливостями застави є: по-перше, наявність у позичальника власності; по-друге, щоб ця власність не була об'єктом застави за іншою угодою.

При заставі нерухомого майна боржник лише зберігає своє право власності. Однак заставлене майно залишається в руках боржника, який продовжує його експлуатувати.

Ресурсами кредитування іпотечних банків є власні накопичення, іпотечні облігації та залучені кошти на рахунки клієнтів.

Іпотечні облігації – довгострокові цінні папери, які випускаються банками під забезпечення нерухомим майном (земля, виробничі і житлові будівлі, споруди, квартири та інші об'єкти), і приносять твердий дохід.

Основними документами при оформленні іпотечного кредиту є заставні, цінні папери, які можуть (також, як й іпотечні облігації) йти на вторинний ринок цінних паперів. Заставна розглядається як документ, який надає кредитору законне право власності на заставу за позикою. Заставна під нерухомість є основним забезпеченням іпотечного кредиту. При погашенні боргу у встановлений термін передача права власності втрачає силу. Заставна під нерухомість містить зобов'язання позичальника за кредитним договором.

Для захисту інтересів кредитора заставна повинна бути відповідним чином оформлена в державній установі.

Заставодержатель (банк) має право перевіряти за документами і фактично наявність, розмір, стан та умови зберігання закладеного майна.

Проблемами розвитку іпотечного кредитування в українських банках є: недостатня ресурсна база банків, заснована на низькому платоспроможному попиті на нерухомість, відсутність у банків досвіду розміщення коштів на терміни більше, ніж рік та висока інфляція. За оцінками спеціалістів банків, які займаються іпотечним кредитуванням, найбільш переважним кредитним періодом для клієнтів є термін до трьох років. Для банків великою проблемою ліквідності є розрив між термінами залучення короткотермінових ресурсів і довгими термінами розміщення ресурсів при іпотечному кредитуванні.

В Україні розробляється нормативно-правова база, яка створює умови для здійснення операцій з нерухомістю та землею. Законодавство України про іпотеку базується на Конституції України і складається з Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, законів «Про заставу», «Про іпотеку», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», «Про іпотечні облігації» та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України.

Згідно чинного законодавства України, *іпотека* – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі

невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у визначеному законодавством порядку.

Іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем. Іпотекодавцем може бути боржник або майновий поручитель. **Майновий поручитель** – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи – боржника. **Боржник** – іпотекодавець або інша особа, відповідальна перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання.

Іпотекодержатель – кредитор за основним зобов'язанням.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя за іпотечним договором виникають з моменту його нотаріального посвідчення.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно не зареєстровані у встановленому законом порядку або зареєстровані після державної реєстрації іпотеки.

Обтяження нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень».

Предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;
- нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього

відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;

- нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено Законом України «Про іпотеку».

Вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором.

За рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовільнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги, включаючи сплату процентів, неустойки, основної суми боргу та будь-якого збільшення цієї суми, яке було прямо передбачене умовами договору, що обумовлює основне зобов'язання.

Основне зобов'язання – зобов'язання боржника за договорами позики, кредиту, купівлі-продажу, лізингу, а також зобов'язання, яке виникає з інших підстав, виконання якого забезпечене іпотекою.

Закон України «Про іпотеку» запроваджує новий фінансовий інструмент – заставну. **Заставна** – це борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. Заставна оформлюється, якщо її випуск передбачений іпотечним договором.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом вчинення індосаменту відповідно до Закону України «Про іпотеку». Заставна складається у письмовій формі в одному примірнику на бланку стандартної форми, яка затверджена Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. На всіх оригінальних примірниках іпотечного договору робиться відмітка про оформлення заставної.

Для реалізації прав за заставною її власник зобов'язаний заявити боржнику письмову вимогу про виконання основного зобов'язання. Іпотекодержатель (власник заставної) може до настання строку виконання боржником зобов'язань за заставною проводити операції з належними йому заставними для рефінансування власної діяльності шляхом залучення додаткових грошових коштів від інших осіб.

Рефінансування може здійснюватися такими способами:

- відчуження (продаж) заставної шляхом вчинення індосаменту;
- продаж заставної із зобов'язанням зворотного викупу (операція РЕПО);
- передача заставної у заставу для забезпечення виконання зобов'язань перед іншими кредиторами;
- емісія іпотечних цінних паперів;
- іншим способом, який не суперечить Закону.

Заставні можуть забезпечувати випуск іпотечних цінних паперів – іпотечних облігацій і іпотечних сертифікатів.

Відносини у сфері іпотечного кредитування регулює також Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати». Відповідно до цього Закону *іпотечний кредит* – правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником щодо надання коштів у користування з встановленням іпотеки. Кредитор, який є власником іпотечних активів, має право випускати іпотечні сертифікати.

Іпотечний сертифікат – особливий вид цінного паперу, забезпечений іпотечними активами або іпотеками. Іпотечні сертифікати можуть бути випущені у вигляді:

- сертифікатів із фіксованою дохідністю;
- сертифікатів участі.

Сертифікати з фіксованою дохідністю – це сертифікати, які забезпечені іпотечними активами та посвідчують такі права власників:

- право на отримання номінальної вартості у передбачені умовами

випуску сертифікатів терміни;

- право на отримання процентів за сертифікатами на умовах інформації про випуск сертифікатів;

- право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом прийнятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, що є забезпеченням випуску сертифікатів з фіксованою дохідністю, переважно перед іншими кредиторами емітента.

Сертифікати участі – це сертифікати, які забезпечені іпотеками та посвідчують частку його власника у платежах за іпотечними активами. Власник сертифікатів участі має такі права:

- право на отримання частки у платежах за іпотечними активами відповідно до договору про придбання сертифікатів;

- право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом взятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, які знаходяться у довірчій власності управителя.

Забезпеченням виконання зобов'язань за сертифікатами з фіксованою дохідністю є іпотечні активи. Забезпеченням виконання зобов'язань за сертифікатами участі є іпотеки, які становлять іпотечний пул та забезпечують виконання зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

Іпотечні активи – реформовані в консолідований іпотечний борг зобов'язання за договорами про іпотечний кредит здійснювати платежі в рахунок погашення основного зобов'язання протягом строку обігу сертифікатів.

Консолідований іпотечний борг – зобов'язання за договорами про іпотечний кредит, реформовані кредитором.

Іпотечний пул – об'єднання іпотек за іпотечними договорами, що забезпечує виконання основних зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

Вирішення проблеми залучення ресурсів для іпотечного кредитування вирішується рядом іпотечних банків за рахунок випуску іпотечних облігацій.

Правові засади випуску та обігу іпотечних облігацій, вимоги до їхнього іпотечного покриття, а також особливості державного регулювання і нагляду в цій сфері визначає Закон України «Про іпотечні облігації».

Іпотечними облігаціями є облігації, виконання зобов'язань емітента за якими забезпечене іпотечним покриттям. Іпотечні облігації є іменними цінними паперами. Іпотечна облігація засвідчує внесення грошових коштів її власником і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язань за іпотечною облігацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття.

Іпотечне покриття – іпотечні активи, а також інші активи, які відповідно до проспекту емісії та реєстру іпотечного покриття забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облігаціями.

Можуть випускатися такі види іпотечних облігацій:

- 1) звичайні іпотечні облігації;
- 2) структуровані іпотечні облігації.

Емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

Іпотечний кредитор – фінансова установа, крім спеціалізованої іпотечної установи, яка відповідно до законодавства має право надавати кредити (позики), виконання зобов'язань боржників за якими забезпечене іпотекою, та яка набула право вимоги за забезпеченими іпотекою кредитами (позиками) від інших осіб.

Емітентом структурованих іпотечних облігацій є спеціалізована іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями лише іпотечним покриттям.

Спеціалізована іпотечна установа – це фінансова установа, виключним видом діяльності якої є придбання іпотечних активів та випуск структурованих

іпотечних облігацій.

За останній період у кредитній діяльності банківських установ України простежувалася стійка тенденція до зростання обсягів іпотечного кредитування суб'єктів господарювання і фізичних осіб.

10.5. Особливості банківського кредитування фізичних осіб

10.5.1. Суть, види та особливості кредитування фізичних осіб

Розвиток ринкових відносин у банківській сфері має забезпечити новий етап у розвитку банківської діяльності. Це є найбільш необхідним, складним завданням у вирішенні питань, пов'язаних з наданням послуг фізичним особам.

У здійсненні таких перетворень провідне місце належить комерційним банкам. Вони є головними суб'єктами ринку, які забезпечують регулювання фінансово-кредитних відносин між юридичними і фізичними особами. Тому важливу роль у такій ситуації відіграють розвиток та вдосконалення обслуговування населення і надання йому послуг з боку комерційних банків, а саме кредитних.

З кожним клієнтом банки прагнуть до встановлення довгострокових партнерських відносин. З цією метою вони намагаються прогнозувати розвиток потреб клієнтів, розробляючи і пропонуючи повний спектр банківських послуг.

Кредитні відносини комерційних банків з фізичними особами базуються на інтересах забезпечення надійності та фінансової стабільності, диверсифікації ресурсів і надходжень, зміцнення позицій кожного банку на перспективних сегментах роздрібного ринку. Надання кредитних послуг фізичним особам призводить до передачі банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у вигляді процента.

В Україні можливість кредитування фізичних осіб була започаткована у ході банківської реформи, офіційною датою якої є березень 1991 р., коли було ухвалено Закон України «Про банки і банківську діяльність». Проте, незважаючи на наявність юридичної бази та можливість реалізації механізму надання індивідуальних позик, кредитування фізичних осіб упродовж

достатньо тривалого періоду часу здійснював лише Ощадний банк України, а інші комерційні банки більш активно почали працювати в цьому напрямку лише з 2000 р.

При кредитуванні фізичних осіб банками застосовується такий специфічний вид кредиту, як споживчий кредит. **Споживчий кредит** – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування і який повертається в розстрочку.

Споживчий кредит дає змогу населенню споживати товари і послуги до того, як споживачі спроможні їх оплатити. Тим самим споживчий кредит забезпечує підвищення життєвого рівня споживачів. У макроекономічному плані споживчий кредит збільшує сукупний платоспроможний попит на предмети споживання і послуги, що стимулює розширення обсягів їхнього виробництва.

Власне у загальному плані виділяють дві форми споживчого кредиту – це товарні і грошові споживчі кредити. **Товарний споживчий кредит** пов'язаний з продажем товарів тривалого користування в кредит (з розстрочкою платежу).

Грошовий споживчий кредит – це надання банківськими або небанківськими кредитними установами позик фізичним особам на задоволення їхніх споживчих потреб.

Кредити фізичним особам можна класифікувати за різними ознаками і критеріями (рис. 10.1).

Класифікацію кредиту можна визначити за такими основними критеріями:

- цільовим характером;
- суб'єктами кредитних відносин – на банківські та небанківські;
- способом організації надання позичкових коштів – на позики організовані й неорганізовані, прямі та непрямі;
- формами видачі – на товарні й грошові кредити;
- ступенем покриття кредитом вартості товарів, послуг – на позики на повну вартість або на часткову їхню оплату;

- способом погашення кредиту – на ті, які погашаються поступово (в розстрочку) або разовим платежем;
- строками надання – короткострокові, середньострокові та довгострокові.

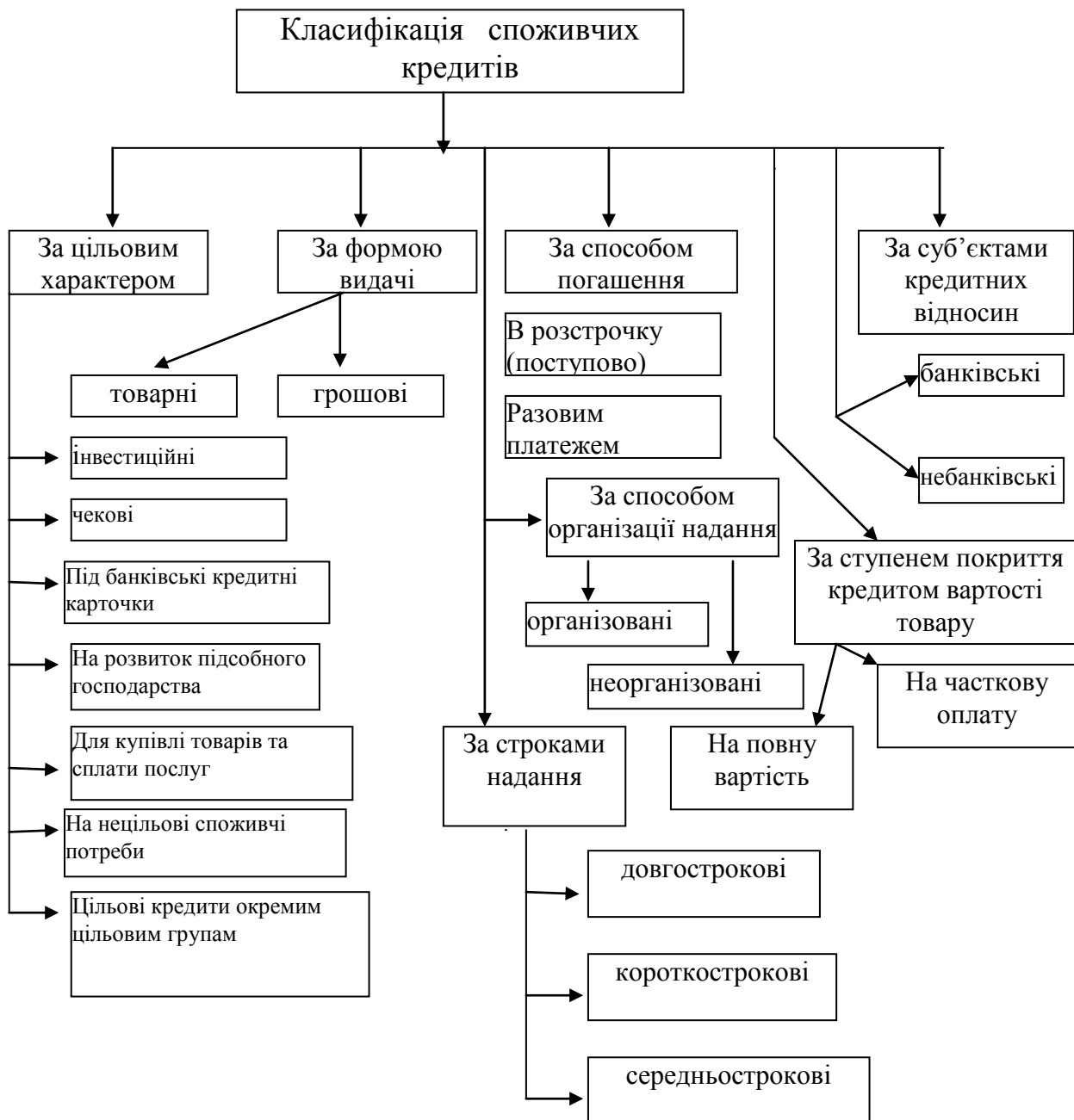

Рис.10.1. Класифікація споживчих кредитів

Фізичних осіб кредитують за такими самими принципами, що й суб'єктів господарювання: на умовах цільової спрямованості, строковості, повернення, платності та забезпеченості.

З огляду на суб'єкт кредитування на роздрібному ринку – фізичну особу – банками висуваються особливі вимоги до позичальника, пакет документів для одержання кредиту та видів його забезпечення. Вони суттєво відрізняються від вимог до позичальника на корпоративному ринку – юридичних осіб – і пов'язані з віком клієнта, станом його здоров'я, соціальною стабільністю (наявністю постійної роботи, сім'ї), загальним матеріальним становищем (рівнем доходів, наявністю майна), діловою репутацією.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначається на основі вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування, в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути передані банку в забезпечення фізичною особою з урахуванням суми її поточних доходів.

Отже, споживчий кредит є засобом задоволення різних потреб населення. Як зазначалося раніше, при споживчому кредиті позичальником є фізичні особи, а кредиторами – кредитні установи, а також підприємства і організації різних форм власності.

У різних країнах діють різні закони, що регулюють умови кредитування індивідуальних позичальників, однак їх об'єднує спільна мета: заради підвищення рівня життя споживчий кредит має бути доступний у необхідному обсязі.

Установи комерційних банків надають кредити повнолітнім дієздатним громадянам України, які мають постійне джерело доходу.

Основні напрямки кредитної та процентної політики визначаються комерційним банком, у межах яких встановлюються:

- об'єкти кредитування;
- максимальні розміри кредитів;
- мінімальні процентні ставки за кредитами;
- строки користування кредитом.

Установи комерційних банків здійснюють видачу кредитів населенню в межах кредитних ресурсів. Обов'язковою умовою надання кредиту є його забезпечення заставою (закладом) майна або цінних паперів та доходів за ними.

До основних умов кредитування фізичних осіб належать:

- операції проводяться тільки в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валюті;
- банки виходять з необхідності поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників та держави;
- для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених Національними банком України економічних нормативів;
- рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається правилами банку;
- кредити надаються тільки платоспроможним і кредитоспроможним фізичним особам – позичальникам, які мають власні оборотні кошти;
- позики видаються на забезпечення споживчих потреб фізичним особам;
- всі питання у кредитних взаємовідносинах будуються на договірній основі та ін.

Розміри кредитів, що надаються громадянам України, обмежуються:

- граничними розмірами, встановленими комерційним банком для конкретного виду кредитів;
- платоспроможністю позичальника, його здатністю повністю й у встановлений строк повернути отриманий кредит;
- вартістю заставленого майна і цінних паперів, що можуть бути надані позичальником (іншою особою) для забезпечення повернення кредиту з урахуванням виду застави.

Банк може надавати кредити всім кредитоспроможним фізичним особам – резидентам на придбання товарів широкого вжитку, транспортних засобів, оплату послуг, купівлю, будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт житла й інших об'єктів нерухомості, на задоволення інших поточних потреб.

Кредит надається після проведення банком ідентифікації позичальника, комплексного вивчення його кредитоспроможності та визначення рівня ризику кредитної операції.

Фізична особа – резидент, яка має намір отримати кредит, має задовольняти, зокрема, такі вимоги:

- бути кредитоспроможною (мати постійне джерело доходів) та підтвердити свою кредитоспроможність;
- відповідно до вимог банку надати пакет документів;
- забезпечити виконання зобов'язань за кредитним договором заставою майна (майнових прав), порукою чи іншими формами забезпечення відповідно до вимог банку.

Кредити фізичним особам не надаються, якщо оцінка кредитоспроможності позичальника свідчить про високий ступінь ризику, в результаті чого кредитна операція буде класифікована як сумнівна чи безнадійна.

Розмір відсоткових ставок та порядок їхньої сплати встановлюються установою банку залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, що склались на кредитному ринку.

Строк повернення кредиту визначається банком і позичальником у кредитному договорі та залежить від розміру кредиту й кредитоспроможності позичальника. Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначаються вартістю товарів і послуг, які є об'єктом кредитування.

Надання кредитів здійснюється на підставі кредитних договорів, які укладаються індивідуальними позичальниками з установою банку за місцем проживання, за винятком кредитів на будівництво або купівлю індивідуальних житлових будинків (квартир), які надаються за місцем забудови або знаходження індивідуального житлового будинку (квартири).

Розмір процентної ставки за користування кредитом встановлюється установою банку самостійно залежно від вартості кредитних ресурсів, характеру наданого забезпечення, виду кредиту, попиту та пропозиції на кредитному ринку в конкретному регіоні й інших факторів з таким розрахунком, щоб сума одержаних від позичальника відсотків покривала

витрати банку із залучення коштів, необхідних для надання кредиту, й забезпечувала рентабельну роботу установи банку.

Протягом часу дії кредитного договору банк має право змінювати рівень процентної ставки за кредит залежно від зміни процентної політики банку та державних органів, у компетенцію яких входить вирішення цих питань, від попиту та пропозицій на кредитні ресурси з оформленням цих змін додатковою угодою. Порядок зміни процентної ставки обумовлюється у кредитному договорі.

У разі відмови позичальника укласти додаткову угоду про зміну процентної ставки кредитний договір розривається банком в односторонньому порядку, а позичальник зобов'язаний повністю розрахуватись за одержаним кредитом.

Рішення про надання кредиту приймається кредитним комітетом установи банку на підставі загального висновку кредитного підрозділу, який має враховувати висновки з цього питання служби безпеки, юридичної служби та підрозділу з управління ресурсами.

Фізичні особи погашають кредити шляхом перерахування коштів із поточного рахунка, вкладного (депозитного) рахунка, переказами через пошту або готівкою.

Новий кредит надається лише за умови повної сплати заборгованості за раніше одержаними кредитами або за наявності додаткового ліквідного майна і реальних можливостей щодо своєчасного погашення кредиту й сплати процентів.

Нині на ринку склалися певні обмеження щодо кредитування фізичних осіб, спрямовані на зниження кредитних ризиків банків.

Кредити не надають:

- нерезидентам;
- неплатоспроможним фізичним особам із незадовільним фінансовим становищем;
- для погашення іншого кредиту чи заборгованості за кредитом;

- фізичним особам – засновникам або керівникам підприємств, щодо яких є негативна інформація;
- за неспроможності клієнта надавати ліквідну заставу або інше забезпечення, що гарантувало би повернення кредиту і відсотків;
- клієнту, сукупний місячний дохід якого не забезпечує щомісячного повернення частки кредиту і сплати нарахованих відсотків;
- фізичним особам, які в період дії кредитного договору досягнуть пенсійного віку.

Діють певні обмеження і щодо суми позики фізичним особам: її максимальний розмір може встановлюватися у вигляді абсолютної суми, відсотка від ринкової вартості забезпечення, відсотка від вартості товарів, на оплату яких береться кредит. Позичку надають за наявності у клієнта прописки в місті, де розташована установа банку.

Однією з важливих засад організації кредитування є принцип забезпеченості кредиту, що означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність фізичної особи-позичальника. Мета реалізації цього принципу – зменшити ризик кредитної операції. Майнові інтереси кредитора мають бути повною мірою захищені у разі можливого порушення фізичною особою узятих на себе зобов'язань.

Кредит надається під певне реальне забезпечення фізичної особи як позичальника: заставу (нерухомість, автотранспорт, цінні папери, обладнання, майнові права на депозити); гарантію та поручительство третіх осіб (фізичних і юридичних); заклад (ювелірних виробів, аудіо-, відеотехніки, побутової техніки тощо); страхове свідоцтво та ін.

Банківський кредит, не забезпечений реальними цінностями, надається як виняток окремим фізичним особам, які мають давні ділові зв'язки з банком і високу платоспроможність.

До забезпечення кредитів, які надаються фізичним особам, висуваються вимоги:

- якщо майно є спільною власністю або придбане в період подружнього життя, то потрібна письмова згода одного з подружжя на передачу майна в заставу;

- не приймається у заставу житло, де прописані неповнолітні особи, пенсіонери та інваліди;

- не приймається у заставу житло, договір купівлі-продажу якого укладено менше як за 3 роки до отримання кредиту – з огляду на ймовірність його оскарження колишнім власником у судовому порядку в межах строку позовної давності;

- майно, яке надається в заставу, підлягає обов'язковому страхуванню на користь банку, а договір застави – нотаріальному засвідченню.

Інтенсивному розвитку кредитування фізичних осіб в Україні сприяли, перш за все, такі фактори:

- загальне зниження рівня дохідності банківських операцій. На такому фоні споживче кредитування характеризується високим рівнем дохідності порівняно з дохідністю вкладень в інші фінансові інструменти і є певною мірою привабливим;

- загострення конкуренції на ринку корпоративного кредитування.

Протягом останніх років спостерігається активізація діяльності іноземних банків, витіснення дрібних і середніх вітчизняних банків великими із сегмента кредитування першокласних позичальників, що також підштовхує банки до освоєння ринку кредитів населенню;

- зростання реальних доходів населення. Цей показник, а також показник чисельності та густоти населення є визначальними для банків, що спеціалізуються на роздрібних банківських послугах, при прийнятті рішення про відкриття свого підрозділу в тому чи іншому регіоні;

- зацікавленість торговельних підприємств. Зростання споживчого кредитування дає змогу суттєво стимулювати обсяги продажів торговельних підприємств.

Позитивні тенденції до зростання обсягів кредитних послуг для роздрібних клієнтів недостатньо розкривають економічний потенціал вітчизняної банківської системи порівняно з банківською практикою розвинутих країн. В Україні частка кредитів населенню, які видаються банками, перебуває в межах кількох процентів від ВВП країни, що, відповідно, визначається тими проблемами, які простежуються на кредитному сегменті ринку банківських послуг. До основних проблем вітчизняних комерційних банків у сфері кредитування фізичних осіб, які потребують вирішення, слід зарахувати такі:

1. Кредитування фізичних осіб є більш ризиковою сферою діяльності банків, ніж при обслуговуванні корпоративних клієнтів. Вагомий вплив на роздрібну кредитну діяльність банків здійснюють два основних банківських ризики. Передусім це кредитний ризик, який є найбільш суттєвим фактором, що стримує активний розвиток кредитування фізичних осіб. Він пов'язаний з можливістю невиконання позичальником своїх зобов'язань перед банком, тобто втрати банком основної суми позики і процентів за нею. Другим значним ризиком, який впливає на діяльність банків, є ризик ліквідності.

2. Недостатній розвиток довгострокових кредитних послуг, а саме іпотечного кредитування, що пов'язано з відсутністю відлагодженої системи оцінювання нерухомого майна позичальника.

3. Проблема розвитку довгострокового кредитування, пов'язана із залученням ресурсів для його здійснення. Відповідно, це спричиняє проблеми з формуванням довгострокового кредитного портфеля банку, який не може опиратися на короткострокові ресурси. Невідповідність строків банківських активів і пасивів призводить до втрати ліквідності банку.

4. Відсутність надійних, ґрунтовно розроблених методик оцінювання кредитоспроможності клієнта на роздрібному ринку, що призводить до виникнення проблемних кредитів, оскільки практично кожний банк розробляє власну методику визначення кредитоспроможності позичальника, за якою один і той самий клієнт у різних банках може бути зарахований до різних класів позичальників. Така невизначеність негативно впливає на якість кредитних

послуг, а також несе загрозу для банків щодо зростання кількості неповернених позик.

5. Проблеми технічного порядку, які виникають у зв'язку з надмірною задокументованістю процесу видачі довгострокової позики.

6. Відсутність ефективного механізму застави майна, черговості щодо одержання позовного права банком, відсутність вторинного ринку реалізації заставленого майна – все це в сукупності призводить до того, що нерухоме майно, взяте у заставу, часто стає малоліквідним.

10.5.2. Кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби

Короткострокові кредити надаються громадянам на споживчі цілі (придбання товарів широкого вжитку і тривалого користування, транспортних засобів) та на нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини й ін.) строком до 1 року.

Кредит на споживчі цілі (короткостроковий кредит) може бути наданий громадянам, які мають самостійне джерело доходів за місцем проживання. Нестабільна ситуація в нашій країні, що призводить до потужних інфляційних процесів, змушує банки постійно змінювати відсоткову ставку за користування кредитом у зв'язку зі зміною облікової ставки Національного банку України.

З урахуванням різних видів кредиторів можна виділити форми прямого та опосередкованого кредитування населення на споживчі цілі.

При наданні прямого банківського кредиту укладається кредитний договір між банком і позичальником – користувачем позики.

За наявності посередника в кредитних відносинах банку з клієнтом відбувається опосередковане кредитування. Такими посередниками найчастіше виступають підприємства роздрібної торгівлі. Кредитний договір у такому випадку укладається між клієнтом та магазином, який у наступному порядку отримує позику в банку. Про поширеність такої форми кредитування свідчить, наприклад, те, що на даний час більше, ніж 60% позик, що надаються

американцям на купівлю автомобіля, є опосередкованою формою кредитування.

Пряме та опосередковане банківське кредитування споживчих потреб населення має свої переваги й недоліки. Перше, що вигідно відрізняє пряме банківське кредитування від опосередкованого, – це простота організації кредитного процесу, яка дає змогу оцінити об'єкт кредитування, з'ясувати економічну доцільність видачі позики та організувати дієвий контроль за її використанням і погашенням.

Безперечно, ці переваги позитивно впливають на організацію кредитних відносин між банком та позичальником, але, з іншого боку, негативним фактором, пов'язаним з прямим банківським кредитуванням, є звичайно дещо більший рівень ризику.

Кредитування банком споживчих потреб населення за наявності посередників дає змогу йому зменшити вплив ризиків (кредитних, процентних, ринкових та ін.), оскільки позики, що надаються юридичним особам (торговельним організаціям, підприємствам, на яких працюють позичальники), дають змогу більш реально та достовірно визначити кредитоспроможність позичальника – юридичної особи, оцінити можливість вчасного і в повному розмірі погашення позики, організувати систему дієвого контролю, у тому числі й на стадії погашення. З точки зору клієнта важливо також знати, що він отримує позику в момент виникнення певної потреби (наприклад, за допомогою кредитної картки при купівлі товарів тривалого використання) і що в нього немає необхідності щоразу звертатися у банк з проханням про видачу позики.

Об'єктом кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та нагальні потреби є витрати на задоволення потреб поточного характеру (придбання товарів в особисту власність).

Головними параметрами споживчого кредиту є:

- 1) доступність кредиту;
- 2) величина відсоткової ставки;

- 3) строки надання та погашення;
- 4) здатність позичальника повернути кредит.

Продаж товарів у розстрочку проводиться на підставі договору купівлі-продажу товарів у розстрочку, який укладається за визначеною формою між суб'єктом господарювання і фізичною особою (покупцем), відповідно до якого перший зобов'язується передати обумовлений товар, а другий – провести розрахунки за товар у строки і в розмірах, передбачених цим договором. Угода укладається за умови пред'явлення покупцем паспорта і довідки про рівень доходів, що видається за місцем роботи (навчання), а непрацюючим пенсіонерам – органом, що призначив пенсію. Під час продажу товарів у розстрочку з покупців на користь суб'єкта господарювання від суми наданого кредиту справляються відсотки, розмір яких встановлює сама торговельна організація, але не вищих від діючих на момент продажу товарів річних ставок за фінансові кредити банку, що її обслуговує.

Передача у розпорядження покупцеві товарів, що купуються у розстрочку, здійснюється за умови внесення першого внеску (завдатку), розмір якого залежить від їхньої вартості і може становити 25 – 50%.

Строк оплати решти вартості товарів передбачається у межах від 6 до 12 місяців, а товарів, вартість яких перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – від 6 до 24 місяців.

Кредит, що надається, не має перевищувати тримісячної заробітної плати (стипендії, пенсії) покупця у разі продажу товарів у розстрочку на 6 місяців, шестимісячної – на 12 місяців, річної – на 24 місяці. У разі, коли вартість товарів перевищує граничну межу кредиту, під час отримання товарів різниця має бути сплачена готівкою або шляхом перерахування грошових коштів у безготівковому порядку через установи банків.

Продаж товарів у розстрочку і внесення чергових платежів провадяться за цінами, що діють на день продажу. Подальша зміна цін на товари, продані у розстрочку, не тягне за собою перерахунку.

Із січня 2006 р. в Україні діє нова редакція Закону України «Про захист прав споживачів». До основних нововведень можна зарахувати чотири, які стосуються кредитування населення на споживчі цілі:

- дається визначення таких понять, як введення продукції в обіг, засоби дистанційного зв'язку, споживчий кредит, строк служби, фальсифікована продукція та ін.;

- врегульовуються питання прав споживачів у разі придбання ними продукції у кредит, у випадках укладення договору поза торговельними або діловими приміщеннями, укладення договору на відстані;

- визначаються умови, лише за додержання яких дозволяється вживання понять «знижка», «зменшена ціна», «розпродаж»;

- забороняється нечесна підприємницька практика, яка розуміється як будь-яка підприємницька діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям і впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції.

Зміни до Закону України «Про захист прав споживачів» ставлять до фінансово-кредитних установ, які надають кредити, доволі жорсткі вимоги. Підтвердженням цього є стаття 11 «Права споживача в разі придбання ним продукції у кредит», що визначає:

1. Договір про надання споживчого кредиту укладається між кредитором та споживачем, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками.

Не вважається пропонуванням споживчого кредиту застереження про можливість надання його під час придбання продукції.

2. Перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про:

- особу та місцезнаходження кредитора;
- кредитні умови, зокрема:

- мету, для якої споживчий кредит може бути витрачений;
- форми його забезпечення;
- наявні форми кредитування з коротким описом відмінностей між ними, у тому числі між зобов'язаннями споживача;
- тип відсоткової ставки;
- суму, на яку кредит може бути виданий;
- орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту (перелік усіх витрат, пов'язаних з одержанням кредиту, його обслуговуванням і поверненням, зокрема таких, як адміністративні витрати, витрати на страхування, юридичне оформлення та ін.);
- строк, на який кредит може бути одержаний;
- варіанти повернення кредиту, включаючи кількість платежів, їхню частоту та обсяги;
- можливість дострокового повернення кредиту та його умови;
- необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка є необхідною, то визначити ким вона здійснюється;
- режим сплати відсотків та про державні субсидії, на які споживач має право, або відомості про те, від кого споживач може одержати докладнішу інформацію;
- переваги й недоліки пропонованих схем кредитування.

3. Кредитор не має права вимагати від споживача відомостей, які не стосуються визначення його платоспроможності та не є необхідними для надання споживчого кредиту.

Персональні дані, одержані від споживача або іншої особи у зв'язку з укладенням і виконанням договору про надання споживчого кредиту, можуть використовуватися винятково для оцінювання фінансового стану споживача та його спроможності виконати зобов'язання за таким договором.

Не є порушенням положень абзацу другого цієї частини повідомлення кредитором відомостей про споживача у Бюро кредитних історій, яке займається збиранням, обробленням, зберіганням, захистом і використанням

інформації відповідно до законодавства про формування й ведення кредитних історій. Фінансові установи несуть відповідальність за порушення прав споживачів у сфері захисту персональних даних згідно із законом.

4. Договір про надання споживчого кредиту укладається у письмовій формі, один з оригіналів якого передається споживачеві. Обов'язок доведення того, що один з оригіналів договору був переданий споживачеві, покладається на кредитора.

Споживач не зобов'язаний сплачувати кредиторіві будь-які збори, відсотки або інші вартісні елементи кредиту, що не були зазначені у договорі.

У договорі про надання споживчого кредиту зазначаються:

- сума кредиту;
- детальний розпис загальної вартості кредиту для споживача;
- дата видачі кредиту або, якщо кредит видаватиметься частинами, дати і суми надання таких частин кредиту та інші умови надання кредиту;
- право дострокового повернення кредиту;
- річна відсоткова ставка за кредитом;
- інші умови, визначені законодавством.

У договорі про надання споживчого кредиту може зазначатися, що відсоткова ставка за кредитом змінюється залежно від зміни облікової ставки Національного банку України або в інших випадках. Про зміну відсоткової ставки за споживчим кредитом споживачеві повідомляє кредитор письмово протягом семи календарних днів з дати її зміни. Без такого повідомлення будь-яка зміна відсоткової ставки є недійсною.

5. До договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення законодавства про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими:

- для надання кредиту необхідно передати як забезпечення повну суму або частину суми кредиту чи використати її повністю або частково для покладення на депозит, або викупу цінних паперів, або інших фінансових інструментів, крім випадків, коли споживач одержує за таким депозитом, такими цінними

паперами чи іншими фінансовими інструментами, таку саму або більшу відсоткову ставку, як і ставка за його кредитом;

- споживач зобов'язаний під час укладення договору укласти інший договір з кредитором або третьою особою, визначеною кредитором, крім випадків, коли укладення такого договору вимагається законодавством або коли витрати за таким договором прямо передбачені у складі сукупної вартості кредиту для споживача;

- передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки;

- встановлюються дискримінаційні стосовно споживача правила зміни відсоткової ставки.

6. Споживач має право протягом чотирнадцяти календарних днів відкликати свою згоду на укладення договору про надання споживчого кредиту без пояснення причин. Перебіг цього строку розпочинається з моменту передачі споживачеві примірника укладеного договору.

Відкликання згоди оформлюється письмовим повідомленням, яке споживач зобов'язаний подати особисто чи через уповноваженого представника або надіслати кредитору до закінчення строку, зазначеного в абзаці першому цієї частини.

З відкликанням згоди на укладення договору про надання споживчого кредиту споживач повинен одночасно повернути кредитору кошти або товари, одержані згідно з договором. Споживач також сплачує відсотки за період між моментом одержання коштів та моментом їхнього повернення за ставкою, встановленою в договорі. Споживач не зобов'язаний сплачувати будь-які інші збори у зв'язку з відкликанням згоди.

Кредитор зобов'язаний повернути споживачеві кошти, сплачені ним згідно з договором про надання споживчого кредиту, але не пізніше, ніж протягом семи днів. За кожний день затримки повернення споживачу коштів, сплачених ним згідно з договором про надання споживчого кредиту понад встановлений

строк (сім днів), споживачеві виплачується неустойка в розмірі одного відсотка суми, належної до повернення кредитору.

7. Право відкликання згоди не застосовується щодо:

- споживчих кредитів, забезпечених іпотекою;
- споживчих кредитів на придбання житла;
- споживчих кредитів, наданих на купівлю послуги, виконання якої відбулося до закінчення строку відкликання згоди.

8. Споживач має право достроково повернути споживчий кредит, у тому числі шляхом збільшення суми періодичних виплат.

Якщо споживач скористався правом повернення споживчого кредиту шляхом збільшення суми періодичних виплат, встановлених в абзаці першому цієї частини, кредитор зобов'язаний здійснити відповідне коригування кредитних зобов'язань споживача у бік їхнього зменшення.

9. У разі реалізації споживачем своїх прав, передбачених статтями 8 і 10 цього Закону, ці права діють і стосовно кредитора, що надав йому споживчий кредит для придбання продукції. Кредитор у такому випадку зобов'язаний повернути споживачеві суму вже здійснених ним виплат при розірванні договору купівлі-продажу (виконання роботи, надання послуги) або здійснити відповідне коригування кредитних зобов'язань споживача.

10. Якщо кредитор, згідно з договором про надання споживчого кредиту, одержує внаслідок порушення споживачем умов договору право на вимогу повернення споживчого кредиту, строк виплати якого ще не настав, або на вилучення продукції чи застосування іншої санкції, він може використати таке право лише у разі:

- затримання сплати частини кредиту або відсотків щонайменше на один календарний місяць;
- перевищення сумою заборгованості суми кредиту більше, як на десять відсотків;
- несплати споживачем більше, ніж однієї виплати, яка перевищує п'ять відсотків суми кредиту;

- іншого істотного порушення умов договору про надання споживчого кредиту.

Якщо кредитор на основі умов договору про надання споживчого кредиту вимагає здійснення внесків, строк сплати яких не настав, або повернення споживчого кредиту, то такі внески або повернення споживчого кредиту можуть бути здійснені споживачем протягом тридцяти календарних днів з дати одержання повідомлення про таку вимогу від кредитора. Якщо протягом цього періоду споживач усуне порушення умов договору про надання споживчого кредиту, то вимога кредитора втрачає чинність.

11. Якщо кредитор у позасудовому порядку або до судового провадження звертається з вимогою про повернення споживчого кредиту чи погашення іншого боргового зобов'язання споживача, то кредитор не може у будь-який спосіб вимагати будь-якої плати або винагороди від споживача за таке звернення.

При цьому кредитору забороняється:

1) надавати неправдиву інформацію про наслідки несплати споживчого кредиту;

2) вилучати продукцію у споживача без його згоди або без одержання відповідного судового рішення;

3) зазначати на конвертах з поштовими повідомленнями інформацію про те, що вони стосуються несплати боргу або споживчого кредиту;

4) вимагати стягнення будь-яких сум, не зазначених у договорі про надання споживчого кредиту;

5) звертатися без згоди споживача за інформацією про його фінансовий стан до третіх осіб, пов'язаних зі споживачем родинними, особистими, діловими, професійними або іншими стосунками у соціальному бутті споживача;

6) вчиняти дії, що вважаються нечесною підприємницькою практикою;

7) вимагати повернення споживчого кредиту, строк давності якого минув.

Ці зміни в Закон України «Про захист прав споживачів» були внесені з метою адаптації українського законодавства до європейського.

Приводом до цього стало поширення випадків, коли фірми, рекламуючи привабливі для споживачів низькі відсоткові ставки, приховують додаткові платежі. Таку норму впровадили, щоб банки надавали споживачам вичерпну інформацію про умови кредитування.

Тепер позичальник протягом чотирнадцяти днів може повернути кредиторю споживчий кредит, тобто кредит на побутову техніку та інші товари. У законі вже було зазначено, що товари деяких видів можна повернути протягом чотирнадцяти днів. Якщо споживач отримав кредит у банку, щоб купити, наприклад, пральну машину, а потім з певних причин ця техніка не підійшла, то він може повернути товар (позичальник-споживач може навіть не зазначати причин відмови), а також повернути кошти, витрачені на оформлення документів.

Отже, споживчий кредит прискорює реалізацію товарів широкого вжитку і побутових послуг, збільшує платоспроможний попит населення та підвищує його життєвий рівень.

10.5.3. Кредити фізичним особам довгострокового характеру

Другий вид споживчого кредиту – кредит на капітальні затрати (довгостроковий) – на відміну від кредиту на нагальні та поточні потреби потребує від населення надання звіту про його використання і документів про цільову спрямованість отриманих у банку сум.

Довгострокові кредити видаються на інвестиційні цілі (рис. 10.2).

З метою надання допомоги громадянам у будівництві (реконструкції) та придбання житла банками можуть видаватися три види житлових кредитів:

- 1) короткостроковий або довгостроковий на придбання та забудову землі під попереднє житлове будівництво;

- 2) короткостроковий кредит на будівництво (реконструкцію) житла, тобто безпосередньо для фінансування будівельних робіт (будівельний кредит);
- 3) довгостроковий кредит для придбання житла.

Рис.10.2. Схема цілей, на які надаються довгострокові кредити фізичним особам

В Україні на сьогодні діють такі схеми фінансування житлового будівництва й забезпечення житлом:

- дотаційні – спрямування коштів на будівництво житла та пільгове кредитування за рахунок коштів Державного і місцевих бюджетів з метою реалізації державних програм, а саме:

- молодіжного житлового будівництва;

- забезпечення житлом військовослужбовців;

- «будинки на селі»;

- забезпечення житлом постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС;

- забезпечення житлом державних службовців;

- корпоративні – використання схем залучення коштів фізичних осіб та банків з метою здійснення будівництва житла в межах будівельно-фінансових холдингів;

- банківські – за рахунок житлових іпотечних кредитів і кредитів для фінансування будівництва житла.

Житлове кредитування населення здійснюється банками при дотриманні основних принципів кредитування: цільового використання, забезпеченості, терміновості, платності й поверненості. Термін користування довгостроковим кредитом встановлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру кредиту та фінансового стану позичальника. Відсоткова ставка за кредит визначається на загальних підставах.

Обов'язковою умовою надання довгострокового кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування кредитом. Копія страхового договору подається банкові позичальником у строки, передбачені кредитним договором.

Видача кредиту позичальникам здійснюється у безготівковій формі шляхом:

- оплати розрахункових документів на матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;

- перерахування коштів на поточний рахунок позичальника (у разі здійснення будівництва власними силами) на підставі розрахунку готовності об'єкта кредитування;

- перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаража.

У виняткових випадках установа комерційного банку може видавати кредит готівкою з правом контролю за цільовим використанням коштів.

Юридичною та економічною передумовою виникнення іпотечного кредиту є наявність розвинутої системи права приватної власності на нерухомість і насамперед на землю. Без приватної власності на землю та інституціонального забезпечення її купівлі-продажу широкий розвиток іпотечного кредиту неможливий.

Суб'єктами іпотечного кредиту є:

- кредитори з іпотеки – іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також універсальні комерційні банки;

- позичальники – фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Об'єктами іпотечного кредиту є: житлові будинки, квартири, споруди, будови, земельні ділянки, що є власністю позичальника – фізичної особи і не фігурують як об'єкти застави в інших чинних кредитних договорах. Розмір іпотечного кредиту визначається у вигляді частини вартості об'єкта іпотеки. Ця обставина дозволяє навіть отримувати під заставу одного й того самого нерухомого майна додаткові іпотечні позики. Заставне майно залишається у позичальника, який продовжує його експлуатувати, тобто зберігає своє право власника.

У разі несплати позики закладена нерухомість продається, а з вирученої суми погашається заборгованість по кредиту.

На практиці у процесі іпотечного кредитування часто виникають проблеми з реалізацією нерухомості, оскільки вона не належить до розряду

високоліквідних активів. У зв'язку з довгостроковим характером іпотечного кредиту також виникають складні проблеми з визначенням вартості нерухомого майна.

Основними документами, що, як правило, використовуються на практиці при оформленні іпотечного кредиту, є:

- іпотечне зобов'язання, яке видається позичальником кредиторіві на підтвердження його (кредитора) переважного права на задоволення грошових претензій з вартості заставленого майна у разі невиконання позичальником свого зобов'язання, забезпеченого заставою майна;
- закладний лист – довготерміновий цінний папір, що випускається іпотечними банками під заставу земельних ділянок, будівель та іншого нерухомого майна; він забезпечує дохід у формі відсотків.

Мобілізація кредитних ресурсів для здійснення іпотечного кредитування проводиться за допомогою випуску особливого виду цінних паперів – закладних листів, забезпеченням яких служить заставлена у банк нерухомість. Продаж цих цінних паперів дає банку кошти для надання іпотечних позик. Закладні листи є надійними борговими зобов'язаннями банку, що приносять тверді відсотки. У закладному листі зазначається майно (нерухомість), до якого цей документ належить.

Необхідною умовою отримання іпотечного кредиту є надання позичальником – фізичною особою у банк документів, які підтверджують її право власника на майно, що виступає як забезпечення позики.

Найбільш поширені у вітчизняній практиці цільові короткострокові кредити (разові кредити), які надаються з простих позичкових рахунків.

Банк здійснює кредитування фізичних осіб:

- 1) забудовників приватних житлових будинків/нежитлових приміщень;
- 2) інвесторів будівництва багатоквартирних житлових будинків, індивідуальних будинків, нерухомого майна нежитлового призначення;
- 3) покупців новозбудованого житла/нежитлових приміщень;
- 4) покупців нерухомого майна на вторинному ринку;

- 5) покупців земельних ділянок з подальшою забудовою або без неї;
- 6) позичальників, які здійснюють ремонт, реконструкцію, добудову нерухомого майна та ін.

Потенційний позичальник повинен:

- бути резидентом України, проживати або працювати в регіоні за місцезнаходженням установи банку;
- мати стабільний рівень доходів і бути кредитоспроможним або може отримати необхідні кошти в результаті продажу наявного житла, іншого нерухомого майна тощо;
- бути особою, яка не притягалася до кримінальної відповідальності;
- надати банку забезпечення повернення кредиту, яке відповідає всім вимогам банку;
- бути особою, яка досягла 21-го року. Вік позичальника на момент закінчення строку житлового іпотечного кредиту не може перевищувати 65 років (в окремих випадках за рішенням кредитного комітету банку вік позичальника може перевищувати встановлений).

Іпотечний кредит не надається банком, якщо:

- продаж нерухомого майна здійснюється за дорученням власника (чи співвласника) іншою особою;
- нерухоме майно є предметом судового спору або стосовно його власника порушена кримінальна справа;
- фінансовий стан позичальника не відповідає вимогам банку;
- наявна інформація щодо неналежного виконання позичальником або майновим поручителем зобов'язань за раніше отриманими кредитами, що призвело до порушення строків виконання цих зобов'язань;
- право власності на нерухоме майно або майнові права, що надаються в забезпечення, не оформлене належним чином, та ін.

Особливої важливості набуває оцінювання предмета іпотеки, яке здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства України. Оцінка предмета іпотеки суб'єктом оцінної діяльності має визначати:

- вартість предмета іпотеки;
- наявність дефектів майна і його спорудження, що можуть негативно вплинути на стан нерухомого майна у майбутньому та вимагати подальшого вивчення чи здійснення експертної оцінки (у разі наявності будь-яких дефектів);
- фактори, які можуть мати несприятливий вплив на можливість продажу предмета іпотеки (у разі наявності).

Початковий аванс у рахунок оплати вартості нерухомого майна сплачується клієнтом до моменту надання іпотечного кредиту.

Усі збори та витрати, пов'язані з оформленням договору купівлі-продажу, договору кредиту, іпотечного договору (оплата послуг нотаріуса, оцінювача, будь-яких державних зборів і платежів, пов'язаних з реєстрацією договорів та правовстановлюючих документів), з процесом надання кредиту, страхування майна, особистого страхування та ін. здійснюються за рахунок власних коштів позичальника.

Кредитування здійснюється за умови укладення іпотечного договору. Установа банку одночасно до укладення кредитного договору має розкрити основні економічні та правові вимоги щодо надання кредиту. Ця інформація на вимогу клієнта має бути оприлюднена банком у письмовій формі і містити:

- опис усіх грошових зборів та витрат, пов'язаних з встановленням іпотеки;
- комісії, що сплачуються позичальником при достроковому погашенні заборгованості за кредитом, якщо це обумовлено діючою політикою банку і передбачено договором кредиту;
- відповідальність позичальника за невиконання своїх зобов'язань за кредитним договором та юридичні наслідки цього невиконання;
- інші умови за рішенням банку.

Крім цього, перед укладенням кредитного договору банк має надати клієнту в письмовій формі інформацію про умови кредитування, а також детальний розпис сукупної вартості кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, погашення основного боргу, вартості супутніх послуг (послуги

нотаріуса, послуги страхових компаній, послуги реєстраторів за внесення даних про заставу в Державний реєстр обтяжень рухомого майна), а також інших фінансових зобов'язань.

10.5.4. Контроль за цільовим використанням споживчого кредиту та його своєчасним погашенням

Протягом всього терміну кредитування (до повного погашення кредиту) працівники банку здійснюють супровід кредиту, тобто нагляд та контроль за виконанням позичальником умов кредитного договору і договору про іпотечний кредит:

- перевірки цільового використання кредиту;
- перевірки наявності та вартості майна, переданого в заставу за кредитом банку;
- оцінювання фінансового стану позичальника, гаранта, поручителя;
- контроль за своєчасністю погашення кредиту та сплатою процентів;
- оцінювання якості кредитної заборгованості (щомісячно);
- контроль за продовженням строків дії договорів страхування.

При наданні споживчих кредитів (у тому числі шляхом відкриття кредитних ліній) для фізичних осіб цільовий характер використання може бути передбачений у кредитному договорі за згодою сторін. Перевірка цільового використання кредиту передбачається, якщо сума наданого кредиту перевищує 100 000,00 грн., або гривневий еквівалент цієї суми за курсом НБУ на дату надання кредиту. Виняток становить надання кредиту для придбання нових автотранспортних засобів, за якими в обов'язковому порядку проводиться перевірка цільового використання.

У процесі кредитування банк здійснює контроль за цільовим використанням позичальниками наданих кредитів шляхом перевірки документів, наданих для оформлення кредиту та інших документів, передбачених договором кредиту, а також у разі необхідності – шляхом

перевірок на місці у позичальника наявності придбаного товару, а також за необхідності у відповідних установах, організаціях, фірмах, тощо (навчальні заклади, лікувальні установи, торговельні організації, фірми або організації з надання послуг і т. ін.) один раз – в міру надання грошей з позичкового рахунка або оплати за розрахунковими документами.

За кредитами, наданими на будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт об'єктів, не рідше, ніж один раз на місяць проводяться перевірки цільового використання на місцях силами кредитних працівників, а за необхідності – із залученням фахівців інших служб банку.

Перевіряються первинні документи (рахунки на оплату, чеки, договори купівлі тощо), які підтверджують використання кредитних коштів на придбання будівельних матеріалів, оплату послуг, відповідність обсягу фактично виконаних робіт (наприклад, при будівництві або проведенні капітального ремонту нерухомості) обсягу, який зазначено у довідках про використання кредитних коштів, що надаються банку згідно з умовами договору кредиту.

За кредитами, наданими на купівлю нерухомості, перевіряється:

- наявність договору купівлі-продажу або інших документів, що підтверджують право власності на об'єкт;
- відповідність адреси об'єкта, вказаної у договорі купівлі-продажу (свідоцтві на придбання тощо), адресі, зазначеній у документі на право власності та у довідці (витягу) бюро технічної інвентаризації;
- підтвердження факту оплати за майно.

За кредитами, наданими на купівлю автотранспорту, перевіряється наявність договору купівлі-продажу (дата його укладання, відповідність марки автомобіля) або свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу та ін., при безготівковому перерахуванні – факт відправлення грошей за реквізитами, вказаними у розрахункових документах.

Контроль за кредитами на інші цілі, у тому числі на поточні потреби здійснюється при видачі кредиту шляхом перевірки документів, що

підтверджують витрати на цільове використання кредиту – за їхньої наявності, а за необхідності – шляхом перевірки на місці і підтверджується довідкою працівника банку або пояснювальною запискою позичальника про придбання необхідних товарів (отримання послуг).

Кредитний працівник банку на стадії надання кредиту позичальнику в безготівковому порядку здійснює перевірку його цільового використання (відповідність платіжних документів, наданих позичальником для сплати, цілям, зазначеним у кредитному договорі) шляхом візування платіжних документів. Цільове використання кредитних коштів, наданих позичальнику готівкою на придбання будь-якого майна, підтверджується шляхом отримання від нього документів, що свідчать про факт проплати за таке майно, протягом десяти робочих днів з дати надання йому кредиту.

За результатами перевірки цільового використання кредиту складається довідка в довільній формі, яка підписується працівником банку та позичальником. У довідці відображається наявність придбаного за рахунок кредиту майна (на підставі рахунків-фактури, гарантійних талонів (паспортів) на товари тривалого використання, свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, правовстановлювальних документів на нерухомість та ін.) або зазначені витрати на виконання робіт (будівництво, облаштування, ремонт житла й ін.). До довідки додаються документи, що підтверджують цільове використання кредиту позичальником.

Довідка передається для ознайомлення керівництву банку, після чого додається до кредитної справи позичальника.

Перевірки наявності, стану та вартості майна, переданого в заставу (іпотеку) банку, здійснюються:

- за короткостроковими кредитами, наданими в розмірі, що не перевищує еквівалент 2000 євро (клас позичальника А або Б, обслуговування боргу «добре»), при видачі кредиту;

- за довгостроковими кредитами, наданими в розмірі, що не перевищує еквівалент 2000 євро, незалежно від виду забезпечення (клас позичальника А або Б, обслуговування боргу «добре»), раз на рік;

- за кредитами, сума яких перевищує 2000 євро, залежно від виду забезпечення:

- а) за кредитами, наданими під іпотеку нерухомості (клас позичальника А або Б, обслуговування боргу «добре»), раз на рік;

- б) за кредитами, наданими під заставу автотранспорту (клас позичальника А або Б, обслуговування боргу «добре»), раз на півроку;

- в) за кредитами, наданими під заставу майнових прав на грошові кошти за договорами банківського вкладу, при видачі кредиту і за п'ятнадцять календарних днів до закінчення терміну дії депозитного договору (на момент перевірки філія банку повинна врегулювати з вкладником (заставадавцем) питання продовження строку дії даного договору або в іншому разі – здійснити необхідні заходи щодо погашення заборгованості позичальника за кредитним договором).

В інших випадках перевірки наявності, стану та вартості майна, переданого в заставу банку, здійснюються не рідше, ніж один раз на квартал.

За результатами перевірки складається довідка (акт), що підписується представником банку і заставадавцем, та надається керівництву для ознайомлення, а в разі необхідності – вжиття відповідних заходів (долучається в кредитну справу позичальника).

Кредитний працівник протягом всього періоду кредитування контролює своєчасність погашення кредиту та сплати процентів, відстежує виникнення негативних сигналів щодо можливості погашення кредиту, зокрема:

- порушення графіка погашення кредиту;
- несвоєчасна сплата процентів;
- погіршення фінансового стану позичальника, надання недостовірної інформації щодо його фінансового стану;

– наявність негативної інформації щодо стану справ у фізичної особи, отриманої від служби банківської безпеки, від третіх осіб та ін.

Якщо з'явилися ознаки погіршення фінансового стану, то кредитний працівник повинен:

– проінформувати керівництво банку;

– повідомити позичальникові у письмовій формі про виникнення на підставі укладеного з ним кредитного договору простроченої заборгованості за кредитом чи процентами та про необхідність термінового її погашення;

– визначити необхідні заходи для забезпечення своєчасного погашення заборгованості за кредитом і процентами.

Якщо кредитним працівником, працівниками юридичної служби та служби безпеки банку виявлено порушення будь-яких умов, передбачених кредитним договором чи договором про іпотечний кредит, установою банку застосовуються санкції, передбачені в договорі.

Повернення кредитів здійснюється двома шляхами:

– у безготівковій формі – з поточного (карткового, депозитного) рахунка позичальника, переказами через підприємства зв'язку, установи банків, шляхом утримання коштів із заробітної плати, з поточного рахунка поручителя (гаранта), майнового поручителя, покупця заставленого майна чи судового виконавця та ін;

– у готівковій формі – шляхом внесення позичальником або довіреною особою готівки у касу банку.

10.5.5. Особливості кредитування позичальника фізичної особи – приватного підприємця

Основними проблемами кредитних відносин з приватними підприємцями – фізичними особами є недостатність офіційної інформації для визначення реальних ризиків банку і відсутність у більшості таких позичальників кредитної історії.

Приватні підприємці не складають бухгалтерської та статистичної звітності. За чинним законодавством приватні підприємці подають звітність лише до органів податкової служби.

Обмеженість офіційної фінансової інформації має об'єктивні причини.

По-перше, згідно з чинним законодавством приватні підприємці не зобов'язані відкривати рахунки в банку та спрямовувати через них свої грошові потоки.

По-друге, на приватних підприємців не поширюється дія нормативно-правових актів Національного банку України про порядок ведення касових операцій у національній валюті в нашій державі. Тому у багатьох випадках основні грошові потоки приватних підприємців проходять готівкою поза банківськими рахунками та офіційним обліком. Значна кількість підприємців, які працюють за фіксованим патентом і торгують на ринках товарами народного споживання, рахунки у банку не відкриває взагалі.

Можливість проводити без обмежень господарські розрахунки готівкою, з одного боку, виключає контроль з боку банка-кредитора за грошовими потоками приватного підприємця, а з іншого – фізична особа, платник податку на додану вартість веде книгу обліку продажу та книгу обліку придбання товарів, в яких реєструються податкові накладні на відпущені і придбані товари (роботи, послуги), що дає змогу оцінити його платоспроможність.

По-третє, на вимогу банку працівник кредитного підрозділу оцінює фінансово-майновий стан бізнесу приватного підприємця, стан кредиторської та дебіторської заборгованості, прогнозує майбутній розвиток бізнесу, тенденції зміни обсягів і рентабельності виробництва, оборотності обігових коштів, тобто визначає кредитоспроможність позичальника.

Через спрощену систему обліку неможливо розділити бізнес і сім'ю приватних підприємців, сімейний бюджет та бізнес-бюджет. Приватні підприємці використовують свою «касу» для сім'ї відповідно до необхідності, тоді як ця «каса» може поповнюватись із коштів членів родини. На

платоспроможність позичальників-приватних підприємців впливають також зобов'язання (наприклад, за кредитами) членів родини.

Кредитоспроможність приватних підприємців значною мірою залежить від обставин їхнього приватного життя: вік дітей (витрати на навчання, весілля та ін.), вік старших членів родини і малих дітей (хвороби), а також від інших обставин, які можуть вплинути на здатність позичальника вчасно відповісти за своїми обов'язками повернути кредит та відсотки.

Тому банк, оцінюючи кредитні ризики, має враховувати сімейний стан, вік, стан здоров'я, майновий стан самого підприємця і членів його родини, рівень його освіти.

З метою мінімізації своїх ризиків банк має отримати максимально різнопланову, повну та достовірну інформацію про бізнес, ділове і приватне оточення, соціальний статус, інші життєві обставини приватного підприємця, ділову та особисту репутацію і намагатись налагодити з ним довгострокові партнерські відносини, які дають змогу накопичувати таку інформацію.

Перед укладенням кредитного договору банк надає приватному підприємцю у письмовій формі інформацію про умови кредитування, детальний розпис сукупної вартості кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, погашення основного боргу, вартості супутніх послуг (послуги нотаріуса, послуги страхових компаній, послуги реєстраторів за внесення даних про заставу в Державний реєстр обтяжень рухомого майна), а також інших фінансових зобов'язань.

Надання кредитів приватним підприємцям здійснюється для цільового кредитування конкретного заходу і для поповнення обігових коштів на здійснення поточної господарської діяльності.

Цільове призначення кредиту має відповідати видам діяльності, передбаченим свідоцтвом про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності. Документи, які підтверджують цільове використання кредиту, мають бути вказані.

Кредит надається безготівково шляхом оплати з позичкового рахунка розрахункових документів позичальника на цілі, визначені у договорі, або шляхом надання готівкових коштів з позичкового рахунка позичальника на цілі, визначені у договорі, – у разі надання кредиту готівкою.

Установи банку здійснюють надання кредитів у межах максимального права (ліміту) на видачу кредиту одному позичальнику – приватному підприємцю в доларовому виразі або за курсом НБУ в гривні на дату розгляду заявки в розмірі до 300 000 доларів США.

Погашення позичальником заборгованості за кредитом здійснюється відповідно до графіка погашення кредиту за договором кредиту. Можливе дострокове погашення кредиту.

Нарахування відсотків за користування кредитом здійснюється щоденно за методом «факт/факт» виходячи з фактичної кількості днів у місяці та у році, на суму щоденного залишку заборгованості за кредитом, у валюті, в якій наданий кредит.

У разі наявності заборгованості за кредитом та відсотками за користування ним встановлюється така черговість погашення позичальником заборгованості:

- у першу чергу сплаті підлягають нараховані, але не сплачені у строк відсотки;
- в другу чергу сплаті підлягають нараховані відсотки, строк сплати яких ще не минув;
- у третю чергу сплаті підлягає прострочена заборгованість за кредитом;
- у четверту чергу сплаті підлягає неустойка, передбачена договором.

Погашення позичальником заборгованості кожної наступної черги має відбуватися винятково після повного погашення заборгованості кожної попередньої черги.

Видача кредиту здійснюється за умови сплати позичальником разової комісії у розмірі, передбаченому кредитним договором, у день оформлення кредитної угоди.

Враховуючи складність прогнозу майбутньої кредитоспроможності позичальників – приватних підприємців, забезпеченню зобов'язань за кредитами необхідно приділяти особливу увагу.

При визначенні вартості майна, що передається в заставу, слід виходити з ринкової вартості. Вартість майна і майнових прав заставодавця, оформлених у заставу, визначається за реальною (ринковою) вартістю з урахуванням практичної складської реалізації майна у разі невиконання позичальником зобов'язань і має бути достатньою для погашення позики, сплати відсотків за користування нею.

Заставодавець (позичальник або майновий поручитель) повинен бути власником майна, взятого у заставу, або мати право господарського володіння чи оперативного управління цим майном, що визначається статутом або відповідним чином оформленим дорученням. До документів, які підтверджують право власності на майно, що передається у заставу, належать:

- договори, за якими, відповідно до законодавства, передбачається перехід права власності, зокрема купівлі-продажу, зміни, дарування, довічного утримання, лізингу, предметом яких є нерухоме майно, про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно, договори про задоволення вимог іпотекотримача, договори про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій чи спільній сумісній власності;

- свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, що видаються державними та приватними нотаріусами;

- свідоцтва про право на спадщину, видані державними нотаріусами;

- свідоцтва про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів, на аукціонах з реалізації заставленого майна, видані державними і приватними нотаріусами;

- свідоцтва про право власності на об'єкти нерухомого майна, видані органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, органами приватизації наймачам квартир у державному житловому фонді, акти прийому-передачі;

– рішення судів, третейських судів про визнання права власності на об'єкти нерухомого майна, про встановлення факту права власності на об'єкти нерухомого майна;

– довідка-характеристика бюро технічної інвентаризації (для об'єктів виробничого й соціального призначення та ін.) або витяг з реєстру прав власності на нерухоме майно;

– державні акти про право колективної та приватної власності на землю;

– договори купівлі-продажу (разом з платіжними документами, накладними і митними деклараціями);

– балансова довідка (складська довідка);

– договори дарування;

– договір депозиту;

– договір про розподіл майна;

– технічний паспорт, свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу (реєстрація автотранспорту – в Державній автоінспекції; для тракторів, самохідних шасі, самохідних меліораторних та дорожньо-будівельних машин і тракторних причепів – в інспекції держтехнагляду) та ін.

Одна з найбільш прийнятних форм забезпечення зобов'язань – нерухомість. Оскільки предметом іпотеки є нерухоме майно, в документах, які підтверджують право власності, має бути відмітка про реєстрацію в органах бюро технічної інвентаризації (якщо об'єкт підлягає такій реєстрації) або реєстраційне посвідчення і витяг з реєстру прав власності на нерухоме майно.

При наданні в іпотеку житла (квартири, житлового будинку тощо), яке є власністю фізичної особи і якого співвласниками є неповнолітні діти, надається рішення опікунської ради.

Предмет забезпечення має бути таким, який вільно відчужується (тобто не має бути під арештом, у податковій заставі та ін.) і за рахунок якого може бути відшкодована заборгованість позичальника за кредитним договором.

Не можуть бути предметом застави:

– вимоги, що мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом (стаття 4 Закону України «Про заставу»);

– об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, що перебувають у процесі корпоратизації (стаття 14 Закону України «Про заставу», стаття 14 Закону України «Про іпотеку»);

– майно і кошти благодійних організацій (частина третя статті 19 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації»);

– приватизаційні папери (стаття 5 Закону України «Про приватизаційні папери»);

– майно, на примусову реалізацію якого діє мораторій.

Забороняється брати в заставу:

– промислове та торговельне обладнання в не експлуатаційному стані та морально застаріле;

– автомобілі в незадовільному у технічному стані та моделі, які не користуються попитом;

– залежалі (понад 1 рік) запаси, товари, сировину і товари в обігу та переробці.

В окремих випадках допускається взяття в заставу майна, яке вже виступає як забезпечення виконання іншого зобов'язання.

Застосування як застави товарів в обігу або готової продукції здійснюється за умови, якщо:

– основним (переважним) видом діяльності позичальника є торгово-закупівельна діяльність (оптова і роздрібна торгівля) або виробництво товарів (продукції), які користуються широким попитом;

– товар, який пропонується в заставу, може мати сертифікат якості;

– наявність предмета застави підтверджується складською довідкою й актом перевірки на місці;

- при пошкодженні або втраті застави товарів (продукції) для можливої зміни цієї застави у Законі про заставу визначені рівноцінні та рівнозначні ліквідні товари (продукція), які перебувають у постійному обігу позичальника;
- поповнення або заміна застави при частковій її реалізації допускається лише рівноцінним і рівнозначним ліквідним товаром (продукцією) при погодженні з банком;
- взяті в заставу товари повинні мати достатній термін реалізації;
- необхідно, якщо можна, враховувати існуючі норми чинного законодавства для того, щоб уникнути можливого арешту товарів (продукції), ввезених з порушенням митних правил, вилучення їх з торгової мережі як таких, які не відповідають існуючим нормам торгівлі, визнання судом недійсними договорів щодо їхньої купівлі-продажу та ін.

Застосування цього виду забезпечення кредиту передбачає постійний (не рідше, ніж 1 раз на місяць) контроль банку за наявністю заставленого майна, а також за діяльністю позичальника протягом часу дії кредитного договору.

Як правило, не допускається застосування цього виду застави при невинуватеному зростанні залишків готової продукції (товарів) на складі, дебіторської заборгованості, особливо простроченої.

Заміна предмета застави може здійснюватися тільки за згодою заставодержателя. У разі відчуження заставлених товарів заставодавець зобов'язаний замінити їх на інші товари такої самої, або більшої вартості, що обумовлюється у Законі України «Про заставу».

Предмет застави, який залишається на збереженні у заставодавця, в обов'язковому порядку має бути застрахованим на користь банку в разі його псування, втрати та ін. (стаття 10 Закону «Про заставу», стаття 8 Закону «Про іпотеку»).

Частиною договору застави рухомого майна може бути опис майна, що передається в заставу, який підписується сторонами і скріплюється печаткою банку та заставодавця. В описі вказується:

- повне найменування майна;

– кількість одиниць та їхня вартість;

– характеристика предмета застави: марка, модель, артикул, рік випуску, строк експлуатації, процент зношення тощо.

У разі, якщо предмет застави (рухоме і нерухоме майно) перебуває у спільній власності, то необхідно отримати дозвіл співвласника майна (наприклад, щодо майна, яке є спільною власністю подружжя, – письмова згода другого з подружжя) на передачу його у заставу (стаття 432 Цивільного Кодексу України, стаття 6 Закону України «Про заставу», стаття 6 Закону України «Про іпотеку»).

Якщо заставодавцем виступає майновий поручитель (стаття 11 Закону України «Про заставу», стаття 11 Закону України «Про іпотеку»), а не позичальник, в угоді має бути чітко визначено, за кого саме, за яким договором та яким майном він відповідає перед банком.

Також прийнятною формою забезпечення є застава. При цьому переданий банку предмет застави має бути застрахований у порядку, передбаченому чинним законодавством, і зберігатися в банку, нотаріальній конторі або на відповідному зберіганні у підприємства, яке незалежне від позичальника.

З метою збереження заставленого майна необхідно:

– щодо нерухомості (іпотека) та транспортних засобів – здійснювати нотаріальне посвідчення (стаття 13 Закону України «Про заставу», стаття 18 Закону України «Про іпотеку») договору застави;

– щодо нерухомого майна – здійснювати накладання заборони на його відчуження та внесення цих даних до єдиного Реєстру заборон на відчуження об'єктів нерухомого майна (за правилами, встановленими пп. 134, 135 та 136 Інструкції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», затвердженої Наказом Мін'юсту № 20/5 від 03.03.2004 р.);

– щодо рухомого майна – проводити його реєстрацію в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, відповідно до Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 830 від 05.07.2004 р.

Перевага надається заставі власного майна позичальника або майна 3-х осіб – майнових поручителів.

Кредити приватним підприємцям надаються під заставу. Бланкові кредити надаються лише у виняткових випадках, і тільки з дозволу кредитного комітету, комісії, ради банку в межах їхньої компетенції.

Приватні підприємці, які мають намір отримати кредит у банку, повинні задовольняти такі вимоги:

- бажано бути клієнтом банку або відкрити рахунок у банку;
- вести облік та звітність своїх господарських операцій відповідно до чинного законодавства;
- за оцінкою фінансового стану – відповідати класам А, Б, В.

Позичальнику, класифікованому за класом Г, кредит надається у разі надання в заставу майнових прав на депозит, розміщений у банку;

- вести прибуткову діяльність;
- вести свій бізнес не менше, ніж 1 рік;
- дотримуватись платіжної та звітної дисципліни;
- за наявності кредитної історії – мати позитивну кредитну історію, а також позитивну ділову та особисту репутацію.

Для вирішення питання про можливість отримання кредиту позичальник – приватний підприємець надає у банк необхідний пакет документів залежно від кредитного проекту та запропонованого забезпечення.

Загальні та установчі документи:

- клопотання на отримання кредиту;
- анкета приватного підприємця;
- паспорт;
- довідки про присвоєння ідентифікаційного номера платника податку;
- свідоцтва про державну реєстрацію.

Залежно від виду оподаткування:

- документ, що підтверджує взяття на податковий облік;
- свідоцтво про сплату єдиного податку;

- патент на право здійснення підприємницької діяльності на умовах фіксованої сплати прибуткового податку;

- торговий патент (спеціальний).

Звітні та фінансові документи:

- декларації про доходи за останні 4 квартали;

- звіт суб'єкта малого підприємництва – фізичної особи – платника єдиного податку за останні 4 квартали;

- довідка податкового органу про доходи приватного підприємця за останні 4 квартали;

- книга обліку доходів та витрат за останні 12 місяців;

- книга обліку продажу і книга обліку придбання товарів (для платників податку на додану вартість);

- довідка про користування банківськими позиками у минулому і своєчасність їхнього повернення;

- довідка з податкового органу про відсутність податкових боргів;

- довідка з податкового органу про відсутність податкової застави;

- розшифровки дебіторської та кредиторської заборгованості в розрізі контрагентів із зазначенням сум, дат виникнення й очікуваного погашення на останню звітну дату;

- довідка про рух коштів на поточних, валютних та інших рахунках підприємця в інших банках за останні 6 місяців. Обороти за рахунками і залишки на рахунках мають бути підтверджені довідками банків, які обслуговують клієнта.

Комерційні документи:

- ліцензії або патенти за здійснюваними видами діяльності, що підлягають ліцензуванню або патентуванню;

- документи на підтвердження кредитної операції (контракти, угоди з постачальниками, покупцями, іншими контрагентами, рахунки-фактури, накладні, товарно-транспортні документи, акти прийому-передачі, платіжні документи, вантажно-митні декларації тощо);

- господарські договори щодо поточної виробничої діяльності, доходом від якої передбачається погашення кредиту (договори оренди, лізингу, закладу, договори про спільну діяльність, документи про право володіння або користування земельними ділянками тощо).

Копії документів мають бути посвідчені нотаріально або органом, що надав відповідний документ.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальниками умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням та сплатою відсотків за ним. При цьому банк протягом усього строку дії кредитного договору підтримує ділові контакти з позичальником, здійснює перевірки стану збереження заставленого майна.

У період дії кредитного договору щоквартально здійснюється аналіз діяльності приватного підприємця (на підставі книги обліку доходів та витрат, книги обліку продажу і придбання товарів), його фінансового стану. При цьому можуть бути використані всі види фінансової та іншої інформації, одержаної від позичальника, інших джерел, а також висновки аудиторських організацій про фінансовий стан позичальника.

Перевірки на місці наявності та стану збереження заставленого майна здійснюються на предмет відповідності попередньо встановленої заставної вартості:

- щодо нерухомості (щоквартально);
- щодо товарів в обігу (щомісячно);
- щодо автотранспорту (щомісячно);
- щодо обладнання (щомісячно).

Якщо результати систематичного контролю свідчать про погіршення фінансового стану позичальника і можливість затримки у розрахунках за кредитом, то питання виконання умов договору підлягає розгляду керівництвом позичальника і банку. В таких випадках позичальнику може бути запропоновано розглянути можливість скорочення видатків, прискорення

реалізації продукції, реалізації надлишків матеріальних цінностей чи застави, збільшення інших надходжень, стягнення дебіторської заборгованості та ін.

У разі погіршення фінансово-господарського стану позичальника, ухилення від контролю банку, недостовірності звітності, несвоєчасного повернення раніше одержаного кредиту, а також у разі, коли наданий кредит виявляється незабезпеченим, термін повернення кредиту буде вважатись таким, який настав, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку.

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредитом та сплати процентів за відсутності домовленості про відстрочення погашення кредиту банк має право на застосування штрафних санкцій у розмірах, передбачених кредитним договором.

У разі відмови позичальника від сплати боргів банк стягує борги у претензійно-позовному порядку. Претензійно-позовну роботу зі стягнення боргів ведуть працівники юридичної служби відповідної установи банку, а в разі відсутності такої в установі банку ця робота здійснюється працівниками кредитного підрозділу.

Загальне керівництво і контроль за додержанням вимог щодо оформлення, надання та своєчасного погашення кредиту і відсотків покладаються на керівників установ банку та структурних підрозділів.

10.5.6. Робота банку з проблемними споживчими кредитами

Споживчі кредити вважаються проблемними як з настанням строку повернення кредиту, так і до настання цього строку за умови набуття кредитною заборгованістю відповідних ознак. Основними такими ознаками є:

- в разі смерті позичальника, набрання чинності рішення про оголошення його померлим або визнання його безвісно відсутнім;

- в разі набрання чинності рішення про визнання позичальника недієздатним;
- в разі виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- в разі неповернення впродовж 7 днів кредиту або його частини після закінчення встановленого строку;
- в разі неповернення кредиту при завершенні терміну пролонгації;
- за наявності простроченої заборгованості понад 30 днів за нарахованими відсотками за строковим кредитом;
- при несплаті у строк відсотків за пролонгованим кредитом;
- при встановленні нецільового використання кредиту в повній або частковій сумі та відмові добровільно повернути визначену суму боргу (кредит, відсотки, штрафні санкції тощо) протягом 30 календарних днів з дня направлення претензії;
- проведення без погодження з банком реалізації (повної або часткової) застави без спрямування коштів на повернення боргу банку та в разі відмови у здійсненні заміни або в разі відсутності майна для заміни;
- порушення позичальником інших умов договору кредиту та в разі відмови у добровільному достроковому виконанні зобов'язань за цим договором;
- при отриманні інформації, що до позичальника поданий позов до суду (заведена судова справа);
- порушення проти позичальника кримінальної справи.

При набутті кредитною заборгованістю фізичної особи одного з цих критеріїв вона вважається проблемною.

На практиці банк може враховувати додаткові ознаки, за яких споживчий кредит переходить до класу проблемних, а саме:

- несвоєчасність перерахувань заробітної плати на поточний (вкладний) рахунок за його наявності у банку;
- отримання офіційної інформації щодо серйозного погіршення стану здоров'я позичальника;

- отримання офіційної інформації щодо намірів позичальника виїхати за кордон на постійне місце проживання;
- отримання офіційної інформації щодо виїзду або планування виїзду в довготривале відрядження, у тому числі за кордон;
- отримання інформації щодо зміни сімейного стану (розірвання шлюбу, виникнення додаткових витрат та ін.).

Робота з повернення «проблемної» заборгованості поділяється на такі етапи:

1-й етап – організаційний;

2-й етап – робота з боржником щодо добровільного повернення «проблемної» заборгованості;

3-й етап – направлення документів для отримання виконавчого документа;

4-й етап – направлення та супроводження примусового виконання виконавчих документів.

1. Організаційний етап.

У разі зарахування кредиту до категорії проблемних або ухвалення кредитним комітетом рішення про примусове стягнення боргу кредитна служба протягом 3-х робочих днів з дня зарахування кредиту до категорії проблемних або з дня отримання витягу з протоколу кредитного комітету складає довідку про історію кредиту. Супроводження кредиту щодо нарахування відсотків і формування резервів під кредитні ризики здійснюється кредитною службою.

Керівник підрозділу протягом 2-х робочих днів з дня зарахування кредиту до категорії проблемних або з дня отримання витягу з протоколу кредитного комітету заводить наглядову справу.

Надалі всі матеріали (плани, документи) про проведену роботу знаходяться в наглядовій справі.

Працівник банку (управління, відділу, сектору), який відповідно до своїх службових обов'язків здійснює моніторинг кредитування фізичних осіб, несе відповідальність за належне виконання заходів з повернення заборгованості за «проблемним» споживчим кредитом.

У разі набуття заборгованістю ознак «проблемної» відповідальному працівнику кредитного підрозділу, який здійснює моніторинг кредитного проекту, необхідно скласти план роботи щодо погашення боргу, який затверджується (погоджується) керівником структурного підрозділу та керівником (заступником) установи банку і приступити до безпосереднього виконання запланованих заходів.

План має містити детальний перелік заходів з примусового стягнення заборгованості за кредитом.

2. Робота з боржником щодо добровільного повернення «проблемної» заборгованості.

Якщо вартість ліквідного заставленого майна повною мірою забезпечує вимоги банку за кредитним договором, то повернення «проблемної» заборгованості здійснюється шляхом продажу заставленого майна за згодою заставодавця зі спрямуванням коштів на рахунок банку.

Повернення «проблемної» заборгованості здійснюється шляхом продажу позичальником (за допомогою банку) іншого майна з перерахуванням коштів у рахунок повного (часткового) погашення заборгованості.

У разі наявності у позичальника ліквідних платоспроможних поручителів фізичних або юридичних осіб з ними проводиться робота з перерахування до банку (за договорами поруки, переведення боргу та ін.) заборгованості в рахунок повного (часткового) повернення заборгованості позичальника.

3. Направлення документів для отримання виконавчого документа.

Проведення претензійної роботи проводиться незалежно від наявності укладених угод для забезпечення виконання зобов'язань позичальником за кредитним договором або домовленостей з позичальником (поручителем та ін.) про реалізацію предмета застави чи повернення боргу.

Відповідальна особа юридичного підрозділу протягом 3-х робочих днів з дня затвердження керівником плану заходів з повернення заборгованості з дотриманням вимог Цивільного та Господарського кодексів України готує претензію і подає її на підпис уповноваженій особі.

Претензія уповноваженою особою підписується протягом 2-х робочих днів з дня її отримання. Розрахунок заборгованості за кредитним договором на запит відповідальної особи юридичної служби надається кредитною службою протягом 2-х робочих днів.

Протягом 2-х робочих днів з дня отримання підписаної керівником претензії працівник юридичного підрозділу надсилає претензію позичальнику, поручителю або гаранту рекомендованим чи цінним листом або вручає під розписку.

При частковому визнанні позичальником претензії щодо не визнаної за претензією суми працівник юридичного підрозділу готує позовну заяву про стягнення заборгованості за кредитним договором та подає її на підпис уповноваженій особі. Позовна заява має містити найменування й адреси господарського суду, сторін, ціну позову, зміст позовних вимог, виклад обставин, на яких ґрунтуються вимоги, і документи, що їх підтверджують, розрахунок сум позову та законодавство, на підставі якого подається позов.

За умови наявності нотаріально посвідченого договору застави, укладеного для забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, для вчинення виконавчого напису нотаріусом працівник юридичного підрозділу протягом 3-х робочих днів з дня затвердження керівником плану заходів з повернення заборгованості готує та за підписом уповноваженої особи направляє нотаріусу заяву про вчинення виконавчого напису з додатками:

- оригінал договору застави;
- розрахунок заборгованості за кредитним договором за підписом уповноваженої особи, який за запитом працівника юридичного підрозділу надається кредитною службою протягом 2-х робочих днів;
- копії кредитного договору і додаткові угоди до нього.

Після закінчення строку, наданого нотаріусом позичальнику для добровільного погашення заборгованості (за умови надання такого), працівник юридичного підрозділу надає у бухгалтерський підрозділ банку документи для проведення сплати державного мита й оплати послуг нотаріуса, пов'язаних з

вчиненням виконавчого напису. Після оплати державного мита відповідальна особа юридичного підрозділу отримує у нотаріуса виконавчий напис про звернення стягнення на заставлене майно.

Протягом 2-х робочих днів з дня отримання виконавчого напису нотаріуса працівник юридичної служби готує заяву про відкриття виконавчого провадження та за підписом уповноваженої особи направляє її на примусове виконання в державну виконавчу службу з оригіналом виконавчого напису, вчиненого на оригіналі (копії – при частковому стягненні заборгованості) договору застави.

Позовна заява підписується уповноваженою особою банку і протягом 2-х робочих днів з дня її отримання працівником юридичного підрозділу подається до відповідного судового органу.

Протягом 2-х днів з дня отримання виконавчого документа працівник юридичного підрозділу готує заяву про відкриття виконавчого провадження та за підписом уповноваженої особи направляє її на примусове виконання в державну виконавчу службу з оригіналом виконавчого документа.

Всі процесуальні документи, що стосуються судового розгляду і виконавчого провадження, готуються відповідальною особою юридичної служби.

4. Направлення та супроводження примусового виконання виконавчих документів.

У разі повернення державною виконавчою службою виконавчого документа без виконання або з частковим його виконанням у зв'язку з відсутністю коштів на рахунку боржника працівник юридичного підрозділу протягом 2-х робочих днів готує клопотання про зміну способу виконання рішення до відповідного судового органу та подає його на підпис уповноваженій особі. Клопотання уповноваженою особою підписується протягом 2-х робочих днів з дня його отримання.

Протягом 2-х робочих днів з дня отримання підписаного керівником клопотання працівник юридичного підрозділу направляє його до відповідного судового органу.

Після отримання виконавчого документа відповідальна особа юридичного підрозділу готує заяву про відкриття виконавчого провадження і за підписом уповноваженої особи направляє її на примусове виконання в державну виконавчу службу (надалі – ДВС) разом з оригіналом виконавчого документа.

Залежно від того, за яким видом споживчого кредиту виникає проблемна заборгованість, відповідно й буде відрізнятися робота банку.

Так, зокрема, особливість роботи з повернення проблемної заборгованості за кредитами, виданими на придбання товарів тривалого використання, на оплату послуг полягає у такому: через 5 календарних днів з дати винесення на рахунок простроченої заборгованості кредитний підрозділ зобов'язаний протягом 15 календарних днів обдзвонювати позичальника, який не погасив заборгованість, з проміжком у 5 днів за вказаними в анкеті контактними телефонами. Якщо заборгованість не погашена протягом 20 календарних днів, то кредитний підрозділ направляє письмове повідомлення – рекомендований лист позичальнику та у разі наявності – поручителю. В разі наявності часткової або повної простроченої заборгованості й відсотків у термін більше, ніж 30 днів і при винесенні 2-го траншу кредиту на рахунок простроченої заборгованості кредитний підрозділ сповіщає в усній формі службу банківської безпеки про факт виникнення простроченої заборгованості та інформує про результати бесіди з боржником. При неможливості встановлення місцезнаходження позичальника через 15 днів з початку спроб встановлення контакту з позичальником кредитний підрозділ сповіщає в усній формі службу банківської безпеки про відсутність позичальника за реквізитами, вказаними в анкеті, та інформує про результати бесіди з боржником. Служба банківської безпеки протягом 10 днів з дати отримання повідомлення від кредитного підрозділу проводить співбесіду з позичальником на предмет погашення заборгованості, у

разі негативного результату цього заходу вона надає письмовий висновок щодо результатів переговорів, який зберігається у кредитній справі.

У разі повідомлення кредитним підрозділом про неможливість встановлення місцезнаходження позичальника служба банківської безпеки з дня отримання цього повідомлення здійснює розшук позичальника за місцем роботи, через родичів та іншими наявними способами, а також проводить роботу з родичами позичальника на предмет погашення заборгованості.

За наявності 2-х несплачених платежів працівник юридичного підрозділу направляє позичальнику рекомендований лист-претензію про дострокове повернення заборгованості за кредитним договором. За наявності двох чергових несплачених платежів за кредитом та процентами протягом 3-х днів з дня отримання висновку служби банківської безпеки щодо негативного результату переговорів з позичальником і його родичами чи відсутністю будь-яких контактів за вказаними в анкеті реквізитами працівник юридичного підрозділу направляє рекомендований лист позичальнику з повідомленням про дострокове повернення заборгованості за кредитним договором, а у разі наявності – й поручителю (крім випадку прострочення останнього траншу).

При виникненні проблемної заборгованості банком за кредитами, наданими на інвестування в житлове будівництво, на купівлю житла та інші цілі, що забезпечені нерухомим майном, майновими правами на майбутню нерухомість, банком будуть застосовуватися такі дії:

– спрямовує інформацію про виникнення проблемної заборгованості за кредитом, наданим для інвестування в житлове будівництво та/або купівлю нерухомого майна або інші цілі, що забезпечені нерухомим майном або майновими правами на майбутню нерухомість, у підрозділ банківської безпеки для перевірки останніми майнового стану боржника, наявності обставин, які можуть негативно вплинути на його платоспроможність, і підрозділ з оцінювання заставленого майна для перевірки стану об'єкта нерухомості, який є об'єктом кредитування (забезпечення), юридичному підрозділу.

Працівник юридичного підрозділу:

– отримує витяг з державного реєстру іпотек щодо об'єкта нерухомості, переданого в іпотеку банку (у разі необхідності);

– направляє (рекомендованим або цінним листом) вимогу до боржника й іпотекодавця (заставадавця) про дострокове виконання основного зобов'язання та відшкодування збитків.

Якщо протягом 30 днів зустріч з боржником або іпотекодавцем (заставадавцем) відбулася і останній запропонував прийнятні для банку умови позасудового врегулювання проблеми погашення боргу, то працівник кредитної служби складає письмовий висновок про можливість укладення з боржником (іпотекодавцем) договору про задоволення вимог іпотекодержателя або інших договорів щодо добровільного погашення заборгованості.

Висновок подається працівником кредитного підрозділу на розгляд кредитного комітету установи банку.

В разі згоди кредитного комітету установи банку з пропозиціями щодо шляхів погашення заборгованості, викладеними у висновку, працівник кредитної служби готує необхідні договори, організовує їх підписання позичальником (іпотекодавцем) та передає на підпис уповноваженій особі банку.

Контроль за виконанням додаткових угод здійснюється працівником кредитної служби банку до повного погашення проблемної кредитної заборгованості.

10.6. Лізинговий кредит

Лізинговий кредит – це відносини між юридично самостійними особами з приводу передачі в оренду засобів праці, а також фінансування, придбання рухомого і нерухомого майна на визначений термін. Лізинг є формою майнового кредиту.

Загальні правові та економічні засади фінансового лізингу визначає Закон України «Про фінансовий лізинг» № 1381-IV від 11 грудня 2003 р. Згідно із

законом, *фінансовий лізинг (лізинг)* – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу.

За договором фінансового лізингу (договір лізингу) лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Предметом договору лізингу (предмет лізингу) може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Так, предметом (об'єктом) лізингу є різне рухоме (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна й інша техніка) і нерухоме (будинки, споруди, система телекомунікацій та ін.) майно.

Суб'єктами лізингу можуть бути:

- *лізингодавець* – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;
- *лізингоодержувач* – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;
- *продавець (постачальник)* – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу;
- *інші юридичні або фізичні особи*, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

Як лізингодавець (орендодавець) може виступати спеціалізована лізингова організація (фірма). Лізингові організації можуть бути дочірніми товариствами банків. Лізингоодержувачем (орендатором, користувачем) можуть бути всі суб'єкти господарювання. Як продавець (постачальник, виробник) виступають підприємства, організації та інші суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво або реалізацію товарно-матеріальних цінностей.

За термінами експлуатації та періодом амортизації майна лізинг поділяється на оперативний і фінансовий. *Оперативний лізинг* – це

перевідступлення майна на термін менший, ніж термін повної амортизації. Він поділяється на короткотерміновий оперативний лізинг – від кількох днів до року; середньотерміновий від року до 5 – 10 років. **Фінансовий лізинг** – це перевідступлення майна на термін повної амортизації або близький до періоду повної амортизації. Інколи його називають капітальною орендою або чистою орендою з повною виплатою. При цій операції орендодавець надіється отримати назад на протязі базисного строку оренди всю суму коштів, вкладену в орендовану власність, плюс витрати, пов'язані з фінансуванням.

При фінансовій оренді орендовані активи набуваються орендодавцем на прохання орендатора, причому останній приймає на себе практично всі зобов'язання власника, у тому числі відповідальність за зберігання орендованої власності.

За способами придбання майна виділяють прямий лізинг, виробника та повернений лізинг. **Прямий лізинг** – лізингодавець купляє у виробника у власність майно для здачі його користувачу в оренду. Це може бути оренда із залученням коштів третьої сторони. Лізингова компанія за дорученням підприємства-орендатора купляє машини, обладнання та інші засоби праці в підприємства-виробника за рахунок власних коштів або кредиту. **Лізинг виробника** – лізингодавець фінансує виробника, який виконує дві функції – продавця предмета лізингу і лізингоотримувача з правом сублізингу. **Сублізинг** – це вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) в користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу. Серед різноманітних видів лізингу слід назвати операції поверненого лізингу. Вони полягають у продажі підприємством частини його власного майна лізинговій компанії з одночасним підписанням контракту про його оренду. Така операція дає можливість підприємству отримати грошові кошти за рахунок продажу засобів виробництва, не припиняючи їхньої експлуатації. Грошові кошти, які вивільняються, можна використати для нових

капіталовкладень.

Відносини з приводу лізингу між його суб'єктами визначаються договором лізингу. Договір лізингу має бути укладений у письмовій формі. Істотними умовами договору лізингу є:

- предмет лізингу;
- строк, на який лізингоодержувачу надається право користування предметом лізингу (строк лізингу);
- розмір лізингових платежів;
- інші умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Термін оренди залежить від предмета лізингу, періоду амортизації й початкової вартості. За користування предметом лізингу лізингодавець стягує з користувача лізингові платежі, розмір яких визначається договором. *Лізинговий платіж* охоплює: витрати, пов'язані з придбанням предмета лізингу; лізингову ставку; витрати зі страхування предмета й інші витрати лізингодавця. Лізингова ставка орієнтується на розмір позичкового процента банку, суму накладних витрат і розмір прибутку лізингодавця та нараховується на вартість предмета лізингу.

Лізингодавець має право інвестувати на придбання предмета лізингу як власні, так і залучені та позичкові кошти. Сплата лізингових платежів здійснюється у порядку, встановленому договором.

Лізингові платежі можуть охоплювати:

- а) суму, яка відшкодовує частину вартості предмета лізингу;
- б) платіж як винагороду лізингодавцю за отримане у лізинг майно;
- в) компенсацію відсотків за кредитом;
- г) інші витрати лізингодавця, безпосередньо пов'язані з виконанням договору лізингу.

10.7. Банківське кредитування зовнішньоекономічної діяльності

10.7.1. Основні різновиди кредитування експортно-імпортних операцій

Банківське кредитування експорту та імпорту виступає у формі кредитів під заставу товарів, товарних документів, векселів, обліку тратт тощо. Іноді банки надають великим фірмам-експортерам, з якими вони тісно пов'язані, бланкові кредити, тобто без формального забезпечення. Банківські кредити дають можливість покупцю більш раціонально використовувати кошти на купівлю товарів, звільняють його від необхідності звертатись за кредитом до фірм-постачальників. Завдяки залученню державних коштів і застосуванню гарантій комерційні банки нерідко надають експортні кредити на 10-15 років за процентними ставками, нижчими від ринкових. Для координації операцій по кредитуванню зовнішньоекономічних операцій, мобілізації значних кредитних ресурсів та рівномірного розподілу ризику банки можуть організовувати консорціуми, синдикати, пули.

Основними різновидами кредитів, що надаються банками суб'єктам зовнішньоекономічних відносин, є такі:

- експортний кредит;
- кредит покупцю;
- акцептний кредит;
- акцептно-рамбурсний кредит;
- лізинг;
- факторинг;
- форфейтинг.

Експортний кредит та кредит покупцю.

Експортний кредит – це кредит, що видається банком країни експортера банку країни імпортера для кредитування поставок машин, обладнання тощо. Такого типу кредити видаються у грошовій формі і носять чітко цільовий характер, так як позичальник зобов'язаний використати отриманий кредит винятково для закупівлі товарів в країні-кредиторі.

Однією із форм кредитування експорту банками з 60-х років став кредит покупцю. **Кредит покупцю** – це кредит, що надається банком експортера безпосередньо іноземному покупцю, тобто фірмі країни-імпортера. Тим самим імпортер купляє необхідні товари з оплатою рахунків постачальника за рахунок коштів кредитора з віднесенням заборгованості на покупця чи його банк. Зазвичай такі кредити пов'язуються з купівлею товарів та послуг у конкретної фірми.

Вартість банківських кредитів покупцю, як правило, фіксуються на кілька років на рівні, нижчому вартості залучених коштів на ринку позичкових капіталів, що підвищує їхню конкурентоспроможність. Строк кредиту покупцю перевищує строк кредиту постачальнику; в основному це середньо- та довгострокові кредити. Банки при цьому можуть відкривати кредитні лінії для закордонних позичальників на оплату закуплених товарів. На сьогоднішній день банківські кредити покупцю поступово витісняють кредити постачальнику (експортеру) та фірмові кредити.

Акцептний та акцептно-рамбурсний кредити.

Акцептний кредит надається банком у формі акцепту тратти, тобто згоди банку імпортера на оплату тратти, виставленої експортером. При цьому акцепт може бути обмеженим частиною вексельної суми (частковий акцепт). Банк-акцептант виступає головним боржником, тобто відповідає за оплату векселя у встановлений строк. Векселі, акцептовані банками, слугують інструментом при наданні міжбанківських кредитів, що розширює можливості кредитування зовнішньої торгівлі. Існує ринок банківських акцептів, а акцептовані першокласним банком тратти можуть бути легко реалізовані на ринку позичкових капіталів. Шляхом поновлення акцептів кредити часто перетворюються із короткострокових у довгострокові.

Акцептно-рамбурсний кредит – поєднання акцепту тратти експортера банком третьої країни і переведення суми векселя імпортером банку-акцептанту. При цьому експортер домовляється з імпортером, що платіж за товар буде здійснений через банк шляхом акцепту останнім тратти, виставленої

експортером, якщо він не впевнений у платоспроможності імпортера або зацікавлений у швидкому отриманні вирученої за продані товари валюти до настання строку векселя. При досягненні домовленості імпортер дає доручення своєму банку укласти угоду про акцепт. Банк-акцептант, в свою чергу, вимагає гарантії своєчасної оплати векселя і виставляє на банк експортера безвідкличний акцептний акредитив, що передбачає акцепт тратти. Отримавши про це повідомлення, експортер відвантажує товар, виписує тратту та комерційні документи, направляє їх у свій банк, який зазвичай враховує вексель. Банк експортера пересилає тратту та документи банку-акцептанту, який акцептує тратту та направляє її банку експортера, а товарні документи – банку імпортера.

Банк імпортера передає імпортеру товарні документи, а банк експортера перевраховує акцептовану тратту. Після цього вона обертається на світовому ринку позичкових капіталів, котрий виступає в даній операції як сукупний кредитор. До настання строку тратти імпортер рамбурує валюту своєму банку. Банк імпортера переводить банку-акцептанту суму тратти за декілька днів до строку її оплати. При настанні строку останній тримач тратти пред'являє її до оплати у банк-акцептант, котрий перевіряє достовірність векселя, послідовність індосаменту, щоб переконатись, що останній тримач законний.

Умови акцептно-рамбурсного кредиту – ліміт, строк кредиту, процентна ставка, порядок оформлення, використання, погашення – визначаються на основі попередньої міжбанківської домовленості.

Лізинг як різновид міжнародного кредиту.

Лізинг – це надання лізингодавцем матеріальних цінностей лізингоотримувачу в оренду на різні строки. У міжнародній практиці лізинг часто виступає у формі придбання у національних виробників машин, обладнання, транспортних засобів з метою передачі їх в довгострокову оренду фірмам інших країн.

При оцінці ризиків, що виникають при лізингових операціях банк зважає на наступні фактори:

- 1) комерційна репутація та фінансовий стан компанії-лізингоотримувача;
- 2) фінансово-економічна та політична ситуація в країні перебування цієї компанії (тобто ризик націоналізації, заборона на переказ валютних коштів за кордон, ризик ускладнень при реалізації заставного права та інші);
- 3) продажна ціна обсягу угоди, динаміка зміни цієї ціни на вторинному ринку на протязі наступних років;
- 4) умови експлуатації об'єкту лізингу фірмою-лізингоотримувачем.

Перевагою лізингових операцій для банків є те, що вони надійніше застраховані від ризику неплатоспроможності лізингоотримувача, так як для погашення зобов'язань банк може повернути майно, віддати його в оренду іншій особі чи продати. Недоліками лізингових операцій для банків є значна їх трудомісткість, висока строковість, що підвищує рівень ризику. Крім цього, лізинг може виявитись для лізингоотримувача дорожчим, ніж отримання кредиту на купівлю такого ж майна.

Міжнародний факторинг.

Факторинг – міжнародний кредит у формі купівлі банком грошових вимог експортера до імпортера та їх інкасації. Розвиток факторингових операцій обумовлений затримками платежів, неплатежами, а також зростаючою потребою експортерів у кредитах. Експортний факторинг доцільно використовувати за умови, що експортер має проблеми з грошовими потоками та здійснює торгівлю на умовах відкритого рахунку.

Переваги використання факторингу експортерами:

- 1) запобігання втратам за безнадійними боргами;
- 2) зменшення витрат на утримання бухгалтерського апарату;
- 3) усунення валютних ризиків;
- 4) розширення кола партнерів та отримання знижок;
- 5) економія часу;
- 6) зменшення періоду кредитування.

До факторингового обслуговування банками клієнтів, зазвичай, входить:

- облік дебіторської заборгованості покупців;

- контролювання строків оплати поставок та повідомлення дебіторів про настання таких строків;

- інкасація (збір) платежів від дебіторів;

- перевірка ділової репутації діючих та нових покупців;

- юридичний аудит документообігу з дебіторами.

Авансуючи експортеру кошти до настання строку вимог, банк його кредитує. Розмір кредиту коливається від 70 до 90% суми рахунку-фактури в залежності від кредитоспроможності клієнта. Решта 10-30% після вирахування процента за кредит та комісії за послуги зараховуються на блокований рахунок клієнта. Кошти цього рахунку слугують для покриття не прийнятих банком можливих комерційних ризиків (недостатність якості товарів, їх некомплектність, суперечки стосовно ціни тощо). Після оплати боргу покупцем банк ліквідує блокований рахунок і повертає залишок клієнту. Для факторингових операцій характерним є право регресу вимог експортеру у разі неплатоспроможності імпортера.

При купівлі вимог банк зазвичай застосовує відкриту цесію, тобто сповіщає покупця про переуступку вимог експортерів, і рідше – приховану цесію, при якій покупцю про неї не сповіщається. Процент за факторинговий кредит зазвичай вищий, ніж при класичному кредитуванні, що приносить банкам високі прибутки. Однак, незважаючи на відносну високу вартість, експортер зацікавлений у факторингу, так як він супроводжується інкасовими, довірчими та іншими послугами. Строк кредиту, як правило, складає до 120 днів. Угода про факторинг підвищує кредитоспроможність фірми-експортера та полегшує їй отримання банківських кредитів.

Специфіка міжнародного факторингу полягає в тому, що при роботі з експортером банк, як правило, укладає угоду з банком країни імпортера та передає їй частину своїх функцій. У свою чергу він виконує роботу, пов'язану з дорученнями іноземного банку. Такий зустрічний факторинг має назву взаємного, або двофакторного. Його переваги зумовлені тим, що для кожного з банків, які обслуговують імпортерів, боргові вимоги є внутрішніми, а не

зовнішніми. Це значно спрощує процедури визначення кредитоспроможності імпортера, страхування ризиків, інкасування вимог тощо.

Використання факторингу є зручним методом фінансування експортера, якщо термін кредитування становить від трьох до шести місяців. У разі необхідності фінансування з більш тривалими строками використовують форфейтинг.

Форфейтингові операції банків.

У банківській практиці ***форфейтинг*** – кредитування експортера через купівлю на повний строк на заздальгідь встановлених умовах векселів та інших боргових зобов'язань. При цьому банк як покупець вимог приймає на себе комерційні ризики без права регресу цих документів на експортера. Якщо факторинг використовується для кредитування короткострокової заборгованості усередині країни та за кордоном і, як правило, через придбання усіх вимог, то форфейтування є інструментом кредитування окремих експортних вимог, зазвичай середньострокових. Спільні риси між факторингом та форфейтингом полягають у тому, що ці методи використовуються для скорочення заборгованості у балансі в результаті продажу вимог.

На відміну від традиційного обліку векселів форфейтування застосовується:

- а) при поставках машин та устаткування на великі суми (від 250 тис. доларів);
- б) з тривалою відстрочкою платежу від 6 місяців до 5-7 років;
- в) містить гарантію чи аваль першокласного банку, необхідні для переобліку векселів.

Розмір дисконту залежить від ризику неплатежу, валюти платежу, строку векселя.

Форфейтинг як форма кредитування зовнішньої торгівлі дає певні переваги експортеру: дострокове отримання інвалютної виручки, покращення ліквідності; спрощення балансу за рахунок часткового звільнення від дебіторської заборгованості, страхування ризику неплатежу, фіксована тверда

облікова ставка, економія на управлінні борговими вимогами, мінімізація політичного ризику.

Серед недоліків форфейтингу прийнято виділяти два: висока вартість операції та складність знайти форфейтера. Вартість форфейтингу складається з:

- 1) прибутку форфейтера;
- 2) вартості наданих грошових коштів;
- 3) покриття комерційного ризику;
- 4) покриття політичного ризику;
- 5) покриття валютного ризику;
- 6) покриття процентного ризику.

Серед причин, через які банки неохоче виступають у ролі форфейтера, можна виділити такі:

- 1) існування у країні імпортера обмежень на здійснення платежів за кордон;
- 2) незадоволеність кредитоспроможністю покупця;
- 3) незадовільний стан банку, що буде здійснювати аваль (рис. 10.3.).

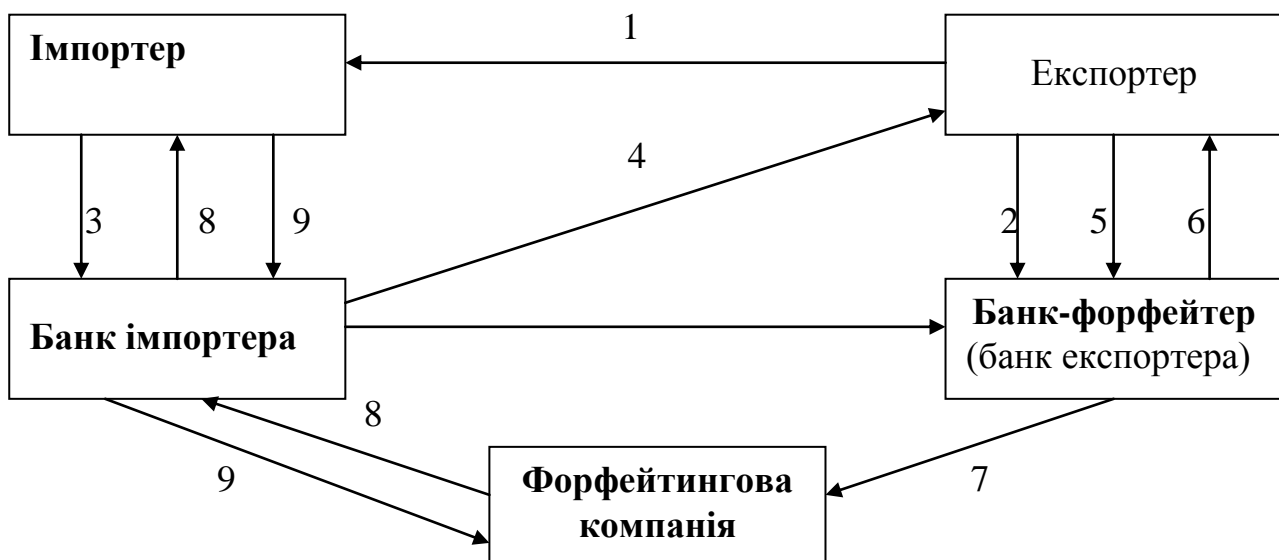

Рис.10.3. Схема міжнародної форфейтингової операції

1. Експортер та імпортер укладають угоду з вказанням строку платежу, експортер виписує тратту.
2. Експортер звертається із заявкою у банк-форфейтер, який визначає умови операції.
3. Імпортер акцептує комерційний вексель та авалює його у банку своєї країни.
4. Векселі, авальовані банком країни імпортера, відсилаються експортеру.
5. Експортер індосує векселі та продає їх банку-форфейтеру.
6. Експортер отримує інвалютну виручку.
7. Банк-форфейтер індосує векселі та перепродає їх спеціалізованій форфейтинговій компанії.
8. Форфейтингова компанія пред'являє імпортеру вексель до оплати.
9. Імпортер через свій банк оплачує пред'явлений вексель у встановлений строк.

Головними відмінностями форфейтингу від факторингових операцій є обслуговування зобов'язань на більш тривалий строк та матеріалізація у вигляді векселів, а також більш широка сфера покриття ризиків (неплатежу, валютного ризику) у зв'язку з відсутністю права регресу вимог на експортера.

10.7.2. Особливості отримання банками кредитів від нерезидентів

Позикові операції з нерезидентами в Україні регулюються Положенням “Про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам” та можуть здійснюватись з урахуванням вимог щодо дотримання лімітів заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам у разі їх встановлення національним банком. При цьому уповноважений банк має право залучити кредит від нерезидента за умови реєстрації договору в Національному банку.

Комерційний банк зобов'язаний звернутися до Національного банку для реєстрації договору про одержання кредиту на строк понад один рік, після укладення цього договору, але до фактичного отримання коштів за кредитом. Операції щодо отримання і погашення кредиту здійснюються банком на підставі реєстрації договору Національним банком.

Реєстрація договору (змін до договору) уповноваженого банку, здійснюється територіальним управлінням, у якому цьому банку відкрито кореспондентський рахунок. Для реєстрації договору до територіального управління подається повідомлення про договір за встановленою формою. Дане повідомлення подається банком в електронному вигляді засобами відповідного програмного забезпечення з використанням засобів захисту інформації Національного банку і має містити електронний цифровий підпис керівника банку або іншої уповноваженої на це особи банку. Примірник повідомлення на паперовому носії, що містить підпис керівника банку, залишається в уповноваженому банку. Повідомлення, що надійшло до територіального управління в електронній формі, роздруковується та підлягає обов'язковій реєстрації службою діловодства як вхідний документ. Реєстрація договору здійснюється у строк, що не перевищує п'яти робочих днів з наступного робочого дня після дати його надходження.

Територіальне управління має право звернутися до уповноваженого банку за додатковою інформацією, що потрібна для прийняття рішення про реєстрацію договору. Банк зобов'язаний подати інформацію за відповідним запитом в строк до трьох робочих днів з дати такого запиту. Крім цього, може вимагатись від банку внесення змін до повідомлення, яке оформлено неналежним чином (подана недостовірна (суперечлива) інформація, не заповнені відповідні реквізити, колонки (рядки), зокрема немає електронного підпису керівника банку, дати заповнення документа або колонки (рядки) заповнені неправильно, неточно, не в повному обсязі).

Територіальне управління перевіряє правильність оформлення повідомлення і робить на повідомленні відмітку, яка свідчить про реєстрацію

договору та в якій зазначаються присвоєний йому номер реєстрації і дата. Відмітка про реєстрацію має бути засвідчена підписом керівника територіального управління або уповноваженої ним особи та відбитком печатки. Повідомлення з відміткою про реєстрацію на паперовому носії залишається в територіальному управлінні для обліку та контролю, в електронному вигляді – надсилається уповноваженому банку і має містити електронний цифровий підпис уповноваженої особи територіального управління, яка підписує його на паперовому носії.

Управління має право відмовити в реєстрації договору, якщо:

- у повідомленні виявлено недостовірну (суперечливу) інформацію;
- відсутні документи, потрібні для реєстрації договору;
- уповноваженим банком не надано інформації за запитом територіального управління або порушено строк її подання;
- розмір річних виплат за користування кредитом перевищує розмір річних виплат за максимальною процентною ставкою;
- умови договору не відповідають іншим вимогам, установленим нормативно-правовими актами НБУ.

Однак, за комерційним банком залишається право на оскарження рішення про відмову в реєстрації договору у суді.

Уповноважений банк у строк, що не перевищує трьох робочих днів з дати внесення змін до зареєстрованого договору, зобов'язаний подати територіальному управлінню повідомлення про зміни до договору, що стосуються зміни кредитора, суми кредиту, валюти кредиту, строку погашення, змін, які пов'язані зі зміною процентної ставки, комісій, неустойки та інших установлених договором платежів, у тому числі тих, що є санкціями за неналежне виконання умов договору та впливають на розмір річних виплат за користування кредитом або зміни назви уповноваженого банку.

Територіальне управління анулює реєстрацію договору в разі:

- звернення уповноваженого банку про анулювання реєстрації договору;
- ліквідації уповноваженого банку;

- неподання уповноваженим банком протягом двох кварталів відповідної звітності;

- виявлення в документах, які були подані уповноваженим банком і на підставі яких було здійснено реєстрацію договору, недостовірної інформації.

Реєстрація договору дійсна на весь час користування кредитом (визначений договором), якщо протягом 180 календарних днів від дати реєстрації уповноважений банк одержав кредит або його частку. Якщо з поважних причин неможливо розпочати одержання кредиту в цей строк, то банк до закінчення строку дії реєстрації договору надсилає повідомлення за встановленою формою до територіального управління для продовження строку дії реєстрації договору.

Територіальне управління може також встановлювати індивідуальний строк дії реєстрації договору, згідно з умовами якого одержання кредиту розпочнеться в строк, що перевищує 180 календарних днів з дати реєстрації договору. Для цього уповноважений банк подає до територіального управління письмове звернення, що має містити обов'язкове посилання на відповідні положення договору, а також інші необхідні супровідні документи. Проте, індивідуальний строк дії реєстрації договору не може перевищувати двох років. Не дозволяється також встановлення індивідуального строку реєстрації договору, якщо останній передбачає сплату резидентом-позичальником комісій та/або зборів до отримання кредиту.

Уповноважений банк зобов'язаний за всіма зареєстрованими договорами подавати відповідну звітність про операції згідно з Правилами статистичної звітності, встановленими НБУ.

Залучення уповноваженими банками короткострокових кредитів здійснюється на схожих умовах. Національний банк здійснює реєстрацію договору шляхом занесення повідомлення банку про одержання короткострокового кредиту до відповідного реєстру та надання підтвердження. НБУ веде реєстр повідомлень в електронній формі за допомогою засобів

програмного забезпечення щодо короткострокових залучень уповноваженими банками кредитів на міжнародному ринку.

Повідомлення в електронній формі подається банком до Національного банку не пізніше робочого дня, наступного за днем отримання коштів за кредитом. Примірник повідомлення на паперовому носії підписується керівником банку і залишається на зберіганні в уповноваженому банку. Повідомлення має містити такі відомості (окремо за кожним кредитом):

- дата повідомлення;
- дата здійснення операції з одержання кредиту;
- код уповноваженого банку;
- ідентифікаційний код уповноваженого банку за ЄДРПОУ;
- назва нерезидента-кредитора;
- країна нерезидента-кредитора;
- тип операції – овердрафт; овернайт; кредит, оформлений у вигляді відкриття відновлювальної кредитної лінії; кредитна лінія; інше;
- валюта кредиту;
- загальний обсяг кредиту (кредитної лінії);
- ліміт заборгованості за відновлювальною кредитною лінією;
- відомості щодо процентної ставки за основною сумою боргу;
- строк погашення кредиту (кінцева дата);
- строк, на який отримується кредит (календарні дні);
- назва, номер і дата документа, на підставі якого здійснюється одержання кредиту.

У разі одержання кредиту кількома траншами у різних валютах або за відновлювальною кредитною лінією повідомлення надається окремо за кожним траншем або операцією з одержання кредиту в межах відновлювальної кредитної лінії. У цьому разі в повідомленні додатково зазначаються:

- порядковий номер траншу/операції з одержання кредиту в межах відновлювальної кредитної лінії;
- процентна ставка за основною сумою боргу за траншем;

- обсяг і валюта траншу/операції з одержання кредиту в межах відновлювальної кредитної лінії;

- номер і дата реєстрації повідомлення із значенням порядкового номера траншу.

Отримання уповноваженим банком підтвердження Національного банку із зазначенням номера та дати реєстрації свідчить про занесення повідомлення до реєстру повідомлень та здійснення реєстрації договору у встановленому порядку.

У випадку, якщо загальний строк кредиту перевищить один рік в результаті пролонгації або прострочення цього кредиту, уповноважений банк зобов'язаний не пізніше робочого дня, наступного за днем настання таких змін, звернутися до Національного банку для перереєстрації договору про короткостроковий кредит у договір про кредит, що одержується на строк понад один рік.

Стосовно надання позик нерезидентам, слід зазначити, що вітчизняні банки, а також інші фінансові установи, що мають генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій у частині можливості надання ними позик в іноземній валюті нерезидентам, можуть надавати кредити (позики) лише банкам-нерезидентам. При цьому усі валютні операції, пов'язані з наданням та поверненням позик, сплатою процентів за користування позикою тощо, повинні здійснюватись виключно в безготівковій формі.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику основних різновидів кредитування експортно-імпортних операцій.
2. Назвіть переваги та недоліки окремих видів кредитування експортно-імпортних операцій.
3. Здійсніть порівняльну характеристику експортного кредиту та кредиту покупцю.
4. Розкрийте механізм акцептного та акцептно-рамбурсного кредитів.
5. У чому полягає специфіка лізингу як різновиду міжнародного кредиту?
6. Охарактеризуйте зміст та різновиди міжнародного факторингу.
7. Охарактеризуйте зміст форфейтингу та порівняйте його з міжнародним факторингом.
8. Проаналізуйте головні особливості отримання банками кредитів від нерезидентів.
9. Яким нормативно-правовим актом регулюються позикові операції з нерезидентами в Україні?
10. Яким чином здійснюється реєстрація договору про одержання банком кредиту від нерезидента?

РОЗДІЛ 11

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ВЕКСЕЛЯМИ

11.1. Поняття векселів та характеристика їхніх основних видів

Вексель є одним з найдавніших розрахункових засобів, поява якого була зумовлена необхідністю переказу грошей в інші міста, країни та оформленням відстрочення платежу при здійсненні торговельних операцій.

Вексель – це складений за встановленою законодавством формою документ, що є цінним папером і розрахунковим засобом, який засвідчує безумовне зобов'язання однієї особи сплатити іншій певну суму грошей у визначеному місці після настання встановленого строку.

Вексельний обіг розвивався протягом багатьох століть і відрізнявся великими розбіжностями, часом навіть у країнах, пов'язаних між собою багатовіковими економічними та культурними традиціями. З метою уніфікації вексельного законодавства й усунення колізій вексельних законів було проведено декілька міжнародних конференцій, остання з яких відбулася в 1930 р. у Женеві. У результаті її роботи були вироблені три вексельні конвенції:

- 1) конвенція № 358, що встановлює Уніфікований закон про переказний і простий векселі;
- 2) конвенція № 359, що має на меті вирішення деяких колізій законів про переказні і прості векселі;
- 3) конвенція № 360 про гербовий збір щодо переказних і простих векселів.

Країни, що приєдналися до першої із зазначених конвенцій (спочатку їх було 25), взяли на себе зобов'язання ввести в дію на своїй території Уніфікований закон про переказний і простий векселі (УВЗ), що є першим додатком до зазначеної конвенції, з можливістю включення в національне законодавство застережень до закону, наведених у другому додатку до цієї ж конвенції.

Важливість векселя та його місце в економіці визначається його функціями, головними серед яких є:

- *функція оформлення короткострокового кредиту*. Ця функція діє тоді, коли постачальник продукції зацікавлений у її реалізації покупцю, який на час укладання угоди не має належної суми грошей. Тоді постачальник за рахунок майбутнього платежу за свою продукцію отримує від покупця вексель, тобто боргове зобов'язання, сума якого з урахуванням строку платежу та відсотків за кредит, як правило, перевищує величину суми товарної угоди.

- *функція платежу*. Вексель дає змогу отримати гроші, не чекаючи строку платежу. Його можна продати або ж залишити під заставу в комерційному банку.

- *функція прискорення розрахунків і грошового обігу*. Вексель на основі кредитних операцій дозволяє спростити і прискорити укладення угод між суб'єктами ринку в разі відсутності у них грошових коштів.

Першою ознакою класифікації векселів є їхня економічна природа, тобто ким і з якою метою виписується вексель. За цією ознакою розрізняють такі види векселів.

Комерційні або торгові (товарні) векселі – це векселі, видані на підставі товарного боргу, наданих послуг, виконаних робіт та ін.

Фінансові векселі – це векселі, джерелом яких є фінансові операції та в основі видачі яких лежить одержання грошової позики проти видачі боргового зобов'язання.

Казначейські векселі випускаються державними органами управління для покриття дефіциту державного бюджету.

В основі видачі і комерційних, і фінансових векселів завжди є фактична угода про одержання товарного (комерційного) чи грошового (банківського) кредиту.

Серед фінансових векселів виділяються векселі, підставою для видачі яких є не будь-яка реальна кредитна угода, а лише мета одержання товарного або

переважно грошового кредиту, який не вдалося б одержати іншим способом. До подібних векселів відносять дружні та бронзові векселі.

Дружні векселі – це векселі, які не мають своєю підставою оформлення розрахунків з товарних і грошових угод і які видаються переважно з метою одержання грошей від обліку векселів у банку. До таких векселів зараховують видані родичами, близькими, членами і пайовиками одного товариства та інші безгрошові векселі.

До **бронзових векселів** відносяться безгрошові векселі, які видані з метою або поповнення коштів шляхом їхнього обліку в банках, або штучного збільшення боргів шляхом видачі векселів на користь фальшивих кредиторів.

Фіктивні векселі характеризуються тим, що особи, причетні до їхнього виникнення, не беруть на себе відповідальність за векселем, оскільки вексель створюється лише з метою введення в оману кредиторів і отримання у них коштів шахрайським шляхом.

За кількістю учасників угоди векселі поділяються на прості та переказні.

Простий вексель – це борговий цінний папір, який містить просту, нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити векселедержателю певну суму грошей при настанні певного строку. Прості векселі бувають іменними та на пред'явника. У простому іменному векселі вказано, кому саме векселедавець зобов'язується виплатити гроші. У простому векселі на пред'явника ім'я векселедержателя не вказується.

Переказний вексель – це борговий цінний папір, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження кредитора, адресоване боржнику, про те, щоб останній виплатив за пред'явленням або в день, вказаний у векселі, певну суму грошей певній особі, або за наказом останнього, або пред'явнику векселя.

Як простий, так і переказний векселі становлять собою безумовні боргові зобов'язання. Правовий статус цього цінного папера визначається в законі та підзаконних нормативних актах.

Переказний вексель виписується кредитором і передається особі, яка буде виступати пред'явником. Ця особа є першим векселедержателем або її ще називають ремітентом. Сам переказний вексель називають *траттою*.

Шляхом передавального напису (індосаменту) ремітент може передати тратту іншій особі, яка буде вважатися наступним векселедержателем, а той – третій за індосаментом, і т. д. Звідси й назва переказного векселя – тратта («бігунець»). Боржник повинен сплачувати суму грошей, вказану в переказному векселі, останньому векселедержателю.

Вексельне право приділяє значну увагу формальній стороні заповнення векселя. Для визнання документа векселем він повинен містити ряд елементів, які називають обов'язковими реквізитами векселя. Згідно з Уніфікованим законом про переказний і простий вексель переказний вексель має містити вісім, а простий вексель – сім обов'язкових реквізитів. Обов'язкові реквізити векселя:

1. Вексельна мітка, тобто найменування «вексель», включене у текст документа мовою, якою складено вексель. З метою ускладнення перетворення неексельного зобов'язання у вексель слово «вексель» зазначається двічі: у лівому верхньому куті і в тексті документа, наприклад, словами «заплатіть проти цього векселя...», «платіть за цим переказним векселем...».

2. Простий і нічим не зумовлений наказ (для переказного векселя) або зобов'язання (для простого векселя) сплатити певну суму. У векселі має бути зазначена конкретна точна сума. Якщо вексельна сума позначена словами і цифрами, то у разі розбіжності між цими позначеннями вексельною сумою вважається цифра, позначена прописом. Якщо ж у переказному векселі сума позначена кілька разів – або прописом, або цифрами, то у разі розбіжності між цими позначеннями вексельною сумою вважається лише менша сума.

У переказному векселі, який підлягає оплаті за поданням або у певний строк від подання, векседавець може обумовити, що на вексельну суму нараховуватимуться проценти. Процентна ставка має бути вказана у векселі. За

відсутності такої вказівки умова вважається ненаписаною. Відсотки нараховуються з дня складання переказного векселя, якщо не вказана інша дата.

3. Найменування платника (тільки для переказного векселя). У тексті векселя зазначаються реквізити юридичної особи або прізвище фізичної особи, а також їхні адреси. Допускається присутність у векселі назв кількох платників (як і кількох векселеотримувачів), але позначення вексельної суми має бути єдиним.

4. Зазначення строку платежу. Існує кілька варіантів вираження строку платежу за векселем (строку векселя):

- на визначений день, місяць, рік. Якщо конкретне число місяця не зазначено, то строк платежу настає в останній день цього місяця. Якщо строк векселя припадає на неробочий день, то платіж за векселем має бути здійснений у перший наступний за ним робочий день; через певний термін після дати складення, наприклад, «через два місяці». Можливі позначення типу «на початку травня», «в середині червня», «наприкінці грудня», що означає, відповідно, перше, п'ятнадцяте й останнє числа місяця;

- за поданням. День подання векселя до оплати і буде строком векселя, причому вексель має бути поданим до оплати протягом року від дати складання;

- через певний термін після подання векселя. Відлік строку платежу починається з дня подання векселя. Як і в попередньому випадку, максимальним терміном погашення векселя є один рік з дати його складання.

5. Зазначення місця платежу. Місце оплати векселя може бути за місцем перебування чи проживання платника або ж не збігатись з ним. Позначається назва населеного пункту, в якому має проводитись оплата векселя. Закон не передбачає детальних вимог щодо місця платежу, але деталізація дає змогу уникнути можливих непорозумінь. Для полегшення процедури оплати дозволяється також зазначати назву юридичної особи, де буде здійснено платіж, наприклад, приміщення біржі, банківської установи тощо. Місце платежу, позначене у векселі, є єдиним для усієї вексельної суми.

6. Найменування того, кому або за наказом кого має бути здійснений платіж. Зазначається повна або ж скорочена назва організації, прізвище та ім'я фізичної особи, які є першим векселеотримувачем. При цьому помилки у назві першого векселеотримувача не позбавляють вексель сили, хоч і створюють певні труднощі для останнього власника векселя.

7. Дата і місце складання векселя. Вексельна дата зазначається один раз у вигляді числа місяця та року поруч із зазначенням місця складання векселя. Наявність датування векселя дає змогу визначити строк платежу та наявність у векседавця дієздатності на момент складання векселя. Невідповідність фактичної вексельної дати з датою, зазначеною у векселі, не позначається на силі векселя.

Місце складання векселя позначається у вигляді конкретної географічної назви, але фактичне місце може і не збігатися з місцем, вказаним у векселі. Важливість цього реквізиту полягає у наявності правила, за яким у разі неточності позначення місця платежу останнім вважається район місця складання векселя.

8. Підпис того, хто видає документ. Підписом особа підтверджує, що текст векселя відповідає її волі, тому без такого підпису вексель не має сили. Підпис вчинюється рукописним способом і власноручно (механічне відтворення підпису не допускається) фізичною особою; керівником і головним бухгалтером підприємства – юридичної особи з відбитком печатки (при цьому назва підприємства може бути продубльована штампом).

Підпис на векселі може бути вчинений і не особою, яка видає документ, а уповноваженою особою. Уповноважена особа повинна вписати у вексель ім'я і прізвище особи, від якої видається цей вексель, і завірити свій підпис. На векселі проставляється напис «за довіреністю», «як уповноважений» та ін., без чого відповідальність за векселем нестиме уповноважена особа.

Наявність зазначених реквізитів є обов'язковою для того, щоб документ мав силу векселя. У Женевській вексельній конвенції зроблено лише три винятки:

- коли у тексті векселя не вказано вексельний строк, вексель вважається таким, що підлягає оплаті за поданням;

- за відсутності особливого позначення місце, зазначене поруч з найменуванням платника, вважається місцем платежу, а також місцем проживання платника;

- вексель, у якому не вказано місце його складання, вважається виписаним у місці, вказаному поруч з назвою векселедавця.

Вексельний текст може містити і низку інших елементів, однак їхня наявність чи відсутність не позначається на силі векселя, хоч і може ускладнити його обіг.

Уніфікований закон залишає у компетенції національного законодавства відображення специфічних аспектів вексельного обігу у тій чи іншій країні. Особливості обігу векселів в Україні визначає Закон «Про обіг векселів в Україні». У ньому, зокрема, визначено:

1. Векселі складаються у документарній формі на спеціальних бланках з відповідним ступенем захисту від підроблення і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені).

2. Вексель, який видається на території України і місце платежу за яким також знаходиться на території України, складається державною мовою. Платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі.

11.2. Класифікація операцій комерційних банків з векселями

У сучасній ринковій економіці вексель відіграє помітну роль у господарській практиці та у діяльності комерційних банків. Вексельні операції комерційних банків в Україні регулюються Положенням «Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України», яким визначено, що комерційні банки у сфері вексельного обігу можуть здійснювати кредитні, торговельні, гарантійні, розрахункові та комісійні операції.

Кредитними вважаються вексельні операції, які супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти векселів чи під забезпечення векселями. Кредитні операції банків з векселями можуть бути активними – врахування векселів, надання кредитів під заставу векселів або пасивними – переврахування придбаних векселів, одержання кредитів під заставу векселів.

Торговельними є операції з купівлі або продажу векселів за ціною, що встановлюється у відсотках до суми векселя. До активних торговельних операцій належить придбання векселів, а до пасивних – продаж придбаних векселів.

Гарантійні операції супроводжуються взяттям банком на себе зобов'язань платежу за векселями з умовою оплатити векселі при настанні певних обставин і в обумовлений строк. До гарантійних належать операції з авалювання та надання гарантій на забезпечення оплати векселів (наприклад, при розрахунках з допомогою документарного акредитиву).

Розрахункові операції поділяються на: операції з оформлення заборгованості векселями (акцептування переказних векселів банком; видача простих векселів банком кредиторіві банку; видача банком переказних векселів на боржника банку; видача банку простих векселів боржником банку) та на операції з розрахунків з використанням векселів (вексельний платіж банку кредиторіві; вексельний платіж боржника банку).

Виконання **комісійних операцій** пов'язане з інкасуванням векселів; оплатою векселів, у яких банк є особливим платником (доміциліатом); зберіганням векселів (оригіналів, копій і примірників); купівлею-продажем, а також обміном векселів за дорученням клієнтів.

Угоди про кредитні, торговельні та гарантійні операції, а також інкасування векселів і зберігання, купівлю, продаж й обмін векселів за дорученням клієнтів (інших банків) мають бути укладені в письмовій формі з урахуванням вимог чинного законодавства. Розрахункові операції можуть здійснюватись без угод (договорів) на підставі первинних документів (реєстрів, актів тощо).

Окрім зазначених вище, чинними нормативно-правовими актами НБУ передбачено, що комерційні банки можуть також здійснювати й емісійні операції у сфері вексельного обігу. Зокрема, як й інші суб'єкти господарської діяльності, банки використовують векселі для оформлення своїх господарських боргів, а також для переоформлення власної фінансової заборгованості.

До ухвалення Закону України «Про обіг векселів в Україні» вітчизняні комерційні банки емітували векселі з метою залучення ресурсів, кредитування клієнтів, організації системи розрахунків між підприємствами. У результаті цих операцій виникав специфічний продукт, який має назву «банківський вексель». Нині ж відповідно до чинного законодавства подібні інструменти як такі, що не мають товарного підґрунтя, випускати заборонено.

Організаційне забезпечення проведення операцій з векселями визначається банком. У банках, які активно здійснюють операції з векселями, як правило, створюються спеціалізовані структурні підрозділи, до основних функцій яких належать: координування здійснення установами банку операцій з векселями; контроль за дотриманням вимог законодавчих і нормативних актів; здійснення юридичної та фінансової експертизи векселів, що подаються у банк; накопичення, обробка і зберігання інформації про фінансовий стан зобов'язаних осіб за векселями, що належать банку на праві власності або перебувають у заставі; контроль за строками здійснення відповідних дій за векселями (платіж, акцепт тощо); складання, видача й акцептування банком простих і переказних векселів.

11.3. Порядок здійснення кредитних операцій з векселями

До вексельних кредитів комерційних банків належать операції з урахування та переврахування векселів, а також надання позик під забезпечення векселями.

Операція врахування (дисконту) векселів полягає у купівлі банком векселя за іменним індосаментом у векселедержателя до настання строку платежу. При цьому банк стає повноправним власником векселя з усіма

правами й обов'язками згідно з вексельним правом, а векселедержатель отримує суму векселя, зменшену на величину банківської процентної ставки, яка називається *дисконтом*, а також накладних витрат на здійснення операції. За економічним змістом ця операція є трансформацією комерційного кредиту в кредит банківський, адже купівля банком векселя рівнозначна кредитуванню векселедержателя на строк, що залишився до погашення векселя. Цей кредит називається *обліковим кредитом*. Його особливістю є те, що повернення кредиту здійснює не позичальник, а зобов'язана за векселем особа. Тому подібні кредити називають позиками, що самоліквідуються.

Для отримання облікового кредиту векселедержатель подає у банк заяву разом з пакетом фінансових документів, що характеризують його платоспроможність. Працівники банку з'ясовують суму векселів, що будуть надані для врахування, перевіряють кредитоспроможність потенційного позичальника за звичайною процедурою, після чого вирішується питання про можливість надання позики. У разі позитивного рішення клієнту відкривається ліміт кредитування, який залежить від вартості вексельного портфеля клієнта, але не може перевищувати загальної кредитоспроможності останнього. Оскільки врахування векселів, поданих клієнтом, проводиться винятково в межах встановленого ліміту, працівники банку здійснюють облік заборгованості (обліго) клієнта, вираховуючи вільний залишок заборгованості. При врахуванні векселів ліміт кредитування зменшується, а при погашенні векселів – зростає.

Векселі до врахування надаються в банк при реєстрах. Реєстри складаються позичальником-векселедержателем і містять інформацію про векселі, що передаються банкові, а саме: номер векселя, вексельну суму, назву і реквізити векселедавця (акцептанта), індосантів, аваліста, дату складання векселя, місце і дату платежу. Векселі з погашенням у місцезнаходженні банку заносяться в окремий реєстр від іногородніх векселів. Працівник банку звіряє записи в реєстрі з реквізитами наданих векселів і при виявленні помилок у реєстрах повертає їх для переоформлення. Крім оригіналів векселів, клієнт

подає у банк дві ксерокопії кожного векселя з лицьового та зворотного боків. Прийняття векселів оформляється квитанцією, яка видається позичальнику. Після цього реєстри векселів нумеруються і записуються у *Відомість реєстрів, поданих до врахування векселів*. На векселях, поданих банкові для врахування, позичальник повинен проставити бланковий індосамент, залишивши перед підписом достатньо місця для штампу комерційного банку, яким буде перетворено бланковий індосамент на іменний.

Перед укладанням договору на врахування векселів ці векселі повинні пройти перевірку юридичної та економічної надійності.

Юридична надійність векселя полягає у правильності заповнення реквізитів векселя згідно з Положенням НБУ «Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України», відсутності виправлень, прострочення терміну платежу, чинності повноважень осіб, які підписали вексель, справжності цих підписів, наявності безперервного ряду індосаментів, повноті сплати суми державного мита.

Економічна надійність векселя полягає у впевненості в оплаті векселя. Для цього у банку провадиться аналіз кредитоспроможності не лише клієнтів, а й боржника за векселем та індосантів. При врахуванні банки віддають перевагу комерційним векселям, хоч можуть бути враховані й деякі фінансові векселі, наприклад, акцептовані відомими банками. Аналіз економічної надійності векселя направлений на виявлення «дружніх» і «бронзових» векселів та їхньої заміни. При цьому особлива увага звертається на вивчення взаємовідносин між учасниками вексельної операції. Векселі, що подаються до врахування, повинні мати не менше, ніж два підписи: векселедавця та першого векселедержателя. Більша кількість передавальних підписів засвідчує вищу надійність векселя.

Що стосується строків вексельних зобов'язань, то банки надають перевагу короткостроковим векселям (як правило, строком до 90 днів), оскільки вони менше залежать від змін у платоспроможності клієнта і загальної економічної кон'юнктури. З цієї причини банки часто відмовляються враховувати векселі зі строком за поданням.

Банки не приймають до врахування векселі, подані юридичними особами, векселі яких хоч би раз були опротестовані, а за менш строгими правилами кредитної політики – опротестовувались протягом останніх шести місяців.

Як зазначалось вище, векселі, що при перевірці виявили невідповідність вимогам банку, викреслюються з реєстру і повертаються клієнту. Всі інші векселі передаються керівництву банку і за наявності вільного залишку кредиту дається дозвіл на їхнє врахування. Рішення керівництва заноситься у Відомість реєстрів поданих до врахування векселів, а також робиться дозвільний напис на кожному реєстрі із зазначенням кількості і суми векселів, що приймаються до врахування, а також суми процентів та строку кредитування. Підписується Акт прийняття-передавання векселів.

Сума, яка підлягає утриманню на користь банку, складається з процентної ставки (дисконту), а для іногородніх векселів – також з порто (поштових витрат) і дамно (комісії за інкасування іногородніх векселів). Нарахування суми дисконту здійснюється за такою формулою:

$$D = \frac{S \cdot i \cdot t}{100 \cdot n}, \quad (11.1)$$

де D – сума дисконту;

S – номінальна сума векселя;

i – процентна ставка;

t – строк у днях від дня врахування до дня платежу за векселем;

n – кількість днів року.

Особливістю дисконтного кредиту є те, що проценти стягуються банком у момент видачі позики, але вони зараховуються на його дохідний рахунок після отримання платежу за векселем. Конкретний розмір облікової ставки встановлюється банком за узгодженням з клієнтом.

Надання облікового кредиту відбувається після підписання *Договору про врахування векселів*, в якому зазначаються суб'єкти угоди, їхні права та

обов'язки, основні параметри угоди. Прийняті до врахування векселі реєструються у спеціальній *Книзі обліку врахованих векселів*, яка щороку відкривається банком. Невраховані векселі повертаються представнику клієнта під розписку.

До різновидів урахування векселів належать безоборотне врахування і врахування з реверсом, які відрізняються від звичайного врахування порядком та обсягом відповідальності клієнта. **Безоборотне врахування** – різновид врахування, за якого пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом учинення пред'явником у тексті індосаменту безоборотного застереження (проставлення безоборотного індосаменту) або через передавання банку векселя пред'явником без учинення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. **Урахування з реверсом** – різновид урахування, за якого пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їхньої оплати або при настанні чи ненастанні певних обставин. Від звичайного врахування цей різновид врахування відрізняється тим, що платіж за векселем виконує не безпосередньо зобов'язана за векселем особа-платник, а пред'явник, який підписує письмове зобов'язання викупити векселі до настання строку їхньої оплати та/або при настанні/ненастанні певних обставин.

Векселі, що перебувають у портфелі комерційного банку, є надійною і ліквідною статтею його активу. Це дає змогу спрямовувати на формування даних активів найбільш схильні до несподіваного вилучення зобов'язання банку, наприклад кошти на поточних рахунках клієнтів, і використовувати вексельний портфель як «вторинні резерви». В разі потреби у ліквідності банк може рефінансуватись в інших комерційних банках, а також у центральному банку у формі переврахування векселів, тобто врахування уже врахованих банком векселів.

З метою здійснення вексельного кредитування комерційні банки можуть не лише викуповувати векселі до настання строку їхнього погашення, а й приймати їх у вигляді забезпечення наданих позик. При кредитуванні під

заставу векселів позичальник не перевідступає вексель банку (на відміну від облікового кредиту), а лише віддає його під заставу на певний строк, зберігаючи всі права векселедержателя (право власності на вексель може перейти лише у разі непогашення позики). Ще одна відмінність між цими формами вексельного кредиту полягає в тому, що якщо при обліковому кредиті позичальник і той, хто повертає кошти, є різними особами, то при кредитуванні під заставу векселів погашення позики здійснюється самим позичальником. Особливість цього виду кредитування полягає також у порядку надання, зберігання та реалізації застави.

Операції з надання позик під забезпечення вексями – це банківські кредитні операції, що передбачають видачу клієнтам таких кредитів, головною формою застави за якими є векселі.

Кредити під заставу векселів можуть надаватись у вигляді:

- строкових кредитів, тобто позик, дата погашення яких зафіксована за домовленістю з позичальником;
- кредитів до запитання (онкольних кредитів), коли строк погашення не вказується або встановлюється термін до настання строку погашення векселів із застави.

Строкові позички під заставу векселів, як правило, є разовими. Банк аналізує юридичну й економічну надійність векселя і при позитивному висновку укладає з позичальником кредитну угоду та договір застави векселів. Строк кредиту встановлюється відповідно до терміну погашення векселя (векселів). Кредит надається в розмірі 60–90% від номінальної суми векселя; заборгованість за позикою обліковується на простому кредитному рахунку. В заставу приймаються векселі, строк платежу за якими є тривалішим, ніж термін дії позики.

Онкольні кредити під заставу векселів призначені для задоволення постійної потреби клієнтів в обігових коштах. Надання вексельного онколю, облік заборгованості, її погашення здійснюються за допомогою спеціального позичкового рахунку, який слугує аналогом контокоренту. Цей рахунок є

рахунком до запитання, що надає банкові право у будь-який момент вимагати від клієнта повного чи часткового погашення кредиту або внесення додаткового забезпечення векселями.

Для отримання кредиту зі спеціального позичкового рахунка клієнт подає у банк стандартний пакет документів, а також векселі, призначені для передання в заставу. Векселі здаються у банк з реєстром векселів, поданих у заставу щонайменше у двох примірниках. Пред'явнику дається розписка про одержання векселів (наприклад, на копії реєстру) та призначається орієнтовний термін кредитування або день, коли він має забрати не прийняті в заставу векселі. Після юридичної й економічної експертизи векселів працівники банку викреслюють з реєстру та повертають клієнту векселі, які не задовольняють вимоги банку, а за благонадійними векселями вираховують розмір ліміту кредитування (у разі, коли клієнт, крім вексельного онколя, використовує ще й обліковий кредит, то ліміт кредитування встановлюється за обома формами вексельних кредитів). Банк і клієнт укладають кредитну угоду, в якій міститься низка умов, що є обов'язковими для позичальника. У кредитній угоді визначається:

- 1) ліміт кредиту;
- 2) граничне співвідношення між забезпеченням (загальної номінальної суми векселів) і можливою заборгованістю у межах 60–90% від загальної суми векселів;
- 3) розмір процентів за кредит і комісія на користь банку;
- 4) право банку підвищувати на свій розсуд, але з попередженням клієнта, розмір процентів і комісії;
- 5) право банку закрити рахунок і вимагати в будь-який час повного чи часткового погашення заборгованості або надання додаткового забезпечення;
- 6) право банку обертати на погашення боргу суми, що надходять для оплати прийнятих у заставу векселів;
- 7) право банку погашати заборгованість клієнта із сум, що належать клієнту і перебувають у банку на інших рахунках клієнта;

8) право банку дозволяти клієнту з його ініціативи замінити одні векселі до строку їхньої оплати на інші;

9) місце зберігання векселів, переданих у заставу.

Розмір плати за кредит і частки банківського кредиту в номінальній вартості забезпечення визначаються банком залежно від кредитоспроможності позичальника та надійності наданих у заставу векселів. Кредит надається у звичайному порядку. За бажанням клієнта йому може бути відкрита чекова книжка, з якої провадитиметься видача позики.

Кредитування під заставу векселів є досить привабливим для підприємств, що інтенсивно використовують векселі у своїй господарській діяльності й володіють значним вексельним портфелем. Особливо зручним для суб'єктів господарської діяльності є вексельний онколь. Прийнятність цієї форми кредитування пов'язана з її високою еластичністю, що дає змогу позичальнику оперативно отримувати кошти за рахунок банківського кредиту, уникаючи тривалої процедури оцінки кредитоспроможності, передбаченої, наприклад, при обліковому кредиті. Крім цього, позичальник сплачує проценти лише за фактичний термін користування кредитом, на відміну від облікового кредиту, при якому клієнт часто змушений погоджуватись на строки, що перевищують реальну потребу в позиці.

11.4. Гарантійні операції банків з векселями

Функціонування комерційного кредиту і вексельного обігу можливе лише за наявності впевненості кредитора в оплаті боржником поставленої продукції (наданих послуг). Часто гарантії боржника, навіть такої, що спирається на силу вексельного права, виявляється недостатньо, і тоді відповідальність за невиконання боржником своїх зобов'язань може взяти на себе третя особа, відома своєю платоспроможністю у формі гарантії, поручительства.

Найбільш прийнятними вважаються гарантії солідних комерційних банків. Надання банківської гарантії як забезпечення оплати векселів є формою кредитування клієнта, що здійснюється згідно із загальними принципами

банківського кредитування. Вексельні гарантії комерційних банків можуть мати явний або прихований вигляд. В явному вигляді видається аваль. Прихований вигляд мають учинені у формі окремої гарантії платежу (гарантійні листи), написи банку на векселі як однієї із зобов'язаних за векселем осіб, але не аваліста.

Аваль – це вексельна гарантія, в результаті якої особа, котра вчинила цю гарантію (аваліст), бере на себе відповідальність повністю або у частині суми за зобов'язання якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (векседавця, акцептанта, індосанта).

Аваль вчиняється на переказному векселі або на додатковому аркуші (алонжі). Також аваль може даватись і на окремому аркуші із зазначенням місця видачі. Авалюючи вексель, банк надає такій особі строковий кредит або кредит до запитання (залежно від строку платежу за векселем). Як правило, можуть бути авальовані векселі, в яких точно визначений строк платежу. Аваль може бути наданий у будь-який час: при складанні, видачі та на будь-якому наступному етапі обігу векселя. Аваліст може бути як третьою особою, яка не має відношення до векселя, так і одним з написантів векселя.

Аваліст відповідає так само, як і особа, за яку видана гарантія, але аваліст є боржником «другої черги», й аваль набуває чинності лише після невиконання зобов'язань особою, за яку він виданий. Зобов'язання аваліста є дійсними навіть у тому разі, якщо те зобов'язання, яке він гарантував, виявиться недійсним з будь-якої іншої причини, крім дефекту форми.

За умови невиконання клієнтом своїх зобов'язань банк має оплатити вексель. Оплачуючи переказний вексель, банк-аваліст набуває прав, що впливають з переказного векселя як проти тієї особи, за яку був виданий аваль, так і проти тих осіб, які зобов'язані перед цією особою.

Наданню авалю має передувати перевірка репутації клієнта і його кредитоспроможності, для чого банки вимагають подання, крім заяви, інших документів, що характеризують фінансовий стан клієнта, а також угоди, на підставі яких були придбані векселі. Також банки встановлюють ліміти з

авалювання векселів для кожного платника за векселем, а також кожного пред'явника векселя.

Векселі подаються для авалювання самим клієнтом або іншою особою (векселедержателем) разом з реєстром векселів, пред'явлених для авалювання, щонайменше у двох примірниках. При прийманні реєстрів банк перевіряє відповідність даних пред'явника і реквізитів векселів. Реєстри з неправильними даними повертаються на переоформлення. Якщо векселі прийняті банком до розгляду, то пред'явнику дається розписка про одержання векселів (зокрема, вона може даватися на копії реєстру) та призначається день, коли він має з'явитись за векселями. Векселі, що не відповідають вимогам, встановленим банком, викреслюються з реєстрів для повернення клієнту.

Сума, яка має бути нарахована на користь банку як плата за надання авального кредиту, обчислюється на підставі процентної ставки банку. Крім процентів, за іногородніми авальованими векселями можуть утримуватися комісія, данно і порто. Також банк може утримувати з позичальника комісію за зобов'язання надати авальний кредит. Така комісія, як правило, розраховується у процентному відношенні до суми, на яку банк зобов'язався забезпечити платіж за векселем, за період дії такого зобов'язання і незалежно від того, чи використав позичальник право на одержання авалю, чи ні.

Відповідальність банку як аваліста припиняється у разі:

- оплати векселя платником;
- оплати векселя особою, яка поставила свій підпис раніше позичальника;
- закінчення строку позовної давності проти банку-аваліста.

Кошти за авальованим і прийнятим банком до оплати векселем своєчасно перераховуються банком на поточний рахунок векселедержателя. Після оплати векселя банк-аваліст набуває права регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також проти всіх зобов'язаних перед цією особою осіб як солідарних боржників.

Окрім послуг авалювання, забезпечення банками оплати векселів може здійснюватись шляхом надання гарантій. Гарантія на забезпечення оплати

векселів складається в письмовій формі. Гарантії вважаються безвідкличними, якщо в їхньому тексті не зазначено інше. Питання про те, за яких обставин та на яких умовах банк має виконувати гарантію, а також строк і умови її погашення й право банку на регрес визначаються змістом гарантії та чинним законодавством.

11.5. Розрахункові та комісійні операції банків з векселями

У міжнародній торгівлі, де своєчасність оплати особливо велика, значного поширення набули акцептні операції комерційних банків. Вони полягають у тому, що банк гарантує оплату своїм клієнтам поставленої продукції (виконаних робіт) шляхом акцептування замість нього переказного векселя. У результаті виникають так звані банківські акцепти (banker's acceptance) – акцептовані векселі, здатні обертатись на грошовому ринку. Через свою високу ліквідність та надійність банківські акцепти виступають як міжнародний платіжний засіб, адже завдяки наявності подвійної гарантії оплати – імпортера, який надає кошти на оплату векселя, і банку, котрий гарантує та здійснює безпосередній платіж, – їх охоче приймають в оплату експортери продукції; крім цього, під банківський акцепт легко рефінансуватись, бо на грошовому ринку існує попит на ці інструменти. Особливо розвинутий ринок банківських акцептів у США та Великобританії, де акцептні операції банків набули найбільшого поширення. На американському ринку обертаються акцепти відомих банків строком від 30 до 180 днів, деякі з них прийнятні для переврахування у Федеральній резервній системі США.

На відміну від облікового кредиту, який надається векселедержателю, акцептний кредит видається векследавцю (боржнику за векселем).

Для того, щоб експортер мав упевненість у тому, що банк імпортера акцептує тратту, звичайно контрактом передбачається відкриття імпортером безвідкличного акредитива на користь постачальника. Банк імпортера в акредитивному листі зобов'язується акцептувати тратту після її пред'явлення. Отже, ризики експортера, який формально надає комерційний кредит

імпортеру, перекладаються на банк-акцептант. У ряді випадків при здійсненні зовнішньоекономічних операцій з використанням банківського акцепту експортер може, не відсилаючи тратту для акцептування, відразу врахувати її у своєму банку, а вже останній передає вексель у банк-акцептант.

Для зниження ризику акцептної операції банки надають перевагу акцептуванню товарних векселів, намагаються дотримуватись відповідності термінів погашення векселя строкам виконання контракту й здійснювати контроль за товарно-грошовими потоками.

Знижує ризик банку і поєднання акцепту з рамбурсуванням – відшкодуванням клієнтом суми платежу до настання строку платежу за банківським акцептом (звичайно за один-три дні залежно від репутації клієнта). Для отримання такого відшкодування банки, як правило, утримують товарні документи до внесення клієнтом суми покриття. З цією ж метою банк перевіряє кредитоспроможність клієнта, оформлення угоди строковим зобов'язанням (простим векселем) і навіть може вимагатися ліквідне забезпечення у формі цінних паперів, банківської гарантії та ін.

Поширеною формою акцептної операції комерційних банків є акцептно-рамбурсний кредит. Він застосовується у міжнародних операціях, особливо тоді, коли валюта платежу за контрактом не збігається з валютами країн-суб'єктів угоди.

На відміну від попереднього прикладу, коли банк-акцептант здійснював непокрите трасування векселя (покриття надходило в банк напередодні строку платежу), акцептно-рамбурсний кредит є різновидом покритого кредиту. Він супроводжується відкриттям безвідкличного акредитива і забезпечений товарними документами.

Порядок здійснення операції приблизно такий. Імпортер дає доручення банку, з яким є домовленість про акцептування тратт, відкрити акредитив на користь експортера. Після отримання від експортера товарних документів замість акцептованого векселя банк-акцептант списує суму платежу за векселем та комісії з кореспондентського рахунка банку імпортера. У разі, коли банк-

акцептант і банк імпортера не мають кореспондентських відносин, у здійсненні угоди може брати участь третя особа – банк-комісіонер. При цьому банк-акцептант списує кошти з кореспондентського рахунка комісіонера, а той дебетує кореспондентський рахунок банку імпортера. В обох випадках імпортер вносить суму платежу у свій банк напередодні терміну оплати векселя.

Винагорода банку за здійснення акцептної операції складається з комісійної винагороди, яка сплачується клієнтом відразу ж після досягнення домовленості про акцептування і не повертається навіть у випадку невикористання права на акцепт.

До розрахункових операцій належать також розрахунки з використанням векселів. До операцій за розрахунками векселями щодо погашення кредиторської заборгованості банку належать вексельні платежі на користь кредитора. Їхня суть полягає у тому, що кредитор банку погоджується прийняти від банку-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного банком-боржником, кредитору банку.

До операцій за розрахунками векселями з погашення дебіторської заборгованості перед банком належать вексельні платежі боржника на користь банку. Їхня суть полягає в тому, що банк-кредитор погоджується прийняти від клієнта-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного клієнтом-боржником, банку-кредитору.

Використання векселів для розрахунків за заборгованістю за банківським кредитом не допускається. Приймання або передавання банком векселів під час проведення вексельних платежів здійснюється з використанням реєстрів.

До комісійних операцій з векселями належать *інкасування та доміциляція векселів*.

Комерційні банки можуть виконувати доручення своїх клієнтів-векселедержателів, беручи на себе відповідальність за подання векселів і

супровідних комерційних документів у строк платнику та одержання належних платежів. Ця послуга називається *інкасуванням векселів*.

В інкасовій операції беруть участь п'ять учасників: векселедержатель, який дає доручення інкасувати вексель (принципал, комітент); банк, якому дано доручення здійснити інкасування векселя (ремітент); банк, який бере участь в інкасуванні, але не є банком-ремітентом (інкасуючий банк); платник за векселем; інкасуючий банк, який здійснює пред'явлення векселів платнику (пред'являючий банк).

Здійснюючи інкасування, банк не бере на себе жодної відповідальності за форму, повноту, точність, справжність, підробку, юридичне значення будь-яких документів, так само як і за загальні та/або окремі умови, вказані в документах. Банк також не несе жодної відповідальності за відповідність даних, зазначених у дорученні на інкасування, умовам договору між принципалом і платником. Він не відповідає за неплатоспроможність, недбалість, неправомірну поведінку, помилку або невиконання іншого банку чи платника, або ж нотаріуса при протесті, а також за затримку, втрату або знищення документів під час їхнього пересилання або під час їхнього перебування у володінні інших осіб.

Векселедержатель звертається у банк із заявою, в якій міститься прохання про інкасування векселів зі свого портфеля. До заяви додаються примірники векселів, що виставляються для інкасування, по дві ксерокопії кожного векселя, реєстр векселів. Працівник банку, який приймає документи для розгляду, видає клієнтові розписку про їхнє отримання.

Усі документи, що передаються банку для інкасування, мають супроводжуватися дорученням на інкасування, в якому міститимуться точні та повні інструкції принципала. Банкам дозволяється діяти тільки відповідно до таких доручень. Доручення на інкасування повинно мати реєстр або опис векселів. Банк-ремітент перевіряє правильність оформлення принципалами доручень на інкасування, що подаються, й у разі виявлення помилок або неточностей повертає їх клієнтам на переоформлення. Правильно оформлені доручення на інкасування та документи приймаються банком-ремітентом від

принципала під розписку із зазначенням дати одержання на останньому примірнику доручення і реєструються у відповідному журналі. Приймавши векселі на інкасо, працівники банку реєструють їх у *Книзі векселів, прийнятих на інкасо*.

Банк-ремітент здійснює інкасування самостійно або користуючись послугами інших банків, якщо принципал у договорі або дорученні на інкасування надав йому таке право. При цьому банки, використовуючи послуги інших банків для виконання інструкцій принципала, роблять це за рахунок і на ризик останнього.

Якщо банк-ремітент не є пред'являючим банком, то він може (якщо таке право надане йому принципалом) передати вексель шляхом вчинення передорученого індосаменту інкасууючому банку, а останній – пред'являючому банку. Якщо банк-ремітент користується послугами інкасууючого банку, то він повинен переслати йому доручення на інкасування.

Працівники інкасууючого банку повинні своєчасно переслати векселі за місцем їхнього платежу і довести до відома платника через повідомлення про надходження векселя на інкасо. Подання документів платнику може бути зроблене:

- поштою, і в цьому разі момент подання визначається моментом одержання поштової кореспонденції;
- в місці акцепту або платежу, зазначеному у векселі, а за відсутності такого зазначення – в місці перебування особи, яка має акцептувати або оплатити вексель.

При отриманні платежу за векселем банк-презентант учиняє напис на звороті векселя типу «Валюта отримана» і засвідчує його підписом. Отримані кошти зараховуються на поточний рахунок клієнта. У разі неодержання платежу чи відмови платником підписати *Акт подання векселів до платежу*, інкасууючий банк зобов'язаний подати вексель до опротестування від імені довірителя (якщо останній не дав розпорядження повернути йому неоплачений вексель) і повідомити йому про виконання доручення. Неоплачені векселі

залишаються у банку до запитання векселедержателем, але не більше визначеного договором строку (як правило, три місяці), після чого банк знімає із себе відповідальність за їхнє зберігання.

Доходи банку від здійснення інкасової операції складаються з комісійної винагороди, що сплачується клієнтом за виконання доручення. Водночас банк може вимагати від клієнта відшкодування витрат на відправлення та отримання векселів, а за іногородніми векселями – ще й дамно і порто. У разі ненадходження платежу та здійснення протесту усі витрати, пов'язані з протестом, комісія й інші платежі також сплачуються клієнтом.

Привабливість інкасової операції для банку полягає не лише в отриманні комісійної винагороди, а й в одержанні у тимчасове розпорядження ресурсів, які можна використати для своїх активних операцій. При цьому, здійснюючи інкасування векселів, банк не несе ризику, бо його роль зводиться лише до точного виконання інструкцій свого клієнта. Зокрема, банк не несе відповідальності за втрату векселів на пошті, несвоєчасне їхнє одержання у місці платежу з вини пошти, за упушення або недоліки, допущені нотаріусом при опротестуванні, та за незалежні від банку обставини, які можуть призвести до невігідних для клієнта наслідків. Отже, витрати банку можуть виникнути лише у разі порушень ним умов договору. Для уникнення претензій клієнта банки при інкасуванні векселів повинні уважно стежити за термінами векселів, якомога точніше дотримуватись інструкцій своїх клієнтів, для чого рекомендується, щоб дані інструкції були задокументовані зі значною деталізацією.

Доміциляція векселя – це доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження (доміциль) особи, зазначеної як платник за векселем. Отже, вексель, що підлягає оплаті в місці доміциляції, називається доміцильованим.

Ті векселі, оплата яких повинна здійснитися за місцезнаходженням платника, вважаються недоміцильованими, а особа, призначена для оплати таких векселів, є особливим платником. Натомість особа, призначена для

оплати векселів поза місцезнаходженням платників, виступає в ролі доміциліата.

Уповноваження на оплату векселя дає векселедавець простого чи переказного векселя (або акцептант переказного векселя). Коли в тексті векселя доміциліата не визначено, його може назначити трасат при акцептуванні або векселедавець при поданні векселя до платежу. Якщо ж останні не вказують доміциліата, то вважається, що оплату векселя вони здійснять самі.

Зовнішньою ознакою доміцильованого векселя є надпис, учинений на лицьовому боці векселя (під ім'ям платника) векселедавцем простого чи переказного векселя або ж акцептантом переказного векселя щодо особливого місяця сплати.

Поширеним є призначення доміциліатом чи особливим платником установи комерційного банку. При цьому основне завдання банку полягає у здійсненні платежів за векселями у встановлений строк. На відміну від інкасової послуги, банк у ролі доміциліанта виступає не отримувачем платежу, а платником за векселем.

Для виконання послуги доміциляції між банком і векселедержателем укладається спеціальна угода, згідно з якою банк зобов'язується здійснити оплату за наданими йому клієнтом (довірителем) векселями за відповідну винагороду – комісію. Клієнт дає зобов'язання до настання терміну платежу за векселями, але не пізніше визначеного угодою терміну (звичайно 3–5 днів) зарезервувати у банку грошові кошти в сумі доміцильованих векселів. Договір може укладатися на певний термін або на оплату визначеної суми чи визначених векселів.

Після підписання угоди довіритель сплачує комісійну винагороду (якщо послуги доміциляції не є для нього безкоштовними за умовою договору банківського рахунка) і передає у банк векселі, попередньо вчинивши на них напис про доміцилювання.

Працівники банку безумовно приймають до сплати подані доміцильовані векселі довірителя згідно з реєстром і реєструють їх у *Книзі обліку*

доміцильованих векселів. Довіритель зобов'язаний перерахувати у банк на відповідний рахунок кошти в обсязі, достатньому для оплати векселя. За рахунок цих коштів або за рахунок наданого довірителю кредиту, сума якого попередньо зарахована на відповідний рахунок для оплати векселів, банк як особливий платник, або доміциліат, здійснює платіж за векселем законному векселедержателю.

Після оплати векселів банк повідомляє про це клієнтові і повертає йому векселі під розписку або вони відсилаються з повідомленням про оплату.

Банк відмовляється від оплати векселів у разі, якщо клієнтом не внесено коштів, достатніх для оплати векселя. У такому разі подавець векселя має здійснити протест, однак цей протест спрямований не проти банку-доміциліата (хоч він і здійснюється у приміщенні банку), а проти платника (доміциліата). Отже, операція доміциляції є цілком безпечною для банку, що, однак, не означає відсутності відповідальності при її здійсненні. Так, якщо, не оплативши вексель, банк порушив умови договору з клієнтом, останній має право звернутися із судовим позовом на доміциліата з вимогою компенсувати збитки.

Ще однією формою комісійних операцій банків з векселями є *зберігання банками векселів клієнтів.* Комерційні банки за дорученням своїх клієнтів можуть здійснювати операції зберігання векселів (оригіналів, копій і примірників векселів). Операції зберігання векселів клієнтів можуть полягати у:

а) схові;

б) передаванні оригіналу векселя законному векселедержателю копії векселя;

в) передаванні примірника переказного векселя, що призначався для акцепту, законному векселедержателю іншого примірника векселя;

г) передаванні оригіналів, примірників і копій векселів іншій особі на умовах, вказаних довірителем.

Зберігання векселів в установах банків здійснюється у вигляді «закритого» та «відкритого» зберігання.

Закрите зберігання передбачає зберігання векселів шляхом надання довірителю депозитного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з векселями і здійснюється на підставі договору схову.

При *відкритому зберіганні* векселів у банк подається супровідне до векселя доручення на зберігання з точними і повними інструкціями щодо дій банку з векселями. Доручення на зберігання має містити реєстр векселів, що передаються, якого достатньо для здійснення схову.

Банк бере на себе зобов'язання зберігати передані йому векселі, відповідати за всі наслідки, пов'язані з їхнім знищенням та псуванням, за винятком випадків форс-мажорних обставин, гарантуючи повернення або передавання векселів за призначенням як щодо якості й кількості, так і щодо зовнішнього вигляду. Тому банк не відповідає за зменшення вартості векселів, що приймаються на зберігання, за їхнє неналежне оформлення і добросовісність придбання векселів довірителем, а також за затримку вимоги векселя особою, якій вони мають бути передані згідно з інструкціями доручення на зберігання, за втрату або знищення векселів під час їхнього пересилання.

При здійсненні схову з подальшим передаванням векселів довірителю або особам, вказаним довірителем, банк не бере на себе ніякої відповідальності за форму, повноту, точність, справжність, підроблення, юридичне значення векселів, так само як і за загальні та/або окремі умови, що є у векселях, а також жодним чином не відповідає за відповідність даних, що містяться в дорученні на зберігання, умовам договору між довірителем і особою, якій передаються векселі. Також банк не відповідає за неплатоспроможність, недбалість, помилку та ін. особи, якій згідно з інструкціями доручення на зберігання має бути переданий вексель.

Банк не повинен приймати векселі на зберігання та доручення на зберігання до виконання, якщо:

а) реквізити хоча б одного з векселів не відповідають зазначеним у дорученні на зберігання (реєстрі векселів, переданих на зберігання) даним;

б) якщо банк упевнений, що виконання цього доручення негативно позначиться на його діловій репутації.

При передаванні векселя для зберігання здійснення індосаменту непотрібне. При поверненні векселів зі зберігання вони можуть бути одержані тільки представником довірителя з належним чином оформленими повноваженнями після юридичної експертизи копії векселя.

При врученні векселя представник довірителя має дати розписку про його одержання, після чого банк направляє довірителю повідомлення про вручення у термін і способом, встановленим договором про зберігання. За передавання векселя неналежному держателю банк несе відповідальність згідно з договором про зберігання та чинним законодавством. Банк здійснює зберігання векселів тільки самостійно, незалежно від мети зберігання і не має права передоручати зберігання іншій установі цього самого банку. Він також не має права користуватися і розпоряджатися векселями без письмового дозволу довірителя.

За здійснення операцій зі зберігання банк може утримувати на свою користь винагороду. Розмір винагороди може встановлюватись як у відсотках до вартості або суми векселів, так і становити фіксовану суму за один вексель.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке вексель та які його види?
2. Які функції виконує вексель в економіці?
3. Як класифікуються векселі за своєю економічною природою?
4. Охарактеризуйте процес видачі векселя простого та переказного. Порівняйте їх.
5. Якими є обов'язкові реквізити векселя?
6. Яке вексельне законодавство використовує в своїй роботі комерційний банк?
7. Які операції комерційний банк проводить з векселями?
8. Яка особливість видачі та погашення вексельних кредитів?
9. У чому суть операції із врахування (дисконту) векселя?
10. За якою формулою обчислюється сума дисконту?
11. У чому суть операції з видачі позик під забезпечення векселями?
12. На яких видах векселів вчиняється аваль?
13. У чому полягає суть розрахунків з використанням векселів?
14. У чому полягає поєднання акцепту з рямбурсуванням векселів?
15. В чому подібність і відмінність інкасування та доміциляції векселів?
16. Охарактеризуйте відмінності відкритого і закритого зберігання векселів.

ТЕМА 12.

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

12.1. Сутність та характеристика операцій банків з цінними паперами

Операції з цінними паперами є невід'ємною складовою банківського бізнесу, оскільки банківські установи здійснюють значний спектр операцій з цінними паперами і є активними учасниками фондового ринку. В структурі активних операцій банків операції з цінними паперами зазвичай займають істотне місце, поступаючись за обсягом лише кредитним операціям. Банки мають право здійснювати операції з різними видами цінних паперів (пайовими, борговими, іпотечними, приватизаційними та похідними) на різних сегментах фондового ринку (біржовому і позабіржовому, ринку державних і корпоративних цінних паперів, внутрішньому та міжнародному).

Окрім власних операцій з цінними паперами, банки здійснюють клієнтські операції, виступаючи у ролі посередника, інвестора, інфраструктурного учасника ринку. За дорученням клієнтів банки здійснюють операції купівлі-продажу цінних паперів, формують для клієнтів портфелі цінних паперів та здійснюють професійне управління ними, розміщують цінні папери клієнтів на первинному ринку (андеррайтинг), надають консультаційні послуги.

У більшості розвинутих країн банкам не забороняється здійснювати операції на ринку цінних паперів, хоча й певні обмеження щодо обсягу та видів операцій банків з цінними паперами існують. Це пов'язано із значно більшим ризиком, який характерний для операцій з цінними паперами, у порівнянні з більш класичними банківськими операціями (кредитними, депозитними, розрахунково-касовими та ін.).

Правовідносини банків як учасників ринку цінних паперів, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності банків на фондовому ринку, регулюються в Україні Законами «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про банки і банківську діяльність», а також

нормативними документами Національного банку України і Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Основними учасниками фондового ринку виступають емітенти, інвестори, саморегулюючі організації та професійні учасники фондового ринку. Банки можуть виступати у ролі:

– *емітентів* (розміщуючи від свого імені емісійні цінні папери та приймаючи зобов'язання щодо них перед їх власниками);

– *інституційних інвесторів* (здійснюючи операції з власними чи залученими від інших осіб фінансовими активами з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів);

– *професійних учасників фондового ринку* (здійснюючи на фондовому ринку професійну діяльність на підставі ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку).

У світовій практиці розрізняють такі **моделі фондового ринку**:

1) *банківська (німецька)* – це модель, при якій банки є основними учасниками ринку цінних паперів. Вони мають можливість вкладати свої активи як в державні, так і в корпоративні цінні папери;

2) *змішана модель* – характеризується рівномірною присутністю на ринку корпоративних цінних паперів як банківських, так і парабанківських установ;

3) *американська модель* (характерна донедавна для США і Канади) – банкам заборонено займатися операціями з цінними паперами (за винятком інвестиційних банків), крім вкладень в державні фінансові інструменти та в депозитні сертифікати банків.

У період 1980-1990-х рр. більшість розвинутих країн проводили політику лібералізації діяльності банків як учасників ринку цінних паперів. В сучасних умовах майже всі країни відмовились від суттєвих заборон чи обмежень на здійснення банками операцій з корпоративними фінансовими інструментами.

Для України характерною є змішана модель ринку цінних паперів, де поряд з небанківськими фінансовими інститутами, банківські установи мають право здійснювати операції як з державними, так і з корпоративними фінансовими інструментами, займатися як інвестиційною, так і торгівельною (професійною) діяльністю на ринку цінних паперів.

Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України. Здійснювати інвестиційну діяльність банк має право лише на підставі письмового дозволу Національного банку України. Без письмового дозволу НБУ банк має право здійснювати інвестиційну діяльність лише у випадку, якщо інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більше 1% статутного капіталу банку.

Переважна більшість банків України є універсальними, а їх діяльність як учасників фондового ринку обмежується певним відсотком від розміру регулятивного капіталу (з метою обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання (прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фондів будь-яких юридичних осіб. Зокрема, загальна сума власних коштів, яку банки мають право вкладати в акції (паї, частки) та інвестиційні сертифікати не повинна перевищувати 60% регулятивного капіталу банку. Ці обмеження не поширюються на діяльність інвестиційних банків, можливість функціонування яких передбачено Законом України "Про банки і банківську діяльність". Також згадані вище обмеження не застосовуються, якщо акції та інші цінні папери придбані банком за рахунок та від імені своїх клієнтів.

Згідно з законодавством України банки можуть здійснювати операції з шістьма основними видами цінних паперів: пайовими, борговими, іпотечними, похідними і товаророзпорядчими (рис. 12.1).

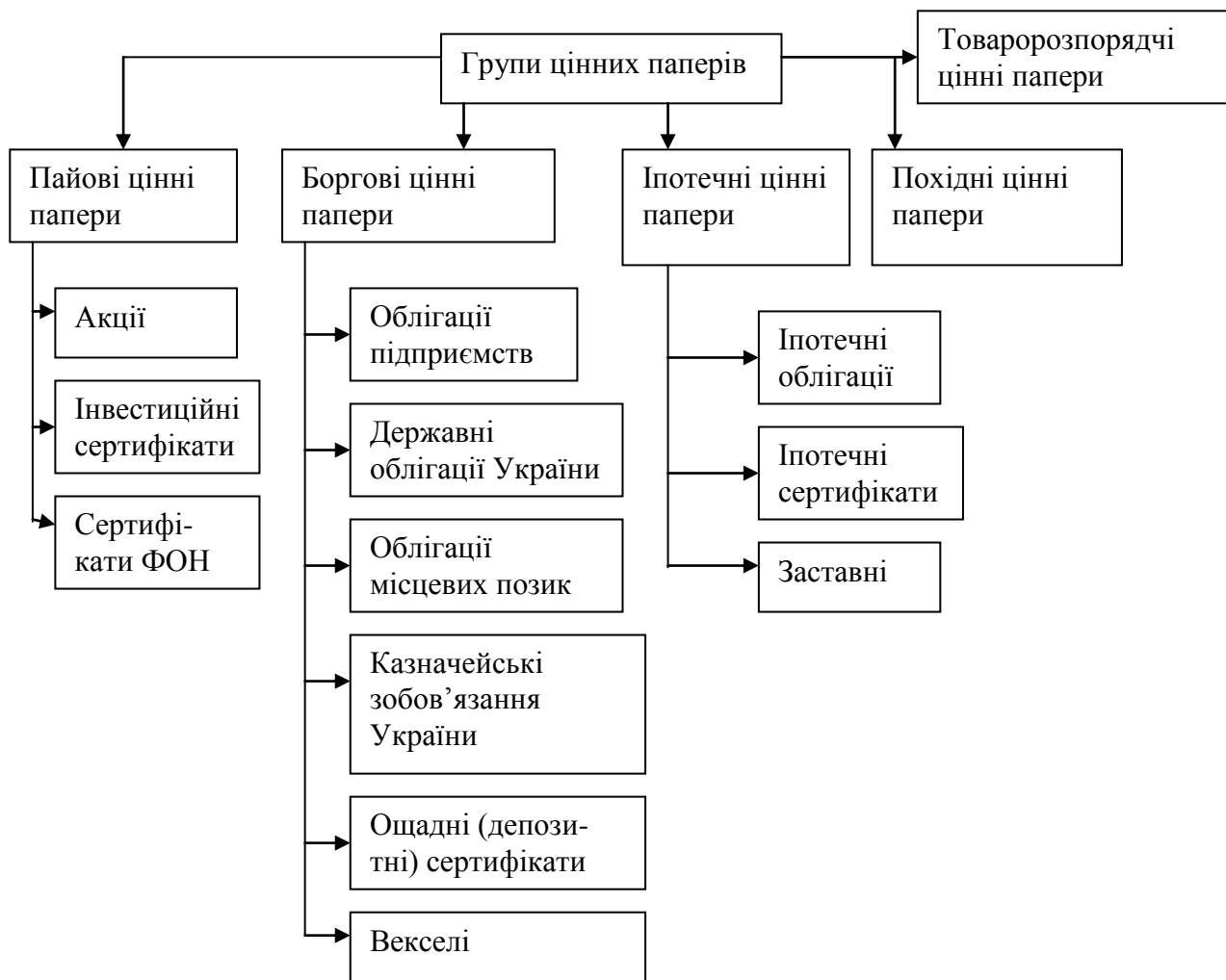

Рис. 12.1. Цінні папери, що здійснюють обіг в Україні

Пайові цінні папери – це цінні папери, що посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН⁸), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН).

Основними різновидами пайових цінних паперів є акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН.

⁸ **Сертифікат ФОН** (фонду операцій з нерухомістю) – це цінний папір, що засвідчує право власника на отримання частки чистих активів ФОН у грошовій формі після закінчення строку, на який був створений відповідний ФОН, та право вимагати дотримання керуючим обмежень прав довірчої власності. Емітентом сертифікатів ФОН є спеціалізована фінансова компанія, що працює на підставі ліцензії – управитель ФОН. Власник сертифіката ФОН має право на отримання частини доходу після закриття ФОН та реалізації його майна, а емітент ФОН має право виплачувати проміжні доходи власникам сертифікатів ФОН.

Боргові цінні папери – це цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

До боргових цінних паперів відносять: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі.

Іпотечні цінні папери – це цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів.

До іпотечних цінних паперів відносять: іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні.

Похідні цінні папери – це цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

Підприємство або банк, якщо це не суперечить його статуту, має можливість мобілізувати додатковий капітал через випуск цінних паперів другого порядку (похідних), тобто випуск цінних паперів на вже чинні цінні папери підприємства. Похідні цінні папери виступають інструментом зниження фінансового ризику інвесторів, учасників фондового ринку, а функції похідних цінних паперів впливають з особливостей обертання основних цінних паперів.

На даний час в українському законодавстві чітко не визначено склад похідних цінних паперів, однак визначено склад похідних (деривативів) як фінансових інструментів, до яких належать ф'ючерси, форварди, опціони та свопи.

Товаророзпорядчі цінні папери – це цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Згідно законодавства України банки мають можливість здійснювати широкий спектр операцій з цінними паперами як за рахунок власних коштів, так і виступаючи посередниками на фондовому ринку (рис. 12.2).

В економічній літературі немає загальновизнаного підходу до класифікації банківських операцій з цінними паперами. За функціональним змістом операції банків з цінними паперами поділяються на пасивні, активні і позабалансові.

Рис. 12.2. Класифікація банківських операцій з цінними паперами

До пасивних операцій відносять:

- формування і збільшення статутного капіталу банку (первинна та повторні емісії акцій);
- акумуляцію залучених і запозичених коштів шляхом емісії цінних паперів власного боргу чи емісії облігацій.

Основними видами активних операцій банків з цінними паперами є:

- кредитні операції (кредити під заставу цінних паперів, врахування векселів, операції РЕПО, вкладення коштів у депозитні сертифікати НБУ);
- інвестиційні операції (купівля цінних паперів з метою формування портфелю цінних паперів, вкладення коштів у дочірні чи асоційовані компанії);

– комісійні операції (консультаційні послуги).

Позабалансові операції банків з цінними паперами є операціями з професійної діяльності банків з торгівлі цінними паперами і поділяються на:

– брокерські операції (виконання банками доручень клієнтів щодо купівлі (продажу) цінних паперів та за їх рахунок);

– дилерські операції (комерційна діяльність банків з купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу даних інструментів третім особам шляхом виставлення котирувань на купівлю та продаж);

– андеррайтингова діяльність (посередницькі операції, пов'язані з первинним випуском і розміщенням цінних паперів клієнта банку);

– депозитарні операції (зберігання та управління цінними паперами клієнта як в документарній (банк як реєстратор цінних паперів), так і в електронній формі (банк як зберігач цінних паперів).

Для здійснення професійної діяльності з цінними паперами банки зобов'язані, окрім отримання письмового дозволу НБУ, отримати відповідний дозвіл Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Професійну діяльність на ринку цінних паперів банк повинен організувати у складі спеціалізованих структурних підрозділів, які побудовані за функціонально-продуктовим принципом і організаційно відокремлені від інших підрозділів банку.

12.2. Емісійні операції банків на фондовому ринку

Банки, як і будь-які суб'єкти господарської діяльності (юридичні особи), мають змогу здійснювати випуск власних цінних паперів для здійснення своєї діяльності.

Емісійні операції банків – це діяльність банків з випуску власних цінних паперів та їх розміщення на ринку капіталу. Вимоги до таких операцій банків та

механізм їх здійснення визначаються нормами законодавства, положеннями установчого договору та статуту банку.

Метою випуску банками цінних паперів є як формування статутного капіталу при створенні банку, так і створення ресурсного потенціалу для проведення активних операцій банку.

Першочерговим завданням банку при здійсненні емісійних операцій є розроблення основних засад емісійної політики, що передбачають здійснення сукупності заходів з метою акумуляції ресурсів у відповідності до поставлених цілей.

Основними засадами емісійної політики банку вважають:

- визначення цілей емісійної діяльності банку;
- визначення суми коштів, яку необхідно акумулювати;
- вибір цінних паперів, що випускатимуться банком в обіг;
- вибір найефективнішого методу розміщення цінних паперів;
- забезпечення функціонування ліквідного вторинного ринку цінних паперів власної емісії банку.

Залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг, емісійні операції банків поділяють на:

- операції з випуску пайових (засновницьких) цінних паперів – акцій (інструментів власності);
- операції з випуску боргових зобов'язань – облігацій, депозитних сертифікатів, ощадних сертифікатів, векселів (інструментів позики);
- операції з випуску похідних цінних паперів.

Більшість банків України створені у формі акціонерних товариств. Їх статутний фонд формується за допомогою випуску акцій, тому акції є найбільш розповсюдженим цінним папером в практиці діяльності банків України.

Згідно Закону України „Про банки і банківську діяльність” банки створюються тільки у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Фактично усі новостворені за останні роки банки в Україні створені за організаційно-правовою формою у вигляді публічних акціонерних товариств (ПАТ). Розміщення акцій такі банки здійснюють відкрито (публічно) на умовах їх вільного подальшого обігу, пропонуючи акції широкому колу інвесторів. Акції банків, створених у формі ПАТ, можуть вільно обертатися як на біржовому, так і на позабіржовому ринках.

Акція – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства (банку), включаючи право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування.

Банк, створений у формі ПАТ, може розміщувати акції двох типів – прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні банком, на отримання частини майна, у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права і не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери банку.

Привілейовані акції надають їх власникам переважні, стосовно власників простих акцій, права на отримання частини прибутку банку у вигляді дивідендів та на отримання частини майна банку у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні банком у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Банк має право розміщувати привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі

умовою їх розміщення є черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених банком, яка встановлюється його статутом. Залежно від умов розміщення привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів.

Привілейовані акції банки можуть випускати на суму, що не перевищує 25% їх статутного капіталу.

Згідно Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» акції усіх акціонерних товариств, в тому числі й банків, існують виключно в бездокументарній формі.

Випуск акцій банків поділяється на основний (приймається при створенні банку його засновниками) і додаткові (здійснюються у випадку, коли всі раніше випущені акції повністю оплачені за вартістю, не нижчою за номінальну).

Процедура емісії акцій банків, створених у формі ПАТ, включає такі етапи:

- 1) прийняття рішення про випуск акцій;
- 2) державна реєстрація випуску акцій та реєстрація інформації про випуск акцій у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- 3) реєстрація випуску цінних паперів і проспекту емісії в НБУ;
- 4) опублікування відомостей відносно підписки на акції у засобах масової інформації (інформація розміщується в органах преси Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та в офіційному виданні фондової біржі до початку підписки на акції – не пізніше 10 днів);
- 5) організація розміщення акцій на первинному ринку цінних паперів (може здійснюватися безпосередньо емітентом (прямий продаж), або через професійних посередників ринку цінних паперів – андеррайтерів);
- 6) звіт про результати випуску акцій (подається у НКЦПФР і НБУ).

Додаткова емісія акцій як форма залучення додаткових коштів має для банку як низку переваг, так і певні недоліки. Основними перевагами є:

- 1) розмір статутного капіталу банку напряму впливає на можливість розширення банками здійснення активних операцій, що обмежуються

нормативами НБУ і перебувають у залежності від величини статутного (регулятивного, власного) капіталу банку;

2) ринковий механізм визначення поточної оцінки вартості акцій банку;

3) відсутність фіксованих витрат.

Основний недолік збільшення капіталу банку за рахунок додаткових емісій акцій стосується діючих акціонерів банку, оскільки при додаткових емісіях відбувається розміщення акцій серед нових акціонерів і, відповідно, зменшується частка пакету акцій в діючих. Незважаючи на те, що діючі акціонери мають право першочергового придбання певного відсотку додаткової емісії акцій пропорційно їх частці в статутному капіталі банку, не завжди діючі акціонери мають фінансову можливість це зробити. Тому збільшується імовірність при великих обсягах додаткової емісії отримати значний пакет акцій банку і, відповідно, важелі впливу в найвищому органі управління банком (загальних зборах акціонерів) новим інвесторам.

Іншим джерелом збільшення статутного капіталу, яке часто практикують банки України, є реінвестиція дивідендів. За рахунок реінвестиції дивідендів статутний капітал банку зростає шляхом збільшення номінальної вартості акцій.

Альтернативою збільшення капіталу банку за допомогою цінних паперів є залучення додаткових ресурсів на середньо- і довгостроковій основі за допомогою випуску боргових цінних паперів, основне місце серед яких займають облігації.

Облігація – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

На відміну від акцій, перевагою випуску банками облігацій чи ощадних (депозитних) сертифікатів є те, що такі боргові зобов'язання не надають їх власникам права голосу на зборах акціонерів, тобто не впливають на відносини співвласності, а проценти що сплачуються банком при обслуговуванні облігаційної позики, вираховуються з прибутку до оподаткування. Недоліком випуску значних обсягів облігацій чи інших боргових зобов'язань банку є необхідність виплати фіксованого відсоткового платежу за користування коштами протягом середньо- чи довгострокового періоду, а за умови зниження процентних ставок в майбутньому такі ресурси будуть для банку дорожчими, ніж, наприклад, депозитні.

Залучення банками додаткових ресурсів за допомогою облігацій здійснюється з метою диверсифікації джерел залучених коштів, а обсяги випуску облігацій тісно пов'язані з їх ліквідністю та ціною.

Згідно законодавства України облігації, які мають право випускати банки, можуть існувати виключно в бездокументарній формі й бувають таких різновидів:

- іменні чи на пред'явника;
- процентні, дисконтні або безпроцентні (цільові);
- з вільним колом обігу і з обмеженим (розміщення облігацій здійснюється шляхом закритого продажу).

Обсяг випущених банками облігацій не повинен перевищувати 25% від розміру статутного капіталу. Облігації дозволяється банкам розміщувати лише після повної сплати свого статутного капіталу.

У порівнянні з депозитами мобілізація банками ресурсів за допомогою облігацій має ряд переваг:

1) кошти, залучені з допомогою облігацій, не включаються до розрахунку обов'язкових резервів, які банки зобов'язані зберігати як залишки коштів на коррахунках в НБУ;

2) за облігаціями, які продані фізичним особам, не потрібно здійснювати відрахування в Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;

3) за допомогою облігацій є можливість у короткий строк залучити значний обсяг довгострокових ресурсів.

Ощадний (депозитний) сертифікат – це цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливанням встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Ощадні (депозитні) сертифікати розміщуються на певний строк (під відсотки, передбачені умовами їх розміщення). Вони можуть бути іменними або на пред'явника.

Іменні ощадні (депозитні) сертифікати розміщуються у бездокументарній формі, а на пред'явника – у документарній.

В ощадному (депозитному) сертифікаті у документарній формі зазначаються:

- вид цінного паперу,
- найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат,
- серія і номер сертифіката,
- дата випуску,
- сума депозиту,
- процентна ставка,
- строк отримання вкладу,
- підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Відступлення ощадного (депозитного) сертифіката здійснюється шляхом укладення договору між особою, що відступає права за сертифікатом, та особою, що набуває ці права.

Дохід за ощадними (депозитними) сертифікатами виплачується під час пред'явлення їх для оплати в банк, що розмістив ці сертифікати.

У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката до оплати банк виплачує суму вкладу та відсотки (за вкладами на вимогу), якщо умовами випуску сертифіката не передбачено інший розмір відсотків.

12.3. Формування банківського портфеля цінних паперів

Банки України мають можливість здійснювати на ринку цінних паперів як інвестиційну, так і торгівельну (професійну) діяльність. Купівля-продаж банками цінних паперів здійснюється не лише з метою отримання прибутку від цих операцій. Цінні папери виступають також елементом підтримки ліквідності банку, диверсифікації та сек'юритизації активів і за розмірами займають друге місце серед активних операцій банків.

Придбані банком цінні папери утворюють “портфель”. Ця категорія походить від італійського *portafoglio*, що утворене латинськими коренями *portare* – “носити” і *foglio* – “аркуш” або “аркуш паперу”.

Портфель цінних паперів банку – це сукупність усіх придбаних та отриманих банком цінних паперів, право на власність, користування та розпорядження якими належить банку.

Цінні папери у портфелі банку згруповані за типами і призначенням. Доходи за цінними паперами, що перебувають у портфелі банку, можуть бути у вигляді процентів, дивідендів, прибутків з перепродажу цінних паперів, а також інших прямих чи непрямих доходів.

До основних функцій портфелю цінних паперів банку належать:

- отримання доходу;
- зниження ризиків за допомогою диверсифікації портфелю активів банку;
- підвищення ліквідності банку;
- можливість використання цінних паперів у якості застави;
- поліпшення фінансових показників діяльності банку;
- забезпечення гнучкості портфелю активів за рахунок можливої швидкої реструктуризації балансу банку;
- стабілізація доходів банку незалежно від фаз ділового циклу, до яких чутливі кредитні операції.

Портфель цінних паперів банку класифікується таким чином:

- торговий портфель цінних паперів;

- портфель цінних паперів на продаж;
- портфель цінних паперів, що утримуються до погашення;
- портфель інвестицій в асоційовані та дочірні компанії.

Торговий портфель цінних паперів банку – включає високоліквідні боргові цінні папери та акції, придбані банком для перепродажу з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань ринкової ціни. Цінні папери в даному портфелі обліковуються виключно за справедливою вартістю⁹.

До складу *портфелю цінних паперів на продаж* входять: боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру тримати до дати їх погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку із зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, наявності альтернативних інвестицій; акції та боргові цінні папери, за якими неможливо достовірно визначити справедливу вартість; фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, які придбані та утримуються виключно для продажу впродовж 12 місяців з дати придбання.

Портфель цінних паперів, що утримуються до погашення – включає боргові цінні папери, щодо яких банк має намір і можливість утримувати до строку їх погашення. Враховуються боргові цінні папери з фіксованим терміном погашення і платежами. У разі прийняття рішення про продаж цінних паперів з портфеля до погашення банк повинен перевести такі цінні папери в портфель на продаж та здійснювати реалізацію цінних паперів з портфеля на продаж.

Портфель інвестицій в асоційовані та дочірні компанії – це довгострокові вкладення в пайові цінні папери, на основі яких банк має не менше 20 % (вкладення в асоційовані компанії) або не менше 50 % (вкладення в дочірні компанії) голосів об'єкта інвестування та ці інструменти будуть утримуватись в портфелі цінних паперів банку більше 1-го року.

⁹ Справедлива вартість – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами. Справедлива вартість цінних паперів, що перебувають в обігу на організаційно оформлених ринках, визначається за їх ринковою вартістю.

Для правильного обґрунтування рішення про віднесення тих чи інших цінних паперів до певного виду портфелю банк розробляє внутрішньобанківське положення і порядок документального оформлення та підтвердження оцінки цінних паперів.

Банк може переводити цінні папери з одного портфелю до іншого у випадку зміни намірів щодо придбання і утримання цінних паперів, зміни їх ліквідності, дохідності, ризику чи погіршення фінансового стану емітента.

Залежно від співвідношення ліквідності, дохідності і ризику виділяють такі *типи портфелів* цінних паперів банку:

– *портфель зростання* – його метою є приріст капіталу інвесторів;

– *портфель доходу* – спрямований на одержання високих поточних процентних і дивідендних доходів;

– *збалансований портфель* – його метою є досягнення декількох цілей (одержання доходу при високому рівні ліквідності цінних паперів та обмеженому ризику), складається з цінних паперів із зростаючою ринковою ціною або з високодохідних цінних паперів;

– *портфель ризикового капіталу* – сформований з метою отримання надприбутків за рахунок придбання недооцінених на ринку цінних паперів (включає цінні папери компаній агресивного типу);

– *змішаний портфель* – об'єднує різні за характеристиками цінні папери з врахуванням як зростання, так і доходу інвестованого капіталу;

– *спеціалізований портфель* – об'єднує цінні папери, згруповані за певними галузями чи територіями, або за певними видами ризику.

Діяльність банків, пов'язана з придбанням, утриманням та продажем цінних паперів, у комплексі складає інвестиційний процес, основними етапами якого є:

- 1) розробка інвестиційної політики банку;
- 2) аналіз цінних паперів (фундаментальний аналіз, технічний аналіз);
- 3) формування банківського портфеля цінних паперів;

4) моніторинг портфеля цінних паперів та формування резервів на відшкодування можливих збитків за операціями з цінними паперами;

5) оцінка ефективності портфеля цінних паперів.

У процесі здійснення операцій з цінними паперами банки значну увагу повинні приділяти проведенню ефективного управління портфелем фінансових інвестицій, щоб забезпечити дохідність на рівні, який перевищуватиме витрати, пов'язані з залученням ресурсів, та гарантуватиме певну величину прибутку.

Підхід до формування структури портфелю цінних паперів банків залежить від багатьох факторів, основними з яких є цілі інвестиційної діяльності та обрана інвестиційна стратегія.

Розрізняють два види інвестиційної стратегії управління портфелем цінних паперів банку:

1. Пасивна (консервативна, очікувальна) – полягає у диверсифікації інвестицій у різні цінні папери на різних сегментах фондового ринку. При такій стратегії інвестор прагне отримати середні ринкові прибутки при незначному ступені ризику. За пасивної стратегії банки зазвичай формують портфель цінних паперів, що утримуються до погашення.

2. Активна (агресивна) – базується на прогнозуванні майбутніх процентних ставок і цінової динаміки. Спрямована на одержання максимального доходу від ринкового коливання курсів та процентів. При активній стратегії банки постійно, зважаючи на ринкові коливання і тенденції, перегруповують (реструктуризують) портфель цінних паперів з метою отримання дохідності вищої, ніж середня на ринку. При агресивній стратегії банки формують, як правило, портфель цінних паперів на продаж і торговий інвестиційний портфель.

12.4. Формування резервів для відшкодування можливих втрат за операціями банків з цінними паперами

З метою мінімізації ризиків за операціями банків з цінними паперами банки України зобов'язані створювати спеціальні резерви (відповідно до розділу III Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затвердженого Постановою правління НБУ № 23 від 25.01.2012 р.).

Резерви за операціями банків з цінними паперами є спеціальними (оціночними) резервами, які зменшують балансову вартість активів банку у цінних паперах і необхідність формування яких спричинена зменшенням корисності таких активів.

Для належної організації формування та використання резервів з цінними паперами банки розробляють та затверджують внутрішньобанківські положення щодо оцінки ризиків, формування та використання резервів за кожним видом чи групою цінних паперів (рис. 2.3).

Внутрішньобанківські положення розробляються банком з урахуванням законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, повинні містити методики та процедури (визначені НБУ), які є обов'язковими і мінімально необхідними для оцінки ризиків.

Банк з метою формування резерву за цінними паперами здійснює оцінку ризиків цих активів, починаючи з дати визнання їх в обліку до дати припинення такого визнання.

З метою розрахунку резервів банк класифікує цінні папери за такими категоріями якості:

- I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;
- II – помірний ризик;
- III – значний ризик;
- IV – високий ризик;

– V (найнижча) – реалізований ризик.

Заборгованість за цінними паперами, віднесеними до V категорії, є безнадійною.

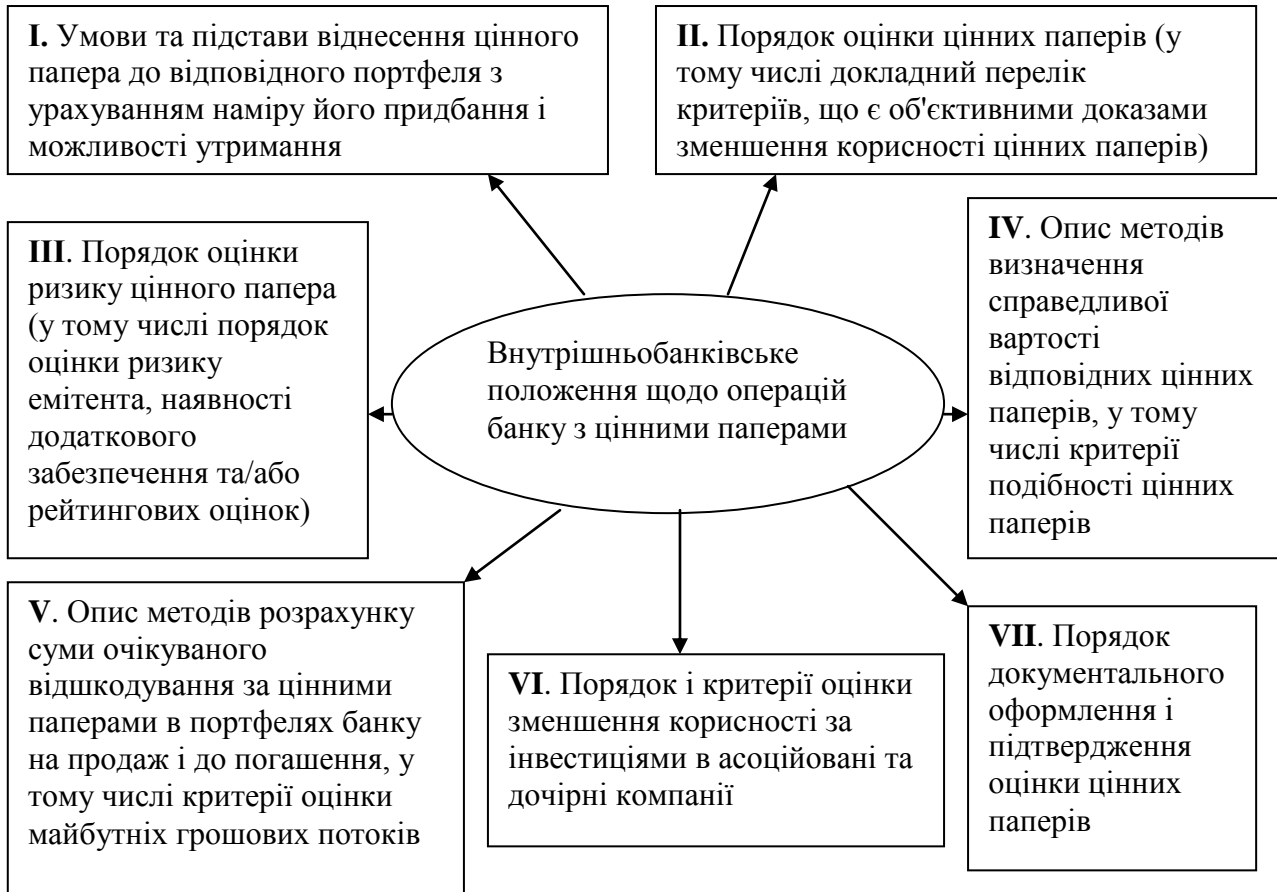

Рис. 12.3. Типова структура внутрішньобанківського положення щодо банківських операцій з цінними паперами

Порядок визначення показника ризику активу в межах діапазонів, визначених для відповідних категорій якості цінних паперів банки мають право встановлювати самостійно.

З метою належної оцінки ризику за цінними паперами банки використовують дані рейтингових агентств (компаній), які мають право визначати відповідно до законодавства України обов'язкові рейтингові оцінки емітентів та цінних паперів. Під час використання даних рейтингових агентств (компаній) банк повинен враховувати те, що за наявності одночасно:

– рейтингів емітента та рейтингів цінних паперів емітента під час оцінки ризику за цінним папером – ураховуються рейтинги цінних паперів та не враховуються рейтинги емітента;

– рейтингів країни боржника та рейтингів боржника – ураховуються рейтинги боржника та не враховуються рейтинги країни боржника;

– двох різних рейтингів – ураховується рейтинг того рейтингового агентства (компанії), який є нижчим;

– трьох різних рейтингів – ураховується рейтинг того рейтингового агентства (компанії), який є нижчим із двох найвищих.

Банк формує резерви за цінними паперами, які класифіковані до портфеля на продаж і портфеля до погашення, а також за інвестиціями банку, що не оформлені цінними паперами, та які обліковуються банком за балансовими рахунками таких груп:

– боргові цінні папери, емітовані Національним банком України, у портфелі банку на продаж;

– боргові цінні папери, емітовані Національним банком України, у портфелі банку до погашення;

– боргові цінні папери, що рефінансуються Національним банком України, у портфелі банку на продаж;

– боргові цінні папери, що рефінансуються Національним банком України, у портфелі банку до погашення;

– акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж;

– боргові цінні папери в портфелі банку на продаж;

– інвестиції в асоційовані компанії, що утримуються з метою продажу;

– інвестиції в дочірні компанії, що утримуються з метою продажу;

– боргові цінні папери в портфелі банку до погашення.

Банк не формує резерв за цінними паперами, які емітовані центральними органами виконавчої влади та Національним банком України, а також за

вкладеннями в акції (частки) бірж, депозитаріїв, платіжних систем, бюро кредитних історій.

Резерви за цінними паперами банк формує залежно від:

- класифікації цінних паперів до відповідного портфеля;
- виду цінних паперів (боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком);
- оцінки цінних паперів (за справедливою вартістю, за собівартістю або за амортизованою собівартістю).

Ризик за цінними паперами банк оцінює враховуючи:

- результати аналізу фінансового стану емітента;
- поточну вартість цінних паперів;
- грошові потоки і доходи за цінними паперами;
- усю наявну в банку інформацію про обіг відповідних цінних паперів на фондовому ринку.

За акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком, що обліковуються банком у портфелі на продаж, банк повинен залишити суму сформованого резерву незмінною, якщо в наступному звітному періоді зменшується ризик за цими цінними паперами.

Формування резерву за цінними паперами в портфелі банку на продаж має свої особливості. Резерв за цінними паперами, справедлива вартість яких визначається банком за даними оприлюднених котирувань цінних паперів, унесених до біржового реєстру, та за якими є ризик цінного папера, формується банком на суму накопиченої уцінки за цими цінними паперами на дату розрахунку резерву.

Під час розрахунку резерву за цінними паперами, справедлива вартість яких визначається банком за даними оприлюднених котирувань лістингових цінних паперів, унесених до біржового реєстру, банк повинен дотримуватися таких послідовних дій (рис. 12.4):

- здійснювати за потреби нарахування процентів, амортизацію дисконту/премії, нараховувати дивіденди;

– визначати поточну справедливу вартість цінного паперу за його котирувальною ціною покупця за даними оприлюднених котирувань лістингових цінних паперів на фондових біржах за станом на час закриття останнього біржового дня звітного місяця. У разі відсутності таких котирувань на зазначену дату банк має визначати справедливу вартість цінного паперу за останнім біржовим курсом, що визначений за результатами біржових торгів, які відбулися протягом останніх п'яти робочих днів звітного місяця;

– розраховувати різницю між поточною справедливою вартістю цінних паперів і балансовою вартістю таких цінних паперів і здійснювати переоцінку цінних паперів на величину такої різниці;

– здійснювати перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного паперу.

У разі уцінки (від'ємної різниці) цінного паперу банк здійснює перегляд усієї доступної інформації про такий цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику. Банк формує резерв на суму накопиченої уцінки, якщо така уцінка спричинена ризиком.

Банки України зобов'язані на звітну дату розраховувати розмір резерву за цінним папером, справедлива вартість якого не може бути визначена банком та за яким є ризик цінного паперу, на суму перевищення балансової вартості такого цінного паперу (без урахування суми раніше сформованого резерву) над теперішньою вартістю майбутніх грошових потоків за цим цінним папером, зваженою на показник безризиковості цінного паперу. Розмір резерву обчислюється за такою формулою:

$$Р_{цп} = БВ_{цп} - ТВ_{цп}, \quad (12.1)$$

де $Р_{цп}$ – сума резерву за цінним папером;

$БВ_{цп}$ – балансова вартість цінного паперу, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку, без урахування суми раніше сформованого резерву;

$ТВ_{цп}$ – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за цінним папером, визначена банком відповідно до нормативно-

правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку. Грошові потоки оцінюються з урахуванням показника ризику цінного паперу.

Рис. 12.4. Розрахунок резерву за цінними паперами, що оцінюються за справедливою вартістю

Під час розрахунку резерву за цінними паперами, справедлива вартість яких не може бути визначена банком за даними оприлюднених котирувань цінних паперів, унесених до біржового реєстру, банк повинен дотримуватися такої послідовності дій:

- здійснювати за потреби нарахування процентів, амортизацію дисконту/премії, нарахування дивідендів;
- здійснювати перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного папера.

У разі відсутності ризику такого цінного папера (значення показника ризику цінного папера – 0,0) банк не формує резерв за цінним папером.

Переоцінка (уцінка) цінного папера та формування резерву на суму накопиченої уцінки здійснюється банком на величину перевищення балансової вартості цінного папера (без урахування суми раніше сформованого резерву) над теперішньою вартістю майбутніх грошових потоків за таким цінним папером.

Під час розрахунку резерву за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком, що оцінюються за собівартістю, банк повинен дотримуватися такої послідовності дій:

- здійснювати за потреби нарахування дивідендів;
- здійснювати перегляд усієї доступної інформації про цінний папір та його емітента з метою виявлення ризику цінного папера.

Резерв за цінними паперами в портфелі банку до погашення формується на звітну дату, а механізм його розрахунку аналогічний обчисленню розміру резерву за цінним папером, справедлива вартість якого не може бути визначена банком (див. формулу 12.1).

В процесі формування резерву за операціями з цінними паперами для банку важливим є правильно визначити ризик цінного паперу.

Визначення показника ризику цінного папера здійснюється банком за результатами:

- комплексного аналізу фінансового стану емітента;
- виду цінного папера;
- поточної вартості цінного папера;
- усієї наявної в банку достовірної інформації про обіг відповідних цінних паперів на фондовому ринку.

Джерелами інформації щодо фінансового стану емітента є:

- установчі документи;
- фінансова, податкова та статистична звітність;

– інша інформація, що може свідчити про наявність ризику цінного папера.

Джерелами інформації щодо обігу відповідного цінного папера на фондовому ринку можуть бути оприлюднені котирування цінних паперів, які внесено до біржового реєстру фондових бірж, дані щодо перебування цінного папера в біржовому реєстрі.

Оцінку фінансового стану емітента банк повинен здійснювати щоразу під час укладання договору про придбання цінного папера (крім цінних паперів, унесених до біржового реєстру), а надалі періодичність оцінки фінансового стану визначається банком самостійно з урахуванням наявної в банку інформації про емітента та обіг відповідного цінного папера, але не рідше ніж один раз на квартал.

Клас емітента цінних паперів банк визначає за результатами оцінки фінансового стану емітента з урахуванням нижченаведених додаткових характеристик (табл. 12.1).

До класу «А» відносять емітентів, стосовно яких немає жодних сумнівів щодо своєчасності та повноти погашення боргових цінних паперів і сплати процентів за ними, а також щодо отримання стабільних доходів за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком.

До класу «Б» належать емітенти, стосовно яких є претензії щодо своєчасного та повного погашення боргових цінних паперів, затримки сплати процентів, а також значного скорочення рівня доходності за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком.

До класу «В» належать емітенти, які не в змозі у строк погасити боргові цінні папери, а також емітенти, щодо яких банк не може розраховувати на повернення суми внеску до статутного капіталу в разі їх реорганізації.

Клас «Г» включає емітентів, інвестування яких банком надалі є неприпустимим, а придбані боргові цінні папери практично неможливо погасити на час проведення їх класифікації (однак можна буде погасити за рішенням суду або після санації), а також ті емітенти акцій та інших цінних

паперів з нефіксованим прибутком, за якими банк може не лише не повернути свою частку в статутному капіталі, а й бути правонаступником деяких боргових зобов'язань.

Таблиця 12.1

Особливості визначення класу емітента цінних паперів

Клас емітента	Умови, що впливають на визначення класу емітента
„А”	<ol style="list-style-type: none"> 1) не менше трьох років з дати державної реєстрації емітента; 2) не менше одного року з дати останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; 3) наявність лише позитивного аудиторського висновку за попередній рік діяльності; 4) відсутність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями та користування кредитами; 5) прибуткова діяльність протягом останніх двох років; 6) розмір власного капіталу перевищує розмір статутного капіталу та резервного фонду.
„Б”	<ol style="list-style-type: none"> 1) менше трьох років з дати державної реєстрації емітента; 2) менше одного року з дати останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; 3) наявність лише позитивного аудиторського висновку за попередній рік діяльності; 4) наявність фактів затримання сплати процентів за борговими зобов'язаннями або оголошених дивідендів; 5) прибуткова діяльність за попередній фінансовий рік; 6) розмір власного капіталу позитивний, але менший, ніж розмір статутного капіталу.
„В”	<ol style="list-style-type: none"> 1) менше одного року з дати державної реєстрації емітента, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; 2) наявність умовно позитивного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; 3) наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів; 4) наявність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; 5) збиткова діяльність за попередній рік, негативні фінансові результати поточного року; 6) нестабільна динаміка показників на кварталні дати, значення показників погіршуються; 7) чітка тенденція до від'ємного розміру власного капіталу на звітні дати.
„Г”	<ol style="list-style-type: none"> 1) менше одного року з дати державної реєстрації емітента, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; 2) наявність негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; 3) наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів; 4) наявність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; 5) збиткова діяльність протягом останніх трьох років, негативні фінансові результати протягом поточного року; 6) емітента визнано банкрутом або щодо нього порушено справу про банкрутство; 7) від'ємний розмір власного капіталу на дату оцінки.

Визначення класу емітента – юридичної особи (за винятком банків) здійснюється банком з врахуванням класу боржника-юридичної особи та додаткових характеристик (табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Визначення класу емітента – юридичної особи (крім банку)

Клас боржника - юридичної особи	Клас емітента
1 + додаткові характеристики	«А»
2 + додаткові характеристики	
3 + додаткові характеристики	«Б»
4 + додаткові характеристики	
5 + додаткові характеристики	
6 + додаткові характеристики	«В»
7 + додаткові характеристики	
8 + додаткові характеристики	«Г»
9 + додаткові характеристики	

Якщо емітент не відповідає принаймні половині зазначених вище додаткових характеристик для відповідного класу, то такий емітент належить до класу, що є нижчим.

Банк не може віднести емітентів до класів «А» та «Б» за наявності в нього простроченої заборгованості перед банком та/або іншими кредиторами. Якщо банк не має достовірної інформації щодо підтвердження оцінки ризику емітента цінних паперів (його класу), то такого емітента відносять до класу „Г”.

Цінні папери в портфелі банку на продаж, які внесено до біржового реєстру, банк класифікує за *категоріями якості* виходячи з розміру резерву, сформованого за такими цінними паперами (табл. 12.3).

Таблиця 12.3

Класифікація цінного папера за категоріями якості

Відсоток сформованого резерву за цінним папером від вартості його придбання	Категорія якості цінного папера
0	I - найвища
1 - 20	II
21 - 50	III
51 - 99	IV
100	V - найнижча

Показник ризику цінного папера банк визначає відповідно до класу емітента (табл. 12.4).

Таблиця 12.4

Визначення показника ризику цінного папера

Клас емітента	Категорія якості цінного папера	Значення показника ризику цінного папера
А (найвищий) незалежно від періодичності виплати доходу	I - найвища	0
Б + виплата доходу не рідше одного разу на квартал	II	0,01 - 0,20
Б + виплата доходу рідше одного разу на квартал	III	0,21 - 0,50
В незалежно від періодичності виплати доходу	IV	0,51 - 0,99
Г (найнижчий) незалежно від періодичності виплати доходу	V - найнижча	1,0

Якщо умовами емісії (випуску) цінних паперів передбачено додаткове забезпечення їх погашення у вигляді гарантій органів державної влади або через забезпечення емітентом якості іпотечного покриття за іпотечними облігаціями, то показник ризику береться на підставі відкоригованих його значень (табл. 12.5).

Таблиця 12.5

Визначення показника ризику цінного папера

Клас емітента	Категорія якості цінного папера	Відкориговані значення показника ризику цінного папера
А (найвищий) + забезпечення незалежно від періодичності виплати доходу	I - найвища	0
Б + забезпечення + виплата доходу не рідше одного разу на квартал	I - найвища	0
Б + забезпечення + виплата доходу рідше одного разу на квартал	II	0,01 - 0,20
В + забезпечення + виплата доходу не рідше одного разу на квартал	III	0,21 - 0,50
В + забезпечення + виплата доходу рідше одного разу на квартал	IV	0,51 - 0,99
Г (найнижчий) + забезпечення незалежно від періодичності виплати доходу	V - найнижча	1,0

Наведені в таблиці 12.5 відкориговані значення показника ризику цінного папера беруться до розрахунку лише за тією часткою вартості цінного папера, яка покривається відповідним додатковим забезпеченням його погашення у

вигляді гарантій органів державної влади або через забезпечення емітентом якості іпотечного покриття за іпотечними облігаціями. До решти вартості такого цінного папера застосовується значення показника ризику цінного папера згідно з таблицею 12.2.

Банк у разі отримання від рейтингового агентства (компанії), яке має право визначати рейтинги згідно із законодавством України, рейтингу емітента або цінних паперів емітента визначає значення показника ризику цінного папера без урахування класу емітента (табл. 12.6).

Таблиця 12.6

Визначення показника ризику цінного папера

Рейтинг емітента або цінних паперів емітента		Категорія якості цінного папера	Відкориговані значення показника ризику цінного папера
згідно з міжнародною рейтинговою шкалою	згідно з національною рейтинговою шкалою		
від AAA	uaAAA	I - найвища	0
до AA-	uaAA		
від A+	uaA	II	0,01 - 0,20
до BBB+	uaBBB	III	0,21 - 0,50
BBB та BBB-			
Спекулятивний рівень		IV	0,51 - 0,99
Дефолт		V - найнижча	1,0

Рейтингове агентство (компанія) має бути незалежним від банку, тобто не мати з ним пов'язаних осіб та конфлікту інтересів. Значення показника ризику цінних паперів наведені у табл. 12.7.

Таблиця 12.7

Уточнені значення ризику цінних паперів з урахуванням рейтингової оцінки

Вид цінних паперів	Значення показника ризику
Цінні папери, емітовані центральними органами виконавчої влади та Національним банком України	“0,0”
Облігації місцевих позик	“0,2”
Боргові цінні папери, за якими є затримка погашення номіналу або процентів понад сім календарних днів	“1,0”

Усі боргові цінні папери одного емітента, якщо щонайменше за одним із випусків (або видів) цінних паперів цього емітента є затримка погашення номіналу або процентів понад 30 днів	“1,0”
Цінні папери, які банк отримав шляхом переоформлення будь-якого активу	“1,0”

12.5. Професійна діяльність банків на ринку цінних паперів

Посередницькі операції банків на ринку цінних паперів у сфері торгівлі, розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів відносять до професійної діяльності на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку – це діяльність банку з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» та законодавством.

Основним видами операцій професійної діяльності банків на фондовому ринку є:

- діяльність з торгівлі цінними паперами (брокерська діяльність, дилерська діяльність, андеррайтинг, діяльність з управління цінними паперами);
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність (діяльність із ведення реєстру власників іменних цінних паперів, депозитарна діяльність зберігача, розрахунково-клірингова діяльність за угодами щодо цінних паперів);
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється лише за наявності у банку ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Перелік документів, необхідних для отримання ліцензії, порядок її видачі та анулювання встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Брокерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи. Дохід від такої діяльності банк отримує зазвичай у формі комісії, тому брокерську діяльність часто називають комісійною діяльністю по цінних паперах.

Банк, виконуючи функції торговця цінними паперами, може виступати поручителем або гарантом виконання зобов'язань перед третіми особами за договорами, що укладаються від імені клієнта такого торговця, отримуючи за це винагороду, що визначається договором торговця цінними паперами з клієнтом.

Дилерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом. Таку діяльність банку ще називають комерційною діяльністю. Дохід банку, що виступає у ролі дилера, формується за рахунок різниці у цінах, за якими банк купує та продає цінні папери.

Андеррайтинг – це розміщення цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента. Банк у ролі андеррайтера може надавати консультації емітенту щодо розміщення цінних паперів цього емітента.

У разі публічного розміщення цінних паперів андеррайтер може брати на себе зобов'язання за домовленістю з емітентом щодо гарантування продажу всіх цінних паперів емітента, що підлягають розміщенню, або їх частини.

Якщо випуск цінних паперів публічно розміщується не в повному обсязі, андеррайтер може здійснити повний або частковий викуп нереалізованих цінних паперів за визначеною в договорі фіксованою ціною на засадах комерційного представництва відповідно до взятих на себе зобов'язань.

З метою організації публічного розміщення цінних паперів андеррайтери можуть укласти між собою договір про спільну діяльність.

У практиці функціонування фондового ринку існує декілька видів андеррайтингу (рис. 12.5):

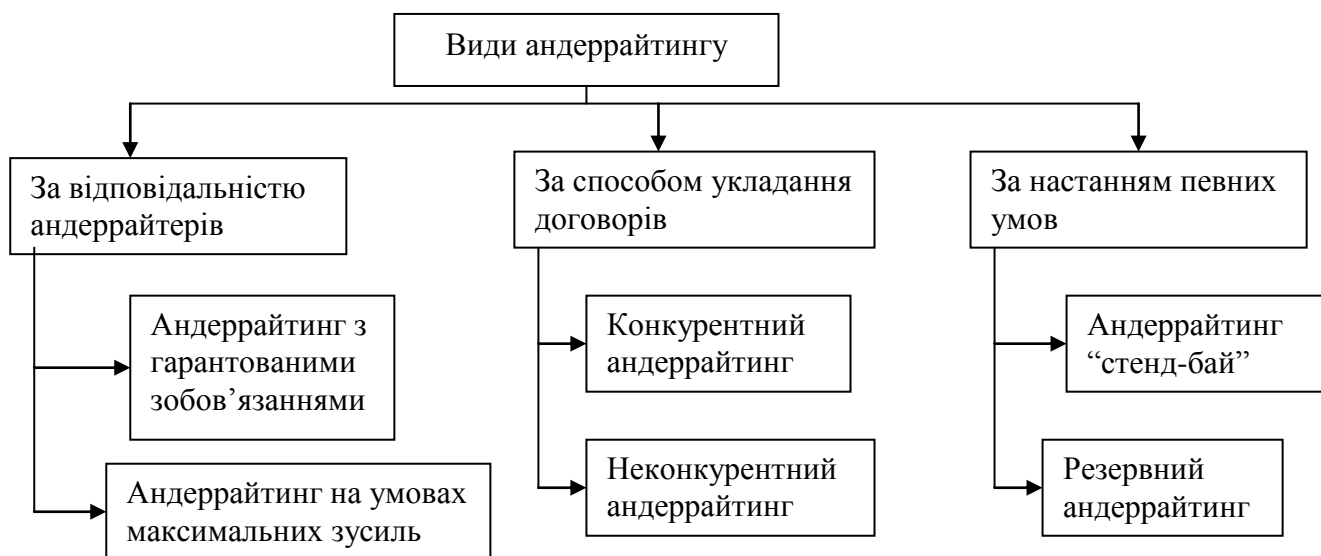

Рис. 12.5. Види андеррайтингу на фондовому ринку

Діяльність з управління цінними паперами – це діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Торговець цінними паперами має право укладати договори про управління цінними паперами з фізичними та юридичними особами.

Договір доручення, договір комісії або договір про управління цінними паперами укладається з торговцем цінними паперами в письмовій формі. Права та обов'язки торговця цінними паперами стосовно його клієнта, умови укладення договорів щодо цінних паперів, порядок звітності торговця перед його клієнтом, порядок і умови виплати торговцю винагороди визначаються у договорі, що укладається між ними.

Банк, виконуючи функції торговця цінними паперами, зобов'язаний виконувати доручення клієнтів за договорами доручення, договорами комісії та договорами про управління цінними паперами на найвигідніших для клієнта умовах. Доручення клієнтів виконуються банком у порядку їх надходження, якщо інше не передбачено договором або дорученням клієнтів. У разі укладення банками договорів за власний рахунок разом з укладенням ним договорів за рахунок клієнта виконання договорів для клієнта є пріоритетним.

Виконуючи функції торговця цінними паперами, банк зобов'язаний вести облік цінних паперів, грошових коштів окремо для кожного клієнта та окремо від цінних паперів, грошових коштів та майна, що перебувають у власності банку, відповідно до вимог, установлених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Міністерством фінансів України, а у випадках, установлених законодавством, – також з Національним банком України.

На грошові кошти та цінні папери клієнтів, що передаються банку як торговцю цінними паперами в управління, не може бути звернене стягнення за зобов'язаннями банку, що не пов'язані із здійсненням ним функцій управителя.

Для провадження діяльності з управління цінними паперами грошові кошти клієнта зараховуються банком на окремий поточний рахунок, окремо від власних коштів банку, коштів інших клієнтів та відповідно до умов договору про управління цінними паперами. Банк, як торговець цінними паперами, зобов'язаний звітувати перед клієнтами про використання їх грошових коштів.

Договором про управління цінними паперами між банком і власником цінних паперів може бути передбачено розподіл між сторонами прибутку, отриманого банком від використання грошових коштів клієнта.

Банк, здійснюючи операції торгівлі цінними паперами, зобов'язаний подавати на обрану ним фондову біржу інформацію про всі вчинені ним правочини з цінними паперами в строки і порядку, що визначені правилами фондової біржі.

Окремі операції банків, що здійснюються з цінними паперами, не вважаються професійною діяльністю з торгівлі цінними паперами, а саме:

- операції з розміщення емітентом власних цінних паперів;
- викуп емітентом власних цінних паперів;
- проведення юридичними особами та фізичними особами – підприємцями розрахунків з використанням векселів та/або заставних;
- провадження юридичними особами на підставі договорів комісії або договорів доручення купівлі - продажу (обміну) цінних паперів через торговця цінними паперами, який має ліцензію на провадження брокерської діяльності, а також на підставі договорів купівлі - продажу або міни, укладених безпосередньо з торговцем цінними паперами;
- внесення цінних паперів до статутного капіталу юридичних осіб.

Без участі торговця цінними паперами можуть здійснюватися такі операції:

- дарування та спадкування цінних паперів;
- операції, пов'язані з виконанням рішення суду;
- придбання акцій відповідно до законодавства про приватизацію.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів – це професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Договір про управління укладається банком-торговцем цінними паперами з фізичними та юридичними особами. Сума договору про управління з одним клієнтом-фізичною особою не може становити менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам. Об'єктами управління можуть бути виключно емісійні цінні папери, депозитні сертифікати та грошові кошти.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів регулюється спеціальним законодавством.

Депозитарна діяльність здійснюється учасниками фондового ринку відповідно до законодавства про депозитарну систему України. Потреба в створенні депозитарної системи викликана необхідністю нейтралізації

операційних ризиків, суть яких полягає у ймовірності несвоєчасної перереєстрації прав власності та розрахунків за угодами щодо фінансових інструментів. Провідною ланкою, що сприяє зменшенню даних ризиків, є банки, які можуть виконувати роль зберігачів (при бездокументарній (електронній) формі випуску цінних паперів) та реєстраторів (при документарній формі випуску).

Депозитарна діяльність – це надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

Підставою для здійснення депозитарної діяльності є укладений між банком (депозитарієм) і зберігачем депозитарний договір.

Депозитарний договір – це договір між зберігачем та обраним ним депозитарієм, за яким депозитарій веде для зберігача рахунки у цінних паперах, на яких відображаються операції з цінними паперами, переданими зберігачем.

Зберігачем може бути банк, торговець цінними паперами або реєстратор, який має ліцензію на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах як щодо тих цінних паперів, що належать йому, так і тих, які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунку в цінних паперах.

В Україні створено Національну депозитарну систему, що складається з двох рівнів.

Нижній рівень – це зберігачі, які ведуть рахунки власників цінних паперів, та реєстратори власників іменних цінних паперів.

Верхній рівень – це Національний депозитарій України і депозитарії, що ведуть рахунки для зберігачів та здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів, встановлюють договірні двосторонні повнофункціональні кореспондентські відносини щодо цінних паперів між собою, а також

зобов'язані мати спеціальний рахунок у цінних паперах у кожному іншому депозитарії та відкривати такі рахунки всім іншим депозитаріям.

Учасників Національної депозитарної системи поділяють на:

- прямих учасників (депозитарії, зберігачі, реєстратори власників іменних цінних паперів);
- опосередкованих учасників (організатори торгівлі цінними паперами, банки, торговці цінними паперами та емітенти).

Обслуговування обігу державних цінних паперів, у тому числі депозитарну діяльність щодо цих паперів, здійснює Національний банк України. Особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку спільно з Національним банком України.

У разі одержання ліцензії депозитарії та зберігачі можуть вести реєстри власників іменних цінних паперів. Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключною діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності і не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної.

Сферою діяльності Національної депозитарної системи є:

- стандартизація обліку цінних паперів згідно з міжнародними стандартами;
- уніфікація документообігу щодо операцій з цінними паперами і нумерація цінних паперів, випущених в Україні, згідно з міжнародними стандартами;
- відповідальне зберігання всіх видів цінних паперів як у документарній, так і в бездокументарній формах;
- реальна поставка чи переміщення з рахунку в цінних паперах з одночасною оплатою грошових коштів відповідно до розпоряджень клієнтів;
- акумулювання доходів (дивідендів, процентних виплат та виплат з погашення тощо) щодо цінних паперів, взятих на обслуговування системою, та їх розподіл за рахунками;

- регламентація та обслуговування механізмів позики та застави для цінних паперів, що беруться на обслуговування системою;

- надання послуг щодо виконання обов'язків номінального утримувача іменних цінних паперів, що беруться на обслуговування системою;

- розробка, впровадження, обслуговування і підтримка комп'ютеризованих систем обслуговування обігу рахунків у цінних паперах і здійснення грошових виплат, пов'язаних з банківськими та/або з іншими системами грошового клірингу на щоденній чи іншій регулярній основі.

Перелік цінних паперів, що обслуговуються Національною депозитарною системою, встановлює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Банки, які є учасниками Національної депозитарної системи, можуть здійснювати такі види діяльності:

- зберігання і обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах та операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів;

- ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Діяльність, пов'язана із зберіганням цінних паперів та обліком прав власності на них, здійснюється на підставі:

- договору про відкриття рахунку у цінних паперах, який укладається власником цінних паперів з обраним ним банком-зберігачем;

- депозитарного договору, який укладається між зберігачем і депозитарієм;

- договору про обслуговування емісії цінних паперів, який укладається між емітентом та обраним ним депозитарієм;

- договору про кореспондентські відносини щодо цінних паперів, який укладається між депозитаріями.

У договорі про відкриття рахунку у цінних паперах, випущених у документарній формі, визначається спосіб зберігання цінних паперів (колективний чи відокремлений).

У депозитарному договорі встановлюється право зберігача передавати до депозитарію виключно цінні папери, які знаходяться в колективному

зберіганні, порядок здійснення операцій депозитарієм, умови ведення рахунків, порядок проведення операцій емітента, порядок надання облікової та фінансової інформації депозитарієм, а також умови оплати його послуг тощо.

Банки за наявності ліцензії на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів мають право бути зберігачами, провадити за дорученням власника операції з депонованими цінними паперами та здійснювати іншу депозитарну діяльність, пов'язану з обігом цінних паперів, за винятком клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

Діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (реєстраторська діяльність) – це професійна діяльність на фондовому ринку, яка включає збирання, фіксацію, обробку, зберігання та надання даних, які складають систему реєстру власників іменних цінних паперів, щодо іменних цінних паперів, їх емітентів та власників тощо.

Реєстр власників іменних цінних паперів – це складений реєстратором на певну дату список власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів.

Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів передбачає облік та зберігання протягом певних строків інформації про власників іменних цінних паперів та про операції, внаслідок яких виникає необхідність внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів.

Підставою для внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів є документи, згідно з якими переходить право власності на відповідні іменні цінні папери.

Банк у ролі реєстратора зобов'язаний протягом трьох робочих днів від дати прийняття документів у порядку, визначеному Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, внести зміни до реєстру власників іменних цінних паперів або надати мотивовану відповідь про відмову у внесенні таких змін.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні моделі фондового ринку та здійсніть класифікацію операцій банків з цінними паперами.
2. З якими видами цінних паперів можуть здійснювати операції банки України?
3. Розкрийте процедуру випуску акцій при створенні банку.
4. Які основні шляхи (способи) збільшення розміру статутного капіталу банку?
5. Розкрийте процедуру додаткового випуску акцій шляхом їх публічного розміщення.
6. Охарактеризуйте структуру проспекту емісії акцій.
7. Які види облігацій можуть емітувати банки в Україні?
8. Здійсніть порівняльну характеристику основних ознак іпотечних сертифікатів та іпотечних облігацій.
9. Охарактеризуйте порядок випуску банками депозитних сертифікатів.
10. Які види портфеля цінних паперів можуть формувати банки у відповідності до вимог Національного банку України?
11. Які основні етапи інвестиційного процесу в банку?
12. Охарактеризуйте зміст основних елементів інвестиційної політики банку.
13. Проаналізуйте процедуру фундаментального аналізу цінних паперів.
14. Охарактеризуйте основні методи визначення «дійсної» вартості цінних паперів?
15. Охарактеризуйте зміст здійснення технічного аналізу цінних паперів.
26. Розкрийте порядок формування резервів на відшкодування можливих втрат за операціями з цінними паперами.
17. Охарактеризуйте брокерську та дилерську діяльність банку на ринку цінних паперів.
18. Поясніть сутність та охарактеризуйте основні види андеррайтингу цінних паперів.
19. В чому полягає зміст діяльності банку з управління цінними паперами клієнтів?
20. Охарактеризуйте діяльність банків в якості зберігачів та реєстраторів власників іменних цінних паперів.
21. Які основні методи управління портфелем цінних паперів банку використовують у світовій практиці?

РОЗДІЛ 13

ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ БАНКАМИ ОПЕРАЦІЙ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

13.1. Поняття та класифікація валютних операцій банків

В економічній літературі поняття “валютних операцій”, як і поняття “валюті”, не набуло однозначного трактування. Це пов’язано, в першу чергу, з надзвичайно широким асортиментом таких операцій та їхнім невпинним бурхливим розвитком, який спостерігається на протязі останніх десятиліть.

Досить широким є підхід, що використовується у вітчизняному валютному законодавстві, який передбачає віднесення до валютних операцій, пов’язаних з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; операцій, пов’язаних з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов’язань, предметом яких є валютні цінності, а також операцій, пов’язаних із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Низка авторів під валютними операціями розуміють лише операції обміну однієї національної валюти на іншу через купівлю-продаж на валютних ринках. Інші економісти розглядають валютні операції як будь-які платежі, пов’язані із переміщенням валютних цінностей між суб’єктами валютного ринку. Часто зміст валютних операцій розкривається як вид діяльності підприємств, банківських та інших фінансово-кредитних установ, юридичних та фізичних осіб щодо купівлі-продажу, розрахунків та надання в позику іноземної валюти.

Отже, *валютні операції* – це будь-які операції торговельного, кредитного чи розрахункового характеру, пов’язані з використанням іноземної валюти та платіжно-кредитних інструментів, виражених в іноземній валюті.

У зв’язку з прискореним розвитком валютних ринків, що спостерігається протягом останніх десятиріч, а також вдосконаленням асортименту та якості банківських послуг, з’явилося досить значне коло валютних операцій, які

постійно модифікуються та видозмінюються, враховуючи потреби часу. Це обумовило виникнення великої кількості класифікаційних ознак, що використовуються при систематизації цих операцій. Зокрема, найбільш поширеними класифікаційними ознаками валютних операцій є такі (рис. 13.1):

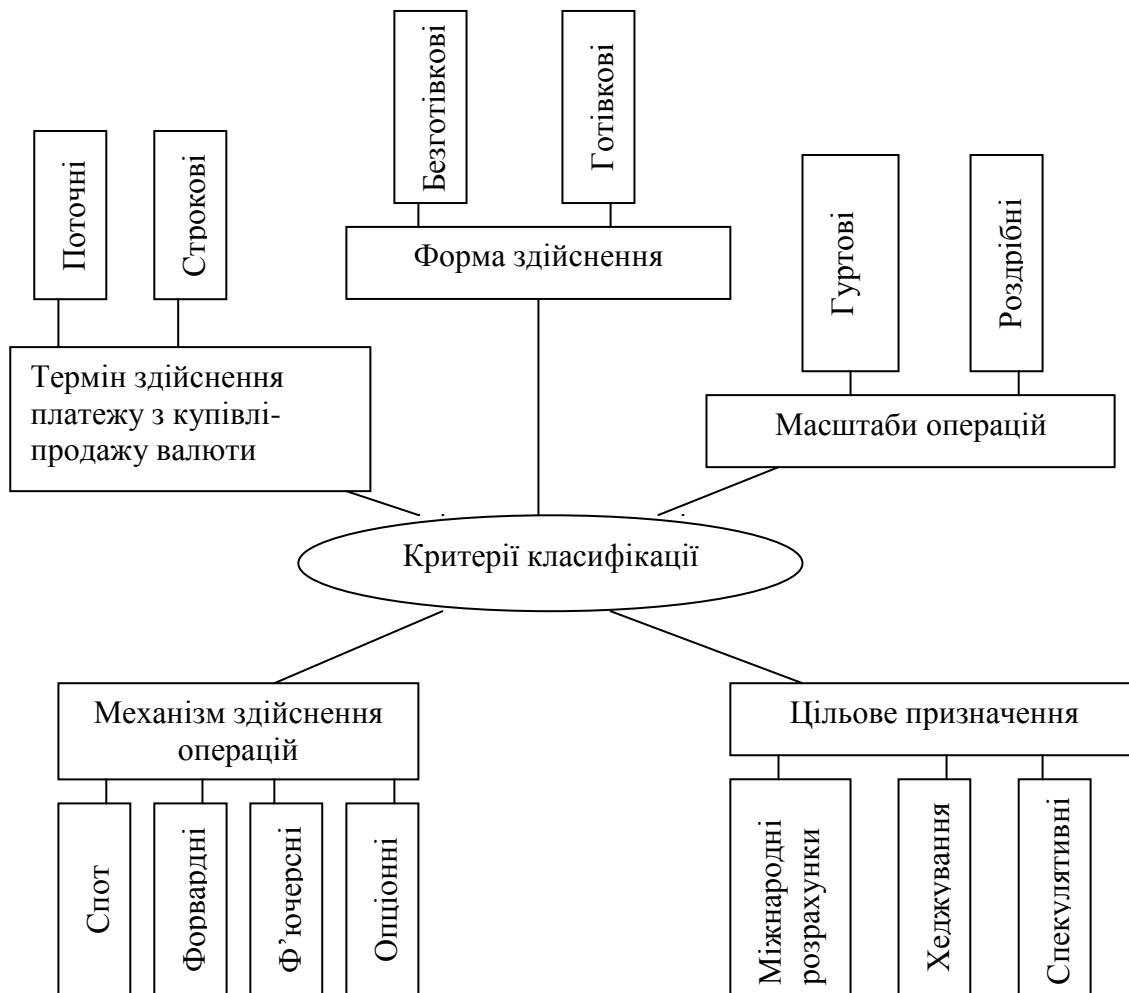

Рис. 13.1. Критерії класифікації валютних операцій

- термін здійснення платежу (касові, строкові);
- механізм здійснення операцій (спот, форвард, ф'ючерс, опціон);
- цільове призначення (операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками; операції з метою страхування від валютного ризику; операції з метою одержання прибутку);
- форма здійснення (безготівкові, готівкові);
- масштаби операцій (гуртові, роздрібні).

Враховуючи різні підходи до класифікації валютних операцій та широкий спектр останніх, який існує на сьогодні, до їх поділу слід підходити системно та комплексно. Зокрема, потрібно, в першу чергу, враховувати економічний зміст та мету проведення операції. Таким чином, усі валютні операції можна умовно розділити на дві категорії:

- основні;
- допоміжні.

Основні валютні операції представляють найбільший інтерес як для комерційних банків, так і для їхніх клієнтів, оскільки саме вони дозволяють отримати прибуток, хеджувати ризик, диверсифікувати активи та пасиви, погасити свої зобов'язання перед контрагентами тощо. До них можна віднести:

- конверсійні операції;
- операції, пов'язані з переміщенням валютних капіталів;
- операції з організації міжнародних розрахунків.

Допоміжні валютні операції покликані, передусім, забезпечити своєчасне та якісне виконання основних, а також сприяти розширенню асортименту, банківських послуг та створити належні умови для організації функціонування банку на національному та міжнародному валютному ринках. До таких операцій належать:

- відкриття та ведення валютних рахунків клієнтів;
- встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками;
- неторговельні операції.

Найбільш типовими валютними операціями є конверсійні операції, різноманітність яких на сьогоднішній день є дуже широкою.

Конверсійні операції охоплюють широке коло банківських операцій і за своєю сутністю являють собою угоди агентів валютного ринку з обміну обумовлених сум грошової одиниці однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату. Стосовно конверсійних операцій в англійській мові прийнятий стійкий термін Foreign Exchange Operations (FOREX). Основною класифікаційною ознакою при поділі цих операцій є

термін здійснення платежу з купівлі-продажу валюти. У даному випадку конверсійні операції поділяються на дві групи:

- поточні (касові) конверсійні операції, або операції типу спот;
- строкові конверсійні операції.

Різниця між цими двома групами конверсійних операцій полягає у даті валютування. **Поточні конверсійні операції** – це операції із датою валютування не пізніше ніж на другий робочий день після дня укладання угоди.

Міжнародний ринок поточних конверсійних операцій часто називають спот-ринком (spot market). Умови розрахунків спот досить зручні для контрагентів угоди: протягом поточного і наступного дня зручно здійснювати опрацювання необхідних документів, оформлення платіжних документів та інших умов угоди, учасники касових операцій мають можливість терміново одержати валюту для погашення своїх зовнішньоекономічних зобов'язань, уникнути втрат від зміни валютних курсів (імпортер негайною купівлею інвалюти страхує себе від можливих втрат унаслідок підвищення її курсу, а експортер негайним продажем інвалюти страхується від втрат, пов'язаних з падінням її курсу), оперативно диверсифікувати свої валютні запаси, а банкам – ще й оперативно відрегулювати свою валютну позицію, підтримувати мінімально необхідні робочі залишки у іноземних банках на рахунках “ностро” для зменшення залишків у одній валюті та покриття потреб в іншій.

Протягом останніх 10-15 років широкого розвитку набув строковий сегмент валютного ринку, представлений форвардними угодами, ф'ючерсами, свопами, валютними опціонами та їх різновидами і комбінаціями.

Строкові конверсійні операції – це операції, термін поставки валюти за якими перевищує два робочих дні. Характерною їх особливістю є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного періоду (від укладання до оплати) і самі стають об'єктами купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються валютними деривативами. До них належать передусім ф'ючерсні контракти та опціони.

Строкові операції є відносно “молодими” на валютних ринках (з’явилися у 70-80-тих роках ХХ століття), проте розвиваються досить жваво. Це, в першу чергу, пов’язано з відчутними коливаннями валютних курсів, а, відповідно, зі значним валютним ризиком. Строкові конверсійні операції дозволяють не тільки хеджувати валютний ризик, а й можуть бути джерелом отримання досить значних спекулятивних прибутків.

Своєрідним поєднанням вищезгаданих поточних та строкових валютних операцій є угоди “своп”. Деякі автори розглядають їх як різновид форвардних операцій, проте детальний аналіз операцій своп доводить, що вони обов’язково містять у собі ознаки як угод спот, так і форвардних операцій.

Валютний “своп” (currency swap) – це валютна операція, яка поєднує купівлю або продаж валюти на умовах “спот” із одночасним продажем (або купівлею) тієї ж валюти на певний термін на умовах “форвард”, тобто здійснюється комбінація двох протилежних конверсійних угод на однакові суми, але з різними датами валютування. На сьогодні у світовій практиці “свопи” є одними із найпоширеніших фінансових інструментів, що використовуються банками і корпораціями для управління своїми активами і пасивами. Так само, як і форвардні угоди, ф’ючерси та опціони, вони дозволяють, по-перше, страхувати ризики, по-друге, отримувати додаткові доходи, приймаючи на себе ризик, відповідний до очікуваного прибутку.

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується подальшим розвитком усесторонніх взаємозв’язків і взаємозалежностей між національними господарствами, все більш очевидним перетворенням кожного з них в органічну складову світового господарства. Ці процеси передбачають здійснення міжнародних розрахунків за активної участі комерційних банків. Основою для їх проведення є зовнішня торгівля, оскільки насамперед у ній виявляється відносно відокремлена форма руху вартостей у міжнародному обороті через розбіжності в часі виробництва, реалізації та оплаті товарів, а також завдяки територіальній розрізненості ринків збуту.

Комерційні банки здійснюють міжнародні розрахунки за дорученням своїх клієнтів – підприємств і організацій-учасників зовнішньоекономічної діяльності у таких основних загальноприйнятих формах: банківський переказ, інкасо, акредитив. Форми міжнародних розрахунків, що застосовуються, відрізняються за часткою участі комерційних банків у їх проведенні. Мінімальна частка участі банків спостерігається при банківському переказі (виконанні платіжного доручення клієнта), більш значна – при інкасо (контроль за передаванням, пересиланням товаророзпорядчих документів і передачею їх платнику відповідно до отриманих інструкцій) і максимальна частка участі банків – при акредитивній формі розрахунків (надання бенефіціару платіжного зобов'язання, яке реалізується при виконанні останнім основних умов, зазначених в акредитиві). Відповідно, зростає забезпечення платежу для експортера: мінімально при банківському переказі за фактично поставлений товар, максимально – при акредитиві, який, фактично, є грошовою гарантією сплати відвантаженого товару банком, що відкрив акредитив.

Специфічним різновидом валютних операцій є операції, пов'язані із залученням та розміщенням валютних коштів, оскільки в даному випадку купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється у залученні банками інвалютних ресурсів та наданні інвалютних позичок на різні строки. До згаданих операцій можна віднести надання кредитів, залучення депозитів, лізингові, форфейтингові, факторингові операції, які здійснюються в іноземній валюті.

Щодо світових тенденцій розвитку валютних операцій, зауважимо, що в останні десятиліття на валютному ринку відбулась зміна характеру торгівлі з перенесенням акценту на зміну її строковості: намітилось значне зростання операцій, виконання котрих відбувається у майбутньому. Це обумовлюється такими чинниками:

- прискорення передачі інформації з допомогою сучасних засобів зв'язку;

- глобалізація та взаємопереплетення національних ринків, в результаті чого зміни в одному із центрів світової торгівлі здійснюють вплив на стан світового валютного ринку в цілому;

- лібералізація правових умов та послаблення державного регулювання в галузі валютної торгівлі.

Все це призвело, з одного боку, до підвищення чутливості валютного ринку до кон'юнктурних змін і значного збільшення курсових коливань, а з іншого – до зростання можливостей для високоефективного інвестування. При цьому дані процеси відбуваються за рахунок активної участі у них комерційних банків. Адже саме вони володіють сучасними телекомунікаційними технологіями та програмними продуктами, з метою отримання конкурентних переваг та максимізації отриманих прибутків все частіше виходять за межі національних ринків. Крім цього, прискорений розвиток валютних ринків спричиняє зворотний вплив на банки, розкриваючи їм додаткові можливості ведення бізнесу, страхування ризиків, надаючи у розпорядження новітні ринкові інструменти.

Провідні світові банки роблять акцент на розвиток електронних технологій, які вже зараз відкрили можливість створення більш складних інформаційно-аналітичних продуктів. Зріс ступінь інтеграції сегментів фінансового ринку – валютного, фондового, кредитного. Високим попитом на ринку користуються програмні продукти, здатні забезпечувати синхронний супровід операцій на валютному ринку і ринку цінних паперів, розрахувати порівняльну дохідність здійснюваних операцій, мінімізувати фактор валютного ризику.

Отже, основними суб'єктами валютного ринку виступають комерційні банки, які відіграють роль інститутів цього ринку. Це в першу чергу пов'язано з тим, що саме в них відкривають і утримують валютні рахунки інші учасники ринку з метою здійснення необхідних конверсійних та депозитно-кредитних операцій у валюті. Комерційні банки акумулюють (через операції з клієнтами) сукупні потреби ринку у валютних конверсіях, залучають і розміщують кошти

через співробітництво з іншими банками. Крім задоволення заявок своїх клієнтів, банки також проводять валютні операції самостійно за рахунок власних коштів, а в деяких банках даний вид діяльності займає першочергове місце. У зв'язку з цим валютний ринок прийнято розглядати як ринок міжбанківських угод, головне місце на якому відводиться комерційним банкам.

Таким чином, комерційні банки виконують на валютному ринку певні функції у якості його головного інституту. Виходячи з існуючих різновидів операцій з іноземною валютою та враховуючи особливе місце комерційних банків у системі грошово-кредитних відносин у країні, до ключових функцій слід віднести такі:

- 1) посередництво у валютних конверсіях;
- 2) посередництво у русі валютних капіталів;
- 3) посередництво у міжнародних розрахунках.

Функція *посередництва у валютних конверсіях* пов'язана з задоволенням потреб клієнтів банків у купівлі чи продажі тієї чи іншої іноземної валюти. Комерційні банки в даному випадку виконують роль посередників, з одного боку, між тими суб'єктами економічних відносин, які мають у своєму розпорядженні певну кількість валютних коштів та бажають їх реалізувати на ринку, а з іншого – економічними суб'єктами, які потребують цих коштів для здійснення своєї комерційної діяльності та задоволення інших потреб. Позитивним ефектом від реалізації цієї функції є забезпечення стабільної діяльності суб'єктів зовнішньоекономічних відносин, врівноваження попиту та пропозиції іноземної валюти, формування ринкового механізму курсоутворення, а також сприяння інтеграції у міжнародне фінансове середовище.

Функція *посередництва у русі валютних капіталів* полягає у тому, що комерційні банки акумулюють тимчасово вільні валютні кошти тих суб'єктів, які мають їх у надлишку та передають їх у тимчасове користування (на кредитній основі) іншим економічним суб'єктам, які відчувають потребу у додаткових валютних капіталах. Внаслідок виконання даної функції на

національному грошовому ринку утворюється окремий сегмент – ринок валютних капіталів. Реалізація вказаної функції спричиняє подвійний позитивний ефект. З одного боку, власники тимчасово вільних валютних коштів отримують зручну та надійну форму їх зберігання, яка здатна приносити дохід, зокрема, банківські депозити, з іншого – позичальники валютних коштів, за умови ефективного їх використання, отримують змогу активізувати свою комерційну діяльність, розширити виробництво, пришвидшити оборот капіталів тощо. Крім цього, існує й інтернаціональний аспект даної функції – вона виступає основою міжнародного руху капіталів, уможлиблює його ефективне переміщення між різними країнами.

Функція *посередництва у міжнародних розрахунках* полягає у здійсненні банками розрахунків між різними суб'єктами зовнішньоекономічних відносин на основі використання різноманітних форм цих розрахунків. Дана функція набуває особливого значення в умовах відкритої економіки, коли швидкість та надійність розрахунків між вітчизняними та закордонними діловими партнерами часто впливає на обсяг та характер комерційних угод. Ефективне виконання цієї функції залежить, з одного боку, від спроможності платників своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання, а з іншого – від здатності банків надійно та оперативно перераховувати кошти закордонним партнерам та забезпечувати чітку дію механізму обраної форми міжнародних розрахунків.

Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються *уповноваженими, девізними* або *валютними*. Проте, не усі банки можуть однаковою мірою брати участь в операціях валютного ринку. Розмір банку, його репутація, рівень розвитку зарубіжної мережі відділень та філій, обсяг здійснюваних через банк міжнародних розрахунків – ці фактори значною мірою визначають його роль на міжнародних валютних ринках. Певну роль відіграють валютні обмеження, що періодично вводяться, стан телекомунікацій у місцях, де розташований банк, а також його політика. Тому найбільший обсяг операцій на світових ринках припадає на долю транснаціональних банків (ТНБ): Citibank, Chase Manhattan Bank, Deutsche Bank, Dresdner Bank, Barclays Bank,

Union Bank of Switzerland, Sumitomo Bank, Mitsubishi Bank, ABN Amro та інші. Володіючи мережею зарубіжних відділень, вони цілодобово здійснюють валютні операції поперемінно через свої зарубіжні відділення. Великі банки, в першу чергу ТНБ, мають валютні відділи, оснащені ЕОМ, телефонним і телексом зв'язком з іншими банками, посередницькими брокерськими фірмами і світовими фінансовими центрами. Вони під'єднані відеозв'язком до телеграфних агентств (Рейтерс та ін.), які постійно повідомляють про найважливіші політичні та економічні події, а також про курси валют.

В Україні усі валютні операції законодавчо класифікуються з метою їх чіткого нормативно-правового регулювання та організації належного контролю за їх здійсненням. Характерним є поділ усіх операцій в іноземній валюті на поточні операції та операції, пов'язані з рухом капіталу.

Поточними торговельними операціями в іноземній валюті є такі:

- розрахунки за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу або з відстроченням, що відповідно до договору не перевищує строки, установлені законодавством України для здійснення таких розрахунків;

- розрахунки на території України між резидентами-суб'єктами господарювання за товар на підставі індивідуальної ліцензії Національного банку.

Поточними неторговельними операціями в іноземній валюті є такі:

- перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, уключаючи виплати з відшкодування шкоди, заподіяної робітникам унаслідок каліцтва, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, що пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, жертвам політичних репресій, жертвам нацистських переслідувань, членам їх родин і спадкоємцям, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними;

- виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів;
- оплата витрат, пов'язаних із смертю громадян (транспортні витрати і витрати на поховання);
- оплата витрат іноземним судовим, слідчим, арбітражним, нотаріальним та іншим повноважним органам (у тому числі сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів), витрат іноземних адвокатів;
- оплата зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності, включаючи оплату послуг, які надаються патентними відомствами інших країн, і послуг патентних повірених за кордоном;
- оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також оплата витрат на транспортування хворих;
- оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;
- оплата фізичними особами участі в міжнародних симпозиумах, семінарах, конференціях, конгресах, виставках, ярмарках, культурних і спортивних заходах, а також інших міжнародних зустрічах, що відбуваються на територіях іноземних країн;
- оплата витрат фізичних осіб на придбання літератури та передплатних видань, що видаються за кордоном;
- оплата витрат, пов'язаних з відрядженням за кордон;
- платежі у зв'язку з прийняттям спадщини;
- перерахування на утримання дипломатичних представництв, консульських установ України за кордоном та іноземних держав в Україні, представництв міжнародних та іноземних організацій, представництв іноземних банків та представництв юридичних осіб, які не займаються підприємницькою діяльністю;

- перекази з оплати авторських гонорарів, премій, призів та інших виплат за використання об'єктів права інтелектуальної власності фізичних осіб;

- оплата фізичними особами послуг за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя, укладеними з нерезидентами, за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку;

- оплата фізичними особами продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності, що набуваються в нерезидентів за кордоном для власного споживання;

- перерахування фізичними особами в разі виїзду за кордон на постійне місце проживання;

- виконання зобов'язань за укладеними договорами з юридичними особами-нерезидентами стосовно відшкодувань витрат, здійснених ними на користь фізичних осіб-резидентів, які тимчасово перебувають за межами України, як оплата праці або інших витрат, пов'язаних з виконанням ними професійних обов'язків;

- оплата вступних, членських внесків до міжнародних організацій або інших юридичних осіб - нерезидентів.

Валютними операціями, пов'язаними з рухом капіталу, є такі:

- надання та отримання резидентами фінансових кредитів і позик;

- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою;

- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за лізингом;

- операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за факторингом;

- здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- здійснення резидентами прямих інвестицій за межі України;

- здійснення резидентами портфельних інвестицій за межі України;

- виплата прибутків, доходів та інших коштів, отриманих іноземними інвесторами від інвестиційної діяльності в Україні;

- операції з цінними паперами;

- розміщення коштів на вкладних (депозитних) рахунках;

- операції, пов'язані з експортом та імпортом товарів, розрахунки за якими відповідно до договору передбачають надання та отримання відстрочення платежу або кредитування (аванс, попередня оплата) на строк, який перевищує встановлений законодавством України;

- міжнародні перекази за угодами, пов'язаними з накопиченням пенсійних активів;

- інші валютні операції, які не є поточними.

До валютно-обмінних операцій з іноземною валютою і дорожніми та іменними чеками (валютно-обмінні операції) належать:

- купівля у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;

- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкову гривню;

- зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;

- купівля-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також купівля-продаж дорожніх чеків за готівкові гривні;

- конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави;

- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків.

13.2. Організаційно-правові передумови здійснення валютних операцій

В Україні головною необхідною умовою для проведення операцій з іноземною валютою є отримання відповідної ліцензії Національного банку.

Ліцензування валютних операцій комерційних банків – це форма реалізації політики валютних обмежень, яка передбачає надання центральним банком дозволу комерційним банкам на здійснення певних видів банківських операцій із валютними цінностями, передбачених чинним законодавством країни.

Ліцензування валютних операцій комерційних банків покликане виконувати такі завдання:

- організація попереднього контролю за діяльністю комерційних банків, що здійснюють валютні операції;
- захист державою в особі центрального банку майнових інтересів кредиторів і вкладників комерційних банків;
- відбір для здійснення валютних операцій лише тих комерційних банків, які володіють належним обсягом капіталу, мають кваліфіковані кадри та високу ділову репутацію;
- провадження поточного всебічного контролю за діяльністю ліцензованих банків.

В Україні комерційний банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Однак для здійснення валютних операцій самої лише банківської ліцензії недостатньо. Для цього комерційні банки повинні мати крім власне банківської ліцензії ще генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій. Лише за наявності банківської ліцензії та за умови отримання генеральної ліцензії від Національного банку України комерційні банки мають право здійснювати операції з валютними цінностями. Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій. Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, а також національному оператору поштового зв'язку.

Ліцензування валютних операцій в Україні здійснюється на основі «Положення про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій». Згідно із зазначеним нормативно-правовим актом, банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги, передбачені законодавством, якщо вони є валютними операціями, тільки після отримання генеральної ліцензії. При цьому комерційний банк може здійснювати валютні операції у межах переліку видів операцій, зазначених безпосередньо у генеральній ліцензії.

Національний банк України надає банкам генеральні ліцензії для здійснення таких валютних операцій:

- неторговельні операції з валютними цінностями;
- операції з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін, прийняття на інкасо), що здійснюються в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків;
- операції з готівковою іноземною валютою (купівля, продаж, обмін), що здійснюються в пунктах обміну іноземної валюти, які працюють на підставі укладених банками агентських договорів з юридичними особами-резидентами;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- торгівля іноземною валютою на валютному ринку України (за винятком операцій з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін), що здійснюється в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків і агентів);
- торгівля іноземною валютою на міжнародних ринках;
- залучення та розміщення банківських металів на валютному ринку України;
- залучення та розміщення банківських металів на міжнародних ринках;
- торгівля банківськими металами на валютному ринку України;
- торгівля банківськими металами на міжнародних ринках.

Щоб отримати генеральну ліцензію, комерційний банк повинен відповідати певним критеріям. Національний банк надає банку генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій лише за таких умов:

а) розмір регулятивного капіталу банку не менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу або штрафних санкцій за порушення вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, протягом трьох місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про надання генеральної ліцензії;

в) наявність затверджених керівником банку (уповноваженою ним особою) положень банку щодо виконання відповідних операцій.

Щоб отримати генеральну ліцензію, банк повинен сформулювати та подати до Національного банку України пакет відповідних документів, до яких належать:

а) клопотання банку про надання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій за підписом керівника банку або уповноваженої ним особи;

б) відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому генеральна ліцензія, що відповідають вимогам законодавства України.

Після цього Національний банк протягом 15 робочих днів з дати надходження пакета документів від банку здійснює його перевірку на предмет комплектності та повертає даний пакет банку із супровідним листом з обґрунтуванням підстав повернення в разі відсутності хоча б одного документа із встановленого переліку. Водночас, Національний банк протягом п'яти робочих днів з дати надходження пакета документів надсилає копію

клопотання банку про надання генеральної ліцензії Головному управлінню по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України і Головному управлінню по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України для отримання від них висновків.

Протягом 30 робочих днів з дати надходження пакета документів та з урахуванням отриманих від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю висновків НБУ приймає рішення про надання або відмову в наданні банку генеральної ліцензії. При цьому Національний банк має право продовжити строк розгляду документів до 50 робочих днів, якщо висновки щодо надання генеральної ліцензії від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю не надійдуть протягом встановленого строку.

У разі прийняття Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків рішення про надання банку генеральної ліцензії здійснюється її оформлення на номерному бланку із засвідченням підписом Голови Національного банку або уповноваженої ним посадової особи і відбитком гербової печатки. Генеральна ліцензія набирає чинності з дати проставлення реєстраційного номера на номерному бланку Національного банку, на якому вона оформлена.

Генеральна ліцензія реєструється в журналі реєстрації генеральних ліцензій та передається під підпис уповноваженому представникові банку на підставі належним чином оформленої довіреності (крім голови правління банку) та представлення копії платіжного доручення, що підтверджує оплату за надання генеральної ліцензії. Національний банк надсилає інформацію щодо надання генеральної ліцензії територіальному управлінню НБУ за місцезнаходженням банку.

Рішення про відмову в наданні генеральної ліцензії може бути прийняте Національним банком, якщо:

а) розмір регулятивного капіталу банку менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

б) за результатами розгляду пакета документів встановлено, що банк надав недостовірну або неповну інформацію;

в) банк не дотримався вимог «Положення про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій»;

г) протягом трьох місяців, що передують даті надходження пакета документів, встановлено факти порушення банком вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, та/або до банку застосовано заходи впливу або штрафні санкції за порушення вищезазначеного законодавства України.

Національний банк має право прийняти рішення про відмову у видачі генеральної ліцензії в разі отримання від спеціальних органів по боротьбі з організованою злочинністю негативних висновків щодо надання генеральної ліцензії, які містять інформацію про те, що генеральна ліцензія може бути використана для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму або реалізації інших злочинних намірів. Національний банк повідомляє банк про відмову в наданні генеральної ліцензії в письмовій формі із зазначенням причин відмови.

Національний банк відкликає генеральну ліцензію в разі:

а) відкликання банківської ліцензії;

б) встановлення факту подання банком для отримання генеральної ліцензії документів, що містять недостовірну інформацію.

У разі встановлення фактів різного роду порушень Національний банк має право розглянути питання про відкликання в банку генеральної ліцензії з урахуванням такої інформації.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

- платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;

- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну вітчизняної валюти, за винятком сум, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

- відкриття фізичними особами-резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

- відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

- відкриття рахунків у іноземній валюті дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності;

е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами-резидентами як дарунок або у спадщину.

Чинні нормативно-правові акти передбачають, що одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії. Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України у відповідних нормативних документах.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “валютні операції”.
2. За якими ознаками класифікуються валютні операції?
3. Розкрийте зміст конверсійних валютних операцій.
4. Охарактеризуйте різновиди конверсійних валютних операцій.
5. У чому полягає головна відмінність поточних конверсійних операцій від строкових?
6. Які форми міжнародних розрахунків є найбільш поширеними у світовій практиці?
7. Яка форма міжнародних розрахунків передбачає максимальну участь банків?
8. Яка форма міжнародних розрахунків передбачає мінімальну участь банків?
9. Які операції банків можна віднести до залучення та розміщення валютних коштів?
10. Назвіть основні тенденції розвитку валютних операцій на протязі останніх десятиліть.
11. Які суб'єкти відіграють ключову роль на валютному ринку?
12. Охарактеризуйте функції, які виконують комерційні банки на валютному ринку.
13. Як називаються банки, яким надано право здійснювати операції з іноземною валютою?
14. Які операції в іноземній валюті відносяться до поточних торговельних?
15. Які операції в іноземній валюті відносяться до поточних неторговельних?
16. Які операції в іноземній валюті відносяться до операцій, пов'язаних з рухом капіталу?
17. Які операції в іноземній валюті відносяться до валютно-обмінних операцій?
18. Що таке ліцензування валютних операцій комерційних банків і для чого воно застосовується?
19. Дайте коротку характеристику процедури ліцензування валютних операцій в Україні.

РОЗДІЛ 14

ТОРГОВЕЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

14.1. Механізм здійснення торгівлі іноземною валютою банками

Поточні конверсійні операції. Найбільш традиційними конверсійними операціями виступають поточні операції. В світовій практиці існують своєрідні “звичаї” спот-ринку, не зафіксовані в спеціальних міжнародних конвенціях чи міждержавних угодах, однак їх беззастережно виконують усі учасники цього ринку, а саме:

- здійснення платежів протягом двох робочих банківських днів без нарахування відсоткової ставки на суму поставленої валюти;
- операції здійснюються в основному на базі комп'ютерної торгівлі з підтвердженням електронними повідомленнями (авізо) протягом наступного робочого дня;
- існування обов'язкових валютних курсів: якщо дилер великого банку цікавиться котируванням іншого банку, то повідомлені йому валютні курси є обов'язковими для виконання операції з купівлі-продажу валюти.

При укладанні угоди даного виду обов'язково враховуються робочі дні в країнах валют, з якими укладаються угоди, тобто якщо наступний день за датою угоди є неробочим для однієї валюти, термін поставки валюти збільшується на один день. Угоди “спот” можуть укладатись за телефоном, факсом або безпосередньо на валютній біржі, а розрахунки здійснюються банківськими переказами електронною поштою. Дводенний термін переказування валют за укладеною угодою раніше обумовлювався труднощами здійснення його в коротший термін. Однак значне поширення засобів зв'язку (SWIFT – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications – Товариство міжнародних міжбанківських фінансових телекомунікацій, членом якої є Національний банк та провідні банки України), систем електронних міжбанківських перерахунків (ЧІПС у США, ЧЕПС у Лондоні, СЕП в Україні),

комп'ютерної обробки операцій дає змогу сьогодні значно пришвидшити переказування валюти. Про це свідчить виникнення таких операцій як розміщення одноденних депозитів (overnight), або валютних операцій з розрахунками today (“сьогодні на сьогодні”), tomorrow (“сьогодні на завтра”).

Разом з тим, традиційно базовою валютною операцією залишається угода спот і базовим курсом – курс спот. Саме на базі курсів спот розраховуються інші курси угод на валютному ринку – крос-курси, курси форвардних і ф'ючерсних угод тощо. І хоча їх основою можуть бути курси провідних валютних бірж, зокрема франкфуртської, та лондонського фінансового ринку, проте на практиці валютні курси безпосередньо визначаються маркет-мейкерами – фінансовими установами (як правило банками), які постійно здійснюють котирування курсів і укладають угоди на купівлю-продаж іноземних валют.

Форвардні валютні операції. Серед строкових конверсійних операцій комерційних банків одним із найпоширеніших різновидів є форвардні угоди (forward contract), які дозволяють здійснити обмінну валютну операцію на даний момент часу з постачанням валюти у майбутньому за обмінним курсом, обумовленим на дату укладення угоди. Ринок форвардних валютних контрактів є невід'ємною складовою світового валютного ринку від початку 80-х років. Уперше такі угоди почали використовувати лондонські банки в міжбанківських операціях із євровалютами. У серпні 1985 року Асоціація британських банків (BBA) вже видала правила щодо регулювання угод на міжбанківському валютному ринку (FRABBA terms), якими дотепер керуються банки при укладенні форвардних контрактів.

Основою будь-якої форвардної угоди є договір купівлі-продажу іноземної валюти протягом певного періоду або на певну дату в майбутньому за обмінним курсом, обумовленим на дату укладення угоди. У сучасній практиці форвардні контракти є терміновими контрактами міжбанківського валютного ринку. Терміни таких угод стандартизовані та, як правило, не перевищують 12 місяців; найбільш поширеними є угоди на 1, 2, 3, 6, 9 та 12 місяців (прямі дати).

Оскільки форвардний ринок є міжбанківським, останнім часом банки, крім стандартних термінів, самостійно використовують так звані короткі дати – short dates (до одного місяця) та ламані дати – broken dates (понад місяць), що не збігаються зі стандартними термінами. Характерними рисами форвардних валютних операцій є те, що вони здійснюються на міжбанківському (позабіржовому) ринку, умови такого контракту не є чітко формалізованими і визначаються сторонами досить довільно. Тому ці умови й, особливо, ціни таких контрактів не є “прозорими” для інших учасників ринку.

Порівнюючи форвардні угоди з іншими строковими операціями, потрібно підкреслити, що вони є твердими, тобто обов’язковими для виконання (на відміну від ф’ючерсів та опціонів) і укладаються переважно з метою реальної купівлі або продажу валюти. Найбільш поширеним є використання таких угод для страхування незабезпечених відкритих валютних позицій, але в світовій практиці вони часто застосовуються банками зі спекулятивною метою.

Специфіка форвардного ринку пов’язана з тим, що форвардні валютні курси, на відміну від інших видів угод, безпосередньо не фіксуються, а розраховуються. Маркет-мейкери та професійні банківські дилери оперують показниками, вираженими у вигляді десятитисячної частини валютного курсу, що відображають різницю між курсом “spot” і курсом “форвард”. Ці показники називають форвардною маржею (спред, пункти, піпи) і на практиці здійснюється котирування не курсів, а відповідних різниць. Ці пункти безпосередньо залежать від різниці між процентними ставками, що виплачуються у відповідних валютах за депозитами. Дану різницю економісти також називають процентним диференціалом.

Серед валютних дилерів існує точка зору, згідно з якою форвардний курс відображає сподівання учасників ринку щодо майбутнього курсу і є індикатором значення курсу spot через визначений проміжок часу. Форвардний валютний курс розраховується на момент укладення угоди і складається з поточного курсу (spot-курсу) і форвардної маржі, яка може виступати у вигляді премії або знижки (дисконту).

Якщо ж форвардний курс валюти вищий від поточного, то для його визначення до спот-курсу додається форвардна премія. Якщо ж форвардний курс нижчий від поточного, він визначається відніманням від значення спот-курсу форвардної знижки (дисконту). До головних причин котирування премій та знижок, а не форвардних курсів, можна віднести наступне:

- форвардні спреди можуть тривалий час залишатись незмінними, тоді як курси “спот” постійно змінюються, а тому в розрахунки форвардних курсів треба вносити значно більше змін;
- форвардні угоди укладаються на різні терміни, а тому значно простіше користуватися спредами, ніж постійно визначати форвардні курси;
- нетто-позиції банку щодо строкових валютних операцій ведуться різними торговцями, на відміну від нетто-позиції банку з умовами “спот”;
- форвардні пункти є наслідком різниці у відсоткових ставках, але оскільки відсоткові ставки визначаються не так швидко, як спот-курси, доцільніше проводити котирування саме форвардних пунктів.

Курси “форвард” відрізняються від курсів “спот” значно більшим абсолютним значенням показника маржі – різниці між курсом продажу та курсом купівлі. Це пояснюється специфікою банківської операції “форвард”, яка одночасно є й формою страхування валютних ризиків. Що триваліший форвардний період, то вищим буде рівень валютного ризику, а тому більшим буде і розмір форвардної маржі.

У професійній термінології для визначення форвардного курсу використовують курс “аутрайт” (outright). Це означає, що покупець хоче у майбутньому купити певну суму валюти (або продавець – продати) без проведення додаткових операцій чи укладення додаткових угод. Цей термін використовується з метою уникнення плутанини в розумінні умов форвардної операції, коли йдеться про одну просту форвардну операцію на відміну від складнішої комбінації, пов’язаної з одночасним здійсненням строкової та поточної операції (операції “своп”). Показник розміру форвардної премії (*П*) чи

дисконту (D) можна представити у вигляді формули. Для розрахунку премії чи дисконту за визначення курсу “аутрайт” на купівлю валюти вона буде такою:

$$P(D)_{\text{куп.}} = \frac{K_{\text{с.куп.}} \cdot (C_{\text{д.в.}} - C_{\text{кр.б.}}) \cdot T}{360 \cdot 100 + (C_{\text{кр.б.}} \cdot T)}, \quad (14.1)$$

де $P(D)_{\text{куп.}}$ – премія (або дисконт) для форвардного курсу купівлі певної валюти;

$K_{\text{с.куп.}}$ – спот-курс купівлі певної валюти;

$C_{\text{д.в.}}$ – відсоткова ставка за міжбанківськими депозитами для валюти котирування;

$C_{\text{кр.б.}}$ – відсоткова ставка за міжбанківськими кредитами для базової валюти (база котирування);

T – термін у днях, на який розраховується форвардний курс.

Премію (дисконт) валютного курсу “аутрайт” на продаж валюти можна розрахувати за формулою:

$$P(D)_{\text{пр.}} = \frac{K_{\text{с.пр.}} \cdot (C_{\text{кр.в.}} - C_{\text{д.б.}}) \cdot T}{360 \cdot 100 + (C_{\text{д.б.}} \cdot T)}, \quad (14.2)$$

де $P(D)_{\text{пр.}}$ – премія (або дисконт) для форвардного курсу на продаж певної валюти;

$K_{\text{с.пр.}}$ – спот-курс продажу певної валюти;

$C_{\text{д.в.}}$ – відсоткова ставка за міжбанківськими депозитами для базової валюти;

$C_{\text{кр.в.}}$ – відсоткова ставка за міжбанківськими кредитами для даної валюти.

Тоді курс “аутрайт” на купівлю чи продаж валюти можна визначити:

$$K_{ф.куп.} = K_{с.куп.} + П(-Д), \quad (14.3)$$

де $K_{ф.куп.}$ – курс “аутрайт” на купівлю певної валюти;

$K_{с.куп.}$ – спот-курс на купівлю валюти;

$П$ – премія;

$Д$ – дисконт.

$$K_{ф.прод.} = K_{с.прод.} + П(-Д), \quad (14.4)$$

де $K_{ф.прод.}$ – курс “аутрайт” на продаж валюти;

$K_{с.прод.}$ – спот-курс на продаж валюти.

У світовій практиці для визначення показників форвардної маржі найчастіше використовують ставки ЛБОР і ЛБІД для відповідних валют або відсоткові ставки за єрвалютами. Використовуючи відсоткові ставки внутрішнього ринку, слід мати на увазі, що вони можуть суттєво відрізнятись від відповідних ставок єрринку. Внутрішні ставки залежать від багатьох чинників, серед яких слід назвати й систему валютного регулювання. В умовах значного притоку іноземних капіталів відсоткові ставки на національних грошово-кредитних ринках можуть штучно занижуватись, а в умовах відтоку капіталів, окрім уведення обмежень на вивіз капіталу, відсоткові ставки можуть бути значно завищені. Варто також зазначити, що різниця у відсоткових ставках, використовувана для розрахунків форвардного курсу, є хоч і найголовнішим чинником курсоутворення, та все ж не єдиним. Досить часто, особливо на розрахунки курсу “аутрайт” на період 6-12 місяців, можуть суттєво впливати й інші чинники, зокрема ті, що формують рівень і динаміку спот-курсу.

Останнім часом з’явилися нові форми та модифікації форвардних угод, зокрема:

- продовження терміну форвардної угоди;

- використання форвардних опціонів із відкритим терміном виконання;
- використання форвардних опціонів із перехресними датами;
- використання валютних контокорентів;
- укладення непрямих форвардних угод;
- забезпечення валютного покриття;
- самостійне створення “форварду”;
- використання форвардних контрактів із опціоном анулювання (FOX);
- використання угод про форвардну відсоткову ставку та інші.

Валютні “свопи”. На початку 80-х років набуло значного поширення використання валютних “свопів”, що зумовлювалось декількома чинниками. Зокрема, політика багатьох центральних банків змусила комерційні банки здійснювати фінансування активів з “плаваючою” відсотковою ставкою зобов’язаннями теж із “плаваючою” відсотковою ставкою, а не за рахунок короткострокових депозитів. Крім цього, надання взаємних позичок на міжнародних валютних ринках набуло спекулятивного характеру, а зниження відсоткових ставок сприяло зниженню ризиків за валютними “свопами”.

На відміну від інших операцій, що швидко виникли і розвинулись, угоди “своп” не стали результатом пристосування до якоїсь окремої зміни умов обігу. Нагромадивши у собі певний потенціал досвіду залучення та інвестування коштів, страхування виникаючих при цьому ризиків, угоди “своп” продемонстрували фактом свого поширення здатність фінансового ринку до якісних перетворень механізму свого функціонування. Саме ця риса угод “своп” забезпечила їм безпрецедентне зростання обсягів на протязі останніх 15-20 років. Зауважимо, що комерційні банки використовують валютні “свопи” насамперед з метою:

- забезпечення фінансування довгострокових зобов’язань в іноземній валюті;
- хеджування довгострокового валютного ризику;
- зміни валюти, в якій надходять прибутки від інвестицій, на іншу за вибором інвестора;

- забезпечення конвертації експортованого капіталу в іншу валюту.

Технічно хеджування валютних і фінансових ризиків із допомогою валютних “свопів” здійснюється через фіксацію валютного курсу на майбутній період та організацію зустрічних грошових потоків. Серед головних переваг у використанні угод “своп” перед чистими форвардними угодами можна виділити наступні:

- за здійснення валютного “свопу” завдяки обміну відсотковими (компенсаційними) виплатами значно зменшується валютний ризик, оскільки він розподіляється між учасниками угоди;

- використання “свопів” дає змогу забезпечити хеджування довгострокових операційних та економічних ризиків;

- під кутом зору бухгалтерського обліку валютні “свопи” класифікують як позабалансовий інструмент, тобто вони не відображаються в балансі та на рахунку прибутків і збитків, що дає певні технічні переваги.

Усі валютні операції типу “своп” доцільно класифікувати залежно від процентних ставок, що використовуються при даній угоді:

- **“свопи” з фіксованими ставками**, що являють собою комбінацію конверсійних угод з різними датами валютування (більш відомі як валютні “свопи” – currency swap. Вони здебільшого використовуються на ринку Forex);

- **“свопи” з плаваючими процентними ставками** (процентні або валютно-процентні “свопи”), що являють собою обмін активами або зобов’язаннями (вираженими в одній або різних валютах). Вони використовуються здебільшого на ринку капіталів.

В зарубіжній банківській практиці останнім часом при укладенні угод типу “своп” більше уваги приділяється не самим валютним курсам, а різниці в їх відсоткових ставках. Тому під час їх здійснення найчастіше не постачаються обумовлені суми, а ведеться розрахунок компенсаційних платежів. Покупець, який купив валюту з вищими відсотковими ставками, сплачує своєму контрагентові компенсацію, яка визначається як різниця у відсоткових ставках.

Звернемо увагу, що угоди “своп” є міжбанківськими операціями і мають багато спільного з операціями “аутрайт”, а на практиці вони використовуються значно частіше, ніж прості форвардні операції. Останнім часом угоди “своп” стали ширше здійснюватись не тільки між комерційними, а й між центральними банками, у вигляді угод про взаємне кредитування в національних валютах. З цією метою 1969 року було створено багатосторонню систему взаємного обміну валют на базі використання операцій “своп” через Банк міжнародних розрахунків у Базелі (Швейцарія).

Валютні ф’ючерси (futures) являють собою угоди, які передбачають зобов’язання на продаж чи купівлю стандартної кількості визначеної валюти на визначену дату (в майбутньому) за курсом, обумовленим при укладанні угоди. Валютні ф’ючерси набули розвитку з 70-х років ХХ століття з переходом до плаваючих валютних курсів. В стандартних контрактах регламентуються усі умови: сума, строк, гарантійний депозит, метод розрахунку. Для ф’ючерсних угод характерними є гарантійні депозити на випадок невиконання продавцями і покупцями своїх зобов’язань, тобто, учасники відкривають валютні позиції. До ключових особливостей сучасного валютного ф’ючерсного ринку можна віднести:

- високий ступінь стандартизації контрактів;
- обмежене коло валют, що обмінюються одна на одну;
- висока ліквідність контрактів;
- надійність укладених угод;
- можливість із незначними початковими витратами оперувати значними сумами.

Однією з головних рис, які роблять привабливими ф’ючерсні угоди є те, що, здійснюючи торгівлю контрактами, учасники ринку не повинні вносити в забезпечення виконання усю суму, на яку вони відкриваються, а лише незначну її частину, яку називають початковою маржею (initial margin). Оцінка ефективності ф’ючерсної угоди визначається маржею, що уточнюється після робочого сеансу для кожної угоди:

$$M = p \cdot K \cdot (C - C_m), \quad (14.5)$$

де M – маржа (позитивна чи негативна);

$p=1$ при продажі; $p=-1$ при покупці валюти;

K – кількість контрактів;

C – курс валюти на день укладення угоди;

C_m – котирувальний курс валюти поточного робочого сеансу (на день виконання угоди).

Згідно з цією формулою, продавець валютного ф'ючерсу виграє, якщо при настанні строку угоди продає дорожче (C) котирувального курсу (C_m) на день її виконання, і зазнає збитків, якщо курс дня укладання угоди нижче курсу дня її виконання. По кожній відкритій угоді, навіть якщо її учасник не здійснював операцій на поточному робочому сеансі, нараховується варіаційна маржа (variation margin) – сума, яку покупець або продавець контракту (залежно від руху курсу) повинен внести для підтримання відкритої позиції на ринку:

$$M = p \cdot (C_n - C_m), \quad (14.6)$$

де C_n – котирувальний курс попереднього робочого сеансу.

Підкреслимо, що, хоча форвардні та ф'ючерсні валютні контракти дуже подібні між собою, проте мають ряд суттєвих відмінностей (табл. 14.1).

Ринки ф'ючерсних контрактів мають дві основні переваги: управління ризиками шляхом хеджування та “прозорість” цін. Хеджери використовують ф'ючерсні контракти для перекладання небажаного для них цінового ризику на інших, зазвичай спекулянтів, які приймають на себе цей ризик з метою отримання прибутку. “Прозорість” цін – здатність ринку виявляти істинні рівноважні ціни – пов'язана із здійсненням централізованої торгівлі, де інформація про попит та пропозицію доступна всім учасникам ринку, які діють

на основі цієї інформації і таким чином сприяють досягненню рівноважних курсів.

Таблиця 14.1

Порівняльна характеристика ф'ючерсного і форвардного ринків

Критерій порівняння	Ф'ючерсний ринок	Форвардний ринок
Учасники	Банки, корпорації, індивідуальні інвестори, спекулянти	Банки і крупні корпорації. Доступ для невеликих фірм та індивідуальних інвесторів обмежений
Метод спілкування	Учасники угоди зазвичай не знають один одного	Один контрагент угоди знає іншого
Посередники	Учасники угоди діють через брокерів	Звичайно учасники угоди мають справу один з одним
Місце і метод угоди	В операційному залі бірж методом жестів і викриків	На міжбанківському валютному ринку по телефону чи телексу
Характер ринку і кількість котирувань валюти	Односторонній ринок: учасники угоди є або покупцями, або продавцями контракту, і відповідно котирується один курс валюти (покупця чи продавця)	Двосторонній ринок і котирування двох курсів валюти (покупця і продавця)
Спеціальний депозит	Для покриття валютного ризику учасники зобов'язані внести гарантійний депозит у кліринговий дім (розрахункову палату)	Гарантійний депозит не потрібен, якщо угода укладається між банками без посередників
Сума угоди	Стандартний контракт	Будь-яка сума за домовленістю учасників
Поставка валюти	Фактично за невеликою кількістю контрактів (звичайно 1%, рідше – 6% угод)	За більшістю контрактів (95%)
Валютна позиція	Усі валютні позиції (короткі і довгі) легко можуть бути ліквідовані	Закриття або переведення форвардних позицій можуть бути легко здійснені

Одним із відносно нових різновидів строкових валютних операцій виступають валютні опціони. **Валютні опціони** (від лат. optio, optionis – вибір) – це угоди, які при умові оплати встановленої комісії (премії), надають одній із сторін право вибору (але не зобов'язання) або купити (угода “колл” – call-опціон покупця), або продати (угода “пут” – put-опціон продавця) певну кількість визначеної валюти за курсом (ціною “страйк” або ціною виконання

опціону), встановленим при укладенні угоди до закінчення обумовленого строку (в будь-який день – американський опціон; на визначену дату раз у місяць – європейський опціон). При чому, незважаючи на те, що опціон укладається на певну суму іноземної валюти, він може не передбачати реального її постачання. Такий опціон називають розрахунковим.

Виокремлюючи специфіку даних операцій, можна звернути увагу, в першу чергу, на те, що, наприклад, на відміну від іншого виду строкової угоди – “форварду”, опціонний контракт не є обов’язковим до виконання, його власник може вибирати один із трьох варіантів дій: виконати опціонний контракт, залишити контракт без виконання або продати його іншій особі до настання строку опціону. Завдяки можливості маневрувати в умовах зміни валютного курсу опціонний контракт може бути придбаний як з метою отримання доходу при русі обмінного курсу у сприятливому напрямку понад ціну страйк, так і з метою страхування від валютного ризику при несприятливому русі обмінного курсу.

Дохідність опціонних угод можна визначити за наступною методикою. Так, дохід від опціону на купівлю можна представити як різницю між вартістю валюти за курсом спот на момент виконання контракту і вартістю валюти за опціонним курсом при купівлі валюти, тобто за ціною страйк, із вирахуванням вартості премії, оплаченої при укладенні опціонного контракту:

$$I_c = (P_s - P_o) \cdot n - Dn, \quad (14.7)$$

де I_c – дохід від опціону на покупку;

P_s – курс спот на момент виконання контракту;

P_o – ціна страйк, опціонний курс на купівлю валюти;

n – кількість валюти згідно з опціонним контрактом;

D – премія опціону (ціна опціону).

Дохід від опціону на продаж:

$$I_p = (P_o - P_s) \cdot n - Dn, \quad (14.8)$$

де I_p – дохід від опціону на продаж;

P_o – ціна страйк, опціонний курс на продаж валюти;

P_s – курс спот на момент виконання контракту.

Угода на умовах опціону містить досить значний ризик для банків, тому вони встановлюють менш вигідний курс для клієнтів, а опціонні угоди вигідні лише при курсових коливаннях, що перевищують розмір комісії. У зв'язку з цим у світовій практиці опціонні угоди з валютою поступаються іншим валютним операціям за обсягом здійснення, кількістю банків-учасників та асортиментом валют. В основному валютний опціон застосовується для страхування валютного ризику. З цією метою використовується операція стредл – поєднання колл-опціону і пут-опціону на одну і ту ж валюту з однаковим курсом і строком виконання. Отже, до основних недоліків валютних опціонів можна віднести їхню вартість, необхідність попередньої оплати, а також недостатність обігу позабіржових опціонів. Порівняльну оцінку форвардних, ф'ючерсних, опціонних та своп-контрактів подано у табл. 14.2.

Валютний арбітраж. Ще однією важливою групою банківських операцій на валютному ринку є арбітражні операції. Ще у 1928 році у тлумачному словнику “Der grosse Blockhaus” арбітражні операції визначались як вибір оптимальної із кількох існуючих можливостей при купівлях, продажах чи платежах. У своєму історичному значенні **валютний арбітраж** є валютною операцією, що поєднує купівлю (продаж) валюти з подальшим здійсненням контругоди з метою отримання прибутку за рахунок різниці в курсах валют на різних валютних ринках (просторовий арбітраж) або за рахунок курсових коливань протягом певного періоду (часовий арбітраж). Проте, в сучасних умовах з розвитком електронних засобів зв'язку та інформації, розширенням обсягу валютних угод курсові відмінності на окремих валютних ринках стали виникати рідше, і в результаті просторовий валютний арбітраж поступився місцем часовому, хоча при значних обсягах готівкового сектору валютного

ринку просторовий арбітраж активно використовується і сьогодні. Відмінність арбітражних операцій від валютних “свопів” полягає у тому, що останні передбачають поєднання купівлі-продажу валют на умовах негайної поставки з одночасною строковою операцією. В той же час, арбітражні операції передбачають укладення відносно самостійних угод купівлі-продажу валют з метою отримання прибутку.

Таблиця 14.2

Порівняльна характеристика валютних деривативів

Характеристика	Форвард	Ф'ючерс	Опціон		Своп
Торгівля	Позабіржова	Біржова	Позабіржова	Біржова	Позабіржова
Сума контракту	Будь-яка	Стандартна	Будь-яка	Стандартна	Значні (понад 5 млн.дол.)
Типові строки дії	Будь-які (3-24 місяці)	Стандартні на базі квартального циклу	Будь-які	Стандартні	Будь-які (1-10 років)
Можливість дострокового виходу з контракту	Не існує	Існує	Існує	Існує	Не існує
Доступність	Не є загальнодоступними	Рівний доступ	Рівний доступ	Рівний доступ	Доступні за прийнятого рейтингу
Додаткові вимоги	Кредитні лінії	Гарантійні депозити	Немає	Гарантійні депозити	Гарантії
Розрахунки	На дату закінчення контракту	Щодня	На дату закінчення контракту або протягом зафіксованого періоду	Щодня	Періодичні на зафіксовані дати
Видатки	Комісійні не стягуються	Біржові, брокерські, комісійні платежі	Опціонна премія (3-5%)	Опціонна премія	Комісійні (близько 1%)
Ліквідність	Низька	Висока	Середня	Висока	Низька
Ризик зриву поставки	Існує	Не існує	Не існує	Не існує	Існує

Валютний арбітраж часто пов'язаний з операціями на ринку позичкових капіталів. В даному випадку метою власника валютних коштів є отримання вищого прибутку, ніж банк міг би отримати, вкладаючи їх безпосередньо без обміну на іншу валюту. Активне використання в окремих країнах маневрування банківським процентом для боротьби з інфляційним процесом робить можливим використання різниці в процентних ставках для отримання прибутку. Валютний арбітраж є досить важливим передусім тому, що встановлює зв'язок між рухом короткострокових капіталів і динамікою процентних ставок на національному й іноземному ринках позичкових капіталів, сприяє вирівнюванню кон'юнктури валютних ринків, а також створює умови для переміщення спекулятивних "гарячих" грошей.

14.2. Операції банків з організації міжнародних розрахунків

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується подальшим розвитком усесторонніх взаємозв'язків і взаємозалежностей між національними господарствами, що передбачає здійснення міжнародних розрахунків за активної участі комерційних банків.

Міжнародні розрахунки – це операції, пов'язані з платежами за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають у зв'язку з економічними, політичними та культурними відносинами між економічними суб'єктами різних країн. Діяльність банків у сфері міжнародних розрахунків, з одного боку, регулюється вітчизняним законодавством, з іншого – визначається існуючою практикою, правилами та звичаями, або закріплюється окремими міжнародними документами.

Специфікою міжнародних розрахунків є те, що продаж товарів іноземному покупцю чи купівля товарів в іноземного продавця порівняно з торгівлею на внутрішньому ринку пов'язані з додатковими і підвищеними ризиками. Це пов'язано з тим, що покупець має менше можливостей оцінювати надійність іноземного постачальника, ніж продавця у своїй країні, а при недотриманні

умов угоди його можливості притягнути партнера до відповідальності також обмежені.

Комерційні банки здійснюють міжнародні розрахунки за дорученням своїх клієнтів – підприємств і організацій-учасників зовнішньоекономічної діяльності у таких основних формах: банківський переказ, інкасо, акредитив.

14.2.1. Документарний акредитив як форма міжнародних розрахунків

За допомогою акредитивної форми розрахунків здійснюється до 80% платежів у світовій торгівлі. Згідно з Уніфікованими правилами документарних акредитивів (Uniform Customs and Practices for Documentary Credits), виданими Міжнародною торговельною палатою у Парижі в 1983 році, **документарний акредитив** визначається як будь-яка угода, що не залежить від її назви чи форми, за якою банк-емітент, який діє за дорученням і відповідно до інструкцій клієнта-заявника на виставлення акредитива, повинен здійснити платіж постачальнику чи третій стороні, або оплатити, акцептувати чи врахувати переказні векселі (тратти), виписані бенефіціаром, або ж доручити іншому банку здійснення таких платежів чи оплату, акцепт чи облік таких тратт, за умови дотримання термінів і умов акредитива. Зобов'язання банку за акредитивом є самостійним і не залежить від правовідносин сторін за комерційним контрактом.

В розрахунках за документарним акредитивом беруть участь такі суб'єкти:

1. Імпортер, який звертається до банку з проханням про відкриття акредитиву.
2. Банк-емітент, що відкриває акредитив.
3. Авізуючий банк, якому доручається сповістити експортера про відкриття на його користь акредитиву і передати відповідні документи.
4. Бенефіціар-експортер, на користь якого відкрито акредитив (рис. 14.1).

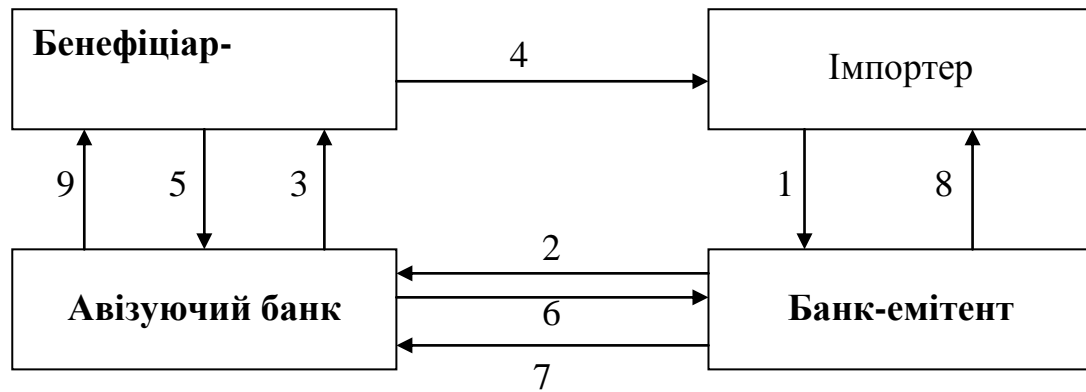

Рис. 14.1. Схема розрахунків за документарним акредитивом

1. Подача заявки на відкриття акредитиву.
2. Відкриття акредитиву банком-емітентом і направлення акредитиву бенефіціару через авізуючий банк.
3. Сповіщення (авізування) бенефіціара про відкриття акредитиву на його користь.
4. Відвантаження товару на експорт.
5. Оформлення і представлення бенефіціаром в банк комплексу документів для отримання платежу по акредитиву.
6. Пересилання авізуючим банком документів банку-емітенту.
7. Перевірка банком-емітентом отриманих документів та їх оплата (при виконанні усіх умов акредитиву).
8. Видача банком-емітентом оплачених документів заявнику акредитива.
9. Зарахування авізуючим банком експортної виручки бенефіціару.

Акредитиви класифікуються за такими ознаками:

1. Залежно від можливості зміни чи анулювання акредитиву розрізняють:
 - безвідкличний – зобов’язання банку не змінювати та не анулювати акредитив без згоди зацікавлених сторін;
 - відкличний – може бути змінений чи анульований без повідомлення бенефіціара.
2. Залежно від додаткових зобов’язань іншого банку розрізняють:
 - підтверджений;
 - непідтверджений.

3. Залежно від можливості поновлення акредитиву розрізняють:

- звичайний – закривається після здійснення платежу;
- револьверний – передбачає поновлення суми акредитиву після його

повного використання.

4. Залежно від можливості використання іншими бенефіціарами розрізняють:

- простий – відкривається на користь конкретного експортера;
- трансферабельний – передбачає можливість здійснення оплати

іншому постачальнику.

5. Залежно від наявності покриття розрізняють:

- покритий – передбачає переведення суми акредитиву авізуючому банку при його відкритті або використанні депозитних та блокованих рахунків;
- непокритий – гарантується банком-емітентом.

Акредитивна форма міжнародних розрахунків в Україні регулюється Положенням “Про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями”, яке встановлює та регулює порядок відкриття, авізування, супроводження, виконання та закриття документарних акредитивів під час розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами. Цей документ підтверджує, що клієнти банків можуть використовувати всі види акредитивів, які передбачені діючими “Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів”, розробленими Міжнародною торговельною палатою з урахуванням особливостей, які не суперечать законодавству України.

Для відкриття акредитиву наказодавець (заявник) подає у банк заяву, яка обов’язково повинна містити такі реквізити:

- код заяви відповідно до Державного класифікатора управлінської документації;
- назва документа;
- вид акредитива – відкличний, безвідкличний;
- підтвердження акредитива – зазначається в разі потреби;

- дата заяви;
- строк дії акредитива;
- назва наказодавця акредитива;
- назва бенефіціара;
- назва банку бенефіціара, авізуючого банку та виконуючого банку;
- сума та назва іноземної валюти;
- стислий опис товару (послуг) згідно з договором;
- умови поставки;
- перелік документів, проти яких здійснюватиметься платіж за акредитивом;
- спосіб виконання акредитива;
- комісійні винагороди та відшкодування витрат;
- підписи відповідальних осіб та відбиток печатки.

Разом із заявою про відкриття акредитива наказодавець акредитива подає до уповноваженого банку-емітента оригінал та копію договору (з підписами відповідальних осіб, засвідченими відбитком печатки) або інший документ, який згідно із законодавством України має юридичну силу договору. На оригіналі та копії договору робиться позначка банку-емітента про прийняття заяви про відкриття акредитива. Копії мають засвідчуватися підписом відповідального працівника та відбитком штампа уповноваженого банку-емітента. Копія договору залишається у справі за акредитивом, що формується банком-емітентом, а оригінал повертається наказодавцю акредитива.

Уповноважений банк-емітент відкриває акредитив за умови, що він забезпечений грошовими коштами наказодавця акредитива (покритий акредитив), або на підставі:

- відкритих наказодавцю акредитива банком-емітентом кредитних ліній;
- отриманих у кредит коштів;
- гарантій, наданих третіми сторонами на користь банку-емітента;

- забезпечення наказодавцем акредитива відповідною заставою, порукою тощо;

- без будь-якого забезпечення згідно з внутрішніми положеннями уповноваженого банку-емітента (непокритий акредитив).

Банк-емітент після перевірки правильності заповнення заяви про відкриття акредитива, а також наявності підстав для його забезпечення, протягом трьох робочих днів надсилає повідомлення про відкриття акредитива до іноземного банку або іншого банку чи безпосередньо бенефіціару (за реквізитами, зазначеними в заяві про відкриття акредитива). Акредитив вважається відкритим з дня відправлення повідомлення про це до іноземного банку, крім випадків, якщо текст акредитива містить окрему умову щодо дати або події, після якої відкритий акредитив набере чинності.

Після прийняття рішення про відкриття акредитива відповідальний працівник уповноваженого банку-емітента вносить інформацію щодо операції за акредитивом до журналу реєстрації відкритих акредитивів, який може вестися як у паперовій, так і в електронній формі. У журналі обов'язково мають зазначатися:

- номер реєстрації (порядковий номер) акредитива;
- назва наказодавця акредитива;
- дата відкриття акредитива;
- строк дії акредитива;
- сума та назва або код іноземної валюти (цифровий або літерний) відповідно до Класифікатора.

Усі документи, що отримані за кожним відкритим акредитивом банк-емітент формує в Справу, що має містити:

- заяву про відкриття акредитива (другий примірник);
- копію договору;
- листи, повідомлення та інші документи іноземних банків та наказодавця акредитива;

- копії листів, повідомлень та інших документів, що відправлені на адресу іноземних банків і наказодавця акредитива;
- будь-які інші документи щодо акредитива (за вибором уповноваженого банку-емітента).

Подальші дії банку та послідовність операцій залежать від конкретного виду та умов акредитиву, які можуть бути досить різноманітними.

Перевагами акредитивної форми розрахунків є високий ступінь надійності, гарантованість оплати у разі подання необхідних документів (мінімальний ризик несплати), можливість контролю з боку банку за порядком виконання зовнішньоекономічних контрактів. Недоліками акредитивної форми є її висока вартість (до 3% від суми угоди) та значна складність.

14.2.2. Інкасова форма розрахунків

Інкасо – це операція, суть якої полягає в тому, що банк за дорученням клієнта отримує платіж від імпортера за відвантажені товари та надані послуги з подальшим зарахуванням цих коштів на рахунок експортера в банку. Стандартні міжнародні правила, що визначають роль та відповідальність банків при здійсненні операцій по інкасо, викладені в Уніфікованих правилах по інкасо (Uniform Rules for Collection), виданих Міжнародною торговельною палатою у 1978 році. Згідно українського законодавства розрахунки за інкасо здійснюються в порядку, передбаченому даними правилами. З 1 січня 1996 року в силу вступили нові “Міжнародні правила по інкасо”, підготовлені Міжнародною торговельною палатою, якими на сьогоднішній день керуються комерційні банки при здійсненні міжнародних розрахунків.

Інкасові операції здійснюються банками на основі отриманих від експортера інструкцій. Інкасові доручення, прийняті від експортера, реєструються в журналах (або автоматичному режимі), форма яких залежить від національної практики. В момент реєстрації фіксуються основні реквізити:

- номер інкасо;

- сума інкасо із зазначенням валюти платежу;
- дата відсилання документів іноземному банку;
- дата оплати інкасо чи повернення документів експортеру (рис. 14.2).

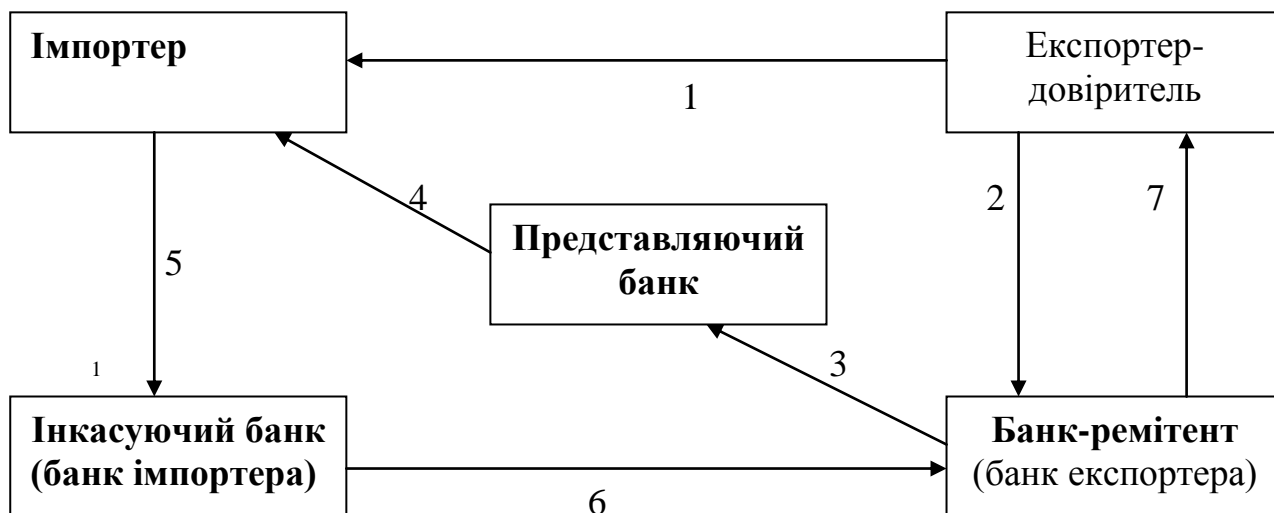

Рис. 14.2. Схема розрахунків за документарним інкасо

1. Відправка товару імпортеру.

2. Направлення експортером своєму банку інкасового доручення та комерційних документів.

3. Пересилання інкасового доручення та комерційних документів представляючому банку (або банку імпортера).

4. Направлення документів імпортеру.

5. Оплата документів імпортером інкасууючому банку.

6. Переказ коштів інкасууючим банком банку-ремітенту.

7. Зарахування коштів на рахунок експортера.

В інкасовій формі розрахунків, як правило, беруть участь такі суб'єкти:

1. Довіритель (експортер) – клієнт, що доручає інкасову операцію своєму банку.

2. Банк-ремітент, якому довіритель доручає операцію по інкасуванню.

3. Інкасууючий банк, що отримує валютні кошти від імпортера.

4. Представляючий банк, що здійснює представлення документів імпортеру-платнику.

5. Платник (імпортер).

Міжнародні інкасові розрахунки існують у вигляді двох основних типів:

- чисте інкасо – інкасування фінансових документів, що не супроводжуються комерційними документами;
- документарне інкасо – містить або фінансові й комерційні документи, або тільки комерційні документи.

У міжнародній діловій практиці прийнято, що усі документи, які спрямовуються для інкасації, повинні супроводжуватися інкасовим дорученням, в якому вказується, що дане інкасо підкоряється Уніфікованим правилам по інкасо і містить точні і повні інструкції. Інкасове доручення обов'язково повинно містити наступні дані:

1. Дані про банк, від якого отримано інкасове доручення, включаючи його повне найменування, адресу (поштову і СВІФТ), номер телексу, телефону, факсу тощо.

2. Відомості про принципала, включаючи повне його найменування, поштову адресу, а також, якщо необхідно, номери телексу, телефону і факсу.

3. Відомості про платника, включаючи його повне найменування, поштову адресу або місце, в якому повинно бути зроблено представлення, а також, якщо необхідно, номери телексу, телефону і факсу.

4. Відомості про представляючий банк (якщо такі є), включаючи повне його найменування, поштову адресу і, якщо необхідно, номери телексу, телефону і факсу.

5. Сума валюти, що підлягає інкасації.

6. Перелік доданих документів із зазначенням кількості листів кожного документа.

7. Терміни та умови отримання платежу і/або акцепту та передачі документів. Сторона, що готує інкасові інструкції, зобов'язана забезпечити,

щоб умови передачі документів були сформульовані ясно і недвозначно, інакше банки не несуть відповідальності за можливі наслідки.

8. Відносно витрат, що підлягають стягненню вказується, чи допускається відмова від їх оплати чи ні.

9. Відносно відсотків, що підлягають інкасації (якщо такі мають місце), вказується, чи допускається відмова від їх сплати чи ні, включаючи їх розмір та процентний період.

10. Метод платежу і форма платіжного сповіщення.

11. Інструкції на випадок неплатежу, неакцепту, чи незгоди з іншими умовами. Інкасові інструкції повинні містити повну адресу платника або доміциль, тобто вказівку місця, в якому повинно бути зроблене представлення. Якщо адреса неповна або невірна, інкасуєчий банк може без будь-якої відповідальності з його боку спробувати встановити належну адресу. Інкасуєчий банк не несе відповідальності за затримку через зазначення в інкасових інструкціях неповної чи неточної адреси платника.

За здійснення інкасо представляючий та інкасуєчий банк нараховують комісійні та накладні витрати. Якщо в інкасовому дорученні вказано, що комісія за інкасування та витрати повинні бути за рахунок платника, а останній відмовляється їх сплачувати, представляючий банк може передати документи проти платежу або акцепту або на інших умовах залежно від випадку, без інкасування комісії та витрат. У всіх випадках, коли в оплаті комісії чи витрат по інкасо відмовлено, вони повинні бути віднесені за рахунок сторони, від якої одержане інкасо, і можуть бути утримані з виручки.

Якщо в інкасовому дорученні прямо вказується, що в оплаті комісії та/або витрат не може бути відмовлено, а платник відмовляється їх оплачувати, представляючий банк не передаватиме документи і не нестиме відповідальності за будь-які наслідки, зумовлені затримкою в передачі документів.

Якщо в оплаті комісії за інкасацію чи витрат відмовлено, представляючий банк повинен без затримки за допомогою телекомунікаційного зав'язку або,

якщо це можливо, іншим прискореним способом інформувати про це банк, від якого одержано інкасове доручення.

Банки зберігають за собою право вимагати оплату комісії та/або витрат авансом від сторони, від якої одержане інкасове доручення, для покриття витрат, що виникли в процесі виконання інструкцій, і до отримання такого платежу також зберігають право не виконувати інструкції.

Перевагами інкасової форми розрахунків є нижча трудомісткість та тривалість здійснення порівняно з акредитивом, а також зручність для імпортера, так як він набуває права власності на товар після здійснення платежу та отримання товарних документів. Для експортера перевагою є можливість захисту від передачі права власності на товари до моменту здійснення платежу чи акцепту тратти. Недоліками є ризик відмови від платежу імпортером, а також значний розрив у часі між отриманням валютної виручки за інкасо та отриманням товарів імпортером (особливо при тривалому транспортуванні).

14.2.3. Міжнародні розрахунки за допомогою банківського переказу

Банківський переказ являє собою просте доручення комерційного банку своєму банку-кореспонденту сплатити відповідну суму грошей на прохання і за рахунок переказника іноземному отримувачу (бенефіціару) із зазначенням способу відшкодування банку-платнику сплаченої ним суми. Здійснення міжнародних розрахунків за допомогою банківських переказів регулюється Законами України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”, “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” та іншими нормативно-правовими актами.

Учасниками такої форми розрахунків є (рис.14.3):

1. Боржник-імпортер (переказодавець).
2. Банк імпортера, що прийняв доручення.
3. Банк, що здійснює зарахування суми переказу експортеру (отримувачу).
4. Експортер (переказоотримувач).

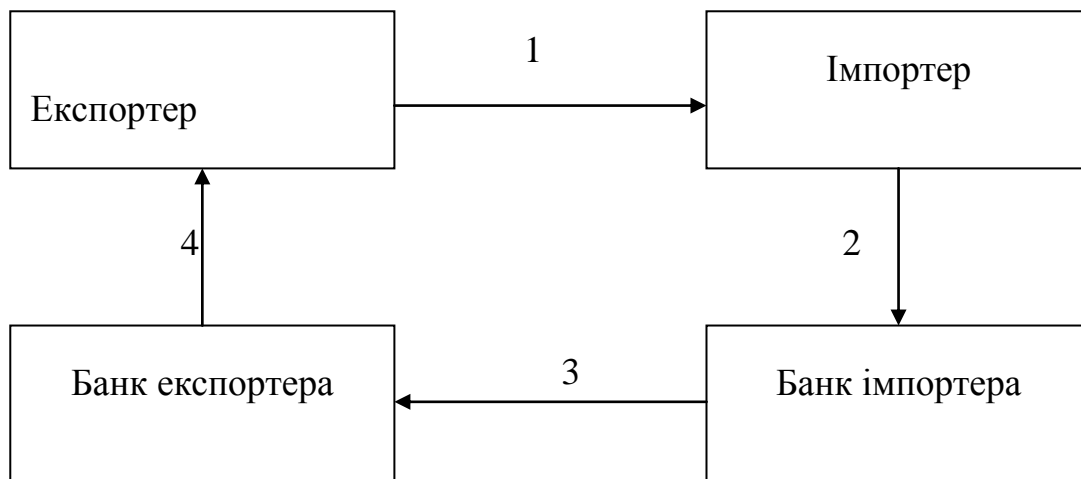

Рис. 14.3. Схема розрахунків за допомогою банківського переказу

1. Постачання товарів імпортеру.
2. Доручення банкові здійснити переказ коштів на користь експортера.
3. Платіжне доручення банку кореспонденту зарахувати кошти на рахунок експортера.
4. Повідомлення експортера про зарахування коштів на його рахунок.

Банківські перекази здійснюються у безготівковій формі через посередництво платіжного доручення, яке адресує один банк іншому. При цьому комерційні та товаророзпорядчі документи (рахунки, транспортні та інші документи) направляються від експортера імпортеру безпосередньо, минаючи банки. Банківські перекази традиційно здійснюються поштою або телеграфом відповідно поштовими чи телеграфними дорученнями, у сучасній практиці – системою SWIFT.

Економічний зміст банківських переказів залежить від того, здійснюється оплата товарів до їх поставки (авансові платежі) чи після їх отримання імпортером (розрахунки по відкритому рахунку).

Розрахунки у формі авансу найбільш вигідні для експортера, так як оплата товарів здійснюється імпортером до відвантаження, а іноді навіть до їх виробництва. Якщо імпортер оплачує товар авансом, він кредитує експортера. Згідно з міжнародною практикою платежі у формі авансу становлять 10-33%

від суми контракту. За дорученням експортера на суму авансового платежу банк експортера зазвичай видає на користь імпортера гарантію повернення отриманого авансу у випадку невиконання умов контракту і непоставки товару.

Розрахунки по відкритому рахунку полягають у періодичних платежах імпортера експортеру після отримання товарів. Дана форма розрахунків пов'язана з комерційним кредитом, який надає експортер імпортеру. Порядок розрахунків по погашенню заборгованості по відкритому рахунку визначається угодою між контрагентами. Якщо поставки товарів відбуваються взаємно з подальшими розрахунками по відкритому рахунку, то вони відображаються на єдиному контокорентному рахунку, відбувається двостороннє кредитування і залік взаємних вимог.

Розрахунки по відкритому рахунку найбільш вигідні для імпортера, так як він здійснює післяоплату отриманих товарів, тобто відсутній ризик оплати непоставлених або неприйнятих товарів. Для експортера ця форма розрахунків найменш вигідна, оскільки не містить надійної гарантії своєчасності платежу, сповільнює оборотність його капіталу, іноді викликає необхідність прибігати до банківського кредиту. Банки несуть мінімальну відповідальність при банківському переказі та стягують мінімальну комісійну винагороду.

14.3. Банківський контроль розрахунків за експортними, імпортними та міжнародними лізинговими операціями

Згідно “Інструкції про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями” банки повинні здійснювати контроль за своєчасністю розрахунків по таких операціях своїх клієнтів та зобов'язані вимагати від них повної інформації про ці операції.

Банки повинні у разі перерахування резидентом коштів на користь нерезидента, надходження від нерезидента коштів на користь резидента, вимагати від останнього (залежно від виду операції) копії: договору з нерезидентом, вантажно-митної декларації (ВМД), актів та інших документів,

що підтверджують здійснення експорту (імпорту) продукції, виконання робіт (надання або отримання послуг), здійснення експорту прав інтелектуальної власності, та інших документів, що необхідні банку для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків.

Банк реєструє зазначені валютні операції своїх клієнтів у спеціальних журналах (строк зберігання журналів – 10 років). Якщо журнали ведуться у паперовому вигляді, то всі аркуші журналів мають нумеруватися, прошнуровуватися. Журнал засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера і печаткою банку. Якщо журнали ведуться в електронному вигляді, то щоденно всі нові записи чи записи, до яких уносилися зміни протягом цього банківського дня, роздруковуються. Роздруковані сторінки засвідчуються підписом керівника або іншої відповідальної особи. До п'ятого числа кожного місяця роздруковані за попередній місяць сторінки складаються за датами та формуються в брошури (брошури прошнуровуються, засвідчуються підписами керівника та головного бухгалтера, печаткою банку і зберігаються протягом 10 років). На першій сторінці брошури зазначаються кількість сторінок, які містить брошура, початкова та остання дати.

Якщо резидент здійснює авансовий платіж (попередню оплату) у будь-якій формі або банк здійснює платіж на користь нерезидента при застосуванні розрахунків у формі документарного акредитива, або банк здійснює платіж на підставі пред'явленої резидентом ВМД, інформація про яку відсутня у реєстрах ВМД, то банк фіксує в журналі назву імпортера, постачальника продукції, країну постачальника, суму перерахованих коштів і дату їх перерахування, дату та номер договору, дату закінчення законодавчо встановлених строків розрахунків, інформацію про надані за цим договором резидента висновки, дату поставки продукції та вартість поставленої продукції.

У разі відвантаження резидентом продукції експортна операція фіксується банком в аналогічному журналі після одержання реєстрів ВМД або надходження від нерезидента коштів на користь резидента, або, якщо резидент самостійно будь-яким чином надасть банку інформацію про цю операцію

(наприклад, пред'явить копію висновку) з одночасною вимогою від резидента копій договору, ВМД (якщо кошти, що надійшли від нерезидента, не є авансовим платежем або попередньою оплатою).

Якщо в платіжному дорученні банку-нерезидента немає посилання на договір, на виконання якого від нерезидента-контрагента надійшли кошти, то банк вимагає письмове пояснення від резидента або нерезидента-контрагента щодо віднесення цих коштів до конкретного експортного договору.

У разі експорту або імпорту послуг (робіт, прав інтелектуальної власності) банк фіксує в журналі найменування імпортера, експортера, країни контрагента-нерезидента, дату та номер договору, дату закінчення законодавчо встановлених строків розрахунків, інформацію про одержані за цим договором висновки, суму коштів і дату їх перерахування або отримання, дату підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт (надання послуг тощо), та суму коштів, зазначену в цьому акті (документі).

Якщо оплата товару, що імпортується проводиться за рахунок коштів, отриманих на підставі кредитного договору без зарахування цих коштів на поточний рахунок резидента, то контроль за такою операцією здійснює той банк, який надав кредит (незалежно від того, чи відкритий у цьому банку поточний рахунок резидента) або банк, що обслуговує кредит, залучений резидентом від нерезидента.

Якщо оплата товару, що імпортується проводиться за рахунок іноземної валюти, купленої за власну іноземну валюту резидента на міжнародному ринку без проміжного зарахування цих коштів на поточний рахунок цього резидента, відкритий у банку, то контроль за такою операцією здійснює той банк, який за дорученням резидента купив іноземну валюту і перерахував її за призначенням.

Якщо резидент закриває рахунок в одному банку і переходить на обслуговування в інший банк, то банк, клієнтом якого був резидент, повинен протягом трьох банківських днів з дня закриття рахунку надати банку, в якому резидент відкриває рахунок (якщо резидент повідомив про цей банк), у

довільній формі наявну в нього інформацію про незавершені експортні, імпорتنі операції цього резидента, які були поставлені банком на контроль.

Крім цього, банк, у якому резидент перебував на обслуговуванні, повідомляє в довільній формі податкові органи за місцем реєстрації резидента про його незавершені експортні, імпорتنі операції, які були поставлені банком на контроль, у разі:

- закриття клієнтом-резидентом рахунку і переходу на обслуговування в інший банк (у тому числі за відсутності в банку інформації про банк, у який резидент переходить на обслуговування);

- закриття банком рахунку клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років поспіль і на ньому немає залишку коштів.

Банк, у якому резидент перебував на обслуговуванні, знімає операції резидента з контролю наступного робочого дня після дня закриття рахунку.

14.4. Відкриття та ведення валютних рахунків клієнтів

Проведення операцій із залучення та розміщення валютних коштів, а також ведення господарської діяльності клієнтів банку зумовлює необхідність відкриття та ведення банківських валютних рахунків клієнтів.

Основними різновидами таких рахунків є:

- **поточні**, призначені для проведення безготівкових і готівкових розрахунків в іноземній валюті, а також для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті;

- **розподільчі (транзитні)**, призначені для зарахування валютної виручки підприємства-експортера;

- **депозитні** – відкриваються уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резидентам та нерезидентам) на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та банком на визначений у договорі строк;

- **кредитні** – призначені для обліку кредитів, які надані шляхом оплати розрахункових документів чи шляхом перерахування кредитних коштів на поточний рахунок позичальника відповідно до умов кредитної угоди.

В Україні функціонування даних рахунків регулюється Інструкцією НБУ “Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах”. При цьому, за процедурою відкриття та обслуговування валютні рахунки мало чим відрізняються від гривневих рахунків, а за своєю сутністю є аналогічними. Щодо поточних та вкладних (депозитних) рахунків у вітчизняній банківській практиці немає суттєвих обмежень для фізичних осіб у порівнянні з суб’єктами підприємницької діяльності.

Операції за рахунками юридичних осіб в іноземній валюті.

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається суб’єкту господарювання для зберігання грошей і проведення розрахунків у межах законодавства України в безготівковій та готівковій іноземній валюті, для здійснення поточних операцій, визначених законодавством України, для здійснення інвестицій за кордон, розрахунків за купівлю-продаж облігацій зовнішньої державної позики України, для зарахування, використання і погашення кредитів (позик, фінансової допомоги) в іноземній валюті, для надходження іноземних інвестицій в Україну, а також для проведення операцій, передбачених генеральною ліцензією Національного банку на здійснення валютних операцій.

На поточні рахунки в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів зараховуються такі кошти:

а) через розподільні рахунки:

- у готівковій формі у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;

- за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунку в порядку, установленому законодавством України;

- за платіжними документами на ім'я власника рахунку, увезеними на територію України і задекларованими митному органу під час в'їзду в Україну;
- перераховані з-за кордону нерезидентами за зовнішньоекономічними контрактами (договорами, угодами);
- перераховані з-за кордону нерезидентами за придбані в резидента облігації зовнішньої державної позики;
- перераховані з-за кордону нерезидентами як повернення позик в іноземній валюті, отриманих від резидентів, а також, які були розміщені резидентами на вклади (депозити) за кордоном;
- повернені з будь-яких причин нерезидентом, на користь якого були перераховані раніше;
- перераховані з-за кордону нерезидентом на рахунок резидента, який виступає посередником, для подальшого перерахування іншим резидентам-суб'єктам господарювання, за дорученням яких на підставі договорів комісії, доручення, консигнації або агентських угод було здійснено продаж продукції, робіт, послуг;
- перераховані з рахунку резидента-посередника, яким за дорученням власника рахунку на підставі договорів комісії, доручення, консигнації або агентських угод здійснюється продаж продукції, робіт, послуг нерезиденту, у сумі валютної виручки від такого продажу, яка надійшла від нерезидента;
- перераховані з рахунків постійних представництв нерезидентів в Україні, якщо в призначенні платежу коштів, що надійшли з-за кордону, зазначено, що ці кошти згідно з договором (контрактом, угодою) належать цьому резиденту;
- перераховані юридичними особами-нерезидентами (у тому числі через їх представництва в Україні) згідно з міжурядовими угодами та проектами технічної допомоги;
- перераховані як благодійний внесок юридичними особами-нерезидентами (у тому числі через їх представництва в Україні) та фізичними особами-нерезидентами;

- перераховані з-за кордону за видачу охоронних документів на використання об'єктів промислової власності і підтвердження їх чинності на території України (зараховуються на рахунок юридичних осіб-резидентів, які мають відповідні повноваження відповідно до законодавства України);

- перераховані з-за кордону за використання авторського права резидентів;

- перераховані з-за кордону адвокатським та іншим компаніям-резидентам за справами, які перебувають у провадженні цих компаній згідно з їх статутною діяльністю та ліцензією на відповідну діяльність;

- перерахована з-за кордону нерезидентами гуманітарна допомога за наявності рішення Комісії з питань гуманітарної допомоги при Кабінеті Міністрів України про визнання цих коштів гуманітарною допомогою відповідно до законодавства України;

- перераховані як благодійний внесок юридичною особою-резидентом за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку;

- перераховані з-за кордону нерезидентами у формі кредитів (позик, фінансової допомоги);

- інші надходження на користь резидента-власника рахунку, що не суперечать законодавству України;

б) безпосередньо на поточні рахунки:

- куплені, обміняні уповноваженим банком України за дорученням власника рахунку за національну або іншу іноземну валюту відповідно до законодавства України;

- перераховані як кредит, позика, фінансова допомога відповідно до договору;

- перераховані з власного вкладного (депозитного) рахунку в уповноваженому банку відповідно до договору банківського вкладу;

- у сумі процентів, нарахованих за залишком коштів, що надійшли на рахунок як гуманітарна допомога;

- перераховані з рахунку отримувача гуманітарної допомоги на рахунок набувача гуманітарної допомоги;

- у сумі процентів, нарахованих за залишком коштів на власному поточному та вкладному (депозитному) рахунках;

- перераховані з власного поточного рахунку;

- у готівковій формі у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;

- перераховані з рахунку для ведення спільної інвестиційної діяльності за участю нерезидента-інвестора без створення юридичної особи в разі припинення спільної діяльності.

З поточного рахунку в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів за розпорядженням власника рахунку здійснюються такі операції:

- оплата праці працівникам-нерезидентам, які згідно з укладеними трудовими договорами (контрактами) працюють в Україні;

- виплата готівкою або дорожніми чеками у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють використання готівкової іноземної валюти на території України;

- перерахування з рахунку резидента-посередника на поточні рахунки інших резидентів-суб'єктів господарювання, за дорученням яких на підставі договорів комісії, доручення, консигнації або агентських угод було здійснено продаж нерезиденту продукції, робіт, послуг;

- перерахування на користь нерезидента за межі України за зовнішньоекономічними договорами (контрактами, угодами);

- обмін на іншу іноземну валюту відповідно до законодавства України;

- перерахування коштів, що надійшли як гуманітарна допомога, за кордон на рахунки юридичних осіб-нерезидентів в оплату за продукцію та послуги в межах потреб, визначених іноземним донором, та відповідно до вимог Порядку використання гуманітарної допомоги;

- перерахування з рахунку отримувача гуманітарної допомоги на поточні рахунки набувачів гуманітарної допомоги;

- перерахування за кордон на рахунок юридичної особи-нерезидента за видачу охоронних документів на використання об'єктів промислової власності і підтвердження їх чинності;

- перерахування за кордон на рахунок юридичної особи-нерезидента згідно з відповідними зобов'язаннями про сплату за використання творів зарубіжних авторів;

- перерахування за кордон за навчання, за участь у конференціях, виставках за умови наявності відповідних документів (запрошення, рахунка-фактури тощо), що підтверджують потребу здійснення зазначених перерахувань;

- перерахування за кордон на рахунок юридичної особи-нерезидента, адвоката або нотаріуса для відшкодування витрат судовим, арбітражним, нотаріальним та іншим правоохоронним органам іноземних держав, а також витрат на державне мито за справами, що розглядаються цими органами (на підставі рішень судових органів, рахунків та інших документів, що підтверджують потребу здійснення зазначених перерахувань);

- перерахування фізичним особам коштів, які отримані адвокатськими компаніями-резидентами України з-за кордону за дорученням фізичних осіб за справами, що перебувають у провадженні цих компаній згідно з їх статутною діяльністю;

- перерахування на рахунок в іноземній валюті фізичним особам-резидентам за використання їх творів за кордоном;

- перерахування за кордон на ім'я фізичних осіб, які тимчасово перебувають за межами України в довгостроковому відрядженні або навчаються, як оплата праці (або як стипендія);

- перерахування для погашення заборгованості за отриманим кредитом в іноземній валюті;

- перерахування за межі України за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку на переказування іноземної валюти за межі

України з метою придбання цінних паперів українських емітентів та облігацій зовнішніх державних позик України;

- перерахування за межі України за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку на здійснення інвестиції за кордон, а також на розміщення резидентами вкладів (депозитів) за кордоном;

- перерахування за кордон позики в іноземній валюті за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку на переказування за межі України іноземної валюти з метою надання резидентом позики в іноземній валюті нерезиденту;

- перерахування за межі України за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку відповідно до законодавства України на перерахування іноземної валюти за межі України з метою проведення окремих валютних операцій;

- перерахування на рахунок для ведення спільної інвестиційної діяльності за участю нерезидента-інвестора без створення юридичної особи, відкритий в уповноваженому банку України;

- перерахування на території України за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку відповідно до законодавства України;

- продаж валюти уповноваженим банком відповідно до законодавства України;

- продаж на міжбанківському валютному ринку України коштів, що надійшли як гуманітарна допомога, для зарахування на поточні рахунки в гривнях набувачів гуманітарної допомоги;

- перерахування на власний вкладний (депозитний) рахунок;

- перерахування благодійних внесків на рахунок іншої юридичної особи-резидента за умови отримання індивідуальної ліцензії Національного банку;

- перерахування за сплату державного мита відповідно до законодавства України;

- перерахування на власний поточний рахунок;

- перерахування нерезидентам для погашення заборгованості за кредитами, позиками в іноземній валюті (у тому числі проценти, комісійні, неустойка), повернення поворотної фінансової допомоги на підставі реєстраційних свідоцтв щодо залучення кредитів, позик в іноземній валюті, виданих Національним банком;

- перерахування за межі України іноземної валюти для сплати вступних або членських внесків, що сплачуються як разові або періодичні внески для забезпечення поточної діяльності юридичних осіб-нерезидентів;

- інші перерахування, що не суперечать законодавству України.

Операції за рахунками фізичних осіб в іноземній валюті.

На поточні рахунки в іноземній валюті фізичних осіб-резидентів зараховуються:

- готівкова валюта внесена/переказана власником рахунку;

- перерахована з-за кордону нерезидентами валюта за придбані в резидента-власника рахунку облігації зовнішньої державної позики України;

- валюта, перерахована з інвестиційного рахунку нерезидента-інвестора;

- валюта за платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунку відповідно до законодавства України;

- валюта за іменними платіжними документами (чеками), виписаними уповноваженими банками України;

- валюта, переказана з-за кордону на ім'я власника рахунку через уповноважені банки України;

- валюта, одержана з-за кордону від юридичної особи-нерезидента як оплата праці, премії, призи, авторські гонорари, відшкодування заподіяної шкоди, страхове відшкодування, аліменти;

- валюта за іменними платіжними документами, що надіслані з-за кордону на ім'я власника рахунку;

- валюта за платіжними документами, ввезеними із-за кордону власником рахунку і задекларованими митному органами під час в'їзду в Україну;

- валюта, перерахована власнику рахунку за дорученням юридичної особи-нерезидента через юридичну особу-резидента (посередника) на підставі укладених міжнародних угод (контрактів, договорів), якими передбачено отримання фізичними особами-резидентами гонорарів, премій, призів та інших виплат від нерезидентів України з-за кордону за використання їх творів, винаходів, відкриттів тощо відповідно до законодавства України;

- валюта, одержана в порядку спадкування;

- валюта, перерахована за рішенням суду;

- валюта, перерахована з власного поточного або власного вкладного (депозитного) рахунку в іноземній валюті;

- валюта, перерахована з рахунку отримувача гуманітарної допомоги на поточні рахунки набувачів гуманітарної допомоги;

- валюта, перерахована в межах України іншою фізичною особою (резидентом або нерезидентом) з власного поточного рахунку в іноземній валюті;

- валюта, куплена уповноваженим банком на міжбанківському валютному ринку України за рахунок коштів на поточному рахунку в національній валюті цієї фізичної особи з метою перерахування її за кордон відповідно до нормативно-правових актів НБУ, що регулюють здійснення за межі України переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- валюта, одержана власником рахунку від погашення ощадних (депозитних) сертифікатів;

- валюта, перерахована як кредит, позика, фінансова допомога відповідно до договору;

- валюта, куплена уповноваженим банком за дорученням власника рахунку для погашення заборгованості за кредитом, позикою (у тому числі проценти, комісійні, неустойка), повернення поворотної фінансової допомоги;

- валюта, перерахована адвокатською компанією, яка за дорученням власника рахунку представляє його інтереси за кордоном у вирішенні справ

щодо спадщини, пенсії, аліментів, відшкодування заподіяної шкоди, страхового відшкодування;

- валюта від здійснення уповноваженим банком за дорученням власника рахунку операцій з обміну валюти відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань торгівлі іноземною валютою та умов договору банківського рахунку;

- валюта, перерахована власнику рахунку за виконане ним зобов'язання за боржника за договором поруки;

- перераховані з рахунку резидента-посередника (повіреного, комісіонера) кошти іноземного інвестора за продаж власником рахунку цьому інвестору об'єкта інвестиційної діяльності в Україні;

- валюта, перерахована з рахунку торговця цінними паперами у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- валюта, що була раніше помилково (надмірно) перерахована з цього рахунку;

- валюта, одержана власником рахунку за операціями з погашення облігацій внутрішніх державних позик України, номінованих в іноземній валюті, та/або виплати за ними доходу.

З поточного рахунку в іноземній валюті за розпорядженням фізичної особи-резидента або за його дорученням проводяться такі операції:

а) в іноземній валюті:

- перерахування за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України та кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, відкриті в уповноважених банках України, відповідно до Правил здійснення переказів іноземної валюти;

- перерахування на інвестиційний рахунок нерезидента-інвестора в Україні або на його рахунок в іноземному банку з урахуванням вимог нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- виплата готівкою (вивезення за межі України здійснюється згідно з нормативно-правовим актом НБУ, що регулює переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України, крім коштів, отриманих від нерезидентів як кредит, позика, поворотна фінансова допомога);
- виплата платіжними документами;
- перерахування в межах України на рахунок іншої фізичної особи-резидента;
- перерахування на власний поточний або власний вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті;
- продаж на міжбанківському валютному ринку України для подальшого зарахування на рахунок у національній валюті;
- перерахування коштів для здійснення операцій, передбачених відповідною індивідуальною ліцензією або реєстраційним свідоцтвом Національного банку;
- перерахування власником рахунку коштів за операціями з ощадними (депозитними) сертифікатами;
- перерахування коштів для погашення заборгованості за отриманим кредитом в іноземній валюті (у тому числі проценти, комісійні, неустойка відповідно до законодавства України);
- перерахування власником рахунку кредитору для виконання зобов'язань за боржника за договором поруки;
- обмін валюти за дорученням власника рахунку відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань торгівлі іноземною валютою та умов договору банківського рахунку з одночасним зарахуванням обмінної іноземної валюти на рахунок цієї фізичної особи;
- перерахування за межі України нерезиденту як відшкодування за виконане ним зобов'язання за гарантією, договором поруки;
- повернення помилково (надмірно) отриманих коштів;
- перерахування на рахунок резидента-посередника, який за дорученням власника рахунку або іноземного інвестора на підставі договору комісії або

доручення здійснює купівлю-продаж об'єкта іноземної інвестиції в Україні, що належить іноземному інвестору;

б) у грошовій одиниці України:

- виплата готівкою в грошовій одиниці України (купівля іноземної валюти здійснюється за курсом уповноваженого банку, що діє на день здійснення операції).

Порядок відкриття рахунків нерезидентам-інвесторам і використання коштів за цими рахунками.

Відкриття інвестиційного рахунку в національній або іноземній валюті здійснюється таким чином. Особи (особа), які (яка) відкривають рахунок, мають:

1) пред'явити паспорт або документ, що його замінює, і документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи-резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує присвоєння їм ідентифікаційного номера платника податків;

2) подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку) за переліком, нормативно-правовими актами НБУ.

На підставі цих документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію нерезидента-інвестора та осіб (особи), уповноважених від його імені розпоряджатися інвестиційним рахунком. Між банком та особою, уповноваженою нерезидентом-інвестором, укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

На інвестиційний рахунок в іноземній валюті зараховуються такі кошти:

- перераховані з-за кордону для здійснення інвестицій в Україну відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- перераховані з іншого власного поточного (у тому числі інвестиційного) рахунку, відкритого в уповноваженому банку України;

- у сумі процентів, нарахованих за залишками коштів на власному інвестиційному рахунку;

- доходи, прибутки та інші кошти, одержані нерезидентом-інвестором від здійснення інвестицій в Україну, у тому числі від спільної діяльності без створення юридичної особи;

- повернуті з власного вкладного (депозитного) рахунку, відкритого в уповноваженому банку України;

- готівкова валюта відповідно до нормативно-правових актів НБУ, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- раніше помилково перераховані інвестором з цього рахунку;

- повернуті внаслідок часткового або повного припинення нерезидентом здійснення інвестицій в Україну;

- валюта, куплена уповноваженим банком України на міжбанківському валютному ринку України у випадках, визначених нормативно-правовими актами Національного банку з питань торгівлі іноземною валютою.

З інвестиційного рахунку в іноземній валюті за дорученням власника рахунку проводяться такі операції:

- здійснення інвестицій в Україну (уключаючи реінвестиції) відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, що регулюють здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- розрахунки з митними органами у випадках, передбачених законодавством України;

- перерахування на власні рахунки за кордон доходів, прибутків та інших коштів, отриманих від здійснення інвестицій в Україну, а також суми інвестиції в разі її припинення та коштів, повернутих з вкладних (депозитних) рахунків, відкритих в уповноважених банках України;

- повернення за кордон коштів, не використаних для здійснення іноземних інвестицій в Україну;

- перерахування коштів на власний інвестиційний рахунок, відкритий в уповноваженому банку України;

- перерахування коштів на власний вкладний (депозитний) рахунок, відкритий в уповноваженому банку України;
- перерахування доходів, прибутків та інших коштів, отриманих інвестором-фізичною особою від здійснення інвестицій в Україну, на власний поточний рахунок фізичної особи-нерезидента, відкритий в уповноваженому банку України;
- продаж на міжбанківському валютному ринку України з метою подальшого зарахування на інвестиційний рахунок нерезидента-інвестора в національній валюті для здійснення інвестицій в Україну;
- повернення помилково отриманих коштів.

Запитання для самоконтролю

1. Які існують різновиди поточних валютних операцій?
2. У чому полягає суть форвардних валютних операцій?
3. Які основні відмінності валютних “свопів” від інших конверсійних операцій?
4. Дайте визначення поняття “валютні ф’ючерси”.
5. Здійсніть порівняльну характеристику форвардних та ф’ючерсних валютних операцій.
6. Розкрийте зміст валютних опціонних операцій.
7. Які існують різновиди валютних опціонів?
8. У чому полягають відмінності валютних опціонів від інших різновидів строкових валютних операцій?
9. Що таке валютний арбітраж?
10. Які існують різновиди валютних арбітражних операцій?
11. Розкрийте зміст акредитивної форми міжнародних розрахунків.
12. Які існують різновиди акредитивів у практиці міжнародних розрахунків?
13. Назвіть переваги та недоліки акредитивної форми міжнародних розрахунків.
14. У чому полягає суть інкасової форми міжнародних розрахунків?
15. Назвіть переваги та недоліки інкасової форми міжнародних розрахунків.
16. Охарактеризуйте банківський переказ як форму міжнародних розрахунків.
17. Охарактеризуйте основні різновиди банківських валютних рахунків.
18. Які операції можуть здійснюватись за валютними рахунками юридичних та фізичних осіб в Україні?

РОЗДІЛ 15

НЕТОРГОВЕЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

15.1. Операції з готівковою іноземною валютою

Операції з готівковою іноземною валютою є різновидом банківських конверсійних операцій, що включають в себе:

- купівлю у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- купівлю-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також купівлю-продаж дорожніх чеків за готівкові гривні;
- конвертацію (обмін) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави;
- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав.

Дані операції здійснюються через обмінні пункти, що, як правило, є структурними одиницями комерційних банків і мережа яких становить основу функціонування готівкового валютного ринку країни. Організація роботи обмінних пунктів здійснюється з метою забезпечення належного рівня валютного обслуговування фізичних осіб – резидентів і нерезидентів.

Пункт обміну іноземної валюти – це структурна одиниця, яка відкривається банком (фінансовою установою), у тому числі на підставі агентських договорів з юридичними особами-резидентами, а також національним оператором поштового зв'язку, де здійснюються валютно-обмінні операції для фізичних осіб-резидентів і нерезидентів з дотриманням вимог нормативно-правових актів Національного банку України.

Агент – юридична особа-резидент, що внесена до Державного реєстру фінансових установ, або юридична особа, що не є фінансовою установою, яка має право надавати фінансові послуги з обміну валют у порядку, встановленому законодавством України, та яка уклала агентський договір з банком про здійснення від імені банку та за рахунок коштів банку валютно-обмінних операцій з іноземною валютою через пункти обміну іноземної валюти.

Банк укладає договір про відкриття пункту обміну валюти з агентом-фінансовою установою або юридичною особою, що не є фінансовою установою, статутний капітал якого становить не менше ніж 250 000 гривень та установчими документами якого передбачено надавати фінансові послуги з обміну валют, і подає протягом трьох робочих днів з дати укладення договору до територіального управління НБУ нотаріально засвідчену копію цього договору на погодження. До копії договору додаються:

- заява про погодження агентського договору;
- нотаріально засвідчена копія установчих документів агента;
- копія свідоцтва про реєстрацію фінансової установи, яка має право надавати фінансові послуги з обміну валют.

Територіальне управління протягом 14 робочих днів з дати надходження нотаріально засвідченої копії договору з агентом та відповідних документів розглядає їх і приймає рішення про погодження або відмову в погодженні цього договору. Підставою для відмови в погодженні договору з агентом може бути:

- відсутність одного з необхідних документів;
- невідповідність положень договору вимогам законодавства України;
- порушення агентом валютного законодавства протягом останніх шести місяців, які передують дню звернення.

Територіальне управління НБУ на своєму бланку видає банку висновок про погодження або відмову в погодженні договору з агентом.

Банки для реєстрації пунктів обміну валюти подають до територіального управління НБУ такі документи:

1) заяву про відкриття пункту обміну валюти;

2) інформацію банку про:

- наявність одного або кількох технічних засобів для визначення справжності банкнот іноземних держав та дорожніх чеків;

- наявність довідників для визначення справжності банкнот і довідкових матеріалів для визначення справжності дорожніх чеків;

- наявність реєстратора розрахункових операцій (РРО);

- забезпечення сейфом для зберігання валютних цінностей і бланків суворого обліку;

3) копію документа, який дає право на розміщення пункту обміну валюти в певному місці (власність, оренда);

4) копію висновку територіального управління про погодження агентського договору, укладеної банком з агентом, якщо пункт обміну валюти банку працюватиме на підставі агентського договору;

5) інформацію про відповідність приміщення пункту обміну валюти вимогам нормативно-правових актів Національного банку України щодо технічного стану та організації охорони.

Територіальне управління протягом 14 робочих днів з дати надходження поданих банком документів розглядає їх та приймає рішення про реєстрацію пункту обміну валюти або про відмову в його реєстрації.

Єдиний курс купівлі та продажу іноземних валют за гривні встановлює Голова правління банку до початку робочого дня згідно із відповідним наказом (розпорядженням) банку. Інші керівники не мають права встановлювати курси купівлі та продажу іноземних валют за гривні. При цьому банк не має права змінювати значення курсу купівлі та продажу іноземних валют протягом операційного (робочого) дня.

Касир під час здійснення валютно-обмінних операцій повинен перевіряти справжність і наявність ознак платіжності пред'явлених банкнот іноземних держав та дорожніх чеків. Робочі місця касирів для цього мають бути обладнані приладами для контролю за справжністю та для визначення ознак платіжності

банкнот іноземної валюти і дорожніх чеків, відповідними нормативно-правовими актами, довідниками та інформацією щодо банкнот іноземної валюти, які є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, основних елементів їх захисту, про терміни обміну банкнот іноземної валюти, що вилучаються з обігу банками-емітентами. Банкам забороняється встановлювати обмеження щодо номіналу та року емісії банкнот іноземної валюти, які є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, з якою здійснюються валютно-обмінні операції, крім тих, що встановлюються Національним банком України.

Касири кас банків та касири пунктів обміну валюти зобов'язані з'ясовувати резидентність осіб, які мають намір здійснити валютно-обмінну операцію, і попереджати про те, що нерезиденти мають змогу провести зворотний обмін невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту лише за умови пред'явлення ними довідки за формою N 377.

Операції з купівлі готівкової іноземної валюти за готівкові гривні у фізичних осіб здійснюються:

- каси банку з оформленням квитанції за формою N 377-К із зазначенням у ній часу здійснення операції та додатково для фізичних осіб-нерезидентів – довідок за формою N 377;

- банкомати з оформленням чека банкомата про здійснення операції з купівлі у фізичних осіб готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;

- пункти обміну валюти з оформленням квитанцій про здійснення купівлі іноземної валюти за формою 377-А для фізичних осіб-резидентів, а для фізичних осіб-нерезидентів – довідок за формою N 377.

Здійснені операції відображаються касою банку, пунктом обміну валюти в реєстрі купленої іноземної валюти.

Операції з продажу готівкової іноземної валюти за готівкові гривні фізичним особам-резидентам здійснюються:

- каси банку (фінансової установи) з оформленням квитанції за формою N 377-К із зазначенням у ній часу здійснення операції та за усною заявою фізичної особи-резидента, яка здійснює операцію через касу банку;

- пункти обміну валюти з оформленням квитанції про здійснення продажу іноземної валюти за формою N 377-А та за усною заявою фізичної особи-резидента, яка здійснює операцію через пункт обміну валюти банку.

Здійснені операції відображаються касою банку, пунктом обміну валюти в реєстрі проданої іноземної валюти.

Банки здійснюють операції з продажу за гривні готівкової іноземної валюти фізичним особам-резидентам або зворотного обміну коштів у гривнях на іноземну валюту фізичним особам-нерезидентам у межах, що встановлюються Національним банком України.

Операції з конвертації готівкової іноземної валюти здійснюються банками та їх пунктами обміну валюти лише з тими валютами, що належать до 1 групи Класифікатора іноземних валют.

Під час здійснення операцій з конвертації готівкової іноземної валюти використовується крос-курс, визначений згідно з офіційним курсом гривні до відповідних іноземних валют, що встановлений Національним банком України на день проведення операції. Розраховується крос-курс таким чином:

на певну дату офіційний курс гривні становить:

гривня/долар США – X грн. за долар США;

гривня/євро – Y грн. за євро.

Крос-курс долара США до євро становитиме X/Y євро за долар США. Якщо клієнт бажає в цей день обміняти N доларів США на євро, то з урахуванням крос-курсу він має отримати N x (X:Y) євро. За цією самою схемою визначається крос-курс і для інших валют у разі здійснення конверсійних операцій з готівковою іноземною валютою.

Операції з конвертації однієї готівкової іноземної валюти в іншу готівкову іноземну валюту здійснюються:

- для фізичних осіб – резидентів і нерезидентів – у касі банку з оформленням квитанції за формою N 377-К;

- для фізичних осіб-резидентів – у пункті обміну валюти банку з видачею квитанції за формою N 377-А про конвертацію валют.

Здійснені операції відображаються касою банку та пунктом обміну валюти в реєстрі конвертації іноземної валюти.

Операції з конвертації однієї готівкової іноземної валюти в іншу готівкову іноземну валюту здійснюються для фізичної особи-нерезидента лише в касі банку після пред'явлення касиру документа, який засвідчує цю особу, та за наявності підтвердження джерел походження іноземної валюти (копії цих документів залишаються в документах дня). У разі ввезення нерезидентом в Україну іноземної валюти в пред'явленій митній декларації робиться відмітка про її конвертацію.

Для визначення справжності банкнот іноземних держав та дорожніх чеків каси банків та пункти обміну валют повинні бути оснащені спеціальними технічними засобами, до яких належать:

1. Прилад для розгляду банкнот іноземних держав та дорожніх чеків проти світла та у відбитому світлі.

2. Прилад для контролю ознак, які проявляються в ультрафіолетових променях.

3. Прилад для контролю ознак, які проявляються в інфрачервоних променях.

4. Прилад для контролю магнітних міток.

5. Семи-, десятикратні збільшувальні лінзи.

15.2. Операції банків з дорожніми чеками

Операції з дорожніми чеками включають в себе купівлю-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту та купівлю-продаж дорожніх чеків за готівкові гривні.

Дорожній чек – паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті та використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру і є грошовим зобов'язанням чекодавця виплатити зазначену в чеку суму чекодержателю (власнику), підпис якого проставляється в зазначеному місці під час продажу.

Банки, які згідно з чинним законодавством мають спеціальний дозвіл Національного банку України на ввезення бланків дорожніх чеків в Україну, мають право укладати угоди з іншими банками-резидентами для подальшої їх реалізації в Україні. Операції з купівлі (сплати) та продажу дорожніх чеків (обмін готівкової іноземної валюти на чеки в іноземній валюті) здійснюються банком за іноземну валюту I групи Класифікатора або за гривні.

Основними реквізитами дорожнього чеку є:

- назва документа – "дорожній чек" ("travelers cheque");
- назва компанії-емітента, що випустила чек: American Express, Visa, Thomas Cook, Citi Corp., Bank of America, Swiss Bakers Travelers Cheques тощо;
- підписи уповноважених осіб компанії емітента;
- номінал та назва іноземної валюти;
- серія та номер;
- місце для підпису особи, що має намір купити чек;
- місце для підпису чекодержателя при сплаті чека.

Термін дії дорожніх чеків не обмежений, дата та місце його заповнення зазначаються в інформаційному повідомленні про продаж дорожнього чека. Дорожні чеки емітуються в певному номіналі та виписуються на одного власника, рідше на двох.

До основних переваг дорожніх чеків відомих емітентів належать наступні:

- вони забезпечують максимальну безпеку коштів під час ділових поїздок і подорожей, при зберіганні їх вдома;
- дорожні чеки приймаються в якості гарантії грошового забезпечення при видачі віз посольствами багатьох країн світу;

- вони приймаються до сплати в банках, представництвах компанії American Express, а також в усіх найбільших туристичних агентствах;

- вони можуть безпосередньо використовуватися для сплати товарів і послуг у готелях, ресторанах і магазинах в усьому світі.

В Україні операції банків з продажу дорожніх чеків клієнтам здійснюються:

а) фізичним особам-резидентам:

- касою банку у межах сум, які встановлені нормативно-правовими актами Національного банку;

- пунктом обміну валюти банку на суму до 1000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті.

Операції з продажу дорожніх чеків фізичній особі-резиденту здійснюються після пред'явлення цією особою касиру каси банку або пункту обміну валюти паспорта громадянина України або довідки на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України, та проїзного документа особи без громадянства для виїзду за кордон або паспорта для виїзду за кордон;

б) фізичним особам-нерезидентам:

- лише касою банку у межах сум, які встановлені нормативно-правовими актами Національного банку.

Операції з продажу дорожніх чеків фізичній особі-нерезиденту здійснюються після пред'явлення цією особою уповноваженому працівнику банку паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, та за наявності підтверджених документів про джерела походження іноземної валюти у нерезидента.

в) юридичним особам-резидентам та представництвам юридичних осіб-нерезидентів для їх працівників, які від'їжджають за кордон у службове відрядження, за рахунок коштів, що обліковуються на поточному рахунку юридичної особи-резидента та представництва юридичної особи-нерезидента, лише через каси банків.

Після продажу дорожніх чеків клієнти у присутності працівника банку ставлять свій підпис на повідомленні про їх продаж і на кожному чеку у визначеному іноземною компанією-емітентом місці ("Thomas Cook" – на лінії в нижньому лівому кутку; "American Express" – на лінії у верхньому лівому кутку; "Visa" – на лінії у верхньому правому кутку тощо). Дорожні чеки сплачуються лише власнику чека, зразок підпису якого є на чеку, після ідентифікації підпису в присутності уповноваженого працівника банку (установи) і тільки в повній сумі, що зазначена в чеку.

Операції з купівлі (сплати) дорожніх чеків у фізичної особи (резидента та нерезидента) здійснюються на суму:

- до 3000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті касами банків або пунктами обміну валюти банку;
- понад 3000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті тільки касами банків.

У пунктах обміну валюти банку операції з купівлі дорожніх чеків у фізичної особи здійснюються на суму:

- до 1000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті на бажання цієї особи за готівкові гривні або за іноземну валюту;
- понад 1000 доларів США, але не більше ніж 3000 доларів США або на її еквівалент в іншій іноземній валюті лише за готівкові гривні.

Не приймаються до сплати дорожні чеки без підпису їх власника, що ставиться в зазначеному місці відповідно до правил, установлених емітентом.

Під час купівлі дорожніх чеків уповноважений працівник банку, пункту обміну валют банку:

- 1) перевіряє паспорт або інший документ, що посвідчує особу, а також відсутність на дорожніх чеках виправлень або написів, які заважають прочитанню першого підпису власника;
- 2) перевіряє реквізити дорожніх чеків на наявність захисних елементів дорожніх чеків (перевірити дійсність чеків можна за каталогом іноземної

компанії-емітента "Оригінальні банкноти країн світу і основні дорожні чеки" та зразками бланків чеків) та першого підпису чекодавця у відповідному місці;

3) перевіряє відповідність першого підпису чекодержателя на дорожніх чеках його підпису в паспорті або іншому документі, що посвідчує особу;

4) з'ясовує назву іноземної валюти, яку чекодержатель бажає одержати за дорожніми чеками;

5) стежить за тим, як і де чекодержатель ставить другий підпис на дорожніх чеках згідно з правилами, установленими емітентом;

6) у разі виникнення будь-яких сумнівів щодо дійсності підпису пропонує чекодержателю:

- підписати дорожні чеки втретє на зворотному боці та записує паспортні дані;

- надати повідомлення про продаж дорожніх чеків, де зазначено їх кількість, серію, номер, назву іноземної валюти, номінал та загальну суму, а також є підпис чекодержателя.

У разі виявлення невідповідності підписів чекодержателя дорожні чеки до сплати не приймаються.

Сплачені дорожні чеки зберігаються у сховищі банку, формуються у пакети і відправляються платникам, з якими укладені угоди, для отримання відшкодування за цими чеками в іноземній валюті I групи Класифікатора. Разом з пакетами чеків відправляються такі супровідні документи: листи, інкасові інструкції, які оформлюються відповідно до вимог платника тощо. Відшкодування втрачених чекодержателями дорожніх чеків здійснюється банком на підставі укладених угод з емітентом дорожніх чеків.

15.3. Міжнародні перекази коштів фізичних осіб

Однією із важливих послуг з валютного обслуговування приватних клієнтів є міжнародні перекази коштів фізичних осіб, за допомогою яких здійснюються платежі за неторговельними операціями. Українська банківська

практика передбачає здійснення міжнародних переказів коштів фізичних осіб як з використанням поточних рахунків, так і без їх відкриття. Згідно з чинним режимом проведення даних операцій, фізична особа для здійснення переказу має подати до банку такі документи:

- платіжне доручення або заяву на переказ готівки, або документ відповідної платіжної системи на відправлення переказу;
- паспорт або документ, що його замінює;
- документи, що підтверджують наявність підстав для здійснення переказу за межі України (підтверджуючі документи).

Підтверджуючими документами для фізичних осіб-резидентів є договори (контракти), рахунки-фактури, листи-розрахунки чи листи-повідомлення юридичних осіб-нерезидентів, повноважних органів іноземних країн, листи адвокатів чи нотаріусів іноземних країн, позовні заяви, запрошення (виклики), документи про родинні стосунки та інші підтвердні документи, що використовуються в міжнародній практиці. Підтвердні документи (крім документів про родинні стосунки) повинні містити такі реквізити: повну назву і місцезнаходження отримувача, назву банку та реквізити рахунку, на який здійснюється переказ, назву валюти, суму до сплати, призначення платежу. Для фізичних осіб-нерезидентів підтвердними документами є документи, що підтверджують джерела походження готівки. Не допускається подання підтвердних документів, роздрукованих з мережі Інтернет.

Під час здійснення переказів фізичними особами-резидентами і нерезидентами на оригіналах підтвердних документів робиться відмітка банку, яка має містити дату здійснення переказу, суму перерахованої іноземної валюти і засвідчуватися підписом відповідального працівника валютного підрозділу та відбитком його особистого штампа або штампа цього підрозділу, або печатки банку. Копії з оригіналів документів, на яких зроблена зазначена відмітка, а також копії документів про родинні стосунки зберігаються в документах дня.

Для отримання переказу фізична особа має подати до банку такі документи:

- заяву на видачу готівки або документ, установлений відповідною платіжною системою на одержання переказу;
- паспорт або документ, що його замінює.

Відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України фізичні особи-резиденти можуть здійснювати за межі України перекази іноземної валюти:

а) у сумі, що в еквіваленті не перевищує 15 000 гривень в один операційний (робочий) день, – з поточного рахунку в іноземній валюті або без його відкриття (на бажання клієнта) без підтвердних документів;

б) у сумі, що в еквіваленті перевищує 15 000 гривень в один операційний день, – виключно з поточного рахунку в іноземній валюті на підставі підтвердних документів.

У разі виїзду за кордон на постійне місце проживання громадяни можуть здійснювати за межі України перекази іноземної валюти з власних поточних рахунків без обмеження суми. Підставою для зазначених переказів є пред'явлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон (для осіб без громадянства – документа, що посвідчує особу) з відміткою про виїзд на постійне місце проживання із зазначенням країни виїзду. Копії сторінок паспорта або документа, що посвідчує особу, де зазначені прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) та відмітка про виїзд на постійне місце проживання, зберігаються в документах дня банку.

Фізичним особам-нерезидентам дозволяється без відкриття поточних рахунків в іноземній валюті переказувати за межі України суму, що не перевищує в еквіваленті 15 000 гривень в один операційний (робочий) день, на підставі документів, що підтверджують джерела походження іноземної валюти. Перекази в іноземній валюті за межі України з поточних рахунків фізичних осіб-нерезидентів здійснюються без обмеження суми.

Зарахування на поточні рахунки фізичних осіб-резидентів і нерезидентів переказів із-за кордону та подальша їх виплата з цих рахунків здійснюються без обмеження суми. Іноземна валюта, переказана з-за кордону на користь фізичної

особи-резидента і нерезидента для виплати готівкою без відкриття рахунку, може бути виплачена одержувачу в один операційний (робочий) день у сумі, що не перевищує в еквіваленті 50 000 гривень. Якщо сума переказу (переказів) перевищує в еквіваленті 50 000 гривень, то банк такий переказ (перекази) у повній сумі зараховує на поточний рахунок в іноземній валюті отримувача.

Банки зобов'язані здійснювати процедуру контролю в режимі реального часу за дотриманням клієнтами встановлених норм переказів коштів.

Якщо переказ здійснюється без відкриття поточного рахунку, то банк повинен вести журнал обліку здійснених в іноземній валюті переказів за межі України та виплати цих переказів (допускається ведення одного журналу для всіх здійснених (виплачених) переказів в іноземній валюті). Операції з переказу (виплати) коштів обов'язково фіксуються в цьому журналі у день їх здійснення.

Журнали ведуться в паперовій або електронній формі. У них обов'язково зазначаються:

- дата, сума та валюта переказу;
- прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) особи, яка здійснює (отримує) переказ, її резидентність;
- адреса та мета переказу.

У разі переказу за межі України зазначаються також країна, у яку перераховуються кошти, найменування отримувача, на користь якого здійснюється переказ.

Якщо журнал ведеться в паперовій формі, то всі його сторінки мають бути пронумеровані, прошнуровані, а остання сторінка журналу має засвідчуватися підписом керівника та головного бухгалтера банку (філії банку), відбитком печатки банку. Якщо журнал ведеться в електронній формі, то щодня роздруковуються сторінки з новими записами, які засвідчуються підписом відповідального працівника банку. Щомісяця роздруковані сторінки складаються за датами та формуються в брошури, які прошнуровуються, на першій сторінці зазначаються кількість сторінок, початкова й остання дати,

остання сторінка брошури засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера банку.

Сьогодні кошти в міжнародних системах грошових переказів передаються в електронному вигляді сучасними каналами передавання даних, що забезпечує високу швидкість переказу і надійність. Стандартний строк, необхідний для повного здійснення переказу, – від кількох хвилин до однієї доби. Тарифи за дані послуги коливаються, починаючи від 0,25% (в грошовому еквіваленті – від 25 доларів). Комісія за переказ зазвичай залежить не від вибраної країни, в яку переказують гроші, а від обраної клієнтом міжнародної системи переказу і від суми коштів, що переказують. Українським законодавством не встановлено межі мінімальної суми переказу, а максимальна сума обмежується залежно від його цілеспрямованості. В кожній системі переказів передбачена надійна система безпеки, яка гарантує, що гроші будуть виплачені тільки вказаній відправником особі.

Українські банки на протязі останніх років значно активізували операції з міжнародних грошових переказів коштів фізичних осіб. Так, значна кількість банків є учасниками міжнародної платіжної системи Western Union, яка на сьогоднішній день є найбільшою системою міжнародних грошових переказів у світі, представленою в 196 країнах. Ціла низка вітчизняних банків надає послуги з переказу коштів у системах Money Gram та “Анелік”. Система Money Gram – один з лідерів на світовому ринку міжнародних грошових переказів, є глобальною мережею, яка об'єднує 125 тисяч сервісних точок в 170 країнах світу. Мережа міжнародної системи “Анелік” складається з більш ніж 80 тисяч пунктів прийому і видачі переказів по всьому світу. Платня за здійснення грошового переказу в системі “Анелік” складає 3% від суми переказу, комісія в системі Money Gram визначається залежно від суми переказу відповідно до встановлених тарифів. Гроші в системі “Анелік” можна отримати протягом 24 годин, а швидкість проведення операції при переказі коштів в системі Money Gram займає 15 хвилин.

Запитання для самоконтролю

1. Що включають в себе операції з готівковою іноземною валютою?
2. Яким чином банки здійснюють операції з готівковою іноземною валютою?
3. Що таке пункт обміну іноземної валюти?
4. Яким чином здійснюється реєстрація пунктів обміну іноземної валюти?
5. Яким чином встановлюються курси купівлі та продажу в пунктах обміну іноземних валют?
6. Розкрийте зміст поняття “дорожній чек”.
7. Охарактеризуйте операції банків із дорожніми чеками.
8. Які Ви знаєте основні реквізити дорожнього чека?
9. Які існують обмеження на операції з дорожніми чеками?
10. Яким чином можуть здійснюватись міжнародні перекази коштів фізичних осіб?
11. Які існують обмеження на операції з міжнародних переказів коштів фізичних осіб?

РОЗДІЛ 16

МІЖБАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

16.1. Організація торгівлі іноземною валютою на міжбанківському ринку

Становлення та розвиток валютного ринку України супроводжувались цілою низкою загальноекономічних складностей. Небачені темпи інфляції, тривалий спад виробництва, хронічний дефіцит платіжного балансу – це, безумовно, ті чинники, які у 90-х роках минулого століття спричинили кардинальний вплив як на еволюцію валютного сегменту вітчизняного фінансового ринку, так і на такі його параметри, як режим курсоутворення гривні, динаміка валютних курсів, обсяги торгів на ринку, механізм здійснення валютних операцій тощо. Разом з тим, починаючи з 2000 року спостерігаються стійкі стабілізаційні тенденції у валютній сфері і, як наслідок, – динамічний розвиток валютного ринку України та валютних операцій комерційних банків.

У вітчизняних умовах торгівля іноземною валютою зосереджена на міжбанківському валютному ринку, що відповідає практиці економічно розвинених країн світу. Крім того, право такої торгівлі в нашій країні закріплено законодавчо. Зокрема, у Декреті Кабінету міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” зазначено, що “торгівля іноземною валютою на території України... здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, виключно на міжбанківському валютному ринку України”. Разом з тим, в країні існує досить об’ємний готівковий валютний ринок, який також відіграє суттєву роль у вітчизняній валютній системі.

Хоча законодавством передбачена участь інших суб’єктів (за умов отримання відповідної ліцензії Національного банку України), провідними та найбільш активними учасниками міжбанківського валютного ринку

виступають комерційні банки, які формують його кон'юнктуру та динаміку.

Згідно чинних нормативно-правових актів торгівлю іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України, на міжнародному валютному ринку дозволяється здійснювати виключно Національному банку та суб'єктам ринку, якими є уповноважені банки та уповноважені фінансові установи. Суб'єкти ринку мають право здійснювати купівлю, продаж іноземної валюти виключно на міжбанківському валютному ринку України, а також операції з обміну іноземної валюти як на міжбанківському валютному ринку України так і на міжнародному валютному ринку відповідно до правил, які діють на цьому ринку, з урахуванням обмежень, установлених чинними нормативно-правовими актами України.

Уповноважені банки, які отримали право відповідно до банківської ліцензії та письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями (генеральної ліцензії) відкривати кореспондентські рахунки в банках-нерезидентах в іноземній валюті та проводити операції за ними, зобов'язані купувати та продавати іноземну валюту самостійно без посередництва інших уповноважених банків. Банки мають право здійснювати власні операції в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції. У випадку недотримання усіх вимог щодо порядку формування та зберігання обов'язкових резервів за відповідний звітний період резервування банк не має права здійснювати власні операції з купівлі іноземної валюти протягом наступного календарного місяця.

У разі перевищення встановленого розміру ліміту загальної довгої відкритої валютної позиції уповноважений банк зобов'язаний продати суму такого перевищення не пізніше наступного банківського дня. Уповноважений банк, що допустив порушення значення ліміту загальної довгої відкритої валютної позиції, не має права здійснювати купівлю іноземної валюти в Національного банку під час здійснення валютних інтервенцій на міжбанківському валютному ринку України протягом періоду існування цього порушення та наступних 30 календарних днів з дати приведення розміру

загальної довгої відкритої валютної позиції у відповідність до встановленого Національним банком значення.

Банки як суб'єкти валютного ринку мають право здійснювати операції з обміну іноземної валюти, у тому числі без наявності зобов'язань в іноземній валюті, що придбавається в результаті такого обміну, за дорученням і за кошти клієнтів-резидентів, які є суб'єктами господарювання, на підставі договору банківського рахунку, який передбачає надання клієнту комісійних послуг. Також банки мають право здійснювати операції з обміну іноземної валюти за дорученням і за кошти представництв нерезидентів. Банки зобов'язані здійснювати продаж іноземної валюти, що належить клієнту, за його дорученням, крім тих надходжень в іноземній валюті на користь клієнта, що згідно з нормативно-правовими актами Національного банку підлягають продажу в повній сумі протягом встановленого строку.

Комерційні банки в разі наявності в їх клієнтів зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами в іноземній валюті мають право за згодою клієнта здійснювати за кошти клієнта купівлю іншої іноземної валюти, яка надалі на підставі договору банківського рахунку, що передбачає надання клієнту комісійних послуг, використовуватиметься для обміну на потрібну клієнту іноземну валюту на міжнародному валютному ринку. Ця вимога поширюється також на купівлю іноземної валюти для погашення зобов'язань за кредитними договорами, укладеними клієнтами з суб'єктами ринку з метою виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами в цій валюті.

Банки в разі продажу клієнтом іноземної валюти мають право за згодою клієнта здійснити обмін цієї валюти на міжнародному валютному ринку з подальшим продажем обмінюваної іноземної валюти. Уповноважені банки за дорученням клієнта-фізичної особи, який не є суб'єктом підприємницької діяльності України, відповідно до умов договору банківського рахунку (вкладу), мають право здійснювати одноразово протягом дня операції з обміну іноземної валюти 1-ї групи Класифікатора, що є на рахунку цього клієнта, з одночасним зарахуванням обмінюваної іноземної валюти на його рахунок.

Класифікатор іноземних валют та банківських металів – це нормативно-правовий документ Національного банку України, який здійснює розподіл валютних цінностей в залежності від ступеня їх конвертованості на 3 групи:

1. Вільно конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та продаються на головних валютних ринках світу і дозволяються для здійснення інвестицій в Україну, та банківські метали (1 група).

2. Вільно конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями та не продаються на головних валютних ринках світу (2 група).

3. Неконвертовані валюти (3 група).

Комерційні банки, як й інші суб'єкти ринку, зобов'язані здійснювати торгівлю іноземною валютою на умовах "тод" (поставка валюти відбувається сьогодні), "том" (поставка валюти відбувається наступного робочого дня) або "спот" (поставка валюти відбувається на другий робочий день з дня укладення угоди). Крім цього, уповноважені банки мають право здійснювати валютні операції на умовах "форвард" для хеджування ризиків зміни курсу іноземної валюти щодо іншої іноземної валюти за умови, що обидві валюти є іноземними валютами 1-ї групи Класифікатора, а також операції на міжбанківському валютному ринку за гривні з іноземною валютою 1-ї групи Класифікатора на умовах "форвард" для хеджування ризиків зміни курсу іноземної валюти щодо гривні. Аналогічні операції за посередництвом комерційних банків можуть здійснювати й резиденти-суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності. При цьому, зазначені валютні операції «форвард» виконуються в строк, що не перевищує 365 календарних днів.

Форвардні валютні контракти укладаються на первинному ринку за стандартною формою, що відповідає чинному законодавству України. Покупцями і продавцями форвардних валютних контрактів можуть бути як банки-резиденти, так і банки-нерезиденти України.

Первинним продажем форвардного валютного контракту вважається така угода купівлі-продажу контракту, якій не передує інший форвардний контракт, однією із сторін якого виступав покупець (продавець) цього контракту, і його предмет: сума іноземної валюти, дати поставки та здійснення платежу, що збігаються з цим форвардним контрактом.

За умови первинного продажу форвардного валютного контракту підлягають заповненню такі реквізити:

- номер контракту;
- місце та дата укладення;
- офіційні назви та реквізити сторін;
- вид та сума валюти, що є предметом укладення контракту;
- процентні ставки та курс валюти контракту;
- дати платежу та поставки валюти;
- інші реквізити, що визначають права та відповідальність сторін.

Зміни та доповнення до форвардного валютного контракту оформлюються у письмовій формі і з моменту підписання є невід'ємною частиною цього форвардного контракту.

Продаж (передача) зобов'язань за форвардним валютним контрактом іншим особам здійснюється продавцем лише за умови згоди покупця форвардного валютного контракту, у будь-який час до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту. Разом з тим, такий продаж (передача) покупцем може бути здійснена без погодження з іншими сторонами форвардного контракту у будь-який час до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту.

Зміни до форвардного валютного контракту вносяться покупцем чи продавцем контракту у разі погодження обох сторін контракту. У змінах вказуються:

- номер та дата укладення контракту, до якого вносяться зміни;
- порядковий номер та дата внесення змін до контракту;

- реквізити та назва попереднього покупця (продавця) форвардного валютного контракту та особи, яка набуває його повноважень;
- ціна продажу форвардного валютного контракту;
- умови реалізації форвардного валютного контракту: дата поставки, строк здійснення платежу.

Розірвання угоди по форвардному валютному контракту здійснюється при відмові від означеної угоди однієї із сторін і згоді іншої сторони, або у випадках, передбачених чинним законодавством України. Претензії щодо виконання форвардного валютного контракту можуть бути пред'явлені лише емітентові цього форвардного валютного контракту.

Ще одним різновидом строкових валютних операцій, які можуть здійснюватись уповноважені банками в Україні є операції купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп». Такі операції вони можуть проводити як із Національним банком, так і між собою. Операції «своп» можуть здійснюватись як на міжбанківському валютному ринку України, так і на міжнародному валютному ринку. Однак, об'єктом купівлі продажу при цьому можуть бути лише валюти 1-ї групи Класифікатора, а строк таких угод не повинен перевищувати 365 календарних днів.

Комерційні банки, як й інші суб'єкти міжбанківського валютного ринку, окрім форвардних угод, не мають права проводити операції з іншими валютними деривативами (ф'ючерсами, опціонами).

Банки можуть здійснювати операції з обміну іноземної валюти в межах однієї групи Класифікатора. Проте, зазначене обмеження не поширюється на операції, що здійснюються суб'єктами ринку за власними операціями в межах валютної позиції та/або за дорученням клієнтів:

- на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках для забезпечення виконання договорів з імпорту;
- на міжнародних валютних ринках з купівлі іноземної валюти 1-ї групи Класифікатора.

Суб'єкти ринку укладають між собою та з Національним банком договори про купівлю, продаж іноземної валюти за безготівкові гривні та підтверджують ці договори виключно під час функціонування Системи підтвердження угод.

Система підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України (далі - Система підтвердження угод) – це комплекс організаційно-технічних засобів, який забезпечує підтвердження договорів (угод) про купівлю-продаж іноземної валюти й банківських металів за гривні протягом часу, що встановлюється і змінюється на підставі постанови Правління Національного банку України.

Уповноважений банк включає у заявку на участь у Системі підтвердження угод незадоволені потреби клієнтів, а також власні потреби щодо купівлі-продажу іноземної валюти та банківських металів за гривні із зазначенням виду валюти (банківського металу), курсу та обсягу купівлі (продажу), а також ознаку операції: за дорученням клієнта або операція за власними потребами в межах лімітів відкритої валютної позиції. Заявка в паперовій формі підписується керівником та головним бухгалтером банку (або особами, які їх замінюють) і залишається на зберіганні в банку. Заявка в електронній формі подається до Національного банку України в установлений ним строк. Національний банк України має право змінити термін подання Заявки, попередивши про це уповноважені банки не пізніше ніж за два робочих дні до дня запровадження відповідних змін. Банк не має права брати участь у Системі підтвердження угод без отримання підтвердження Національного банку України про прийняття Заявки.

У Заявці визначається за кожною іноземною валютою Класифікатора та за кожним видом банківських металів обсяг їх купівлі та/або продажу. Уповноважений банк має право під час функціонування Системи підтвердження угод замість зазначеної у Заявці операції з іноземною валютою 1-ї групи Класифікатора здійснити аналогічну операцію з іншою іноземною валютою цієї самої групи Класифікатора, замість операції з валютою 2-ї, 3-ї груп Класифікатора здійснити аналогічну операцію з іншою іноземною

валютою 2-ї або 3-ї групи Класифікатора. Банк не має права під час функціонування Системи підтвердження угод замість зазначеної у Заявці операції з банківськими металами здійснювати операцію з іноземною валютою.

Уповноважені банки мають право здійснювати взаємні розрахунки за операціями з купівлі-продажу іноземних валют та банківських металів за гривні лише за підтвердженими угодами, взаємні розрахунки за безготівкові гривні здійснюються виключно через систему електронних платежів НБУ. Підтвердженою вважається угода, за якою обидва її учасники під час функціонування Системи підтвердження угод отримали взаємні підтвердження засобами цієї системи. Угода, яка вже була підтверджена для одного з її учасників до зупинення Національним банком України функціонування Системи підтвердження угод, підтверджується засобами Системи підтвердження угод для іншого її учасника.

Якщо уповноваженим банком за дві години до закінчення функціонування Системи підтвердження угод не повністю задоволені потреби клієнтів та потреби за власними операціями з купівлі-продажу іноземної валюти, то він має право звернутися до Національного банку України щодо купівлі-продажу в нього іноземної валюти за гривні. На підставі аналізу внутрішнього валютного ринку з купівлі-продажу іноземної валюти Національний банк України за дві години до закінчення функціонування Системи підтвердження угод може прийняти рішення стосовно валютної інтервенції з визначенням суми купівлі/продажу іноземної валюти за відповідним курсом.

Для здійснення операції з купівлі-продажу іноземної валюти з Національним банком України уповноважений банк подає не пізніше ніж за дві години до закінчення функціонування Системи підтвердження угод розгорнуту заявку. Для здійснення операції з купівлі іноземної валюти ця заявка має містити інформацію за кожним видом валют та кожним клієнтом із зазначенням ідентифікаційного коду за ЄДРПОУ [або ідентифікаційного номера за ДРФО (за наявності)], суми, мети купівлі, а також курсу, за яким банк бажає здійснити операцію з купівлі іноземної валюти. Для здійснення операції з продажу

іноземної валюти розгорнута заявка має містити інформацію за кожним видом валют та кожним клієнтом про суму операції, а також курс, за яким банк бажає продати Національному банку України іноземну валюту.

Уповноважений банк у Заявці/розгорнутій заявці на участь у Системі підтвердження угод для проведення валютних операцій на умовах «своп» додатково зазначає дату валютування цих операцій.

Уповноважений банк зобов'язаний перерахувати на поточний рахунок клієнта без його доручення кошти в іноземній валюті, зараховані на розподільчий рахунок, не пізніше ніж на наступний банківський день після дня зарахування цих коштів на розподільчий рахунок. Банк також зобов'язаний за дорученням клієнта здійснювати продаж його власних коштів в іноземній валюті не пізніше ніж за п'ять банківських днів, починаючи з дня списання цих коштів з поточного рахунку цього клієнта. Обмеження щодо строку продажу іноземних валют не поширюється на іноземні валюти, які не належать до 1-ї групи Класифікатора, та на банківські метали або на внутрішньобанківський рахунок – за операціями продажу, що здійснюються в межах одного банку.

Комерційний банк, який обслуговує клієнта, має право за дорученням цього клієнта утримати комісійну винагороду в гривнях з коштів, отриманих від продажу іноземної валюти або банківських металів, без зарахування цієї комісійної винагороди на його поточний рахунок у національній валюті, якщо це передбачено в заяві про продаж іноземної валюти або банківських металів.

Банк зобов'язаний під час функціонування Системи підтвердження угод зареєструвати валютну операцію за гривні на умовах "форвард" у день укладення такого контракту, зазначивши сторони цього договору (покупця та продавця валюти), найменування та обсяг іноземної валюти, курс гривні до іноземної валюти, за яким здійснюватиметься виконання зобов'язань (поставка валюти) за форвардним договором, дата його укладення та виконання. У день виконання форвардного контракту банк зобов'язаний підтвердити в Системі підтвердження угод виконання валютної операції на умовах «форвард».

Комерційні банки мають право здійснювати торгівлю готівковою іноземною валютою з метою виконання власних зобов'язань та проведення валютно-обмінних операцій для фізичних осіб. Вони зобов'язані здійснювати купівлю іноземної валюти для проведення валютно-обмінних операцій з дотриманням установлених Національним банком граничних меж продажу готівкової іноземної валюти фізичним особам-резидентам.

Уповноважені банки мають право здійснювати для фізичних осіб обмін готівкової іноземної валюти 1-ї групи Класифікатора на безготівкову іноземну валюту цієї самої групи. Обмін готівкової іноземної валюти іншої групи Класифікатора на безготівкову іноземну валюту не здійснюється.

Банки мають право здійснювати торгівлю іноземною валютою за договірним обмінним курсом за кожною операцією, а також отримувати комісійну винагороду за здійснення торгівлі безготівковою іноземною валютою виключно в гривнях.

Як головний регулятор валютного ринку Національний банк має право:

- змінювати час функціонування Системи підтвердження угод та/або термін подання заявки на участь у Системі підтвердження угод, попередивши про це суб'єктів ринку не пізніше ніж за два робочих дні до часу зміни;

- наділяти уповноважену особу правом призупиняти функціонування Системи підтвердження угод з об'явленням технічної перерви;

- установлювати для суб'єктів ринку граничні межі продажу готівкової іноземної валюти фізичним особам-резидентам;

- установлювати граничний розмір маржі, на яку курс купівлі та продажу іноземної валюти може відхилитися від офіційного курсу гривні до іноземної валюти, що встановлюється Національним банком, з метою недопущення безпідставних фінансових втрат населення та суб'єктів ринку, якщо події на міжнародному валютному ринку або інші негативно впливатимуть на міжбанківський валютний ринок України.

Національний банк здійснює валютні інтервенції на міжбанківському валютному ринку України через проведення валютних аукціонів або шляхом

пропорційного задоволення заявленої суб'єктами ринку суми за єдиним визначеним курсом валютної інтервенції. НБУ може здійснювати цільові валютні інтервенції з продажу іноземної валюти для забезпечення виконання суб'єктами ринку визначених Національним банком зобов'язань в іноземній валюті. Крім цього, регулятор може здійснювати операції з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах "своп" строком до 3-х місяців.

Комерційний банк має право купувати в Національного банку під час цільової валютної інтервенції іноземну валюту виключно для забезпечення виконання зобов'язань в іноземній валюті, визначених центробанком. При цьому, банк зобов'язаний повернути Національному банку іноземну валюту в сумі, що не була використана за призначенням, протягом трьох робочих днів з дня закінчення встановленого умовами цільової валютної інтервенції терміну її використання.

Національний банк у разі прийняття рішення про здійснення валютної інтервенції шляхом пропорційного задоволення потреб суб'єктів ринку за єдиним визначеним курсом валютної інтервенції доводить до відома суб'єктів ринку в день проведення валютної інтервенції курс, за яким він передбачає здійснення даної операції.

Після завершення функціонування Системи підтвердження угод НБУ доводить до відома суб'єктів ринку в той самий день інформацію про обсяги купівлі та продажу іноземних валют за гривні, а також середньозважені курси гривні до іноземних валют, які склалися за результатами торгів на безготівковому валютному ринку України.

Однією з характерних рис українського валютного ринку є мізерна частка біржових операцій із деривативами, базовим активом яких є іноземна валюта. Перші торги валютними ф'ючерсами на Українській міжбанківській валютній біржі відбулися наприкінці 1997 року і тривали до початку фінансової кризи 1998 року. Тоді, аби уникнути дестабілізації валютного ринку, НБУ заборонив торгівлю ф'ючерсами. Ця заборона діяла п'ять років – до листопада 2003 року, коли телеграмою Національного банку України від 10 листопада 2003 року

надано роз'яснення щодо відсутності заборони на проведення операцій з ф'ючерсними контрактами, базовим активом яких є курс або крос-курс іноземної валюти на біржовому сегменті валютного ринку України. У зв'язку з цим 17 листопада 2003 року УМВБ оголосила про початок торгів валютними ф'ючерсними контрактами, базові активи яких – курси долара, євро, російського рубля та крос-курси євро щодо долара, євро щодо російського рубля і долара щодо російського рубля. Однак ні за першої, ні за другої спроб значної активності на ринку похідних валютних інструментів не спостерігалось і валютні ф'ючерси поки що не набули належного розвитку у практичній діяльності українських банків.

Першу спробу торгівлі валютними опціонами було здійснено Центром термінових контрактів Української фондової біржі наприкінці 1994 року. Найбільшого поширення ці операції набули в першій половині 1995 року завдяки активній роботі Української біржі опціонів і ф'ючерсів. Проте з часом активність використання опціонних угод на вітчизняному валютному ринку знизилася і, незважаючи на окремі спроби відновити цей інструмент, опціонні угоди поширення у вітчизняній банківській практиці поки що не набули.

16.2. Організація кореспондентських відносин з іноземними банками

Для здійснення транскордонних платежів банки відкривають іноземні філії або рахунки в банках-кореспондентах за кордоном. Однак банки не можуть утримувати власні філії в усіх країнах, з якими їхні клієнти мають ділові контакти, тому для співробітництва з закордонними банками вони встановлюють кореспондентські відносини.

У широкому розумінні *кореспондентські відносини* являють собою весь комплекс можливих форм співробітництва між банками. На практиці кореспондентські відносини представляють собою, з одного боку, – різноманітні форми співробітництва між двома банками, які базуються на коректному, чесному та узгодженому виконанні взаємних доручень, з іншого –

договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує банк за дорученням і на кошти іншого (згідно з чинним банківським законодавством). Предметом кореспондентських відносин є ділові стосунки між двома банками. Кореспондентські відносини актуальні в тому випадку, коли один банк з метою здійснення своїх операцій хоче користуватися послугами іншого банку. Потреба в наявності кореспондентських відносин зумовлена такими чинниками:

- необхідність знання права і звичаїв торгівлі країн;
- необхідність знання особливостей іноземних ринків;
- ведення рахунку і розрахунків в іноземній валюті;
- географічна віддаленість;
- інший часовий пояс;
- знання іншого ринку.

При виборі закордонного банку, який має функціонувати як банк-кореспондент, важливу роль відіграють його надійність і платоспроможність. Наявність широкої мережі кореспондентських рахунків надає банкам такі можливості:

- обмін інформацією про відповідні країни, їх економічний і політичний стан;
- звернення за консультацією про торгові і правові звичаї безпосередньо до партнера у відповідній державі;
- отримання довідки про фірми-резиденти цих держав з метою консультації власних клієнтів;
- рекомендація третій особі партнера для можливого співробітництва;
- включення банку-кореспондента в якості посередника при різних формах кредитно-розрахункового обслуговування зовнішньоекономічних операцій.

Характерною рисою є те, що угоди про кореспондентські відносини укладаються на тривалі терміни, тому число банків-кореспондентів повинно відповідати обсягам комерційної діяльності банку. В протилежному випадку

існуватимуть невиправдані витрати на обслуговування даних рахунків, а також занадто високий рівень валютного ризику.

На практиці існують дві можливості оформлення кореспондентських відносин банків:

- із взаємним відкриттям рахунків як на одно-, так і на двосторонній основі (А-кореспонденти);
- без відкриття рахунків (Б-кореспонденти). В даному випадку співпраця здійснюється на основі агентських угод, а для окремих операцій може залучатись третя кредитна установа, як правило, в країні, у валюті якої має бути здійснена оплата.

У межах агентської угоди між банками-кореспондентами типу Б прямі доручення мають бути виконані одразу після їх надходження, без очікування формування відповідного покриття. Доручення виконуються через певні банки (наприклад там, де обидва партнери мають свої рахунки).

Однобічне ведення рахунка здійснюється також тоді, коли, наприклад, через велику кількість рахунків у країні іноземний кореспондент не зацікавлений відкривати нові. На практиці часто буває, що однобічне ведення рахунка переростає у двобічне, зумовлене зростанням обігу та зміцненням довіри. Таким чином початкові кореспондентські відносини типу Б можуть перетворитися на відносини типу А. Особливо інтенсивні та довірчі відносини існують між А-кореспондентами, які не лише обмінюються необхідними контрольними документами та зразками підписів, а й домовляються про електронні ключі, впроваджують нові кредитні лінії.

На основі кореспондентських договорів здійснюють розрахунки в зовнішній торгівлі, у тому числі акредитивами, переказними векселями, іноземними грошовими переказами. У передбачені договором терміни банки-кореспонденти взаємно звіряють записи на кореспондентських рахунках.

Міжнародний кореспондентський рахунок – це рахунок, на якому відображено розрахунки, здійснені банком однієї країни за дорученням і за

рахунок іншої на основі кореспондентської угоди. Банки відкривають один одному рахунки, які поділяються на рахунки “Ностро” і “Лоро”.

Міжнародний рахунок “Ностро” (італ. Nostro conto – «наш рахунок») – рахунок, який банк відкриває у своєму іноземному банку-кореспонденті й на якому враховуються всі його витрати і надходження.

Міжнародний рахунок “Лоро” (італ. Loro conto – їхній рахунок) – кореспондентський рахунок, який відкривається у вітчизняному банку на ім'я іноземного банку-кореспондента.

Міжнародний рахунок “Востро” (італ. Vostro conto – «ваш рахунок») – рахунок закордонного банку-кореспондента, відкритий у третій кредитній установі.

У багатьох країнах світу на кошти, що перебувають на рахунках “Ностро”, відсотки не нараховуються, у зв'язку з чим банки намагаються тримати на рахунках мінімально припустимі залишки, розмішуючи тимчасово вільні кошти на світових ринках позичкових капіталів. Оскільки власник рахунку зобов'язаний знати щоденні залишки на своєму рахунку і його стан, то для нього складається виписка, яка відправляється через систему СВІФТ або телексом чи поштою. Надсилаються також повідомлення (авізо) за рахунком про проведення відповідних операцій, які містять всю інформацію, необхідну учасникам останніх.

У процесі формування кореспондентських відносин між банками можна виділити кілька типових етапів.

На *першому етапі* відбувається вибір партнера. Інформація про можливого партнера за кордоном збирається через: публікації міжнародних фахових журналів; міжнародну пресу; центральні банки відповідних країн; посольства України у відповідних державах, посольства інших держав в Україні; міжнародні організації; клієнтів та їх ділових партнерів; візити представників іноземних банків; візити в іноземні банки; річні звіти банків. При виборі закордонного банку, який має функціонувати як банк-кореспондент, важливу роль відіграють його надійність і платоспроможність. У цьому питанні може

допомогти інформація незалежних міжнародних рейтингових агентств, таких як Standard and Poor's Corporation, Moody's у Нью-Йорку або IBCA (Europe's International Rating Agency) у Лондоні.

В процесі вибору банку-кореспондента керуються такими критеріями:

- мережа філій цього банку всередині країни, що дозволяє швидко і дешево здійснювати розрахунки, користуючись потенціалами банку-кореспондента в усіх частинах його держави;
- його представництва в інших важливих центрах міжнародної торгівлі за кордоном дають можливість заощадити час при створенні кореспондентських банківських відносин у разі, якщо обсяг зовнішньої торгівлі невисокий, а також рефінансувати свої операції у валюті третьої держави;
- кількість банків-кореспондентів обраного банку;
- спектр послуг, які банк-кореспондент може запропонувати;
- професіоналізм персоналу;
- творчий потенціал у пошуку рішень;
- надійність;
- швидкість реакції у спільній діяльності;
- аналіз цін на різноманітні банківські послуги.

Однак слід пам'ятати, що деякі банки не пропонують визначеного пакета послуг. Це не обов'язково свідчить про те, що рівень послуг банку не відповідає вищим стандартам. Обмежене коло послуг пояснюється тим, що в тій або іншій галузі банк пропонує особливий пакет і не приділяє такої уваги іншим послугам. Інакше кажучи, він спеціалізується на певних сферах комерційної діяльності.

На *другому етапі* до обраного банку надсилається лист із пропозицією встановити кореспондентські відносини. До листа додаються звіт про діяльність, статут та копія ліцензії Національного банку на проведення банківських операцій.

На *третьому етапі* між банками підписується кореспондентська угода.

Кореспондентська угода – договір про встановлення кореспондентських

відносин і відкриття кореспондентських рахунків «Лоро» та «Ностро», в якому фіксується термін дії договору, розмір комісійних зборів, порядок відкриття і режим функціонування кореспондентських рахунків (субрахунків) та інші зобов'язання сторін.

На *четвертому етапі* відкривається кореспондентський рахунок.

Найчастіше встановлення кореспондентських відносин супроводжується взаємним відкриттям рахунків. Проте це не є правилом. Заяву про відкриття рахунку можна зробити в усній формі, висловивши її у ході переговорів банку або по телефону. Однак банку, що відкриває рахунок, варто надати вслід за цим підтвердження в письмовій формі.

На *п'ятому етапі* відбувається обмін контрольними документами.

Контрольні документи – документи, надані банками один одному з метою запобігти можливості втрат у результаті зловживання їх ім'ям.

До них належать:

- річний звіт/баланс;
- список підписів уповноважених осіб;
- угода щодо використання кодового ключа, кодів S.W.I.F.T. (кодів, що гарантують істинність);
- список банків-кореспондентів в інших країнах;
- якщо є, копія ліцензії центрального банку або, принаймні, довідка про те, що вона надана, із зазначенням її номера (залежно від законодавства даної держави).

Рекомендований додатковий перелік документів:

- список філій усередині країни з їх адресами;
- ієрархічна таблиця, заповнена іменами посадових осіб банку, що рекомендовані для переговорів з окремих питань;
- додаткові інформаційні публікації про банк по загальних питаннях.

На *шостому етапі* банки-кореспонденти мають дійти згоди про те, чиї контрольні ключі використовуватимуться при кодуванні важливих повідомлень у майбутньому. При цьому прийнято надсилати письмове підтвердження

цілісності отриманих документів, що містять контрольні ключі. З метою нерозголошення даної надзвичайно важливої інформації банк повинен довіряти свої перевіірочні коди тільки працівникам, що заслуговують особливої довіри.

Міжнародні кореспондентські відносини банків в Україні регламентуються «Положенням про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях». Для відкриття кореспондентського рахунку в іноземній валюті чи гривні у вітчизняному банку іноземний банк (крім країн СНД та Балтії) подає такі документи:

- заява про відкриття рахунку;
- копія легалізованої ліцензії центрального банку країни (якщо це передбачено законодавством країни);
- копія легалізованого статуту банку (якщо це передбачено законодавством країни) або іншого документа відповідно до законодавства країни реєстрації банку;
- останній річний звіт (на дату складання, що передує даті подання заяви про відкриття рахунку);
- баланс на останню дату (на 1 число місяця, що передує даті подання заяви про відкриття рахунку);
- альбом зразків підписів;
- перелік банків-кореспондентів.

Уповноважений банк України після отримання документів інформує банк, який відкриває кореспондентський рахунок, про прийняте рішення. У разі прийняття позитивного рішення щодо відкриття рахунку банкові-кореспонденту уповноважений банк надсилає поштою або передає через представника банку підписану Угоду про встановлення кореспондентських (далі – Угода) відносин. В Угоді обов'язково відображені такі питання:

1. Предмет Угоди.
2. Порядок ведення рахунку.
3. Обов'язки сторін.

4. Відповідальність сторін.
5. Розв'язання спорів.
6. Чинність Угоди.
7. Особливі умови.
8. Підсумкові положення.
9. Реквізити сторін.
10. Тарифи.

В Угодах часто передбачається те, що банки беруть на себе зобов'язання щодо розшукування перерахованих, але не отриманих платежів. Угода має бути укладена в двох примірниках, підписана двома сторонами та завірена печатками банків.

Крім вказаної Угоди, сторони також можуть укласти:

- Угоду про обслуговування за акредитивною формою розрахунків;
- Угоду про прискорення розшуку платежів;
- Угоду про проведення міжбанківських операцій;
- Угоду про неторговельні операції згідно з чинним законодавством

України тощо.

На відкритий кореспондентський рахунок банку-нерезидента в іноземній валюті зараховуються кошти, що надходять:

- на користь нерезидентів;
- на користь самого банку-нерезидента, в тому числі:

а) одержані банком нараховані відсотки, в тому числі за залишком коштів на кореспондентському рахунку, якщо це передбачено Угодою;

б) зарахування з власного кореспондентського рахунку в іноземній валюті, відкритого в іншому уповноваженому банку України;

- за міжбанківськими операціями:

а) з іншими банками-нерезидентами через їх власні кореспондентські рахунки;

б) з уповноваженими банками України, які мають право на здійснення цих операцій згідно з відповідними пунктами ліцензії та письмового дозволу;

- внаслідок купівлі на міжбанківському валютному ринку України згідно з чинним законодавством України та відповідно до порядку торгівлі валютними цінностями, встановленого Національним банком України;

- за неторговельними платежами згідно з чинним законодавством України;
- за іншими операціями, які не суперечать чинному законодавству України.

З кореспондентського рахунку здійснюються такі операції:

- платежі за дорученням клієнтів банків-нерезидентів:

- а) на користь резидентів;
- б) на користь нерезидентів;

- власні операції самого банку-нерезидента, в тому числі:

а) перерахування іноземної валюти за обслуговування кореспондентського рахунку, якщо це передбачено Угодою;

б) перерахування на власний кореспондентський рахунок, відкритий в іншому уповноваженому банку України;

- міжбанківські операції:

а) з іншими банками-нерезидентами через їх власні кореспондентські рахунки;

б) з уповноваженими банками України, які мають право на здійснення цих операцій згідно з відповідними пунктами ліцензії та письмового дозволу;

- продаж іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України згідно з чинним законодавством України та відповідно до порядку торгівлі валютними цінностями, встановленого Національним банком України;

- перерахування за неторговельними операціями згідно з чинним законодавством України;

- інші операції, які не суперечать чинному законодавству України.

Кореспондентський рахунок банку-нерезидента закривається:

- у разі ліквідації чи банкрутства згідно з законодавством країни реєстрації цього банку;

- у разі ліквідації чи банкрутства банку-резидента, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку-нерезидента;

- у разі позбавлення банку-резидента, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку-нерезидента, банківської ліцензії або відповідного пункту письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями;

- у разі розірвання угоди про встановлення кореспондентських відносин;

- на інших підставах, передбачених чинним законодавством чи угодою між банками-кореспондентами.

На уповноважені банки України покладено функції контролю за здійсненням операцій через кореспондентські рахунки банків в іноземній валюті та банків-нерезидентів у гривнях.

У разі отримання платіжних доручень від банку-нерезидента-власника кореспондентського рахунку для здійснення власних операцій уповноважений банк перевіряє:

- правомірність здійснення цих операцій;

- наявність у платіжному дорученні посилання на зовнішньоекономічний договір (угоду), що свідчить про правомірність операції;

- правильність оформлення платіжного доручення, в якому зазначаються такі обов'язкові реквізити: код операції, код країни; назва операції, назва країни тощо.

Уповноважені банки України відкривають кореспондентські рахунки в банках-нерезидентах в іноземній валюті в порядку, що встановлений в країнах реєстрації цих банків.

У світовій банківській практиці організація роботи з ведення кореспондентських відносин з іноземними банками передбачає наявність переліку додаткових взаємних послуг, що надають переваги при здійсненні міжнародної комерційної діяльності. Зокрема, є поширеною багаторічна практика застосування овердрафту по кореспондентському рахунку. Крім цього, інтенсивно ведеться робота щодо налагодження постійно діючих інформаційних потоків на основі кореспондентських відносин, практикується оптимізація механізму здійснення операцій на ринку Forex, євроринках на

основі впровадження передових інформаційних технологій та програмних продуктів при організації мережі кореспондентських відносин.

16.3. Основи фундаментального та технічного аналізу валютного ринку

На сьогоднішній день існує досить широкий асортимент валютних операцій, що провадяться комерційними банками у різних країнах. При цьому усі ці операції було б практично неможливо здійснювати без ефективного прогнозування динаміки валютних курсів. Аналіз курсових тенденцій сьогодні займає одне з центральних місць у діяльності валютних та зовнішньоекономічних департаментів банків і є одним із найбільш трудомістких завдань висококваліфікованих валютних дилерів.

Прогнозування кон'юнктури валютного ринку – це оцінка перспектив його розвитку з метою визначення можливого валютного курсу і обсягів ефективних угод.

Основним завданням прогнозу є визначення тенденцій розвитку факторів, які впливають на валютний ринок протягом певного майбутнього періоду часу. Прогнозування кон'юнктури ґрунтується на результатах аналізу стану валютного ринку. Прогноз валютної кон'юнктури є імовірнісним результатом і здійснюється в такій послідовності:

1. Вибір періоду прогнозування.
2. Визначення параметрів прогнозування.
3. Вибір методів прогнозування.
4. Проведення розрахунків прогнозних параметрів.
5. Інтерпретація прогнозу.

Кон'юнктура валютного ринку є однією з найбільш нестійких, тому вибір часу прогнозу є важливим етапом. Як правило, короткострокові прогнози валютної кон'юнктури (1 день, тиждень, декада, місяць) пов'язані із прогнозом

валютного спот-курсу. Короткостроковий прогноз необхідний для вибору поведінки валютного посередника на ринку з урахуванням зміни курсу валюти.

Середньостроковий прогноз (місяць, квартал, рік) необхідний для укладання форвардних угод і оцінки форвард-курсу валюти.

Довгостроковий прогноз кон'юнктури пов'язаний насамперед з вибором стратегії банку і експертної оцінки зміни ситуації в цілому на ринку. Тому довгостроковий прогноз не пов'язаний з оцінкою тенденції валютних курсів, а в основному спрямований на експертизу якісних змін у ситуації на валютному ринку.

Після вибору періоду прогнозування йде етап визначення параметрів прогнозування. На цьому етапі виділяється оцінюваний сегмент ринку і показники, що характеризують кон'юнктуру. Для короткострокових і середньострокових прогнозів як основні показники оцінки кон'юнктури використовуються рівні та показники динаміки валютного курсу. Саме виходячи з цього, основними методами короткострокових і середньострокових прогнозів валютної кон'юнктури є статистичні методи прогнозування: змінна середня, метод найменших квадратів і статистичні методи експертних оцінок.

Крім того, на практиці вплив випадкових факторів (зміна валютної політики держави, біржова паніка і т.д.), які, як правило, у статистичну модель не можуть бути включені, значно спотворює точність прогнозу. Чим довший прогноз, тим сильніший вплив цих факторів. Тому до використання результатів статистичних прогнозів на практиці слід підходити дуже обережно.

Широке розповсюдження в прогнозуванні, особливо довгостроковому, одержали різні методи експертних оцінок або просто експертні висновки компетентних фахівців чи людей, які володіють «конфіденційною» інформацією.

Світова банківська практика сформувала два основних напрямки прогнозування трендів валютних курсів: фундаментальний та технічний аналіз валютного ринку. Сфера їх застосування залежить від конкретних завдань, що стоять перед валютним трейдером при здійсненні тих чи інших кредитно-

конверсійних операцій. При цьому технічний аналіз здебільшого застосовується при прогнозуванні короткострокових тенденцій руху обмінного курсу, тоді як фундаментальний аналіз став базою для виявлення середньо- та довгострокової динаміки курсів валют.

Фундаментальний аналіз.

Фундаментальні чинники є ключовими макроекономічними показниками стану національної економіки, які впливають на рівень валютного курсу, а отже й на діяльність учасників валютного ринку. Міжнародні інформаційно-аналітичні агентства (Reuters, Bloomberg) регулярно публікують, транслюють спеціальними каналами зв'язку, а також поширюють через телебачення, Інтернет тощо, статистичну та аналітичну інформацію, окремі прогнози основних економічних індикаторів розвинених країн. Зазвичай це дані макроекономічної статистики, які публікуються національними статистичними органами (наприклад, в США – статистичні бюро при міністерствах).

Отримані дані ретельно аналізуються дилерами і аналітичними відділами банків, і на їх основі виробляються сценарії поведінки валютного курсу і тактика конверсійних операцій. Зазвичай на світових валютних ринках, де більшість операцій проводяться з американським доларом, найвагомий вплив мають дані по економіці США, що приводить до підвищення або зниження курсу долара по відношенню до решти валют. Можна виділити два тимчасові аспекти впливу фундаментальних чинників на валютний курс:

- довгостроковий вплив, тобто даний набір фундаментальних чинників визначає стан національної економіки, а отже, тренд зміни валютного курсу впродовж місяців і років. Таке прогнозування курсу використовується для відкриття стратегічних позицій. Для середньо- і довгострокового впливу враховуються статистичні індикатори за період більше місяця (квартал, рік);
- короткостроковий, тобто вплив опублікованого статистичного індикатора на курс валюти, діючий в перебігу декількох годин або деколи хвилин. Наприклад, публікація даних про зниження дефіциту торгового балансу США з Японією здатна привести до деякого зростання курсу долара до

ени в перебігу декількох годин. Короткостроковий вплив на курс роблять індикатори за короткі періоди (тиждень або місяць).

Валютні дилери, що ухвалюють рішення про купівлю або продаж валюти після появи на екранах моніторів повідомлень про значення даного економічного індикатора, повинні миттєво відповісти на ряд питань та прийняти певні рішення, від правильності яких залежатиме розмір прибутку або збитку банку.

У міжнародній практиці головними макроекономічними індикаторами, що беруться до уваги при здійсненні фундаментального аналізу валютного ринку є наступні:

1. Рівень безробіття (Unemployment Rate).

Чинник зайнятості може розглядатися у вигляді двох величин: або рівня безробіття (тобто процентне відношення числа безробітних до загальної чисельності працездатного населення), або як зворотний йому показник чисельності працюючих. Показник безробіття публікується звичайно у відсотках (наприклад, unemployment rate = 8,6%); при цьому існує зворотна залежність зміни рівня безробіття і валютного курсу: чим нижчий рівень безробіття, тим вищим буде валютний курс і навпаки.

Відповідно до сучасної економічної теорії не може бути досягнутий нульовий рівень безробіття (завжди існує сезонне, структурне, фрикційне безробіття). Тому макроекономічному стану повної зайнятості для індустріально розвинених країн відповідає рівень безробіття, рівний приблизно 6%. Зміна зайнятості (зокрема, в США) характеризує показник NFP – Non-Farm Payrolls, тобто чисельність зайнятих в несільськогосподарських галузях економіки. Приріст показника NFP характеризує зростання зайнятості і веде до зростання курсу долара.

2. Валютний курс за паритетом купівельної спроможності (Purchasing Power Parity Rate – PPP Rate).

Курс за паритетом купівельної спроможності є ідеальним курсом обміну валют, розрахованим як середньозважене співвідношення цін для стандартної

корзини промислових, споживчих товарів і послуг двох країн.

Метод визначення і коректування курсу відповідно до паритету купівельної спроможності валют притаманний системі фіксованих валютних курсів (золотий стандарт, Бреттонвудська система). В СРСР до початку реформ в галузі валютного регулювання курс долара до рубля періодично визначався за методом паритету купівельної спроможності і потім щотижня коректувався залежно від коливання курсів долара до інших валют.

На сьогоднішній день у довгостроковому аспекті (декілька років) ринковий валютний курс має тенденцію коливатися навкруги значення паритету купівельної спроможності, проте сам паритет постійно перераховується у міру зміни рівня цін в порівнюваних країнах. Теорія паритету купівельної спроможності (ПКС) робить спробу звести воєдино економічні чинники, що пояснюють формування попиту і пропозиції валют та їх динаміку.

Одне з фундаментальних понять, що лежить в основі теорії ПКС – правило єдиної ціни: товари коштують однаково – куплені безпосередньо за іноземну валюту або після конвертації. Інакше кажучи, для кожного товару справедливий наступний вираз:

$$P_i(t) = S(t) \cdot P'_i(t), \quad (16.1)$$

де t – індекс моменту часу;

i – індекс товару;

$S(t)$ – поточний обмінний курс;

$P_i(t)$ – ціна товару в національній валюті;

$P'_i(t)$ – ціна товару в іноземній валюті.

У такому трактуванні правила єдиної ціни закладена гіпотеза нульових витрат обігу, відсутність торгових бар'єрів (як тарифних, так і нетарифних) і однорідність товарів. Правило єдиної ціни справедливе лише в тому випадку, якщо всі товари мають однакову вагу в обох країнах. Звідси випливає висновок:

якщо структури економік не однакові, то і теорія ПКС невірна, навіть якщо правило єдиної ціни справедливе.

У релятивістській версії теорії ПКС беруться не абсолютні рівні цін, а їх індекси. Таке формулювання є точнішим, ніж абсолютна версія даної теорії. Проте і вона недостатньо обґрунтована, оскільки не зовсім виправдовує себе в тих випадках, коли структури виробництва і відносні ціни товарів в різних економіках міняються. Однак, на коротких проміжках часу теорія ПКС може давати достатньо адекватні пояснення тенденцій змін обмінних курсів.

Розрахунки ПКС широко практикуються для розробки національної економічної політики. Центральні банки покладаються на оцінки ПКС при визначенні паритетів своїх валют. Особливе значення це має для управління реальним обмінним курсом національної валюти.

3. Валовий національний продукт (Gross National Product – GNP).

Валовий національний продукт є ключовим показником стану національної економіки і включає в себе як складові елементи наступні економічні індикатори:

$$GNP = C + I + G + X - M, \quad (16.2)$$

де C – споживання (Consumption);

I – інвестиції (Investments);

G – державні витрати (Government Spendings);

X – експорт (Export);

M – імпорт (Import).

Існує пряма залежність між зміною показника ВВП і валютного курсу: зростання ВВП призводить до зростання валютного курсу і навпаки. Логіка міркувань в даному випадку є наступною. Зростання ВВП означає покращення загального стану економіки, збільшення промислового виробництва, приплив іноземних інвестицій, зростання експорту. Збільшення зарубіжних інвестицій та експорту призводить до збільшення попиту на національну валюту з боку

нерезидентів, що проявляється у зростанні курсу. Зростання ВВП, що продовжується протягом декількох років, може спровокувати “перегрів” економіки, зростання інфляційних тенденцій і, отже, посилюються очікування підвищення процентних ставок (як одного з головних антиінфляційних заходів), що також збільшує попит на валюту і веде до підвищення її курсу.

4. Інфляція (Inflation).

Рівень інфляції, або знецінення національної грошової одиниці, вимірюється в темпах зростання цін. Розрізняють два головних показники зміни рівня цін:

PPI (Producer Price Index) – індекс зміни виробничих цін (на гуртові партії промислових товарів). Даний показник, обчислений у відсотках до попереднього періоду, є первинною ознакою інфляції, оскільки виробничі ціни включаються в споживчі ціни;

CPI (Consumer Price Index) – індекс споживчих цін – безпосередній показник рівня інфляції.

Рівень інфляції і зміна валютного курсу знаходяться в зворотній залежності: загострення інфляції призводить до зниження валютного курсу і навпаки. Значні рівні інфляції призводять до падіння попиту на національну валюту на валютних ринках, що обумовлюється такими головними чинниками:

- бажання суб’єктів економіки якомога швидше позбутись валюти, що знецінюється;
- конвертація активів економічних агентів у іноземні валюти;
- скорочення обсягів кредитування економіки і як наслідок – скорочення попиту банків на ресурси, номіновані у національній валюті.

5. Платіжний баланс (Balance of Payments).

Стан платіжного балансу країни впливає на валютний курс залежно від наявності активного чи пасивного сальдо. Активне сальдо платіжного балансу сприяє підвищенню обмінного курсу національної валюти, оскільки збільшується попит на неї з боку іноземних боржників для погашення їхніх зобов’язань перед національними експортерами і кредиторами. Пасивне сальдо

платіжного балансу зумовлює зниження валютного курсу, оскільки зростає попит на іноземну валюту з боку національних боржників. Власне, дефіцит торговельного балансу означає низьку конкурентоспроможність національних товарів на зовнішніх ринках і підвищення попиту на іноземні товари на внутрішньому ринку країни, що призводить до зниження курсу її національної валюти, адже попит на іноземну валюту значно перевищує її пропозицію, зумовлюючи стійку тенденцію зниження обмінного курсу.

Однак для країн, національна валюта яких є резервною (передусім США), дефіцит платіжного балансу може зумовлюватися потребою іноземних держав у збільшенні своїх валютних резервів або розширенні міжнародної торгівлі. За таких обставин навіть за дефіциту платіжного балансу курс американського долара може зростати.

6. Рівень реальних процентних ставок (Real Interest Rates).

У сучасних умовах даний чинник відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки визначає загальну прибутковість вкладень в економіку країни (відсоток по банківських депозитах, прибутковість по вкладеннях в облігації, рівень середньої норми прибутку і т.д.). Зміна процентних ставок і курсу валюти знаходиться в прямій залежності: чим вищі процентні ставки, тим вищим буде і валютний курс, і навпаки.

Аналізуючи даний фактор, валютні дилери в першу чергу звертають увагу на реальні процентні ставки, тобто номінальний відсоток за вирахуванням відсотка інфляції. При цьому якщо номінальні ставки ростуть повільніше, ніж зростання інфляції і ВВП, курс валюти може навіть знижуватись. При формуванні обмінних курсів двох валют ключове значення має різниця процентних ставок між двома країнами (процентний диференціал). Якщо в двох країнах зразково однаковий рівень реальних процентних ставок, що характеризує однакову прибутковість вкладень в економіку будь-якої з країн, то підвищення центральним банком однієї з країн рівня облікової ставки викличе зсув прибутковості на користь вкладень в даній валюті, що призведе до збільшення попиту на валюту і зростання її курсу.

Технічний аналіз.

Технічний аналіз валютного ринку засновується на прогнозуванні валютного курсу на базі використання кількісного аналізу наявних факторів. Технічні методи прогнозування охоплюють, як правило, обмежену базу даних про ті чи інші параметри розвитку економіки, від яких залежить обмінний курс (наприклад, процентні ставки міжбанківського ринку, зростання цін, динаміку попередніх змін різних видів валютних курсів – спотових, форвардних тощо). Вивчення даних про попередні валютні котирування дають змогу виявити певні закономірності курсоутворення валют, а відтак показати імовірні зміни обмінних курсів у майбутньому, причому як напрями таких змін, так і їх обсяги та швидкість. Відповідно до цієї концепції прогнозування майбутніх рівнів валютних котирувань залежать від їх динаміки в минулому.

Технічне прогнозування валютного курсу може спиратися на дві основні форми аналізу: 1) графічну; 2) статистичну.

Графічна форма аналізу засновується на використанні різних таблиць, графіків, схем, діаграм, що відображають величину і рівень стабільності валютного курсу за період, який досліджується. Графічне відображення валютних курсів показує не лише їх фактичну величину і нестабільність у минулі періоди, але й дає змогу екстраполювати тенденції, що намітились у динаміці курсоутворення на найближчу перспективу. При цьому різного роду графічні конфігурації (“провали”, “підйоми” і т.ін.) дають змогу оцінити ймовірну подальшу поведінку валютних курсів. Різноманітні таблиці, графіки і схеми по суті дають можливість “накласти” напрями, що намітилися у динаміці валютного курсу, на найближчу перспективу і перевірити повторюваність часових циклів і графічних конфігурацій, що може допомогти розібратися у подальшій поведінці обмінного курсу. Успіх графічного прогнозування залежить від того, чи можливо виявити повторювані зразки поведінки графіків, які можуть бути корисними для певних висновків щодо перспектив зміни валютного курсу.

Пояснення такого роду передбачуваності криється в психології людей і принципах функціонування ринку. Приблизно однаковий набір чинників, які впливають на прийняття рішень про купівлю чи продаж валюти, призводить кожний раз до схожого результату – появи закономірностей руху курсу валюти в умовах середньостатистичного ринку (позбавленого випадкових явищ). Однак навіть характер появи випадковостей, нескінченність їх варіантів, які діють іноді в протилежних напрямках, в теорії технічного аналізу формують низку стандартних закономірностей поведінки людей і динаміки валютного курсу.

Технічний аналіз, що базується на побудові графіків зміни валютних курсів у міжнародній практиці отримав назву “аналіз чартів” (charts analysis), а технічні аналітики традиційно називаються чартистами (chartists). Прийнято розрізняти наступні типи чартів-графіків:

1. Лінійний графік (line charts).

Значення курсу, зафіксовані точками через визначені інтервали, з’єднуються лінією, в результаті отримується графік руху курсу. При цьому горизонтальна вісь служить для відображення часу (інтервалів), на вертикальній осі відкладаються значення валютного курсу (рис. 16.1).

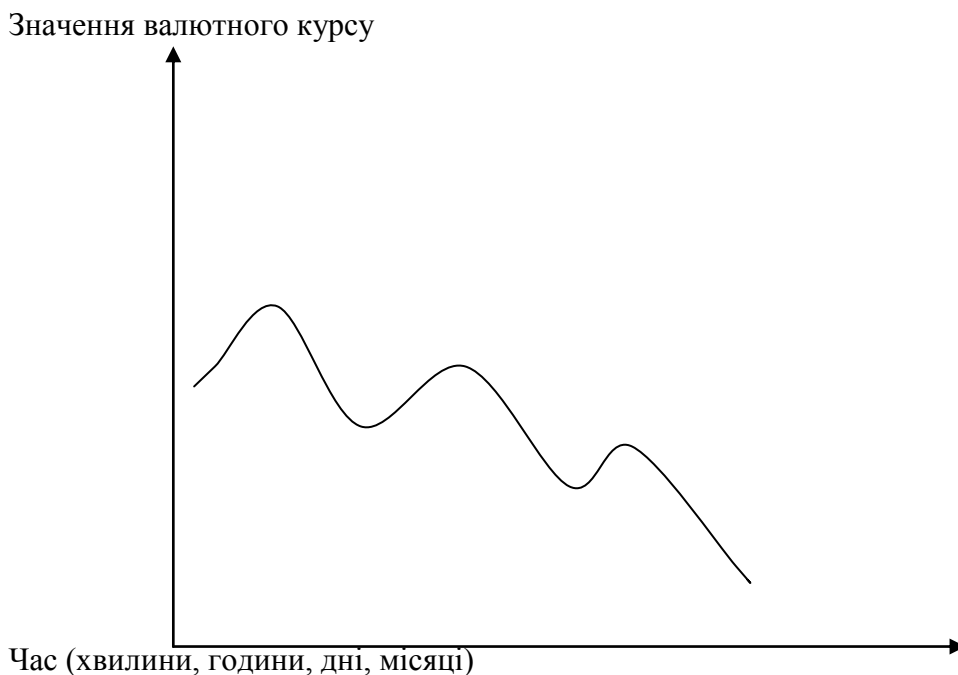

Рис.16.1. Схематичний приклад лінійного графіку валютного курсу

2. Графік відрізків (*bar charts*).

Зазвичай використовується для добових інтервалів при побудові графіків руху курсу за декілька місяців чи років, однак можливе використання відрізків для будь-яких інтервалів. Для графіку руху курсу з добовими інтервалами використовуються вертикальні відрізки, де верхня точка – це найвище значення валютного курсу на протязі даної доби, нижня точка – найнижче значення курсу за добу, горизонтальна мітка на відрізку – значення курсу на закритті дня (рис. 16.2).

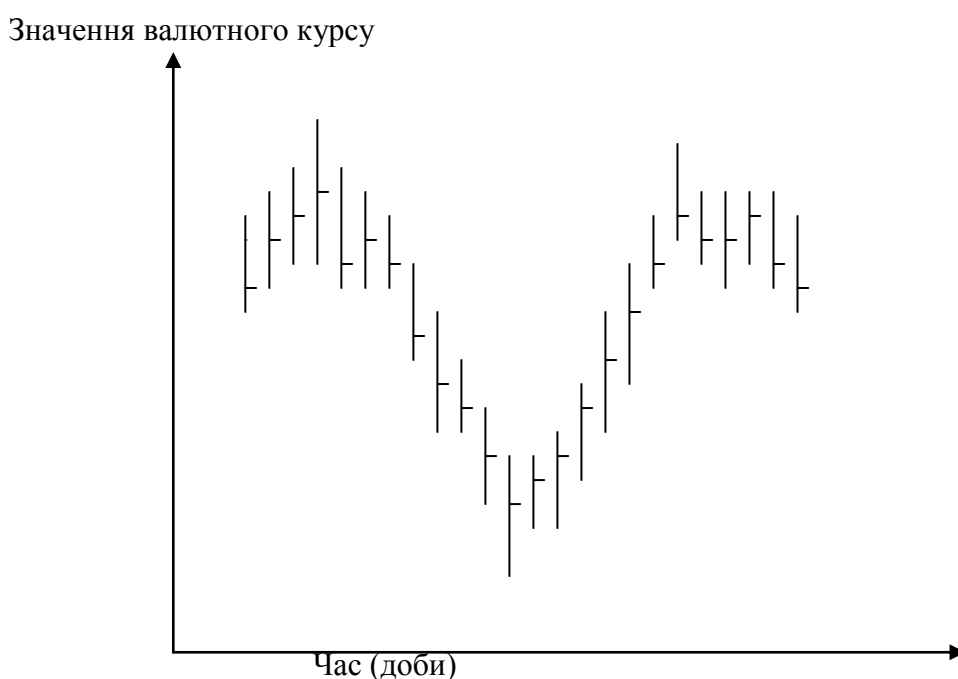

Рис.16.2. Схематичний приклад графіку відрізків валютного курсу

3. Графік “хрестиків і нулів” (*points and figures*).

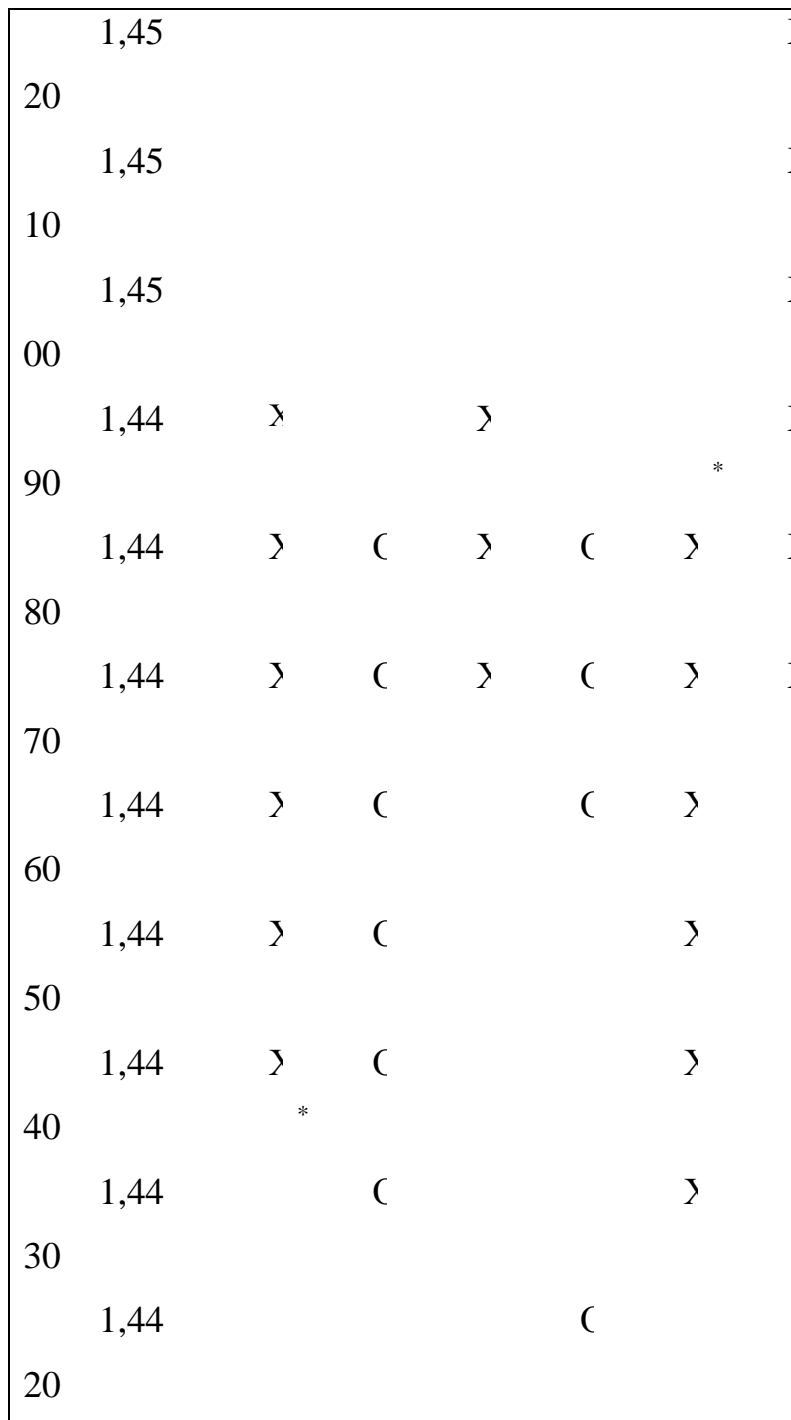
Даний графік застосовується для позначення напрямів руху курсу валюти безвідносно до часу. При цьому використовуються наступні символи:

X – підвищення курсу валюти на певне число пунктів;

O – пониження курсу валюти на певне число пунктів.

При побудові даного графіку враховуються тільки абсолютні зміни значень обмінного курсу (наприклад, на 10 пунктів) незалежно від того, через

який часовий період відбулась дана зміна, тобто на графіку реально використовується тільки вертикальна вісь (рис. 16.3).

O* – сигнал продажу (sell);

X* – сигнал купівлі (buy).

Рис.16.3. Схематичний приклад графіку “хрестиків і нулів”

Колонка хрестиків показує підвищення курсу, а колонка нулів – пониження. При цьому якщо у випадку чергового руху курсу вниз він опустився нижче мінімального значення (low) при попередньому падінні, то для дилера це є сигналом про продаж валюти (sell signal) в розрахунку на подальше зниження курсу. Якщо при черговому підвищенні курсу він піднявся вище попереднього максимального значення – це сигнал до купівлі валюти (buy signal).

4. Японські свічки (japanese candlestick charts).

Свічки зазвичай використовуються для побудови графіків руху курсу з добовими інтервалами, оскільки подібно відрізкам характеризують значення валютного курсу в певний період часу – як правило, одна доба.

Свічка представляє собою вертикальний циліндр (межі між курсом на початок дня і курсом на кінець дня), доповнений двома відрізками зверху і знизу (до точок максимального і мінімального значення курсу на дану добу). Порожній циліндр (yang) означає, що курс на початок дня був нижчим, ніж на закритті, тобто курс в цей день підвищувався; в зафарбованому циліндрі (yin) курс на початок дня був вищим, ніж на кінець дня, тобто знижувався на протязі дня (рис. 16.4, 16.5).

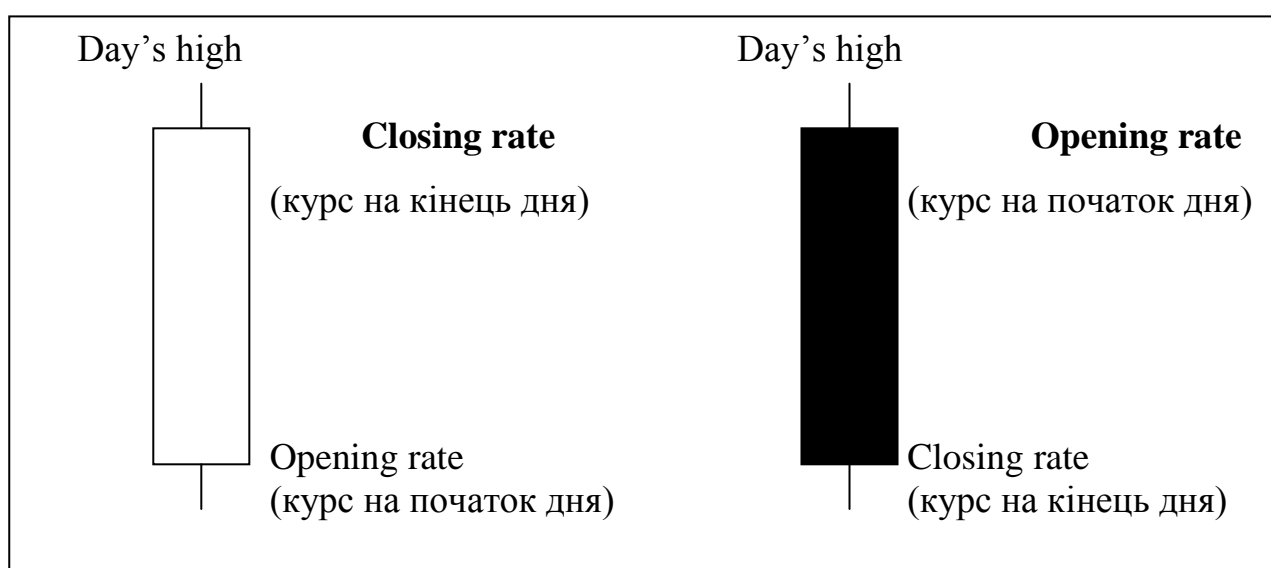

Рис.16.4. Загальні принципи побудови японських свічок

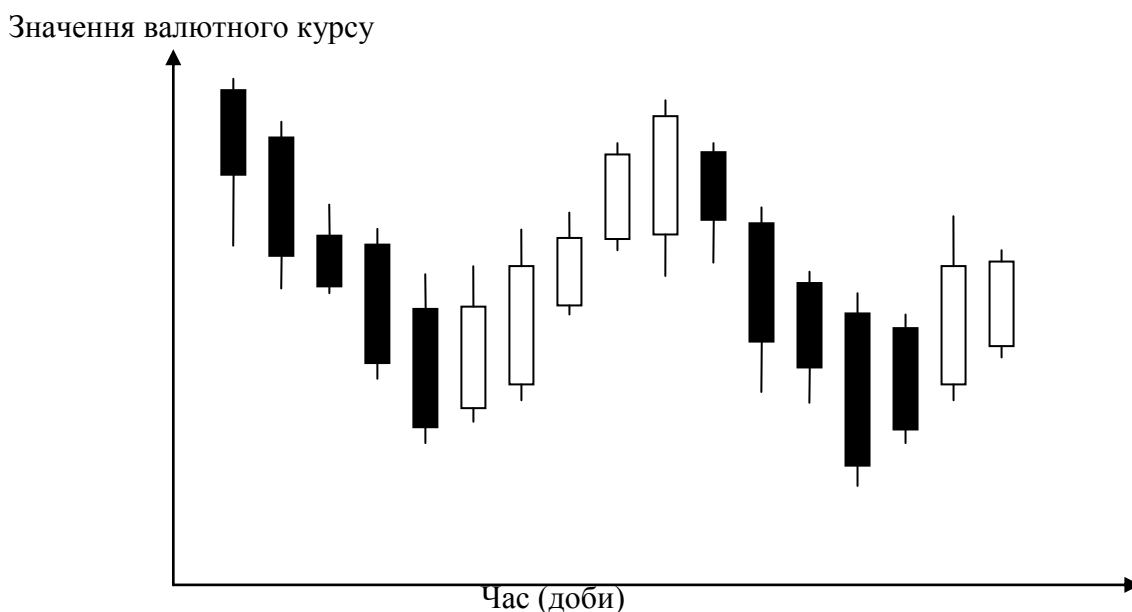

Рис.16.5. Схематичний приклад графіку японських свічок

Таким чином, сучасна практика сформувала досить потужний методико-аналітичний інструментарій графічного аналізу валютного ринку. Разом із тим, методи, засновані на екстраполяції, передбачають допустимість продовження тенденцій розвитку того чи іншого явища (динаміки обмінного курсу), що склалися у минулому, на майбутнє. Однак будь-який суттєвий злам у тенденціях, що намітилися, виявляє нищівний вплив на якість прогнозування майбутньої величини валютного курсу. Якщо тенденції зміни обмінного курсу в минулі періоди мають випадковий характер і не можуть бути чітко ідентифіковані й класифіковані, то вивчення минулих змін валютного курсу не може бути корисним для прогнозування майбутніх його змін.

Статистична форма аналізу засновується на використанні кількісних оцінок динаміки валютного курсу з урахуванням певних факторів, що на нього впливають. Із цією метою спершу визначається конкретний перелік факторів впливу на обмінний курс, за кожним з яких підбираються відповідні статистичні дані за період, який аналізується. За допомогою спеціальних числових методів знаходять коефіцієнти, які відображають взаємозв'язок між визначеними факторами і валютним курсом.

Цю взаємозалежність оцінюють за допомогою обчислювальної техніки, а за основу розрахунків беруть функцію, загальний вигляд якої можна зобразити так:

$$ER = k_0 + k_1 \cdot F_1 + k_2 \cdot F_2 + \dots + k_n \cdot F_n, \quad (16.3)$$

де ER – обмінний курс національної валюти;

F_1, F_2, \dots, F_n – фактори впливу на зміну обмінного курсу;

$k_0, k_1, k_2, \dots, k_n$ – коефіцієнти зв'язку між факторами впливу й обмінним курсом.

Розрахунок коефіцієнтів зв'язку між факторами впливу і валютним курсом є досить складним завданням, оскільки вони фактично відображають значимість того чи іншого фактора для формування курсового співвідношення між національною валютою та іноземними валютами.

Для підвищення надійності прогнозу валютного курсу потрібен аналіз якомога більшої кількості факторів. А це, у свою чергу, зумовлює проблему збирання статистичних даних. Також важко оцінити ступінь залежності між обмінним курсом і факторами, що на нього впливають, а відтак важко достовірно виявити вплив зміни тих чи інших факторів на курсову динаміку. Тому цей метод більшою мірою застосовують як допоміжний при комплексному аналізі всіх чинників, що можуть сприяти точному прогнозуванню зміни валютного курсу.

У практичній діяльності валютних дилерів провідних банків світу завжди чітко враховується той факт, що достовірність прогнозів зміни обмінного курсу валюти може бути суттєво обмежена дією певних чинників. Серед них можна виділити такі:

1. На величину і динаміку обмінного курсу впливають усі фактори розвитку національної економіки, а в аналізі використовуються лише деякі з

них. Тому в разі суттєвого впливу неврахованого фактора впливу на валютний курс прогноз виявиться недостовірним.

2. Неможливо достатньо точно оцінити часовий лаг між дією того чи іншого параметра розвитку економіки і його реальним впливом на курс національної валюти.

3. Досить важко оцінити вплив зовнішніх факторів на обмінний курс з урахуванням усе більшої інтеграції економік країн світу, а відтак і більшої залежності валютного курсу від екзогенної дії (наприклад, спекулятивного тиску, фінансових криз тощо), котра важко піддається прогнозуванню.

Враховуючи наявність певних “вузьких місць” в існуючих методах аналізу валютного ринку – як технічному, так і фундаментальному, – можна з упевненістю стверджувати, що тільки їх комплексне використання може сприяти підвищенню достовірності прогнозів майбутньої динаміки валютних курсів.

Використання ефективних методів прогнозування обмінного курсу дозволяє адекватно оцінити перспективи розвитку тих економічних процесів, які так чи інакше пов’язані з валютними відносинами. А це, у свою чергу, дає можливість обрати правильні стратегії діяльності на валютному ринку, у тому числі і щодо вибору найбільш оптимальних поточних та строкових валютних операцій, з метою досягнення належного рівня прибутковості та фінансової стійкості банку.

16.4. Управління валютним ризиком комерційного банку

Проблема валютного ризику вперше постала наприкінці 70-х років ХХ століття після підписання Ямайської угоди, відповідно до якої була офіційно здійснена демонетизація золота і введений режим вільного курсоутворення на базі плаваючих валютних курсів – флотинг. Найвищої гостроти ця проблема набула у 80-х рр. і залишається актуальною в перспективі у зв’язку із різким збільшенням обсягів міжнародних торгових і фінансових операцій,

непрогнозованими коливаннями валютних курсів, збільшенням масштабів валютних спекуляцій, що викликає різке підвищення залежності кінцевих фінансових результатів діяльності фінансово-кредитних установ від валютного ризику.

Валютний ризик – це можливість грошових втрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів. Він є різновидом ринкового ризику і залежить від того, наскільки банк підготовлений до зміни ситуації на валютному ринку. Під економічним кутом зору такий ризик є наслідком незбалансованості активів і пасивів, що стосується кожної з валют, за термінами і сумами.

Валютна позиція банку – це співвідношення між сумою активів та позабалансових вимог в певній іноземній валюті та сумою балансових та позабалансових зобов'язань в цій самій валюті. Вона буває:

- відкрита – не дорівнює нулю, несе за собою додатковий ризик у разі зміни валютного курсу.
- відкрита довга – вартість активів та позабалансових вимог перевищує вартість пасивів та позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті. Банк може понести втрати у разі збільшення курсу національної валюти щодо іноземної валюти.
- відкрита коротка – вартість пасивів та позабалансових зобов'язань перевищує вартість активів та позабалансових вимог у кожній іноземній валюті. Банк може понести додаткові втрати у разі збільшення курсу іноземної валюти щодо національної валюти.
- закрита – дорівнює нулю.

Сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами розраховується на звітну дату в гривневому еквіваленті в такій послідовності:

- 1) визначається відкрита валютна позиція банку (довга або коротка) за кожною іноземною валютою та банківським металом;

2) визначаються окремо сума довгих валютних позицій банку в усіх іноземних валютах та сума коротких валютних позицій банку в усіх іноземних валютах;

3) визначається сума відкритої валютної позиції в усіх банківських металах;

4) визначається більша сума довгих або коротких відкритих валютних позицій банку в усіх іноземних валютах;

5) до більшої суми (довгої або короткої) відкритої валютної позиції банку в усіх іноземних валютах додається сума відкритої валютної позиції банку в усіх банківських металах (без урахування знаку). Отримане значення є сукупною сумою відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

Головною причиною валютного ризику є коротко- і довгострокові коливання обмінних курсів, що залежать від попиту та пропозиції валюти на національному і міжнародному валютному ринках. Крім того, банки, що працюють на валютному ринку, можуть потерпати і від цілеспрямованих валютних спекуляцій.

Основними факторами валютного ризику для українських комерційних банків, що спричиняють високу волатильність курсів на внутрішньому валютному ринку, є:

- коливання курсів на світових валютних ринках;
- політична та загальноекономічна нестабільність;
- значні інфляційні очікування;
- вагомий обсяг спекулятивних операцій;
- недостатня прогнозованість валютно-курсової політики НБУ;
- дисбаланс у структурі національного валютного ринку, що полягає у недостатньому розвитку його строкового сегменту.

Валютний ризик за характером і місцем виникнення розділяється на три групи:

- операційний (трансакційний);

- трансляційний (бухгалтерський);
- економічний.

Операційний ризик пов'язаний з торговельними операціями, а також із грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів або отримання коштів в іноземній валюті в майбутньому.

Трансляційний (бухгалтерський) ризик пов'язаний з переоцінюванням активів, пасивів та прибутків у національну валюту, а також може виникати під час експорту чи імпорту інвестицій. Він впливає на показники балансу, що відображають звіт про одержані прибутки та збитки після перерахунків сум інвестицій у національну грошову одиницю. Врахувати трансляційний ризик можна під час складання бухгалтерської та фінансової звітності.

Економічний валютний ризик (конкурентно-валютний) пов'язаний з можливістю втрати доходів за майбутніми контрактами через зміну загального економічного стану як країн-партнерів, так і країн, де розташований банк.

У банківській практиці часто валютний ризик тісно пов'язаний з ризиками ліквідності, а саме – з депозитним ризиком. Тому специфічним різновидом валютного ризику є **валютно-депозитний** ризик, пов'язаний із достроковим вилученням валютних депозитів при тимчасовому стрімкому зростанні курсу іноземної валюти.

Основою управління валютним ризиком є чітке визначення його кількісних характеристик, що дає змогу банкам застосувати селективне управління, тобто страхувати тільки неприйнятний валютний ризик – ризик, ймовірність настання якого є дуже високою. Це пов'язано з тим, що на практиці валютний ризик існує за будь-якої валютної операції, але не всі вони ведуть до збитків, тим більше в обсягах, загрозливих для існування банку.

Першим кроком до управління валютним ризиком усередині структури банку є встановлення лімітів на валютні операції. В світовій практиці застосовуються й інші методи зниження валютного ризику:

- взаємний залік купівлі-продажу валюти за активом і пасивом, так званий метод “метчинг”, де за допомогою вирахування надходження валюти з

величини її відтоку банк має нагоду робити вплив на їх розмір і, відповідно, на свої ризики. Застосування цього методу дозволяє банку уникнути значної частини валютного ризику, проте не виключає його повністю, оскільки залишається ризик, пов'язаний з репатріацією прибутків від міжнародної діяльності або виплатою дивідендів в іноземній валюті;

- використання методу “неттингу”, який полягає в максимальному скороченні кількості валютних операцій за допомогою їх укрупнення. Для цієї мети банки створюють підрозділи, які координують надходження заявок на купівлю-продаж іноземної валюти;

- отримання додаткової інформації шляхом придбання інформаційних продуктів спеціалізованих фірм, що працюють в режимі реального часу та відображають рух валютних курсів і найсвіжішу важливу інформацію;

- ретельне вивчення і аналіз валютних ринків на щоденній основі.

Комплексне управління валютним ризиком передбачає проведення його детального аналізу, оцінювання можливих наслідків та вибір методів страхування. У світовій практиці страхування валютного ризику називають хеджуванням (hedging), тобто впровадженням чітко визначених контрзаходів, спрямованих на упередження несприятливої тенденції на валютному ринку.

Серед існуючих методів хеджування валютного ризику головними є такі:

- структурне збалансування активів, пасивів, кредиторської та дебіторської заборгованості;

- зміна термінів платежів;
- операції “форвард”, “своп”, “опціон”, “ф'ючерс”;
- кредитування та інвестування в іноземній валюті;
- реструктуризація валютної заборгованості;
- паралельні позички;
- лізинг;
- дисконтування вимог в іноземній валюті;
- здійснення платежів за допомогою зростаючої валюти.

В економічній практиці вказані методи часто переплітаються між собою, а

окремі банківські установи використовують водночас не один, а кілька методів. При цьому валютний ризик повинен оцінюватись не відособлено, але лише у комплексі з іншими різновидами ризиків, такими як кредитний, процентний, ризик незбалансованої ліквідності, операційно-технологічний та інші.

У міжнародній банківській практиці у процесі управління валютним ризиком набула поширення методологія VaR, що дозволяє визначити ймовірність перевищення збитків від валютних операцій заздалегідь заданого значення. В основі розрахунку VaR лежить визначення щоденної мінливості (волатильності) валютних курсів, тому дана методика є ефективною в першу чергу для невеликих часових інтервалів, при цьому її точність знижується із збільшенням часового горизонту.

Безпосередня оцінка валютного ризику із застосуванням VaR-технології здійснюється у кілька кроків.

Перший крок – визначення розміру відкритої позиції, що піддається ризику за кожною іноземною валютою. До того ж, такі позиції мають бути перераховані у національну валюту за офіційними валютними курсами на момент оцінки ризику (цей процес називають mark-to-market, або розрахунок ринкової вартості позиції).

Другий – визначення мінливості (волатильності) валютних курсів.

Третій – розрахунок VaR кожної з відкритих позицій, що дорівнює добутку ринкової ціни позиції на мінливість валютного курсу.

Четвертий крок – визначення валютного ризику банку (який не дорівнює сумі VaR кожної з відкритих валютних позицій).

Співвідношення довгої і короткої валютної позиції за різними валютами має особливе значення для керування валютним ризиком комерційних банків, і тому з метою його зменшення центральні банки можуть вводити нормативи валютної позиції банків. Так, згідно з Інструкцією “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні” Національний банк України тривалий час застосовував норматив загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13), що розраховується як співвідношення загальної відкритої

валютної позиції за всіма іноземними валютами та банківськими металами до регулятивного капіталу:

$$H13 = \frac{ВП}{РК} \cdot 100\% \quad (16.4)$$

З серпня 2005 року нормативне значення цього показника не повинно було перевищувати 30%. При цьому загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1) мала бути не більше, ніж 20%, а загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2) – не більше, ніж 10%.

З 1 жовтня 2005 року Національним банком встановлено такі ліміти відкритої валютної позиції банку в безготівковій та готівковій формах:

- ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (Л13) – не більше 30%;
- ліміт довгої відкритої валютної позиції банку у вільно конвертованій валюті (Л14-1) – не більше 15%;
- ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10%;
- ліміт довгої (короткої) відкритої валютної позиції банку у неконвертованій валюті (Л15-1; Л15-2) та в усіх банківських металах (Л16-1; Л16-2) – не більше 5% на розсуд банку;
- ліміт довгої (короткої) відкритої валютної позиції банку за операціями “форвард” (Л17-1; Л17-2) – не більше 10%.

У лютому 2009 року Національний банк України приймає рішення щодо скорочення переліку лімітів відкритої валютної позиції банку, які із зазначеного моменту набувають такого вигляду:

- ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (Л13) – не більше 30%;
- ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) – не більше 20%;

- ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10%.

У червні 2011 року Національним банком встановлено наступні ліміти відкритої валютної позиції банку:

- ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) – не більше 5%;

- ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) – не більше 10%.

Національний банк установлює ліміти окремим розпорядчим документом та доводить його зміст до відома банків не пізніше, ніж за 10 днів до дати введення їх в дію. Валютна позиція уповноваженого банку визначається щоденно, окремо щодо кожної іноземної валюти та кожного банківського металу. У межах лімітів банк має право визначати ліміти для своїх структурних підрозділів.

У разі, якщо стратегією банку передбачено отримання максимального прибутку від активно-пасивних операцій у валюті, він повинен прогнозувати майбутні зміни валютних курсів і мати можливість швидко змінювати відповідним чином структуру валютних активів і пасивів. Перевищення активів над пасивами (довга відкрита валютна позиція) бажана при зростанні курсу іноземної валюти. Додатковий вигреш від знецінення іноземної валюти банк отримує у разі перевищення пасивів у іноземній валюті над активами (коротка валютна позиція). Консервативна стратегія щодо валютного ризику передбачає збалансування валютних активів і пасивів таким чином, щоб звести показники валютної позиції до нуля.

Побудова системи управління і страхування валютного ризику в банку повинна містити чотири базових структурних блоки, які можна зобразити наступним чином (рис.16.6).

Рис. 16.6. Загальна схема управління валютним ризиком в банку

Блок заходів з прогнозування валютних курсів, залежно від масштабів і перспектив діяльності установи, яка здійснює валютні операції, повинен містити розроблення коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів. Варто звернути увагу на високу ефективність цього виду діяльності: в умовах високої частотності валютних коливань прибуток отримується навіть тоді, коли безпосередньо визначається лише сама траєкторія розвитку валютних курсів.

Другий блок управління валютним ризиком пов'язаний з аналізом ризику, здійсненням економічної оцінки його масштабів і можливих у зв'язку з цим фінансових витрат, а звідси – визначенням відповідних функціональних заходів, планів і програм як тактичного, так і стратегічного змісту. Важливу роль відіграє обсяг та якість інформації про ризики, які повинні бути достатніми для того, щоб приймати адекватні рішення на наступних стадіях. Оцінки валютного ризику, що здійснюються комерційними банками, охоплюють такі параметри:

- визначення величини ризикового періоду;

- визначення балансових сум активів і пасивів, що знаходяться під ризиком;
- розрахунки структури і характеру втрат, можливих у майбутніх угодах і операціях.

Третій блок управління валютним ризиком пов'язаний із визначенням методів і механізмів запобігання його наслідків. Набір таких методів, напрацьований світовою практикою, є досить широким.

Четвертий, завершальний блок, пов'язаний з контролем та коригуванням результатів реалізації стратегії управління валютним ризиком з урахуванням нової інформації. На даному етапі здійснюється оцінка ефективності обраних методів та інструментів мінімізації ризиків, виявляються існуючі недоліки, які повинні враховуватись у подальшій діяльності шляхом коригування самого процесу управління ризиками.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику організації функціонування валютного ринку України.
2. Які різновиди конверсійних операцій дозволено здійснювати на міжбанківському валютному ринку України?
3. Які існують обмеження на здійснення валютних операцій на міжбанківському ринку України?
4. Що таке Класифікатор іноземних валют та банківських металів?
5. Якими повноваженнями наділений НБУ щодо регулювання операцій на міжбанківському валютному ринку?
6. Розкрийте зміст міжнародних кореспондентських відносин.
7. Охарактеризуйте різновиди кореспондентських рахунків.
8. Яким чином регламентується відкриття та ведення міжнародних кореспондентських рахунків в Україні?
9. Яким чином уповноважені банки України здійснюють контроль за здійсненням операцій через міжнародні кореспондентські рахунки?
10. Які основні напрямки прогнозування трендів валютних курсів існують у світовій практиці?
11. Розкрийте суть фундаментального аналізу валютного ринку.
12. Назвіть головні макроекономічні індикаторами, що беруться до уваги при здійсненні фундаментального аналізу валютного ринку.
13. У чому полягає зміст технічного аналізу валютного ринку?
14. Охарактеризуйте основні форми технічного прогнозування валютного курсу.
15. Розкрийте зміст валютного ризику.
16. Що таке валютна позиція банку і які існують її різновиди?

17. Охарактеризуйте основні методи мінімізації валютного ризику.
18. Які існують нормативи та ліміти відкритої валютної позиції банку?

РОЗДІЛ 17

ОПЕРАЦІЇ З НАДАННЯ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

17.1. Суть банківських послуг, їх класифікація

Особлива функція, яку виконують комерційні банки у ринковій економіці є функція фінансового посередництва, успішна реалізація якої великою мірою визначається колом банківських послуг, які вони пропонують своїм клієнтам. Комерційний банк є складним системним утворенням, яке спроможне надавати сотні потрібних господарству послуг, а його посередницька роль саме визначається продуктивним характером банківської діяльності.

Функціонування банківських установ, як і інших суб'єктів господарювання, в ринкових умовах має виробничий характер. І хоча результати цієї діяльності не набувають безпосередньо матеріального втілення

у традиційному розумінні (як продукція промисловості), вони мають свою вартість, зумовлену суспільними витратами. Головним продуктом комерційного банку є різноманітні послуги у вигляді надання довірчих послуг, управління майном та цінностями, надання поручительств та гарантій тощо.

Банківська послуга – це кінцевий результат діяльності банку, спрямований на оптимальне забезпечення потреб клієнтів та отримання прибутку банком. Фактично банківська послуга є формою вираження взаємин між клієнтом і банком, що представлена комплексом банківських операцій.

Послуги, які надаються банком, мають закінчений цикл виробництва та розвитку: маркетингове дослідження, виробництво, стимулювання збуту, продаж та споживання.

Банківським послугам притаманні *специфічні особливості*:

- надання банківських послуг пов'язане з використанням грошей в різних формах (готівковій та безготівковій);
- абстрактність (послуги не відчутні на дотик, а також складність для сприйняття);
- купівля-продаж більшості банківських послуг характеризується тривалістю в часі. Як правило, угода не обмежується одноразовим актом, встановлюються більш - менш тривалі стосунки клієнта з банком;
- банківські послуги не є лише монополією банку, їх можуть надавати і парабанківські установи. Одним із прикладів є кредитна спілка, яка також може надавати послуги, пов'язані з кредитуванням.

Усі зазначені властивості банківських послуг вимагають від споживачів досить високої економічної культури, викликають необхідність роз'яснення суті послуги клієнту, посилюють значення чинника довіри клієнтів. Адже клієнт, довіряючи банку свої гроші, укладає угоду, перебіг якої для нього початково неконтрольований. Як наслідок, невідчутний характер банківської послуги нібито продовжується: це невідчутні дії з невідчутними активами.

Надання банківських послуг пов'язане з певним ризиком для банку. Їм притаманні такі ризики:

- правовий ризик – надання послуги може знаходитися під впливом правового чинника. Для окремої послуги це може проявлятися в розбіжностях між умовами, вказаними в договорі з клієнтом та з діючим законодавством;
- ринковий та валютний ризики характерні для змішаних послуг;
- ризик виникнення несприятливих обставин;
- ризик неплатоспроможності клієнта. При погіршенні фінансового стану клієнта і у разі отримання плати за послугу після її здійснення банк може не отримати комісійну винагороду;
- ризик втрати активів;
- спредовий ризик – ризик перевищення комісії, яку платить банк над комісією, отриманою від клієнта;
- ризик втраченої ринкової позиції – ризик втрати репутації, втрати клієнтів, зниження банківського рейтингу.

Управління цими ризиками має бути невід’ємною складовою роботи банку у процесі надання банківських послуг, що сприятиме відповідно зменшенню їх впливу на діяльність банку. Кореляція між різними видами ризиків повинна здійснюватися як в межах окремого банку, так і в масштабах банківської системи в цілому, що забезпечить її ефективну діяльність. Відповідно банкам, щоб витримати конкурентну боротьбу та внести свій вклад у економічний розвиток, необхідно враховувати вплив зазначених ризиків на свою діяльність та використовувати методи їх мінімізації.

Банківські послуги, як і інші економічні категорії, підлягають класифікації. Доцільним є виділення ряду критеріїв, за якими можна здійснювати класифікацію банківських послуг. Комерційні банки, виконуючи функцію фінансового посередництва, реалізують її через три групи операцій, тобто депозитні, кредитні та розрахункові, що й визначає їх роль у системі ринкових відносин і саме виконання яких у сукупності дозволяє розглядати їх як банки. Депозитні операції пов’язані із залученням грошових коштів клієнтів на вклади. Кредитні операції визначають передачу банками коштів клієнтам у тимчасове користування за плату у вигляді процента. Розрахункові операції здійснюються

банками за дорученням клієнтів у готівковій і безготівковій формі у порядку обслуговування платіжного грошового обороту. Таким чином, доцільним є виділення групи базових послуг, які й приносять банку основну частину прибутку. Оскільки банки в системі ринкових відносин постійно перебувають у розвитку, в конкурентній боротьбі за клієнта, то вони змушені розширювати коло послуг, пропонуючи клієнтам нові, додаткові послуги. З огляду на вищевикладене, банківські послуги слід класифікувати відповідно до функціонального змісту діяльності банків на *основні* (деPOSITні, кредитні, розрахункові) та *додаткові*, які є похідними та доповнюючими до основних. До групи додаткових послуг відносяться інформаційні, консультаційні, агентські, трастові та інші послуги.

Особливостями додаткових банківських послуг є:

- для надання цих послуг банкам, як правило, не потрібні додаткові ресурси;
- найбільшу частину доходів від надання послуг банки одержують у вигляді комісії;
- діяльність банків, при наданні зазначених послуг, спрямована на вчинення юридичних і фактичних дій, які безпосередньо не пов'язані з матеріальними наслідками.

Надання додаткових послуг, як правило, супроводжується оформленням цивільно-правових договорів.

Зазначена класифікація банківських послуг охоплює весь спектр діяльності банків на ринку банківських послуг.

Залежно від суб'єкта, на якого розраховані послуги, можна виділити послуги фізичним особам, корпораціям, фірмам, державним установам, банкам. Усіх клієнтів банку, які зі свого боку створюють попит на ці послуги, доцільно розподілити на дві основні групи: корпоративні і роздрібні клієнти. Перша група включає в себе юридичних осіб, друга – фізичних. Відповідно до такого поділу клієнтів банку послуги, які їм пропонуються, слід розмежувати на дві групи – *роздрібні та оптові*.

Оптові банківські послуги – це банківські послуги усім суб'єктам господарської діяльності, метою яких є отримання прибутку. Таким чином, мова йде про обслуговування як крупного бізнесу так і малого й середнього. При взаємовідносинах банку і юридичної особи необхідною є участь представників цих організацій. До того ж, ці особи виступають не від власного імені, а від імені своєї організації, відповідно, розпоряджаючись при цьому не власними коштами. Такі послуги сприяють їх основній діяльності.

Роздрібні банківські послуги – це банківські послуги, наділені високим ступенем персоніфікації, спрямовані на оптимальне задоволення потреб клієнтів-фізичних осіб, які не займаються підприємницькою діяльністю і реалізуються на ринку з метою отримання прибутку. Роздрібним банківським послугам притаманні високий рівень стандартизації, уніфікація, простота, можливість раціональної обробки запитів клієнтів, що, в свою чергу, забезпечить збільшення кількості клієнтів.

Роздрібні послуги передбачають особистий контакт власника коштів із банком, при цьому роздрібні клієнти виступають від свого імені, а кошти, які зосереджені у них на руках, є джерелом інвестиційних ресурсів, які трансформуються банками в активи, що працюють на економіку країни.

Фундаментом формування ринкових відносин і ринкових структур, що забезпечують умови глибинної структурної перебудови економіки, розвиток ринкових відносин є функціонування ринку банківських послуг, як необхідного елемента забезпечення реалізації банківських послуг.

Ринок банківських послуг – це сукупність економічних взаємовідносин, що забезпечують реалізацію попиту на банківські послуги з боку клієнтів та пропозицію цих послуг банками на основі сформованої ціни.

Ринок банківських послуг має особливі риси, які відрізняють його від інших ринків:

- 1) він тісно пов'язаний зі всіма сегментами товарного ринку, оскільки в умовах товарно-грошових відносин жодний сегмент товарного ринку не може існувати без споживання банківських послуг;

2) ринок банківських послуг безпосередньо пов'язаний з рухом грошей;

3) є складовою фінансового ринку, оскільки будь-яке переміщення грошових коштів на фінансовому ринку вимагає платіжного обслуговування, що здійснюється банками.

Інституційна структура ринку банківських послуг – це сукупність організаційно-правових форм, які забезпечують формування попиту і пропозиції, купівлю-продаж банківських послуг, а також його регулювання.

Суб'єктами ринку банківських послуг є:

1. Центральний банк, на який покладено здійснення регулювання функціонування ринку банківських послуг з боку держави.

2. Комерційні банки, які пропонують клієнтам різноманітні банківські послуги, тобто формують пропозицію.

3. Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, які створюють конкуренцію для комерційних банків, оскільки різними шляхами намагаються залучити вільні грошові кошти клієнтів.

4. Юридичні та фізичні особи, які формують попит на послуги і є їх споживачами.

Необхідними умовами функціонування ринку банківських послуг в економічній системі є :

- регулювання і регламентація ринкових відносин на ринку банківських послуг вітчизняним законодавством;
- наявність портфеля різноманітних послуг;
- ринкове ціноутворення на банківські послуги;
- зважене державне регулювання ринку банківських послуг з метою підтримання його стабільності;
- прозорість інформації про стан і тенденції розвитку ринку банківських послуг та його учасників.

17.2. Банківські гарантії та поручительства

Банківська гарантія та поручительство є найбільш дієвими способами забезпечення виконання кредитних зобов'язань.

Суть *банківської гарантії* полягає в тому, що банк (гарант) дає на прохання другої особи (принципала) письмове зобов'язання сплатити кредитору принципала (бенефіціару) грошову суму при представленні останнім письмової вимоги до оплати.

Банківська гарантія забезпечує належне виконання боржником (принципалом) свого зобов'язання перед кредитором. В якості гаранта можуть виступати банки, інші кредитні установи або страхові компанії. Банківська гарантія є односторонньою угодою у відповідності до якої банк (гарант) дає письмове зобов'язання сплатити кредитору обумовлену грошову суму. Право вимоги до гаранта по банківській гарантії, яке належить кредитору не може бути передано іншій особі, а відповідальність гаранта обмежується сумою, яка обумовлена в гарантії незалежно від реальної заборгованості принципала по основному зобов'язанню. За отримання гарантії боржник зобов'язаний сплатити гаранту комісійну винагороду. Оплата може бути здійснена як в момент видачі гарантії, так і після виконання гарантом своїх зобов'язань (якщо він на це погодиться).

Банківська гарантія може бути *відзивною* і *безвідзивною*. Якщо в тексті гарантії не вказано, що вона є відзивною, гарант не може відізнати її, тобто вона вважається безвідзивною. Якщо ж вона по тексту є відзивною, то її можна відізнати після пред'явлення гаранту вимог бенефіціара. Тут діє пріоритетність безвідзивності. Отже, видаючи гарантію, треба мати особливо надійних контрагентів.

Банківська гарантія набуває чинності з дня її видачі, якщо в гарантії не передбачено інше, як, наприклад, отримання письмового акцепту бенефіціара або отримання копії перерахування кредитної суми принципалу.

З моменту вступу в юридичну силу банківської гарантії гарант в правовому відношенні стає боржником, а бенефіціар – кредитором, і всі відносини між ними регулюються на цій основі.

Банківська гарантія видається на певний строк. Цей строк може бути встановлено шляхом зазначення певної дати, після якої вона припиняє свою дію, або шляхом визначення днів-місяців її дії з моменту видачі. Вимоги бенефіціара повинні бути заявлені в цей строк, який не може бути відновлено і який може бути перервано.

Підставою для звернення до гаранта є недотримання умов основного договору принципалом, що повинно мати документарне підтвердження від бенефіціара. Якщо гаранту до задоволення вимоги бенефіціара стало відомо, що основне зобов'язання повністю або частково уже виконано, припинено на інших підставах або недійсне, він повинен негайно повідомити про це бенефіціара і принципала. Отримана гарантом після такого повідомлення повторна вимога бенефіціара підлягає засвідченню гарантом. Повторна вимога означає, що з цього моменту гарант буде сплачувати штрафні санкції бенефіціару за невиконання, якщо його правомірність буде визначена судовим рішенням. Якщо в самій гарантії не буде зафіксовано обмежену відповідальність гаранта перед бенефіціаром, то гарант, крім суми гарантії, буде сам платити неустойки, якщо він несвоєчасно або неналежним чином виконав свій обов'язок сплатити відповідну суму, тому він повинен розглядати інтереси бенефіціара, як свої власні.

Особливе значення при використанні банківських гарантій має питання про припинення її дії, оскільки, по-перше, її припинення не співпадає з припиненням, виконанням або недійсністю основного зобов'язання, по-друге, сам юридичний механізм здійснення правовідносин по банківській гарантії не виключає можливості подвійного виконання основного зобов'язання, забезпеченого гарантією; по-третє, на практиці існують великі розбіжності в розумінні припинення дії банківської гарантії. Все це визначається незалежністю банківської гарантії від основного зобов'язання. Тому чітко

визначаються обставини, обумовлені діями сторін, що припиняють або змінюють банківську гарантію.

Зобов'язання гаранта перед бенефіціаром по гарантії припиняються:

- 1) сплатою бенефіціару суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінченням визначеного в гарантії строку, на який її видано;
- 3) внаслідок відмови бенефіціара від своїх прав по гарантії та повернення її гаранту;
- 4) внаслідок відмови бенефіціара від своїх прав по гарантії шляхом письмової заяви про звільнення гаранта від його зобов'язань.

Банківську гарантію, яку адресовано іноземному контрагенту, може бути видано тільки банком, який має право працювати з валютними цінностями.

Найбільш розповсюдженими гарантіями, які видаються банками є: платіжні гарантії; гарантії належного виконання контракту, повернення авансу; тендерні та митні гарантії; гарантії під проекти; гарантії виставлення резервних акредитивів.

Вартість таких послуг банку складає декілька відсотків річних від суми угоди. Для їх отримання в банк слід надати заяву, техніко-економічне обґрунтування передбачуваної операції або проекту (таке ж, як при зверненні за кредитом) і прийнятне забезпечення. Таким забезпеченням можуть бути:

- грошові кошти, які розміщуються або вже знаходяться на рахунках клієнта (тому бажано, щоб клієнт, за якого ручається банк, мав розрахунковий рахунок в цьому ж банку), його зобов'язання підтримувати на рахунку деякий залишок, який не зменшується, та право банку списувати відповідні суми при настанні гарантійного випадку;

- ліквідні активи, в тому числі нерухоме майно;

- доходи клієнта від гарантованої банком угоди або діяльності.

Банки є не єдиними учасниками ринку гарантійних послуг. Разом з тим, саме банківські гарантії приймають більш охоче, ніж поліси навіть першокласних страхових компаній, оскільки, по-перше, рівень банківської комісії значно нижчий за страхові премії; по-друге, надійні банки виконують

свої гарантійні зобов'язання по першій вимозі, між тим як страхові компанії обумовлюють такі платежі масою додаткових документів і процедур.

Поручительство – це договір з односторонніми зобов'язаннями. Функція поручительства полягає в тому, що воно створює для кредитора більшу вірогідність реального задоволення його вимоги до боржника по забезпеченому поручительством зобов'язанню у випадку невиконання цього зобов'язання. Більша вірогідність повернення боргу досягається завдяки тому, що при поручительстві відповідальним перед кредитором стає поряд з боржником ще і інша особа – поручитель. При цьому поручитель повинен мати бездоганну платоспроможність, не викликати сумнівів щодо обсягу юридичної обґрунтованості гарантованих ним зобов'язань.

Поручительство є договором і виникає в результаті угоди між кредиторами боржника (бенефіціарами) та його поручителем. Для укладання поручительства поручитель повинен надати письмову заяву, в якій зазначається боржник і сума зобов'язань. Зобов'язання поручителя є додатком до основної заборгованості позичальника, тобто відповідальність поручителя обмежується виключно зобов'язаннями, які визнаються самим боржником. Договір поручительства є одностороннім, безплатним і консенсуальним, носить безвідкличний характер. Поручитель не має права без згоди кредитора в односторонньому порядку відмовитися від поручительства або змінити його умови.

Укладання договору поручительства породжує цивільно-правові відносини не тільки між кредитором і поручителем, але і між останнім і боржником. У поручителя і боржника виникають по відношенню один до одного взаємні права та обов'язки.

У випадку невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо інше не передбачено договором поручительства. Поручитель відповідає у тому ж обсязі, що і боржник, зокрема за виплату відсотків, за відшкодування збитків, за сплату неустойки. Особи, які сумісно дали поручительство, відповідають перед кредитором солідарно.

Солідарність не є ознакою договору поручительства. В договорі може бути встановлено, що до поручителя кредитор звертається лише після того, коли вжиті всі заходи для отримання боргу від головного боржника. Якщо це не обумовлено в договорі тоді поручитель відповідає солідарно з боржником.

До поручителя, що виконав усі зобов'язання, переходять усі права кредитора по цьому зобов'язанню. По виконанню поручителем зобов'язання кредитор повинен вручити поручителю документи, що засвідчують вимогу до боржника, і передати права, що забезпечують цю вимогу. Це означає, що поручитель стає на місце кредитора по головному зобов'язанню і, по суті, отримує право регресу (зворотної вимоги).

Комерційні банки прагнуть акцептувати тільки ті поручительства, які видані на зобов'язання, що визнані боржником, а також поручительства, що отримані від певного державного органу, солідної фірми або від фізичної особи з бездоганною репутацією щодо платоспроможності.

17.3. Факторингові послуги банків

В умовах жорсткої конкуренції між вітчизняними банківськими установами, глобалізації та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків все більш актуальним стає питання впровадження нових банківських послуг, які б якісно відрізнялися від уже існуючих, дозволяли вітчизняним банкам залучати значну кількість клієнтів і підвищувати власні фінансові позиції.

Однією із таких послуг, що є відносно новою для українських банків є факторинг.

Факторинг вперше виник у США наприкінці 19 століття, потім знайшов застосування у промислово розвинених країнах Західної Європи. Найбільш

широко факторинг почали застосовувати у своїй практиці комерційні банки у 50-тих роках минулого століття.

Факторинг походить від англійського слова factor, що в перекладі означає маклер, посередник. **Факторинг** – це банківська операція, суть якої полягає в придбанні банком (фактором) у постачальника (продавця) права вимоги у грошовій формі на дебіторську заборгованість покупців за відвантажені їм товари (виконані роботи, надані послуги), з прийняттям ризику виконання такої вимоги, а також приймання платежів.

Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискоренні товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані на виробничі цілі, що позитивно вплине на розвиток економіки.

Банк (фактор) в рамках факторингового обслуговування надає постачальнику наступний перелік послуг:

- фінансування – під переуступку прав вимог, що є об'єктом договору факторингу;

- адміністрування дебіторської заборгованості, що являє собою здійснення банком (фактором) обліку і управління дебіторською заборгованістю за контрактами, що знаходяться на факторинговому обслуговуванні в тому числі ведення загального обліку прав вимог; щоденний контроль за станом дебіторської заборгованості; інкасування платежів, що надходять в погашення дебіторської заборгованості; ведення реєстрів обліку розрахунків за відвантаженим товаром; контроль за своєчасним та повним погашенням дебітором заборгованості згідно контракту (надання послуг);

- інформаційно-аналітичне забезпечення, що включає в себе ведення історії всіх розрахунків за окремими контрактами укладеними з покупцями або моніторинг усього збуту; надання звітів про стан дебіторської заборгованості, рух платежів дебіторів, поставок та їх оплату;

- надання консультацій.

Процес організації факторингового обслуговування в кожному конкретному випадку має свої специфічні особливості, які залежать від безлічі факторів, які й визначають вид факторингу. Проте можна виокремити типовий механізм здійснення факторингової операції.

У здійсненні факторингової операції приймають участь три сторони:

1. Фактор – посередник, в якості якого може виступати комерційний банк або спеціалізована факторингова компанія.
2. Постачальник.
3. Покупець.

Типовий механізм факторингу включає в себе декілька етапів.

Перший етап – продавець здійснює поставку товару покупцю на умовах відстрочення платежу.

Другий етап – продавець переуступає банку право грошової вимоги до покупця за поставлений товар.

Третій етап – після отримання документів про постачання товарів (послуг) банк виплачує продавцю до 95% суми платежу за поставлений товар або вартості наданої послуги. Решту суми боргу банк тимчасово отримує у зв'язку з прийняттям ризику непогашення боргу. Боржник одержує від продавця (перед першою операцією, надалі від банку) письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги банкові.

Четвертий етап – боржник сплачує за поставлені йому товари або надані послуги на умовах відстрочення платежу шляхом переказу коштів на спеціальний рахунок банку. Отримана сума йде на погашення відступленої клієнтом на користь банку заборгованості.

П'ятий етап – банк залишок платежу направляє на рахунок продавця.

Фінансові відносини в рамках факторингу закріплюються договором факторингу, в якому визначаються конкретний вид фінансування, що відображає інтереси сторін в рамках діючого законодавства. Відповідно до норм законодавства України договір факторингу – це відступлення права

грошової вимоги, де одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження іншої сторони (клієнта) за плату, а клієнт зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).

За своїм економічним змістом плата за факторингові послуги фактично є відсотком за кредит і комісійними за послуги банку та за підвищений ризик фактора у разі здійснення факторингових операцій. Вартість факторингових послуг містить:

- 1) відсотки, які клієнт платить за фінансові ресурси, що надає фактор;
- 2) факторингову комісію за послуги, яка включає в себе прийняття ризику невиконання грошової вимоги.

На сьогодні не існує будь-яких обмежень щодо встановлення вартості факторингу. Але, як правило, крім відсотків власне за позикою, клієнт платить комісію у розмірі 0,5 – 1% від обігу залежно від суми боргу та терміну відстрочки платежу.

Розрізняють декілька видів факторингу, а саме:

- внутрішній факторинг, який характеризується тим, що постачальник, покупець, а також фактор знаходяться в одній країні;
- міжнародний факторинг, передбачає, що сторони знаходяться в різних державах;
- відкритий або конвенційний факторинг, є найбільш розповсюдженим і передбачає повідомлення боржників про участь банку, і того що всі платежі направляються на адресу банку;
- закритий або конфіденційний факторинг. При ньому ніхто із контрагентів постачальника не сповіщається про посередництво банку. Вартість закритих операцій факторингу є вищою, ніж відкритих;
- факторинг з правом регресу, означає, що банк має право зворотної вимоги до постачальника відшкодувати сплачену суму, тобто постачальник несе кредитний ризик;

- факторинг без права регресу. Договір такого факторингового обслуговування укладається досить рідко, оскільки вважається, що він є виправданим лише тоді, коли можливість появи суперечливих моментів або настання неплатоспроможності платника зведена до мінімуму. Даний договір повністю забезпечує постачальника від будь-яких ризиків неплатежу або втрати прибутку, на відміну від факторингу із правом регресу, яким лише знижується ризик постачальника. Таким чином, гарантоване та своєчасне надходження грошових коштів постачальнику забезпечується при використанні факторингу без права регресу.

Факторинг пропонується підприємствам, які:

- здійснюють поставки товарів (виконання робіт, надання послуг) з відстрочкою платежу (на умовах комерційного кредиту);
- прагнуть до нарощування обсягів поставок, за умов маркетингової та технологічної готовності, але при цьому не мають достатньої кількості обігових коштів.

Факторинг надає певні переваги як постачальникам, так і покупцям та банкам.

Основними конкурентними перевагами факторингу для постачальників є:

- можливість збільшення кількості потенційних покупців за рахунок надання їм відстрочки платежу;
- отримання додаткового прибутку за рахунок можливості збільшити обсяг продажу, одержавши від фактора необхідні для цього оборотні кошти;
- можливість трансформації дебіторської заборгованості в грошові кошти та досягнення таким чином балансу грошових потоків, збільшення за рахунок цього ліквідності та рентабельності поставок;
- покращення ділового іміджу та платоспроможності через можливість проведення своєчасних розрахунків зі своїми кредиторами;
- укріплення ринкової позиції.

Основними конкурентними перевагами факторингу для покупців є:

- можливість проведення розрахунків з постачальниками з відстрочкою платежу після реалізації товарів (послуг) кінцевому споживачу;
- можливість збільшення обсягів закупок з відстрочкою платежу.

Основні переваги факторингу для банку:

- посилення ділових стосунків з клієнтами в результаті пропозиції їм додаткових послуг;
- додаткова можливість збільшення клієнтської бази, в результаті залучення на обслуговування платоспроможних клієнтів;
- збільшення ресурсної бази банку, в результаті збільшення у постачальників обсягів грошових надходжень на поточні рахунки за рахунок зростання у них обсягів поставок;
- диверсифікація кредитного ризику між покупцями (дебіторами);
- можливість отримання банком додаткових джерел доходів.

Факторингове обслуговування є найбільш ефективним для малих та середніх підприємств, які відчують фінансові труднощі у зв'язку з несвоєчасним погашенням боргів дебіторами та обмеженістю доступних джерел кредитування. Таким чином, факторинг є максимально ефективним для підприємств, що виробляють споживчі товари та постійно здійснюють поставки цієї продукції торговим мережам.

Однак є певні випадки, які виключають застосування факторингового обслуговування: підприємства з великою кількістю дебіторів, заборгованість кожного з яких складає невеликі суми; підприємства, які виробляють нестандартну або вузькоспеціалізовану продукцію; будівельні або інші фірми, що працюють з субпідрядником; підприємства, що займаються бартерними операціями; боргові зобов'язання фізичних осіб, філіалів або відділень підприємств.

Подібні обмеження зумовлені тим, що у вказаних випадках фактору досить важко оцінити кредитний ризик або не вигідно брати на себе збільшений об'єм робіт. Також додатковий ризик виникає при переуступленні вимог, оплата яких може не відбутися в строк у зв'язку з невиконанням постачальником певних

договірних зобов'язань. При здійсненні факторингових операцій банкам також притаманні окрім названих ризиків ще й процентний ризик (ризик різкої зміни ринкової вартості ресурсів) та валютний ризик (ризик зміни валютного курсу в період відстрочення платежу по поставці).

В Україні факторинговими послугами користуються лише 10% юридичних осіб. Протягом останніх років спостерігається поступове розширення українського факторингового ринку. Факторингові послуги пропонують близько 47 банків, які працюють в Україні. Основними операторами ринку факторингу є Укрсоцбанк, Укрексімбанк, ПриватБанк, Сведбанк.

Факторингові послуги є гнучким інструментом в розрахунково-платіжних відносинах покупців та постачальників, який максимально враховує інтереси сторін.

Операцією, подібною до факторингу, є форфейтинг. Проте, на відміну від факторингу, форфейтинг є одноразовою операцією, пов'язаною із стягненням коштів шляхом перепродажу придбаних прав на товари та послуги.

Сам термін є французького походження від слова «а forfait», що в перекладі означає повністю, загальною сумою. **Форфейтинг** – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безобіговій основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися – форфейтинге – від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від боржника. Фактично форфейтер (комерційний банк або спеціалізована компанія) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик та ін.

Форфейтингу властиві такі характерні ознаки:

- взаємозв'язок із зовнішньоторговельними операціями;
- договори форфейтингу укладаються переважно у вільноконвертованих валютах;
- основними документами, що застосовуються при здійсненні форфейтингових операцій, є векселі – прості та переказні;

- кредитування експортера здійснюється шляхом купівлі векселів або інших боргових вимог на дисконтній основі;
- кредитування здійснюється на середньостроковій основі;
- дисконтування відбувається на основі фіксованої процентної ставки;
- здебільшого форфейтинг пов'язаний з реалізацією машин, обладнання та інших товарів інвестиційного призначення.

Суб'єктами форфейтингової операції є:

- експортер (продавець);
- імпортер (покупець);
- форфейтер (банк);
- гарант.

Основними форфейтинговими інструментами є вексель та інші боргові і товарні документи, які виникають із товарних поставок.

Форфейтинг застосовується у двох видах операцій:

- у фінансових операціях – з метою швидкої реалізації довгострокових фінансових зобов'язань;
- в експортних операціях – для сприяння надходження готівки експортеру, що надав кредит іноземному покупцю.

Порівняльна характеристика факторингу та форфейтингу наведена у таблиці 17.1

Таблиця 17.1

Порівняльна характеристика форфейтингу та факторингу

Критерії порівняння	Факторинг	Форфейтинг
За строками	Приймаються вимоги строком до 1 року	Приймаються довгострокові векселі (строком більше 1 року)
За сумою	Відсутні обмеження	Великі суми (більше 500 тис. дол. США)
За сферою обігу	Переважно на внутрішньому ринку	Переважно в операціях
За врахуванням ризиків	Можливий регрес вимог експортера	Без регресу на покупця

За валютою	Широке коло валют	Тільки у вільноконвертованій валюті
Додаткові гарантії	Потрібні не завжди	Обов'язковий банківський аваль

Ініціаторами форфейтингової угоди можуть бути як експортер так і імпортер. Найчастіше в цій ролі виступає експортер або його банк, оскільки для дисконтування представляються переказні векселі, виписані експортером, чи прості векселі, що оплачуються йому. Ще до того, як експортер і імпортер підпишуть контракт, форфейтер може визначити свої вимоги до гарантії чи авалю, хоча б приблизно вказати розмір дисконту.

Основним недоліком форфейтингу є його висока вартість. Ставки по форфейтуванню є значно вищими звичайних відсотків по кредитах, оскільки форфейтер бере на себе ризики. Витрати по форфейтингу складаються із витрат на отримання банківської гарантії або авалю за векселем; премії за ризик; витрат на мобілізацію грошових коштів, які залежать від процентних ставок на євrorинку; управлінських витрат; комісії форфейтера.

В операції форфейтингу експортер має можливість одержати грошові кошти відразу після відвантаження продукції або надання послуг, не втрачаючи часу та коштів на управління боргом або на організацію його погашення. Форфейтер (банк експортера), у свою чергу, одержує більший дохід, ніж при звичайному кредитуванні при цьому оперативність в оформленні документації вища.

Таким чином, форфейтинг є досить гнучким інструментом рефінансування зовнішньоторговельного комерційного кредиту

17.4. Трастові послуги банків

Одним із перспективних напрямків розвитку банківських послуг є трастові послуги комерційних банків. В цілому під *трастовими послугами* слід розуміти такі послуги, що засновані на довірчих правовідносинах, коли

одна особа – довіритель – передає майно у розпорядження іншої особи – довірительного власника для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара, при цьому бенефіціаром може бути і сам довіритель майна.

Якщо у трастових відносинах бере участь банківська установа, яка виступає у ролі довірительного власника, то *трастові послуги* – це вид діяльності комерційних банків із управління майном, що передається банку за домовленістю з клієнтом або за рішенням суду, у результаті чого між сторонами угоди складаються взаємовідносини, коли одна сторона передає, а інша бере на себе відповідальність за управління майном. Управління майном за своєю специфікою близьке до банківської діяльності, бо пов'язане з виконанням операцій із обліку, збереження цінностей, розпорядження майном (рухомим і нерухомим), інвестування, консультування, розміщення коштів, здійснення фінансового контролю за виконанням угод тощо.

В трастовій операції беруть участь три сторони:

- засновник – принципал, клієнт, який довіряє свій капітал;
- управитель – трастова компанія (відділ банку), який отримав право на управління капіталом;
- бенефіціар – третя сторона, в інтересах якої надаються довірчі послуги.

Трастові послуги класифікуються за різними ознаками. В залежності від того кому надаються ці послуги виділяють:

- 1) трастові послуги для фізичних осіб (персональні трастові послуги);
- 2) трастові послуги юридичним особам;
- 3) трастові послуги траст-відділів банку благодійним компаніям, фондам та іншим організаціям.

Найбільш поширеними є персональні трастові послуги, які надаються фізичним особам. Вони поділяться на такі види:

- передача майна у спадщину;
- розпорядження спадщиною, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті відповідно до письмового заповіту чи за розпорядженням

суду (консолідація наслідуваного майна, сплата боргів і податків, розподіл майна між спадкоємцями та ін.), так званий заповідальний траст. У цьому випадку банк (довірена особа) розпоряджається майном і розподіляє прибуток між призначеними його одержувачами;

- управління майном клієнта за довіреністю, включає в себе прижиттєвий та страховий траст. Сутність прижиттєвого трасту полягає в тому, що будь-яка особа передає цінності в управління банку і доручає йому виплачувати прибуток протягом життя, а після смерті – його спадкоємцям. За ним довіритель укладає угоду з трастовим відділом банку і відповідно передає йому визначене майно – траст. У цьому випадку банк здійснює збереження, інвестування, а також має право розпоряджатися прибутком і основною сумою відповідно до угоди. У ряді випадків сам довіритель зберігає певний контроль над трастом і може анулювати угоду або змінити її умову. Страховий траст виникає у випадку, якщо власник призначає траст – відділ банку довіреною особою по страховому полісу і доручає йому виплачувати страхову суму після його смерті одному із спадкоємців;

- управління майном за дорученням і порядком здійснення опікунських функцій над неповнолітніми, недієздатними особами;

- виконання агентських функцій. Траст-відділи банків можуть виконувати для фізичних осіб окремі агентські послуги, які пов'язані із збереженням активів, управлінням власністю і юридичним обслуговуванням. Ці операції відрізняються від повного трасту тим, що при виконанні функцій агента право власності зберігається за довірителем майна.

Технологічна карта надання трастових послуг фізичним особам включає декілька етапів:

1. Проведення співбесіди з клієнтом щодо його фінансового стану, доходів і заощаджень станом на певну дату. Виявлення конкретних потреб клієнта у трастових послугах з метою їх максимального задоволення.

2. Визначення приблизного терміну, на протязі якого банк буде мати можливість розпоряджатися коштами, майном клієнта.

3. Пересвідчення у законному походженні коштів, вірності складання заповідальних документів.

4. Укладення трастового договору, в якому зазначаються права та обов'язки сторін.

Важливе місце в діяльності комерційних банків займають трастові послуги юридичним особам, в першу чергу фірмам, компаніям і підприємствам. Для них траст-відділи банків можуть здійснювати наступні операції:

- передача довірній особі права розпорядження майном, що є забезпеченням облігаційної позики;

- випуск облігацій;

- створення фондів погашення заборгованості за основним боргом, нарахованими процентами, дивідендами;

- тимчасове управління справами компанії, що реорганізується чи знаходиться у стані ліквідації;

- розпорядження активами;

- агентські послуги.

В результаті надання цих послуг банки при роботі з юридичними особами створюють такі види трастів:

- корпоративний траст;

- інституційний траст;

- траст найманих працівників;

- комунальний траст.

Корпоративний траст утворюється у формі майна, що заставляється в банку для забезпечення випуску облігацій компанії.

Інституційний траст створюють вищі навчальні заклади і передають банку на довірче управління.

Траст найманих працівників може мати форму пенсійного фонду, або участі в прибутку. У першому випадку керівництво компанії вносить грошові кошти у фонд, яким управляє банк, для виплати працівникам пенсій при

досягненні ними пенсійного віку. У другому випадку компанія переводить частину прибутку в траст-фонд банку, що у майбутньому розподіляє внески і прибутки працівникам компанії, коли вони досягнуть пенсійного віку.

Комунальний траст, являє собою заснований групою осіб, які проживають у певній місцевості в банку трасту на користь місцевої громади (міської, сільської).

За характером розпорядження щодо довіреної власності трасти поділяються на активні й пасивні. Власність, що перебуває в активному трасті, може продаватися, віддаватися в борг, у заставу, тобто видозмінюється без додаткової згоди довірителя.

Пасивні трасти являють собою послуги з управління певним майном, що не може бути продане або закладене довіреною особою.

При наданні трастових послуг усі відносини які виникають між учасниками оформляються спеціальною угодою – трастовим договором. У ньому обумовлюється, що одна сторона діє від імені іншої в питаннях, обмежених рамками даної угоди і найчастіше пов'язаних із власністю, якою звичайно розпоряджається довірена особа (траст відділ банку) в інтересах довірителя чи третьої сторони. При цьому траст-відділ банку одержує визначену винагороду відповідно до типу операції і характеру послуги, що здійснюються. Предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухоме майно, цінні папери, майнові права та інше майно. Трастові послуги мають не тільки фінансовий, але і юридичний характер, оформляються письмово й у багатьох випадках нотаріально завіряються.

Трастові послуги мають ряд переваг як для банку, так і для клієнтів. Для комерційного банку надання цих послуг є вигідним з огляду на ряд причин, а саме:

- отримання можливості розпоряджатися капіталом на свій розсуд (з урахуванням інтересів клієнта), таким чином контролюючи інвестиційний процес;

- зниження витрат за рахунок виключення операцій, пов'язаних з брокерськими операціями (витрати на підтримання зв'язку з клієнтом, постійне консультування клієнта, окремий облік руху грошових коштів клієнта);

- отримання можливості збільшити мобільність капіталу, а також власного впливу на стан ринку.

Зазначені фактори сприяють зростанню прибутків, які одержують комерційні банки.

Трастові послуги використовуються банками для досягнення наступних цілей:

- як джерело отримання додаткового доходу;
- в якості способу придбання контролю над великими корпораціями і їхніми грошовими коштами;
- для налагоджування зв'язків з крупними клієнтами;
- для подолання обмежень, встановлених для комерційних банків в деяких країнах в сфері інвестиційної діяльності.

Привабливість трастових операцій для клієнтів банківських установ полягає у тому, що банк зберігає анонімність проведення подібних послуг, оскільки розпорядник траста має право здійснювати операції від свого імені і, звичайно, не повідомляє відомостей про розміри переданих в траст капіталів і про того, кому ці капітали належать, що клієнт може брати участь у процесі управління коштами й у виборі напрямів інвестування, а також у великій прибутковості операцій, оскільки траст передбачає надання клієнтам всього прибутку, що отримується внаслідок управління його власністю за винятком комісійних, що отримуються банком та психологічній привабливості для клієнтів трастових послуг.

За надання трастових послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється у договорі між банком і клієнтом залежно від виду трастових послуг і вартості майна. Плата може бути фіксованою від вартості майна, залежати від рівня доходу або може бути отримана іншим способом,

зафіксованим у договорі. В Україні, на відміну від розвинутих країн світу, трастові послуги лише починають розвиватися, але деякі з них уже досить популярні й широко використовуються.

Трастові послуги дають змогу комерційним банкам залучати додаткові кошти, які можуть бути використані ними і давати прибуток, при цьому надання трастових послуг потребує певних знань і кваліфікації персоналу банку, але ці послуги характеризуються порівняно невеликими витратами й низькою ризикованістю. А враховуючи певні проблеми ліквідності комерційних банків, посилення конкуренції і зменшення прибутковості традиційних банківських операцій, надання трастових послуг має певні переваги в сфері залучення нових клієнтів, підвищення прибутковості й конкурентоспроможності, а крім того, всі можливості для подальшого розвитку в Україні.

17.5. Посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги банків

Сприяння розвитку ділової активності, мобілізація капіталу на відкритих ринках, його подальше інвестування із перспективною капіталізацією потребує наявності відповідної сервісної інфраструктури, і тому послуги фінансових посередників об'єктивно зумовлені практикою. В сучасних умовах комерційні банки як фінансові посередники надають широкий спектр посередницьких послуг. Інституційним характером надання цих послуг, який вирізняє їх з поміж інших є трансформація колективних знань у конкретні підприємницькі дії від свого імені чи від імені клієнтів-довірителів, і при цьому досягається обопільне поєднання інтересів (довірителів і власних). *Посередницькі послуги* – це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником і виконавцем. До таких

послуг слід віднести: посередництво в отриманні клієнтом кредиту, посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

Найпоширенішими серед посередницьких послуг комерційних банків є посередництво в отриманні клієнтом кредиту. Банк виступає посередником у таких випадках: коли не в змозі сам задовольнити заявку цього ж клієнта про одержання кредиту в зв'язку з тим, що сума кредиту перевищує ліміт кредитування; розбіжністю запропонованих клієнтом умов кредиту з кредитною політикою банку. Посередницька послуга у цьому випадку полягає в тому, що банк на прохання клієнта отримує кредит в іншому банку і надає його клієнту за значно вищу плату, ніж отримав сам. Маржа банку при цьому визначається як різниця між сплаченими відсотками за кредитні ресурси іншому банку і отриманими від клієнта за надану йому позику.

Посередницькі операції з цінними паперами банки здійснюють за рахунок і за дорученням клієнта. При первинному розміщенні цінних паперів комерційні банки можуть за дорученням, від імені і за рахунок емітента виконувати обов'язки щодо організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом. При цьому можливі два варіанти, перший – коли банк бере на себе ризик розміщення цінних паперів, і другий – коли не бере, тобто не бере на себе зобов'язань щодо викупу нерозміщеної частини емісії.

При здійсненні операцій з цінними паперами комерційні банки можуть займатися й брокерською діяльністю. Брокерські операції здійснюються на підставі договору комісії і договору доручення. Брокерські операції за договором комісії проводяться за рахунок клієнта, але від свого імені. Це називається комісійною угодою. Вона може бути простою комісією або комісією за участю банку. При простій комісії укладаються два види договорів: 1) комісійний договір між банком (комісіонером) і клієнтом (комітентом); 2) договір між комісіонером і третьою стороною угоди. Перед укладенням комісійної угоди на купівлю комітент перераховує на свій поточний рахунок відповідні кошти. При комісії за участю банку останній продає цінні папери зі свого портфеля або купує у свого клієнта цінні папери за рахунок власних

ресурсів з їх подальшим продажем. Брокерські послуги на підставі договору – доручення передбачають доручення клієнта банку купити чи продати цінні папери від свого імені і за рахунок клієнта. Послуги незалежних реєстраторів включають цілий комплекс: наприклад, поіменний облік акціонерів, ведення реєстру держателів цінних паперів, заміна сертифікатів при зміні власника цінних паперів, інформування акціонерів про діяльність акціонерного товариства.

Посередництво комерційних банків у валютних операціях передбачає, зокрема, купівлю-продаж іноземної валюти або платіжних документів у ній, конверсію однієї іноземної валюти в іншу, конверсію протягом визначеного строку національної валюти в іноземну, і навпаки; переказування за дорученням громадян іноземної валюти за кордон та виплату отриманих на їх ім'я з-за кордону переказів; інкасування іноземної валюти та платіжних документів.

Консультаційно-інформаційні операції передбачають надання банками своїм клієнтам консультацій із фінансово-економічних питань, банківської справи і організації бізнесу, а також різного роду інформації необхідної для забезпечення нормальної господарської діяльності клієнта.

У найбільш загальному змісті *консультаційні (консалтингові) послуги* банку можна визначити як вид інтелектуальної діяльності, пов'язаний з аналізом, дослідженням і видачею інформації і рекомендацій із широкого кола питань як в галузі банківської діяльності, так і поза нею. Особливість консультаційних послуг полягає в тому, що кожну з них клієнт може, а в багатьох випадках повинен одержати заздалегідь. Тобто має місце значний часовий розрив між моментами придбання більшості пропонованих послуг і одержанням покупцем очікуваного ефекту. Прикладом консультаційних послуг, які надані в даний час, а будуть використані в майбутньому, можуть служити розроблені консультантами багатоваріантні стратегії розвитку в різних ситуаціях; прогнози; юридичні консультації перед початком масштабних перетворень підприємства.

До числа консультаційних послуг належать:

- консультивання клієнтів з питань здійснення операцій з валютою і цінними паперами, а також застосування законодавчих актів, що регулюють господарську діяльність;
- підготовка господарських договорів і зовнішньоекономічних контрактів;
- консультації з питань фінансового планування і контролю, організації і ведення бухгалтерського обліку;
- консультації з питань ведення бізнесу – збільшення капіталу, реорганізації, злиття, придбання інших компаній;
- надання інформації про поточну ринкову кон'юнктуру та прогностичні оцінки щодо їх змін.

Всю сукупність консультаційних послуг, які банки можуть надавати клієнтам, можна розділити на два блоки: послуги загального характеру й спеціальні послуги. Загальні консультаційні послуги не передбачають які-небудь дії з грошовими коштами і являють собою вид супутніх послуг усім банківським операціям. До таких послуг можна віднести, наприклад, консультації: про порядок відкриття й ведення розрахункових, поточних та інших рахунків; про правила ведення депозитних, касових операцій і найбільш доцільних варіантів їх застосування; про операції з цінними паперами; про оформлення банківських розрахунково-платіжних документів.

Консультаційні послуги спеціального характеру, як правило, являють собою самостійний предмет відносин (договорів) між банками й клієнтами.

Консультаційні послуги можуть надаватись усно або письмово, а плата за їх надання у деяких випадках включається у плату за основний вид операції, який супроводжується консультиванням.

Наданням консультаційних послуг можуть займатися як менеджери підрозділів банків, так і працівники спеціально створених підрозділів. В окремих випадках консультантами можуть бути сторонні спеціалісти, які залучаються банками для надання консультацій своїм клієнтам.

Розвитку консультаційних послуг комерційних банків сприяє ряд факторів: по-перше, банки володіють великими базами даних і висококваліфікованих фахівців; по-друге, специфіка діяльності банків така, що їм простіше виявити потреби ринку й клієнтів, а також оцінити реальний стан ринку; по-третє, банкам легше й зручніше обслуговувати угоди злиттів і поглинань компаній.

Банки, завдяки своїм місцю і ролі в економіці, наявності сучасних засобів телекомунікацій і електронно-обчислювальної техніки завжди мають значну кількість різноманітної інформації, тобто документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, економіці. Це дає змогу комерційним банкам займатися інформаційною діяльністю, зокрема одержувати інформацію, її використовувати, поширювати а також зберігати. **Інформаційні послуги банків** – це діяльність, пов'язана з доведенням інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

До найпоширеніших видів інформаційних послуг, що надають комерційні банки, можна віднести:

- інформування про чинне законодавство зарубіжних країн у галузі банківської справи, фінансів, валютного регулювання, оподаткування тощо;
- надання копій грошово-розрахункових документів;
- допомога у розшуку перерахованих сум;
- надання інформації про прийняття Національним банком України та іншими органами рішень, які впливають на господарську діяльність клієнта;
- доведення інформації про курси іноземних валют, котирування цінних паперів та їх дохідність тощо;
- сприяння в підборі партнерів (покупців або постачальників), засновників, учасників обмінних операцій тощо.

Забезпечити ефективне надання як посередницьких так і консультаційно-інформаційних послуг під силу тим банкам, що мають розвинену інфраструктуру зв'язку та висококваліфікований персонал.

17.6. Операції банків з дорогоцінними металами

Правові основи здійснення банками України операцій з дорогоцінними металами закладені в ряді нормативних актів таких як Закон України «Про банки і банківську діяльність», «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», Положення Національного банку України «Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України».

До банківських дорогоцінних металів відносяться золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

При здійсненні операцій з банківськими металами банки прагнуть найбільш повно задовольнити потреби клієнтів в таких операціях, а також отримати прибуток. Впровадження та проведення таких операцій дає змогу банку також не просто стати учасником процесу формування ринку дорогоцінних металів, а й зайняти належне місце в системі обігу банківських металів в країні.

До основних операцій банків з дорогоцінними металами відносяться:

- відкриття і ведення рахунків у банківських металах. Банк може відкривати клієнтам поточні та депозитні рахунки в банківських металах. Такі рахунки відкриваються як юридичним так і фізичним особам які є резидентами. На поточний рахунок зараховуються банківські метали: унесені з фізичною поставкою за наявності документів, що підтверджують правомірність володіння цим банківським металом; куплені за дорученням власника рахунку;

перераховані з власного поточного рахунку в банку або з власного депозитного рахунку в банку відповідно до депозитного договору; перераховані як кредит у банківських металах відповідно до кредитного договору; за операцією конвертації одного банківського металу в інший; нараховані як проценти за залишком коштів на власному поточному рахунку.

З поточного рахунку за розпорядженням власника рахунку банк може проводити такі операції: видача банківських металів; перерахування на власний поточний рахунок в банку або на власний депозитний рахунок в банку відповідно до депозитного договору; продаж банківських металів за дорученням власника рахунку; перерахування з метою здійснення операції конвертації одного банківського металу в інший.

Проценти за залишком банківських металів, що обліковуються на поточних рахунках клієнтів, сплачуються як у банківських металах, так і в гривнях за офіційним курсом банківських металів, установленим Національним банком на дату виплати, передбачену в договорі на розрахунково-касове обслуговування, укладеному банком з клієнтом.

Банки також мають право випускати золоті сертифікати, в основному іменні, які свідчать про депонування золота в банку. Різновидом золотих сертифікатів є ощадна книжка, яка видається власнику депонованого золота, що дає змогу проводити багаторазові операції з ним;

- операції з купівлі-продажу банківських металів. Такі операції можуть здійснюватися на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних ринках і банки їх здійснюють за посередництвом Національного банку України. Банки здійснюють операції з купівлі-продажу банківських металів від свого імені за дорученням і за рахунок коштів клієнтів у межах нормативу ризику загальної відкритої валютної позиції банку та лімітів довгої (короткої) відкритої валютної позиції банку в усіх банківських металах.

Операції з купівлі-продажу банківських металів банки можуть здійснювати на умовах «спот», «своп», «опціону», «форварду».

Операції «спот» – це операції, що здійснюються в межах двох робочих днів після укладення угоди між контрагентами про купівлю-продаж дорогоцінних металів на умовах зарахування металу та валюти з рахунків на рахунки.

Операції типу «своп» – одночасна купівля і продаж дорогоцінних металів. Розрізняють фінансовий своп – купівля (продаж) однієї і тієї ж самої кількості металів на умовах своп зі зворотним продажем (купівлею) на умовах форвард; своп за якістю металу – одночасна купівля (продаж) металу однієї якості проти продажу (купівлі) золота іншої якості; своп за місцезнаходженням металу.

Операції «опціон» передбачають право продати чи купити певну кількість золота за домовленою ціною у певний строк чи протягом обумовленого строку. За продаж права (опціону) продавець отримує від покупця премію.

Угоди форвард передбачають продаж (купівлю) металів на строк, який переважає два робочі дні після укладення угоди.

Комерційні банки на міжбанківському валютному ринку України можуть продавати банківські метали з фізичною поставкою або без неї – іншим банкам, промисловим споживачам та фізичним особам, а без фізичної поставки – юридичним особам – резидентам (крім інших банків та промислових споживачів).

Продаж банківських металів резиденту – юридичній та фізичній особі, крім операцій з купівлі банківських металів фізичною особою в касі банку, здійснюється за умови подання нею до банку заяви про купівлю певної кількості банківських металів.

Промисловий споживач подає до банку також копію ліцензії, виданої відповідним органом ліцензування, яка має бути засвідчена підписом керівника або заступника керівника та відбитком печатки промислового споживача. Ця копія подається до обслуговуючого банку одноразово, зберігається в справі клієнта і протягом строку дії ліцензії є підставою для подальших операцій з банківськими металами, що проводяться через банк.

Між банками операції з купівлі-продажу банківських металів за гривні проводяться за вільним договірним курсом купівлі та продажу без обмеження розміру маржі між курсами купівлі та продажу і комісійної винагороди. Під час проведення операцій з купівлі-продажу банківських металів комісійна винагорода від клієнтів отримується в гривнях;

- операції з надання позик у дорогоцінних металах. Такі операції можуть здійснюватися як шляхом поставок дорогоцінних металів у фізичній формі, так і зарахуванням на знеособлені рахунки в обмін на зобов'язання зворотної поставки відповідного металу в термін, зазначений у договорі. Погашення кредитів у дорогоцінних металах може здійснюватися у формі фізичної поставки, шляхом перерахування дорогоцінних металів із металевих рахунків позичальника чи придбання банком за грошові кошти позичальника металу в іншого учасника міжбанківського ринку для погашення раніше одержаного кредиту.

Банки можуть кредитувати позичальника і під заставу дорогоцінних металів. Кредитування під заставу виробів із дорогоцінних металів здійснюється максимально на строк до 3 місяців. Сума кредиту, що надається позичальнику, визначається залежно від оціночної вартості закладених цінностей із дорогоцінних металів, встановленої процентної ставки, строку дії кредитного договору.

Кредити під заставу цінностей із дорогоцінних металів надаються готівкою в національній валюті. Сума кредиту та процентів підлягає поверненню одноразово в кінці терміну, обумовленого в кредитному договорі. Позичальник має право достроково погасити кредит. Надання кредиту здійснюється на підставі кредитного договору, що укладається між банком та позичальником, а також одночасно укладеного договору закладу цінностей із дорогоцінних металів. Заставаодавцем може бути лише сам позичальник.

Кредитування під заставу цінностей із дорогоцінних металів забезпечує повне повернення основної суми боргу та сплату нарахованих відсотків і є без ризиковим, тому зазначені кредити відносяться до класу "стандартних".

Для отримання кредиту позичальник відповідно до договору застави передає банку на зберігання цінності із дорогоцінних металів, про що останній виписує позичальнику заставний білет (акт оцінки заставленого майна). Протягом строку дії договору застави предмет застави змінюватися позичальником не може.

Повернення позичальнику прийнятих від нього в заставу цінностей здійснюється банком тільки після виконання позичальником усіх умов кредитного договору.

Не дозволяється здійснювати пролонгацію кредитів, наданих під заставу цінностей із дорогоцінних металів. В разі якщо позичальник не може повернути у встановлений строк кредит банку, але має бажання в подальшому викупити надані банку в заставу цінності із дорогоцінних металів, він може, за умови сплати процентів за користування кредитом, не пізніше останньої дати погашення кредиту, зазначеної в кредитному договорі, перезакласти ті ж самі цінності із дорогоцінних металів, оформити новий кредитний договір і за рахунок нового кредиту погасити попередній кредит;

- операції з відповідального зберігання банківських металів у Національному банку, в інших уповноважених банках, у власному сховищі;
- перевезення банківських металів;
- обмін зливків банківських металів на зливки цього самого металу меншої (більшої) маси (загальна маса банківського металу залишається незмінною);
- конвертація одного банківського металу в інший.

В Україні на ринку банківських послуг комерційні банки активно розширюють свою діяльність. Операції з дорогоцінними металами, відповідно, набувають все більшої популярності як у практиці вітчизняних банків так і серед клієнтів.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке банківська послуга і які специфічні особливості їй притаманні?
2. Назвіть основні критерії класифікації банківських послуг. Дайте характеристику оптовим та роздрібним банківським послугам.

3. Охарактеризуйте інституційні засади ринку роздрібних банківських послуг.
4. Дайте характеристику банківській гарантії та поручительству.
5. В чому полягає економічний зміст факторингових послуг?
6. Назвіть основних учасників факторингових операцій та охарактеризуйте типовий механізм їх здійснення.
7. Назвіть переваги факторингу для усіх учасників.
8. В чому полягає суть форфейтингу, сфера його застосування.
9. Зробіть порівняльну характеристику факторингу та форфейтингу.
10. В чому полягає суть трастових послуг банку?
11. Назвіть основні етапи надання трастових послуг банками фізичним особам.
12. Які переваги трастових послуг для банків та клієнтів у порівнянні з іншими банківськими послугами.
13. Охарактеризуйте посередницькі послуги банків, їх основні види.
14. Назвіть основні види консультаційно-інформаційних послуг банків.
15. Дайте характеристику основних видів операцій банків з дорогоцінними металами.

РОЗДІЛ 18

ОПЕРАЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ

18.1. Поняття фінансової стійкості банку та фактори, що її визначають

Успішне функціонування банківської системи загалом залежить від фінансового стану кожного окремого банку зокрема та його здатності протидіяти негативним факторам і динамічно розвиватися. Одним з найважливіших факторів забезпечення довіри до банків є підтримання їхньої фінансової стабільності, оскільки саме фінансова стійкість означає постійну здатність банків відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у

конкурентному середовищі.

Економічна категорія фінансової стійкості банку в економічній літературі тлумачиться неоднозначно. Аналіз наукових джерел, присвячених банківській діяльності загалом та питанням антикризового управління комерційними банками зокрема, вказує на практику спільного використання економічних категорій «надійність», «стійкість», і «стабільність», а також визначення однієї категорії через іншу. Проте кожна з них характеризує особливий бік досягнення безпеки банку та успішності його діяльності, хоча вони є близькими за змістом.

Так, **надійність банків** розуміють як здатність банку забезпечувати виконання своїх функцій у межах безумовного дотримання параметрів та нормативів банківської справи, встановлених національним законодавством і світовим досвідом. Поняття **стабільності** визначається як незмінність, тривале збереження певного стану чи рівня.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямків використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Платоспроможність відображає здатність банку своєчасно та в повному обсязі розраховуватись за своїми зобов'язаннями, що випливають з торгових, кредитних або інших операцій грошового характеру. **Кредитоспроможність** характеризує спроможність банку прийняти на себе кредит без загрози бути перевантаженим позиковими коштами і розраховуватись за ним повністю та у строк.

Виходячи з наведених визначень вказаних термінів, вони мають спільні ознаки, оскільки означають здатність банку виконувати свої зобов'язання. Відмінність полягає у тому, що платоспроможність передбачає виконання зобов'язань за рахунок власних коштів; ліквідність – виконання всіх зобов'язань незалежно від джерела їхнього покриття; кредитоспроможність зосереджує свою увагу лише на частині зобов'язань – кредитах.

З охарактеризованих вище понять фінансова стійкість банку є фундаментальною і внутрішньою характеристикою, завдяки якій забезпечується життєздатність, стабільний розвиток комерційного банку відповідно до вибраної стратегії в умовах конкурентного ринку, і отже, потребує врахування вищевказаних категорій. Таким чином, **фінансова стійкість комерційного банку** – це його спроможність з максимальною ефективністю і мінімальним ризиком реалізовувати свої функції на ринку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх факторів.

Ринкова категорія “фінансова стійкість комерційного банку” відображає фінансовий стан банківської установи в існуючому середовищі. Звідси можливо виділити основні параметри фінансової стійкості комерційного банку. До них належать: соціально-політична ситуація в країні, її загальноекономічний стан, стан фінансового ринку, внутрішня стійкість банківської установи (рис. 18.1).

Стан фінансового ринку визначається попитом і пропозицією грошової маси, темпами інфляції та інфляційними очікуваннями, вартістю і графіком обслуговування державного боргу, рівнем дохідності ринку цінних паперів, валютнообмінним курсом національної валюти, грошовою емісією, спрямованістю грошово-кредитної політики Національного банку України.

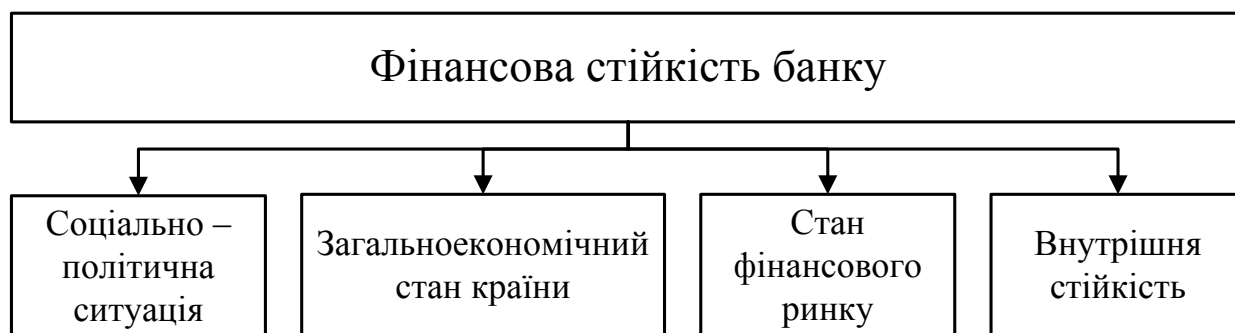

Рис. 18.1. Основні параметри фінансової стійкості комерційного банку

Таким чином, стійкість є фундаментальною, внутрішньою характеристикою, завдяки якій забезпечують життєздатність, стабільний розвиток комерційного банку в межах заданої траєкторії та відповідно до обраної стратегії в умовах конкурентного ринку, незважаючи на силу впливу

зовнішніх та внутрішніх факторів. Стійкість банківської установи, а саме внутрішня, включає в себе такі параметри: рівень банківського менеджменту, якість банківської стратегії, достатність капіталу, рівень професійної кваліфікації персоналу.

Факторами фінансової стійкості комерційних банків є певні рушійні сили, що сприяють безпеці банку та його стабільному розвитку або, навпаки, виступають причинами їхньої проблемності. Отже, фактори можуть відігравати як стабілізуючу, так і дестабілізуючу роль. Фактори фінансової стійкості банку розмежовують на зовнішні та внутрішні. Умовно і зовнішні, і внутрішні фактори впливу на фінансову стабільність можна згрупувати за такими напрямками: економічні, правові, соціальні, політичні, техніко-технологічні (табл. 18.1).

Економічні фактори. Стабільність економічної бази країни є фундаментом та основою фінансової стійкості комерційних банків. Кризові ситуації в економіці країни негативно відображаються на стійкості суб'єктів економічного господарювання (клієнтів) банку, що спричиняє відплив коштів та зменшення банківських ресурсів, призводить до збільшення частки простроченої та безнадійної заборгованості і в кінцевому підсумку погіршує рівень фінансової стійкості комерційних банків.

Таблиця 18.1

Основні фактори впливу на фінансову стійкість банку

<i>Групи факторів впливу на фінансову стійкість банку</i>	<i>Зовнішні фактори</i>	<i>Внутрішні фактори</i>
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – загальний економічний стан країни (ВВП, рівень інфляції, розвиток виробництва за секторами економіки, інвестиції, стан платіжної дисципліни); – стан та динаміка грошового, фондового і валютного ринку; – стан ринку кредитів та депозитів; – стан і динаміка страхового ринку; – стан світової економіки 	<ul style="list-style-type: none"> – структура активів, фінансовий стан банку (капітал, резерви, прибуток, склад залучених коштів, ліквідність і платоспроможність); – динаміка фінансових показників; – наявність стратегічної програми розвитку (освоєння нових ринків, нових видів продуктів, послуг); – стан маркетингу та реклами

Правові	<ul style="list-style-type: none"> – законодавство, його несуперечність, достатність, повнота, дієвість; – дієздатність судової системи при відстоюванні інтересів банків; – наявність, компетентність, дієздатність органів державного регулювання та контролю за діяльністю банків 	<ul style="list-style-type: none"> – повнота установчих та внутрішніх документів банку, їх відповідність чинному законодавству; – правомірність здійснюваних банком операцій; – зловживання власників банку, керівництва, персоналу, клієнтів; – стан претензійно-позовної роботи
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – довіра суспільства до банків; – імідж банку; – стан освіти; – демографічна ситуація 	<ul style="list-style-type: none"> – стиль керівництва (авторитарний, колегіальний, партнерський); – рівень корпоративної культури; – взаємовідносини з клієнтами, державними органами, діловими партнерами
Політичні	<ul style="list-style-type: none"> – політична система країни; – корумпованість чиновників; – рівень внутрішньої політичної стабільності країни; – рівень політичної стабільності у світовому масштабі; – імідж країни на світовій арені 	<ul style="list-style-type: none"> – кадрова політика; – політика розвитку; – політика відносин з клієнтами та діловими партнерами
Техніко-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – новації та відкриття; – пріоритетні напрями розвитку науки та техніки; – техногенні катастрофи 	<ul style="list-style-type: none"> – техніко-технологічне забезпечення банківських операцій, процесів сучасним обладнанням; – технології видачі та погашення позичок та забезпечення їх повернення; – методики оцінки кредитоспроможності, аналізу фінансового стану підприємств.

Правові фактори. Законодавча база створює межі діяльності банків, а також своєрідні “правила гри”, яких повинні дотримуватись усі комерційні банки.

Блок *соціальних факторів* передбачає наявність відповідного ступеня довіри до банківської системи та його вплив на обсяги залучення коштів населення.

Політичні фактори. Чинники негативного впливу на фінансову стійкість банку можуть лише посилитися в умовах політичної нестабільності. Така ситуація спричиняє зміни, що відбуваються у динаміці окремих показників, зокрема можливе скорочення строків залучення пасивів та розміщення активів, зростання попиту на іноземну валюту як джерело заощаджень, замороження довгострокових проектів. Реальний сектор економіки відчуває дефіцит ресурсів, населення втрачає довіру до банківських вкладів; у свою чергу банки

зменшують обсяги кредитування фізичних осіб і зростають депозитні та кредитні ставки. Крім того, можна виокремити ряд умов, в яких перебувають банки під час впливу політичних ризиків, а саме:

1) зменшуються можливості банків щодо підвищення рівня своєї капіталізації, оскільки спостерігається зменшення (припинення) припливу іноземних інвестицій у банківську сферу;

2) сповільнюється процес законодавчого регулювання банківської діяльності, що пояснюється концентрацією уваги законодавчої влади на політичних питаннях (йдеться про необхідність законодавчого врегулювання обігу фінансових інструментів; механізму іпотечного та фондового ринку);

3) інвестиційні операції банків на період передвиборчих кампаній скорочуються.

Техніко-технологічні фактори орієнтують діяльність банку на розвиток та впровадження новітніх банківських технологій з метою збільшення обсягів операцій та зменшення витрат, а також задоволення потреб фінансового ринку в нових банківських продуктах. Окрім цього, використання інформаційних систем управління та автоматизованих банківських систем обслуговування здійснюється з метою скорочення документообігу в паперовій формі. У сучасних умовах банківська діяльність неможлива без використання комп'ютерної техніки чи телекомунікаційних технологій. Використання ЕОМ та засобів автоматизації дає можливість банкам виконувати аналітичний огляд, робити фінансові прогнози, надавати консультації.

Загалом виділені групи факторів відіграють системну роль при становленні та функціонуванні банківської системи, тому вони значною мірою визначають ступінь фінансової стійкості банків на грошовому ринку. Слід зазначити, що вони по-різному впливають на стан окремого банку, що пов'язано передусім з менеджментом банку, ступенем врахування зовнішніх і внутрішніх груп факторів у процесах управління його діяльністю, а також з пріоритетами кредитної політики, стратегічними та тактичними цілями, критеріями і принципами діяльності банку.

Функціонування фінансово стабільного комерційного банку базується на певних *принципах* діяльності, серед яких слід розглядати:

1) принцип задовільності фінансового стану. Задовільність фінансового стану комерційного банку передбачає: по-перше, дотримання банком чинних економічних нормативів та резервних вимог, встановлених НБУ й іншими органами влади і управління; по-друге, відповідність фінансових показників, не зарахованих до нормативних, рекомендованому рівню згідно з вітчизняним та світовим досвідом; по-третє, відповідність фінансового стану банку загальноекономічному стану країни загалом і особливостям грошового, фондового, валютного, страхового та інших ринків зокрема;

2) принцип наявності мети, політики та стратегії, які забезпечують прогресивний розвиток банку. Успішне функціонування банку тісно пов'язане з наявною стратегією, оскільки сформульовані в межах політики та стратегії пріоритети банку, його головна мета і цілі мають забезпечувати спрямування банку щодо гарантування його ефективного функціонування на грошовому ринку;

3) принцип правової досконалості. Діяльність банку має здійснюватись у межах закону відповідно до чинних правових норм. Банк, що систематично або періодично порушує законодавство, не має класифікуватись як фінансово стабільний через наявність правових факторів ризику, санаційних і штрафних санкцій центрального банку та інших органів регулювання й нагляду;

4) принцип виваженості соціально-кадрової політики передбачає компетентність керівництва та персоналу, високий професіоналізм, досвід роботи, наявність освіти відповідного фахового спрямування. Кадрова політика має охоплювати адекватну систему заохочення та відповідальності для стимулювання належного виконання своїх обов'язків, попередження недбалого ставлення до них;

5) принцип структурної та функціональної мобільності. Сучасні умови господарювання характеризуються постійною нестабільністю. Для адекватної реакції на трансформацію зовнішнього середовища внутрішня будова банку має

відрізнятися високою гнучкістю й адаптованістю;

б) принцип технічної озброєності передбачає застосування новітніх технічних та технологічних досягнень для покращення роботи банку. Сучасні стандарти господарювання вимагають від банків забезпечення швидкості, надійності, точності розрахунків, мінімізації втрат при виправленні помилок, використання індивідуального підходу до клієнтів, скорочення операційних і трансакційних витрат;

7) принцип сприятливості зовнішнього середовища. Оскільки комерційні банки є тією ланкою економіки, яку обслуговують перерозподільчі процеси в економіці, традиційно вважається, що країна, яка характеризується політичними потрясіннями, технічною недосконалістю й економічною нестабільністю, не здатна забезпечити сприятливі умови формування фінансово стійких банків. Традиційно в рейтингах провідних агентств, присутнє обмеження, коли рейтинг банку не може перевищувати рейтингу власної країни.

Отже, організована відповідно до зазначених принципів робота комерційного банку сприятиме його фінансовій стабілізації.

З огляду на необхідність порівняння функціонуючого банку та перспективи його розвитку у вітчизняній практиці виокремлюють *критерії фінансово стабільного банку*, згідно з якими можна оцінити фінансову стійкість окремого банку на грошовому ринку. З цього приводу слід виділити ряд ознак, за якими визначається клас банку-емітента при нарахуванні резервів на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами, а також клас банку при формуванні та використанні резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Так, для визначення класу банку-емітента при нарахуванні резервів на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами пропонується такий перелік критеріїв, а саме: 1) кількість років з часу державної реєстрації; 2) кількість років з часу останньої структурної реорганізації; 3) зміни у складі засновників чи керівництва; 4) наявність повністю позитивного висновку за останні

три роки діяльності; 5) наявність перспективного бізнес-плану; 6) відсутність фактів невиконання (несвоєчасного виконання) зобов'язань за кредитними угодами; 7) прибуткова діяльність; 8) перевищення власного капіталу, суми статутного та резервного фондів; 9) виконання нормативів капіталу, ліквідності, ризику, міжбанківських операцій, інвестиційних операцій, валютної позиції.

В іншому разі, а саме для визначення класу банку при формуванні та використанні резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, використовують такі класифікаційні ознаки: 1) дотримання економічних нормативів та нормативу обов'язкового резервування коштів; 2) якість активів і пасивів; 3) прибутковість/збитковість; 4) виконання зобов'язань у минулому; 5) характер виданих та отриманих міжбанківських кредитів; 6) характер щорічного аудиторського висновку; 7) відмінна ділова репутація керівництва.

У сукупності наведених критеріїв є *якісні*, а саме: характер виданих та отриманих міжбанківських кредитів; характер аудиторського висновку; відмінна ділова репутація керівництва та ін. У *кількісних* критеріях переважно робиться акцент на дотриманні економічних нормативів, прибутковій діяльності, величині капіталу, структурі активів та пасивів, банківських резервах. Важливе місце у цьому списку займають економічні нормативи, оскільки вони є обов'язковими до виконання усіма банками.

18.2. Фінансова звітність та оцінювання прибутковості комерційного банку

Одним з основних принципів функціонування будь-якої банківської установи є свобода прийняття економічних рішень, які мають базуватися на обробці інформації, що міститься у фінансовій звітності. Загалом звітність необхідно розглядати як процес надання комерційним банком інформації про свою діяльність тим, хто її потребує для прийняття відповідних рішень. Метою звітності є забезпечення інформацією про фінансовий стан банку, його діяльність на грошовому, валютному та фондовому ринках. З одного боку,

звітність є основним джерелом отримання інформації для суб'єктів господарювання, а з іншого – каналом зв'язку, через який суб'єкт передає відомості про свою діяльність у ринкове середовище.

Відповідно до міжнародних стандартів, фінансова звітність комерційного банку повинна мати якісні характеристики, тобто містити інформацію, корисну для користувачів. Користувачами звітності комерційних банків України є: інвестори, кредитори, клієнти, контрагенти, органи влади (у тому числі податкова адміністрація), громадськість, керівництво та працівники банку, Національний банк України, міжнародні фінансово-кредитні установи. Вони використовують звітність для того, щоб задовольнити свої різноманітні потреби в інформації (табл. 18.2).

Важливою вимогою до фінансової та статистичної звітності є *достовірність та реальність інформації*, які забезпечуються документуванням банківських операцій, проведенням періодичних інвентаризацій, за допомогою яких контролюється та уточнюється наявність і вартість активів та пасивів банку, цінностей та операцій, що обліковуються на позабалансових рахунках.

Таблиця 18.2

Вимоги користувачів фінансової звітності банку та їх характеристика

Користувачі звітності	Вимоги
Інвестори	Цікавить інформація про ризик, що супроводжує інвестиції, та дохід від них; вартість акцій, отже, надійність та прибутковість емітента. Джерелом інформації є балансовий звіт і звіт про прибутки та збитки.
Акціонери	Зацікавлені в інформації, яка дала би змогу оцінити здатність банку виплачувати дивіденди, а саме: перелік та обґрунтованість витрат, загальна дохідність банку, обсяг отриманого прибутку. Джерелом інформації є балансовий звіт, звіт про прибутки та збитки, звіт про рух акціонерного капіталу.
Керівництво	Зацікавлене в аналізі всієї звітності на основі розробленої системи показників. Це дає змогу прогнозувати грошові надходження у банк та приймати рішення про ефективність, з якою банк міг би використовувати додаткові ресурси, визначати свою позицію щодо інших банків та ін.
Співробітники	Зацікавлені в інформації про стабільність та рентабельність свого банку, його здатність забезпечувати їх заробітною платою, можливість подальшої роботи.

Кредитори	Цікавляться інформацією про ліквідність та платоспроможність банку з метою прогнозування його можливостей вчасно сплатити за фінансовими зобов'язаннями. Джерелом інформації є основна фінансова звітність.
Контрагенти	Зацікавлені в оптимальному виборі партнера й оптимізації обсягу, характеру та рівня ризикованості операцій з банком-контрагентом. Джерелом інформації є балансовий звіт.
Органи влади	Цікавить інформація про розподіл ресурсів і результати діяльності банків. Джерелом інформації переважно є нефінансова звітність.
Громадськість	Отримує інформацію щодо діяльності окремих банків та стабільності банківської системи. Джерелом інформації є публічна фінансова звітність банків.
Міжнародні фінансово-кредитні установи	Цікавить інформація для збірника «Міжнародна фінансова статистика» (дані про валютні курси, міжнародну ліквідність, гроші та банківські операції, відсоткові ставки, міжнародні трансакції, рахунки державного сектору, державні рахунки та ін.). Джерелом інформації може бути нефінансова звітність.
Національний банк; департамент бухгалтерського обліку; департамент безвиїзного нагляду	Здійснює контроль за достовірністю інформації і бухгалтерського обліку. Джерелом інформації є баланси банків з різною періодичністю та рівнями розшифровок. Збирає інформацію, яка дає змогу дати загальну оцінку ризиків кожного банку, а також визначити ступінь виконання банком економічних нормативів. Джерелом інформації є фінансова звітність.

Продовження табл. 18.2

Емісійно-кредитний департамент	Використовує інформацію, яка дає змогу розрахувати низку показників, що є індикаторами стану грошово-кредитного ринку (грошова маса і грошова база, заборгованість економіки перед банками та ін.). Джерелом інформації є 13 звітних форм, які можна згрупувати у такі блоки: звіти про кредитну, депозитну діяльність банку, портфель цінних паперів та ін.
Департамент готівково-грошового обігу	Збирає інформацію, що характеризує стан готівково-грошового обігу. Джерелом інформації є звітність про касові обороти банку та стан заборгованості виплат за заробітною платою.
Економічний департамент	Використовує інформацію, необхідну для складання платіжного балансу країни, підготовки звіту для Міжнародного валютного фонду (МВФ) та щомісячного бюлетеня Національного банку України. Джерелом інформації є фінансова та нефінансова звітність банків.
Департамент валютного регулювання	Здійснює комплексний аналіз операцій уповноважених банків з валютними цінностями. Джерелом інформації є встановлені форми звітності.
Управління платіжних систем та касового виконання держбюджету	Збирає інформацію про рух бюджетних коштів на рахунках, відкритих в установах банків. Джерелом інформації є відповідні форми фінансової звітності.

Обов'язковою вимогою до фінансової та статистичної звітності є її *порівнянність*, тобто можливість зіставлення показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів. Саме на цій основі можна зробити певні висновки щодо змін у фінансовому стані банку та спрогнозувати тенденції розвитку банківських операцій.

Отже, **фінансова звітність банку** – це система взаємопов'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Вона складається з допомогою підрахування, групування і спеціального оброблення даних поточного бухгалтерського обліку.

Фінансова звітність банку дає змогу одержати достатньо повний обсяг інформації, на підставі якої оцінюється реальний фінансовий стан банку, якість управління та рівень ризику. Основною формою фінансової звітності є *бухгалтерський баланс*, який має власну структуру, відмінну від простої копії залишків на рахунках, але побудовану відповідно до принципів і групувань, зазначених у плані рахунків. Другою основною формою фінансової звітності є *звіт про прибутки та збитки*, який розробляється відповідно до вимог міжнародних стандартів з урахуванням національних особливостей.

До **статистичної звітності** належить звітність про кредитні та депозитні операції в національній та іноземній валюті, процентні ставки, операції з цінними паперами та інші банківські операції.

Баланс комерційного банку – це бухгалтерський баланс, в якому відображається стан власних, залучених і позичених коштів, їхнє розміщення в кредитні й інші активні операції. За даними балансу здійснюється контроль формування і розміщення грошових ресурсів, стану кредитних, розрахункових, касових та інших банківських операцій, включаючи операції з цінними паперами.

Загалом банківський баланс характеризує у грошовому виразі стан ресурсів комерційних банків, джерела їхнього формування і спрямування використання,

а також фінансові результати банків на початок та кінець звітного періоду.

Аналіз банківського балансу дає змогу визначити наявність особистих коштів, зміни у структурі джерел ресурсів, склад та динаміку активів, контролювати ліквідність банків, здійснювати управління фінансовою стійкістю. При побудові банківського балансу використовують принципи групування операцій за економічно однорідними ознаками. При цьому в активі статті розміщуються за ступенем зниження ліквідності, а в пасиві – залежно від зменшення ступеня запитання.

Пасив банківського балансу відображає грошові ресурси банку для кредитування і проведення інших банківських операцій. У пасиві балансу відображаються такі основні статті: кореспондентські рахунки НБУ й інших банків; депозити та кредити, отримані від інших банків; кредити, отримані від НБУ; строкові депозити клієнтів та кошти до запитання; власні цінні папери й інші зобов'язання. Заборгованість, що відображається у активі банківського балансу, показує спрямування ресурсів банку. На активних рахунках відображаються: валюта, монета і банківські метали; дорожні та інші чеки; кошти на кореспондентських рахунках у НБУ і в інших банках; цінні папери в портфелі банку на продаж та інвестиції; кредити на фінансовий лізинг, надані клієнтам; інвестиції в асоційовані та дочірні компанії; нематеріальні активи; матеріальні активи й інші активи.

Відображення інформації у балансі досягається за допомогою методу подвійного запису, зумовленого бухгалтерським рівнянням:

$$A = P = Z + K, \quad (18.1)$$

де А – активи;

П – пасиви;

З – зобов'язання;

К – капітал.

Баланси комерційних банків використовують для аналізу і управління діяльністю банківськими установами, визначення показників їхньої ліквідності, управління банківськими ресурсами, аналізу банківського прибутку. В ринкових

умовах баланс комерційного банку є засобом не тільки бухгалтерської звітності, а й комерційної інформації банківського менеджменту, своєрідною рекламою для потенційних клієнтів, які прагнуть на професійному рівні розібратися в діяльності банку.

Результати діяльності комерційних банків, усі здійсненні витрати й отримані доходи в минулому звітному періоді відображаються у *звіті про прибутки і збитки*, який надає інформацію про різні види доходів і витрат за операціями банку. У цьому звіті після статей доходів і витрат відображається фінансовий результат діяльності банку – балансовий прибуток, який після певного коригування (наприклад, на суму доходів, що не підлягають оподаткуванню) трансформуються у прибуток. Аналіз доходів, витрат і прибутковості дає змогу вивчити результати діяльності комерційного банку, а отже, й оцінити ефективність його як комерційного підприємства.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами і витратами, які групуються за їхнім економічним характером. Таке групування дає змогу оцінювати собівартість формування різних груп ресурсів і безпосередній чистий прибуток (збиток) від операцій.

Різниця між доходами і витратами комерційного банку становить його валовий прибуток (валовий дохід). Показник валового прибутку (без врахування сплати податків і розподілу прибутку) дає характеристику ефективності діяльності комерційного банку. *Доходи комерційного банку* формуються за рахунок: 1) процентних доходів; 2) комісійних доходів; 3) результату від торговельних операцій; 4) інших банківських операційних доходів; 5) інших небанківських операційних доходів; 6) зменшення резервів за заборгованістю; 7) непередбачених доходів.

Операційний дохід охоплює процентний дохід, комісійний дохід, дохід від торговельних операцій, інші банківські та небанківські операційні доходи. *Процентний дохід* складається з доходів за коштами, розміщеними в інших банках, кредитами суб'єктам господарської діяльності і фізичним особам, іншими кредитами та доходу за цінними паперами, одержаному у вигляді

відсотків. *Комісійний дохід* утворюється внаслідок розрахунково-касового та кредитного обслуговування банків й інших клієнтів як результат операцій на фондовому та валютному ринках, які стосуються, перш за все, купівлі-продажу цінних паперів та іноземної валюти за дорученням інших банків або клієнтів. *Дохід від торговельних операцій* є результатом торгівлі цінними паперами, іноземною валютою та іншими фінансовими інструментами, що здійснюється з ініціативи банку і за виконанням доручень клієнтів. До *інших банківських операційних доходів* належать дивідендний дохід, дохід від оперативного лізингу, штрафи та пені, отримані за банківськими операціями. *Інші небанківські операційні доходи* є результатом здійснення банком господарських операцій. До них належать доходи від продажу основних засобів і матеріальних цінностей, штрафи й пені, отримані за господарськими операціями, та ін.

Доходи банку від зменшення резервів за заборгованістю утворюються за умов зменшення обсягів продуктивних активів і зобов'язань банку або в результаті зміни структури активів. Зменшення абсолютного розміру продуктивних активів призводить до скорочення активних операцій банку і потенційного зменшення доходу від цих операцій. Зниження обсягу зобов'язань, за рахунок яких формується значна частка активів, також може спричинити ймовірне скорочення числа активних операцій банку та зменшення доходу від них. Саме отримання доходу з цього джерела може стати причиною зменшення інших видів операційного доходу. Що стосується зміни структури активів, то утворенню доходів від зменшення резервів сприяє зниження частки ризикових актів. За певних умов, це – позитивне явище, але слід пам'ятати, що між ризиком і доходом існує прямий зв'язок. Це означає, що ймовірність зниження дохідності активів банку в результаті зменшення їхньої ризикованості буде доволі високою.

До *непередбачених доходів* належать доходи, які виникли внаслідок надзвичайних подій (відшкодування збитків від надзвичайних подій), та інші непередбачені доходи.

Витрати комерційного банку прийнято розмежовувати на відносно

постійні та змінні. *Відносно постійними витратами* банку є: заробітна плата; придбання або виготовлення бланків і канцелярських товарів; утримання приміщень, охорони та протипожежної сигналізації; амортизаційні відрахування та інші. *Змінними витратами* банку є: виплата процентів за вкладками, депозитами і міжбанківським кредитом; плата за послуги регіональної розрахункової палати і регіонального розрахунково-касового центру; витрати на рекламу; витрати на відрядження; поштово-телеграфні витрати та ін.

Найбільшу частку (більше, як половину) в загальній сумі витрат банку становлять витрати на виплату процентів за залученими банком ресурсами. *Процентні витрати* охоплюють: відсотки, сплачені за депозитами юридичних осіб; відсотки, сплачені за депозитами фізичних осіб; відсотки, сплачені за міжбанківськими кредитами і депозитами; відсотки, сплачені за залишками на розрахункових рахунках клієнтів. *Комісійні витрати* – це виплати, які здійснює банк у процесі проведення свої активних операцій і надання послуг клієнтам, а також витрати з ведення кореспондентських рахунків.

Витрати на валютні операції – це витрати на розрахункове обслуговування зовнішньоекономічної діяльності. *Неопераційні витрати* охоплюють: заробітну плату працівників банку, витрати на утримання приміщень та устаткування та ін. До складу *інших витрат* належать витрати, не передбачені іншими статтями, а саме: судові витрати, сплачені банком штрафи тощо.

Слід зазначити, що витрати банку на утримання і експлуатацію приміщень і устаткування, оплату персоналу та соціальні виплати мають відносно постійний характер. Їхня питома вага в загальній сумі витрат банків, як правило, доволі значна. Зростання операційних витрат не тільки відображає несприятливий стан кон'юнктури ринку, на якому банки залучають ресурси, а й може свідчити про погіршення управління активно-пасивними операціями.

У ході оцінювання витрат банку необхідно не тільки проаналізувати в динаміці абсолютні і відносні розміри витрат (загалом і по групах витрат), а й

виділити основні причини, що вплинули на їхній рівень, для того, щоб прийняти необхідні управлінські рішення, які би дали змогу знизити витрати банку, що, у свою чергу, буде сприяти поліпшенню структури ресурсної бази. Банківські менеджери повинні здійснювати щомісячний аналіз рівня доходів та витрат банку як загалом, так і за статтями з метою мінімізації витрат та отримання прибутку.

Отже, прибуток є основним показником результативності роботи банківської установи і як елемент банківської стабільності залежить від співвідношення доходів та витрат. Оцінювання прибутковості здійснюється за допомогою системи відповідних показників.

Одним із основних показників ефективності роботи комерційного банку є оцінка рівня його прибутковості (рентабельності). Аналіз показників прибутковості охоплює такі етапи:

- 1) розрахунок фактичного значення прибутковості на основі даних балансу та інших форм річної й квартальної звітності;
- 2) порівняльне оцінювання коефіцієнтів з їхнім рівнем у попередні роки та квартали;
- 3) визначення основної тенденції в динаміці коефіцієнтів (зростання або зниження);
- 4) виявлення факторів, які впливають на зміну цих коефіцієнтів;
- 5) оцінювання факторів з позиції ліквідності балансу та банківських ризиків;
- 6) розроблення рекомендацій щодо підвищення прибутковості банку або забезпечення її стабільності в майбутньому.

Оцінювання прибутковості банку здійснюється за допомогою таких економічних показників: загального показника прибутковості; чистої маржі; прибутковості активів; прибутковості капіталу; прибутковості витрат та чистого спреду.

Двома найважливішими показниками аналізу прибутковості банку є показники: 1) прибутковість банківських активів (ROA); 2) прибутковість акціонерного капіталу банку (ROE).

ROA – це показник, що характеризує співвідношення чистого прибутку банку (прибутку після оподаткування) й активів банку. Він показує, скільки чистого прибутку дає одиниця активів банку. Прибутковість активів розраховується за такою формулою:

$$\mathbf{ROA\ 1 = ЧП/А,} \quad (18.2)$$

де ЧП – чистий прибуток банку;

А – активи банку.

Цей показник може використовуватися як коефіцієнт для оцінювання ефективності діяльності менеджерів банку, як вони справляються із завданням отримання чистого прибутку з активів банківської установи. Однак у зв'язку з тим, що не всі активи дають дохід, деякі банки у процесі аналізу прибутковості своєї діяльності деталізують показник прибутковості активів і розраховують прибутковість робочих активів:

$$\mathbf{ROA\ 2 = ЧП / РА,} \quad (18.3)$$

де РА – робочі активи банку .

Зіставлення показників ROA1 та ROA2 дає змогу виявити невикористані резерви підвищення прибутковості активів за рахунок поліпшення їхньої структури, ефективнішого використання. Зіставлення цих коефіцієнтів дає уявлення про можливості зростання рентабельності завдяки скороченню активів, які не приносять доходу. Передусім це стосується мобілізованих власних коштів. Для банків, які використовують як кредитні ресурси залучені кошти, абсолютна рівність між цими показниками неможлива. Адже банки повинні створювати обов'язкові резерви, тобто зберігати частину залучених коштів у найбільш ліквідній формі, яка не дає доходу.

ROE – показник, що характеризує відношення чистого прибутку до акціонерного капіталу. Його значення особливо цікавить акціонерів банку, оскільки воно приблизно дорівнює розміру чистого прибутку, який отримуватимуть акціонери від інвестування свого капіталу, тобто рівню дивідендів. Прибутковість капіталу розраховується за формулою:

$$\mathbf{ROE\ 1 = ЧП / АК,} \quad (18.4)$$

де АК – акціонерний капітал банку.

Оптимальне значення цього показника має бути не менше, ніж 15%.

Співвідношення прибутку та власного капіталу є показником стабільності. Аналіз цього коефіцієнта дає змогу прогнозувати, наскільки стійкий рівень прибутковості банку. Аналізуючи цей коефіцієнт, слід зіставити темпи зростання прибутку та власного капіталу.

На практиці деякі банки (а особливо їхні акціонери) цей показник прибутковості деталізують за допомогою коефіцієнта віддачі статутного капіталу:

$$\text{ROE 2} = \text{ЧП} / \text{СК}, \quad (18.5)$$

де СК – статутний капітал банку.

Цей показник характеризує доцільність та ефективність вкладення акціонерами своїх коштів і ефективність віддачі статутного капіталу, а також спроможність банку розпоряджатися всіма його коштами. Для акціонерів та пайовиків цього банку важливе значення має порівняння процента віддачі статутного капіталу з аналогічним показником інших банків для з'ясування сфер найбільш дохідного і вигідного розміщення своїх коштів.

Для оцінювання ефективності видатків банку використовується показник рівня їх прибутковості (R_v), який розраховується за такою формулою:

$$R_v = \text{ПБ} / \text{ВБ}, \quad (18.6)$$

де ПБ – прибуток банку;

ВБ – витрати банку.

Аналогічно здійснюється аналіз інших показників прибутковості. Прибутковість (рентабельність) доходу розраховується у такий спосіб:

$$R_d = \text{ПДО} / \text{ДБ}, \quad (18.7)$$

де ПДО – прибуток до оподаткування;

ДБ – доходи банку, всього.

Цей показник відображає кількість грошових одиниць, які припадають на одну грошову одиницю доходу, або частку прибутку в доході. Його значення зменшується у разі зростання витрат. Показник прибутковості доходу

відображає здатність менеджменту банку контролювати свої витрати. Зростання цього показника свідчить про гармонізацію структури ресурсної бази, тобто зменшення, наскільки це можливо, частки коштовних (дорогих) інструментів. Боковий тренд свідчить про сформовану структуру витрат, яка забезпечує достатню якість та ефективність наданих послуг та банківських операцій.

SPRED показує, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гостра конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установа банку. Посилення конкуренції зумовлює скорочення різниці між доходами за активами та витратами за пасивами. Цей показник визначається за формулою:

$$\mathbf{SPRED = (ПД / ДА) - (ПВ / ПП)}, \quad (18.8)$$

де ПД – процентні доходи;

ДА – дохідні активи;

ПВ – процентні витрати;

ПП – пасиви, за якими сплачуються проценти.

Для аналізу прибутковості банку використовуються також такі показники, як чистий прибуток на одну акцію (ЧП а) і чиста процентна маржа (ЧПМ).

$$\mathbf{ЧП а = ЧПп / Ка}, \quad (18.9)$$

де ЧПп – чистий прибуток після сплати податків;

Ка – кількість акцій, що перебуває в обігу.

ЧПМ – це відношення процентної маржі (СПРЕД) до активів банку.

Чиста процентна маржа може бути розрахована за формулою:

$$\mathbf{ЧПМ = (ПД - ПВ) / А}, \quad (18.10)$$

де ПД – процентні доходи;

ПВ – процентні витрати;

А – активи банку.

На розмір процентної маржі впливають такі фактори, як склад та обсяг залучених коштів, розмір кредитних й інших вкладень. Крім цього, розмір

процентної маржі залежить від співвідношення кредитних вкладень та джерел їхнього утворення за термінами платежів, а також за ступенем терміновості перегляду процентних ставок. За допомогою показника чистої процентної маржі можна проаналізувати здатність банку одержувати прибуток у вигляді доходу від процентної різниці, як процент до загальних активів.

Отже, прибутковість відіграє важливу роль у діяльності банку, оскільки досягнення задовільного рівня прибутку дає змогу поповнювати капітал, формує основу життєдіяльності та зростання банку, а також забезпечує прийнятний рівень дивідендних виплат акціонерам. Проте рівень прибутковості безпосередньо пов'язаний з рівнем ризику. Вищий рівень ризику відкриває потенційні можливості отримання підвищеного прибутку, але не виключає можливості втрат. Мінімізація рівня ризику дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток. Тому балансування між прибутковістю та ризиком, пошук оптимального їхнього співвідношення є одним з важливих і складних завдань управління банком.

18.3. Методи оцінювання фінансової стійкості банків та їх характеристика

Останнім часом значно зросли роль та значення аналізу і, насамперед, вибір оптимальних методів оцінювання фінансової стійкості банку. Не менш важливий такий аналіз і для його ділових партнерів, акціонерів банку, клієнтів та держави загалом. Досягнення максимізації прибутку і, відповідно, забезпечення стабільної фінансової стійкості можуть бути гарантовані шляхом регулярного проведення банком оцінювання свого фінансового стану, що дають змогу йому ефективно управляти активними і пасивними операціями.

У сучасній практиці найчастіше використовуються чотири основні методи оцінювання фінансового стану та визначення фінансової стійкості комерційних банків:

- коефіцієнтний аналіз;
- інтегральний аналіз;

- бально-рейтинговий аналіз;
- факторний аналіз.

Кожний з цих методів має свої умови застосування, переваги та обмеження щодо достовірності оцінювання стану та перспектив роботи банківської установи

Так, *коефіцієнтний аналіз* полягає в обчисленні фінансових коефіцієнтів, які характеризують фінансовий стан банку, з подальшим порівнянням отриманих результатів із нормативними (рекомендованими) значеннями. При високій деталізації статей банківської звітності існує можливість обчислити значну кількість фінансових коефіцієнтів, що забезпечує глибину аналізу, дає змогу виявити специфічні риси функціонування банку. За цим методом інформацію про фінансовий стан комерційного банку несуть ті фінансові коефіцієнти, що відібрані та включені до аналізу.

Економічна сутність, алгоритм визначення, нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів поєднані у змістовні групи, котрі окремо характеризують структуру активів, кредитну діяльність, капітал, структуру зобов'язань, ліквідність, прибутковість, витрати на персонал, кредитні ризики, інвестування, валютну позицію можуть бути подані у такому вигляді (табл. 18.3).

Таблиця 18.3

Фінансові коефіцієнти діяльності комерційних банків

Коефіцієнт	Алгоритм визначення	Нормативне/рекомендоване значення	Економічна сутність коефіцієнта
Структура активів			
Частка високоліквідних активів у загальних активах	Високоліквідні активи / загальні активи	Не менше, ніж 15 %	Вказує на частку активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка високоліквідних активів у робочих активах	Високоліквідні активи / робочі активи	Не менше, ніж 20%	Вказує на частку робочих активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка	Ліквідні активи /	В межах	Вказує на частку загальних активів з

ліквідних активів у загальних активах	загальні активи	61–70%	високою ліквідністю
Частка робочих активів у загальних активах	Робочі активи / загальні активи	В межах 20 – 65%	Вказує, наскільки продуктивно банк використовує власні активи. Перевищення 83% вважається небезпечним
Частка основних фондів у загальних активах	Основні фонди / загальні активи	Порівнюється з аналогічними показниками інших банків	Вказує на величину активів, іммобілізованих в основні фонди
Показники кредитної діяльності			
Загальна кредитна активність	Надані кредити / загальні активи	Не більше, ніж 55%	Значення показника на рівні 80% характеризує наявність у банку проблем з ліквідністю
Рівень сумнівної заборгованості	Безнадійні кредити / кредитний портфель	Не більше, ніж 5%	Критичне значення показника становить 15%, що свідчить про малоефективну кредитну політику
Достатність резервів	Фактичний резерв / позики, що не приносять дохід	Порівнюється з аналогічними показниками інших банків	Достатність резервів для покриття можливих втрат за позиками

продовження табл. 18.3

Доходність кредитного портфелю	Отримані проценти / позики, що приносять дохід	Те ж саме	Те ж саме
Ресурсна база	Кредитний портфель (депозити строкові + депозити ощадні + депозити до запитання)	Те ж саме	Вказує, яка частина кредитних операцій фінансується за рахунок коштів клієнтів
Показники капіталу			
Адекватність основного капіталу	Основний капітал / (загальні активи - резерви)	Не менше, ніж 4%	Визначає достатність капіталу для загального обсягу діяльності банку без урахування ризиків
Платоспроможність	Капітал пасиви	В межах 10–20%	Показує частку власного капіталу в структурі пасивів банку, чим вища його частка, тим надійніше і стійкіше працює банк
Коефіцієнт фінансування	Капітал зобов'язання	В межах 25–30%	Вказує, наскільки заборгованість перед вкладниками та іншими кредиторами покрита власним капіталом

Структура зобов'язань			
Поточна заборгованість	(зобов'язання до запитання + залишки на коррахунках в НБУ + залишки на коррахунках в інших банках) / валюта балансу	В межах 7–10%	Характеризує стійкість банку, міру його обтяження зайвими витратами з обслуговування залучених коштів, а також довіру до нього клієнтів
Стабільний залишок	Середні поточні зобов'язання на рік / оборот за поточними зобов'язаннями	Порівнюється з аналогічними показниками інших банків	Вказує на обсяг залучених ресурсів, який завжди в середньому перебуває в розпорядженні банку
Частка МБК	МБК зобов'язання	Не більше, ніж 20%	Збільшення цього показника вказує на чутливість банку до системної банківської кризи і переводить його до категорії фінансово нестійких
Показники прибутковості			
Рентабельність активів ROA	Чистий прибуток / середні загальні активи	В межах 0,75 – 1,5%	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю активів

продовження табл. 18.3

Рентабельність капіталу ROE	Чистий прибуток / вартість власного капіталу	В межах 10–20%	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю капіталу
Чистий спред	(проценти отримані позики) – (проценти сплачені підпроцентні депозити)	Не менше, ніж 1,25%	Дає змогу визначити мінімальний розрив у процентних ставках, який хоча і не принесе прибутку, але принаймні покриє збитки
Чиста процентна маржа	Доходи від процентів – (витрати від процентів / середні загальні активи)	4,5%	Дає змогу оцінити здатність банку приносити прибуток у вигляді доходу від процентної різниці як процент до середніх активів, зменшення процентної маржі свідчить про загрозу банкрутства
Чиста операційна маржа	(дохід на доходні активи + комісія) / всі фінансові активи) – (витрати на проценти пасиви, що фінансуються)	Те ж саме	Характеризує ефективність роботи банку

Нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів залежно від їх сутності має обмеження зверху, знизу або встановлюється інтервал допустимих значень. Вихід за обмеження ще не означає негайного банкрутства банку, але свідчить про таку ймовірність у майбутньому.

Коефіцієнтний метод передбачає необхідність формування остаточного висновку, який би спирався на набір числових значень. При розрахунку єдиного параметра, що характеризує фінансовий стан банку та рівень його фінансової стійкості, у світовій практиці звертаються до інтегрального та бально-рейтингового методів.

Загалом коефіцієнтний метод характеризується простотою обчислення і широкими можливостями різнобічного аналізу фінансової стійкості банків через підбір фінансових коефіцієнтів. Цьому методу властиві й певні обмеження. Достовірні висновки щодо фінансової стійкості банків можливі за умови обробки всього масиву інформації про банки, яка часто має конфіденційний характер. Цей метод також не передбачає формування узагальнюючої оцінки фінансової стійкості, а отже, й висновок про рівень фінансової стійкості банків як інтегрального показника формується аналітиком з урахуванням власного досвіду та кваліфікації, що надає результатам суб'єктивного забарвлення. Велика кількість фінансових коефіцієнтів ускладнює адекватне порівняння значної кількості банків.

Головна концепція *інтегрального методу* полягає в обчисленні базових коефіцієнтів, які найкращим чином характеризують поточний стан комерційного банку, їхньому зважуванні на відповідні вагові коефіцієнти, що характеризують важливість (значущість) кожного базового коефіцієнта; наступному визначенні узагальнюючої оцінки шляхом додавання чи множення отриманих компонентів згідно з формулами:

$$I_{1j} = a_1 z_{1j} + a_2 z_{2j} + \dots + a_n z_{nj}, \quad (18.11)$$

$$I_{2j} = z_{1j}^{a_1} \times z_{2j}^{a_2} \times \dots \times z_{nj}^{a_n}, \quad (18.12)$$

де I_{1j} – інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом адитивної згортки;

I_{2j} – інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом мультиплікативної згортки;

a_n – ваговий коефіцієнт i -го базового показника;

z_{nj} – нормоване значення i -го базового показника для j -го банку;

i – індекс базового фінансового коефіцієнта;

j – індекс банку.

Формула (18.11) має назву адитивної, а (18.12) – мультиплікативної. Адитивна формула передбачає рівномірність зусиль у просуванні від небезпечного стану до фінансово стійкого. Застосування ж мультиплікативної формули буде означати, що для досягнення вершини рейтингу банку, стан якого визначено як задовільний, необхідно докласти значно більші зусилля, ніж відсталому банку досягти статусу задовільного.

Результати інтегрального оцінювання згідно із (18.11) і (18.12) визначають фінансовий стан комерційних банків, їхнє впорядкування за зростанням/спаданням дає змогу зробити обґрунтований висновок щодо рівня фінансової стійкості комерційних банків.

Отже, оцінювання фінансової стійкості банків за інтегральним методом здійснюється шляхом зважування базових фінансових коефіцієнтів на відповідні вагові коефіцієнти, які характеризують значущість кожного базового коефіцієнта, та наступного визначення узагальнюючої оцінки додаванням чи множенням отриманих компонент. Позитивними рисами методу є незначна складність обчислень й отримання однієї кількісної характеристики фінансової стійкості банків. Це відкриває широкі можливості для оцінювання всієї банківської системи, проведення зіставлень і порівнянь банків. Інтегральний метод базується на обрахуванні обмеженої кількості фінансових коефіцієнтів, що не створює проблеми із застосуванням інформації конфіденційного характеру. Він найбільш прийнятний при проведенні дистанційного аналізу, який не передбачає високого рівня деталізації.

Бально-рейтинговий аналіз дає змогу банкам здійснити порівняльну оцінку своєї діяльності, вирішити питання доцільності кредитування банків-партнерів на основі отримання об'єктивної інформації про результати їхньої діяльності. Рейтинг банків комплексно характеризує їхню діяльність і означає встановлення узагальнюючої оцінки їхнього фінансового стану за стандартизованим набором показників, що дає змогу розглядати їх під єдиним кутом зору. Рейтингова оцінка передбачає визначення належності банку до класу, розряду, категорії. Кінцевим результатом рейтингування банків є список, в якому банки класифіковані за певними ознаками. Такий список не може однозначно слугувати мірилом фінансової стійкості банків і формалізує лише розподіл їх за вибраними критеріями. Основною метою банківських рейтингів є визначення позиції кожного банку в загальній сукупності банків.

Дослідження підходів до бально-рейтингового оцінювання банків свідчить про існування різних методик, а саме: номерних, бальних, регресійних, індексних. Загальна характеристика методик рейтингової оцінки наведені у табл. 18.4.

Номерні методики передбачають обчислення сукупності значень показників фінансового стану банків і присвоєння усім банкам певного місця в рейтингу за кожним з оцінюваних показників. *Номерні рейтинги* мають вигляд певних таблиць або списків, у яких здійснюється ранжування банків за певними критеріями. Як критерії використовуються певні показники діяльності банку, зокрема розмір статутного фонду, власного капіталу, фінансового результату, загальна сума чистих активів і зобов'язань банку, коефіцієнт ліквідності, питома вага високоліквідних активів у чистих активах. Однак номерні методики є слабо деталізованими, оскільки не враховують усіх факторів, то впливають на фінансовий стан банків. Враховані фактори мають невелику шкалу критеріальних значень.

Таблиця 18.4

Сучасні методики рейтингового оцінювання

Методики рейтингового оцінювання	Зміст методики	Метод, що застосовується	Переваги	Недоліки
---	-----------------------	---------------------------------	-----------------	-----------------

Номерні	Передбачають обчислення сукупності показників оцінювання фінансового стану і подальшого ранжування банків	Метод коефіцієнтів	Простота розрахунку та гнучкість	Відсутність узагальнюючого показника, слабка деталізація
Бальні	Дають змогу отримати інтегральну оцінку фінансового стану банків	Метод експертних оцінок	Гнучкість методики, що базується на особистому досвіді	Складність в обробці експертних оцінок
Регресійні	Передбачають розрахунок факторних показників по кожному банку і середніх за сукупністю	Кореляційно-регресійний аналіз	Зважування дії окремих факторів, вияв найвагоміших факторів. Можливість прогнозування	Тенденції минулих періодів переносяться на майбутнє без урахування факторів сьогодення
Індексні	Базуються на визначенні оцінних показників фінансового стану банку та вагових коефіцієнтів до кожного з показників	Синтез методів коефіцієнтів й експертних оцінок	Поєднання суб'єктивного досвіду експертів з об'єктивними значеннями методів коефіцієнтів	Складність і значна вартість

Бальні методики дають змогу отримати інтегральну оцінку фінансового стану банків у балах, що присвоюються їм за кожним оцінним показником. Під час використання бальної методики кожному показнику присвоюється певний бал у шкалі, визначеній експертами. Відомою рейтинговою системою є система **CAMEL**, що була сформована у США в 1979 р. й популярна не лише там, а й у інших країнах світу. В Україні вказана система була запроваджена введенням в дію Положення “Про планування виїзних інспекцій” і Положення “Про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL” у 1998 році.

Дана система складається з п'яти компонентів (С – адекватність капіталу, А – якість активів, М – стан менеджменту, Е – дохідність, L – ліквідність), а в 1996 р. її дещо переглянули та доповнили новим компонентом S (Sensitivity to Market Risk – чутливістю до ринкового ризику), який ввели з 01.01.1997 р.

Таким чином CAMEL перетворили на **CAMELS**. Положення НБУ “Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS”, яке було прийнято у 2002 році регламентує проведення даної бальної методики в Україні.

Згідно порядку визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS, за кожним із перерахованих напрямків аналізу нараховується бал від одиниці, що означає сильну позицію банку, до п'яти, що відповідає незадовільній позиції, з наступним визначенням середньоарифметичної як сукупної бальної оцінки:

- **рейтинг 1** – фінансове становище банку відмінне, стійке щодо зовнішніх фінансових та економічних потрясінь, немає потреби втручатися у фінансову діяльність банку органам банківського нагляду;

- **рейтинг 2** – фінансове становище банку добре, стабільне і дозволяє йому без труднощів долати економічні коливання; втручання органів банківського нагляду є обмеженим і здійснюється лише у обсягу, що необхідний для виправлення виявлених у процесі банківського нагляду недоліків;

- **рейтинг 3** – банк має фінансові, операційні чи технічні проблеми, що призводять до неспроможності долати труднощі при несприятливих змінах економічної ситуації; органи банківського нагляду здійснюють втручання у діяльність банку з метою усунення недоліків, оскільки банк може збанкрутувати, якщо такі заходи виявляться неефективними;

- **рейтинг 4** – банк має серйозні фінансові проблеми, існує велика ймовірність його банкрутства; це вимагає детального нагляду та контролю, а також чіткого плану усунення виявлених недоліків у діяльності банку;

- **рейтинг 5** – імовірність банкрутства банку в найближчий період часу є значною, виявлені недоліки у його діяльності є настільки значними та небезпечними, що необхідна термінова підтримка фінансового стану банку зі сторони акціонерів чи інших джерел, необхідні серйозні коригуючі заходи (ліквідація банку, об'єднання, продаж).

Результат обчислення округлюється та формується остаточний висновок стосовно фінансового стану комерційного банку.

Рейтинг, що отримав банк за системою CAMELS, характеризує відповідну міру фінансової стійкості банку, наявність поточних проблем та можливість їх оперативного розв'язання, міру позитивного уявлення з боку органів нагляду, спроможність банку протистояти негативному впливу зовнішніх факторів.

Аналіз капіталу здійснюється на основі обчислення нормативів платоспроможності та достатності капіталу, визначення міри їх відповідності встановленому рівню. Додатково оцінюють, наскільки показники капіталу кращі, ніж у інших банків, а також визначається якість активів за наслідками інспекторських перевірок.

Аналіз активів ґрунтується на їх класифікації за ймовірністю повернення та потенційним розміром збитків з подальшим зважуванням на відповідні вагові коефіцієнти, назначені для кожної групи активів. В подальшому обчислюють коефіцієнт якості активів, де в чисельнику виступає середньозважена вартість класифікованих активів, в знаменнику – капітал банку. За цим коефіцієнтом роблять висновок щодо якості активів банку.

Аналіз доходності банку базується на врахуванні чистого прибутку після сплати податків і до виплати дивідендів у співставленні з середньою вартістю активів.

Аналіз ліквідності, а також визначення сталості перевищення показників ліквідності над нормативними вимогами, рівня залучень, здатності швидкого залучення довгострокових фінансових ресурсів, порівняння названих параметрів з аналогічними інших банків.

Аналіз менеджменту нерозривно пов'язаний з аналізом попередніх чотирьох компонентів і ґрунтується на них. Додатково враховується дотримання банком законодавства, адекватність і повнота виконання банком правил роботи, методики керівництва.

Нині найпоширенішим підходом щодо оцінки фінансового стану комерційних банків є практика застосування систем рейтингової оцінки,

зокрема системи CAMELS. Популярності в багатьох країнах система CAMELS набула, зважаючи на ряд переваг:

- чіткість критеріїв оцінки грошово-кредитних інститутів (за більш як 20 років оціночні підходи залишилися практично незмінними);
- уніфікована основа проведення рейтингу, що передбачає застосування стандартної методики;
- простота основних понять даної системи, що забезпечило можливість застосування даної системи органами нагляду України та Російської Федерації;
- охоплення найсуттєвіших аспектів діяльності банку та його фінансової стійкості, що забезпечує можливість отримати чітке уявлення про фінансовий стан конкретного комерційного банку;
- гнучкість даної системи, тобто перелік компонентів оцінки не є обмеженим і може бути доповнений для достовірнішого аналізу тими, що глибше відображають специфіку відповідного банку.

Саме тому, методику CAMEL, у її варіації CAMELS використовує і НБУ, що є позитивним, оскільки дана система побудована на оцінці базових компонентів фінансової стійкості, що, відповідно, дає змогу докладно оцінити кожний із них і, як результат, об'єктивно оцінити фінансову стійкість. Перевірку здійснюють на основі використання показників, які не поширює навіть власник банку. Великого значення надають, оцінці впливу зовнішніх факторів. Тому рейтингову оцінку за системою CAMELS здійснюють не лише на основі офіційної звітності, і взагалі, методика є секретною. Особливість застосування української CAMELS – частота перевірок, ідея якої – чим надійніший банк, тим рідше його треба перевіряти. Органи нагляду інших країн усе ж дотримуються певної періодизації у частоті перевірок. НБУ використовує CAMELS для прийняття регуляторних рішень (при рефінансуванні, видачі дозволів на відкриття філій тощо).

Втім сфера застосування методу CAMELS в Україні як самостійного методу аналізу без застосування інших методів є обмеженою в зв'язку з його особливостям: по-перше, цей метод опирається на інформацію, джерелом якої

можуть слугувати майже винятково результати інспекторських перевірок; по-друге, він вимагає зіставлення показників банку з іншими банками загалом та / або по групі банків, що по деяких параметрах, які входять у склад оцінюваних, є ускладненим; по-третє, у процедурі оцінювання простежується дублювання інформації. Вказані особливості ускладнюють отримання достовірного висновку щодо фінансової стійкості комерційного банку.

Сучасною альтернативною методикою рейтингового аналізу банків є *регресійна методика*. Ця методика передбачає визначення деякої сукупності банків, розрахунок значень факторних показників по кожному банку і середніх за їх сукупністю. З метою елімінування масштабу показників обчислюються узагальнюючі показники у вигляді відношення показників окремих банків до середнього їхнього значення за сукупністю банків. Потім усереднюються узагальнюючі показники шляхом розрахунку середніх величин. Наступним етапом регресійного аналізу є визначення взаємозв'язку між результатами банківської діяльності і факторами, які їх визначають. Для цього використовується кореляційно-регресійний аналіз, у ході якого вимірюється взаємозв'язок між показниками ефекту банківської діяльності, зокрема доходом, прибутком тощо як результативної ознаки і факторними показниками, на основі яких здійснюється оцінювання рейтингу.

Очевидною перевагою регресійної методики рейтингового аналізу банків є одержання об'єктивної оцінки, що базується на аналізі реальних взаємозв'язків з ефектом, і наявність можливості оновлення оцінки ваги відповідно до змін впливу факторів на результати діяльності.

Єдиною методикою, що дає цифрову базу для розрахунку лімітів, є *індексна*. При використанні індексної методики рейтингу визначаються оцінні показники фінансового стану банку та вагові коефіцієнти для кожного з показників. Як правило, вибір вагових коефіцієнтів проводиться експертами на основі власною досвіду роботи, інтуїції та професійних знань. Застосування індексного методу передбачає здійснення розрахунків двох рівнів – параметричних коефіцієнтів і узагальнюючого індексу. Після встановлення складових рейтингу визначається

їхня вага адекватно ролі кожної з них у загальній сукупності, розраховується загальний рейтинговий індекс кожного банку і здійснюється табличне ранжування банків. У математичному вигляді сумарний рейтинговий індекс банку визначається сумою факторних показників, які враховані з ваговими коефіцієнтами, що адекватні ступеню впливу кожного з факторів на підсумковий індекс. Головна проблема індексного методу рейтингу полягає у виборі найважливіших та найінформативніших фінансових коефіцієнтів.

Іншим методом оцінювання фінансового стану окремого комерційного банку та визначення рівня його фінансової стійкості, на які впливає і стан банківської системи загалом, є *факторний аналіз*. За основу факторного аналізу в банківській діяльності взято ідею, згідно з якою фінансова стійкість є прихованою величиною, що не піддається безпосередньому виміру, але проявляється через інші параметри діяльності банків (ліквідність, адекватність капіталу, прибутковість), що є пов'язаними з нею та можуть бути обчислені. Факторний аналіз дає можливість визначити фінансовий стан окремого банку, рівень його фінансової стійкості й при цьому врахувати особливості функціонування банківської системи загалом. Використання двовимірного підходу є спрощеним аналізом, який не дає змоги зробити належно обґрунтовані висновки про фінансову стійкість банків.

Доцільність застосування факторного аналізу щодо комерційних банків обґрунтовується таким чином: приймається, що фінансова стійкість комерційного банку є невідомою величиною і потребує визначення. Її можна оцінити на основі таких показників, як ліквідність, адекватність капіталу, прибутковість тощо, що є пов'язаними з нею та відображають рівень фінансової стійкості банку.

Факторний аналіз агрегує базову інформацію про банк за аналогією з індексним методом, що дає змогу охарактеризувати фінансовий стан банку меншою кількістю параметрів порівняно із базовими. Факторний аналіз дозволяє аналітику самостійно приймати рішення про кінцеву розмірність, при проведенні такого аналізу доцільним є обмеження трьома параметрами, котрі

можуть бути проінтерпретовані як координати точки тривимірного простору. Координати кожного банку, що досліджуються, за факторами дозволяють визначити не лише фінансовий стан банку, а й джерела ускладнень в його діяльності.

Загалом цінність факторного аналізу полягає у можливості служити інструментом врахування загальних тенденцій банківської системи в процесі оцінювання фінансового стану та формування висновків щодо фінансової стійкості кожного окремого банку.

Отже, всі способи оцінювання фінансового стану комерційних банків надають необхідну інформацію, на основі якої можна зробити висновок щодо фінансової стійкості банку. Водночас різна концепція застосування методів та різні алгоритми обчислень визначають різні передумови їхнього застосування залежно від базової інформації, широти аналізу, технічних можливостей, мети дослідження, форми подання результатів тощо. Слід зазначити, що наведені підходи в чистому вигляді трапляються рідко, а найчастіше використовується змішаний підхід. Прикладом використання його є індексний метод, який передбачає розрахунки на двох рівнях – параметричних коефіцієнтів та узагальнюючого індексу.

Порівняльна характеристика методів аналізу фінансового стану комерційних банків викладена у табл. 18.5., згідно з якою зрозуміло, що для проведення розгорнутого коефіцієнтного аналізу необхідно володіти деталізованою інформацією про банки, яка дуже часто має конфіденційний характер.

Таблиця 18.5

Порівняльна характеристика методів оцінювання фінансової стійкості банків

Показник	Коефіцієнтний аналіз	Індексний аналіз	Бально-рейтинговий аналіз	Факторний аналіз
Базова інформація	Деталізована, розгалужена, у тому числі і конфіденційного характеру	Переважно збільшені дані	Переважно збільшені дані	Переважно збільшені дані

Кількість базових коефіцієнтів	Значна – для розгорнутого аналізу і незначна – для спрощеної форми	Незначна	Незначна	Незначна
Форма подання результатів аналізу	Вектор	Одне число	Одне число	Два-три числа
Широта аналізу	– один банк; – невелика кількість банків; – банківська система за середніми показниками	– банківська система загалом; – окремий банк	– банківська система загалом; – окремий банк як складова банківської системи	– банківська система загалом; – окремий банк як складова банківської системи
Технічні вимоги	На рівні усних обчислень	Необхідність застосування стандартних пакетів прикладних програм (типу EXEL)	Необхідність застосування стандартних пакетів прикладних програм (типу EXEL)	Необхідність застосування спеціалізованого програмного забезпечення математично-статистичного напрямку (SPSS, Statistica, Stat-Graphics)

У разі, якщо доступ до неї обмежено узагальненими показниками, такими, як сукупні активи, зобов'язання, капітал, прибуток, резерви, статутний фонд, обсяг кредитів, інвестицій тощо, коефіцієнтний аналіз буде зведено до спрощеної форми – обчислення невеликої кількості фінансових коефіцієнтів, що несуть загальну інформацію про стан банку.

Інтегральний, бально-рейтинговий та факторний аналіз передбачають застосування обмеженої кількості базових показників. Щодо факторного аналізу, то застосування значного числа фінансових коефіцієнтів є недоцільним, оскільки, збільшення параметрів, що визначаються в ході аналізу, не дає підвищення інформативності та достовірності кінцевих висновків.

Результатом коефіцієнтного аналізу слугує система числових значень фінансових коефіцієнтів, або числовий вектор. Результатом індексного та бально-рейтингового аналізу слугує окреме число, а факторний аналіз подає стан банку у вигляді точки n-вимірному простору.

Форма подання кінцевого результату кожного виду аналізу накладає відбиток на умови його застосування. Так, до коефіцієнтного аналізу частіше

звертаються при дослідженні окремого банку або невеликої їхньої кількості. Сферою застосування коефіцієнтного методу переважно може бути банківський аудит, детальне інспекційне обстеження окремого банку, а також використання як допоміжного при застосуванні інших методів аналізу. Концепція інтегрального та бально-рейтингового аналізу передбачає дослідження банківської системи загалом, оскільки процедура оцінювання спирається на середні показники банківської сукупності.

При цьому інтегральний та бально-рейтинговий аналіз дає інформацію про кожний окремих банк і його позицію відносно інших. Аналогічний підхід застосовує і факторний аналіз, з тією різницею, що за його результатами кожний окремих банк несе в собі відбиток особливостей функціонування всієї банківської системи. Отже, інтегральний метод є найбільш прийнятним при проведенні дистанційного аналізу, що не потребує високого рівня деталізації, бально-рейтинговий – при інспекторських обстеженнях, факторний аналіз – в разі, якщо необхідним є врахування особливостей функціонування банківської системи загалом.

Вибір того чи іншого способу аналізу залежить від технічних можливостей аналітика та його знань. Так, при відсутності обчислюваної техніки та відповідного програмного забезпечення аналіз буде зроблено із використанням найпростіших математичних операцій, що є достатнім для коефіцієнтного методу. Електронні таблиці типу Excel, що входять до стандартного набору програм Windows, значно спрощують процес розрахунків і придатні для проведення інтегрального та бально-рейтингового аналізу, а вбудовані статистичні функції дадуть змогу проводити і складні математичні обчислення. Використання математично-статистичних способів краще реалізується за наявності спеціалізованого програмного забезпечення.

Загалом слід наголосити, що сукупність методів фінансової стійкості комерційних банків доцільно використовувати в їхньому взаємозв'язку, усвідомлюючи умови доцільності їхнього застосування в аналізі окремих сторін діяльності банківських установ.

18.4. Ліквідність банку як основа забезпечення його фінансової стійкості

Забезпечення необхідного рівня ліквідності є першочерговим завданням як центрального банку так і окремих банківських установ для підтримання їх стабільності і надійності. При управлінні банківською установою необхідно постійно підтримувати у рівновазі показники дохідності і ліквідності як дві взаємопротилежні умови банківської діяльності.

Банківську ліквідність зазвичай розглядають як систему категорій, яка включає такі елементи: ліквідність активів та ліквідність пасивів (1 рівень), ліквідність балансу банку та ліквідність банку (2 рівень), ліквідність банківської системи (3 рівень). З огляду на чинну структуру сучасної банківської системи, сутність банківської ліквідності слід розглядати на двох рівнях: мікрорівень (ліквідність банку, складовими елементами якої є ліквідність активів та ліквідність пасивів) та макрорівень (ліквідність банківської системи).

Загалом ліквідність банку визначають як здатність банку забезпечити повне і своєчасне виконання своїх фінансових зобов'язань. Сам термін «ліквідність» означає швидкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей та активів у грошові кошти.

У нормативних документах НБУ ліквідність банку визначається як його здатність забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками і сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Банк вважається ліквідним, якщо він має можливість постійно і безперебійно виконувати свої зобов'язання, проводити активні операції та забезпечувати поповнення ліквідних коштів у будь-який момент часу через

запозичення коштів на ринку за середньою ставкою або реалізацію своїх активів без суттєвої втрати їх вартості.

Таким чином, ліквідність надзвичайно важлива для банку як складова фінансової стійкості. Кожен банк для забезпечення своєї стабільності має бути впевненим, що у будь-який момент зможе задовольнити потреби своїх кредиторів і позичальників. Для цього йому потрібно підтримувати відповідність між активними та пасивними статтями балансу, між строками повернення кредитів та строками повернення депозитів.

Для більшості банків потреба в ліквідних коштах виникає з таких причин: 1) зняття коштів з депозитів, або навпаки, їх надмірність; 2) заявки на отримання нових кредитів від платоспроможних клієнтів; 3) операції витрати та сплати податків у процесі продажу послуг; 4) погашення раніше наданих кредитів. Теоретично ліквідність банку класифікують за такими критеріями (табл.18.6):

Таблиця 18.6.

Класифікація ліквідності банку

Критерій класифікації	Види ліквідності:
За джерелами	- нагромаджена (готівка, активи); - покупна (міжбанківські кредити та можливі кредити від Національного банку).
За терміновістю	- миттєва, - короткострокова, - середньострокова, - довгострокова.

Різні банки мають різні потреби у ліквідності. В одній і тій же банківській установі в різний час одна й та ж ліквідна позиція може бути достатньою або недостатньою – залежно від потреб у коштах. Крім того, ліквідність, достатня для одного банку, може виявитися недостатньою для іншого. Визначити, чи достатня ліквідність банку, можна, лише проаналізувавши низку факторів.

Ліквідність банку розраховується на основі даних балансу та оцінки грошових потоків. Оцінка ліквідності банку залежить від багатьох факторів, які

можна умовно розділити на внутрішні і зовнішні, або залежні та незалежні (рис.18.2).

Внутрішні (залежні) чинники формуються безпосередньо в процесі діяльності банків і їх можна оцінювати, прогнозувати та змінювати. До внутрішніх належать: 1) наявність значних власних коштів; 2) якість і кількість активів і депозитів; 3) збалансованість активів і пасивів за термінами.

Зовнішні (незалежні) чинники можна аналізувати, оцінювати та адаптуватись до них, оскільки це чинники, на які центральний банк не може безпосередньо вплинути, зокрема – це зміна залишків коштів на рахунку Уряду, що відкритий у центральному банку; зміна обсягів готівки у касах банків та поза банками; залучення банками коштів від нерезидентів або видатки коштів нерезидентам.

До зовнішніх факторів належать: 1) політичний і економічний стан в країні і світі; 2) розвиток ринку цінних паперів та міжбанківського ринку; 3) організація системи рефінансування; 4) ефективність наглядових функцій.

Рис. 18.2. Класифікація чинників, що впливають на банківську ліквідність

Комплексна, всебічна оцінка ліквідності та її ефективний менеджмент передбачають раціональне (оптимальне) поєднання різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Кожен банк у структурі власної антикризової концепції має розробити систему оперативного управління ліквідністю, яка б давала змогу постійно оцінювати ризик її втрати. Така система має передбачати вирішення трьох завдань: оцінка рівня ліквідності активів; аналіз стабільності зобов'язань банку; оцінка відповідності структури вимог і зобов'язань.

Взагалі рівень ліквідності активів оцінюється з урахуванням питомої ваги різних груп активів із різними ступенями ризику в загальній сумі вкладень банку. Разом з тим, слід зазначити, що пряме регулювання ліквідності шляхом механічної зміни питомої ваги активів із різними ступенями ризику не завжди дає бажаний результат, оскільки намагання підвищити ліквідність шляхом збільшення частки низькоризикових вкладень у загальній сумі активів може значно знизити результативність діяльності банку (прибутковість власного капіталу, активів у цілому). Тому необхідно постійно узгоджувати певні групи активів, класифікованих за ступенем ліквідності, з пасивами, згрупованими за строками їх погашення і виконання.

Кожен банк, виходячи із пріоритетів власної політики фінансово-кредитного обслуговування різних сегментів ринку, може встановити для себе оптимальні коефіцієнти співвідношення тих чи інших груп активів і пасивів або граничні норми відхилення за кожною конкретною їх групою, залежно від загальної величини відповідної групи. Подібна оцінка є основою оптимального управління фінансами банку та підтримання належного рівня ліквідності, адже збалансованість грошових потоків таким чином, що їх надходження завжди є більшим за витрати, є гарантією достатньої ліквідності банку.

У зв'язку з цим банкам доцільно щоденно за результатами всіх здійснених за день операцій та з урахуванням змін на зовнішньому фінансовому ринку складати таблицю відповідності (розриву) активів і пасивів за строками погашення. За її допомогою розраховуються показники локального і загального розриву ліквідності, що є зручним інструментом для вирішення двох основних завдань – оперативного аналізу ліквідності (оцінки впливу на ліквідність операцій, здійснених протягом дня), а також аналізу можливого впливу на ризик ліквідності великих вкладень і запозичень банку. Показник локального розриву ліквідності розраховується як різниця між активами і пасивами з однаковим строком погашення.

Показник загального розриву ліквідності визначається з урахуванням локальних значень і наявного запасу ліквідності на певну дату. Особливу увагу

слід звертати на від'ємні розриви ліквідності в майбутні періоди. Їхній припустимий розмір залежить від здатності банку мобілізувати ресурси, від стабільності бази його фінансування і максимально прийнятної, з точки зору менеджменту, рівня ризику.

Враховуючи особливу значимість ліквідності у забезпеченні стабільності банків і банківської системи в цілому, регулювання її рівня здійснюється не лише самими банками, але й НБУ за допомогою обов'язкових економічних нормативів: миттєвої, поточної і короткострокової ліквідності, граничні значення яких є однаковими для всіх вітчизняних банків і характеризують певні співвідношення між різними статтями активу та пасиву балансу банку, відображаючи стан його ліквідності на певну дату. Очевидно, що такої констатації фактів, які вже відбулися, не може бути достатньо для підтримання платоспроможності та фінансової стабільності банків у довгостроковому періоді.

Тобто банк має не лише оперативну усувати проблеми, виявлені за показниками ліквідності, а й здійснювати прогнозування її параметрів як на основі таблиць відповідності активів і пасивів за строками погашення, так і за допомогою системи економіко-математичних, економіко-статистичних моделей. Управління ліквідністю необхідно здійснювати на основі їхніх параметрів шляхом внесення оперативних змін у процесі активно-пасивних операцій.

Оцінити ліквідність банку можна методом коефіцієнтів, який є найпростішим. Коефіцієнтний метод аналізу ліквідності банку включає в себе:

- виявлення та визначення складу, періодичності розрахунку та граничних показників ліквідності;
- аналіз та оцінку стану показників ліквідності на основі: порівняння фактичних значень з нормативними, граничними; аналізу динаміки фактичних значень показників; факторного аналізу змін фактичних значень;
- визначення способів усунення невідповідностей, встановлених на основі аналізу.

В принципі, склад показників і методи оцінки ліквідності визначаються кожним банком, виходячи зі специфічних факторів, що впливають на ліквідність конкретної фінустанови.

Розрахунок комплексу показників сприяє аналізу потреб банку в ліквідних коштах та визначенню рівня забезпеченості банку останніми, а також дозволяє точніше оцінити ризик незбалансованої ліквідності. Банки застосовують окремі коефіцієнти ліквідності (коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань, коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів, коефіцієнт генеральної ліквідності, коефіцієнти трансформації та фондування тощо) порівнюють їх із середньогалузевими значеннями, з нормативними. Центральні банки окремих країн також вдаються до даного методу з метою оцінки рівня ліквідності банківської системи, зокрема НБУ визначає норматив миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) та норматив короткотермінової ліквідності (Н6).

Метод показників забезпечує можливість визначити співвідношення різних складових структури балансу, але тільки здійснений згодом факторний аналіз дає уяву про вплив тих чи інших чинників на кінцевий результат, і лише після його проведення спеціалісти банку можуть вжити відповідних заходів щодо управління ліквідністю. Даний метод можна застосовувати як додатковий, у комплексі з іншими методами управління ліквідністю.

Управління ліквідністю банку включає в себе цілий спектр заходів: розробка фінансової політики банку; вибір методів оцінки та аналізу регулювання ліквідності; порядок прийняття поточних і стратегічних рішень; формування інформаційних баз даних та інше. При цьому, метою управління ліквідністю банку є забезпечення здатності цього банку своєчасно і повно виконувати свої грошові та інші зобов'язання, що випливають з угод з використанням фінансових інструментів.

Практика виробила ряд методів управління ліквідністю. Вони засновані на управлінні активами, пасивами або і тими й іншими одночасно. У порівнянні з іншими кожний із методів управління ліквідністю має як свої переваги, так і

недоліки. Економічна доцільність застосування того або іншого методу управління ліквідністю обумовлена характеристиками банківського портфеля, особливостями банківських операцій, середовищем, у якому діє банк.

Методи управління ліквідністю банків загалом розмежують на:

1) централізовані, які проводяться державою на макроекономічному рівні (економічні нормативи, обов'язкові резерви, гарантії, система рефінансування тощо);

2) децентралізовані, які здійснює сам банк і його персонал на макрорівні (збалансованість активів і пасивів, формування процентної політики по пасивних і активних операціях з метою підвищення стабільності).

На основі вивчення теорій управління активами в економічній науці і банківській практиці сформована система управління активами на основі використання таких методів: 1) метод загального фонду коштів, 2) метод розподілу активів та 3) метод заміщення активів.

Метод загального фонду коштів передбачає застосування такого підходу до управління ліквідністю комерційного банку, при якому всі ресурси (як власні, так і залучені) розглядаються як єдине джерело коштів для здійснення активних операцій. Розміщення ж коштів у різних видах активів здійснюється відповідно до обраних для діяльності банку пріоритетів – підтримання прибутковості чи ліквідності. Згідно з обраною стратегією керівництвом банку вирішуються тактичні завдання щодо спрямування ресурсів на формування первинних і вторинних резервів, видачі позик та здійснення інвестицій у різні види цінних паперів (рис. 18.3).

Однак попри відносну простоту застосування даного методу у практиці управління банківською установою відсутність чітко окреслених критеріїв розподілу активів за різними видами вкладень може мати і негативні наслідки.

Якщо пріоритетність розміщення коштів визначається керівництвом банку на довільній основі, виходячи із власних уявлень про імовірну потребу в ліквідних коштах, то це може негативно позначитись на загальному рівні ліквідності банку, оскільки завжди існує небезпека надмірної трансформації

короткострокових ресурсів у довгострокові активи з метою максимізації прибутку. Або ж може мати місце зворотна ситуація, за якої надмірно обмежувальна політика у видачі позик і здійснення інвестицій при збереженні високого рівня ліквідності негативно позначається на прибутковості банку.

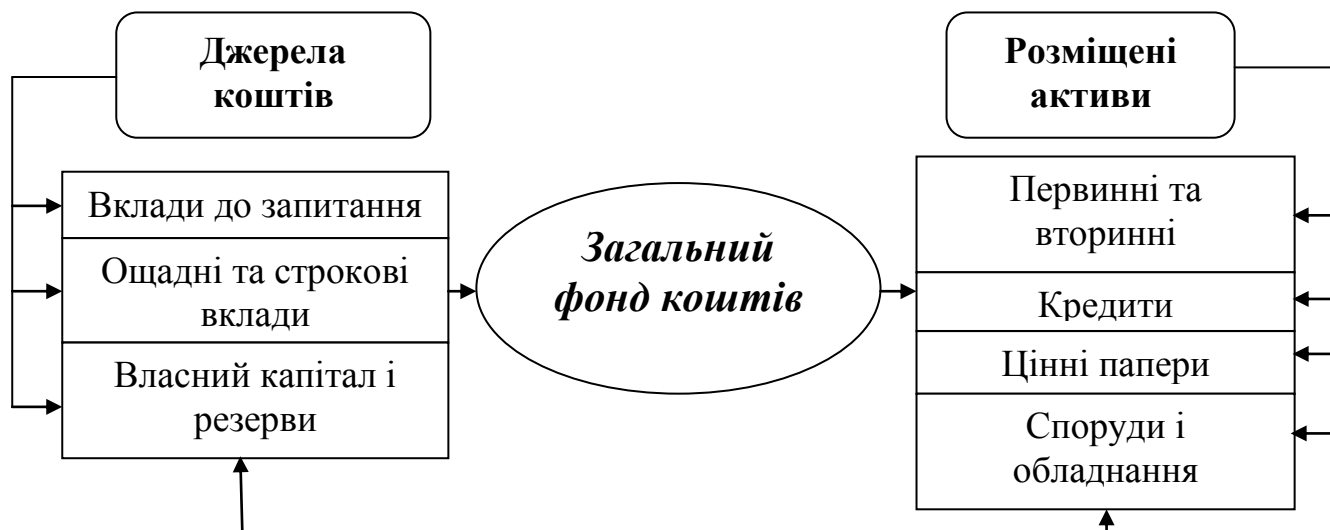

Рис. 18.3. Схема управління активами з використанням методу загального фонду коштів

Метод передбачає раціональне поєднання прибутковості та ліквідності. Оптимальна структура розміщення ресурсів має визначатися на основі співвідношення первинних (тобто високоліквідних активів, безпосередньо пов'язаних з миттєвою ліквідністю) і вторинних резервів (зазвичай державних цінних паперів).

Основною перевагою методу загального фонду коштів є те, що він забезпечує багатоваріантне використання коштів в активних операціях. Однак суттєвою його вадою є відсутність, або по-іншому, не обов'язковість оптимальних критеріїв для розподілу коштів за категоріями активів. За таких умов ефективність управління ліквідністю і дохідністю залежить насамперед від досвіду та інтуїції банківського менеджменту.

Суть *методу розподілу активів* полягає у чіткому погодженні різних видів вкладень із видами залучених ресурсів. При такому підході склад і структура

активів комерційного банку повністю визначаються складом і структурою залучених ним пасивів. Інакше кажучи, чим більшою є частка вкладів до запитання в залучених ресурсах, тим більшою має бути потреба у формуванні активів у безпосередньо ліквідній формі – первинних резервів, а також наближених до них за ступенем ліквідності вторинних резервів.

Склад кредитно-інвестиційного портфеля визначається часткою залучених банком строкових і ощадних депозитів, а терміни їхнього залучення відповідно визначають строки видачі кредитів та здійснення інвестицій у цінні папери. Отже, кожен із видів залучених пасивів має чітке призначення щодо спрямування коштів у різні види активних вкладень, причому незалежно один від одного. Цей метод управління ліквідністю по-іншому називають «банк всередині банку».

Недоліками цього методу є: трудомісткість процесу відстежування ресурсів за видами; не враховується наявність певного постійного не знижувального залишку вкладів до запитання, що зменшує потребу банку в первинних і вторинних резервах та допускає спрямування відповідних сум коштів на кредити і інвестиції. Тому метод розподілу активів може зумовити недоотримання банківськими установами прибутку (рис 18.4).

Перевагою методу розподілу активів є зменшення частки високоліквідних активів та вкладення додаткових коштів у кредити та інвестиції, що приносять більший прибуток, а вадою цього методу визнано те, що при розміщенні коштів у різні категорії активів ігнорується необхідність задовольняти заявки клієнтів на кредит, що, своєю чергою, негативно впливає на дохідність банку. Ефективність методу знижується за відсутності тісного взаємозв'язку між швидкістю обігу вкладів різних груп і коливаннями загальної суми вкладів, оскільки в основі виділення різних центрів «ліквідність – дохідність» лежить швидкість обігу різних видів і груп вкладів, а, як вже зауважено, при застосуванні цього методу такий зв'язок відсутній.

На етапі діяльності, коли банк має визначену клієнтуру і стабільні доходи з її обслуговування, йому доцільно застосовувати метод розподілу

активів у поєднанні з методом загального фонду коштів, який не потребує великої точності, тобто при його використанні відповідно до загального обсягу ресурсів і структури активів проводиться їх коригування.

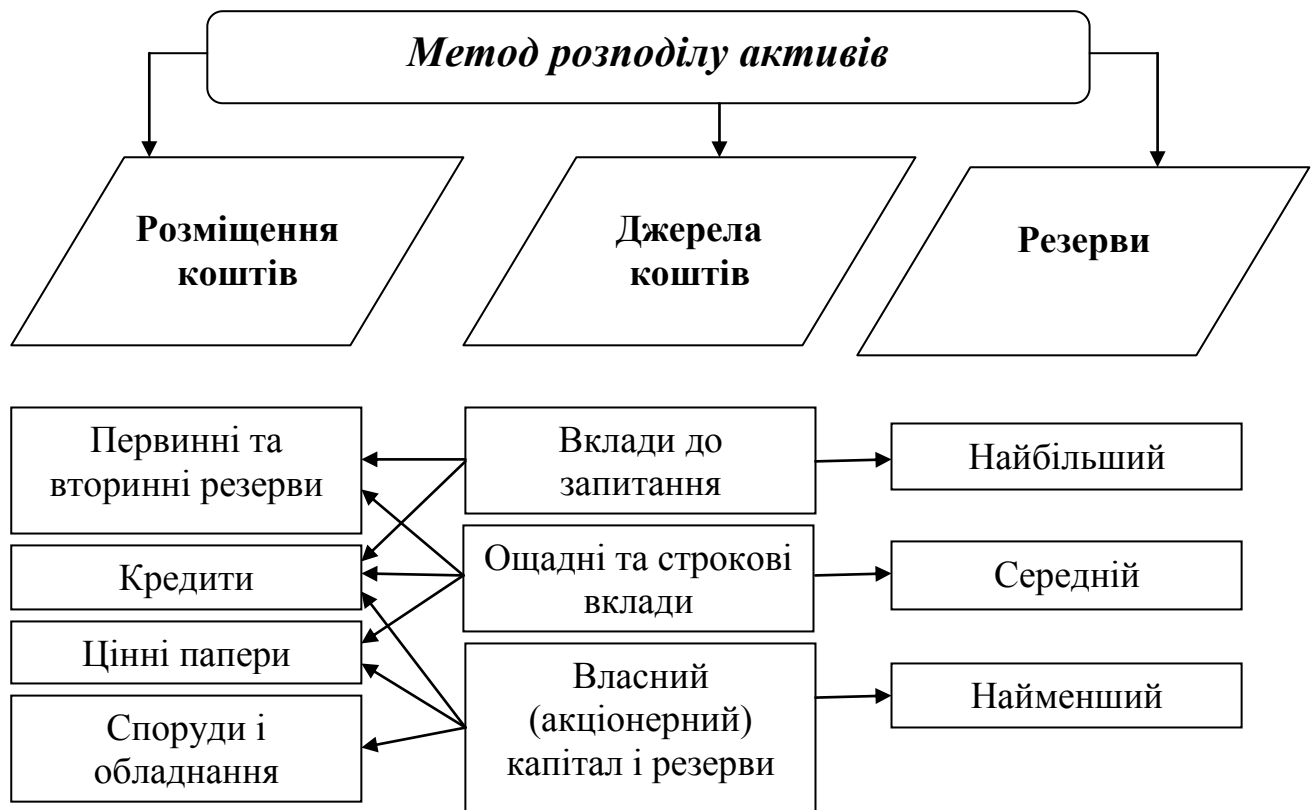

Рис. 18.4. Схема управління активами методом розподілу

Отже, обидва розглянуті методи управління активами не можна вважати повністю досконалими. В обох методах акцент робиться на ліквідності обов'язкових резервів і можливому вилученні вкладів і менше уваги приділяється необхідності задовольняти попит клієнтів на кредит.

Не менш важливим є те, що при розробленні стратегії управління ліквідністю має бути враховане її основне функціональне призначення, сутність якої полягає у вирішенні таких завдань:

- задоволення попиту на кредитні ресурси;
- виконання вимог за депозитними операціями;
- обмеження неприбуткового продажу активів;
- оптимізація вартості залучених ресурсів на фінансовому ринку;

– оптимізація дохідності банківських операцій і загальної прибутковості банку.

Водночас для ефективного функціонування банку необхідно визначити шляхи розміщення всіх доступних для інвестування коштів таким чином, щоб забезпечити максимальну дохідність банку, здійснюючи при цьому фінансові операції в межах його оптимальної ліквідності з урахуванням внутрішніх і зовнішніх обмежень.

Загалом ефективне управління ліквідністю забезпечують можливість банківського менеджменту швидко реагувати на зміну зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на банківську ліквідність. Банк має визначити основні параметри управління ліквідністю у різних ситуаціях, зокрема: 1) в умовах звичайної ділової активності; 2) в умовах кризової ситуації в банку; 3) в умовах загальної фінансової кризи, з метою мінімізації ризику незбалансованої ліквідності.

Варто зауважити, що критичну ситуацію зі своєю ліквідністю банк може врегулювати швидким продажем активів центральному банку (у формі державних цінних паперів) або реалізацією на вторинному ринку відповідних типів активів, залученням короткотермінових міжбанківських кредитів або відкриттям кредитних ліній. У даному випадку банк має чітко оцінити свою доступність до ринку, тобто яку суму фінансування він зможе отримати у відповідний момент (зокрема, й у несприятливій ситуації). Банк має налагодити відносини з ключовими постачальниками фінансування, забезпечивши “лінію захисту” у випадку виникнення проблем із ліквідністю.

Підтримку ж коштами центрального банку, у разі виникнення дисбалансу між залученими та розміщеними коштами через різні механізми рефінансування, варто використовувати лише за наявності об’єктивних причин.

Для мінімізації ризику ліквідності банк має керуватися наступними принципами: 1) пріоритетність ліквідності перед прибутковістю, в т. ч. під час вибору напрямку розміщення коштів; 2) проведення на постійній основі аналізу потреб банку в ліквідних коштах, із метою уникнення надлишку чи дефіциту

ліквідних коштів; 3) ретельно підходити до визначення своєї ліквідної позиції, зокрема розраховувати її на щоденній основі, а також на 1–3 місяці наперед, що сприятиме виявленню суттєвих розривів у фінансуванні на майбутній період і дасть змогу вплинути на терміни погашення за операціями, щоби компенсувати розрив; 4) планування та прогнозування дій у випадку виникнення ризику незбалансованої ліквідності та кризової ситуації (наявність антикризового плану).

При діагностуванні факту недостатньої ефективності операцій менеджери банку мають спробувати змінити структуру ресурсів у бік дешевших джерел, насамперед основних депозитів. Взаємозв'язок між активами і пасивами, в контексті визначення співвідношення між витратами на залучення коштів та доходами, які можна отримати від вкладення цих коштів у кредити, цінні папери й інші активи, має вирішальне значення для прибутковості банку.

У даному випадку перед банком постане проблема обмеженості обсягів дешевих пасивів. Тому банк має вдаватися до нецінових методів, зокрема: забезпечення високої якості банківських послуг, додатковий сервіс. Проте даний підхід призведе до зростання маржі, оскільки збільшаться додаткові витрати банку на висококваліфікований персонал та інформаційно-консультаційні послуги.

Підвищувати відсоткові ставки за кредитами для забезпечення достатнього рівня відсоткової маржі банк може лише в тій ситуації, коли діючі відсоткові ставки значно нижчі від середніх. Окрім цього, даний підхід може призвести до того, що банк втратить надійних клієнтів та збільшиться частка високоризикових активів у кредитному портфелі. Саме тому найоптимальнішим підходом до підвищення рентабельності операцій є управління накладними витратами банку, спрямоване на зниження собівартості банківських операцій.

Отже управління ліквідністю окремого банку є одним із ключових елементів внутрішнього менеджменту банку, що здійснюється за допомогою розроблених самим банком інструментів для її управління. Такі інструменти

дозволятимуть відслідковувати і нівелювати вплив на рівень ліквідності як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Головною метою управління ліквідністю комерційного банку є забезпечення фінансової стійкості та надійності банку, тобто забезпечення необхідного рівня ліквідності за одночасного зростання прибутку і розширення масштабів банківської діяльності.

18.5. Регулювання банківської діяльності через встановлення системи економічних нормативів

У підтримці фінансової стійкості комерційного банку зацікавлений не лише він сам, а й банківська система країни в цілому. Регулювання цього процесу перебуває у центрі управлінської діяльності центральних банків фактично всіх розвинутих країн.

Стан і перспективи функціонування фінансових інститутів ринків капіталу мають важливе значення для національної економіки. Ось чому кредитно-банківська сфера служить об'єктом прискіпливого нагляду і регулювання з боку керівних органів. В кожній країні діє система правових актів, які регламентують різні аспекти банківської діяльності, роботу небанківських кредитно-фінансових установ, фондових бірж тощо. Підтримання фінансової стійкості банків належить до сфери управлінської діяльності центральних банків майже всіх розвинутих країн. Так наприклад, Англійський банк звертає особливу увагу на такі показники балансових звітів банків:

1) стійкість – як відношення ресурсів власного (або в цілому акціонерного) капіталу до поточних фінансових зобов'язань (що прирівнюються до депозитів). Якщо банк бажає збільшити обсяги кредитування, то обмеження даного коефіцієнта, призведе до неминучої потреби збільшення залучення коштів у вигляді депозитів, або необхідності звернення до акціонерів за фондами, або підвищення прибутковості фондів, що у свою чергу може збільшити його грошові ресурси;

2) відсоток ризикового капіталу – як відношення ресурсів капіталу до суми всіх інвестованих активів (позик, гарантій тощо), помноженої на специфічний для кожного класу активів коефіцієнт ризику. Обмеження на відсоток ризикового капіталу втримує банки від гарантій щодо високо ризикових вкладень, якщо ці банки не мають адекватних ресурсів для покриття втрат. Банк повинен забезпечувати віддачу і дохідність стосовно кожного класу ризику, який він гарантував, і адекватно покривати збитки щодо нього.

Вирішальним фактором зміцнення банківського сектора економіки України є оптимізація механізмів державного регулювання та нагляду. Загалом під *державним регулюванням та надглядом банківської системи* розуміють сукупність форм та методів впливу державних установ і організацій, спрямованого на підтримання стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Державне управління передбачає використання системи інструментів, методів і механізмів регулювання фінансовою сферою. До основних із них відносять: фінансові нормативи; встановлення рівня відрахувань до резервних, страхових та інших цільових фондів; податкову політику, фінансовий контроль; впровадження порядку здійснення державних витрат; операції на відкритому ринку; процентну політику. Розробками Світового банку та інших міжнародних організацій встановлено, що необхідним є також виокремлення базових дефініцій та визначень елементів банківської системи, розвиток правової інфраструктури.

Правова інфраструктура державного регулювання банківської діяльності включає законодавство, серію регулятивних правил та процедур роз'яснення політики. В елементному складі правова інфраструктура державного регулювання банківської діяльності включає розробку положень щодо:

- 1) контролю входження (ідентифікація понять банку, клієнта тощо);
- 2) початкових і структурних вимог (процедур отримання ліцензій, відкриття філій, дозволу на зміну структури власності, заміну назви);

- 3) вимог щодо пруденційного ведення справ (застосування системи нормативів, визначення ризиків і процедур управління ними);
- 4) процедур передачі повноважень зовнішнім аудиторам;
- 5) процедур звітування і надання запитів на інформацію з боку центрального банку;
- 6) права ведення перевірки на місцях;
- 7) права на примус;
- 8) права на накладання арешту, закриття банківської установи і проведення процедури ліквідації.

Досить важливим є встановлення оптимальних співвідношень між регулюванням банківського сектора і досягнення ним певного рівня самостійності та саморегулювання. Отже, вибір має бути здійснено між банківським сектором, що жорстко регулюється, і так званим “пруденційним регулюванням”, для якого характерно: стимулювання конкуренції через ліцензії на певні види діяльності; створення умов для диверсифікації діяльності; саморегулювання.

Вирішальним фактором зміцнення банківського сектора економіки України є оптимізація механізмів державного регулювання та нагляду. **Регулювання діяльності банків** – це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Система державного регулювання банківської діяльності охоплює кілька відносно самостійних напрямків: 1) грошово-кредитне регулювання; 2) банківський нагляд; 3) валютне регулювання; 4) податково-правове регулювання.

Державне регулювання банківської діяльності базується на протекційних та превентивних заходах. **Превентивні заходи** спрямовуються на: обмеження доступу до банківської діяльності (ліцензування, обмеження сфер діяльності банків); недопущення ймовірних негативних наслідків того чи іншого процесу

(встановлення лімітів щодо проведення деяких банківських операцій, вимоги до розміру і структури власного капіталу банку, вимоги щодо ліквідності, вимоги щодо диверсифікації банківських ризиків). Дія цих заходів реалізується шляхом встановлення нормативів, дотримання яких банками є позитивним щодо підтримання їхньої фінансової стійкості.

Протекційні заходи (захисні) встановлюються для захисту вже існуючої загрозливої для банку ситуації, яка може спричинити банкрутство. До них належать: створення та функціонування фонду гарантування вкладів фізичних осіб; формування банками резерву для відшкодування можливих втрат за активними операціями; рефінансування банків. Протекційні заходи підвищують довіру вкладників до банківської системи, а превентивні – забезпечують ефективність перших.

Безпосередній вплив Національного банку України на діяльність інших банків здійснюється за такими основними напрямками: 1) створення законодавчих та інших умов, які дали би змогу банками реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрям); 2) встановлення законодавчих нормативів та нагляд за їхнім дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

До основних методів регулювання діяльності банків слід зарахувати економічні та адміністративні. **Економічні методи** охоплюють нормативні (встановлення кількісних нормативів або розмірів обмежень чи пільг) та коригуючі (застосування впливу для конкретної ситуації). Вони спрямовані на досягнення економічних цілей – цільового кредитування, визначення норм обов'язкових резервів та ін.

Суть **адміністративних методів** може бути виражена в такому: а) встановлення певного порядку дії у сфері державного управління (приписи); б) заборона певних дій (заборони); в) надання можливості вибору дій (жорсткий варіант дозволів, розрахований на поведінку посадових осіб, які зобов'язані вибрати один з передбачених адміністративно-правовою нормою варіантів дій у

відповідних умовах); г) надання можливості діяти на свій розсуд (м'який дозвіл, розрахований переважно на громадян); д) допуск за певних умов паритетного юридичного становища сторін у відношенні, що регулюється (процесуальна рівність).

На створення необхідних умов для стабільної діяльності банків спрямована система економічних нормативів регулювання банківської діяльності, яка впроваджена НБУ і є обов'язковою для всіх комерційних банків. Система нормативів, що складається з комплексу вимог до капіталу, ліквідності, кредитних ризиків, інвестування, ризиків валютної позиції встановлюється з метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, захисту від банківських ризиків, запобігання неправильному розподілу ресурсів та капіталу.

У відповідності до Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» зі змінами та доповненнями Національний банк України установлює порядок визначення регулятивного капіталу банку та такі економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

1) нормативи капіталу: (мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2), співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3); норматив співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1));

2) нормативи ліквідності: (миттєва ліквідність (Н4), поточна ліквідність (Н5), короткострокова ліквідність (Н6));

3) нормативи кредитного ризику: (максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10));

4) нормативи інвестування: (інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11)-1, загальної суми інвестування (Н12)).

У зв'язку із внесенням змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, Правління НБУ Постановою від 24.12.2009 N 764 внесло зміни до Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, які стосуються розрахунку:

- нормативу адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (Н2);
- нормативу (коефіцієнта) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3);
- нормативу миттєвої ліквідності (Н4);
- нормативу поточної ліквідності (Н5) (з кінцевим строком погашення до 31 дня);
- нормативу короткострокової ліквідності (Н6) (з кінцевим строком погашення до 1 року);
- нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- нормативу великих кредитних ризиків (Н8);
- нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);
- нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10);
- нормативу інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11);
- нормативу загальної суми інвестування (Н12);
- визначення співвідношення залишків за вкладами фізичних осіб до залишків пасивів банку;
- визначення відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.

В нашій державі величина капіталу комерційних банків регулюється централізовано Національним банком України через встановлення мінімальних вимог (нормативів) до розмірів та достатності капіталу.

1. Норматив регулятивного капіталу банку (Н1). Регулятивний капітал банку, не відкоригований на суму перевищення нормативів Н7 та Н9, розраховується за такою формулою:

$$\mathbf{PK1 = OK + ДК - В} \quad (18.13),$$

де PK1 – регулятивний капітал банку, не відкоригований на суму перевищення нормативів Н7 та Н9;

OK – основний капітал (капітал 1-го рівня);

ДК – додатковий капітал (капітал 2-го рівня);

В – відвернення.

2. Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу. Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу розраховується за такою формулою:

$$\mathbf{Н2 = \frac{PK}{A_p + C_{вп}} * 100\%,} \quad (18.14),$$

де PK – регулятивний капітал банку;

A_p – активи, зменшені на суму створених відповідних резервів за активними операціями, на суму забезпечення (але не більше ніж сума основного боргу за окремою операцією) кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав на суму дооцінки та зважені на відповідний коефіцієнт ризику залежно від групи ризику, до якої віднесено актив.

C_{вп} – сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

3. Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3). Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів розраховується за такою формулою:

$$H3 = \frac{PK}{CA} * 100 \%, \quad (18.15),$$

де PK – регулятивний капітал;

CA – сукупні активи.

4. Норматив миттєвої ліквідності (H4). Норматив миттєвої ліквідності розраховується за такою формулою:

$$H4 = \frac{Kкр + Ка}{Rp + Cк} \cdot 100\%, \quad (18.16),$$

де Kкр – кошти на кореспондентському рахунку;

Ка – кошти в касі;

Rp – поточні рахунки для розрахунку нормативу миттєвої ліквідності;

Cк – строкові кошти суб'єктів господарювання, фізичних осіб і небанківських фінансових установ, кінцевий строк погашення яких настав.

5. Норматив поточної ліквідності (H5) (з кінцевим строком погашення до 31 дня). Норматив поточної ліквідності розраховується за такою формулою:

$$H5 = \frac{A}{Зп} \cdot 100\%, \quad (18.17),$$

де A – активи банку з кінцевим строком погашення до 31 дня для розрахунку нормативу поточної ліквідності;

Зп – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня для розрахунку нормативу поточної ліквідності.

6. Норматив короткострокової ліквідності (H6) (з кінцевим строком погашення до 1 року). Норматив короткострокової ліквідності розраховується за такою формулою:

$$H6 = \frac{Al}{31} \cdot 100\%, \quad (18.18),$$

де Ал – ліквідні активи з кінцевим строком погашення до одного року для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності;

З1 – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до одного року для розрахунку нормативу короткострокової ліквідності.

7. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7). Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів) розраховується за такою формулою:

$$H7 = \frac{Зс}{PK1} * 100 \%, \quad (18.19),$$

де Зс – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом і фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими нарахованими доходами, 100 відсотків від суми позабалансових зобов'язань, виданих щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів).

PK1 – регулятивний капітал банку.

8. Норматив великих кредитних ризиків (Н8). Норматив великих кредитних ризиків розраховується за такою формулою:

$$H8 = \frac{Зв}{PK}, \quad (18.20),$$

де Зв – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом і фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими нарахованими доходами, 100 відсотків від суми позабалансових зобов'язань, що враховуються в банку за великими кредитами за всіма контрагентами (або групою пов'язаних контрагентів);

PK – регулятивний капітал банку.

Базою для розрахунку економічних нормативів Н2, Н3, Н3-1, Н7, Н8, є регулятивний капітал банку.

9. Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9). Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (або групі пов'язаних інсайдерів), розраховується за такою формулою:

$$Н9 = \frac{Зін}{СТ} * 100 \%, \quad (18.21),$$

де Зін – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими нарахованими доходами, 100 відсотків від суми позабалансових зобов'язань щодо одного інсайдера (або групи пов'язаних інсайдерів);

СТ – статутний капітал банку.

10. Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10). Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, розраховується за такою формулою:

$$Н10 = \frac{СЗін}{СТ} * 100 \%, \quad (18.22),$$

де СЗін – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими нарахованими доходами, 100 відсотків від суми позабалансових зобов'язань щодо всіх інсайдерів;

СТ – статутний капітал банку.

11. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11). Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою розраховується за такою формулою:

$$H11 = \frac{K_{ін}}{СТ} * 100 \%, \quad (18.23),$$

де $K_{ін}$ – кошти банку, що інвестуються на придбання акцій (часток/паїв) окремо за кожною установою;

СТ – статутний капітал банку.

12. Норматив загальної суми інвестування (Н12). Норматив загальної суми інвестування розраховується за такою формулою:

$$H12 = \frac{K_{ін}}{СТ} * 100 \%, \quad (18.24),$$

де $K_{ін}$ – кошти банку, що інвестуються з метою придбання акцій (часток/паїв) будь-яких юридичних осіб;

СТ – статутний капітал банку.

Базою для розрахунку економічних нормативів Н9, Н10, Н11, Н12 є статутний капітал банку.

13. Алгоритм розрахунку щодо визначення співвідношення залишків за вкладками фізичних осіб до залишків пасивів банку. Співвідношення залишків за вкладками фізичних осіб до залишків пасивів банку розраховується за такою формулою:

$$\frac{Вкл.ф.}{Сп.б.} = \frac{Вкл.ф.}{П}, \quad (18.25),$$

де Вкл.ф. – залишки за вкладками фізичних осіб;

П – пасиви банку без урахування розрахунків між філіями та іншими підвідомчими установами банку.

14. Визначення відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (для розрахунку економічного нормативу Н2).

За кожною іноземною валютою та кожним банківським металом визначається підсумок за всіма балансовими та позабалансовими активами і всіма балансовими та позабалансовими зобов'язаннями. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

16. Алгоритм розрахунку визначення співвідношення обсягу операцій довірчого управління банку до сукупних активів банку. Співвідношення обсягу операцій довірчого управління та сукупних активів банку розраховується за такою формулою:

$$C_d = \frac{C_{дов}}{C_A} \cdot 100\%, \quad (18.26),$$

де $C_{дов}$ – сукупний обсяг операцій довірчого управління банку;

C_A – сукупні активи (які включаються до розрахунку нормативу Н3).

За надання Національному банку недостовірної інформації щодо економічних нормативів банки несуть відповідальність згідно з вимогами чинного законодавства України.

Контроль за дотриманням банками економічних нормативів та вимог щодо регулятивного капіталу банків здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами центрального апарату банківського нагляду Національного банку України. Щоденний, щомісячний та щоквартальний контроль вказаних нормативів дозволяє наглядовим органам НБУ відстежувати стан та тенденції змін фінансової стабільності комерційних банків та вживати заходів ще до загострення кризових явищ в банку. В разі порушення комерційними банками економічних нормативів НБУ може застосовувати певні заходи, які відображено у табл. 18.7.

Таблиця 18.7

Заходи впливу Національного банку України за порушення банками економічних нормативів

Порушення нормативів	Заходи впливу за порушення			
	Одноразове *		Повторне **	Систематичне***
	непримусові	примусові		
1. Капіталу банку (Н1)	–	Програма капіталізації	Рекомендоване обмеження на розподіл капіталу	Відкликання ліцензії на всі або окремі види банківських операцій
2. Мінімального розміру статутного капіталу (Н 2)	–	–	–	Відкликання ліцензії на всі види банківських операцій
3. Платоспроможності (Н 3)	Лист із зобов'язаннями	–	штраф	Установлення режиму фінансового оздоровлення
4. Достатності капіталу банку (Н4)	Лист із зобов'язаннями	–	штраф	Установлення режиму фінансового оздоровлення
5. Ліквідності (Н5, Н6, Н7)	Письмове попередження	–	штраф	Підвищення норми обов'язкових резервів
6. Максимального розміру ризику на одного позичальника (Н 8)	–	штраф	штраф	Установлення режиму фінансового оздоровлення
7. Максимального розміру великих кредитних ризиків (Н 9)	–	Підвищення вимог до платоспроможності банку	Підвищення вимог до платоспроможності банку	Установлення режиму фінансового оздоровлення
8. Максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н10)	–	штраф	штраф	Усунення керівництва або передання справ на розгляд правоохоронних органів
9. Максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н 11)	-	штраф	штраф	Усунення керівництва або передання справ на розгляд правоохоронних органів
10. Максимального розміру міжбанківських позик (Н 12)	Лист із зобов'язаннями	–	Письмове попередження	Відкликання ліцензій на здійснення операцій на міжбанківському ринку

продовження таблиці 18.7

11. Максимального розміру отриманих міжбанківських позик (Н 13)	Лист із зобов'язаннями	–	Письмове попередження	Відкликання ліцензій на здійснення операцій на міжбанківському ринку
12. Інвестування (Н14)	Письмове попередження	–	штраф	Відкликання ліцензій на здійснення таких операцій: вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб; 1) випуск цінних паперів (облігацій, ощадних сертифікатів тощо); 2) купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними 3) купівля, продаж, і зберігання державних цінних паперів, а також операції з ними
13. Відкритої валютної позиції (Н15, Н16, Н17, Н18)	–	штраф	Підвищення норми обов'язкових резервів або зменшення нормативного значення відкритої валютної позиції	Відкликання ліцензії на проведення банківських операцій з валютою

* До **одноразового порушення** належить невиконання протягом одного місяця встановлених економічних нормативів (за нормативами, які розраховуються за кожним випадком порушення).

** До **повторного порушення** належить невиконання протягом двох місяців установлених економічних нормативів (за нормативами, які розраховуються як середньоарифметична величина) та протягом двох і більше разів (за нормативами, які розраховуються за кожним випадком порушення).

*** До **систематичного порушення** належить невиконання протягом трьох місяців установлених економічних нормативів (за нормативами, які розраховуються як середньоарифметична величина) та протягом місяця (за нормативами, які розраховуються за кожним випадком порушення). При цьому повторним та систематичним порушенням економічних нормативів вважається таке, яке відбувається або кожного місяця (дня) поспіль або через певний проміжок часу.

18.6. Обов'язкове резервування як метод підтримання фінансової стійкості банків

У процесі своєї діяльності комерційні банки певною мірою ризикують, здійснюючи активні операції. Тому з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту кредиторів і вкладників вони формують резерви для покриття можливих втрат від проведення активних операцій.

Обов'язкові резерви – це частка (норма у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка згідно із чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Варто зауважити, що створення системи обов'язкового резервування як інструменту регулювання ліквідності – одна з найсуперечливіших проблем у діяльності центральних банків. З одного боку, існування механізму резервування знижує загальний ризик банківської системи і є необхідним елементом макроекономічного регулювання грошової маси. З іншого – така система має суттєві недоліки. Так, велика частина кредитних ресурсів вилучається з банківського, а зрештою і з виробничого сектора. Резервування залучених коштів збільшує їхню вартість, що змушує банки встановлювати підвищені вимоги до дохідності активних операцій. Тому система резервних вимог є доволі дорогою щодо втрачених можливостей банку з одержання доходів, оскільки використання резервів можливе лише в екстремальній ситуації банкрутства (сформований централізовано фонд слугує не так для забезпечення ліквідності конкретного банку, як для підтримання сукупної банківської ліквідності).

Система резервування складається:

– з обов'язкових резервів банківської системи, котрі сприяють здійсненню НБУ грошово-кредитної політики і регулюванню загальної

ліквідності банківської системи;

– резервів під операції з цінними паперами;

– дебіторську заборгованість;

– кредитні операції; міжбанківські розрахунки через систему VISA;

загальних резервів банків на покриття непередбачених збитків; відрахування у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Метою резервування, за українським законодавством, є створення фондів грошових коштів на покриття непередбачених збитків за зазначеними операціями та надання змоги комерційним банкам продовжувати свою діяльність за несприятливих умов.

Обсяг обов'язкових резервів визначається нормами резервування, які встановлює центральний банк, і структурою й обсягом депозитних зобов'язань кожного банку. Звичайно законодавством країни регулюються верхня і нижня межі резервних вимог, у діапазоні яких центральний банк фіксує фактично чинні норми резервування згідно зі станом кредитного ринку та завданнями поточної грошової політики. Формування обов'язкових резервів має на меті:

1) регулювання грошової маси в обігу;

2) забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів;

3) підтримання ліквідності комерційного банку.

Національний банк України, змінюючи норми обов'язкових резервів, впливає на кредитну активність комерційних банків і стан грошової маси в обігу. Так, наприклад, зменшення норми обов'язкових резервів дозволяє комерційним банкам у більш повній мірі використовувати сформовані ними кредитні ресурси, тобто збільшити обсяги кредитних вкладень в економіку. Однак варто враховувати, що така політика може призвести до зростання грошової маси в обігу й в умовах спаду виробництва зумовити інфляційні процеси. І навпаки, підвищення норм обов'язкових резервів скорочує кредитний потенціал комерційних банків, що обмежує їхню спроможність провадити активні операції.

Механізм встановлення резервних вимог характеризується цілою низкою

параметрів, основними з яких є:

1. Порядок визначення норми обов'язкових резервних вимог. У деяких країнах верхня межа зазначених вимог встановлюється спеціальними законодавчими актами.

2. База, що використовується для обчислення обов'язкових резервів. Норма резервів може встановлюватись у певному процентному відношенні до банківських пасивів або активів, узагальнено або вибірково, тобто до загальної суми пасивів чи активів або до окремих їхніх статей. Як правило, резервні вимоги орієнтуються на стан і зростання залучених коштів, тобто пасивів, і передусім депозитів небанківського сектора .

3. Банківські активи, які центральні банки дозволяють використовувати для задоволення резервних вимог.

4. Величина норми резервування та критерії її диференціації. Існують значні розбіжності у нормах резервування в різних країнах. Основний критерій диференціації – це вид депозитів, а саме: термін (трансакційні чи строкові депозити); валюти (національна чи іноземна); джерело (банківські депозити чи небанківських установ); власник депозиту (резидент чи нерезидент) та ін.

5. Розрахунковий період дотримання резервних вимог (як правило, від двох тижнів до одного місяця) і порядок регулювання резервних вимог. Центральні банки звичайно вимагають додержання резервних вимог не щоденно, а в середньому за встановлений період.

Фактично, зобов'язання виконувати резервні вимоги виникає у кожного комерційного банку з моменту отримання ліцензії НБУ на право здійснення відповідних банківських операцій. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені та обліковані на балансі комерційного банку кошти юридичних та фізичних осіб як у національній, так і в іноземній валюті, за винятком коштів, залучених від інших банків та іноземних інвестицій, отриманих від міжнародних фінансових установ.

Національний банк встановлює для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування залежно від природи

зобов'язань (депозити, ощадні вклади, поточні рахунки клієнтів та ін.), а також строку зобов'язань чи пасивів (короткострокові пасиви, довгострокові пасиви).

Сума залишків коштів, що приймається для розрахунку обов'язкових резервів, визначається за формулою середньоарифметичної за відповідний звітний період:

$$L_d = \frac{L_1 + L_2 + L_3 + \dots + L_n}{n} \quad (18.27),$$

де L_d – середні залишки коштів, що використовуються для обчислення обов'язкових резервів за звітний період;

$L_{1,2,3}$ – сума залишків залучених комерційним банком коштів станом на кожне число звітного періоду;

L_n – сума залишків коштів за останній календарний день звітного періоду;

n – кількість календарних днів звітного періоду регулювання.

Розраховані таким чином середні залишки залучених коштів перемножуються на норму резервування, а отриманий результат – сума мінімальних обов'язкових резервів – має перебувати на кореспондентському рахунку комерційного банку або (за рішенням Правління НБУ) має бути перерахована на окремий рахунок в операційному чи територіальному управлінні Національного банку України.

НБУ здійснює контроль за дотриманням комерційними банками нормативів обов'язкового резервування, порівнюючи суму, визначену на підставі встановленого нормативу, з фактичною середньоарифметичною сумою залишків коштів на кореспондентському рахунку банку. За недотримання комерційним банком нормативу резервування до комерційного банку можуть застосовуватися такі заходи впливу:

- за один випадок – письмове застереження щодо необхідності безумовного дотримання нормативу обов'язкового резервування;
- за другий випадок – штраф у розмірі не більше від одного процента від

суми зареєстрованого статутного фонду.

В Україні порядок формування та використання резервів під активні операції регулюється такими нормативно-правовими актами як:

1. «Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків»;
2. «Положення про порядок формування і використання банками резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості»;
3. «Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами».

Нині прийнято нове «Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», що вступить в дію з 01.01.2013 р. Згідно з вимогами НБУ вітчизняні банки сьогодні з метою страхування ризиків від активних операцій повинні створювати такі дві групи резервів за активними операціями:

1. Резерви за активами – це спеціальні (оціночні) резерви, які зменшують балансову вартість активів і необхідність формування яких спричинена зменшенням корисності таких активів.

До них належать: резерв за кредитами, резерв за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, резерв за дебіторською заборгованістю, резерв за групою фінансових активів та резерв за цінними паперами.

2. Резерви за наданими фінансовими зобов'язаннями – це резерви, що є забезпеченням їх виконання в майбутньому, що визнаються в балансі банку як зобов'язання та свідчать про можливі втрати внаслідок відтоку ресурсів, пов'язаного з виконанням банком таких фінансових зобов'язань.

Резерв за кредитами. Формування резерву здійснюється за всіма видами кредитів, що надаються фізичним та юридичним особам (у тому числі банкам). За кредитними операціями між установами в системі одного банку (для банків із 100% іноземним капіталом – за розрахунками з материнською компанією,

якщо ця компанія має кредитний рейтинг не нижчий, ніж “інвестиційний клас”) та за коштами в іноземній валюті, що перераховані Національному банку України резерв не формується. Розрахунок розміру резервних відрахувань здійснюється на індивідуальній основі як сума перевищення балансової вартості кредиту (без урахування раніше сформованого резерву) над теперішньою вартістю майбутніх грошових потоків за цим кредитом, скорегованою на врахування показників ризику кредиту та вартості забезпечення за ним за формулою:

$$\mathbf{Рінд = БВк - ТВк,} \quad (18.28),$$

де Рінд – сума резерву за кредитом;

БВк – балансова вартість кредиту, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку, без урахування суми раніше сформованого резерву;

ТВк – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку. Грошові потоки оцінюються з урахуванням показника ризику кредиту та коефіцієнта ліквідності забезпечення, що визначається згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ.

Резерв за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках. Банк формує резерви за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках у вигляді строкових вкладів (депозитів) та коштів на вимогу (активних залишків). Розрахунок розмір резерву за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках на звітну дату здійснюється як сума перевищення балансової вартості активу (без урахування суми раніше сформованого резерву) над сумою боргу на дату розрахунку резерву, зважену на показник безризиковості активу, за такою формулою:

$$\mathbf{Ркр = БВкр - За \times (1 - ПРкз),} \quad (18.29),$$

де Ркр – сума резерву за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках;

БВкр – балансова вартість коштів, розміщених на кореспондентських рахунках в інших банках, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку (без урахування суми раніше сформованого резерву);

За – борг за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, на дату розрахунку резерву;

ПРкз – показник ризику за коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках в інших банках, що визначається банком згідно з нормативно-правових актів НБУ.

Резерви за дебіторською заборгованістю. Банк формує резерви за такими видами дебіторської заборгованості як:

- ◆ дебіторська заборгованість за операціями з банками;
- ◆ дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами банку;
- ◆ дебіторська заборгованість за операціями банку з фінансовими інструментами;
- ◆ дебіторська заборгованість за розрахунками з працівниками банку;
- ◆ інші нараховані доходи;
- ◆ дебетові суми до з'ясування;
- ◆ дебіторська заборгованість за господарською діяльністю банку.

При формуванні резерву не враховуються суми дебіторської заборгованості за операціями з грошово-речовими лотереями та індексацією грошових заощаджень. Розрахунок резерву за дебіторською заборгованістю, що є фінансовим активом (далі фінансова дебіторська заборгованість), здійснюється залежно від строків погашення заборгованості, передбачених договорами або правилами здійснення операцій/розрахунків, установленими законодавством України та внутрішньобанківськими положеннями. Банк на звітну дату розраховує розмір резерву за фінансовою дебіторською заборгованістю, строк погашення якої згідно з умовами договору не перевищує трьох місяців, за такою формулою:

$$\mathbf{Рфдз = БВфдз - БВфдз \times (1 - ПРфдз),} \quad (18.30),$$

де Рфдз – сума резерву за фінансовою дебіторською заборгованістю, строк погашення якої згідно з умовами договору не перевищує трьох місяців;

БВфдз – балансова вартість фінансової дебіторської заборгованості, строк погашення якої згідно з умовами договору не перевищує трьох місяців, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку (без урахування суми раніше сформованого резерву);

ПРфдз – показник ризику фінансової дебіторської заборгованості, що визначається банком згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ.

Розрахунок резерву за фінансовою дебіторською заборгованістю, строк погашення якої згідно з умовами договору перевищує три місяці, здійснюється аналогічно до розрахунку резерву за формулою (18.28).

При розрахунку банком на звітну дату розміру резерву за дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю використовується формула:

$$\mathbf{Рдзг = БВдзг - БВдзг \times (1 - ПРдзг),} \quad (18.31),$$

де Рдзг – сума резерву за дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю;

БВдзг – балансова вартість дебіторської заборгованості за господарською діяльністю, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку (без урахування суми раніше сформованого резерву);

ПРдзг – показник ризику дебіторської заборгованості за господарською діяльністю, що визначається банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ.

Резерв за групою фінансових активів. Розмір резерву за групою фінансових активів на звітну дату розраховується банком як сума перевищення балансової вартості групи фінансових активів (без урахування суми раніше сформованого резерву) над сумою боргу за цими активами на дату розрахунку резерву, зважену на показник безризиковості групи фінансових активів, за такою формулою:

$$P_{гp} = \sum_{i=1}^j B V a i - \sum_{i=1}^j Z a i * (1 - П P_{гp}) \quad (18.32),$$

де $R_{гр}$ – сума резерву за групою фінансових активів;

B_{Ba} – балансова вартість за групою фінансових активів, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку (без урахування суми раніше сформованого резерву);

j – загальна кількість кредитів у групі фінансових активів;

i – порядковий номер кредиту в групі фінансових активів;

Z_a – борг за активом на дату розрахунку резерву;

$PR_{гр}$ – показник ризику групи фінансових активів, що визначається банком згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ.

При розрахунку розміру резерву за групою фінансових активів не береться до уваги забезпечення за цими активами.

Резерв за цінними паперами. Формування резерву здійснюється банками на звітну дату за всіма видами цінних паперів, які класифіковані до портфеля на продаж і портфеля до погашення, а також за інвестиціями банку, що неоформлені цінними паперами. Банк не формує резерв за цінними паперами, які емітовані центральними органами виконавчої влади та Національним банком України, а також за вкладеннями в акції (частки) бірж, депозитаріїв, платіжних систем, бюро кредитних історій. Формування резервів за цінними паперами здійснюється залежно від їх класифікації до відповідного портфеля, виду цінних паперів (боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком) та їх оцінки (за справедливою вартістю, за собівартістю або за амортизованою собівартістю). При розрахунку резерву за цінними паперами окремо розраховується резерв за цінними паперами в портфелі банку на продаж та резерв за цінними паперами в портфелі банку до погашення.

Банк на звітну дату розраховує розмір резерву за цінним папером, справедлива вартість якого не може бути визначена банком та за яким є ризик цінного папера, на суму перевищення балансової вартості такого цінного папера (без урахування суми раніше сформованого резерву) над теперішньою

вартістю майбутніх грошових потоків за цим цінним папером, зваженою на показник безризиковості цінного папера, за такою формулою:

$$Рцп = БВцп - ТВцп, \quad (18.33),$$

де Рцп – сума резерву за цінним папером;

БВцп – балансова вартість цінного папера, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів НБУ з бухгалтерського обліку, без урахування суми раніше сформованого резерву;

ТВцп – теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за цінним папером, визначена банком відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку. Грошові потоки оцінюються з урахуванням показника ризику цінного папера, що визначається згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України.

Резерв за наданими фінансовими зобов'язаннями. Формування резерву за наданими фінансовими зобов'язаннями здійснюється за такими зобов'язаннями як:

- ◆ гарантії, поручительства, акредитиви та акцепти, що надані банкам;
- ◆ гарантії, що надані клієнтам;
- ◆ зобов'язання з кредитування, що надані банкам;
- ◆ зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам.

Банк не формує резерву за зобов'язаннями з кредитування, що надані клієнтам (крім банків), які є відкличними і безризиковими, тобто умовами договору за якими визначено безумовне право банку без попереднього повідомлення боржника в односторонньому порядку відмовитися від подальшого виконання взятих на себе зобов'язань, у тому числі в разі погіршення фінансового стану боржника та/або несвоєчасного виконання ним договірних зобов'язань перед банком. Розрахунок на звітну дату розміру резерву за наданим фінансовим зобов'язанням здійснюється як різниця між сумою коштів, необхідних для виконання банком цього зобов'язання, та сумою отриманої за ним винагороди і вартості забезпечення за такою формулою:

$$Рфз = Ск - (Св + Взфз \times k), \quad (18.34),$$

де Рфз – сума резерву за фінансовим зобов'язанням, що підлягає формуванню;

Ск – сума коштів, необхідних для виконання банком фінансового зобов'язання;

Св – сума отриманої банком винагороди (з урахуванням амортизації);

Взфз – вартість отриманого забезпечення, що визначається банком згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ. Якщо забезпечення немає або воно не відповідає вимогам, то до розрахунку береться нуль;

k – коефіцієнт ліквідності забезпечення, що визначається банком згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ.

Сума коштів, необхідних для виконання наданого фінансового зобов'язання, визначається за такою формулою:

$$Ск = ФЗ \times ПРк, \quad (18.35),$$

де ФЗ – сума фінансового зобов'язання, що відображена за позабалансовим рахунком. За зобов'язаннями з кредитування до розрахунку резерву береться 50% від суми наданого зобов'язання;

ПРк – показник ризику, що визначається банком згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ. Стан обслуговування боргу за фінансовим зобов'язанням за наданими гарантією, поручительством, авалем, акредитивом та акцептом визначається як “високий” до часу їх виконання за умови своєчасної сплати боргу контрагентом відповідно до умов договору.

Використання охарактеризованих вище резервів здійснюється за кожною групою окремо. Резерви за фінансовими та іншими активами використовуються для списання (відшкодування) боргу за активом, який віднесено до безнадійної заборгованості, у порядку, установленому Національним банком України. Використання резервів за наданими гарантіями, поручительствами, акредитивами та акцептами здійснюється банком у разі необхідності виконання ним наданого фінансового зобов'язання. Резерв за наданими гарантією, поручительством, авалем, акредитивом та акцептом банк використовується

лише для виконання зобов'язання, за яким такий резерв був сформований. Виконання наданих гарантії, поручительства, авалю, акредитива та акцепту за рахунок резерву не є підставою для припинення вимог банку до принципала (боржника). Розформування сформованого раніше резерву за наданим зобов'язанням із кредитування можливе в разі виконання банком цього зобов'язання.

Виконання банками вимог з резервування сприяє передусім стабільності їхнього функціонування на вітчизняному кредитному та валютному ринках, тому використовується НБУ як інструмент регулювання співвідношення між пропозицією та попитом на грошові кошти, як елемент стримування або нарощування кредитних коштів в економіці. За невиконання комерційними банками резервних вимог до них застосовуються штрафні санкції.

Обов'язкові резерви в повному обсязі можуть бути використані банком лише в разі припинення його діяльності, а отже, центральний банк надає дозвіл на використання резервів для розрахунків за зобов'язаннями банку. У решті випадків використання резервних коштів обмежене і регламентується угодою між комерційним та центральним банком, якою визначаються характер і частота використання зарезервованих коштів, терміни поповнення залишків на резервному рахунку, гарантії та санкції. Звичайно на суму обов'язкових резервів відсотки не нараховуються, тому, власне, резервні кошти є «втраченими» для банку, тобто неприбутковими активами.

Слід зазначити, що необхідність доволі виваженого застосування механізму обов'язкового резервування пов'язана насамперед з впливом на динаміку прибутковості комерційних банків, оскільки кошти, що знаходяться на резервних рахунках не приносять доходу, а отже, є своєрідним прихованим податком на діяльність комерційних банків. І, як наслідок, їхнє зростання може негативно позначитися на прибутковості банківських установ, знизити загалом їхню конкурентоспроможність на ринку.

Загалом удосконалення методики встановлення резервних вимог може мати кілька напрямків, які ґрунтуються на використанні світового досвіду, а

саме:

- вкладання зарезервованих коштів у державні цінні папери, що приносять дохід;
- виплата комерційним банкам часткової компенсації за зберігання мінімальних резервів;
- встановлення диференційованих вимог резервування залежно від типу кредитної установи; терміну діяльності; розміру активів і капіталу; особливостей регіону та стану грошового ринку; структури та рівня ризиковості активів;
- диференціація нормативів резервування залежно від виду депозитного вкладу та його впливу на той чи інший агрегат грошової маси.

Отже, загалом наявність банківських резервів відповідає інтересам банківської системи, оскільки вони виступають умовою нормального функціонування платіжно-розрахункового механізму та слугують дієвим інструментом підтримання фінансової стійкості банківських установ – зокрема.

В цілому для об'єктивної оцінки фінансової стійкості банків у вітчизняній банківській практиці варто поєднувати два напрями оцінки: 1) на макроекономічному рівні – зовнішня оцінка фінансової стійкості банківського сектору НБУ на основі цілісної системи оцінки та контролю за дотриманням економічних нормативів; 2) на рівні окремого банку – самооцінка на основі застосування внутрішньої системи оцінки власної фінансової стійкості, що містила б комплекс таких показників, які сповна відображали б усі аспекти та специфіку діяльності банку.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке фінансова стійкість та ліквідність банку?
2. Від яких макроекономічних факторів залежить фінансова стабільність комерційних банків?
3. Які фактори внутрішнього походження впливають на стійкість комерційного банку на грошовому ринку?
4. Назвіть та охарактеризуйте принципи забезпечення фінансової стійкості комерційного банку.
5. Які основні критерії застосовують для визначення фінансової стійкості банку?
6. Що таке фінансова звітність банку?
7. Яку структуру має банківський баланс?
8. Які методи оцінювання фінансової стійкості комерційних банків застосовують у банківській практиці?
9. Які види резервів формують комерційні банки з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи?
10. Вкажіть основні показники прибутковості банку.
11. Як розраховується процентна маржа банку?
12. У чому полягає економічна сутність ліквідності банку?
13. Які чинники впливають на ліквідність банківських установ?
14. Які методи управління ліквідністю використовують у практичній діяльності банківські установи?
15. Які економічні нормативи застосовує Національний банк України щодо комерційних банків?
16. У чому полягає зміст формування банками резервів?
17. Які резерви зобов'язані створювати комерційні банки?

РОЗДІЛ 19

РЕГУЛЮВАННЯ ТА БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

19.1. Необхідність та завдання банківського регулювання і нагляду

Діяльність банків у більшості країн світу регулюється і контролюється державними органами значно ретельніше у порівнянні з діяльністю інших фінансових посередників чи підприємств. Однією з причин посиленої уваги з боку держави до діяльності банків є прагнення забезпечити стабільну та безперебійну роботу як окремих банків, так і банківської системи в цілому з метою гарантування надання банками якісних послуг вкладникам і позичальникам, захисту їх інтересів, створення конкурентного середовища і забезпечення прозорості банківського сектору, підвищення ефективності фінансової системи в цілому.

Необхідність державного регулювання банківської сфери зумовлена розвитком ринкової економіки, позаяк між банками йде жорстка конкурентна боротьба, що супроводжується подекуди неналежною оцінкою банками ризиковості певних операцій з метою максимізації прибутку та задоволення інтересів клієнтів. Підвищення ризиковості операцій окремого банку може призвести до його банкрутства. Проте банкрутство певного банку є негативним моментом не лише для його власників, вкладників і кредиторів, а й для банківської системи та економіки в цілому, оскільки підриває довіру суб'єктів господарювання та населення як до банківської системи, так і до фінансового ринку держави в цілому.

Іншим аспектом, що зумовлює необхідність державного регулювання банківської сфери, є суспільний характер діяльності банків. Більшість банків за формою власності є приватними, а основною метою їх діяльності є отримання прибутку. Одночасно банки виконують суспільно необхідні функції (акумулявання, збереження і перерозподіл грошових коштів населення і суб'єктів господарювання, розрахунково-касове обслуговування підприємств та

громадян), тому регулювання діяльності банків є обґрунтованим і не обхідним завданням держави.

Потреба у державному регулюванні банківської діяльності пов'язана з багатьма причинами, значення яких особливо посилюється в період розгортання кризових явищ в економіці держави. До таких причин слід віднести необхідність підтримання взаємозв'язку емісійної активності банків щодо надання кредитів суб'єктам господарювання і населенню зі зростанням реальної вартості активів і, відповідно, кредитним ризиком банку. Важливість таких дій зумовлена значною залежністю якості кредитного портфелю банків від зміни вартості реальних активів, що, зазвичай, виступають об'єктом застави за кредитами. При суттєвому зростанні вартості реальних активів обслуговувати кредит позичальнику значно легше, відповідно якість кредитного портфелю банківської системи покращується. Проте в умовах кризи, коли ціни на реальні активи суттєво зменшуються, виникає загроза дестабілізації банківської системи держави у цілому через суттєве зниження якості кредитного портфелю багатьох банків, спричинене неможливістю (або небажанням) обслуговувати позичальниками свої кредитні зобов'язання.

Державне регулювання банківської системи є важливою умовою її успішного функціонування. В умовах ринку державне регулювання діяльності банків є об'єктивним процесом, в основі якого повинен бути вплив держави на діяльність банків та їх розвиток через застосування певних методів та інструментів, що є в розпорядженні органів державного регулювання банківської сфери та реалізуються через нормативно-правове поле. Власне нормативно-правова база є основою системи організаційного забезпечення державного регулювання діяльності банків, позаяк саме розробка та вдосконалення законодавчих та правових норм банківської діяльності передбачає регулюючий вплив держави на об'єкт управління – банківську систему.

Державне регулювання банківської діяльності здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні.

Вплив центрального банку на діяльність комерційних здійснюється за такими основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили комерційним банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрямок);

2) вплив на операції банків шляхом грошово-кредитного регулювання, що впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, на обсяг та ціну ресурсів банківських установ, які банки можуть використовувати для кредитування суб'єктів господарювання та населення (напрямок опосередкованого економічного впливу);

3) встановлення економічних нормативів та нагляд за їх дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

Методи регулювання діяльності банків, основою яких є законодавчі і нормативні акти країни, у різних країнах можуть суттєво відрізнятися. Тому організація системи банківського регулювання і нагляду зазвичай базується на комбінованій моделі, для якої є характерними такі підходи:

- *неформальний підхід* – в його основі лежать консультації, переговори та попередження банків органом банківського регулювання і нагляду з метою упередження можливих помилок у діяльності банку і мінімізації банківських ризиків;

- *формалізований підхід* – передбачає процедуру активного втручання органів банківського нагляду і аудиту в діяльність банківських установ шляхом інспекційних перевірок на місцях;

- *легалістичний підхід* – базується на широкому обговоренні банківської громадськості (наприклад, представників асоціації банків та органу банківського регулювання і нагляду) сукупності нормативних показників, яких

повинен дотримуватися комерційний банк, і, відповідно, визначенні сфер і масштабів повноважень з інспектування банківської документації на місцях.

Банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких держава в особі органів регулювання банківської діяльності (в першу чергу – центрального банку) забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Банківське регулювання можна визначити як процес формування державою або уповноваженим нею органом системи норм і застосування заходів впливу на банківську сферу з метою забезпечення стабільного і безпечного функціонування банків, попередження дестабілізаційних процесів у банківському секторі та досягнення загальнодержавних економічних цілей.

Основною метою банківського нагляду є своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності комерційних банків з метою їх нормалізації, укріплення фінансового стану, підтримки стабільності та надійності як кожного банку зокрема, так і банківської системи у цілому.

Як правило, реалізація функції банківського регулювання забезпечується кількома державними інститутами – парламентом (законодавчим органом, що визначає загальні правові основи регулювання банківської діяльності); урядом (видає додаткові нормативні акти з питань регулювання діяльності банків); безпосередньо органом банківського нагляду (регламентує банківську діяльність нормативними документами і перевіряє відповідність діяльності банків чинному законодавству). Органом реалізації функції банківського нагляду є, як правило, лише один державний орган.

Терміни “*регулювання банківської діяльності*” та “*нагляд за діяльністю банків*” інколи вживаються у значенні синонімів, хоча відносяться вони до різних видів діяльності. Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед розробку та видання уповноваженими закладами конкретних правил та інструкцій, що базуються на діючому законодавстві і визначають структуру та способи здійснення банківської справи. Такі закони та інструкції формують

певні рамки поведінки комерційних банків, що сприяють підтримці надійної та ефективної банківської системи.

У Законі України «Про Національний банк України» банківське регулювання трактується як одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій.

До основних завдань банківського регулювання та нагляду можна віднести:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі;
- забезпечення прозорості діяльності банківського сектора економіки;
- забезпечення ефективної діяльності банків, підтримка необхідного рівня стандартизації та професіоналізму у банківській сфері та ін.

Зміст регулювання діяльності банків Національним банком України (згідно функцій НБУ) полягає у здійсненні впливу на банки та інші фінансово-кредитні установи з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння дотриманню стабільності банківської системи та цінової стабільності.

19.2. Організація системи банківського регулювання та нагляду

У світовій практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. З інституційної точки зору можна виділити три групи країн, що відрізняються способами організаційної побудови органів нагляду, місцем та роллю центрального банку в цих структурах (табл. 19.1):

1) країни, у яких нагляд здійснюється виключно центральними банками (Австралія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Португалія, Україна);

2) країни, у яких нагляд здійснюється центральним банком разом з іншими органами (США – разом з Міністерством фінансів, Швейцарія – разом з Федеральною банківською комісією, Німеччина – разом з Федеральною службою кредитного контролю);

3) країни, у яких нагляд за діяльністю комерційних банків здійснюється не центральним банком, а іншими органами (Канада, Австрія, Фінляндія, Норвегія, Швеція).

Таким чином, органи нагляду можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди є державні. Система органів нагляду у тій чи іншій країні відображає специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її традиції тощо.

Відповідно до Закону “Про Національний банк України”, Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів НБУ, економічних нормативів.

Наглядові та регулятивні функції можуть здійснюватися Національним банком безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. НБУ здійснює свої функції у цій сфері шляхом реалізації таких повноважень:

- здійснює усі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні, а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків та ліцензуванні банківських операцій;

- може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

- може брати участь у роботі зборів акціонерів, засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу;

▪ може пред'являти вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків тощо.

Таблиця 19.1

Організаційна побудова органів грошово-кредитного регулювання та нагляду за діяльністю комерційних банків

Країна	Органи грошово-кредитного регулювання	Органи нагляду за діяльністю банків
Австралія	Резервний банк Австралії	Резервний банк Австралії
Австрія	Національний банк Австрії	Національний банк Австрії
Бельгія	Національний банк Бельгії	Національний банк Бельгії
Велика Британія	Банк Англії	Банк Англії
Німеччина	Бундесбанк	Управління щодо питань кредитування та Бундесбанк
Греція	Банк Греції	Банк Греції
Іспанія	Банк Іспанії	Банк Іспанії
Італія	Банк Італії	Банк Італії
Канада	Банк Канади	Міністерство фінансів
Люксембург	Монетарний інститут	Монетарний інститут
Норвегія	Банк Норвегії	Міністерство фінансів
Португалія	Банк Португалії	Банк Португалії
США	Рада керуючих ФРС	Міністерство фінансів, Рада керуючих ФРС, уряди штатів та ін.
Україна	Національний банк України	Національний банк України
Фінляндія	Банк Фінляндії	Міністерство фінансів і Банк Фінляндії
Франція	Банк Франції	Банк Франції та Банківська комісія
Швеція	Банк Швеції	Управління фінансового нагляду Швеції
Швейцарія	Швейцарський національний банк	Швейцарський національний банк
Японія	Банк Японії	Міністерство фінансів і Банк Японії

19.3. Принципи ефективного банківського нагляду

Основним органом регулювання діяльності банків на міжнародному рівні є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), створений у 1975 році за участю голів центральних банків провідних країн світу. На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також розробляє основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви носять рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

Основними принципами діяльності Комітету є:

- жодна банківська установа не повинна залишатися поза системою нагляду,
- нагляд повинен бути надійним.

У вересні 1997 року Базельський комітет затвердив 25 принципів ефективного банківського нагляду, що визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду. У жовтні 2006 року дані принципи було переглянуто Базельським комітетом, проте суттєвих змін не відбулось, а метою нової редакції було забезпечення неперервності та послідовності застосування принципів ефективного банківського нагляду.

Основні принципи використовуються країнами у якості стандартів пруденційного регулювання і нагляду для оцінки якості систем нагляду та регулювання банків, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової та регуляторної політики.

Ці принципи стали орієнтирами для органів нагляду практично всіх країн світу. Понад 160 країн світу застосовують принципи ефективного банківського нагляду, в тому числі Україна. Починаючи з 1998 року, Національний банк України поетапно запроваджує принципи ефективного банківського нагляду,

дотримуючись при цьому погляду щодо необхідності реалізації даних принципів повною мірою.

Дієва реалізація національними органами банківського нагляду принципів ефективного банківського нагляду має важливе значення в практиці банківського нагляду кожної країни. З метою аналізу впровадження даних принципів в Україні, а також з метою здійснення оцінки ефективності банківського нагляду Базельські принципи можна згрупувати за певними критеріями й ознаками. Незважаючи на те, що загальна кількість принципів ефективного банківського нагляду не змінилась у редакції 2006 року в порівнянні з попередньою редакцією 1997 року (їх залишилось 25), проте по суті певні зміни є (табл. 19.2), зокрема важливі зміни стосуються третьої групи принципів – пруденційних правил і вимог. Принципи 6-18 у редакції 2006 року більшою мірою відповідають вимогам Базеля-II і скоординовані на обмеження ризиків у діяльності банківської установи.

Таблиця 19.2

**Порівняння груп принципів ефективного банківського нагляду
у редакції 1997 і 2006 рр.**

Основні принципи ефективного банківського нагляду			
Вересень 1997 року		Жовтень 2006 року	
Передумови ефективного банківського нагляду	принцип 1	Передумови ефективного банківського нагляду	принцип 1
Ліцензування і структура нагляду	принципи 2-5	Ліцензування і структура нагляду	принципи 2-5
Пруденційні правила і вимоги	принципи 6-15	Пруденційні правила і вимоги	принципи 6-18
Методи поточного банківського нагляду	принципи 16-20	Методи поточного банківського нагляду	принципи 19-21
Вимоги щодо інформації	принцип 21	Бухгалтерський облік і розкриття інформації	принцип 22
Офіційні повноваження наглядових органів	принцип 22	Офіційні повноваження наглядових органів	принцип 23
Транснаціональні банківські операції	принципи 23-25	Консолідований і транснаціональний банківський нагляд	принципи 24-25

При розробці принципів банківського нагляду враховувалися такі засади:

– основна мета банківського нагляду полягає в тому, щоб забезпечувати стабільність фінансової системи і довіру до неї з боку вкладників та інших кредиторів;

– для ефективного виконання своїх обов'язків наглядовий орган повинен мати операційну незалежність, кошти, повноваження отримувати від банків інформацію, право примусового виконання його рішень;

– наглядовий орган має розуміти характер ділової активності банків і вживати заходів щодо забезпечення ними адекватного управління ризиками;

– орган нагляду повинен стежити за тим, щоб банки мали у своєму розпорядженні ресурси, необхідні для покриття ризиків, достатній обсяг капіталу, надійний менеджмент, систему бухгалтерської звітності та внутрішнього контролю;

– тісне співробітництво наглядових органів різних країн є об'єктивною необхідністю.

Викладені принципи слід розглядати як мінімальні вимоги, які кожна країна доповнює, виходячи з властивих лише їй умов і можливих ризиків. Базельський комітет із питань регулювання діяльності банків вважає, що дотримання кожною країною зазначених вище принципів буде кроком уперед у справі зміцнення фінансової стабільності у національному і в міжнародному масштабі. Тому Комітет має намір активізувати взаємодію з наглядовими органами різних країн світу, надавши їм значні інвестиції на технічну допомогу та навчання персоналу.

В Україні впровадження міжнародних принципів ефективного банківського нагляду на практиці розпочато у 2000 році, і цей процес триває й до сьогодні.

19.4. Структура органів нагляду за діяльністю банків в Україні

Система банківського нагляду в Україні скоординована за вертикаллю і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь НБУ. Вона має такі рівні:

- відділ банківського нагляду територіального управління НБУ;
- комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні НБУ;
- начальник територіального управління НБУ;
- відповідні департаменти банківського нагляду НБУ;
- Генеральний департамент банківського нагляду;
- заступник Голови Правління НБУ.

Структура банківського нагляду в Україні змінювалася декілька разів, що свідчить про пошук Національним банком оптимальних форм організації системи банківського регулювання і нагляду в умовах постійних змін в банківській системі держави. За сучасних умов структура банківського нагляду включає в себе такі департаменти:

- Генеральний департамент банківського нагляду;
- департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання і нагляду;
- департамент контролю, методології та ліцензування валютних операцій;
- департамент реєстрації, ліцензування та реорганізації банків;
- департамент фінансового моніторингу;

Система банківського нагляду на рівні відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України виконує такі функції:

- реєстрація банків і ліцензування банківської діяльності;
- економічний аналіз, розроблення нормативів регулювання діяльності банків;
- інспектування банків;
- робота з проблемними банками, здійснення нагляду за проблемними банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “граничний” (4) та “незадовільний” (5);
- координація інформації щодо банківського нагляду.

Система банківського нагляду на рівні територіального управління Національного банку України виконує такі функції:

- погодження на відкриття банківських установ та дозволів банківським установам на здійснення банківських операцій;
- інспектування банків і банківських установ;
- обробка економічної інформації;
- здійснення нагляду за банками, які у встановленому порядку отримали сукупний рейтинг “сильний” (1), “задовільний” (2) та “посередній” (3).

Генеральний департамент банківського нагляду Національного банку України є органом, спеціально створеним для проведення скоординованої, зваженої та послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні, який сприятиме успішному функціонуванню українських банків, надійному захисту інтересів їх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, що відбуваються у банківській системі України.

Генеральний департамент банківського нагляду в своїй діяльності керується чинним законодавством України, нормативними актами Національного банку України.

Генеральний департамент банківського нагляду виконує такі завдання:

- 1) забезпечення стабільності та надійності банківської системи, а також захисту кредиторів і вкладників банків;
- 2) визначення пріоритетних питань діяльності банківського сектору економіки та напрямів їх вирішення;
- 3) проведення політики пруденційного банківського нагляду з метою забезпечення підтримки довіри суспільства до банків;
- 4) розроблення стратегії і тактики банківського нагляду, вибір дійових інструментів для здійснення інтегрованого нагляду за банками;
- 5) вдосконалення процесів, що запроваджуються з метою забезпечення монолітності, послідовності та консолідованості нагляду та ін.

Питання зміни організаційної структури банківського регулювання і нагляду в Україні є елементом наукових і практичних дискусій тривалий період часу. В основі дискусій лежить теза про доцільність виведення нагляду

безпосередньо з компетенції Національного банку України і організаційної побудови органу банківського нагляду як окремої структури, підпорядкованої Кабінету міністрів.

Прихильники виведення функції банківського нагляду з безпосередньої компетенції НБУ аргументують свою позицію міжнародним досвідом регулювання банківського сектору і наголошують, що у більшості країн Європи практика суміщення центральним банком функцій реалізації грошово-кредитної політики, валютного регулювання і нагляду за діяльністю банків була відмінена ще 20-30 років тому. Окрім того, процеси фінансової глобалізації, розвиток фінансових систем країн світу потребують взаємоузгоджених систем регулювання і нормативно-правового забезпечення не лише банківського сектору, а й фінансової системи країни у цілому. Відповідно, зростає потреба в координації зусиль органів нагляду за окремими сферами банківської і кредитної системи країни, створення інституту мегарегулятора фінансового ринку, який би об'єднав наглядово-контрольні функції Національного банку, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг і Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

Європейський досвід переконує нас у доцільності ґрунтовного вивчення можливості створення єдиного органу нагляду, до компетенції якого входив би нагляд за діяльністю фінансових установ різних секторів фінансової системи – банків, кредитних спілок, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній тощо. Актуальність цієї проблеми в Україні особливо загострилась в період розгортання кризових явищ в економіці країни, оскільки ми спостерігали у 2009-2011 рр. не лише негаразди у діяльності багатьох банків, а й суттєві проблеми у діяльності парабанківських інститутів, зокрема кредитних спілок, страхових компаній. Державою не розроблено на сьогоднішній день надійного механізму захисту вкладників зазначених установ, не контролюється ретельно їх діяльність. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, до компетенції якої входить нагляд за діяльністю зазначених фінансових інститутів, на сьогодні не змогла ефективно налагодити

нагляд за діяльністю небанківських фінансових установ, зокрема не організовано їх звітності на щомісячній основі, багато прогалин є законодавчо-нормативного характеру, що призводить до неплатоспроможності багатьох інститутів третього рівня кредитної системи.

Що стосується банківського нагляду, то Національним банком налагоджена система щоденного контролю показників діяльності комерційних банків, є певна практика взаємовідносин між банківським сектором і регулятором – НБУ, створено належну матеріально-технічну базу, є необхідний штат професійних працівників в системі НБУ. Тобто створено всі необхідні передумови і можливості для здійснення ефективного нагляду за банківським сектором. Безперечно, – питання вдосконалення системи банківського регулювання і нагляду є актуальним, проте змінювати систему організації банківського нагляду в період кризи, – справа доволі ризикована і може призвести до негативних наслідків.

19.5. Методи банківського нагляду

Нагляд за комерційними банками органи банківського нагляду (в тому числі й НБУ) традиційно здійснюють двома методами:

- безвиїзний (дистанційний, заочний) нагляд;
- виїзне інспектування банків.

Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків.

У більшості країн безвиїзний нагляд ґрунтується на аналізі періодичної звітності (балансовий звіт, звіт про прибутки (збитки), звіт про дотримання економічних нормативів та інші супутні форми) та щорічних фінансових звітів, що подаються органам банківського нагляду на регулярній основі.

Постійний контроль за звітністю, що здійснюється органами банківського нагляду, застосовується як система раннього застереження, яка дозволяє виявляти проблеми у діяльності комерційних банків на початкових стадіях, що дає змогу обмежити надмірні ризики комерційних банків та попередити їх банкрутство. При цьому ефективність безвізного нагляду значно залежить від достовірності звітності, отриманої від банків, а також дотримання ними певних стандартів обліку та звітності і високого рівня комп'ютеризації банківської діяльності.

Дані звітності комерційних банків аналізуються і зводяться у статистичні звіти, за якими розраховуються різноманітні стандартні показники. Такі звіти дають змогу виявляти, чи дотримуються банками економічні нормативи, досліджувати тенденції в діяльності банків за певний період, проводити порівняльний аналіз за групами банків.

На основі даних звітності органи безвізного нагляду можуть визначити стан активів комерційного банку, що дає можливість визначити кредитний ризик чи ризик несплати за кредитом зі сторони позичальника. В окремих країнах органи безвізного банківського нагляду можуть здійснювати моніторинг великих кредитів, кредитів, що надані інсайдерам, моніторинг позичальників, що несвоєчасно повертають банківські позички, тощо. Саме якістю активів значною мірою визначається фінансовий стан комерційного банку, його дохід.

Аналіз фінансового стану комерційного банку на основі вивчення його періодичної звітності дозволяє зробити висновок також і про внутрішньобанківську систему управління і контролю, про ступінь компетентності керівних органів банку.

На основі різних аспектів діяльності комерційного банку органи безвізного банківського нагляду роблять загальний висновок про фінансовий стан банку, формулюють рекомендації чи рішення про необхідність здійснення відповідних заходів щодо покращення фінансового стану комерційного банку.

НБУ для оцінки фінансового стану та визначення рейтингової оцінки банківських установ застосовує стандартизовану оціночну систему CAMELS, що

отримала назву відповідно до початкових букв основних критеріїв банківського нагляду:

- C (capital adequacy) – достатність капіталу;
- A (asset quality) – якість активів;
- M (management) – кваліфікація менеджерів;
- E (earnings) – дохідність;
- L (liquidity) – ліквідність;
- S (sensitive) – чутливість до ринкового ризику.

Для аналізу кожного компоненту системи використовується група коефіцієнтів, показників, що характеризують фінансову стійкість банків.

Рейтинг за системою CAMELS досить точно відображає стан комерційного банку та визначає необхідність прийняття органами нагляду відповідних заходів щодо діяльності банку.

У процесі безвиїзного банківського нагляду дається лише попередня рейтингова оцінка діяльності банку, а кінцевий рейтинг – після закінчення *виїзного інспектування комерційного банку*.

Ступінь достовірності фінансової інформації, що надається органам нагляду, формування комплексної та точної уяви про стан фінансової діяльності кредитної установи, професійний рівень його керівництва органи банківського нагляду можуть отримати лише шляхом інспекційних перевірок комерційних банків на місцях.

У зв'язку з трудомісткістю проведення таких перевірок органи нагляду здійснюють їх періодично (розрізняють планові, регулярні та позапланові інспекційні перевірки) і встановлюють певний характер проведення інспектування банків залежно від цілей та масштабів перевірки (розрізняють комплексні, обмежені та спеціальні перевірки).

Частота проведення інспекційних перевірок комерційних банків та їх обсяг залежать від ступеня довіри органів нагляду до кредитних установ, їх ролі у кредитно-фінансовій системі, наявності у них проблем. Як правило, частіше

перевірки здійснюються у великих комерційних банках, а також у банках, фінансовий стан яких є ненадійним.

Інспекційні перевірки банків на місцях проводяться кваліфікованими спеціалістами банківського нагляду, які здатні оцінити ступінь ризиків, можливих у діяльності того чи іншого банку, і визначити якість управління цими ризиками. Інспектування дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків:

- достовірність звітності;
- дотримання законів і нормативних актів;
- надійність управління банком;
- стійкість фінансового стану банку.

Оптимальний варіант банківського нагляду передбачає координацію зусиль безвиїзного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюючими.

У світовій практиці використовуються різні підходи до здійснення банківського нагляду. Наприклад, у країнах континентальної Європи велика увага приділяється безвиїзному нагляду. Що стосується виїзного інспектування, то в деяких європейських країнах інспекційні перевірки банків делегуються зовнішнім аудиторам, що мають відповідні сертифікати. При цьому банківські наглядові органи визначають сферу, напрями проведення та методику аудиторських перевірок, форму та зміст аудиторських звітів, забезпечують ліцензування аудиторських організацій, що здійснюють аудит банків. Водночас за наглядовими органами залишається право в будь-який час перевірити первісну документацію банку чи провести певні дослідження діяльності банку власними силами.

Метою **безвиїзного нагляду** за діяльністю банків є убезпечення банківських установ від надмірних ризиків (кредитного, ліквідності, валютного та ін.) на основі оперативного контролю за діяльністю банків, тобто на основі здійснення документальних перевірок звітності банківських установ щодо дотримання ними встановлених вимог банківської діяльності.

Безвізний нагляд НБУ за діяльністю банків є формою попереднього контролю в системі банківського нагляду. Його суть полягає у перевірці та аналізі дотримання банками України економічних нормативів на підставі подання банками фінансової звітності.

При здійсненні безвізного нагляду НБУ контролює дотримання банками встановлених обмежень щодо їх діяльності, вимог щодо правильності заповнення і періодичності подання форм фінансової звітності. Комплексний аналіз звітності банків дозволяє оперативно встановити дотримання банками економічних нормативів, визначити тенденції у діяльності того чи іншого банку і, відповідно, убезпечити надмірні ризики банку в майбутньому.

Форми звітності банків поділяються на: щоденні, щодадні, щомісячні, кварталні та річні.

До щоденної форми звітності належить форма № 1Д “Баланс банку”.

Разом із щоденним балансом надається відповідна інформація за спеціальним файлом для розрахунку таких економічних нормативів, як:

- регулятивний капітал банку (Н1);
- максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- великі кредитні ризики (Н8);
- максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);
- максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10);
- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11).

До щодадних форм звітності належать такі:

- “Звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках”;
- “Звіт про структуру активів та пасивів за строками”;
- “Звіт про активні операції банків”.

Щодадні надається відповідна інформація за спеціальними файлами для розрахунку таких економічних нормативів:

- адекватність регулятивного капіталу (Н2);

- поточна ліквідність (Н5);
- короткострокова ліквідність (Н6).

До щомісячних форм звітності належать такі:

- “Звіт про дотримання економічних нормативів”;
- “Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності”;
- “Звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями”;
- “Звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості”;
- “Звіт про формування резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами”;
- “Звіт про формування резерву за простроченими та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями банків”;
- “Інформація про врахування субординованого боргу до розрахунку капіталу банку”;
- “Інформація про заборгованість держави перед банком”;
- “Звіт про 20 найбільших кредиторів банку”.

До квартальних форм звітності належать такі:

- “Інформація про вклади фізичних осіб у банках”;
- “Звіт про афілійованих осіб банку”;
- “Звіт про двадцять найбільших учасників банку”.

До річних форм звітності належать такі:

- “Інформація про суб’єктів господарської діяльності, у яких власник істотної участі в банку має участь, що перевищує 10 відсотків”;
- “Звіт про дотримання економічних нормативів на основі консолідованої фінансової звітності”.

Усі форми звітності, крім форми “Звіт про дотримання економічних нормативів”, подаються електронною поштою.

Вимоги щодо порядку складання та подання форм статистичної звітності встановлюються відповідними нормативно-правовими актами НБУ, які

регламентують правила організації статистичної звітності, що подається банками до Національного банку України.

Якщо за результатами документальної перевірки виявлено, що дані звітності не відповідають реальній дійсності та впливають на такі показники, як величина економічних нормативів, а виправлення даних звітності призведе до невиконання хоча б одного з цих показників (які до виправлення помилки були виконані), та/або виявлено помилки щодо ідентифікаційних даних чи віднесення тих чи інших осіб до переліку пов'язаних осіб банку, то такі помилки є суттєвими, а звітність – недостовірною.

Результати економічного аналізу діяльності кожного банку та висновки щодо його діяльності подаються територіальними управліннями Генеральному департаменту банківського нагляду в строки, що встановлюються НБУ.

Висновок щодо діяльності банку має містити загальну оцінку фінансового стану банку, а саме:

- аналіз показників діяльності банку порівняно з показниками діяльності групи банків, до якої цей банк належить;
- структуру капіталу;
- інформацію про подання банком документів щодо збільшення статутного капіталу, які перебувають на розгляді в територіальному управлінні;
- інформацію про якість активів та структуру зобов'язань;
- інформацію про структуру банківських доходів;
- інформацію про формування резервів під активні операції банків;
- інформацію про дотримання банком економічних нормативів (ліквідності, кредитного ризику, інвестування, відкритої валютної позиції) та нормативу обов'язкового резервування;
- аналіз статистичних форм звітності;
- основні відомості про проведені перевірки діяльності банку;
- обґрунтовані пропозиції територіального управління щодо подальшої діяльності банку;
- іншу інформацію про банк.

Банки та банківські об'єднання (материнський банк/центральний кооперативний банк) зобов'язані складати консолідовану фінансову звітність.

Розрахунок економічних нормативів на підставі консолідованої фінансової звітності здійснюється з урахуванням порядку, встановленого Інструкцією НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні».

Банківський нагляд на підставі консолідованої фінансової звітності здійснюють територіальні управління Національного банку (структурний підрозділ центрального апарату НБУ, що безпосередньо здійснює нагляд) за місцезнаходженням материнського банку/центрального кооперативного банку.

Для забезпечення нагляду за діяльністю материнського банку/центрального кооперативного банку на підставі консолідованої фінансової звітності відповідні територіальні управління Національного банку мають проводити таку роботу:

- порівнювати значення величини власних коштів (чистих активів), розрахованих на підставі індивідуальної звітності материнського банку/центрального кооперативного банку, та консолідованої фінансової звітності;

- порівнювати значення економічних нормативів, розрахованих на підставі консолідованої фінансової звітності, із відповідними значеннями, розрахованими материнським банком/центральним кооперативним банком на підставі індивідуальної звітності;

- визначати розмір (рівень) впливу операцій, які були виключені під час складання консолідованої фінансової звітності, на показники економічних нормативів материнського банку/центрального кооперативного банку порівняно з його індивідуальною звітністю;

- визначати склад учасників консолідованої групи.

Висновок територіального управління Національного банку щодо діяльності материнського банку/центрального кооперативного банку на паперових носіях подається до Генерального департаменту банківського нагляду до 25 травня року, наступного за звітним, та має містити:

- дані про балансові та позабалансові активи і зобов'язання, прибутки і збитки із супровідними поясненнями та розшифрування балансових і позабалансових позицій і резервів, які включені до капіталу;

- оцінку дотримання економічних нормативів, розрахованих на підставі консолідованої фінансової звітності;

- інформацію про великі сумарні обсяги наданих кредитів, класифікацію кредитів та формування резервів під активні операції;

- інформацію про факти застосування заходів впливу до материнського банку/центрального кооперативного банку.

Якщо за результатами безвиїзного нагляду встановлено факти невиконання банками економічних нормативів, то до банків мають застосовуватися заходи впливу згідно зі статтею 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та відповідними нормативно-правовими актами Національного банку з питань застосування заходів впливу.

Важливим методом поточного контролю в системі банківського нагляду є проведення **виїзного інспектування банків**. Його метою є визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

Об'єктом інспектування служби банківського нагляду Національного банку України є:

- кожна банківська установа;

- філії банків;

- власники істотної участі в банку, якщо Національний банк України вважає, що вони не відповідають законодавчим вимогам щодо істотної участі, або негативно впливають на фінансову безпеку і стабільність банку;

- особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку України;

- юридичні особи, щодо яких НБУ має достовірну інформацію про здійснення ними банківської діяльності без відповідної ліцензії.

Процес планування та проведення інспектування службою банківського нагляду НБУ банків та інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку здійснюється згідно Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затвердженого постановою Правління НБУ № 276 від 17.07.2001 р.

Перевірки на місці здійснюються інспекторами НБУ чи аудиторами, призначеними Національним банком України.

НБУ може здійснювати виїзне інспектування банків у таких **формах**:

- **планова перевірка** (інспектування) – це інспекційна перевірка, що здійснюється комплексно або з окремих напрямів діяльності/операцій відповідно до плану інспекційних перевірок не частіше одного разу на рік;

- **позапланова перевірка** – проводиться за наявності обґрунтованих підстав, до яких належать виявлення під час здійснення безвиїзного нагляду (у тому числі за результатами аналізу показників системи раннього реагування) суттєвого погіршення фінансового стану банку або фактів проведення банком (його підрозділами) ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників або інших кредиторів банку, чи фактів подання Національному банку недостовірної звітності, а також звернення банку щодо відкриття філій або інших власних підрозділів, отримання ліцензій чи дозволів, передбачених законодавством тощо;

- **комплексне інспектування** (перевірка) – це виїзна інспекційна перевірка банку, у процесі якої перевіряються усі напрями його діяльності (у тому числі управління діяльністю);

- **спеціальна перевірка** – це виїзна інспекційна перевірка, підставою проведення якої є письмове звернення органів прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової служби України, Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

Про проведення планової перевірки НБУ зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до початку цієї перевірки.

Рішення про проведення позапланової перевірки банку за наявності обґрунтованих підстав оформляється у формі розпорядження та підписується Головою Національного банку або уповноваженою ним особою (першим заступником Голови, заступником Голови НБУ, який за посадовими обов'язками керує службою банківського нагляду, директором Генерального департаменту банківського нагляду).

Розпорядження про проведення позапланової перевірки має містити назву об'єкта перевірки, підставу, строки проведення перевірки (дати початку і закінчення), період інспектування, перелік питань, що підлягають перевірці, склад інспекційної групи.

Комплексним інспекційним перевіркам підлягають банки, які здійснюють банківську діяльність на підставі банківської ліцензії. Інші особи, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, підлягають перевіркам з окремих питань щодо їх діяльності/операцій, фінансового стану та впливу на діяльність банку.

Перша комплексна інспекційна перевірка банку здійснюється не раніше ніж через 12 місяців з дня отримання ним банківської ліцензії.

Для здійснення інспекційної перевірки інспектору або інспекційній групі видається посвідчення на право проведення цієї перевірки. У посвідченні зазначаються назва об'єкта перевірки, підстави, строки проведення інспекційної перевірки (дати початку і закінчення), період інспектування, перелік питань, що підлягають перевірці, склад інспекційної групи (із зазначенням прізвища, імені, по батькові, посади).

Банки зобов'язані забезпечити інспекторам НБУ та іншим уповноваженим ним особам вільний доступ до всіх документів та інформації, а при перевірці на місці – можливість вільного доступу в робочий час у всі приміщення банку.

Керівництво банку призначає компетентного представника для надання необхідних документів та пояснень і забезпечує приміщенням для роботи працівників служби банківського нагляду Національного банку України.

Для здійснення своїх повноважень щодо нагляду НБУ має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність та пояснення з окремих питань діяльності банку.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства.

У ході перевірки банку НБУ має право перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо взаємовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані особи надають Національному банку сприяння у тому ж порядку, що застосовується до банків.

Планування інспекційних перевірок здійснюється з метою недопущення дублювання та забезпечення належної координації роботи служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку, а також своєчасного та рівномірного проведення планових інспекційних перевірок банків та їх підрозділів.

Плани інспекційних перевірок банків складаються щокварталу з урахуванням прогнозного річного плану. Річний план складається на підставі прогнозних планів територіальних управлінь, служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку, що мають контрольні функції з нагляду за банками. При цьому вони також подають перелік питань, що мають перевірятися.

З метою якісного складання планів інспекційних перевірок служба банківського нагляду Національного банку аналізує:

- інформацію щодо безвиїзного нагляду;
- інформацію про попередні перевірки з урахуванням питань, які були перевірені під час інспекційної перевірки, про зміст виявлених порушень і результати проведеної роботи щодо їх усунення;
- інформацію про виконання банками розроблених заходів фінансового оздоровлення з урахуванням вимог і пропозицій Національного банку;

- інформацію інших підрозділів Національного банку щодо діяльності банку;
- результати перевірок діяльності банків, які здійснювалися державними контрольними та правоохоронними органами, зовнішніми аудиторами;
- звернення, скарги вкладників, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб;
- рішення Правління Національного банку, завдання та вказівки Національного банку.

На підставі аналізу вищезазначеної інформації Національний банк надсилає територіальним управлінням не пізніше 10 числа місяця, що передує кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, перелік банків, що обов'язково підлягають інспекційній перевірці.

Територіальні управління складають і надсилають кінцевий проект плану інспекційних перевірок Національному банку не пізніше 15 числа місяця, що передує кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка.

Квартальний план інспекційних перевірок складається у розрізі місяців. У разі виробничої потреби територіальні управління та інші відповідні структурні підрозділи можуть самостійно вносити зміни в межах кварталу. Це стосується лише тих перевірок, які не підлягають координації за термінами їх початку та закінчення з Національним банком або відповідними територіальними управліннями за місцезнаходженням банку – юридичної особи.

Планування інспекційних перевірок банків I та II групи покладається на Національний банк. При цьому територіальні управління здійснюють планування інспекційних перевірок інших установ банків самостійно з подальшим розглядом і погодженням планів з Національним банком та остаточним їх затвердженням заступником Голови Національного банку.

Координація планування інспекційних перевірок банків, які мають мережу філій та інших власних підрозділів в інших регіонах, проводиться територіальними управліннями за місцезнаходженням цих банків за погодженням з Національним банком.

Річні та квартальні плани інспекційних перевірок затверджує директор Департаменту банківського регулювання і нагляду та погоджує перший заступник Голови Національного банку, або заступник Голови Національного банку, який за функціональними обов'язками керує службою банківського нагляду.

Затверджений річний або квартальний план інспекційних перевірок надсилається територіальним управлінням та іншим відповідним структурним підрозділам Національного банку до 25-го числа місяця, що передує відповідно року або кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, і є обов'язковим для виконання.

НБУ розробив *порядок проведення інспекційних перевірок*, згідно якого виїзна інспекційна перевірка складається з таких трьох етапів:

- підготовка до проведення інспектування;
- процес інспектування;
- оформлення результатів інспектування.

Підготовка до проведення інспектування здійснюється шляхом аналізу результатів безвиїзного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку про діяльність банку та матеріалів банку і триває від одного до семи робочих днів залежно від виду перевірки та величини банку.

Підрозділ інспектування для підготовки до інспекційної перевірки може запитати потрібну інформацію у інших підрозділів служби банківського нагляду та Національного банку.

Підрозділи безвиїзного нагляду відповідно до затвердженого плану інспекційних перевірок подають підрозділам інспектування матеріали для проведення підготовки до комплексного інспектування не пізніше ніж за сім робочих днів до його початку.

Ці матеріали мають містити таку інформацію:

а) стан банку на дату інспектування, тенденції, що були в банку протягом періоду інспектування, та результати аналізу зазначених даних (у тому числі аналізу показників системи раннього реагування);

б) показники економічних нормативів за станом на дату інспектування та протягом періоду інспектування з результатами аналізу зазначених даних та з викладенням причин порушення (якщо воно є) установлених нормативів;

в) звітність банку, що є в розпорядженні підрозділу безвізного нагляду, за станом на дату інспектування або на попередню звітну дату, якщо строки подання звітності для банку не настали;

г) опис проблем, що є в банку за станом на дату інспектування та були протягом періоду інспектування, із зазначенням їх причин;

г) заходи впливу до банку, які були застосовані Національним банком протягом періоду інспектування, та заходи, вжиті банком, щодо усунення порушень і недоліків у роботі;

д) сфери діяльності банку, що потребують особливої уваги під час виїзного інспектування (із зазначенням конкретних рахунків, дат операцій, сум тощо);

е) інша інформація про діяльність банку, яка може бути корисною для інспектування.

У разі прийняття рішення про проведення позапланової перевірки підрозділ безвізного нагляду терміново готує та надає підрозділу інспектування потрібну для інспекційної перевірки інформацію залежно від підстав проведення цієї перевірки та встановлених проблем у діяльності банку.

Результати процесу підготовки до інспектування оформляються як звіт про підготовку до інспектування, який обов'язково має містити інформацію про:

а) стан банку на дату інспектування або на попередню звітну дату, якщо строки подання банками звітності, на підставі якої визначається фінансовий стан, не настали;

б) тенденції у банку протягом періоду інспектування;

в) обсяги інспектування;

г) питання, що потребують особливої уваги під час проведення інспектування;

г) розрахунок часу, що потрібний на перевірку окремих сфер діяльності;

д) графік проведення інспектування.

Інспектування банків I та II групи здійснюється під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку. Інспекційні групи комплектуються службовцями підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь. Службовці територіальних управлінь Національного банку залучаються для участі в комплексних інспекційних перевірках банків I та II групи відповідно до плану-графіка, що затверджується разом з річним планом інспекційних перевірок.

Протягом тижня до початку інспектування проводиться попередня зустріч з керівниками банку, на якій обговорюються обсяги та методи, а також різні організаційні питання щодо майбутнього інспектування. Від банку для участі в зустрічі запрошуються голова ради або його заступник, голова та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер і керівники структурних підрозділів банку.

Під час проведення комплексної інспекційної перевірки або за результатами інспекційної перевірки з окремих напрямів діяльності/операцій банку (та/або його філій чи інших власних підрозділів банку) складаються *довідки про перевірку*.

За результатами комплексного інспектування банку на підставі довідок про перевірку окремих напрямів діяльності/операцій банку (у тому числі його філій та/або інших власних підрозділів, що перевірялися під час проведення комплексної перевірки банку) складається *звіт про інспектування*.

Звіт про інспектування має визначену форму, яка затверджується заступником Голови НБУ, який згідно з розподілом функціональних обов'язків здійснює керівництво службою банківського нагляду Національного банку.

Звіт про інспектування складається у двох примірниках. Один примірник звіту залишається в Національному банку (територіальному управлінні НБУ), другий – надається раді та правлінню банку разом із супровідним інформаційним листом, який має містити загальний висновок про результати проведеної інспекційної перевірки.

Звіти, довідки про інспектування та інші матеріали щодо інспектування є конфіденційною інформацією та власністю Національного банку та не підлягають публічному розголошенню. Розкриття інформації, що міститься у звіті чи довідці, здійснюється в порядку, передбаченому законами України “Про банки і банківську діяльність” та “Про Національний банк України”.

У разі встановлення за результатами проведеної інспекційної перевірки фактів порушення банками або іншими особами, які можуть бути об’єктом перевірки Національного банку, вимог чинного законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, підрозділ Національного банку, службовець якого був керівником інспекційної групи, готує пропозиції про застосування до об’єкта перевірки відповідних заходів впливу.

Обґрунтовані пропозиції щодо застосування заходів впливу разом з документами, що підтверджують факт порушення законодавства або здійснення ризикових операцій, підрозділ інспектування передає підрозділу безвиїзного нагляду для застосування адекватних заходів впливу.

19.6. Заходи впливу, що застосовуються до банківських установ

У разі порушення банками чи іншими особами, які є об’єктом перевірки Національного банку згідно з Законом «Про банки і банківську діяльність» вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ними ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк застосовує заходи впливу адекватно допущеним порушенням у порядку, установленому Положенням «Про застосування НБУ заходів впливу за порушення банківського законодавства».

Національний банк застосовує до банків заходи впливу, до яких належать:

а) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невикористаних витрат банку, обмеження невикористано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

б) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;

в) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

г) розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

г) розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

д) розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

е) розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

є) розпорядження щодо заборони надавати бланкові кредити;

ж) розпорядження щодо накладання штрафів на:

- керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- банки в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

з) розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку, використовувати право голосу придбаних акцій (часток/паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним законодавства;

и) розпорядження щодо тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог банківського законодавства;

і) розпорядження щодо примусової реорганізації банку;

ї) розпорядження щодо призначення тимчасової адміністрації;

й) відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку.

Для ведення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за їх діяльністю.

Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно з заходами впливу, що встановлені статтею 73 Закону «Про банки і банківську діяльність», у разі виникнення в банку некерованої ситуації, а саме:

- невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;

- відсторонення керівників банків від посади;

- виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів проведення банком операцій з високим рівнем ризику, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням вимог чинного законодавства, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;

- виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;

- потреби в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами до часу прийняття Національним банком рішення про призначення тимчасової адміністрації або про відкликання ліцензії та ініціювання процедури ліквідації.

Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймається Генеральним департаментом банківського нагляду або заступником Голови Національного банку (куратором служби банківського нагляду), або у виняткових випадках на строк до одного місяця для подальшого вирішення питання щодо діяльності банку – Комісією при територіальному управлінні Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків з повідомленням про це Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку протягом трьох робочих днів.

Заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі:

- результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій;
- результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;
- результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення;
- пропозицій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі порушення банком норм Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;
- результатів перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку, що містять виявлені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені.

Вибір адекватних заходів впливу, які застосовуються до банків відповідно до банківського законодавства, має здійснюватися з урахуванням:

- характеру допущених банком порушень;
- причин, які зумовили виникнення виявлених порушень;
- загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу;

- розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників.

У разі виконання банком прийнятих зобов'язань та покращення показників діяльності банку Національний банк може достроково відмінити застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім). Рішення про відміну застосованих заходів впливу має прийматися Генеральним департаментом банківського нагляду (Комісією Національного банку при територіальному управлінні) або Правлінням Національного банку, або особою, яка прийняла рішення про застосування заходу впливу.

19.7. Організація нагляду за діяльністю банків на основі системи оцінки ризиків

Банки, здійснюючи банківські операції з метою одержання прибутку, наражаються на ризики. Тому, необхідно належним чином управляти рівнем ризиків та контролювати його. Ризики банківської діяльності також мають оцінюватися з погляду на їхнє значення. Таке оцінювання має проводитися постійно.

Національний банк України для оцінки ризиків у банках використовує комплекс методів, затверджених Постановою Правління НБУ від 15.03.2004 № 104 (Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”)

Нагляд на основі оцінки ризиків – це внутрішній процес Національного банку, який обраний для забезпечення більшої послідовності й ефективності інспектувань та інших видів наглядової діяльності. Банки не зобов'язані коригувати свою методологічну базу та системи управління ризиками таким чином, щоб вони співпадали з методологією НБУ.

Позиція Національного банку щодо нагляду за всіма банками зосереджується на ризику. Банки з підвищеним ризиком або сфери діяльності із підвищеними параметрами ризику потребують більшої уваги з боку служби банківського нагляду. Застосовуючи цей загальний підхід до всіх установ, Національний банк визнає різні рівні складності ризику, на який наражаються

банки. Національний банк має на меті забезпечення якісного нагляду, спрямованого на визначення суттєвих існуючих або потенційних проблем в окремих банках або в банківській системі в цілому, а також на забезпечення належного усунення таких проблем.

Використовуючи нагляд на основі оцінки ризиків, представники банківського нагляду Національного банку мають визначати, як певні існуючі або потенційні проблеми, на які наражається банк або банківська система, впливають на характер і рівень ризиків у цьому банку. За результатами оцінки ризиків наглядовці складають плани і визначають дії нагляду. Нагляд на основі оцінки ризиків є поглибленим продовженням наглядової функції, що ґрунтується на ризиках та вже певний час використовується Національним банком. Такий поглиблений підхід дозволив розробити та запропонувати для використання уніфіковані визначення ризиків, структуру для оцінки цих ризиків та інтегрований порядок здійснення оцінки ризиків у процесі нагляду.

Згідно концепції нагляду на основі оцінки ризиків відповідальність за контроль ризиків покладається на керівництво банку і спостережну раду банку. Національний банк визначає, наскільки добре банк управляє ризиками протягом певного періоду, а не лише оцінює стан на певний момент часу. За умов нагляду на основі оцінки ризиків Національний банк діє більше як наглядовець, аніж ревізор. Нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє Національному банку здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків та системних ризиках банківської системи.

У контексті банківської системи нагляд на основі оцінки ризиків визначає сфери діяльності, які в сукупності можуть становити неприйнятний рівень ризику для банківської системи. Коли йдеться про високо ризикові види діяльності або види діяльності, що стали особливо ризиковими через ринкові умови, Національний банк має на меті справляти відповідний вплив на банківську систему через взаємодію з нею за допомогою безпосереднього нагляду, а також через відповідні нормативно-правові акти Національного банку. У ситуаціях, коли конкретний банк не управляє належним чином своїми

ризиками, Національний банк вживатиме відповідні заходи впливу до керівництва банку з метою приведення його дій у відповідність до основоположних принципів надійної банківської діяльності.

Деякі ризики є невід'ємною частиною банківської діяльності. У банківському секторі накопичено велику кількість знань про те, як визначати, вимірювати, контролювати ці притаманні банківській справі ризики та здійснювати їх моніторинг. Нагляд на основі оцінки ризиків визнає існування цих ризиків і намагається використовувати наглядові ресурси у найбільш ефективний спосіб. Наприклад, параметри ризиків обґрунтовуються за результатами проведення обмеженого за обсягом тестування під час інспектувань, спрямованого на підтвердження того, чи впроваджено відповідні засоби контролю. Цим підтверджуються початкові результати визначення параметрів ризиків і надається допомога в розробленні програм нагляду на основі параметрів ризиків окремих банків.

Нагляд на основі оцінки ризиків передбачає спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного ризику. Національний банк досягає цього за допомогою таких дій:

- виявлення ризиків з використанням уніфікованих визначень. Ця сукупність ризиків формує підґрунтя для висновків і дій нагляду;

- вимірювання ризику на основі уніфікованих факторів оцінки. Кількість ризику не завжди вимірюється в грошовому вираженні; інколи це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки у системах внутрішнього контролю можуть свідчити про те, що банк має надмірний рівень операційно-технологічного ризику;

- оцінки управління ризиками, яка дозволяє визначити, чи адекватно управляються і контролюються за допомогою відповідних систем банку визначені рівні ризику. Розвиненість та складність цих систем буде різною залежно від рівня наявного ризику і розміру та/або складності операцій банку;

- спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного або зростаючого ризику як у межах одного банку, так і в банківській системі взагалі. Це робиться за допомогою стратегії нагляду;

- використання відповідних інструментів нагляду, залежно від виявлених ризиків, формулювання висновків щодо параметрів та рівня ризиків, а також визначення заходів щодо подальшого контролю виявлених проблем.

У контексті нагляду на основі оцінки ризиків Національний банк визначає банківський ризик за його впливом на капітал і надходження.

Ризик – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку. Існування ризику не обов'язково є причиною для занепокоєння. Для розгляду ризиків у ширшій перспективі наглядовці мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими. Ризики вважаються виправданими, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, такими, які можна виміряти і що відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини. Невиправданий ризик може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невинуватими, наглядовці мають взаємодіяти із керівництвом і спостережною радою банку і спонукати їх до пом'якшення або усунення цих невинуватих ризиків. Заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення сум під ризиком, збільшення капіталу або зміцнення процесів управління ризиками.

Оскільки ринкові умови і структури банків є різними, не існує єдиної системи управління ризиками, прийнятної для всіх банків. Кожна установа має розробити свою власну програму та системи управління ризиками, відповідно до своїх потреб і обставин. Наприклад, банк, більший за розміром, із складнішими операціями, що має підрозділи в різних географічних регіонах, повинен мати більш досконалу та розвинену систему управління ризиками. Однак усі ефективні системи управління ризиками мають декілька спільних основних характеристик. Наприклад, ефективні системи управління ризиками мають бути незалежними від діяльності, пов'язаної з прийняттям ризиків.

Незалежно від своєї структури, кожна система управління ризиками має включати такі елементи:

- виявлення ризику;
- вимірювання ризику;
- контроль ризику;
- моніторинг ризику.

Ефективне управління ризиками вимагає інформування спостережної ради банку. Спостережна рада банку має скеровувати стратегічний напрям розвитку банку. Ключовим компонентом формування стратегічного напрямку є визначення рівня толерантності банку до ризику шляхом затвердження положень, що встановлюють стандарти, усно або письмово. Належним чином розроблені системи моніторингу дозволяють спостережній раді банку покласти на керівництво банку відповідальність за проведення операцій у межах встановлених рівнів толерантності до ризику.

Суттєвими чинниками ефективного управління ризиками є високий професійний рівень керівництва і відповідна комплектація персоналом. Керівництво банку несе відповідальність за впровадження, надійність і забезпечення функціонування систем управління ризиками. Керівництво також має достатньою мірою інформувати спостережну раду банку.

Під час оцінки системи управління ризиками наглядовці беруть до уваги положення, процеси, персонал і системи контролю. Значні недоліки в одному або декількох із цих компонентів розглядаються як недоліки в управлінні ризиками. Усі ці системи є важливими, але розвиненість і складність кожної з них є різною залежно від складності операцій банку. Менші за розміром банки, які не здійснюють складних операцій, як правило, мають менш формалізовані положення, процеси і системи контролю, ніж більші банки. Проте це не означає, що системи управління ризиками є менш важливими для банків з нескладними операціями. Це просто означає, що формалізація процесу є менш вираженою. Усі банки мають бути в змозі чітко визначити і продемонструвати ефективність своїх власних систем управління ризиками. Ефективне управління

ризиками передбачає наявність послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу і систем контролю.

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк виділив дев'ять *категорій ризику*, а саме:

- кредитний ризик,
- ризик ліквідності,
- ризик зміни процентної ставки,
- ринковий ризик,
- валютний ризик,
- операційно-технологічний ризик,
- ризик репутації,
- юридичний ризик,
- стратегічний ризик.

Ці категорії не є взаємовиключними; будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків. Однак для зручності аналізу Національний банк виявляє та оцінює ці ризики окремо.

Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Ризик ліквідності визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат. Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Виділяють також ризик ліквідності ринку, який визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат. Ризик

ліквідності ринку виникає через нездатність визначати або враховувати зміни ринкових умов, які впливають на спроможність залучати кошти в необхідних обсягах та за прийнятними ставками та/або реалізовувати активи швидко і з мінімальними втратами вартості.

Ризик зміни процентної ставки – це наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

Ринковий ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів та похідних інструментів (деривативів).

Валютний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали. Валютний ризик можна поділити на: ризик трансакції; ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик.

Операційно-технологічний ризик – це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.

Ризик репутації – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини.

Юридичний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. Банківські установи наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами.

Стратегічний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі. Цей ризик виникає внаслідок несумісності: стратегічних цілей банку; бізнес-стратегій, розроблених для досягнення цих цілей; ресурсів, задіяних для досягнення цих цілей; якості їх реалізації.

Для забезпечення ефективного нагляду на основі оцінки ризиків Національному банку потрібна єдина база для документування рішень щодо ризику. Система оцінки ризиків забезпечує зручність документування висновків стосовно кількості ризику, якості управління ризиками, рівня занепокоєння нагляду (вимірюється як сукупний ризик) і напряму ризику.

Оцінка ризику в системі оцінки ризиків має відображати як дійсні, так і потенційні параметри ризику банку. На цій оцінці базується стратегія і дії служби банківського нагляду.

Національний банк визначив систему для оцінки кожної категорії ризику. Система оцінки ризиків надає можливість в послідовний спосіб вимірювати ризику і визначати, яких наглядових процедур необхідно вжити. Для шести категорій ризику – кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику та операційно-технологічного ризику – наглядовці оцінюють кількість ризику, якість управління ризиком, сукупний ризик і напрям ризику. Для ефективного використання системи оцінки ризиків наглядовці мають враховувати як

поточний стан банку, так і фактори, які можуть вказувати на зростання ризиків. Згідно із системою оцінки ризиків існує чотири основних компоненти визначення параметрів ризику банку:

1) кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк, характеризується як незначна, помірна або значна;

2) якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька;

3) сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з дев'яти категорій ризику;

4) напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується. Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті.

Органи нагляду здійснюють оцінку ризиків за системою оцінки ризиків у кінці кожного циклу нагляду (як правило, цикл дорівнює 12 місяцям). Така оцінка може уточнюватися в будь-який час, коли органам нагляду стає відомо про зміни параметрів ризиків на проміжних етапах.

Проводячи оцінку ризиків із застосуванням системи оцінки ризиків, органи нагляду визначають рівень занепокоєння (тобто сукупний ризик) і напрям ризику для кожної категорії ризику. Відповідні висновки органів нагляду визначають, які наглядові заходи будуть використовуватися, наприклад планова інспекційна перевірка, позапланова інспекційна перевірка, заходи безвиїзного нагляду тощо.

19.8. Особливості нагляду за діяльністю проблемних банків

Головною функцією банківського нагляду є виявлення проблемних банків і застосування відповідних заходів щодо них.

З погляду розумного (пруденційного) банківського нагляду **проблемним** є банк, який демонструє можливість чи вірогідність банкрутства. Банкрутство банку може зумовити одна з двох класичних причин:

– *неплатоспроможність*, що означає відсутність у банку достатньої кількості активів, щоб виконати свої зобов'язання. Іншими словами, коли банк відчуває дефіцит власних коштів (має від'ємний капітал), він визнається неплатоспроможним;

– *неліквідність*, тобто банк не у змозі виконати свої зобов'язання перед вкладниками чи кредиторами.

Теоретично неплатоспроможний банк може продовжувати функціонувати, особливо якщо центральний банк дає йому свої кошти, тобто підвищує його ліквідність, щоб дати можливість виконати свої зобов'язання.

Критерії проблемної діяльності визначаються на підставі аналізу дотримання банком пруденційних норм і нормативів ведення банківської справи: показників обов'язкових економічних нормативів та інших норм, передбачених нормативними актами Національного банку України.

Критерії проблемної діяльності різняться:

1) за характером інформації, яка ґрунтується на аналізі основних показників фінансового стану комерційного банку (ці показники узагальнені в системі "CAMELS");

2) за джерелами надходження та періодичністю (оперативністю) отримання інформації (оперативна інформація, отримана в процесі безвиїзного контролю; інформація, отримана в результаті здійснення службою банківського нагляду інспекційних перевірок; інформація, отримана від контрольних та правоохоронних органів та ін.);

3) за порядком затвердження критеріїв (обов'язкові економічні нормативи, орієнтовні показники діяльності комерційних банків, які затверджуються Правлінням Національного банку України).

Невиконання один або кілька раз комерційним банком обов'язкового економічного нормативу є підставою визнання його проблемним.

Комплексна рейтингова оцінка комерційного банку за системою "CAMELS" визначається на підставі оцінки кожного компонента системи за результатами виїзного інспектування банку (у період між інспекторськими перевітками — оперативним шляхом).

Проблемний характер діяльності комерційного банку, який потребує спеціальної уваги служби банківського нагляду, може визначатися на підставі таких загальних оцінок.

Комерційний банк, який отримав рейтингову оцінку "5", має велику імовірність краху в найближчому майбутньому, його життєздатність та платоспроможність перебувають під загрозою. Фінансовий стан банку є настільки критичним, що потребує невідкладної допомоги з боку акціонерів або зовнішніх джерел фінансової допомоги. За відсутності негайних і рішучих виправних заходів банк має бути реорганізованим (через злиття, приєднання) або ліквідований.

Комерційний банк, який дістав рейтингову оцінку "4", має значні фінансові недоліки, що призвели до небезпечного і нестабільного його фінансового стану, оскільки не були своєчасно усунені керівництвом банку.

Комерційний банк, який отримав рейтингову оцінку "3", характеризується такими недоліками фінансового стану, які можуть бути визначені в діапазоні від помірно серйозних до таких, що характеризують фінансовий стан банку як незадовільний. У разі погіршення загального стану в економіці діяльність комерційного банку стає в таких умовах уразливою, його фінансовий стан може погіршитися, якщо проведені керівництвом банку заходи щодо усунення недоліків виявилися неефективними.

Комерційні банки, які отримали рейтингову оцінку "5" або "4", негайно включаються до категорії проблемних банків.

Комерційні банки, які отримали рейтингову оцінку "3", можуть бути включені до категорії проблемних за рішенням Правління Національного банку України.

Усі комерційні банки, які отримали рейтингову оцінку "5" або "4", мають недостатній розмір капіталу.

На підставі результатів аналізу інспектори служби банківського нагляду визначають якість активів банку, здатність керівництва управляти ними, оцінювати адекватність інформаційної системи управління.

Крім виконання банком обов'язкових нормативів, інспектори оцінюють також ризик банківських активів (кредитний ризик) через класифікацію цього ризику.

Служба банківського нагляду зосереджує свою увагу на класифікованих активах, особливо на позиках, що є нестандартними (проблемними).

Комерційні банки, що мають високий рівень проблемних позик порівняно з власними коштами банку (понад 50%), мають бути включені до категорії проблемних.

Оцінка проблемної діяльності дається через відносні показники, що отримані за результатами аналізу структури активів, кредитного портфеля, збитків із урахуванням кредитних ризиків, процентних ризиків і ризиків ліквідності.

Проблемна діяльність визначається безвиїзним (оперативним) наглядом на підставі аналізу дотримання комерційним банком як обов'язкових економічних нормативів, так і орієнтовних показників. Перелік оперативних показників може бути значним, що обумовлюється різноманітністю банківських операцій та багатоваріантністю аналітичних висновків.

Негативний висновок за результатами аналізу оперативних показників може свідчити про наявність деяких проблем у діяльності комерційного банку та бути підставою для проведення інспекційної перевірки.

Включенню банку до категорії проблемних має передувати застосування службою банківського нагляду комплексу попереджувальних заходів на підставі результатів безвізного контролю.

Банківський нагляд повинен вміти виявляти внутрішні проблеми банку. Ними можуть бути шахрайські дії, порушення законів і нормативних документів тощо. Загалом з погляду оцінки його фінансового стану основна увага має приділятися платоспроможності і ліквідності.

У разі виявлення проблем у діяльності банків органи банківського нагляду можуть прийняти рішення про застосування таких **заходів**:

- вимагати, щоб банк терміново збільшив розмір капіталу до рівня, який відповідає встановленим нормативам, і завдяки цьому забезпечив повний захист коштів вкладників;

- передбачити реорганізацію (придбання даного банку більш сильним, у власність якого перейдуть всі депозитні зобов'язання). Отже, його вкладники стануть клієнтами більш стійкого банку, не зазнаючи при цьому втрат;

- припинити діяльність банку і почати процедуру його ліквідації відповідно до чинного законодавства.

Реорганізація банку – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку, а у разі призначення тимчасової адміністрації – за рішенням Національного банку України або тимчасового адміністратора, погодженим з Національним банком України.

На стадії радикального втручання в діяльність проблемних банків вживаються такі **заходи**:

- установлення режиму фінансового оздоровлення;
- припинення діяльності (відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій);
- ліквідація (банкрутство).

Режим фінансового оздоровлення – це система заходів, спрямованих на усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності та скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень, що дають право на застосування таких заходів на період, визначений Національним банком України, але не більше як на 12 місяців.

Підставою для переведення комерційного банку на режим фінансового оздоровлення є невиконання протягом трьох місяців загальностановлених пруденційних норм та нормативів ведення банківської справи, визначених Національним банком України.

Під час переведення комерційного банку на режим фінансового оздоровлення передбачається, що керівництво банку у 10-денний термін надає розроблену програму фінансового оздоровлення відповідному регіональному управлінню Національного банку України.

Регіональне управління Національного банку України у 5-денний термін проводить експертизу програми з погляду її ефективності та подає департаменту банківського нагляду Національного банку України відповідні висновки.

Програма фінансового оздоровлення має містити:

- аналіз причин, які призвели до погіршення фінансового стану та зумовили збиткову діяльність комерційного банку;
- конкретні заходи фінансового оздоровлення та розрахунок економічного ефекту від проведення кожного заходу;
- календарний графік виконання заходів фінансового оздоровлення;
- прогностичні показники діяльності комерційного банку, яких передбачено досягнути після виконання заходів фінансового оздоровлення.

Комерційному банку, який переведений на режим фінансового оздоровлення, забороняється:

- залучати вклади фізичних осіб, відкривати нові вкладні рахунки та поповнювати діючі;

– надавати гарантії, поручительства, бланкові кредити, а також надавати всі пільгові (збиткові для банку) кредити, у тому числі банківським працівникам;

– нараховувати та сплачувати проценти за кредитами, наданими установами одного банку.

Якщо основні фінансові показники комерційного банку, особливо ті, на які звернув увагу Національний банк України, не поліпшились або погіршилися і не виконана програма фінансового оздоровлення протягом установленого режиму фінансового оздоровлення, Національний банк України за поданням відповідного регіонального управління ухвалює рішення про скасування режиму фінансового оздоровлення, про вжиття відповідних заходів щодо дострокового погашення стабілізаційної позики.

У разі ефективного виконання заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення, поліпшення фінансового стану та дотримання економічних показників комерційному банку, який переведено на режим фінансового оздоровлення, відновлюється загальний режим його діяльності.

Відкликати банківську ліцензію Національний банк України може у таких випадках:

1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;

2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

3) у разі порушення Закону «Про банки і банківську діяльність» або нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;

4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України;

5) недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Національний банк України негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути Національному банку України свою банківську ліцензію.

У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії банк припиняє здійснення усіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів.

Рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії публікується в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" і є підставою для виключення відомостей про банк з Державного реєстру банків та звернення до суду з позовом про ліквідацію банку.

Процедура тимчасової адміністрації застосовується Національним банком для тимчасового управління банком з метою забезпечення схоронності капіталу й активів банку, докладної оцінки його фінансового стану і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності й ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану.

Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію в разі істотної загрози платоспроможності банку. Під істотною загрозою платоспроможності банку слід розуміти настання хоча б однієї з таких подій:

— банк не усунув порушення або недоліки в своїй діяльності в установлені Національним банком строки за прийнятою програмою фінансового оздоровлення чи письмовою угодою з Національним банком і одночасно порушує нормативи капіталу або за результатами звітного періоду (року або кварталу) отримав збиток;

— банк не виконує розпорядження Національного банку про відсторонення від посади посадової особи банку або заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв);

— в установленій Національним банком строк банк не подав програму фінансового оздоровлення (план реорганізації), проект письмової угоди на вимогу Національного банку або подав програму фінансового оздоровлення (план реорганізації), проект письмової угоди, що не відповідає вимогам;

— негативно класифіковані активи становлять 30 % і більше від загальної суми активів, за якими має оцінюватися ризик та формуватися страховий резерв згідно з нормативно-правовими актами Національного банку, що виявлено за даними звітності або під час інспектування;

— збитки поточного року на звітну дату становлять 30 % і більше від розміру статутного капіталу банку (за винятком тих випадків, якщо банк працює менше одного року), що виявлено за даними звітності або під час інспектування;

— банк систематично (два і більше разів протягом останнього кварталу) порушує норматив поточної ліквідності (Н5) більше ніж на 20 % від його нормативного значення;

— наявність конфліктної або некерованої ситуації серед керівників або учасників банку — власників істотної участі;

— порушення банком порядку формування обов'язкових резервів два звітних періоди резервування поспіль з одночасним порушенням хоча б одного з економічних нормативів;

— банк протягом п'ятнадцяти робочих днів не виконує 20 % і більше своїх прострочених зобов'язань;

— банк одночасно порушує норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) та норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів (Н3).

Національний банк має право призначити тимчасову адміністрацію банку в разі:

1) двох або більше порушень банком законних вимог Національного банку України;

2) зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців;

3) якщо банк протягом 5 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань;

4) арешту або набрання законної сили обвинувальним вироком щодо злочинних діянь керівників банку;

5) вчинення банком дій щодо приховування рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;

6) необґрунтованої відмови банку у наданні документів чи інформації, передбачених цим Законом, уповноваженим представникам Національного банку України;

7) наявності публічного конфлікту у керівництві банку;

8) наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації;

9) здійснення банком ризикової діяльності, що призвела або може призвести до втрати активів або доходів;

10) порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів;

11) невиконання вимог щодо розкриття відомостей про власників істотної участі у банку в обсязі, визначеному Національним банком України.

Керівником тимчасової адміністрації є тимчасовий адміністратор, який призначається Національним банком України. НБУ має право призначити одну й ту саму особу тимчасовим адміністратором двох і більше банків.

Національний банк України призначає тимчасову адміністрацію на термін до одного року. Продовжувати дію тимчасової адміністрації для системоутворюючих банків НБУ може на термін до вісімнадцяти місяців.

Тимчасовим адміністратором може бути:

– юридична особа, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та/або ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консультаційних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом

Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та/або ліквідації банку;

- незалежний експерт (за договором);
- службовець Національного банку України.

До участі у тимчасовій адміністрації допускаються лише особи, які мають сертифікат Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку, високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову репутацію, економічну чи юридичну освіту та досвід, необхідний для виконання функцій тимчасового адміністратора.

Національний банк України має право у будь-який момент усунути тимчасового адміністратора від виконання обов'язків у разі невідповідності його діяльності встановленим вимогам.

З дня призначення тимчасового адміністратора повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку переходять до тимчасового адміністратора.

Тимчасовий адміністратор має право призначити своїм рішенням спостережну (наглядову) раду та правління банку після здійснення ним реорганізації та/або емісії акцій банку.

Тимчасовий адміністратор негайно після свого призначення зобов'язаний забезпечити збереження активів та документації банку, а також активів та документації афілійованих осіб, в яких банк має участь, що перевищує 50 відсотків.

Протягом одного місяця з дня призначення тимчасовий адміністратор зобов'язаний провести інвентаризацію банківських активів і пасивів та скласти баланс.

З дня свого призначення тимчасовий адміністратор має повне і виняткове право управляти банком та зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для приведення діяльності банку в правову та фінансову відповідність із вимогами цього Закону та нормативно-правовими актами Національного банку України з метою захисту інтересів вкладників та інших кредиторів.

Національний банк України організовує, координує та контролює діяльність тимчасової адміністрації, а також дає вказівки, обов'язкові до виконання тимчасовим адміністратором.

НБУ розглядає попередній звіт тимчасового адміністратора та затверджує план його дій або програму фінансового оздоровлення банку не пізніше ніж через два тижні від дня подання тимчасовим адміністратором відповідних документів. У разі незатвердження у зазначений строк плану дій тимчасового адміністратора або програми фінансового оздоровлення банку Національний банк України зобов'язаний у тижневий строк призначити нового тимчасового адміністратора.

НБУ має право вносити доповнення до плану дій тимчасового адміністратора або програми фінансового оздоровлення банку до та під час їх виконання.

Національний банк України має також право відкликати банківську ліцензію, ініціювати ліквідацію банку в будь-який час, коли дійде висновку, що фінансове оздоровлення банку є неможливим.

Під час здійснення тимчасової адміністрації НБУ має право повністю або частково (на строк не більше ніж три місяці) ввести мораторій на задоволення вимог кредиторів банку.

Мораторій – це зупинення виконання банком зобов'язань перед кредиторами та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань.

У випадку вичерпання усіх можливостей щодо покращення фінансового стану банку, НБУ може розпочати процедуру **ліквідації** банку.

Ліквідація банку – це процедура припинення функціонування банку як юридичної особи.

Ліквідатором банку може бути юридична або фізична особа, яка здійснює функції щодо припинення діяльності банку та задоволення вимог кредиторів.

Банк може бути ліквідований:

1) з ініціативи власників банку;

2) з ініціативи Національного банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахуванням особливостей, передбачених Законом «Про банки і банківську діяльність» та за згодою Національного банку України.

Ліквідація банку з ініціативи Національного банку України здійснюється відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів Національного банку України.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте правові засади банківського нагляду.
2. Проаналізуйте розвиток системи банківського нагляду НБУ.
3. Яка роль Базельського комітету з питань нагляду за діяльністю банків?
4. Які з принципів ефективного банківського нагляду використовує НБУ?
5. Проаналізуйте завдання банківського регулювання і нагляду.
6. Які заходи впливу застосовує НБУ за порушення комерційними банками економічних нормативів?
7. Навіщо НБУ визначає регулятивний капітал банку?
8. Що включає у себе поняття “субординований капітал”?
9. Яким є порядок здійснення безвиїзного банківського нагляду?
10. На основі яких документів проводиться виїзне інспектування комерційних банків?
11. Порівняйте ефективність методів банківського нагляду НБУ.
12. Який обсяг інформації при інспектуванні банк повинен надавати інспекторам НБУ?
13. Які види інспекційних перевірок може здійснювати НБУ і з якою періодичністю?
14. У чому переваги визначення рейтингу банків за системою CAMELS?
15. Які рейтингові системи оцінки діяльності банків використовують в іноземних державах?
16. Назвіть основних користувачів інформації про рейтинг банку.
17. За якими критеріями оцінюється якість банківських активів?
18. Які критерії лежать в основі рейтингової системи CAMELS?
19. У чому переваги визначення рейтингу банків за системою оцінки ризиків?
20. Які рейтингові системи оцінки діяльності банків використовують в іноземних державах?
21. Назвіть основних користувачів інформації про рейтинг банку.
22. За якими критеріями оцінюється якість банківських активів?
23. Які критерії лежать в основі рейтингової системи оцінки ризиків?
24. У чому полягають функції банківського нагляду при роботі з проблемними банками?
25. На який термін і в яких умовах може НБУ призначати тимчасову адміністрацію в банках?
26. Поясніть, в чому полягає доцільність застосування режиму фінансового оздоровлення окремого банку для банку і для банківської системи?
27. За якими критеріями оцінюється ефективність діяльності тимчасового адміністратора?
28. Який порядок та механізм примусової ліквідації банку?
29. Який порядок та механізм ліквідації банку за рішенням власника?

ГЛОСАРІЙ

Авторизація – процедура отримання дозволу на проведення операції із застосуванням платіжної картки.

Акредитив – договір, що містить зобов'язання банку-емітента, за яким цей банк за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені проти документів, які відповідають умовам акредитива, зобов'язаний виконати платіж на користь бенефіціара або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Активне управління портфелем цінних паперів полягає у здійсненні банками постійного перегрупування портфеля цінних паперів з метою отримання дохідності вищої, ніж середня на ринку, і базується на гіпотезі про відсутність ефективності ринку.

Акцепт – згода на оплату або гарантування оплати документів.

Акція – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства (банку), включаючи право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування.

Андеррайтинг – це розміщення цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента. Банк у ролі андеррайтера може надавати консультації емітенту щодо розміщення цінних паперів цього емітента.

Андеррайтингова діяльність – комплекс дій пов'язаних з організацією випуску та розміщенням цінних паперів.

Багатоемітентна платіжна система – платіжна система, яка охоплює двох і більше емітентів.

Бандероль – паперова стрічка (кільце) зі встановленими характеристиками, яка (яке) використовується для пакування корінців банкнот.

Банк-емітент – 1) банк, що видав розрахунковий чек (розрахункову чекову книжку); 2) банк, що відкрив акредитив; 3) установа банку, яка випускає в обіг платіжні картки.

Банківське регулювання НБУ – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Банківський баланс – бухгалтерський баланс, який відображає стан активів, пасивів та власного капіталу в грошовій формі на певну дату.

Банківський консорціум – об'єднання банків для координації дій при проведенні різних банківських операцій.

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банкомат – пристій для автоматизованого касового самообслуговування клієнтів.

Безвідкличний акредитив – акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені лише за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими

органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків.

Безготівковий грошовий оборот – сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сумм через рахунки у банківських установах.

Безготівкові розрахунки – грошові розрахунки, які здійснюються шляхом запису за рахунками у банку, коли грошові кошти списуються з рахунка платника і зараховуються на рахунок отримувача.

Безкупонні депозитні сертифікати – сертифікати, які не мають окремих відривних купонів, проценти сплачуються разом з поверненням суми депозиту.

Безнадійна кредитна заборгованість – заборгованість позичальника за договором кредиту, не сплачена у строк, наявна ймовірність її неповернення та визнана такою кредитним комітетом банку.

Бенефіціар – особа, якій призначений платіж або на користь якої відкрито акредитив.

Боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Брокерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи. Дохід від такої діяльності банк отримує зазвичай у формі комісії, тому брокерську діяльність часто називають комісійною діяльністю по цінних паперах.

Валютна позиція – співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою у разі, якщо обсяг зобов'язань по проданій валюті перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог по купленій валюті перевищує обсяг зобов'язань.

Валютне регулювання – це сукупність нормативних документів, встановлених органами валютного регулювання у законодавчому чи адміністративному порядку, спрямованих на регулювання потоків капіталу в країну і з країни, а також валютних операцій, що здійснюються в межах України, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, стабільного рівня валютних резервів і збалансування міжнародних платежів.

Валютні цінності – матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин.

Валютні обмеження – сукупність заходів та нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги у платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національних грошей та досягнення інших цілей.

Валютні резерви – це запаси резервних активів, що перебувають на рахунках у центральному банку та в банках за кордоном і використовуються для сплати боргових зобов'язань, а також, у разі необхідності, для проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити після настання терміну визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Виконуючий банк – банк, який за дорученням банку-емітента здійснює платіж проти документів, визначених в акредитиві. Виконуючий банк залежно від операції за акредитивом, виконання якої доручено йому банком-емітентом, також може бути авізуючим банком.

Відкличний акредитив – акредитив, що може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банком-емітентом від гарантування платежів за акредитивом).

Відкритий ринок – ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

Відповідальний підрозділ – управління (відділ, сектор, спеціаліст) установи банку, працівники якого відповідно до нормативних документів та/або розпорядження керівництва мають повноваження на здійснення заходів, спрямованих на погашення заборгованості за “проблемними” кредитами фізичних осіб, несуть відповідальність за їхнє належне виконання.

Вкладний (депозитний рахунок) – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений термін або без зазначення такого терміну відповідно до законодавства України та умов договору.

Власники карток – фізичні та юридичні особи, які за договором з кредитно-фінансовою установою використовують її платіжну картку для оплати в безготівковій формі вартості товарів чи послуг, а також для отримання через банківські установи та банкомати готівкових коштів.

Внутрішньобанківська платіжна система (ВПС) – платіжна система банку, яка забезпечує найбільш сприятливі умови для проведення переказу коштів між його філіями.

Врахування векселя – придбання банком векселя до настання строку платежу за ним у векселедержателя за грошові кошти з дисконтом.

Готівковий грошовий обіг – сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей.

Грошовий оборот – сукупність усіх грошових платежів і розрахунків, що відбуваються в економіці.

Дата валютування – зазначена платником у розрахунковому документі або в документі на переказ готівки дата, починаючи з якої гроші, переказані платником отримувачу, переходять у власність отримувача.

Депозитарна діяльність – це надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

Депозитна система – система з обладнанням для внесення на зберігання цінностей до приймального блоку.

Депозитарний договір – це договір між зберігачем та обраним ним депозитарієм, за яким депозитарій веде для зберігача рахунки у цінних паперах, на яких відображаються операції з цінними паперами, переданими зберігачем.

Дилерська діяльність – це укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом. Таку діяльність банку ще називають комерційною діяльністю. Дохід банку, що виступає у ролі дилера, формується за рахунок різниці у цінах, за якими банк купує та продає цінні папери.

Дисконт – винагорода, що беруть банки під час врахування векселів у векселедержателів до закінчення терміну їхньої сплати.

Дистанційне обслуговування – комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення операцій за рахунком на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Дистанційне розпорядження – розпорядження банку виконати певну операцію, яке передається клієнтом за погодженим каналом доступу, без відвідання клієнтом банку.

Ділова репутація позичальника – сукупність інформації, що дає змогу зробити висновок про порядність позичальника, місце роботи позичальника, позиції та зв'язки у бізнесі, його професійні та управлінські здібності тощо.

Діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (реєстраторська діяльність) – професійна діяльність на фондовому ринку, яка передбачає збирання, фіксацію, обробку, зберігання та надання даних, які складають систему реєстру власників іменних цінних паперів, щодо іменних цінних паперів, їхніх емітентів і власників тощо.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів – це професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Діяльність з управління цінними паперами – це діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

Договір кредиту – договір, укладений між банком та позичальником, на підставі якого видається кредит, та яким передбачені умови кредитування.

Договір страхування кредитів – договір страхування кредитів, укладений між позичальником та страховою компанією.

Документооборот – рух (переміщення) розрахунково-грошових документів між підприємствами, організаціями та установами, між ними і банком, між різними установами банків.

Доміциляція – призначення платником за векселем будь-якої третьої особи (доміциліата), переважно обслуговуючого банку.

Доміцильований вексель – вексель, який містить застереження про те, що він підлягає оплаті третьою особою (доміциліатом) у місці проживання платника або в іншому місці.

Достроково повернуті кредити – кредити, повернення яких відбулось до настання кінцевої дати кредитної угоди.

Еквайринг – діяльність щодо технологічного, інформаційного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів.

Електронний гаманець – платіжний додаток платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на консолідованому картрахунку емітента і який дає змогу його держателю в межах встановленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без уведення персонального ідентифікаційного номера (ПІН).

Електронний розрахунковий документ – документ, інформація в якому подана у формі електронних даних, включаючи відповідно реквізити розрахункового документа, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений у візуальну форму подання електронними засобами.

Електронний чек – платіжний додаток персоніфікованої платіжної картки, кошти за операціями з яким обліковуються на окремому чековому картрахунку, відкритому в емітента.

Емісійний дозвіл – розпорядчий документ Національного банку України, який надає право територіальним управлінням (Центральному сховищу) на одержання (видачу) готівки.

Емісія готівки – випуск Національним банком України в обіг банкнот і монет.

Емісійні операції банків – це діяльність банків з випуску власних цінних паперів та їх розміщення на ринку капіталу. Вимоги до таких операцій банків та механізм їх здійснення визначаються нормами законодавства, положеннями установчого договору та статуту банку.

Емісія спеціальних платіжних засобів – проведення операцій з випуску спеціальних платіжних засобів певної платіжної системи.

Запаси готівки – банкноти і монети національної валюти України, які зберігаються в грошових сховищах управлінь Національного банку України і використовуються для забезпечення поточних потреб економіки регіонів.

Заборгованість – борг позичальника перед банком за кредитом та/або нарахованими процентами, банківськими комісіями.

Забудовник – юридична або фізична особа, яка організовує спорудження нерухомості для власних потреб або для передачі її у власність іншим особам, і яка отримала у встановленому законодавством порядку право на використання земельної ділянки для спорудження об'єктів будівництва.

Застава – спосіб забезпечення зобов'язань, предметом якого є майно, яке, відповідно до законодавства України, може бути відчужене заставодавцем та на яке може бути звернено стягнення, майно, яке стане власністю заставодавця після укладання угоди про заставу, а також майнові права. При заставі сторона, яка виступає заставодержателем (кредитором), має переважне право перед іншими кредиторами на забезпечення виконання договірних зобов'язань іншою стороною, яка є заставодавцем (боржником), за рахунок заставленого ним майна.

Заставна – борговий цінний папір, який засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки.

Заставна вартість – ринкова вартість нерухомого майна, що є предметом іпотеки, визначена на дату оцінювання з урахуванням терміну та практичної складності реалізації предмета іпотеки, яка визначається за згодою сторін та застосовується при оформленні іпотечного договору. В разі іпотеки майнових прав – повна вартість об'єкта інвестування, або вартість майнових прав, визначена на дату оцінювання.

Заставодавець – фізична або юридична особа, яка передає власне майно (майнові права) або грошові кошти в заставу банку для забезпечення виконання

своїх зобов'язань або зобов'язань третіх осіб за договором (договорами) кредиту.

Заставодержатель – кредитор, який має право в разі невиконання позичальником (заставадавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати відшкодування з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.

Заявник акредитива – платник, який подав обслуговуючому банку заяву про відкриття акредитива.

Зберігач – банк, торговець цінними паперами або реєстратор, який має ліцензію на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах як щодо тих цінних паперів, що належать йому, так і тих, які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунку в цінних паперах.

Звичайні іпотечні облігації – боргові цінні папери, емітентом яких є іпотечний кредитор (банк), що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими облігаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном, на яке може бути здійснене стягнення.

Золотовалютний резерв – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії – вкладення в пайові цінні папери, на основі яких банк має не менше, ніж 20% (вкладення в асоційовані компанії) або не менше, ніж 50% (вкладення в дочірні компанії) голосів об'єкта інвестування та ці інструменти будуть утримуватись в портфелі цінних паперів банку більше 1-го року.

Інвестиційна політика банку – сукупність принципів та положень, що визначають концептуальні засади діяльності банківської установи на фондовому ринку.

Індексація полягає у побудові банківського портфеля цінних паперів, характеристики якого повністю повторюють певний фондовий індекс.

Інкасування (інкасо) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових та (чи) супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та (чи) супровідних документів на інших умовах.

Інкасування векселів – виконання банками доручень векселедержателів з отримання платежів з боржників за векселями в термін.

Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому Законом України «Про іпотеку».

Іпотекодавець – фізична/юридична особа, яка передає в заставу банку для забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту нерухоме майно/майнові права на об'єкт інвестування (нерухомість, яка будується) або інше майно за згодою сторін.

Іпотекодержатель – банк з моменту передачі іпотекодавцем застави нерухомого майна/майнових прав на об'єкт інвестування з метою забезпечення виконання своїх зобов'язань за договором кредиту.

Іпотечний кредит – правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником з приводу надання коштів у користування з встановленням іпотеки. Це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна (іпотеки).

Іпотечний сертифікат – особливий вид цінного паперу, забезпечений іпотечними активами або іпотеками.

Іпотечні облігації – довгострокові цінні папери, які випускаються банками під забезпечення нерухомим майном (земля, виробничі і житлові будівлі, споруди, квартири та інші об'єкти) і приносять твердий дохід.

Іпотечні сертифікати з фіксованою дохідністю – сертифікати, які забезпечені іпотечними активами та посвідчують такі права власників: 1) право на отримання номінальної вартості в передбачені умовами випуску сертифікатів терміни; 2) право на отримання процентів за сертифікатами на умовах інформації про випуск сертифікатів; 3) право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом прийнятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, що є забезпеченням випуску сертифікатів з фіксованою дохідністю, переважно перед іншими кредиторами емітента.

Іпотечні сертифікати участі – сертифікати, які забезпечені іпотеками та посвідчують частку його власника у платежах за іпотечними активами. Власник сертифікатів участі має такі права: 1) право на отримання частки у платежах за іпотечними активами відповідно до договору про придбання сертифікатів; 2) право на задоволення вимог – у разі невиконання емітентом взятих на себе зобов'язань – з вартості іпотечних активів, які перебувають у довірчій власності управителя.

Іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів.

Каса – приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівкових коштів, інших цінностей, касових документів.

Каса перерахування – приміщення в складі касового вузла, в якому здійснюється оброблення готівки.

Касова книга – документ установленної форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі.

Касовий ордер – первинний документ (прибутковий або видатковий касовий ордер), що застосовується для оформлення надходжень (видачі) готівки з каси.

Касові документи – документи (касові ордери та платіжні чи розрахунково-платіжні відомості, розрахункові документи, відомості), за

допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Касові операції – 1) операції підприємств (підприємців) між собою та з фізичними особами, що пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку; 2) операції, які здійснює банк, а саме: видача готівки, приймання її та обмін не придатних до обігу банкнот (монет) на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами.

Касові операції банків полягають у прийманні готівки від клієнтів, зарахуванні її на рахунки, збереженні прийнятих коштів та видачі готівки на вимогу клієнтів.

КІАСР – середньозважена ставка міжбанківського кредитування, що розраховується на підставі фактичних даних за міжбанківськими договорами щодо процентних ставок за кредитами, фактично наданими за відповідними строками, і доводиться до відома банків Національним банком України для розрахунку суми очікуваного відшкодування.

Клієнт – фізична особа-резидент, що має право отримувати кредити і може відповідати майном за своїми зобов'язаннями, яка звернулась до банку за отриманням кредиту на придбання товарів тривалого використання.

Книга обліку – касова книга, книга обліку доходів і витрат, книга обліку прийнятих та виданих касиром грошей або книга обліку розрахункових операцій.

Код авторизації – код, який формується й надається емітентом або особою, яка діє за його дорученням, – членом або учасником платіжної системи за результатами позитивної авторизації.

Консолідований кореспондентський рахунок – кореспондентський рахунок, який відкритий у територіальному управлінні і на якому об'єднані кошти банку та його філій (або певної кількості філій) у разі роботи банку (філії) у СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка.

Консолідований картковий рахунок – рахунок, що відкривається емітентом для обліку коштів за емітованими ним наперед оплаченими платіжними картками.

Конткорентний кредит – кредит банку, що надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, який не перевищує встановлений ліміт (кредитну лінію).

Кореспондентський договір – угода між двома або декількома банківськими установами про здійснення платежів і розрахунків, що їх виконує одна банківська установа за дорученням і на кошти іншої.

Кореспондентський рахунок – 1) рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківського переказу коштів; 2) рахунок одного банку, відкритий в іншому банку, на якому відображаються платежі, проведені останнім за дорученням, і за рахунок першого банку на основі укладеного між ними кореспондентського договору.

Кореспондентські відносини – договірні відносини між банківськими установами, метою яких є здійснення платежів за дорученням один одного.

Корінець банкнот – 100 (сто) банкнот одного номіналу, які упаковані відповідною бандероллю (менше, ніж 100 (сто) банкнот – це неповний корінець).

Котирування – це визначення офіційними державними органами (в основному центральним банком) курсу (ціни) іноземної валюти.

Кредит – позичковий капітал банку, що передається у тимчасове користування позичальнику, для придбання (інвестування у будівництво) нерухомого майна за договором купівлі-продажу (інвестування у будівництво) нерухомого майна та на купівлю земельної ділянки, ремонт житла, добудову,

реконструкцію та споживчі цілі на умовах цільового використання, строковості, повернення, платності та надання забезпечення.

Кредитна історія – інформація про виконання позичальником у минулому зобов'язань за кредитними операціями.

Кредитна картка – іменний (з ідентифікатором власника) грошовий оплатно-розрахунковий банківський документ, який використовується для надання споживчого кредиту.

Кредитна лінія – згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний відрізок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Кредитор останньої інстанції – це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей рефінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Кредитоспроможність – 1) спроможність банку взяти на себе кредит без загрози бути перевантаженим позиковими коштами і розраховуватись за ним повністю і у строк; 2) здатність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитним договором термін розраховуватись за своїми борговими зобов'язаннями.

Купонні депозитні сертифікати – сертифікати, що мають окремі купони, на кожному з яких зазначено строк здійснення виплати процентної плати.

Лізинг виробника – лізингодавець фінансує виробника, який виконує дві функції – продавця предмета лізингу та лізингоотримувача з правом сублізингу.

Лізинговий кредит – відносини між юридично самостійними особами з приводу передачі в оренду засобів праці, а також фінансування, придбання рухомого і нерухомого майна на визначений термін. Лізинг є формою майнового кредиту.

Лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу.

Лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, що визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Ліміт залишку готівки в касі (ліміт каси) – граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаробочий час.

Ліміт початкових оборотів – сума, що визначає максимальний обсяг початкових платежів, які банк (філія) може виконати за певний період.

Ліміт технічного рахунку – сума, що визначає мінімальний залишок коштів на технічному рахунку банку (філії).

Ліміти відкритої валютної позиції – це встановлене Національним банком України кількісне обмеження у відсотках щоденної величини відкритих банком валютних позицій, а саме: загальної (довгої/короткої) в іноземних валютах і банківських металах та окремо за групами відповідних іноземних валют та банківськими металами, а також за відповідною валютою чи банківським металом, окремими активними операціями з валютними цінностями до регулятивного капіталу банку.

Лімітне замовлення передбачає наданням банком послуг щодо купівлі цінних паперів за ціною, що не перевищує обумовлену, або їхнього продажу за ціною, не нижчою, ніж обумовлена.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які з часу реєстрації Національним банком України набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, якщо умови діяльності комерційних банків відповідають чинному законодавству України та

нормативним актам Національного банку України, а також діяльність яких не загрожує інтересам їх клієнтів.

Метод дисконтованих грошових потоків (DCF) – метод, який базується на припущенні, що вартість, яку готовий сплатити потенційний власник за акції або за бізнес, визначається на основі прогнозу грошових потоків, які він може розраховувати одержати від компанії в майбутньому.

Міжбанківський переказ коштів – переказ коштів між банками у безготівковій формі, обумовлений потребою виконання платежів клієнтів або власних зобов'язань банків.

Міжбанківський переказ у СЕП у режимі реального часу – міжбанківський переказ, що здійснюється з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання коштів з технічного рахунка учасника СЕП (платника) та зарахування коштів на технічний рахунок учасника СЕП (отримувача) виконується одночасно.

Міжбанківський переказ у СЕП у файловому режимі – міжбанківський переказ, що здійснюється з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким між списанням коштів з технічного рахунка учасника СЕП (платника) та зарахуванням коштів на технічний рахунок учасника СЕП (отримувача) є певний проміжок часу.

Міжбанківські розрахунки – безготівкові розрахунки між банками, що обумовлені виконанням платежів клієнтів або власними зобов'язаннями одного банку перед іншим. Це система організації, здійснення та регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами у процесі їхньої діяльності.

Мобільний платіжний інструмент (МПІ) – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку смарт-картки, що є носієм персоніфікованого платіжного мобільного додатка НСМЕП та відповідного додатка оператора мобільного зв'язку.

Моделі фондового ринку: 1) *банківська (німецька)* – це модель, при якій банки є основними учасниками ринку цінних паперів. Вони мають можливість

вкладати свої активи як в державні, так і в корпоративні цінні папери;

2) *змішана модель* – характеризується рівномірною присутністю на ринку корпоративних цінних паперів як банківських, так і парабанківських установ;

3) *американська модель* (характерна донедавна для США і Канади) – банкам заборонено займатися операціями з цінними паперами (за винятком інвестиційних банків), крім вкладень в державні фінансові інструменти та в депозитні сертифікати банків.

Модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка в СЕП (модель) – сукупність механізмів і правил роботи СЕП, банку та його філій, згідно з якими виконується міжбанківський переказ через консолідований кореспондентський рахунок.

Нагляд на основі оцінки ризиків – це внутрішній процес Національного банку, який обраний для забезпечення більшої послідовності й ефективності інспектувань та інших видів наглядової діяльності. Банки не зобов'язані коригувати свою методологічну базу та системи управління ризиками таким чином, щоб вони співпадали з методологією НБУ.

Надійність банку – здатність банку забезпечувати виконання своїх функцій у межах безумовного дотримання параметрів та нормативів банківської справи, встановлених національним законодавством та світовим досвідом.

Надлишкові резерви – це сукупність ресурсів комерційних банків, які можуть бути використані для активних банківських операцій.

Наперед оплачена платіжна картка – платіжна картка, яка надає право держателю виконувати операції в межах попередньо внесених коштів, що обліковуються на консолідованому картковому рахунку банку.

Національна система масових електронних платежів (НСМЕП) – внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари, послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, розробленою Національним банком України.

Непокритий акредитив – акредитив, оплата за яким (якщо тимчасово немає коштів на рахунку платника) гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Облігація – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Обов'язкові резерви – частка (норма у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка згідно з чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Оборотна каса – комплекс кас, які здійснюють видачу готівки, її приймання та оброблення.

Овердрафт – 1) короткостроковий кредит, який надається банком клієнту в разі перевищення суми операції за платіжною картою залишку коштів на його картрахунку або встановленого ліміту кредитування; 2) кредит, який надається банком автоматично у разі утворення на поточному рахунку клієнта дебетового сальдо.

Одноемітента платіжна система – платіжна система одного банку, який одночасно виконує функції платіжної організації, емітента та еквайра.

Оперативний лізинг – перевідступлення майна на термін менший, ніж термін повної амортизації. Він поділяється на короткотерміновий оперативний лізинг – від кількох днів до року; середньотерміновий – від року до 5 – 10 років.

Операції РЕПО – це операції з цінними паперами, що складаються з двох частин і при яких укладається єдина генеральна угода між учасниками ринку (Національним банком і комерційними банками) про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного

продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї із сторін за ціною, обумовленою заздалегідь.

Операційна каса – приміщення банку (філії, відділення), в яких здійснюються касові операції.

Організаційна структура НСМЕП – сукупність визначених платіжною організацією суб'єктів, їхня функцій, прав і обов'язків, а також сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу коштів та забезпечення діяльності НСМЕП.

Основні засади грошово-кредитної політики – комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України з допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

Офлайн (off-line) операція – операція з використанням платіжної картки, технологічна схема виконання якої не потребує під час виконання операції безперервного зв'язку в режимі реального часу з емітентом та еквайром.

Ощадний (депозитний) сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника сертифіката або його правонаступника на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу (депозиту) та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Пайові цінні папери – це цінні папери, що посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН).

Пасивне управління портфелем цінних паперів ґрунтується на ефективності ринку і неможливості віднайти недооцінені фондові цінності,

тому пропонується формувати портфелі відповідно до певного індексу, дохідність якого відображує середні ринкові прибутки, розмір яких перевищити практично нереально.

Пачка банкнот – 1000 банкнот одного номіналу, що складаються з 10 корінців банкнот по 100 банкнот (менше, ніж 10 корінців – неповна пачка).

Переказний вексель (тратта) містить письмовий наказ векселедержателя (трасанта), адресований платнику (трасату), сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у певний термін.

Персональний ідентифікаційний номер (PIN) – код, відомий лише держателю платіжної картки і потрібний для його ідентифікації під час здійснення операцій з використанням платіжної картки.

Письмовий дозвіл НБУ – це документ, який видає Національний банк у порядку і на умовах, визначених Законом України “Про банки і банківську діяльність” та Положенням про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, на підставі якого банки мають право здійснювати окремі операції, передбачені статтею 47 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Підкріплення – поповнення запасів готівки, оборотних кас, операційних кас банків.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

Платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Платіжна картка НСМЕП (платіжна картка) – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової смарт-картки, що є носієм платіжних додатків НСМЕП.

Платіжна організація НСМЕП (платіжна організація) – юридична особа, яка є власником або одержала право на використання знака для товарів і послуг НСМЕП (знак НСМЕП) та інших знаків, що ідентифікують належність платіжних карток до НСМЕП, і яка визначає правила роботи НСМЕП, а також виконує інші функції щодо забезпечення діяльності НСМЕП і несе відповідальність згідно із законодавством України та укладеними нею договорами.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача.

Платіжний баланс – співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити.

Платіжний додаток картки НСМЕП (платіжний додаток) – програмний засіб, розміщений у пам'яті платіжної картки, за допомогою якого здійснюється ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів (послуг), перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі, а також здійснення інших операцій, передбачених технологією НСМЕП.

Платоспроможність – 1) здатність банку своєчасно та в повному обсязі розраховуватись за своїми зобов'язаннями, що впливають з торгових,

кредитних або інших операцій грошового характеру; 2) здатність позичальника своєчасно здійснювати розрахунки за всіма видами своїх зобов'язань.

Покритий акредитив – акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку.

Портфель цінних паперів до погашення вміщує боргові цінні папери, щодо яких банк має намір і здатність утримувати до строку їхнього погашення.

Портфель цінних паперів банку – це сукупність усіх придбаних та отриманих банком цінних паперів, право на власність, користування та розпорядження якими належить банку.

Портфель цінних паперів до погашення – включає боргові цінні папери, щодо яких банк має намір і здатність утримувати до строку їх погашення.

Портфель цінних паперів на продаж – боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру тримати до дати їх погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку із зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, наявності альтернативних інвестицій; акції та боргові цінні папери, за якими неможливо достовірно визначити справедливую вартість; фінансові інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, які придбані та утримуються виключно для продажу протягом 12 місяців з дати придбання.

Порука – вид забезпечення виконання зобов'язання, за яким поручитель (фізична або юридична особа) поручається перед банком за виконання позичальником своїх обов'язків за договором кредиту.

Поручитель – особа, яка разом з позичальником несе солідарну (якщо договором поруки не передбачено інше) відповідальність перед банком за невиконання позичальником зобов'язань за договором кредиту.

Постійно діюча лінія рефінансування – це оперативне надання Національним банком банкам-позичальникам кредитів у разі виникнення в них потреби підтримки своєї ліквідності за умови виконання вимог НБУ.

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових

операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується. Представництво банку не має права здійснювати банківські операції.

Прибутковість акціонерного капіталу (ROE) – показник, що характеризує відношення чистого прибутку до акціонерного капіталу.

Прибутковість банківських активів (ROA) – показник, що характеризує співвідношення чистого прибутку банку (прибутку після оподаткування) й активів банку.

Приватне розміщення цінних паперів передбачає, що цінні папери розміщуються серед заздалегідь визначеного кола фізичних та/або юридичних осіб, кількість яких не перевищує 100 на дату прийняття рішення про збільшення статутного капіталу, крім існуючих акціонерів товариства.

Приватний підприємець – фізична особа – підприємець, що здійснює підприємницьку діяльність та відповідає ознакам, зазначеним у ст.50 Цивільного кодексу України, а саме суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути: громадяни України, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності. Не допускається здійснення підприємницької діяльності такими категоріями громадян: військово-службовці, службові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного нотаріату, а також органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств.

Продавець (постачальник) – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець набуває річ, що надалі буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу.

Пролонгація кредиту – подовження строку дії договору кредиту (перенесення кінцевого строку погашення кредиту, строку погашення його частки, траншу) на конкретний термін з обов'язковим внесенням змін до укладених договорів (кредиту, поруки тощо) та в обліку заборгованості за кредитом.

Простий вексель містить просту і нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити власнику векселя після вказаного терміну визначену суму.

Прострочена заборгованість – заборгованість (за кредитом, нарахованими процентами, банківськими комісіями, іншими платежами, передбаченими договором кредиту), строк погашення якої, передбачений умовами договору кредиту, вже минув.

Процентна маржа (SPRED) показує, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гостра конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установа банку.

Процесинговий центр – спеціалізований інформаційно-обчислювальний центр, який виконує збирання, обробку, зберігання та передачу кредитно-фінансовим установам інформації про необхідність переказу з рахунків осіб-держателів платіжних карток грошових коштів за одержані товари і послуги та інші карткові операції на рахунки осіб, які їх надають.

“Пряме” РЕПО – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між Національним банком та банком про купівлю Національним банком державних цінних паперів із портфеля банку або іноземної валюти (перша частина угоди РЕПО) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні цінні папери або іноземну валюту (друга частина угоди РЕПО) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Прямий лізинг – лізингодавець придбає у виробника у власність майно для здачі його користувачу в оренду.

Публічне розміщення цінних паперів передбачає пропозицію цінних паперів, адресовану більше, ніж 100 фізичним та/або юридичним особам, крім існуючих акціонерів товариства.

Регулювання діяльності банків – система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Реєстр власників іменних цінних паперів – це складений реєстратором на певну дату список власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів.

Режим фінансового оздоровлення банків – це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного НБУ періоду з метою відновлення ліквідності й платоспроможності й усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень.

Резервні фонди Національного банку України – запас банкнот і монет національної валюти в Центральному сховищі для забезпечення поточних потреб грошового обігу країни в готівці.

Рейтинг банків – це загальноприйнята система оцінки діяльності банківських установ на основі аналізу фінансових показників і даних балансу банку.

Рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку – це надання Національним банком кредитів комерційним банкам під забезпечення державних цінних паперів та врахованих банками векселів, що перебувають в обігу на відкритому ринку.

Ринкове замовлення передбачає наданням банком послуг щодо купівлі цінних паперів за мінімальною ціною або їхнього продажу за максимальною ціною.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу й обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Розрахунковий документ – 1) документ на паперовому носії, що містить доручення або (та) вимогу до перерахування коштів з рахунка платника на рахунок отримувача; 2) документ встановлених форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований або заповнений вручну.

Розрахунковий чек – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банку-емітенту, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

Розрахунково-касове обслуговування – послуги, що надаються банком клієнту на підставі відповідного договору, укладеного між ними, які пов'язані з переказом грошей з рахунка (на рахунок) цього клієнта, видачею йому грошей у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами.

Сертифікат ФОН (фонду операцій з нерухомістю) – це цінний папір, що засвідчує право власника на отримання частки чистих активів ФОН у грошовій формі після закінчення строку, на який був створений відповідний ФОН, та право вимагати дотримання керуючим обмежень прав довірчої власності. Емітентом сертифікатів ФОН є спеціалізована фінансова компанія, що працює на підставі ліцензії – управитель ФОН.

Система електронних платежів Національного банку України (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) у Національному банку України із застосуванням електронних засобів

приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Списання примусове (примусове списання коштів) – списання коштів, що здійснюється стягувачем без згоди платника на підставі встановлених законом виконавчих документів у випадках, передбачених законом.

Споживчий кредит – 1) вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг; 2) кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочення, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Справедлива вартість цінних паперів – сума, за якою може бути здійснений обмін активу або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Стабілізаційний кредит – це кредит Національного банку, що може надаватися комерційному банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням Національного банку строк.

Ставки рефінансування Національного банку України – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування. Національним банком України встановлюються облікова та ломбардна процентні ставки.

Стоп-замовлення передбачає наданням банком послуг щодо купівлі-продажу цінних паперів у той момент, коли ціна досягне обумовленого рівня.

Страховик – страхова компанія, яка має ліцензію на здійснення страхових операцій і з якою співпрацює банк.

Страхова сума – сума кредитної заборгованості за окремим договором кредиту, яка складається із суми кредиту та процентів за весь період користування кредитом.

Структуровані іпотечні облігації – боргові цінні папери, емітентом яких є спеціалізована іпотечна установа, що відповідає за цими зобов'язаннями лише іпотечним покриттям.

Сублізинг – вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) в користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу.

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. При цьому сума таких коштів, включених до капіталу, не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу з щорічним зменшенням на 20 відсотків від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.

Сховище цінностей – спеціально обладнане приміщення (сейф, депозитна система), що використовується для зберігання готівки та інших цінностей, технічний стан якого відповідає нормативно-правовим актам.

Тендер з підтримання ліквідності банків – це форма задоволення попиту на грошові кошти при рефінансуванні, що передбачає надання Національним банком кредитів комерційним банкам, які потребують підтримання ліквідності шляхом відбору за критеріями, що встановлюються НБУ.

Технічний аналіз цінних паперів передбачає вивчення ринку цінних паперів лише шляхом використання графіків ціни та обсягу продаж цінних паперів.

Товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Торговий портфель цінних паперів банку – боргові цінні папери й акції, придбані банком з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань ринкової ціни.

Управління цінними паперами – діяльність, яка провадиться банком (управителем) від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому клієнтом (установником управління) цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери в інтересах установника.

Фактори фінансової стійкості комерційних банків – певні рушійні сили, що сприяють безпеці банку та його стабільному розвитку або, навпаки, виступають причинами їхньої проблемності.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою, діє від імені головного банку на підставі окремого положення, має свій кореспондентський рахунок і МФО (за самостійної участі банківської установи в системі міжбанківських електронних розрахунків) або працює на єдиному кореспондентському рахунку з головним банком та здійснює банківські операції, передбачені положенням про філію, за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком – юридичною особою.

Фінансова звітність банку – система взаємопов'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Вона складається з допомогою підрахування, групування і спеціального оброблення даних поточного бухгалтерського обліку.

Фінансова стійкість комерційного банку – його спроможність з максимальною ефективністю і мінімальним ризиком реалізовувати свої функції на ринку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх факторів.

Фінансовий лізинг – 1) перевідступлення майна на термін повної амортизації або близький до періоду повної амортизації; 2) вид цивільно-правових відносин, що виникають з договору фінансового лізингу.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів).

Фундаментальний аналіз цінних паперів передбачає визначення дійсної вартості цінних паперів на основі аналізу фінансово-господарської діяльності емітента.

Чековий кредит – вид споживчого кредиту, при якому надання позики здійснюється при відкритті окремого чекового рахунка.

Чекодавець – підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека і підписує його.

Чекодержатель – підприємство або фізична особа, яка є отримувачем коштів за чеком.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Адамик Б.П. Нагляд і регулювання банківської діяльності [Текст]: Навчально-методичний посібник / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-Бланш, 2007. – 96 с.
2. Адамик Б.П. Оптимізація наглядово-контрольної роботи Національного банку України [Текст] / Б.П.Адамик // Наука молода. Збірник наукових праць молодих вчених ТНЕУ. – 2010. – № 13. – С. 131-137.
3. Адамик Б.П. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст]: Підручник / Б.П. Адамик. – К.: Кондор, 2011. – 416 с.
4. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики [Текст]: монографія / М. Д. Алексеєнко. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
5. Бабкіна І. Досвід зарубіжних країн щодо рейтингової оцінки діяльності банків [Текст] / І. Бабкіна // Вісник Національного банку України. – 2010. – №12. – С. 31-33.
6. Банківські операції [Текст] : підручник / О.В. Дзюблюк, Я.І. Чайковський, Н. Д. Галапуп та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
7. Банківські операції [Текст] : підр. / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; за заг. ред. А. М. Мороза. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
8. Банковский надзор и аудит: Учебное пособие [Текст] / Под общ. ред. И.Д.Мамоновой. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 112 с.
9. Бойцун Н. Є., Стукало Н.В. Міжнародні фінанси [Текст]: Навчальний посібник: 2-ге видання / Н.Є. Бойцун, Н.В. Стукало. – [2-ге видання]. – К.: ВД “Професіонал”, 2005. – 336 с.
10. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини [Текст]: Підручник/ С.Я. Боринець. – [5-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2008. – 582 с.

11. Брегеда О., Савлук С. Розвиток вимог Базельського комітету щодо міжнародних стандартів банківської діяльності [Текст] / О. Брегеда, О.Савлук // Вісник Національного банку України. – 2010. – №12. – С. 3-7.
12. Бутук О.І. Валютно-фінансові відносини [Текст]: Навч. посіб. / О.І. Бутук. – К.: Знання, 2006. – 349 с. (Вища освіта ХХІ століття).
13. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2008. – № 3. – 192 с.
14. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2011. – № 2. – 199 с.
15. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2012. – № 2. – 232 с.
16. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2012. – № 2. – 192 с.
17. Васечко В.К. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності [Текст]: Навчальний посібник / В.К. Васечко. – Київ: “Центр навчальної літератури”, 2004. – 216 с.
18. Вовчак О.Д. Банківський нагляд [Текст]: Навч. посібник / О.Д. Вовчак, О.І.Скаска, А.М. Стасів. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 472с.
19. Гинзбург А.И., Михейко М.В. Рынки валют и ценных бумаг [Текст] /А.И. Гинзбург, М.В. Михейко. – СПб.: Питер, 2004. – 251 с.
20. Гойванюк М. Роль тимчасової адміністрації в процесі регулювання діяльності проблемних банків [Текст] / М. Гойванюк // Вісник Національного банку України. – 2010. – №11. – С. 42-45.
21. Дзюблюк О.В. Валютна політика [Текст]: Підручник / О.В. Дзюблюк. – К.: Знання, 2007. – 422 с. (Вища освіта ХХІ століття).

22. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки [Текст] / О.В. Дзюблюк. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.

23. Домрачев В.М. Міжнародні банківські розрахунки [Текст]: Навч. посібник / В.М. Домрачев – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2006. – 91 с.

24. Дуглас Л.Г. Анализ рисков операций с облигациями на рынке ценных бумаг [Текст] / Л.Г. Дуглас. – [Пер. с англ.]. – М.: Информационно-издательский Дом “Филинь”, 1998. – 448с.

25. Загородній А.Г. Гроші. Валюта. Валютні цінності [Текст]: Термінологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Бак, 2000. – 184. с.

26. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України: Постанова Правління НБУ: затверджена 03.10.2005 р. № 358 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови: <http://zakon.rada.gov.ua>.

27. Інструкція з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України: Постанова Правління НБУ: затверджена 11.11.2008 №365 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови: <http://zakon.rada.gov.ua>.

28. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : постанова Правління НБУ : затверджена 21.01.2004 р. № 22. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2004. – № 5. – С. 46 – 110. / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04>

29. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні : Постанова Правління НБУ : затверджена 01.06.2011 р. № 174 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0790-11>

30. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті : постанова Правління НБУ : затверджена 16.08.2006 р. № 320 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2006. – № 10. – С. 8 – 64. / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06/page>

31. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова Правління НБУ : затверджена 12.11.2003 р. № 492 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2004. – № 2. – С. 3 – 70. / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>

32. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України: Постанова Правління Національного банку України: затверджена 12.12.2002 р. №502 (із змінами та доповненнями). / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до постанови : <http://portal.rada.gov.ua/>.

33. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ : затверджена 28.08.2001 р. № 368 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс] /Режим доступу до постанови : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>

34. Качалич А.Г. Валютная политика стран с трансформируемой экономикой в условиях финансовой глобализации [Текст]: учеб. пособие / А.Г. Качалич; под ред. проф. В.А. Слепова; Рос. экон. акад. им. Г.В. Плеханова. – М.: Экономистъ, 2006. – 169 с.

35. Коваленко В.В. Банківський нагляд [Текст]: Навчальний посібник / В.В. Коваленко. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 262 с.

36. Коваленко В.В. Фінансовий моніторинг банків [Текст]: Навчальний посібник / В.В. Коваленко. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2005. – 120 с.

37. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Ковалевський В.В. Міжнародні фінанси [Текст]: Навч. посіб./ Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, В.В. Ковалевський. – [3-тє вид., перероб і доп.]. – К.: ЦУЛ, 2007. – 640 с.
38. Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд [Текст]: Монографія / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, М.А. Єпіфанова. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 432 с.
39. Косова Т. Д. Банківські операції [Текст] : навч. пос. / Т. Д. Косова, О.Р. Циганов. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 372 с.
40. Крилова В. Санаційний банк як механізм роботи з нежиттєздатними банками [Текст] / В.Крилова, М. Ніконова // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 9. – С. 26-28.
41. Лещенко М. Анализ инвестиционной привлекательности компаний [Текст] / М. Лещенко // Рынок ценных бумаг. – 2001. – №14. – С.62-64.
42. Любунь О.С. Банківський нагляд [Текст]: підр. / О.С. Любунь, К.Є. Раєвський. – К.: ЦНЛ, 2005. – 416 с.
43. Макогон Ю.В. Международный банковский бизнес [Текст]: пособ. / Ю.В. Макогон, Е.В. Булатова. – К.: Атика, 2003. – 208 с.
44. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения [Текст]: пособ. / Под ред. д.э.н., проф. Красавиной Л.Н. – М.: «Финансы и статистика» – 2003. – 608 с.: ил.
45. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: Постанова Правління Національного банку України: затверджені 15.03.2004 р. № 104 / Національний банк України. – Офіційний текст. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986>
46. Методологічні роз’яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду – Офіційний текст. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216
47. Мертенс А.В. Инвестиции [Текст]: Курс лекций по современной финансовой теории / А.В. Мертенс. – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – 416с.

48. Михайлів З.В. Міжнародні кредитно-розрахункові відносини та валютні операції [Текст]: Навч. посібник / З.В. Михайлів, З.П. Гаталяк, Н.І. Горбаль. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2004. – 244 с.

49. Міжнародні розрахунки та валютні операції [Текст]: Навч. посібник / О.І. Береславська, О.М. Наконечний, М.Г. П’ясецька та ін.; За заг.ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 392 с.

50. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору [Текст] / В.Міщенко, А. Незнакова // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1. – С. 4-9.

51. Міщенко В.І. Банківський нагляд [Текст]: Навч. посібн. / В.І.Міщенко, А.П. Яценюк, В.В. Коваленко, О.Г. Коренева. – К.: Знання, 2004. – 406 с.

52. Міщенко В. Методологічні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду [Текст] / В. Міщенко, А. Крилова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 12-15.

53. Міщенко В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні [Текст] / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 4-9.

54. Міщенко В.І. Центральні банки: організаційно-правові засади [Текст]: підр. / В.І. Міщенко, В.Л. Кротюк. – К.: Знання, КОО. – 2004. – 372 с.

55. Моисеев С.Р. Международные валютно-кредитные отношения [Текст]: Учеб. Пособие /С.Р. Моисеев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2007. – 816 с.

56. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/VCP%20Core%20Principles_ukr%20.pdf

57. Оспіщев В.І. Міжнародні фінанси [Текст]: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, О.П. Близнюк, В.В. Кривошей.– К.: Знання, 2006. – 335 с.

58. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.bank.gov.ua>

59. Пейро М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения [Текст]: пособ. / М. Пейро; общ. ред. Н.С. Бабинцевой. – [Пер. с франц.]. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 496 с.

60. Підсумки роботи НСМЕП у 2010 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>

61. Положення про валютний контроль: постанова Правління НБУ: прийнята / 08.02.2000 р. №49 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

62. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління НБУ: прийнята 15.12.2004 року № 637 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0040-05>

63. Положення про депозитарну діяльність: постанова Правління НБУ : прийнята 17.10.2006 р. № 999 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1228-12>

64. Положення про іпотечне покриття звичайних іпотечних облігацій, порядок ведення реєстру іпотечного покриття та управління іпотечним покриттям звичайних іпотечних облігацій: постанова Правління НБУ: прийнята 01.09.2006 р. № 774 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1205-06>

65. Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України: постанова Правління НБУ: прийнята 13.07.2010 року № 327 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0540-10>

66. Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку: постанова Правління НБУ: прийнята 17.10.2006 р. № 1000

[Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0049-07>

67. Положення про порядок випуску облігацій підприємств: постанова Правління НБУ: прийнята 17.07.2003 р. № 322 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0706-03>

68. Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням: постанова Правління НБУ: прийнята 30.04.2010 року № 223 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0474-10>

69. Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу акціонерного товариства: постанова Правління НБУ: прийнята 22.02.2007 р. № 387 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0280-07>

70. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: постанова Правління НБУ: прийнята 03.12.2003 року № 516 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>

71. Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України: постанова Правління НБУ: прийнята 16.12.2003 року № 508 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0174-03>

72. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: постанова Правління НБУ: прийнята 06.07.2000 року № 279 [Електронний ресурс] /

Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00>

73. Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України: постанова Правління НБУ: прийнята 30.04.2009р. № 259 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0410-09>

74. Положення про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної позиції в безготівковій та готівковій формах та контроль за їх дотриманням уповноваженими банками: постанова Правління НБУ: прийнята 12.08.2005р. №290 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

75. Положення про порядок іноземного інвестування в Україну: постанова Правління НБУ: прийнята 10.08.2005 р. №280 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

76. Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам : постанова Правління НБУ: прийнята 17.06.2004 р. №270 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

77. Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств: постанова Правління НБУ: прийнята 15.03.2007 р. № 487 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0273-10>

78. Положення про порядок реєстрації випуску акцій: постанова Правління НБУ: прийнята 26.04.2007 р. № 942 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0619-07>

79. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: постанова Правління НБУ: прийнята 10.08.2005 р. №281 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

80. Правила бухгалтерського обліку операцій довірчого управління в банках України: постанова Правління НБУ: прийнята 12.11.2003 р. № 498 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1114-03>

81. Правила Національної системи масових електронних платежів: постанова Правління НБУ: прийнята 10.12.2004 року № 620 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0025-05>

82. Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами: постанова Правління НБУ: прийнята 12.12.2006 р. № 1449 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://www.bank.gov.ua/>.

83. Правила функціонування Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України та перерахування (зарахування) коштів за окремими операціями з іноземною валютою і банківськими металами: постанова Правління НБУ: прийнята 10.08.2005 р. №281 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://portal.rada.gov.ua/>.

84. Примостка Л. Роль і функції строкового ринку в економічній системі [Текст] / Л. Примостка, О. Береславська // Вісник Національного банку України. – 2004. – №8. – С. 16-17.

85. Про банки і банківську діяльність: закон України: прийнятий 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>

86. Про внесення змін до деяких законів України (нагляду щодо на консолідованій основі): закон України: прийнятий 19.05.2011р. № 3394-17 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3394-17>.

87. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку: постанова Правління НБУ: прийнята 09.02.2005 року № 32 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-05>

88. Про господарські товариства: закон України: прийнятий 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/page>

89. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: закон України: прийнятий 06.07.1995 р. № 265/95-ВР / Верховна Рада України. – Офіц. вид. / Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28, ст. 205. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80>

90. Про зовнішньоекономічну діяльність: закон України: прийнятий 16.04.1991р. №959-ХІІ / Верховна Рада України. – Офіц. вид. / Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 28, ст. 205. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://portal.rada.gov.ua/>.

91. Про іпотеку: закон України: прийнятий 05.06.2003 р. № 898-ІV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 38. – С. 313.

92. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: закон України: прийнятий 19.06.2003р. № 979-ІV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №1. – с. 1.

93. Про іпотечні облигації: закон України: прийнятий 22.12.2005 р. № 3273-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 16, ст. 134.

94. Про обіг векселів в Україні: закон України: прийнятий 05.04.2001 р. № 2374-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2374-14>

95. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: закон України: прийнятий 05.04.2001 р. № 2346-III / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – С. 137. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

96. Про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL: постанова НБУ: прийнята 25.06.98 № 246 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: – Режим доступу до постанови: <http://zakon.nau.ua>.

97. Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS: постанова НБУ: прийнята 8.05.2002 р. № 171 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon.nau.ua/>.

98. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: закон України: прийнятий 23.09.1994 р. №185/94 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://portal.rada.gov.ua/>.

99. Про порядок формування і використання банками резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості: постанова Правління НБУ: прийнята 13.12.2002р. №505 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>

100. Про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами: постанова Правління НБУ: прийнята 02.02.2007р. № 31 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0189-07>

101. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України: прийнятий 19.02.1993 р. № 15-93 [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіційний текст. – Режим доступу до декрету: <http://portal.rada.gov.ua/>.

102. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: закон України: прийнятий 23.02.2012 р. № 4452-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17/page>

103. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: постанова НБУ: прийнята 02.06.2009 N 315 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_06_02/an/18/PB09025.html#18

104. Про фінансовий лізинг: закон України: прийнятий 11.12.2003 р. № 1381-IV / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 15, ст. 231. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>

105. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: закон України: прийнятий 20.09.2001 р. № 2740-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2740-14>

106. Про цінні папери та фондовитий ринок : закон України : прийнятий 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

107. Раєвський К.Є. Банківський нагляд [Текст]: навчально-методичний посібник / К.Є. Раєвський, Л.В. Конопатська, В.М. Домрачєєв. – К.: КНЕУ, 2003. – 174 с.
108. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid>
109. Річний звіт Національного банку України за 2010 рік. – К. – Національний банк України. – 2011. – 238 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>
110. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання [Текст]: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.
111. Руденко Л.В. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції [Текст]: Підручник / Л.В. Руденко. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 616 с.
112. Руденко Л.В. Організація міжнародних кредитно-розрахункових операцій в банках [Текст]: Підручник / Л.В. Руденко. – Полтава: РВВ ПКІ, 1999. – 235 с.
113. Сенченко О. Рейтингова оцінка банків у розрізі аналізу їх фінансової безпеки на основі таксонометричного методу [Текст] / О. Сеченко // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1. – С. 58-60.
114. Синки Дж. Ф. Управление финансами в коммерческом банке [Текст]: учеб. Пособие / Дж. Синки. – [Пер. с англ.]. – М.: Catallaxy, 1994. – 820с.
115. Технічний порядок проведення Національним банком України операцій з банками : постанова Правління НБУ : прийнята 30.04.2009 року №260 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0260500-09>
116. Тиркало Р.І. Банківські операції з цінними паперами [Текст]: Монографія / Р.І. Тиркало, І.С. Кравчук. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 211 с.

117. Фабоцци Ф. Управление инвестициями [Текст]: учеб. пособие / Ф. Фабоцци. – [Пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 932с.
118. Хомутенко В.П. Фінанси зовнішньоекономічної діяльності [Текст]: Навч. посіб. / В.П. Хомутенко, В.В. Демченко, І.С. Луценко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 474 с.
119. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст]: Підручник / За ред. А. М. Мороза та М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
120. Шамраев А.В. Правовое регулирование международных банковских сделок и сделок на международных финансовых рынках [Текст]: научное издание / А.В. Шамраев. – М.: КНОРУС, ЦИПСИР, 2009. – 160 с.
121. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции [Текст]: учеб. пособие / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли. – [Пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 1025с.
122. Швець Н.Р. Принципи ефективного банківського нагляду відповідно до вимог Базельського комітету з банківського нагляду [Текст] / Н.Р. Швець // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2009. – Вип. 456. – С. 85-87.
123. Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду [Текст] / Н. Швець // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 9. – С. 34-39.
124. Шемет Т.С. Теорія і практика валютного курсу [Текст]: Навч. посібник / Т.С. Шемет ; за ред. О.І. Рогача. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
125. Шуркалин А.К. Современные международные валютно-кредитные отношения [Текст]: учеб. пособие / А.К. Шуркалин. – М.: Университетская книга; Логос, 2009. – 248 с.
126. Spong Kenneth. Banking Regulation: Its Purposes, Implementation, and Effects [Text] / Kenneth Spong. – Division of Bank Supervision and Structure, Federal Reserve Bank of Kansas City, 2005. – 258 p.

Навчальне видання

Олександр Валерійович ДЗЮБЛЮК
Богдан Петрович АДАМИК
Наталія Дем'янівна ГАЛАПУП
Олена Леонідівна МАЛАХОВА
Олександр Станіславович ПРУСЬКИЙ
Зоряна Казимирівна СОРОКІВСЬКА
Ярослав Іванович ЧАЙКОВСЬКИЙ

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Підручник

*За редакцією доктора економічних наук,
професора О.В. Дзюблюка*